

वीर सेवा मन्दिर दिल्ली

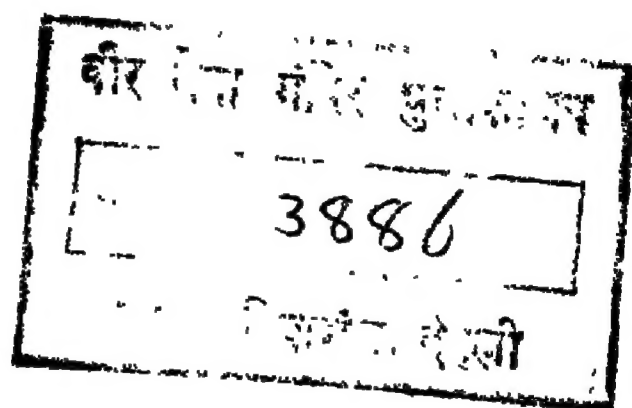
★

क्रम संख्या

काल नं०

स्वपत्र

३५५३
(०४) २ (२४) जी० ६

વર્ષ ૧૦ : : ક્રમાંક ૧૦૯ : : અંક : ૧

વિષય-દર્શન

૧ ઓંગરુનુગમુરિવિરચિતે ઓંગરાવલી-પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્રમ :

પૂ. મુ. મ. ઓ. મચન્તવિજયયા : ટાઈટલ પાનું ૨

૨ ક્ષમું ૫૨	: તંત્રીસ્થાનેથી	:	૧૧
૩ દિવાળી	: પૂ. મુ. મ. ઓ. દર્શનવિજયછ	:	૬
૪ સિદ્ધહેમકુમારસંવત	: પૂ. મુ. મ. ઓ. કાંતિસાગરછ	:	૪
૫ નિર્દોષ આત્મકથ	: પૂ. ઉ. મ. ઓ. સિદ્ધિમુનિછ	:	૫
૬ હાસાન્તનામક પ્રાચીન મુનિવરો	: પ્રો. બીરાલાલ રસિકતાસ કાપડિયા	:	૭
૭ ક્ષેત્રાદેશ-પટ્ટક	: પૂ. આ. મ. ઓ. વિજયવતીન્દ્રસુરિજી	:	૬
૮ શોધખોળની આવશ્યકતા	: શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ યોગસી	:	૧૨
૯ ઓપેલુ કેવલી (વાર્તા)	: N.	:	૧૪

નવી મહત્ત

ટાઈટલ પાનું ૩

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

શ્રીમેરુતુંગમુરિ-વિરચિતં

શ્રીજીરાવલા-પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્રમ્

સંપાદક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીજયન્તવિજયજી

ૐ નમો દેવદેવાય નિત્યં ભગવતેડૃતે । શ્રીમને પાર્શ્વનાથાય સર્વકલ્યાણકારણે ॥૧॥
હૃંકુશાય ધરણેદ્ર-પદ્માવત્યર્ચિતાંબ્રયે । મિદ્રાતિશયકોટીમિઃ સહિતાય મહાત્મને ॥૨॥
અદૃ મદૃ પુરો દુષ્ટવિષ્ટે વર્ગપંક્તિવત્ । દુષ્ટાન્ પ્રેતપિશાચાર્દાન્ પ્રણાશયતિ તેડમિધા ॥૩॥
સ્તંભય સંભય સ્વાહા શતકોટોનમસ્કૃતમ્ । અધિમત્કર્મણાં દૂરાદાપતંતી વિઠંબના ॥૪॥
નામિદેશોદ્રવજાલે બ્રહ્મરંધ્રપ્રતિષ્ઠિતે । ધ્યાતમણ્ડલે પયો તન્મયેતત્કલપ્રદમ્ ॥૫॥
તંત્રમત્ર ચતુર્વર્ણી ચતુર્વર્ણમિવ શ્રિતા । પંચવર્ણક્રમધ્યાતા સર્વકાર્યકરી ભવેત્ ॥૬॥
મિપ ૐ સ્વઃહેતિ વર્ણૈઃ કૃતપંચાંગરક્ષણઃ । યોડમિધ્યાયેદિદં તત્ત્વં વક્ષાસ્તસ્યાચ્ચિલશ્રિયઃ ॥૭॥
પુરુષં વાપતે વાદં તાવત્કરેશપરંપરા । યાવન્ મંત્રગજાડયં હૃદિ જાગર્તિ મૂર્તિમાન્ ॥૮॥
ન્યધિ ચંચલવચ્ચાલાનલામઃસંભવં ભયમ્ । ક્ષયં પ્રયાતિ શ્રીપાર્શ્વનામસ્મરણમાત્રતઃ ॥૯॥
યથા નાદમયો યોગી તથા ચેત્તન્મયો ભવેત્ । તદા ન દુઃકરં કિંચિત્ કથ્યતેડનુભવાદિદમ્ ॥૧૦॥
હતિ શ્રીજીરિકાવલ્લિસ્વામિપાર્શ્વજિતસ્તુતિઃ । શ્રીમેરુતુંગમૂરંસ્તાન્ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકા ॥૧૧॥
જીરપલ્લિપમુપાર્શ્વ પાર્શ્વયક્ષેણસૌવરન્મ્ । અચિતં ધરેદ્રેણ પદ્માવત્યા પ્રપૂજિતમ્ ॥૧૨॥
સર્વમંત્રમયં સર્વકાર્યમિદ્ધિકરં પરમ્ । ધ્યાયામિ હૃદયાંબંજે ભૂતપ્રેતવ્રણાશકમ્ ॥૧૩॥
શ્રીમેરુતુંગ મૂરંદ્ર શ્રીમત્પાર્શ્વરમ્બો પર । ધ્યાનસ્થિતં હૃદિ ધ્યાયન્ સર્વસિદ્ધિં લભેદ્ધ્રુવમ્ ॥૧૪॥

॥ શ્રીજીરાવલીસ્તોત્રં સંપૂર્ણમ્ ॥

(લીપડીમાં આજ્ઞાપરનો એક દસ્તાવિજિત પ્રત ઉપરથી ઉતારેલું.)

હસમું વર્ષ

શાસનદેવની પરમ કૃપાથી ' શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ' આ અંકે હસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરવા ભાગ્યશાળી બને છે

પૂજ્ય આચાર્ય મહાદાજ આદિ સમસ્ત શ્રીસંઘે, વિદ્વાનોએ અને સહાયકોએ સમિતિ પ્રત્યે દર્શાવેલ પ્રેમ અને સહકાર માટે અમે એ સૌના અત્યન્ત આભારી છીએ. અને આગામી વર્ષમાં પણ તે સૌના પ્રેમ અને સહકારની અમે વાંચના કરીએ છીએ

' શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ' શ્રીસંઘની વધુ સેવા કરવા શક્તિશાળી બને એવી અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છીએ. —તંત્રી.

॥ अहंम् ॥

અસ્થિત ભારતવર્ષિય જૈન એતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસન્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલવપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૦ : વીરનિ. ૨૪૭૦ : ઇ. સ. ૧૯૪૪ || કર્મકાં
અંક ૧ || આસો વદિ બીજી તેરસ : ૨ વી વા ૨ : અક્ટોબર ૧૫ || ૧૦૯

દિ વાળી

લેખક : પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજય. અમદાવાદ.

આર્થવર્તમાં જે મુખ્ય મુખ્ય પર્યો ગણાય છે તેમાં દિવાળીનું પણ પ્રધાન સ્થાન છે. દિવાળીપર્વ કેમ આવ્યું ? તેનો ટૂંક ઇતિહાસ નીચે મુજબ છે.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરજી નિર્વાણ

આ અવસર્પિણી યુગમાં ૨૪ તીર્થંકરો થયા જે. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી એમાંના ૨૪ મા-છેલ્લા તીર્થંકર છે, જેઓનું જન્મન (ગર્ભાવતરણ) અષાઢ શુદિ છઠે, જન્મ ચૈત્ર શુદિ તેરશે, દીપ્તા-કાર્તિક વદિ દશમે, કેવલતાન-વૈશાખ શુદિ દશમે, અને નિર્વાણ આસો વદિ અમાસની ગત્રે છેલ્લા પહેરમાં જે થડી બાકી હતી ત્યારે ૨૬ મા સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્તમાં થયેલ છે.

તત્કાલીન ઘટનાઓ

ભગવાન મહાવીરસ્વામી છેલ્લું ચોમાસું અપાપાપુરીમાં દક્ષિણાચ રાગની રાજસભાના ફક્તર વિભાગમાં રહ્યા હતા, અને ત્યાંથી જ મોટું પધાર્યો. ને સમયે નોંધપાત્ર-ઘટનાઓ નીચે પ્રમાણે બની હતી.

૧-ભગવાને સગોઘરજીમાં બેસીને આસો વદિ ૧૪ અને ૦)) એમ બે દિવસના સોળ પહેર સુધી જગતના કલ્યાણ માટે ઉપદેશ આપ્યો હતો. જેમાં ૫૫ કલ્યાણકળ-વિપાકના અધ્યયનો, ૫૫ પાપકળવિપાકના અધ્યયનો, ૩૬ નદી પૂછેલા પ્રશ્નોત્તરો અને અંતે પ્રધાન અધ્યયનનું અર્થનિરૂપણ કર્યું હતું.

૨-છંદ્રે ભગવાનના જન્મનક્ષત્ર પર ભસ્મગ્રહ આવવાના કારણે ૨૦૦૦ વર્ષ સુધી જૈનશાસન છિન્નભિન્ન થતું રહેશે એમ જાણીને ભગવાનને વિનંતિ કરી કે-“ હે ભગવન ! આપ માત્ર બે થડી (૪૮ મિનિટ) આયુષ્ય વધારો જેથી આપની દક્ષિના પ્રભાવે ભસ્મગ્રહ નુકસાનકારક ન નીવડે.”

ભગવાને તેનો ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે-છંદ્ર ! તીર્થંકરો પણ આયુષ્યને વધારી-થટાડી શકતા નથી અને જે અવસ્પંભાવિ ભાવ છે તેને પણ રોકી શકાતું નથી. બાકી ૨૦૦૦ વર્ષ પછી (આ. શ્રી આણંદવિમલસૂરિ જગદ્ગુરુ આ. શ્રી હીરવિજયસૂરિ વગેરે દ્વારા) જૈનશાસનનો પુનઃ અભ્યુદય થશે.

૩-ભગવાનના મોક્ષ થયા પછી એકદમ થણા સૂક્ષ્મ જંતુઓની ઉત્પત્તિ થઈ.

૪—તે અરસામાં કાશી અને કાશ્યપ દેશના ૬ મસ્તકો અને ૬ લિન્ગો એમ ૧૮ ગજુરાજ્યો કોઇ કારણે અપાપાપુરીમાં આવ્યા હતા, જે અમાસને દિવસે ઉપવાસરૂપ ધૌપદ સ્વીકારી ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી રહ્યા હતા. એક તો અમાસનું અધારું હતું અને બીજું તીર્થંકરરૂપી ભાવપ્રકાશ પણ ચાલ્યો ગયો, આથી તે રાજ્યોએ દ્રવ્યપ્રકાશ માટે દીવાઓ પ્રગટાવ્યા.

૫—દેવો તથા મનુષ્યોએ રત્નો તથા દીવા લાગીને ભગવાનની અતિમ આરતી ઉતારતાં જે આરાધ્ય જે આરાધ્ય આ મારી આરતી, આ મારી આરતી—એમ કોલાહલ મચાવ્યો અને આરતી માટે દીપમાલાઓ પ્રગટાવી દીધી.

૬—ભગવાનના મુખ્ય ગજુધર શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાનની આગાથી દેવજમાં બ્રહ્મજીને પ્રતિબોધવા માટે પાસેના ગામમાં ગયા હતા, એકમની સવારે ભગવાનનું નિર્વાણ સાંભળી અન્યવચાવના ભાવતાં ભાવતાં ત્યાં જ કેવલજ્ઞાન પામ્યા અને સર્વદર્શી બન્યા.

૭—ભગવાનના નિર્વાણના સમાચાર અપાપાપુરીથી આવ્યે ૨૦ કોષ દૂર ક્ષત્રિયકુટુંબમાં એકમને દિવસે જ પહોંચી ગયા અને ભગવાનના ભાઈ રાજ નંદિવર્ધનને ધજો શોક થયો. તેણે તે દિવસે અન્ન સરખું પણ લીધું નહીં. બીજે દિવસે તેની અહેન સુદર્શનાએ નંદિવર્ધન રાજને પોતાને ધરે બોલાવી શોક દૂર કરાવી જમાડ્યો.

આ રીતે ચૌદશથી બીજ સુધીમાં ભગવાનના નિર્વાણ સાથે સંબંધ રાખતી અનેક ઘટનાઓ બની છે.

ભારતવર્ષ કૃતકા છે

અમણુ ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ જન્મતની ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો ખદ્દો કોઇ રીતે વાળી શકાય તેમ નથી, તો પણ ભક્તિપ્રધાન ભારતવર્ષે નિર્વાણુમલ્લીન કેટલી-એક ઘટનાઓને એક યા બીજી રીતે “ કૃત નહોં તો કૃતની પાંખડી ” એ નામે ચિરંજીવ બનાવી રાખી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

૧—ઉત્તર હિંદ અને યુ. પી. ના હિન્દીઓ દિવાળીના તહેવારમાં ધરોધર “ હાટડો ” બનાવે છે જે ચોખડી તેમજ ગોળ ત્રિગૂડા જેવી હોય છે. કેટલાએક મનુષ્યો કાયમને માટે લાકડાની હાટડી બનાવી રાખે છે, જ્યારે કેટલાએક મનુષ્યો દરસાલ માટીની નવી નવી હાટડી બનાવે છે અને આસો વદિ ૧૦ થી ૧૩ સુધીના કોઈ પણ સારા દિવસે શુભ ચોખડિયામાં તેની સ્થાપના કરે છે. તેની ચારે બાજુ એકેક અને ચિંખર ઉપર એક એમ પાંચ અખંડ દીવા રાખે છે. રોજ રોજ તેને નમન કરે છે, પૂજે છે, નિવેદ ચડાવે છે અને દિવાળી પછી શુભ દિવસે તેનું વિસર્જન કરે છે. આ હાટડી તે ભગવાનના અતિમ સમોસરણનું જ પ્રતીક છે.

યુરોપ-ઇટાલીના કોઇ કોઈ પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ ચર્ચો (ગીરજા ધરો) પણ આ હાટડીની ઢબે જ બનેલા છે.^૧

૧ ઉત્તુખિત ગુપ્તપણે લગભગ ૧૨ વર્ષ સુધી ભારતવર્ષમાં રહેલ છે અને તેથી જ તે ભગવાન અનુજ્ઞમાં આવેલ જૈનદર્શનની કેટલીક માન્યતાઓને તેમણે રૂપાંતર આપી ફિરિયમન ધર્મમાં રાખેલ કરેલી છે. જેમકે—આઠમ ચૌદશના પ્રતિકમણની જેમ રવિવારે પાપનો એકરાર કરવો, ચહેવાઈ પાસે સફેદ વસ્ત્રધારી અને સુકટવાલા ૨૪ મહાપુરુષોની દેખાતી, ધમુના શિષ્યોના ઉપદેશમાં સર્વ ભાષાત્મક વાણી અને સમોસરણની ઢબના ચર્ચો વગેરે. (આજ માસિકમાં પ્રસંગ મળતાં આ વિષય ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડવામાં આવશે.)

૨—ભગવાનનું નિર્વાણ થયું ત્યારથી કા. શુ. ૧ ની સવરથી “વીરનિર્વાણસંવત્” શરૂ થયો છે, અને ત્યાર પછીના વિક્રમસંવત, મૌર્યસંવત, ગુપ્તસંવત, વલ્લભીસંવત, સિંહસંવત, અને શકમણ સંવત્ પશુ કા. શુ. ૧ થી શરૂ થયા છે. અપાક વર્ષ ૧ અને ચે. શુ. ૧ ને બદલે કા. શુ. ૧ થી સંવતનો તથા નવા વર્ષનો પ્રારંભ એ ભગવાનના સ્મરણ માટે જ ચોખ્ખો છે.

૩—પાવાપુરીમાં આજે પણ ભગવાનના નિર્વાણ સમયે હન-ભ્રમણ વગેરે સંકેતો ચાલુ છે અને જીવોત્પત્તિ પશુ ત્યાં તે દિવસોમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય છે.

૪—ભારતના સફેદસફેદ અને ગામડેગામડાં દિવાળીમાં દર સાલ દીપમાલાઓ પ્રગટાવે છે.^૧

૫—દિવાળીના દિવસે હિન્દમાં સ્થાને સ્થાને લોકો-ખચ્યાઓ “સજગતા મેરાઈયા” લઈ કોલાહલ મચાવે છે.

૬—વિષ્ણુકુમાર મુનિએ અધર્મી બગવાન નમુચિ મંત્રીના બિનાશ કર્યો તે પ્રસંગે તે ઉત્પાતની શાંતિ અર્તા લોકોએ કા. શુ. ૧ ના દિવસે આનંદ ઉત્સવ મનાવ્યો હતો. વર્ષો પાદ શ્રી ગૌતમસ્વામી ગણધરને પશુ તે જ દિવસે કેવળાશ્રમ થયું અને દરેક આવીને તેઓને નવા ધર્મરાજ તરીકે વંદન કર્યું. ત્યારથી લઈને આજ સુધી લોકો નવાં નવાં વસ્ત્રો પહેરે છે, વિવિધ આભરણો પહેરે છે—પર, કાટ, પશુ અને ઝાડોને શોભાવે છે અને પરસ્પરમાં જીહાર તેમજ પ્રણામ કરે છે.

૭—આજે બાઈગ્રીજ પશુ કા. શુ. ૨ ના દિવસે બહેર પર્વ તરીકે મનાય છે. બહેનો તે દિવસે પોતાના બાઈને બોલાવીને જમાડે છે.

ભગવાનના નિર્વાણની ઘટનાઓ આજ સુધી આર્યાવર્તમાં ઉપર પ્રમાણે ચિરસ્થાયી બની રહી છે, મહાન ઉપકારી કરુણાસાગર ભગવાન પ્રત્યેના આર્યાવર્તનો હાર્દિક ભક્તિ-પ્રેમ અને ઋણ અદા કરવાનો ભાવનાપ્રવાહ, એ જ એને સ્થાયી બનાવી રાખે છે. ભારત વર્ષે બીજા કોઈના નહીં એવા વિશેષ પ્રમાણમાં આ નિર્વાણનાં સ્મારકોને સાચવી રાખ્યાં છે આથી તે કાલે અને તે સમયે ભગવાને જનતા ઉપર શું શું ઉપકાર કર્યા હશે તેની ઝાંખી પણ સહેજે થઈ આવે તેમ છે. અસ્તુ.

દિવાળી

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે દિવાળી ભગવાન મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણથી શરૂ થયેલ મહાન આર્યપર્વ છે. આ પર્વ એક એવું છે કે જેમાં જૈન-અજૈનોની કડી જોડાઈ રહે છે; અને એ કડી છૂટી ન પડે તે માટે જૈનાચાર્યોએ પશુ આ પર્વની અવસ્થા માટે ખાસ આગ્રહ કરી છે કે—

૧ દિવાળીનું એક કારણ એ પણ હોય છે કે—રામચંદ્રએ તે દિવસે અયોધ્યામાં પ્રવેશ કર્યો અને દીપમાળા પ્રગટાવી ત્યારથી દિવાળીનો પ્રારંભ થયો છે. પરંતુ આ માન્યતા બંધબેસતી નથી કેમકે ચોમાસામાં અને ગમે તે (૧૪. ૦)) તથા ૧ ના દિવસે સામાન્ય મનુષ્ય પશુ પ્રવેશ વગેરે શુભ કાર્ય કરતો નથી. તો પછી મહાન વિજય મેળવેને આવનાર રામચંદ્ર પોતાની સબધબીમાં ચૌદ ચૌદ વર્ષે પ્રવેશ કરે ત્યારે ચોમાસાનું અને તેમાં પશુ ખાસ કરીને અમાસ કે એકમયું ચુકવે થયે ખરા ?

તે બલેને નવ બવનું હો, પણ તે અધૂરું જ હતું. તેમાં શરીરાદિ અંતરાય કરનારાં હતાં. સંસારમાં કોઈનાં શરીરાદિ સર્વથા સમાન હોતાં નથી. અને જે સર્વ રીતે સમાનતા ન હોય તો 'સમાનશીલબ્યસનેષુ સલ્યમ્' એ ન્યાયે સખ્ય કેમ સંભવી શકે ? સામાન્યતઃ કોઈ પણ સ્ત્રી-પુરુષમાં શરીરાદિજન્ય બંધી જ વિષમતા રહેલી છે. એ બન્નેમાં શીલ અને આચરણ કર્મના વિચિત્રપણાથી અસમાન જ હોય છે, એ અસમાનતા જ પરસ્પરની આકર્ષક છે. અને પરસ્પર ખેંચાણ થવામાં પણ એ જ આપેક્ષિક કારણ છે. આ ખેંચને મહાત્માઓ મોહના નામે સંબોધે છે, લોકો આને પ્રેમ કહે છે, કે જે જડમાંથી ઉત્પન્ન થઈ જડમાં જ નાશ પામે છે. તેમાં આત્મૈક્ય, અથવા જેને કોઈ સાચો પ્રેમ કે એવા કોઈ નામથી સંબોધે એવું કોઈ તત્ત્વ છે જ નહિ. આ વાત પાછળથી રાજિમતીને પણ સ્મમર્ષ હતી અને તેથી જ તે 'લોરાંગના' પ્રભુતા પથે પોતાનાં પગલાં માંડવા તૈયાર થઈ. શરીરના સંબંધને અમગ્ની, મોહજન્ય અપ્રસરત રાગને હડાવી, તેણીએ ધીરે ધીરે આત્મૈક્ય સાધવા પ્રયત્નરાગનું-જેનાથી આત્મૈક્ય શીઘ્ર સધાય એવા મોક્ષાનુકૂલ રાગનું-શરણું લીધું. આ રીતે પ્રભુની સાથે જોડાવાની લાપકાત એણે કેળવવા માંડી, એટલું જ નહિ, પરંતુ એ લાપકાત પ્રભુતા પહેલાં જ સાધી લીધી. અંતે એ બન્ને આત્માઓએ શરીરાદિની ખલેસ વિનાનો, કોઈ પણ જાતની પૌદ્ગલ્યાદિ ઉપાધિ વગરનો સાચો નિરુપાધિક પ્રેમ-આત્મૈક્ય સાધ્યું. લોકો કહેતા હતા કે, પ્રભુએ તેને સદાને માટે રાત્રી મૂકી દીધી. ખરી વાત એ હતી કે, તેને છેલ્લે છેલ્લે રડાવો સદાની રડતી બંધ કરી દેવાની હતી; અને રડતી બંધ કરી પણ ખરી. આનું નામ તે કલા! દુનિયાએ આવા કલાકારો ઓછો જોયા છે અને તેઓની કદર કરનારા પણ વિરલા જ જન્મે છે. આવા જ કારણથી આપણે જાણીએ છીએ કે, શ્રી વજ્રસ્વામીએ માનાની તરફ વલણ ન બતાવતાં યુરુ તરફ બતાવ્યું ત્યારે દુનિયાએ ભારે અકરાદ ને કાલાહલ કર્યો હતો.

રાજ સમુદ્રવિજય અને શિવાદેરી મોહમાં મુગ્ધાય અને પુત્રવધૂને લાવવાનો લક્ષ્યો એવા તેઓ ધ્યેય, પણ એ કેટલું નિરસ હતું ! એ નિરસતાની એમને પાછળથી સ્મજ પડી હતી. અનાદિ કાલથી ચાલ્યો આવતો બ્યવહાર સાંસારિક સંબંધની કાંઈક કદર-કિંમત કરે છે, પ્રભુએ સ્ત્રી અને માતા વગેરેની સાથેના એ સાંસારિક સંબંધની કદર-કિંમત કોઈ અન્ય એવા પુનિત પ્રકારે જ કરી કે એ બ્યવહાર અને સંબંધને ફરી અનુસરવાનો સમય જ ન આવે. એ બન્ને આ બંધમાં છેલ્લા જ હતા એમ એમણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. ફરી ફરી અન્યાય માતાઓ કરવાનું અને તે જ બંધમાં કે અન્ય બંધોમાં ફરી ફરી લગ્નના ધોરણે કે અન્ય કોઈ પ્રકારે સ્ત્રીઓના હસ્ત પકડવાનું ચાલુ રાખનારા, અને જમતને પણ એવો જ મોહમય ઉપદેશ કરનારા શ્રીનેમિનાથપ્રભુનું ગારા ન સમજી શકે અથવા ઓછું સમજે તો તેમાં કોઈ નવાઈ નથી. વિષય-સંબંધ વગરનો પ્રેમ નિર્દોષ કહેનારાઓએ પણ સમજવું જોઈએ કે ખરા નિર્દોષ પ્રેમ તો આત્મૈક્યમાં જ રહેલો છે. જ્યાં સુધી આત્મૈક્ય-શુદ્ધ આત્માઓનું જ્યોતિર્મિલન થાય નહિ ત્યાં સુધી થતા સંબંધમાં કોઈના કોઈ દોષ અવશ્ય-મેવ રહેવાનો જ. અને તેથી કર્મજન્ય તે સંબંધમાં કદી પણ નિર્દોષ પ્રેમ સંભવી શકતો નથી. આ રહસ્ય મહાલ્લીરો અને તેના સાચા અનુયાયીઓ સિવાય સમજવું મુશ્કેલ છે, જડ પ્રકૃતિના અંશોનાં જોડાણમાં સાંદર્થ્ય નથી. સરકાર, સંતાપ અને પરિણામથી તેમાં

વર્તમાન અને ભાવિ અસૈદ્ધર્થ જ છે. વાસ્તવિક સૈદ્ધર્થ ફક્ત આત્મ-આત્મના જોડાણમાં જ છે. વીર્યનાં તેજ મળે એમાં છુપી ભારે મહીનતા છે. રાગના પુદ્ગલોથી થતા જોડાણમાં પણ મહીનતા જ છે. કાંઈક ઉજ્જવલતા પ્રગટનરાગનાં પુદ્ગલોમાં રહેલી છે. પણ સર્વથા ઉજ્જવલતા તો શુદ્ધાત્માઓના મેલાપમાં જ રહેલી છે. ઉપરોક્ત ત્રણે જગાએ મહીનતમ, મહીન અને ઉજ્જવલ જડપ્રકૃતિની સહાયતા છે, જ્યારે ચોથામાં જ જડનો સહાય ન હોઈ આત્માની જ પરમોજ્જવલતા છે. પ્રભુએ ઉપાધિ વગરનું, લેરા પણ સ્વાતંત્ર્યને છીનવ્યા વગરનું, સ્વામી તરીકેની સત્તાવિનાનું અવિનશ્વર જોડાણ પોતાના ચાલુ કેટલાક પૂર્વજોના સંબંધી રાજમતીના પરમોજ્જવલ આત્મા સાથે કર્યું. પ્રેમની-નિર્દોષ પ્રેમની વ્યાખ્યા કરનારાઓએ આ ખાસ વિચારવા જેવું છે.

ઉપરોક્ત પદ્ધતિએ નિવૃત્તિનો-આત્મવૃત્તિનો પારસ્પરિક તેજ સંચાર અને ત્યાંનો અચલ મેલાપ એ જ વિદ્વાન વિચારકોને ઇચ્છવા યોગ્ય છે. એવો સંબંધ જ સદા જીવતો હોઈ, તેને સાધવા મહાનુભાવોએ પ્રયત્ન કરવો, કરાવવો જોઈએ. એ સંબંધમાં જ સર્વથા નિઃસ્વાર્થતા, આત્મપ્રસન્તા અને સુખાનન્દ છે. સાચો આત્મરસ પણ એમાં જ છે. અનુભવથી જ એ સર્વ વાસ્તવિક રીતે સમજાય છે. પુરુષવંતે ! એ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરી જુઓ, એ જ શુભેચ્છા.

દાસાન્તનામક પ્રાચીન મુનિવરો

(લે. : પ્રો. હીરાજાગ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.)

નામોના જે અર્થ વગેરેની દૃષ્ટિએ અનેક પ્રકારે પડે છે તેમાંની એક દૃષ્ટિ તે નામોના અંતમાં વપરાયેલ પદ છે. આ પદો બિન્ન બિન્ન પ્રકારના જોવાય છે. જેમકે 'કૃતિ', 'ચન્દ', 'તિલક', 'દાસ' 'રત્ન', 'પરિમલ', 'દ્યોત્તર', 'સિદ્ધ' ઇત્યાદિ. આ વૈષ્ટી જે પ્રાચીન મુનિવરોનાં નામના અંતમાં 'દાસ' પદ છે તેમને ઉદ્દેશીને અહીં વિચાર કરાય છે. એટલે કે અલમદાસ, ગોડીદાસ, જિનદાસ, જનારસીદાસ વગેરે આવકોનો કે દાસાન્ત નામક અદિદાસ વગેરે સત્તરમા સૈકાના અને તે પછીના આધુનિક મુનિવરો વિષે વિચાર કરવાનું આ સ્થળ નથી. અહીં તો નીચે મુજબનાં નામવાળા મુનિવરોને વિષે હું થોડું જ કહીશઃ—

જિનદાસ,

ધર્મદાસ અને

સંઘદાસ.

[૧] જિનદાસ

આ જિનદાસ તે બીજા કોઈ નહિ પણ 'જિનદાસમણિ મહત્તર' તરીકે સુપ્રસિદ્ધ

૧ ઉદયકીર્તિ, ક્ષેમકીર્તિ, ચન્દ્રકીર્તિ, જ્ઞાનકીર્તિ, વગેરે.

૨ અલયચન્દ, અમરચન્દ, અરોહચન્દ, બાલચન્દ, ભાવચન્દ, હેમચન્દ વગેરે.

૩ અલયતિલક, જયતિલક, લક્ષ્મીતિલક, સંઘતિલક, સિદ્ધતિલક, સોમતિલક વગેરે.

૪ ઉદયરત્ન, તપોરત્ન, હેમરત્ન વગેરે.

૫ આનંદવિમલ, કીર્તિવિમલ, કેશરવિમલ, મુણ્ડવિમલ, જ્ઞાનવિમલ વગેરે.

૬ રત્નદ્યોત્તર, રાજદ્યોત્તર, સોમદ્યોત્તર વગેરે.

૭ ઉદયસિદ્ધ, ધર્મસિદ્ધ, વગેરે.

૮ આ હેપ હવે થઈ પ્રસિદ્ધ જનાર છે.

મુનિવર છે. એમને વિષે મેં “૭ મહત્તરો” નામના લેખમાં જે વિચાર કર્યો છે તે ઉપરાંત મારે કશું વિશેષ કહેવાનું નથી.

[૨] ધર્મદાસ^૧

આ ધર્મદાસગણિએ જર્જણ મરહદીમાં ઉવએસમાલા રચી છે. એની ગાથાની સંખ્યા ૫૪૦ ની છે. એમાં વજ્રસ્વામી અને સિદ્ધિગિરિ વગેરે સંબંધી સૂચનો છે એટલે આ ગણિને મહાવીરસ્વામીએ જાતે દીક્ષા આપી હતી એ વાતમાં વળૂદ નથી. આ ઉવએસમાલા ઉપર સિદ્ધિર્ષિએ, રામવિજયગણિએ તેમજ વાદિદેવસરિના શિષ્ય રત્ન-પ્રભાસરિએ ટીકા રચી છે. રત્નપ્રભાસરિકૃત ટીકા ‘દોષદ્રો’ કહેવાય છે. એનો રચના-સમય વિ. સં. ૧૨૩૮ છે અને રચના-સ્થળ જુગુપુર (ભારત)માંનું ‘અધ્યાવમોધ’ તીર્થ છે.

[૩] ધર્મદાસ

આ નામની એક બીજી પૃથુ વ્યાકૃત પ્રાચીન સમયમાં થર્મ ગર્જ છે નિઃશ્વસુખમંડન એ એમની રચના છે. એ ગ્રન્થમાં સમન્વાયો વગેરે છે. એના ઉપર અજ્ઞેન વિદ્વાનોએ પૃથુ ટીકા રચી છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થનો કે એના કર્તાનો સમય ચોક્કસપણે નક્કી કરાયો નથી.

[૪] સંઘદાસ

એમણે પંચકરપના ઉપર મહાભાસ રચેલ છે. એઓ રજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ કરતાં પહેલાં-સાતમા સેકા કરતાં પહેલાં થયા છે એમ મનાય છે. એમને વિષે મેં ‘આર ક્ષમાશ્રમણોમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે, એટલે અહીં એ હકીકત ફરીથી રજૂ કરતો નથી.

ક્ષેત્રાદેશ-પટ્ટક ।

અન્વેષક—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયયતીન્દ્રસરિજી

[સંવત ૧૯૨૬ શ્રીગુર્જરદેશે, પં. દયાવિજય] સહી ઓજીરી ।

॥૧૦॥ ॐ નત્વા । મં શ્રી શ્રીવિજયદેવેન્દ્રસૂરીશ્વરપરમગુરુમ્યો નમઃ ।

શ્રીવિજયધરજેન્દ્રસૂરિભિર્જેઘ્નસ્થિત્યાદેશપટ્ટકો લિખ્યતે ।

પં૦ મોતિવિજયગ । શ્રીજીસપરિકર રાજનગર, સરસ્વેદ, ધોલકો, કોંઠ, ગોધાધી.

૩૦ સુજ્ઞાનવિજયગ । પં૦ સુકુહિસ । બહોલો, હમોઈ.

પં૦ જ્ઞાનવિજયગ । પં૦ રત્નસ । અસ્મત્પાર્થ.

પં૦ સોમાન્યવિજયગ । પં૦ અમીસ । રાજનગરમધ્યે.

પં૦ રંગવિજયગ । પં૦ વીરસ । રાજનગરમધ્યે.

પં૦ નવલવિજયગ । પં૦ નરોત્તમસ । પં૦ હિતવિજયગ । પં૦ અમરસ । સૂરત, નવસારી, ઘણદેવી. સોલનગઢ.

૧ આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૩૩૧ માં તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી છે.

૨ એમને વિષે મેં “આર ક્ષમાશ્રમણો” નામના લેખમાં વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કર્યો છે. જુઓ “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” (પૃ. ૬૦, અ. ૮ પૃ. ૨૪૬-૨૫૪) અહીં એ કમેરીસ કે જયધવલાની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૭)માં એ નિર્દેશ છે કે વિશેષાવસ્થાભાસની એક હાથપોથીમાં એનો રચના-સમય રાકસંવત્ ૫૩૬ (વિ. સં. ૬૬૬) આપેલો છે. એ આ હકીકત સત્ય ગણાય તો એમનું સ્વર્ગગમન વિ. સં. ૬૪૫ માં થયાની હકીકત તેમજ એઓ પૂર્વધર હતા એ બાબત કેવી રીતે થી શકે ?

- पं० सुमतिविजयग । पं० धीरस । संभातमध्ये.
 पं० गुलाबविजयग । पं० खुशालस । पं० रत्नविजयग । पं० गुलाबस । मस्मत्याभे.
 पं० रूपविजयग । पं० रत्नस । चांगा, गोल.
 पं० रंगविजयग । पं० धीरस । गढ, मंडाणा.
 पं० मोतीविजयग । पं० तेजस । थरा, जामपुर.
 पं० लालविजयग । पं० रूपस । पं० फर्याणविजयग । पं० अमृतस । काकल,
 धवाणा, कंबोड.
 पं० धनकुशल । पं० विनयस । कठोर, रानेर.
 पं० दीपविजयग । पं० कृष्णस । अकलेसर.
 पं० उत्तमविजय । पं० बल्लमस । सुखविजयग । पं० अमृतस । पालणपुर,
 मेता, घोतासकलाणा, बगदा, बडगाम.
 पं० विद्याविजयग । पं० शांतिस । सोरठदेशे.
 पं० कीर्तिविजयग । पं०..... बोसलपुर, पीपलवरकर, धीमोरा, संबाळा.
 पं० जीतविजयग । पं० सुमतिस । आगलोड.
 पं० राजविजयग । पं० उत्तमस । बिहारा.
 पं० फतेविजयग । पं० जयस । पाटण, संखेभर, कुणगर, शरीयद.
 पं० बोलतविजयग । पं० सुमस । इलाडो, कलाडो, पंबासर, पाडल.
 पं० भाग्यविजयग । पं० जयस । पं० नित्यविजयग । पं० लक्ष्मीस । दक्षिणदेशे.
 पं० गुणरत्नग । पं० तेजस । धीरमगाम, मांडल, गोरीयो.
 पं० विवेकविजयग । पं० रूपस । राघनपुर, कमालपुर, नवोगाम, तेरबाडो, बडोद.
 पं० सुरेन्द्रविजयग । पं० चतुरस । पं० मोहनविजयग । पं० प्रेमस । मैसाणा,
 कडी, उमता, देणप.
 पं० रूपसागरग । पं० फतेस । मुंबद, पेण, नागुधाना, वसही, आगासी, मांम.
 पं० सौभाग्यसागरग । पं० मणिस । पाटडी, बजाणा.
 पं० नरोत्तमविजयग । पं० किस्तूरविजयग । पं० सुबुद्धिस । भद्रअच्छ, देजवारो.
 पं० राजविजयग । पं० रूपस । पं० जीतविजयग । पं० उमेदस । इलोल, बचतापुर,
 जामला.
 पं० पृथिवीचन्द्रग । पं० अमीस । सोरठदेशे.
 पं० हीरविजयग । पं० रूपस । बीजापुर, लाडोल, समोड.
 पं० चतुरविजयग । पं० नवलस । सिपुर, माचडगोठडा, ऊंबरी, बाय, सतलासणु.
 पं० मगवानविजयग । पं० सुबुद्धिस । छाणी.
 पं० विनयविजयग । पं० जिनस । पं० ऋषभविजयग । पं० विनयस । धीणोर,
 जंजुसर.
 पं० ऋषभविजयग । पं० रंगस । पं० दयाविजयग । पं० ऋषभस । डीसा, बडा-
 बल, आदेडा, पीतुंयो.
 पं० भाग्यविजयग । पं० पुण्यस । राजपुर.

- पं० मनरूपविजयग । पं० मयास । बडाली, ब्रीशानीखेड.
 पं० तेजविजयग । पं० पुण्यस । वेणुज, लणवा, कणरावी.
 पं० भाग्यविजयग । पं० कनकस । मोहनपुर, हापुर, हरसोल, ताजपुर.
 पं० जयविजयग । पं० विद्यास । दाबड.
 पं० प्रेमविजयग । पं० महिमास । नडोयाड.
 पं० लालचन्द्रग । पं० प्रेमस । सोरठदेशे.
 पं० उदयविजयग । पं० पद्मस । चाणसमुं, बडावली.
 पं० क्षत्रविजयग । पं० किस्वरस । धनेरा, वाव, कुआला.
 पं० मुक्तिविजयग । पं० भीमस । बोरसड.
 पं० श्रीविजयग । पं० प्रतापस । समी, दुइसा, चंदुर.
 पं० तिलकविजयग । पं० मुक्तिस । कांप.
 पं० हेतविजयग । पं० विवेकस । ईडर.
 पं० गुलाबविजयग । पं० मोहनस । भालक.
 पं० लब्धिविजयग । पं० लावण्यस । पं० ज्ञानविजयग । पं० नायकस । भोलेरा,
 रणुंज.
 पं० प्रेमविजयग । पं० माणिक्यस । मोरवाडो, भामेर, उबोसण.
 पं० खुशालबईन । पं० धर्मस । वडवाण, द्रागद्री.
 पं० धर्मविजयग । पं० रत्नस । गोत्रकुं, वारही.
 पं० रूपविजयग । पं० रत्नस । साकरा, करही, उंवरा.
 पं० अमीविजयग । पं० मुक्तिस । कच्छदेशे.
 पं० पद्मविजयग । पं० रविस । कच्छदेशे.
 पं० प्रतापविजयग । पं० भवानस । पादरा, मांथागाम, प्रापरा, अनस्तु, इंटोलो.
 पं० मुक्तिविजयग । पं० नेमस । बोरसड, पेटलाड.
 पं० हितविजयग । पं० हंसस । पं० मणिविजयग । पं० हेतस । इक्षिणदेशे.
 पं० भीमविजयग । पं० हेमस । लेच, लांगणोज, अंबासण, देकाबाडो.
 पं० लक्ष्मीविजयग । पं० हीरस । पमनगर, रूपाल.
 पं० भाणविजयग । पं० हर्षस । मगरबाडो, टीबाजूडो, मीजाडर, परबडी.
 पं० सुदुद्विजयग । पं० गुलाबस । वेड, राफु, अणवरपुरो, संजलपुर.
 पं० पद्मविजयग । पं० भाग्यस । आंतरोली, नंदासण, सनीयार.
 पं० जयविजयग । पं० दीपस । बडरको, गांगड.
 पं० सौभाग्यविजयग । पं० गुमानस । बिलोडो, सुणाव.
 पं० कुंभरविजयग । पं० लक्ष्मीस । सोरगाम.
 पं० जलविजयग । पं० उत्तमस । बजाणामध्ये.
 पं० महिमाविजयग । पं० नेमस । सोरगाममध्ये.
 पं० हीरविजयग । पं० क्षत्रुरस । अस्मत्पार्थे मणुव.
 पं० कनकविजयग । पं० दीपस । पं० मोतीविजयग । पं० महिमास । डुआ.

- પં० હંસચર્ચનગ । પં० નિત્યસ । દક્ષિણદેશે.
 પં० ફલેકુશલગ । પં० જીતસ । દક્ષિણદેશે.
 પં० અમૃતવિજયગ । પં० રંગસ । નડીયાદ, સાંઘલી.
 પં० કિસ્તૂરવિજયગ । પં० ગોકુલસ । માંડલાદુબહી ગણાદુબહિઃ
 પં० મોહનવિજયગ । પં० માણિક્યસ । સાંઘલી.
 પં० દયાવિજયગ । પં० જીતસ । ફેસર.
 પં० ઉત્તમચન્દ્રગ । પં० રાજેન્દ્રસ । દેવા, ડમો.
 પં० ભક્તિવિજયગ । પં० કિસ્તૂરસ । ગીચહી.
 પં० મોતિવિજયગ । પં० ધનસ । વડનગર, હોરાલુ, સાંઘળ, વજાસણું, ડંડાઈ, તલહી.
 પં० તેજવિજયગ । પં० રાજસ । સોરઠદેશે.
 પં० કીર્તિવિજયગ । પં० જ્યેષ્ઠસ । વસુ, સાચમ.
 પં० લઘ્વિવિજયગ । પં० લાલસ । મઠમઠ્ઠ મચ્ચે.
 પં० ડુંગરવિજયગ । પં० તેજસ । માતર, મોતેર.
 પં० તિલકવિજયગ । પં० હીરસ । છુબવા, કલાળા.
 પં० અમૃતવિજયગ । પં० હીરસ । છઠીયાદો, ગાંધૂ, મુઢેરા.
 પં० મેઘવિજયગ । પં० ડુંગરસા । સંમાત.
 પં० ગૌતમસાગરગ । પં० મયાસ । સિઝપુર, માંડળ.

અજોડ્ધરિત ક્ષેત્રાદેશ સત્યાપના અસ્માભિવિધાયાતિ મંગલં ।
 સમસ્ત સાધુસમુદાય યોગ્યં અપરં સદુ પદ્મ પ્રમાણે પોતપોતાને ક્ષેત્રાદેશે જઈ
 પહોંચ જ્યો । જે કોઈ પારકા ક્ષેત્રમાહેં રહ્યે તથા ક્ષેત્ર બાલટ પાલટ કરસ્યે તથા
 ક્ષેત્ર ક્રયવિક્રય કરસ્યે તથા જોમાસા માંહી કોઈ કિહાંઈ દિરસ્યે ફિરસ્યે તથા
 ગૃહસ્થ થકી બાલ બોલસ્યે તો તેહને આકરો ઉપાલંબ આવશ્યે । સર્વથા ગુવરાસ્યે
 નહીં પણ જાણી મયાંવા માંહી પ્રવર્તેલું । ઓ ઓરસ્તુ ।

(શ્રીવિજયચનચન્દ્રસૂરિજ્ઞાનમંડાર ચિંટલ નમ્બર ૪૫)

શોધખોળની આવશ્યકતા

લેખક : શ્રી. ગોહનલાલ દીપચંદ ચોડસી.

જૈન સમાજ પ્રતિવર્ષ સામે ૩૫૦૦૦ ધર્મમાર્ગે ખરચે છે. એને દાનપ્રાપ્તિને મહિમા
 શિખવેલો પડે તેમ નથી. આ પ્રકારના ધર્મમાં 'દાન'નું સ્થાન પ્રથમ હોવાથી તેમજ સાધુ-
 મહાત્માઓ તરફથી વ્યાખ્યાનકાળે જે દાનધર્મ નવપ્રસ્થાવિત રહે, એ અર્થે ઉપદેશવારિથી
 સિંચન કરાવું હોવાથી ધન પરનું મમત્વ ઉતારી એને વ્યય કરવામાં જોનો પાછળ નથી રહ્યા.

જૈન સમાજમાં આજે એક શોધ-ખોળખાતું ઈશુ કરવાની અતિ અગત્ય છે. એમાં
 આરા પ્રમાણમાં હાથપર ફેંકેલું જોઈએ. અત્યારના સાધનેશ્વરો પુરાતત્ત્વનો અભ્યાસ
 કરી જોના નિષ્ણાત બન્યા હોય એના શેવામાંથી જોને જૈનધર્મની ધર્મશાળા નિષ્ક્રમીને

ઉક્ત ખાતામાં સારા પગારે અથવા પુરસ્કાર તરીકે સારી રકમ આપી શકવા જોઈએ. આજનો યુગ ઐતિહાસિક વિષય તરફ વધુ પ્રમાણમાં ઢળી રહ્યો છે. જે વાતોના સૂચના-બદ્ધ અંકોડા મળી રહે છે એ વાતોને માનતાં જરા પણ વિશ્વાસ થતો નથી. જૈનધર્મના પ્રથેમાં જે ભુદી ભુદી બાળતોના ઉદ્દેશો છે એમાં તથ્ય તો ઘણું જ છે અને અતિ-શયોક્તિનું પ્રમાણ નહીં જોવું છે; પણ ખરી જરૂર એટલી જ છે કે અનુભવી અભ્યાસીઓના અભાવે એ વાતો બરાબર પ્રકાશમાં આવી નથી. પુરાણીઅન અભ્યાસીઓમાંથી ધણા-ખરા જૈનધર્મના મૌલિક સિદ્ધાંતોના પૂરા જાણકાર ન હોવાથી તેમના હાથે અજણતાં એવું મિશ્રણ થઈ ગયું છે કે આજે એ વાંચતાં હસવું આવે. છુદ્ડ જે વાતો બૌદ્ધધર્મમાં નજરે જોવા પણ મળતી નથી અને જે કેવળ જૈનધર્મના ધરની જ છે એમ કહીએ તો આલી શંકે તે બાળતો છુદ્ડના નામે ચઢાવી દીધેલી દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ભારતવર્ષમાં કેટલાક નિષ્ણાત શૌધકારે બાદ કરીએ તો બાકીનાઓએ ક્યારેતો આંગ્લ શૌધકારોનું આધારનું અનુકરણ કર્યું છે અથવા તો જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ વચ્ચે કેટલુંક સમ્યક હોવાથી અને જાતે જૈનધર્મના પ્રથે જોવાની જરા પણ નસી લીધી ન હોવાથી ભળતે ભળતું ચીતરી માર્યું છે.

સામાન્ય નજરે આ વાત વિચારતાં આપણામાંના મોટા ભાગને એમ જ લાગશે કે એમાં શું ? એથી શું બમડી ગયું ? મિથ્યાત્વીઓ ગમે તેમ કહે અમર લખે તેથી શાસ્ત્રમાં એાણું જ 'ખોટું' બનવાનું છે ? પણ આ સાંત્વન શૌધકલ્પવાળાને ત્રણે જોનરે તેનું ન મનુષ્ય ! શાસ્ત્રમાં 'ખોટું' કહ્યું નથી; એ જો સાચી શ્રદ્ધા હોય તો અત્યારના દરેક સાધનનો ઉપયોગ કરી એ પુરવાર કરવાના પ્રયત્ન સેવવા જ જોઈએ, એમાં એાછી ક્લાસનસેવા નથી જ જાણે અમળે કળારે મનુષ્યોએ રાહ દોરવાઈ રહ્યા હોય તેમને સન્માર્ગે આણી સહાય એટલું જ નહીં પણ એમ કરવાથી જૈનધર્મનો વિજયપ્તજ રૂપી રહે. જૈનધર્મ એક એવો ધર્મ છે કે જે વિશ્વધર્મ બનવાની સાનુકુળતાએ ધરાવે છે એ વાત પુરવાર કરી શકાય. અશોકના શિલાલેખો તરીકે જોળખાતા ધર્મ-ફરમાનોએ આજે બજાતનું ખ્યાન આકર્ષ્યું છે. પણ એમાંની વાતો શ્રી છુદ્ડના ઉપદેશ કરતાં શ્રી મહાવીરના ઉપદેશને વધુ મળતી આવે છે. વળી અશોકના બૌદ્ધધર્મપણા માટે જ્યાં એકમત નથી ત્યાં એ અંગેની શૌધજોળ ખાસ જરૂરી છે. એના અનુસંધાનમાં અશોકચરિતમાંના ઉદ્દેશો મૂકી શકાય—

અશોકચરિત-અનુવાદક ભરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા. એમાંના કેટલાક ઉદ્દેશો—
એમ. એમ. વિશ્વન સાહેબે અશોકના બૌદ્ધપંથી હોવા સંબંધી શંકા ઉઠાવી છે, એકવર્કે થોમસ સાહેબનું મંતવ્ય છે કે અશોક પ્રથમ જૈનપંથી હતો. અને જ્ઞાન દેવચક્ર-કૃષ્ણ સાહેબના લખવા મુજબ શિલાલેખોમાં અને સ્થંભલેખોમાં જે ધર્મનો ઉદ્દેશ કરેલો છે તે કાંઈ બૌદ્ધપંથીઓનો ધર્મ ન હતો, (અશોકચરિત પૃ. ૬૬-૭૦)

જૈન લોકોના સંપ્રદાય તથા આજીવનનો સંપ્રદાય અને એવા બીજા સંપ્રદાયો જે તત્ત્વને કળા ન રાખે એવું કાંઈ પણ તરત અશોકની ધર્મસ્મૃતિમાં જોવામાં આવતું નથી. (પૃ. ૧૧૨).

જૈન આદિત્યમાં 'અણહર' શબ્દ છે તે 'આશિનજ'ને બરાબર મળતો આવે છે, 'આશિનજ'ને લગતો પિપ્પલિનો સિદ્ધાંત બૌદ્ધઆદિત્યમાંના તથ્ય પ્રકારના કે અર

પ્રકારના 'જાલસવ'ને લગતા સિદ્ધાંતને મળતો આવતો નથી. પણ જૈન સાહિત્યમાંના 'અજીવ્ય'ને લગતા સિદ્ધાંતને વધારે મળતો આવે છે. એ અંગે બુદ્ધલર સાહેબનો અભિપ્રાય અને વધુ ચર્ચા (પૃ. ૧૧૮-૧૧૯).

અશોકે જમ્બુદેવા 'નિર્ગ્રંથો' તો બેસક મહાવીરસ્વામીના અનુયાયીઓ-જૈન પંથના સભ્યો તરીકે ઓળખાતા નિર્ગ્રંથો હોવા જોઈએ. એ પછી આજીવક સંબંધી ચર્ચા (પૃ. ૧૫૬).

બાકીના સૌને કર્મવાદનો મોઢા લાગ્યો હતો; અને તેથી એવા સૌ એમ કહેતા કે માત્ર કર્મથી જ વ્યક્તિનો મોઢા થાય છે. વિ. (પૃ. ૧૬૦).

બૌદ્ધપંથની અને જૈનપંથની સતત વધતી જતી અસરને લઈને ફલાહારની દિશામાં સૌનું વલણ સતત વધતું જતું હતું... (પૃ. ૧૬૪).

બૌદ્ધ ધર્મોની હકીકતમાં 'પૂર્ણ' વિશ્વાસ રાખવાનું અબ્બાપક દ્વારકા કેવિકલ આપણને કહે છે; પણ નિદાન અશોકની બાબતમાં તો તે ધર્મોમાંની 'હકીકતનો' ધણો ખરો ભાગ લગભગ અવિશ્વસનીય છે. (પૃ. ૨૦૭).

અશોકના સંબંધમાં આપણે જોયું છે કે, પોતાની ધર્મ-પરંપરાના પરિણામમાં તેણે જૈનપંથથી સહજ રંગાએલા બૌદ્ધપંથનો સ્વીકાર કર્યો હતો. 'વોસથ' શબ્દ બૌદ્ધ પારિભાષાના 'જયોસથ' શબ્દની અને જૈન લોકોની પ્રાકૃત ભાષાના 'વોસહ' શબ્દની વચ્ચેનો શબ્દ છે. (પૃ. ૨૬૬).

ઉપરના ટાંચણ પરથી જોઈ સકારો કે અશોક બૌદ્ધધર્મી જ હતો : એમ ચોક્કસ કહી શકાય તેમ નથી. બૌદ્ધપંથનો સ્થાપક ચંદ્રગુપ્ત જૈનધર્મી હતો, એ વાત સ્પષ્ટ છે અને હવે ધણાખરા શોધકોએ કબૂલ રાખી છે. આ બધી વાતો વિચારતાં એ સમજાય તેવું છે કે શિલાલેખોમાં કહેવામાં આવેલી બાબતો કેવળ બૌદ્ધધર્મને લગતી નથી જ.

મરાઠી ભાષામાં મહાવીરચરિત્રની એક છુક પ્રગટ થઈ છે એમાં કથન છે કે—

“અશોકે સમ્રાટના ધર્મ સંબંધમાં બે મત છે. સમ્રાટનામાં તે જૈન હતો એ બદલ શંકા નથી. ૨૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યા પછી તે બૌદ્ધ થયો. ડૉ. કર્નલ સાહેબે અશોકના શિલાલેખ ઉપરથી તે જૈન હોવો જોઈએ એવો નિષ્કર્ષ કઠાકર્યો છે.”

આપણા ડૉ. ત્રિભુવનકાસ લહેરચરે ધણો પરિશ્રમ સેવી એ શિલાલેખો અશોકના નહીં પણ સમ્રાટ સમ્રાટિના છે એવી શોધ કરી છે. જે કે તેઓની આ વાત સા શોધકોએ કબૂલ રાખી નથી. છતાં 'મિયદર્શી' તરીકે ઉલ્લેખાયેલ રાજની અશોક છે કે સમ્રાટિ એ શોધવાની જિજ્ઞાસા તો જરૂર પ્રગટાવી છે. એ દિશામાં એમનો પ્રયાસ ચાલુ જ છે—તેમના અંતબોધમાં જૂનો સંભવિત છે છતાં આ માટે એક કરતાં વધુ અભ્યાસીઓએ પ્રયાસ ચાલુ રાખવા જોઈએ. આ અંગે તેથી જ હું એક સારા ફંકવાળું 'સંશોધનખાતું' બીજું કરવાની જરૂર દર્શાવું છું. સાખી તરંગવતી કે સમ્રાટ ખારવેલ એ જૈન સાહિત્યના અમૂલ્ય રત્નો હતાં, એ શોધ કરવાનું માન જૈનેતરોના ફાળે જાય છે; આપણા માટે એ સરથાવનારો પ્રસંગ લેખાય. લખાણ ન કરતાં પુનઃ આ દિશામાં એક સફર સંસ્થા બની કરી શોધખોળના શ્રીગણેશ કરવાની સમાજના સૂત્રધારને આગ્રહભરી વિનંતી છે. આજના યુગની એ સાચી આવશ્યકતા છે. એ દ્વારા ધણો ગેરસમજુતીઓ દૂર કરી સકારો.

શ્રી પેણુ કેવલી

[૧] રાજસભા.

આજે રાજ નાભાંકદેવની સભામાં અનેક વિદ્વાનો પંડિતો અને કલાકાવિદોની ભીડ જમી હતી. તેમજ દેશદેશના રાજાઓ, રાજકુમારો અને સામન્ટો પણ આવ્યા હતા. રાજકુમારી યુગારસુંદરી, રાજમાતા મદનાવલી અને આખું અંતરપુર પણ આવ્યું હતું. આજે સભામાં એક પડિતજી આવ્યા હતા. એમને પોતાના પાંડિત્યને ગર્વ હતો. દેશદેશના રાજાઓની રાજસભામાં જઈ વિજયપત્ર મેળવીને એ આવ્યા હતા. આ ભૂતલમાં મને કોઈ જીતી શકે એમ નથી એવું એ માનતા હતા. તેઓ સાઓમાં નિબ્યાત, કલામાં પારંગત અને વ્યાખ્યાનમાં વાચસ્પતિસમા હતા. એમણે સરસ્વતીની અખંડ ઉપાસના કરી હતી એટલે એ પોતાને સરસ્વતીના લાડલા પુત્ર મનાવતા.

નાભાંકદેવની સભામાં પડિતજીએ આજ્ઞાન ફેંક્યું—હું દીપક રાગ મારું, દીવા પ્રગટાવું અને એને કોઈક છુટાવી દે તો ખરો. આ આજ્ઞાન સાંભળી આખી સભા ચમકી ઊઠી. પડિતજીએ રાગ આલપવો શરૂ કર્યો. ચારે તરફ રખાવેલી દીવડીઓમાંના દીપકા એક પછી એક પ્રગટતા જતા હતા. બધા પડિતજીની સામે જોઈ રહ્યા હતા. એ પ્રગટ થયેલા દીવા હવે સજાજનોને યાગના સાગ્યા. કોઈએ કહ્યું—પડિતજી હવે બસ કરો, બસ કરો. આ દીવા તો પ્રગટયા, વધુ રહેશે તો દિવાળીને બદલ હોવા પ્રગટશે. હવે સજાજનોને બદલ પડિતજીની પરીક્ષા હતી. આ દીવાઓ કમ શાન્ત કરવા. પડિતજી બગ્ગું બગ્ગું ચમક રહ્યા હતા. સજાજનો આકુળઆકુળ હતા. પડિતજીએ એક છંદવી દષ્ટિ સજાજનો તરફ નાંખી અને નાસવા માંડ્યું, નાસતાં નાસતાં તેમના બસ દોવાની જ્યોતે અડચો અને ભડકા થયો. પડિતજી મૂર્છા ખાઈ નીચે પડ્યા છે. ત્યાં તો સભામાં એક સુંદર તેજસ્વી સ્ત્રી આવી. એની આંખોમાં ચંદનશી શીતલતા હતી, એનું લલાટ અર્ધચંદ્ર સમ શોભી રહ્યું હતું, એની શુભકાંતિ અનુપમ હતી. એણે મીઠા મોઢક નાદે ગાવાનું શરૂ કર્યું. જાણે કોઈ સ્વરંકજરી બૂલથી બૂલોકમાં આવી ચઢી હોય એવું એ મોઢક કથુંપ્રિય ગાન હતું. દીપકા છુટવા લાગ્યા; પડિતજીની આગ છુટાઈ અને ચોતરફ મીઠી ઠંડક ફેલાઈ ગઈ. આખી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. બધાને થયું આ કોણ છે ? રાજાએ એને (સહાસન પરથી) જોવા થઈ પોતાની પાસે લાવ્યા બાજીમાં બેસાડી અને કહ્યું: એટા યુગારસુંદરી ! તું તો અદ્ભુત સંગીત જાણે છે ! તે રાજસભાની આખર વધારી; એ તો ઠીક, પરંતુ એ પડિતજીનો પણ જીવ બચાવ્યો. હા આ છનામ એમ કહી રાજાએ પોતાનો રત્નનો કંઠો રાજકુમારીને પહેરાવ્યો. આખી સભાએ રાજનો, રાજકુમારીનો જયનાદ પોકાર્યો. રાજ નાભાંકદેવે પોતાના દિવાનજીને કહ્યું: આવતી કાલે રાજકુમારીના લગ્નનો નિશ્ચય કરી નાંખીએ.

[૨] રાજકુમારીનો નિશ્ચય

રાજમાતા મદનાવલીએ પોતાની કુંવરીનું પરાક્રમ જોયું, એનું યાન, એનો વિનય, અને એનું ગાંભીર્ય જોઈ એને થયું—આને લાયક રાજકુમાર કોણ છે ? લાવ, એને જ પૂછી જોજો: એમ વિચારી મદનાવલી રાજકુમારીના ભવનમાં ગઈ. ત્યાં ખચર મળ્યા કે રાજકુમારી નહાઈ ધોઈ વીતરાજદેવની પૂજા કરવા મ્યાં છે. એટલે રાજમાતા મદનાવલી ત્યાં ચોભ્યાં. થોડીવારે બપોરે રાજકુમારી પૂજા કરી પાછી આવી ત્યારે રાજમાતાએ તેની સાથે

તેના વિવાહસંજ્ઞા વાત કરી જોઈ, પણ રાજકુમારીએ તો અવિવાહિત રહીને બ્રહ્મચારિણી તરીકે જીવન વીતાવવાનો જ પોતાનો વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો. પણ જ્યારે રાજમાતાએ લગ્ન માટે અનિઆગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે કહ્યું: માતાજી, આપની આજ્ઞા જ છે તો હું વિચાર કરીશ પરન્તુ હું પરણીશ મારા ઇચ્છાવરને જ. જે ખરેખરે પુરુષ હોય, પુરુષસિંહ હોય એની પરીક્ષા કરી હું એ પુરુષસિંહને જ પરણીશ, બીજાને નહિ. આ પ્રમાણે માતા-પુત્રી વચ્ચે વાત થઈ ત્યાં તો રાજસભામાંથી રાજાજીનું નિમંત્રણ આવ્યું. એટલે રાજમાતા અને રાજકુમારી વગેરે રાજસભામાં ગયાં. રાજસભા ચિકાર ભરાઈ છે; દેશ-વિદેશના રાજાઓ, રાજકુમારો, સામંતો અને સરદારો આવ્યા છે. રાજાજીએ રાજકુમારીને પોતાની પાસે બેસાડીને હેતુપૂર્વક એના લગ્ન સંજ્ઞાથી એને પૂછ્યું અને રાજસભામાં હાજર રહેલા રાજકુમારોમાંથી પોતાને પસંદ હોય તે વરને પોતાના પતિ તરીકે સ્વીકારવાનું જણાવ્યું. જવાબમાં રાજકુમારીએ પોતાની પરણવાની મિલકત ઇચ્છા નહીં એમ જણાવ્યું. રાજકુમારીનો આવો જવાબ સાંભળી આખી રાજસભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. રાજકુમારી આખું જીવન કુંવારી રહેશે ! પણ જ્યારે રાજાજીએ એને ખૂબ સમજાવી અને લગ્ન માટે બધો આગ્રહ કર્યો તેમજ રાજકુમારીની પરાપૂર્વથી આવી આવતી રીતિનું પાલન થવું જ જોઈએ એમ જણાવ્યું ત્યારે છેવટે રાજકુમારીએ જણાવ્યું કે—પિતાજી, મને તે થાય તોય મારે પરણવું જ જોઈએ એવી આપની આજ્ઞા હોય તો તેનું ઉલ્લંઘન હું નહીં કરું, પણ હું એ આજ્ઞાનું પાલન મારા મનને રુચે એ રીતે કરીશ. જો પરણવું જરૂરી જ છે તો હું એવા પુરુષને પરણીશ જે પુરુષોમાં સિંહસમાન હશે, જે આખંડ એક પત્નીમનના પાલક હશે, અને જે, મેં પૂરેપૂરું પ્રત્યોના ઉત્તર આપી શકશે.

રાજકુમારીનો ઉત્તર સાંભળી રાજાને કંઈક સંતોષ થયો ખરો. પણ રાજમારીના લગ્નના પ્રશ્નને નિકાલ આજની રાજસભામાં કરવો હતો તે તો બાકી જ રહ્યો.

[૩] પોષઠ

એક વખત રાજકુમારી પોતાની સખીઓ સાથે બગીચામાં ફરી રહી હતી. ત્યાં આંખાના ઝાઝ નીચે એક સુંદર પોષઠ બેઠો હતો. રાજકુમારીએ ધીમે ધીમે જાણે એને પકળો. હાથમાં આવતાં જ એ પોષઠ બોલ્યો—“હન્ય છે એ એક પત્નીવતધારી—સ્વદારા—સંતોષી રાજકુમારને, તેની ઉદારતા, મહાનુભાવતા અને દૃઢ પ્રતિજ્ઞાપાલનને.”

રાજકુમારી આ સાંભળી ચમકી: આ કોઈ રાજકુમારનો પાળેલો પોષઠ લાગે છે. એની કહ્યુંમધુર વાણી અને શૈમ શૈમ પ્રમેદ પ્રગટાવી રહી છે. એ કુમાર કોણ હશે ? અને લાગે છે મારી અભિલાષા જરૂર એનાથી પૂર્ણ થશે. કુમારી આમ વિચાર કરે છે ત્યારે પોષઠ બેઠો ગયો. રાજકુમારી ચિંતિત થતી ઘેર આવી. એને એ રાજકુમારની રહ લાગી.

આ સમાચાર રાજરાણીને મળ્યા એટલે તરત જ દેશવિદેશમાં માણસો મોકલી રાજા-મહારાજાઓ અને રાજકુમારોને સ્વયંવરમંડપમાં આવવાના નિમંત્રણ મોકલવામાં આવ્યાં.

રાજા નાભાકેવળા મંત્રીનો પુત્ર ફરતો ફરતો શ્રી કંતાનગરીના રાજા સિંહ પાસે પહોંચ્યો અને એમના પુત્ર સનતકુમારને સ્વયંવર મંડપમાં પધારવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

રાજકુમારીનું ચિત્ર પણ બતાવ્યું. રાજકુમારે કહ્યું. હું ત્યાં નહિં આવું. રાજકુમારી બીજાને પરણે અને અમે એમ ત્યાં આવીએ, એ નહિં બને.

મંત્રીપુત્ર સમજી ગયો. આ જ રાજકુમાર અમારી રાજકુંવરીને યોગ્ય છે. એટલે એણે કહ્યું—કુમારસાહેબ ! આપ બહુ વિચાર ન કરશો. રાજકુમારી આપને જ પરણશે. જો આપના જેવા ગુણસંપન્ન-રૂપસંપન્ન રાજકુમારને તે રાજકુમારી ન પરણે તો તે ગુણ્ય નહિં કહેવાય અને એવી ગુણ્યહીન કન્યા ન આવે તો આપને નુકસાન પણ થું છે ?

રાજકુમાર આ સાંભળી સ્વયંવરચક્રમાં પહોંચવા તૈયારી કરે છે. આવતી કાલે સ્વયંવર છે. સાંઝ સુધીમાં બધા રાજકુમારો આવી ગયા છે. આવતીકાલની તૈયારી ચાલી રહી છે. ત્યાંતો રાજકુમારીએ જપાની પરીક્ષા કરવા પોતાની ઢાંસી ચંપિકાને મોકલી. એણે બીજા રાજકુમારોને અનેક વ્યસનોથી પીડાના નેચા. એટલે એને એ એકે ગમ્યો નહીં. એને ગમ્યો એક શ્રીકાંતાનો રાજકુમાર ‘સનતકુમાર.’ એના બબ્બ મુખારવિંદ ઉપર સહાચારનું યોજન હતું, હઠના અને ધીરતા એના નેત્રકમલોમાં ચમકતાં હતાં. ચંપિકાને આ રાજકુમાર બહુ જ યોગ્ય લાગ્યો. ત્યાંતો એક ચિત્રકાર સુંદર ચિત્ર હાઈ ત્યાં આવ્યો. રાજકુમારે તે જોયું અને એ ચમક્યો ! થું આવું રૂપ કોઈ માનવી સ્ત્રીમાં હોઈ શકે ખરું. અમૃત વર્ષાવર્તા તેનાં નેત્રકમલો, હસં હસું ચતું મુખકું; જણે હમણાં જ બોલી બેઠશે. રાજકુમારે આ ચિત્ર જોતાં જ વિચાર્યું. આવું ક્યાંક જોયું છે. ત્યાંતો યાદ આવ્યું બહોળા રાજ નાભાંકેવની રાજકન્યા છે. ચંપિકાએ આ બહુ જોઈ રાજકુમારીને કહ્યું અમને તો લાગે છે કે રાજકુમાર સનતકુમાર આપને યોગ્ય છે. પરંતુ એ ચિત્ર કોનું જોતા હતા તે અમે ન જોઈ શક્યાં. રાજકુમારી આ સાંભળી ચમકી, હેં આવો રાજકુમાર પણ મારે બહુલે ચિત્રમાંની બીજી સ્ત્રી પ્રતિ પ્રેમ રાખે છે તે મને પરણવા આવ્યો છે; ત્યાંતો ચિત્રમાંની બીજી સ્ત્રી પણ તૈયારી ચાલે છે. ખરેખર પુરુષ જાતિ ધૃષ્ટ છે જો એક સ્ત્રી ઉપર શુદ્ધ દૃઢ પ્રેમ નથી રાખી શકતી. મારે પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે એના કરતાં મૃત્યુ સારું છે.

[૪] આપસાતનો પ્રયત્ન

રાત્રિના બાર વાગ્યા છે. રાજકુમારી ધીમેથી બીજી ગમીમાં જઈ અરિકંતાદિ મારનું સરણુ મઢી આપસાત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને મરતી વેળા છેલ્લે છેલ્લે એકપત્નીમત-ધારી રાજકુમારને સંભારે છે. ત્યાંતો તેના ગળાનો ફાંસો કાઢીને તોડી નાંખ્યો. રાજકુમારી નીચે પડ્યાં. ધબાક બવાજ ચતાં જ ઢાસઢાસીએ આવી પહોંચ્યાં. ચંપિકા પણ આવી પહોંચી, એણે રાજકુમારીને સંભાળ્યાં એટલું જ નહિં પણ પાસે પડેલું બંધન પણ ઉઠાવી લીધું.

મહેલમાં જઈ દીવા પાસે જઈ બંધન ઉખેલ્યું. જોતાં જ એ ચમકીઃ આતો કુંવરીબા. જો ચિત્ર રાજકુમાર જોતા હતા, તે જ આ રાજકુંવરીએ પણ જોયું. એનો સનતકુમાર પ્રતિ સહસ્રગુણ પ્રેમ વધી ગયો. એને લાગ્યું પોપટ એમનો જ હશે, જેણે મને જીવિતદાન આપ્યું. રાજકુમાર અત્યારે મને મહેલે તો કેવું સારું.

ત્યાંતો મુખતરીતે આવેલ રાજકુમાર ત્યાં પ્રગટ થાય છે. રાજકુમારી તેમને જોઈ બહુ અસન્ન થાય છે ને સવાર પડે છે.

(અપૂર્ણ)

નવી મહદ

- ૨૨૫) શેઠ જમનાભાઈ બાગુભાઈ (આયુ સાબની મહદના), અમદાવાદ.
 ૨૦૦) પૂ. આ. સામરાનંદસૂરીશ્વરજીના સદુપદેશથી શ્રીગોડીજી દસ્ત, મુંબઈ.
 ૧૦૦) પૂ. આ. વિજયલલિતસૂરીશ્વરજીના સદુપદેશથી તપગચ્છ અમર જૈન શાળા, ખંભાત.
 ૫૬) પૂ. આ. વિજયમુદસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ગોદાદ.
 ૫૧) પૂ. પં. પ્રીતિવિજયજી ગણીના સદુપદેશથી શેઠ હરગોવિંદદાસ રામજી, ઘાણા.
 ૫૧) પૂ. મુ. શિવાનંદવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, બોરસદ.
 ૨૫) પૂ. ઉ. સિદ્ધિમુનિજી તથા મુ. હેમેન્દ્રસાગરજીના સદુપદેશથી આંતરવીપોળ
 જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
 ૨૫) પૂ. ઉ. જીવનવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, સીપોર.
 ૨૫) શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી, વડવાણ કેપ.
 ૧૫) પૂ. પ. ચંદ્રવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, સણ્દરી.
 ૧૧) પૂ. પં. પુલ્કવિજયજી ગણીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, સીનોર.
 ૧૧) પૂ. મુ. ભદ્રકર્વિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, માણેગામ.
 ૧૦) પૂ. આ. વિજયલલિતસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ભવાણ.
 ૧૦) પૂ. પં. ધર્મવિજયજી (પાલીતાણાવાળા)ના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, વીસનગર.
 ૧૦) પૂ. આ. વિજયમજિતસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, રહેસાણા.
 ૧૨) જૈનસંઘ. નંદરગાર.
 ૫) પૂ. મુ. ગૌતમસાગરજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, કોર.
 ૫) પૂ. આ. વિજયલલિતસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ. ખામેશ.

પૂજ્ય યુનિવર્સિટી

હવે પછીના અંક પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે અતુર્માંસ પૂરું થવું હશે. તેથી શેષકાળમાં માસિક ગેરવહાઈ ન જતાં વખતસર મળતું રહે તે માટે પોતાનાં વિકારસ્થળો યથાસમય જણાવતા રહેવાની સૌ પૂજ્ય યુનિવર્સિટી અમે વિનંતિ કરીએ છીએ.

સૂચના:—માસિક દર અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે, તેથી સરનામાના ફેરફારનાં બળર બારમી તારીખ સુધીમાં અમને જણાવી દેવાં.

મુદ્રક:—મનભાઈ હોદાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સજાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬-ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:—શ્રીમનરાજ ગોઝગદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જ્ઞેશ્વરભાવની વાડી, લીકંટા રોડ-અમદાવાદ.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ચાર વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચને, એક આનો વધુ).

(૨) શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષના જૈન ઇતિહાસને ત્રણતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય એક રૂપિયા.

(૩) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને ત્રણતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૪) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક નિર્મલિખ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો ફગદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

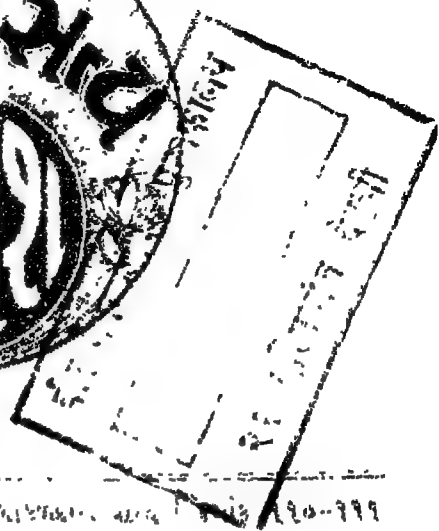
‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકની કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લેખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિમલાઈની વાડી, ધીકાંડ, અમદાવાદ.

प्रकाशित : १९७०-७१ ई. में, दिल्ली, भारत

संक्षेप - १

१. राष्ट्रीय पुस्तक नीति	१
विश्वव्यापकता के तहत प्रयोग के क्षेत्र? श्री-रामचन्द्रजी नाहटा	२८
२. विषय	३४
रक्षापुस्तक की अवधि के संबंध में प्रयोग श्री-रामचन्द्रजी नाहटा	३५
३. विषय	३६
४. विषय	३७
५. विषय	३८
६. विषय	३९
७. विषय	४०
८. विषय	४१
९. विषय	४२
१०. विषय	४३

संक्षेप - १

સ મા યા ર

દીક્ષા [૧-૩] અમદાવાદમાં માગસર સુદિ ૬ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી વિજય-
પ્રેમસૂરીશ્વરજી તથા પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિજી મહારાજે અમદાવાદનિવાસ
શ્રી લાલભાઈ ચંદુલાલ, સીતારનિવાસી શ્રી. ધર્મચંદભાઈ અને કરાઈનિવાસી શિવજીભાઈ-
વેલજીભાઈ-એ ત્રણ ભાઈઓને દીક્ષા આપી. અને દીક્ષિતોના નામ અનુક્રમે પૂ. મુ શ્રી.
અચ્યુતવિજયજી. પૂ. મુ. શ્રી ધનવિજયજી અને પૂ. મુ. શ્રી. શાંતિવિજયજી રાખી તેમને
અનુક્રમે પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિજી, પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી
તથા પૂ. મુ. મ. શ્રી. મુક્તિવિજયજીના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા. [૪] પાસેજમાં પૂ.
આ. મ. શ્રી. વિજયસૌભાગ્યસૂરિજી મહારાજે પીપરીયાના રહીય શ્રી અમૃતલાલ જગન-
લાલને કાર્તિક વદિ ૭ ના રોજ દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ પૂ. મુ. શ્રી આજુદવિજયજી
રાખવામાં આવ્યું. [૫-૬] મુંબઈમાં પૂ. મુ. મ. શ્રી. કેવલવિજયજી મહારાજે માગસર
સુદિ ૧૦ ના દિવસે શ્રી છોટાલાલજી લક્ષ્મણી તથા શ્રી સુરતીમજીને દીક્ષા આપી.
દીક્ષિતોનાં નામ અનુક્રમે પૂ. મુ. શ્રી. કૈલાસપ્રભવિજયજી તથા પૂ. મુ. શ્રી સુવાંશુવિજયજી
રાખી તેમને અનુક્રમે પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી તથા પૂ. મુ. મ. શ્રી. મુક્તિવિજયજીના
શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા. [૭] ધીણાજમાં પૂ. મુ. મ. શ્રી. જલવિજયજી મહારાજે
માગસર સુદિ ૬ ના રોજ શ્રી છોટાલાલ જીમખરામને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ પૂ.
મુ. શ્રી. મતિધનવિજયજી રાખી તેમને પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ-
ના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા. [૮-૯] રાધનપુરમાં પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયજીજીસૂરિજી
મહારાજે માગસર સુદિ ૧૦ ના દિવસે ડબોઈનિવાસી શ્રી. હીરાલાલ મોતીલાલ તથા
રાધપુરનિવાસી શ્રી. ચંપકલાલ વાડીલાલને દીક્ષા આપી દીક્ષિતોનાં નામ અનુક્રમે
પૂ. મુ. શ્રી. પ્રિયંકરવિજયજી તથા પૂ. મુ. શ્રી. કેવલવિજયજી રાખી તેમને પૂ. આ.
મ. શ્રી. વિજયજીજીસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા. [૧૦] સુરતમાં પૂ.
આ. મ. શ્રી. વિજયકટયાજીસૂરિજી મહારાજે કાર્તિક વદિ ૬ ના રોજ શ્રી. મનસલાલ
મણીલાલને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ પૂ. મુ. શ્રી મહેશવિજયજી રાખીને તેમને
પૂ. મુ. મ. શ્રી જલવિજયજીના શિષ્ય બનાવ્યા [૧૧] અમદાવાદમાં શાંતિનગર સોસાયટીમાં
પૂ. મુ. મ. શ્રી. ચરણવિજયજીએ એક ભાઈને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ પૂ. મુ. શ્રી
ચંદ્રવિજયજી રાખી તેમને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા.

કાળધર્મ [૧] બીકાનેરમાં મઈ આસો વદિ ૦)) ના રોજ સવારના દક્ષિણવિહારી
પૂ. મુ. મ. શ્રી. અમરવિજયજીના શિષ્ય પૂ. મુ. મ. શ્રી. ચતુરવિજયજી મહારાજ કાળધર્મ
પાઠ્યા. [૨] રાધનપુરમાં કાર્તિક વદિ ૯ ના રોજ સાયરના ઉપાશ્રયમાં પૂ. મુ. મ. શ્રી.
જંજીવિજયજી મહારાજ કાળધર્મ પાઠ્યા.

॥ अर्हम् ॥

અસિદ્ધ મારતવર્ષાઈ જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસન્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૧ : ઇ. સ. ૧૯૪૪ || કર્મકાંક
અંક ૨-૩ || કાર્તિક-આશ્વિન વરિ ૦) : શુક્રવાર : નવેમ્બર-ડિસેમ્બર ૧૫ || ૧૧૦-૧૧

‘લુણિગ વસહી’ના વિધાપદો.

સ્વચિતા-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી સિદ્ધિચુનિજી

મહામંત્રી વસ્તુપાલ-તેજપાલના કીર્તિદેહને પ્રગટ કર્યું આ લઘુ કાવ્ય અગધ-અપધ
શૈલીમાં રચાયેલું છે. આ પ્રકારની અગધાપધ શૈલીની કૃતિઓ બહુ જ ઓછી જોવામાં આવે
છે. કવિતાની પંક્તિઓમાંનાં વિરામચિહ્નોને ધ્યાનમાં રાખીને કવિતા વાંચવાથી એની સરસતા
અને શૈલ્યતા અનુભવી શકાય છે. —તંત્રી

ગુર્જરાનના ગરવા મનનાંગણમાંથી
જામવાના અસ્તાચલ પર સરીને
અસ્ત મર્ધ ગયા
સૂર્ય સા એ યૌલુક્ય સમ્રાટો:-
એક, મહાપ્રતાપી ને ઉદારાત્મા
શ્રી સિદ્ધરાજ મહાકવ્ય,
જેણે સૌહાર્દથી સન્માન્યા
જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ જ્યોતિર્ધર
કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રને
અને સર્જવી સિદ્ધદેમાદિ
અપૂર્વ સાહિત્ય સૃષ્ટિને;
અન્ય, મહાપરાક્રમી ને સુકૃતજ
પરમાર્હત શ્રી કુમારપાલ,
પરનારી-સહોદર જેણે
લૂણમાં રહી રમણીઓનાં અગ્ર
કરુણાના કોમલ હસ્તથી
અને કેળવ્યા કલ્યાણના આશીર્વાદો
નિર્ધારથી શ્રીના એ મહાત્માએ,
જેન શાસનના પ્રભાવક-
ને મહારાજનીએ
જગતમાં પીઠાવ્યો પદ

સકલ જીવજ્વાળી પ્રતિપાલનાનો,
અને અમરતા અર્પો
જગજૂની જૈન સંસ્કૃતિને
જે પ્રતાપી રાજરાજાએ.
x x x x
એ મહારાજનીઓના આશ્રમાં,
પથરાયા ગુર્જરાની પુણ્ય ભૂમિપર
અંધાર ને આંધીના ઓઝાર.
ગુજરી ચૂક્યા રાક્ષસી સીતમે
જુગજૂની જૈન સાધુતા પર
રજનીચર સા ‘અજય’ રાજવીના.
ધર્મોદિતાની અસાધ્યજ્ઞતાએ
ધૂળમાં મેળવ્યાં
બાહરા મંત્રીધરાનાં
દિનંતવ્યાપી મહાકૌરવ.
કાટિ કાટિ મૂલ્યે સર્ગપથમાં
અદ્ય થયાં કેક પુનીત સિદ્ધો
ઝેર વેરના મક્કિન આવરણોમાં.
દર્જન થયાં ભ્યાં ત્યાં
નિષ્કુરતાની પરમાવધિનાં.
અપવિત્ર પથે રેલાવ્યાં

શાનની પરબોનાં પાણી;
 બૂ-શાયી થયા
 જીર્ણગામી સૌ મનોરથો.
 x x x x
 કળકળી ઊઠી રહેલી કુદરત.
 કોપાયમાન થઈ એ કારુણ્યભરી.
 'પાપને પાકતાં વાર ન લાગે.
 કંકલોહની કાતીલ છુરીએ
 લોહી રેડાણાં બનાય અજોપાલનાં
 એના જ વંદના હરતે.
 રમહો જ ફલ પામનાં માનવી
 અત્યુગ્ર પુણ્યપાપોનાં.
 મર્યાં એ મત રાજવી
 રીઆતો ને તરફડતો
 ઉપેક્ષિત જ્ઞાનના દુર્મોતે
 રાજધાનીના જ રાજદારમાં.
 યુજ્જૈનરાત્રનું આ રાજ્ય
 રથપાથું જૈન મન્ત્રીઓથી
 છેક 'વનરાજ'થી ય લઈને,
 એ જૈન મન્ત્રીઓનો દેશ
 અનુભવે ના કે'દી
 સુખ-શાન્તિ-આનંદને.
 x x x x
 ભુલ્લોભો ભુવાળ ઓસરો
 અજયપાલના અવસાને,
 પશુ મંડાયાં પકતીનાં પગલાં
 ચોલુકયોના સામ્રાજ્યની.
 જુલ્લાવા લાગ્યાં પાદચ્છી
 પૂર્વજોની અમર કીર્તિનાં
 અને યુજ્જૈનરાત્રની ભરભરાટીનાં
 અકમળપત્નીના કારમા કર્મયોગે.
 'મુંગલ' સમા મુસદ્દીઓના

મહામેલા રાજમન્ત્રોથી
 વંખા બેઠી યુજ્જૈન.
 ન શોખા કે ન મળ્યા
 યુજ્જૈનના રાષ્ટ્રને
 'સાંત' સમા મહામાત્યો.
 ઉદયન સમા ચાણક્યપુરુષ,
 અભયકુમાર શો બાહુમન્ત્રી,
 એમના રાષ્ટ્રહિતના આદર્શો
 અવગણ્યા લાગ્યા આજે
 અજ્ઞાન ને અહંભાવથી.
 મુસદ્દીઓના મહામન્ત્રવિદોષી
 પ્રતિષ્ઠાહીન બની યુજ્જૈની મૈયા.
 ચાર ચાર સૈકાઓ સુધી ગરવી
 એ ન રહી આજે ઉન્નતશિરા.
 ઉકાળી ઉકળતા તૈલ-કટાહમાં
 મહામાત્ય શ્રી 'કપદી'ને
 શાપ બોલ્યો એણે
 એના જ અવગચંડા પતિના હસ્તે.
 અવગણ્યો એની આંખ નીચે
 પ્રપિનામહ પદનો વિજેતા
 'આશ્રમદ' શો શરણશોભણી.
 એના ધરનાં પૂર ઓસર્યાં.
 એ બાળને વરી!
 અને ગ્રહિલને ય વરી!
 કવાયાં આત્મસન્મયન એનાં.
 ઓશિંગણુ બની એ.
 લૂંટાવા લાગી એ વૈભવવતી
 અન્યાય ને પાપના હસ્તે.
 થઈ રહી વિહારભૂમિ
 'મત્સ્યગલાગલ' ન્યાયની.
 થઈ પડ્યાં અરણ્યરુદન
 જૈન સંસ્કૃતિથી કડાવલાં-
 યુજ્જૈન આલ-દુહ-આશાઓનાં.
 ન જોવાયાં-જનરવાયાં એ
 યુજ્જૈનરાત્રની અધિષ્ઠાત્રી-
 શ્રીમતી મહાદેવતાથી
 x x x x

૧ પાપં પચ્યતે લઘ્વ. ।

૨ અત્યુગ્રપુણ્યપાપાનામિદૈવ ફલમશ્રુતે ।

૩ ગૌર્જરાત્રમિદં રાજ્ય, વનરાજાત્મકમ્પિ ।

સ્થાપિતં જૈનમન્યૌષેસ્તદ્વેષી જૈવ નન્વતિ ॥૧॥

દેશરક્ષિકા શ્રીમહાલયદેવીએ
 ઉદયનાં સમણાં સમખ્યાં
 ધવલકનના રાણુકે ‘લવણપ્રસાદ’ને
 અને વળી તેના પુત્ર ‘વીરધવલ’ને.
 ‘રાજ્ય પ્રતાપ ને ધર્મ’ની—
 અતીવ અભિવૃદ્ધિને માટે
 સંઘર્ષી છો મન્ત્રીશ્વરના પદે,
 સશ્વી-સૂર્યના અવતારસમા
 શ્રી વસ્તુપાલ—તેજપાલને.
 ભંડારો ભરે રાજ્યના શ્રીથી
 મહારથી રાજવીઓ,
 નીતિથી એ સમુન્નતિને પામે
 મહામન્ત્રીશ્વરના મનિ-હસ્તે.
 શોધી સમ્મતિ પિતા-પુત્રે
 કવીશ્વર શ્રીસોમેશ્વર દેવની.
 ઓળખ આપી એ એ બધુઓની
 રાજના મહામાનીતા—
 ‘પુરુષ સરસ્વતી’એ કુલગુરુએ—
 “ગુર્જરીના આત્મ શો
 મહાનુભાવ મન્ત્રીમહાન્ત્રીઓથી—
 અતીવ પ્રીતિમાને પામેલો
 પુનીત પ્રાગ્વાટોનો વંશ.
 એ પ્રાગ્વાટ વંશમાં
 કુમારેવીની કુખે ઉદ્ભવેલાં
 ઠંકુર આસરાજ્ય સંસ્કારેમાં
 મહી-મહામૂલાં રતેા
 શ્રી વસ્તુપાલ ને તેજપાલ.
 સર્વ કલાના કુલગૃહ એ બાંધવો.
 હ્રદય ઉઠ્યાં છે એઓમાં
 ન્યાયની મૂર્તિનાં ધડતર.
 આદ્ય સંસ્કૃતિના અવતાર શા
 કૃતઘણિરોમણિ સેવાર્થેઓ એ.
 અગણિત ગુણોનાં ગાન કરતી
 એમની સુભગ આકૃતિ.
 ભર્પાં છે ભારોભાર
 કુલની વિશુદ્ધિનાં સૂચન
 એમની મોહક નમ્રતામાં.

આંખમાં ભીએલાં દિસે
 રાજનીતિનાં કિંડાં અખ્યયન.
 વાણીમાં પદ્યવિત પૂરાં
 સર્વ જ્ઞાતનાં પકન.
 ઉન્માદે નથી સ્પર્શ્યુ મૌવન.
 નથી એમનામાં ધનમદના સંભવ.
 સાવ સરલતાનો જ સંસાર—
 ઉતાર્યો છે જીવનમાં એમણે
 એવાં દિસતાં એમનાં દર્શન”

x x x x

મહાકવિ કુલગુરુએ કબ્યા
 એવા જ હતા એ બધુઓ—
 વિશ્વના વત્સલ બધુઓ
 શ્રી વસ્તુપાલ—તેજપાલ.
 વાંચી સોમેશ્વરની સ્વભાવોક્તિને
 આદર ઉભર્યો ગુણુગ ઉરમાં
 રાણુકે શ્રી વીરધવલના ય.
 ગૌરવ વર્ધાં એ ભાતુયુગલને.
 એકને આધિપત્ય સમખ્યુ”
 સ્તંભનતીર્થ ને ધવલકનું—
 ધણાં વાવાઝોડાંથી વીજાવલાં
 ભરતી ઝોટના આરે ભીએલાં
 કાલનાં એ ‘ખંભાત’ ને ‘ધોળકા’.
 અનુપમાદેરીના પ્રચુપપ્રભુ
 પરમ ભાતુભક્ત
 સૂર્ય જ્ઞા તેજસ્વી તેજપાલને
 બનાવ્યો રાજમન્ત્રનો અધિક્ષાતા.
 પહેલાંથી ય હતો એ રાજસુહૃદ,
 અને એની અનુપમાદેને
 હતાં સજળ સખ્ય રણુવાસનાં.
 અમૃત રેલાયાં એ પરમમૈત્રીમાં.
 મંઠાણી પરમ ગોઠીયાની ગાંઠ
 સહૃદયો રાણુકની સાથે
 સૌભાગ્યશેવધિ શ્રીતેજપાલની.
 બન્યો એ રાજનો પરમ સુહૃદ.

x x x x

અધારાં ઉભેચવા માંહ્યાં ગુર્જરીનાં
 સશી-રવિ સા આ સહોદરાએ.
 પ્રભવત્સલ પિતાની જન્મ,
 કોમલ કર કરતા એમના
 વિનમ્ર પ્રભની પીઠે
 અતીવ કોઠથી ને જીડેરુ હેતથી.
 ચાંદ્રિકા સા ઉજ્જવલ ન્યાયથી
 ઉભારાવા લાગ્યા રાજના કાંડારે
 પ્રુષ્પ પ્રુષ્પ વસ્તુપાલના ઉદયે થતી
 દ્રવ્યની અખૂટ ભરતીએ.
 કરતા એ સપૂત મંત્રીઓ
 ગુર્જરી માતાનું રક્ષણ
 અતિ તેજસ્વી શુદ્ધિની તલવારે.
 રક્ત રેડવા રેડાવવાને
 પ્રાયઃ અણુગમે હોતો એમને.
 એમની જૈનત્વજીવનની શ્રદ્ધામાં
 એ સૌખ્ય ને યુક્ત જ હતું.
 અગવડે જ આદરાતા યુદ્ધના અપવાદો
 એ મહારથી વીર મંત્રીઓથી.
 એમની મંત્રણાએ જ કામણ ક્યાં
 દ્વંદ્વ દૂરની દેશાન્તરીય ભોમને.
 કરતા એ મંત્રીઓ
 'અ-કરથી કોશની ભરતી,
 દેશનું રક્ષણ કરતા
 મનુષ્યોના અસંહારથી,
 પ્રદેશને વિસ્તારતા
 યુદ્ધના અનારભથી.
 આવો હતો એમનો મંત્રીમંત્ર,
 છતાં વીરહાક વાગતી
 એમની ચલુરંત દિગંતરે.
 એમની જાડી મંત્રણાએ—
 અને અમાપ અક્રમ કૌર્યે
 વિજયવરમાલાઓ પહેરાવી એમને
 ત્રેસઠ ત્રેસઠ વાર.

અપકીર્તિના એક કાથ ન લાગ્યો
 અહાર અહાર વર્ષના
 એમના મંત્રવ્યવહારમાં.
 x x x x
 સુવિશુદ્ધ અને સફલ હતા
 સફલ ગૃહવ્યવહારો ય
 વસ્તુપાલ અને તેજપાલના.
 હતા પરમ માતૃભક્ત
 વીરધવલના એ મંત્રીશરે.
 ગૌરવમાં ય પૂજારી હતા
 સીંચીની તે માતૃભક્તિના.
 પૂરી રહાં છે એની શાખ
 કુમારદેવીનાં રમારકો
 સૌરાષ્ટ્રની પુનીત ભૂમિમાં—
 અને ઇતિહાસના અમર પાને.
 અપાર હતા એમના અંતરમાં
 માતૃભક્તિના મનોરથો.
 પણ પુરાવા વિષમાં
 કાર્ષના ય બધા મનોરથો !
 માલવવિજયના જયજયારાવો
 મયણુલ્લા માતાના અવજી
 સુણાવવાના કોઠ જાગ્યાંતા
 મહારાજ શ્રી સધરા જેસીંગને.
 એવી જ ઉરની આદુરતાથી;
 શ્રી સત્ગુજ્યના પુનીત સિંચરે
 આરતીના મંગલ પ્રસંગે,
 કો' કલાકારે સર્જેલી
 માતની મૂર્તિનું નિરોક્ષણ કરતાં,
 પ્રુષ્પકાર્યોના જયવાદો
 કુમારદેવી માતાના કબ્જે
 સુણાવવાના કોઠ જાગ્યા
 મંત્રીશર શ્રી વસ્તુપાલને.
 પણ જિગ્યા એ કોઠ
 અંતરના નીસાસા અને—
 ર' માતાના અણુહોતા

૧ ભકરાત કુલે કોશમવષાદ્ દેશરક્ષણમ્ ।
 શુષ્કિશ્વિમયુદ્ધાન્—

૨ મા સ્વ સીમન્તિમી કાકપિ, જનવેત્ કુલનિરુદ્ધમ્ ।
 શુદ્ધમાતૃવર્ણ સત્ત્વ, ચુતમાતૃવર્ણમ્ ॥

મેઘાં ભાગ્ય ખીલી છે
એવા સુતને ના પ્રસવે
વિશ્વમાં ‘કો’ સીમન્તિની’
એ સુકતની ઉકિત સાથે
અણુપૂર્ણ જ કરાયા.

x x x x

કલ્પવેલી કામધેનુ શો
સદા ફળતો દુજતો
હતો ‘સનારીજન
શ્રી વસ્તુપાલના ગૃહાભ્યન્તરે.
ભાલિત્ય ભરી ‘લલિતાદેવી’
શોભતી અને શોભાવતી
વસ્તુપાલના અંતરવ્યવહારને
ઉપભવતી અંતરના ઊંડા જયે
ગૃહનાં મંગલ-કલ્યાણો
સદા સતોષિની ‘સોપુદેવી’.
કુંકુમ પાથર્યાં સોથી વ વધુ
મન્ત્રીશરોના ગૃહવ્યવહારમાં
કુંકુમ પગલાંની ‘અનુપમાદેવી’એ.
હતી એ ગુણોથી વ
પૃથ્વીતલમાં અનુપમા.
સ્થામશ્વપધારિણી એ
સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જ હતી.
સરસ્વતી શી પરમ વિદુષી
હતી એ તેજપાલની પ્રભુયદેવી.
આશ્વરાજના કુલગૌરવની
હતી એ સદા વ ફલવતી આશા.
ભાર્તામાં દેવત ભાળનારી
એ મહાસતીએ
દાગીનામાં દેવત ન દેખ્યાં.
નારીજીવનમાં જીવનથી વ ચક્રતાં
મહિયરીયાનાં મેઘાં ધન—
ભવ્ય દિવ્ય આશુપણે,
એ એણે આજળ થયાં
રાજરાણી ‘નયતલેવી’ના ચરણે
પતિ-સહજની રહેજ મેરણાએ ।

કુટુંબના ગૌરવ કાળે
કરાયલા એ ત્યાગમાં
મહાભાગ્ય મનાયાં અનુપમાદેથી.
મંદ્રાવતીના ધનકુખેર ધરણિગની
કુલકન્યા અનુપમાએ
કરેલી આ ઓઢાવની વાવણીએ,
અનાહત વપન થયાં
મેષિરા મન્ત્રીપદનાં ખીજ.
અકુરિત ચર્ષ અતે એ
પૂજા જ ફૂલ્યાં ને ફૂલ્યાં
એની જ મતિમન્ત્રણાના
સમયે સંભાળા સલિલથી

x x x x

સદા વ માન્ય થતી
અનુપમા એ ગૃહમન્ત્રણામાં,
અને મુશ્કેલીના સમયે
મન્ત્રીમન્ત્રણામાં ય.
જિતાયા જ્યેષ્ઠો પણ
એ પતિવ્રતાનાં શુદ્ધિચાતુર્યે.
સમાયાં સધળાં સ્વજનો
એની ઉદારતાની સોડમાં.
વિવેકના વશીકરણે
એની આમન્યા ન’તી સુકતી
મહારથી મન્ત્રીશરોથી ય.
જીવનની સાથે વણાયેલા
એના કોમલ હૃદયના
આર્જવભર્યા અતિવિનમ્રભાવો
સર્વનાં હૃદયોને નમાવતા.
એની અમાય શુદ્ધિ માટે
અત્યાદર સાથે ઈર્ષ્યાં ઝગતી
તેજપાલના અંતરમાં ક્યારે
અને તે પોષતી પ્રણયપ્રણયીને.
ગોલતા યુનિવર્સ ય
એ મહામાનસની ગિરદાવણી.
પુષ્પના પથે જૂલતાં
સ્વજન અને મન્ત્રીશરોને

સદા પથ-પ્રદર્શક હતી
 પુણ્યભૂમિના ભોમીયા શી એ.
 'વણુ ટેકે ભૂપનાં ભવાં પર ટકેલી
 સેવકાની ચંચળ લક્ષ્મીને'
 નિશ્ચલ કરવાનો કામિયો
 આખાદ બાણુની એ
 કુદરતની અજ્ઞ કામિયાગરણુ.
 ગિરિશિખરોના ગમનાંગણમાં
 મણિ રત્ન ને હંમેશઠયા—
 દંડ-કલશના ગેડી-દડાથી
 રમતી ને ખેલતી
 એની પુણ્યપરિચિત દષ્ટિ,
 ભોમદાટયા કૃપણકંકણોથી
 સદાય અંતરનાં રીસામણાં કરતી—
 અને ફરજ પાડતી તેમને
 પોતાની મનવણીના માટે.
 હતી એ મહામીમાંસક
 કર્મવિજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તની.
 કાળની કસોટીએ કસાતા
 અને અકસ્માત પલટાના—
 કાગળ ભવિષ્યની દીર્ઘદર્શિની એણે
 શીઘ્ર સર્જવ્યું અણુદગિરિ પર
 સારી સુષ્ટિના જાણુગાર શું
 'લૂણુગ' જ્યેષ્ઠનું સ્મૃતિચિહ્ન.
 બલેને એમાં હોય પછી,
 'લૂણુસિંહ' સુતનાં વાતસલ્ય
 કે સારા ય સ્વર્ગનનાં સમર્થન.
 સેવાધર્મની પરમ ગહનતાને પીછાનતી
 સાચી સેવિકા એ
 મન વચન કાયાથી સેવતી
 સદા ય કૌટુંબિક સભ્યોને.
 એ જ માન્યાતા એણે
 નિજ જીવનના લૌકિક લ્હાવ.
 લોકોત્તર લ્હાવને સર્જતી
 એની એ લૌકિક લ્હાણીઓ.
 વીજાના કોમલ રણુકાર શી
 મંબીર સ્થિર વાણીની વિધાત્રી

એ હતી વાગ્સારા વાગહેવતા
 મોતીના મણુકાશાં પ્રસન્ન
 ઈશુના વિકાર થાં મધુર
 એનાં પુનીતપ્રાય વચનો.
 પાવન કરતાં પતિના ઉરને—
 અને તેની લાવુકે ભાવનાને.
 કુટુંબપરનાં એનાં સન્માન
 પ્રતિપક્ષા પાડતાં,
 એનો યશઃમાથાને લલકારી
 એને જ સત્કારતાં સન્માનતાં.

x x x x

હતાં આવાં માતનાં
 અને અન્ય સર્વ નારીઓનાં
 સદા ય દૈવી સન્માન
 એ મન્ત્રીશ્વરોના ગૃદસૂત્રમાં.
 પ્રગટાવ્યાં આ વિવેકે
 અખૂટ નિધાન
 એમના પગલે પગલે.
 પિતૃપૂજનના કોડથી શું
 એમના સંતોષસાગરમાં
 સમાવાની સમીહા કરતો,
 મહાનુભાવ રત્નશ્રિષ્ઠોનો—
 અનન્ત પ્રભાવશાલી
 શ્રી દક્ષિણાવર્ત મહાશંખ.
 પુણ્યપુરુષોમાં ઉત્તમ એઓ
 હૃદયગમ સ્વામી હતા
 શ્રીમતી લક્ષ્મી દેવતાના.
 સદા ય અપલા ને ગર્વિષ્ઠા
 એ શ્રી દેવતા
 પ્રાયઃ નીચગ્રામિની છતાંય
 ઉચ્ચહૃદયી એ પ્રિયતમોના
 સૌભાગ્ય-અંકને ન છોડતી
 સદી લેતી એ શ્રીદેવી
 ઉપેક્ષા ને અવગણુનાને.
 સદ્ભાગ્યના વશીકરણુથી
 સદા વસ્વાનું જીવન વીતાવતી
 અતીવ સ્થિરતાને આદરી

આધીન બની ખેડી એ
સદાય આ મન્ત્રીશ્વરની સોડમાં.
શ્રી સન્માનતી એમને.
અવસરે એઝો પશુ શ્રીને
યોગ્ય રીતે સન્માનતા.
આવડ્યાં સાચાં પૂજન શ્રીનાં
નારી પૂજક એ નરપુંગવોને.
‘સર્વે’ ગુણો સોનામાં વસે’
પશુ કો’કને જ આવડે
એ ગુણો કેળવવાની કળા.
એ કળાએ બન્યાં
ગુર્જરીનાં અમોલ શણગાર
એ બે બંધુઓ ને
ઓલી અજબ અનુપમા.

x x x

શણગારી ગુર્જરી જન્મભૂમિ
ઉદાર દિલની એ ત્રિપુટીએ
દિવ્ય દેવળો સર્જીરીને
ઔઞાઈ ખડકયું એમણે
‘લુપ્તિગ’ વસહીના અલોકિતમાં.
ગુર્જરીના અમોઝામાં ગુંથાયલું
અજબ અવનવા પહેલપાડયું એ
અમોલ શિલ્પરત્ન.
‘વિમલ’ વસહીની નાની બહેનશું
અર્ધદગિરિ પરનું
મન્ત્રીભક્તિનું એ મહાસ્મારક.
આજેય જે જગતની દગિરેને
મરકાવ કરી દેતું
ઠોતુક ને ભક્તિના
ખતિ ઉડેરા મહાસરવરીયામાં.
એના અજબ શિલ્પ-ધડતરમાં
પ્રસ્તરના તસુતસુએ
મન્ત્રીશ્વરની ને અનુપમાની—
અનન્ત યશઃકીર્તિના
સાર્થક અક્ષરો ઉઠાવ્યા

મહાસરપાર શોભનના ટાંકણે.
રક્તથી રંગાય શૈયાનાં સ્મારકો,
મોહના મળ જામે સ્નેહનાં સ્મારકોમાં,
સહેનસાહી સ્મારકોમાં
ઊંડે અક્ષરો
બળજબરીની અરેરાટીઓના.
ધૈર્યનાં ને વૈરનાં ઝેર હોય,
મોહનાં કેરી કુતૂહલ હોય,
ભુલમ ને અભિમાનના આડંબર હોય,
એ અવનવાં સર્વ સ્થાપત્યોમાં.
જગે એ વાસનાના વાવટોળોને.
શોધી ન જડે એ સ્થાપત્યોમાં
ભક્તિની બોમમાં ઊગતી
અમર આનંદની આજ્ઞા.
ભક્તિનાં અમૃત અણુપીધે
અમર બન્યા કોના આનંદો ?
લુપ્તિગવસહીનાં વિધાપકોની
ભક્તિના પ્રદર્શન સમું
બાળ્યું છે એ દેલવાડાનું દેવળ ?
એ પરમભક્તિની પ્રતિમામાં
ભાવત્વરનેહ કે પુત્રવાત્સલ્યની
પુનીત પ્રશસ્ત પ્રેરણોને
ઝળહળી રહો છે અનુપમ ઓપ;
આજેય જે આંજી નાખતો
ભક્તિના ભાવુક યત્રિકોને.
પ્રહ્લ્યાચના આખાલ પૂજરી
પરમપ્રણુ શ્રીનેમનાં દર્શનથી
ત્યાં કાણ ના ઉગળે આત્મને ?
સદ્ભાવનાં સોહામણાં અમુએ
કાણ ના વાંચે પ્રુણયાળી
મન્ત્રીઓની એ પુણ્યપ્રશસ્તિને ?
મન્ત્રીઓનો બંધુબેટ્ટીએ—
અને પ્રેરણાની પ્રતિમા શી અનુપમાએ
અવતારેલી
ભક્તિની એ અમરગમાંમાં
કાણ ના ઝીલે ભાવુક માનવી ?
અમર જળો એ શાન્તિની જ્યોત

અશુદ્ધિરિની શીતલ સપાટીમાં !
 ઉભળો એ જ્યોતનાં કિરણો
 અનાદિ અંધરને હરી
 યાત્રિકોના બળ્યામાઓને !
 જ્ઞાન્ત ને શીર્ષાં કરો એ
 સારીય આલમનાં
 સદાય બળતાં જળનાં હૈયાંને !

x   x   x   x

સશુર, સશુર,
 ઓ ! મહાનુભાવ ગુણગો !
 એટલેથી ય નથી અટકતી
 એ પુણ્યાત્માઓની પુણ્યપ્રશસ્તિ.
 સર્વાંગે શુભમારી એમણે
 ગુર્જરી-માતાને
 ભક્તિનાં બળ્ય આભૂષણોથી.
 માનીતા એ મન્ત્રીશરોના—
 વિશ્વાલ હૃદયોમાં
 નંતા ધર્મદેવ કે વર્ણવિદેવ.
 બીડના બંજક એઓ
 બ્રાતા સમ મનાતા સર્વં વર્ણોંધો.
 ઉદારતાની અવધિ અનુપમા
 મનાતી 'વૃદ્ધશર્ન-માતા'
 સર્વં દર્શનીઓના સંધથી.
 એમની લક્ષ્મીના બંકારો
 સદા અવિભક્ત હતા
 ગુર્જરીના સંતાનોને માટે.
 એમનું હૃદય કરતું
 પાત્રાપાત્રના ભેદને વિવેક,
 નંતો સમર્પો એ હઠ્ઠ હરતને.
 સૌ કોઈ તૃષાને છીપાવતા
 એમની ઉદારતાની સરિતામાં.
 ઔચિત્યના આત્મસમા
 એ મહામાનવોની
 યજ્ઞમાથાઓ કોણે નથી માર્ધ !—
 કવિવના અમરકીર્તને.
 ઉજવી ખતાવ્યા

એમની કીર્તિના કૌમુદીમહોત્સવો
 મહાકવિ સોમેશ્વર
 કુમારપાલ શી કૃતગતાથી.
 એમના પુણ્ય અવતારે
 નારીના નિન્દિત મનાતા જન્મને
 સંસારમાં સાર વદાબો
 જિતેન્દ્રિયોની ય જીએ,
 'અસાર એવા ય આ સંસારમાં
 સાર છે સારંગેશ્વરના,
 જેમની કુખે જન્મ મારણ કરે
 વસ્તુપાલ ! તમારા જેવાઓ.'
 એમાં અમર સૂક્તોથી.
 આબમાં ઉઠાળતી
 એમનાં યજ્ઞ: કીર્તિને
 ગુર્જર-લાટ-સૌરાષ્ટ્રદિનાં—
 દેવમન્દિરોના શિખરાપરની
 ફરફરતી પુણ્યપતાકાઓ.
 બોલતાં બિહ્વાલોઓ એમની
 પરમે તળાવો ને વાવડીઓ
 પંથો ને પક્ષીઓના ક્ષતરો મુખે.
 સદા ય આશીર્વાદ આપતા
 એ મન્ત્રીશરોને
 વેદમન્ત્રના ઉચ્ચ જ્ઞાનિઓથી
 એમણે સર્જેલી—
 પંચકલ બદાપુરીઓના બૂદેવો,
 એ મન્ત્રોના ઉચ્ચારણમાં
 થોડા અમાત્યપદના
 રાજ ને રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની વફાદારીના
 સદિષ્ણુતાના સિદ્ધાન્તના
 ઔચિત્યની ઝાળખાણના
 અને એવાં કેં કેં તરવોના
 વિવિધ સૂરોની વ્યંખતા હતી.
 ગુર્જરી માતાના આત્મને
 કોઈથી રક્ષતાં છતાં,

૧ જમિનસારે સંસારે, સારં સત્પણ્ણેષામ્ ।

અશુભિમમ્બા દ્યોતે, વસ્તુપાલ ! મવાલ્યાઃ ॥

ઉમદા આદર-સત્કારના
 અને મસ્તિશ્વરના વિધાનના
 સાવચેતીસૂચક ચોકીયાતો ૫
 ચારે કાર રાખ્યા હતા
 એ દીર્ઘદર્શી મન્ત્રીશ્વરાએ.
 દૂર જ રાખ્યા ગુર્જરીથી
 મ્હેનતુ શુપોને એમણે
 દર્શાવી શૌર્ય બલ ને સામ્યના.
 વબીહો ને વેબ્બુલો,
 શૈવો ને ચોગીઓ,
 અને વળી આહતો,
 સૌ કોઈ બૌદ્ધાદિ સ્વરૂપે
 આત્મીય માનતા ને સ્તવતા
 પરમ સત્ત્વશાલી શ્રી વસ્તુપાલને.
 એ પ્રધાનોના પ્રધાનવટાએ
 કૃતયુગના બતાવ્યા
 ઔદય ને અભયકુમારને,
 પુરાણના પાત્રો કલાં
 ક્રમક ને ગૌરવરાયણને,
 ઇતિહાસને પાને જ રાખ્યા
 જાન્યક તથા આસિંગને.
 સદા કૃતક છતાં ૫
 જૂલવા સાગી ગુર્જરીજનતા
 મુંબલ ને સાન્નિધ્ય
 ઉદાયન ને વાગ્દેહ શા
 જાણીતા જૈન મહામન્ત્રીઓને.
 હિમાલય શા મહાન એમની—
 રાજનીતિ ને જીવનચર્ચા
 અતીવ નીચું જોવરાવતી
 કવિસમચ્ચિદ્ધ પેલી—
 અમર જગાની પવિત્રતાને.
 ભાટ આસ્થાનાં આકુલ્યને
 મર્વનાં ગિરિશિખરે આરોપવા

અલકા હતાં
 એ વિવેકવિચક્ષણેને—
 અને અતિદક્ષા અનુપમાને.
 રાજ્યના કારોબારથી
 ક્યારે ૫ નીચાં ન નમતાં
 એમનાં સદાય ઉચિત શિરો,
 જગજીજ્ઞાણ કીર્તિના અક્ષરો
 કલ્પે પદ્મતાંની સાથે જ
 લગ્નનાં કારથી નમી જતાં.
 સ્નેહથી વહાતાં સ્વજન-અકારો
 સદાય એ પુરુષમન્દ્રોને.
 પંડિતપ્રવરોનાં પદો ને કુમુદો
 પ્રતિદિન ધન્વતાં
 એ તેજસ્વીઓના ઉદયને.

x   x   x

દના વિશેષ વિદ્વાન શ્રી વસ્તુપાલ.
 વાસ કર્યો હતો વાણીદેવીએ
 એના વહનક્રમને
 આદર કર્યાં વિદ્વાનાં
 બોજસમા એ કવીશ્વર.
 કવિજનોનો કરદાન એ
 બરી દેતો લક્ષ્મીથી
 કવિઓનાં કંઠાસગૃહોને.
 સર્વ દર્શનના વિદ્વાનોએ
 પોકારી એ મન્ત્રીની બિરુદાવશી
 ‘સરસ્વતીકળ્ઠામરણ’ આદિ
 બહુ બહુ બિરુદોથી.
 સર્વશુભના એ સમધિજાનમાં
 વિશુતા ને વિક્રમ હતાં,
 વિદ્યા ને વિક્રમતા હતી.
 વિત ને વિતરણ હતાં,
 અને એ સર્વ કરતાં થે
 વધુ હતો સર્વશુભકે વિવેક.
 એમ સાત ‘વિ’કારો હોતાં ૫
 વિકારવિહીનતા જ હતી
 એ વિવેકશિરામણમાં.

x   x   x

- ૧ “બીદેવૌહો વેળ્લેવૌષ્ણુમકઃ
 શૌવેઃ શૌવો ચોગિમ્યોગરજઃ
 ઝૈસ્તાવજૈન એવિતિ કુલ્પા,
 સરવાધારઃ સ્તુતે વસ્તુપાલઃ

હતો વારસો એ મન્ત્રીઓમાં
મહાન મહાજૈનત્વનો.
એ વારસાને સંપૂર્ણતયા રક્ષવા
ક્રમ દોરવણી હતી
કુમારદેવી માતનો.
' મહંતું મહિરાગૃહ ન બને
વસ્તુપાલની બેઠક '
ધરાવી એ લાલબત્તી દેવીએ
સૂરિ શ્રી વિજયસેનથી.
હિપ્પેશો વહાવ્યા એણે ત્યાં
જ્યોતિર્વિભાવિશ્વારૂ
પિયરપક્ષીય ગુરુશ્રી નરસંદ્રથી.
બન્યા એ બંધુએ.
સર્વ મર્પાદાના સાગર.
જૈન ચોમકુલના સુયોગી
આચારવિદ એ શ્રાવકો
પૂજતા ત્રિકાળે
પરમધૃષ્ટ શ્રી વીતરામદેવને.
પરમપ્રભુને પૂજ્યા ને પૂજ્યા
સાકા બાર મહાસંધ્યાત્રાથી
ગુજર્ શ્રી આદિની ભાવુક જનતાને
દેવાધિદેવના એ મહાપૂજકોએ.
સૌરાષ્ટ્રની ભોંપનાં
ભવ્ય દિવ્ય બાહુપલ્યુ-
શ્રી સત્ગુરુને ગિરિનાર,
એની મહાયાત્રાઓથી
માનવભવના દ્વાર
લીધા ને ભેવરાવ્યા એમણે
પ્રવચનતા ભવ્યજનોને.
ગુણસ્તવનાએ સ્તવી
સત્ગુરુ ભૌલિમણિ સા
આદિ પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવને,
અતિપુનીત બનાવી
લોકિકલાભાગ્યદુ જિહ્વા
જૈન સ્તુતિના એ વિધાયકોએ.
કોટિક: પ્રભુનાં પ્રતિરૂપોથી

મહિત કરી ધરા
અને વળી કે ધરાધરા
મન્ત્રીધુરાના એ ધોરીઓએ.
અર્હન્તોના અર્હર્નિશ બ્યાનથી
પ્રભુમય બનેલા
એ મહામન્ત્રીઓના માનસને
તીર્થસ્વરૂપ બોલતા
જગજાણીતા જૈનાચાર્ય-
શ્રી જિનપ્રભસૂરીશ્વરા:-
' અર્હન્તોથી જે અધ્યાસિત હોય
કહેવાય તે તીર્થ '
સદાય અધ્યાસિત હતાં
અર્હન્તોથી તેમનાં ચિત્ત.
ન હતા ન-ગુરા એ મન્ત્રીબંધુઓ.
સન્માનથી-વંદનથી-દાનથી
સતત સ્તુતિઓએમણે
પૂજ્યા શ્રી ગુરુવર્ણોને.
વંધ્યા ન હતી એમની
સુખસાતાની પૃચ્છા.
એમના અપમાનમાં માન્યાં
આપનાં જ અપમાન એમણે.
મહામનોના અપમાનની વેળા
તુલ્યની ભયમ જીવનને ધર્મો
યમ-મહિષના મુખાગ્રે
એ મહાનુભાવ યજમાનોએ.
આખા ય જગ પર
મુનિપાત્રમાંના લી ઢોળાતાં
અભ્યંગન મનાયાં
મહાઆર્હંતી શ્રી અનુપમાથી.
હરી જ ગયો તેજપાલ
ધાંત્યજનું નિદર્શન દેવાતાં
ગીકાભોલી એ ઓદિવતાથી.
' સુપાત્રદાનના અવશિષ્ટ કોટથી
પુનરવતાર પામ્યો કુમારપાલ '
એમ ઉત્પ્રેક્ષાચો વસ્તુપાલ

૧ વદધ્યાસિતમર્હન્નિસ્તદિ તીર્થ પ્રવચ્ચતે ।
અર્હન્તશ્ચ તયોચિત-મધ્યવત્સુરહર્નિશ્ચ ॥

કે કે ક્વીશરેથી.
 સાધર્મિવાત્સલ્ય ને સંધપૂજનમાં
 જીવનની સિદ્ધિ માનતાં
 એ સદ્ધર્મનાં સ્થાપકો.
 યાત્રાજીઓના પમની ધૂલીથી
 પવિત્ર માનતાં નિજ આત્મને
 એ સાધર્મિકપૂજકો.
 પ્રજા ને સત્પાત્રના સેવનશ્રમમાં
 ‘સદ્ગતિ થઈ માનતાં
 પિતાની આજ્ઞા ને માતાની આજ્ઞિય.’
 પ્રજા ને સત્પાત્રના એ સેવકો.
 કેવા મનોરથો !

x x x

સ્વચ્છ સાચચું જીવન એમણે.
 સદ્ભાવનાં સુમનસો ખીલ્યાં
 ભાવવિશુદ્ધિના એ ભાવુકોએ.
 તેજથી જળદળતાં
 મન્ત્રીપદનાં પ્રતાપી જીવનમાં ય
 ઉદ્યારતને મીઠાંસતા તેઓ.
 સંભાવતા ભરતી-ઓટને
 લક્ષ્મીના મહાસાગરમાં ય
 એ સાહસધીર પુરુષો.
 પાપથી પાછા ફરતા તેઓ
 પ્રતિદિન પુણ્યમાં પગલાં માંડતા.
 કુમારદેવીનાં કુખનાં એ વૃર
 ભક્ત-હાતા-શર
 તણે ય હતાં.
 માતાના મુંદર જૈનત્વને
 જીવનમાં જીવી જાણ્યું,
 ધરાભર નિરવી જાણ્યું,
 યથાશક્તિ જોગરી ય જાણ્યું
 જૈનના એ કુલ જોગીઓએ.

x x x

સુકૃતયજ્ઞના યજ્ઞ
 એ મહાપ્રજાનોએ
 અઘર અઘર વર્ષો તક
 પુણ્યાર્થે બપ ક્યો
 તણ્યું તણ્યું કોટિ દબનો,
 જતાં એમની સહજ નમ્રતા—
 અને અંતરનો સદ્ભાવ
 ધણું ય મૃદુ મણુગણુતાં
 અવશરે ઉઘાડાં ય પડતાં
 પમાતાપની આર્તપ્રેરણાએ.
 માનવની માનભરી સૃષ્ટિમાં
 મહામના એ મન્ત્રીઓ સિવાય
 અન્ય કોણ એમ જોલેઃ—
 ‘કર્ષ સુકૃત ન કર્યાં
 સન્નજનોને રમરણુ યોગ્ય એવાં,
 કેવલ મનોરથોને જ સાર માનતા
 જમારી આ વય
 એમનાએમ વીલી મર્ષ.’
 ક્યું માપ માપી શકે
 આ નમ્રતા ને સદ્ભાવની
 આભ શી અપારતાને ?
 બહેને કવિઓ મથે
 મહાત્માઓનાં અંતર માપવા,
 પણુ અધૂરાં રહેવા જાણ્યાં
 કૃતગોનાં એ મોજણી મંથન.
 તો ય મન્યવાદને તો વરે
 પરમાર્થો મહાપુરુષોનાં
 એ કવિકૃત ‘સુકૃતસંકીર્તનો’.
 ધન્ય એ ઉઘાર પ્રપત્નોને !

x x x

સદાય સૃષ્ટિ સંભારણે
 વસ્તુપાલ-તેજપાલને
 અને પુણ્યશીલ અનુપમાને.

૧ ‘અથ મે પદ્મવતી પિતુરાશા,
 મહુરુદિધિ સિદ્ધાન્તુરિતાય ।’

૧ ‘ન કૃતં સુકૃતં પ્રિયત્વ, સતાં સંસ્મરણોચિતમ્ ।
 મનોરથૈશ્ચારણા-નેવનેવ ઘર્તં વયઃ ॥

सदाय गातुं रूढेशे
 देववासानुं ते देवालय
 ओमनी अमर कीर्तिने.
 जिह्वावली ओलशे
 ओमनां सुकृतना यात्राणुओ
 सोमेश्वरदेवादि
 शुष्क महाकवीश्वराना
 सोढामध्या शब्दोभाः—
 २' सत्रागारो ने नवाशुथी
 तथा अगण्य धर्मस्थानाथी
 व्याप्त करी समस्त धरा,
 अने व्याप्युं गगनमंडल
 ण्णणां यशःकीर्तिथी
 वोर श्री वस्तुपाले. '
 न रक्षुं भाषी को' स्थण
 अन्यना उपवेशन भटे.
 ३' वंश विनय ने विद्याभां

सुकृत ने जणपराक्रमभां
 वस्तुपाल शो कोर्ष कथां
 न पश्यो जुग दृष्टि पश्यभां. '
 ४' नथी देण्यो अन्य कोर्ष
 तेजपालथी अधिको दानी. '
 ५' धर्मने उपकार तारे
 अने तने उपकार करता धर्मने।
 ओम हे वस्तुपाल अन्तेने।
 ओ योग्य न समागम हतो. '
 ६' शुशुथी अनुपम—
 अने प्रत्यक्ष लक्ष्मी हती
 तेजपालनी पत्नी अनुपमा. '
 x x x
 मारां पय्य हो
 धन्यवाद ने अभिनन्दन
 लुङ्गिवसहीना विधापक
 ओ महाभात्यो ने अनुपमानी
 सुकृतशालिनी रत्नत्रयीने.

- २ अक्षद्वयैः पयःपानैर्धर्मस्थानैश्च भूतलम् ।
 कथासा वस्तुपालेन, रुद्रमाकाशमण्डलम् ॥
 ३ अन्येन विनयेन विद्याया,
 विक्रमेण सुकृतकमेण च ।
 क्वाऽपि कोऽपि न पुमानुपैति मे,
 वस्तुपालसदृशो दृशोः पथि ॥ '

- ४ त्यागी तजःपाकादपरः कोऽपि न दृष्टः ।
 ५ ततोपकुर्वतो धर्मं, तस्य त्वमुपकुर्वतः ।
 वस्तुपाल! द्वयोरस्तु, युक्त एव समागमः ॥
 ६ तज्जायानुपमा गुणैरनुपमा—
 प्रत्यक्षलक्ष्मीरभूत् ॥

‘विदग्धमुखमंडन’ के कर्ता धर्मदास जैन थे ?

लेखक—भीयुत अणवरत्नजी नाहटा

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के कर्मांक १०९ में प्रो. हीरालाल र. कापडियाका “दासान्त नामक प्राचीन मुनिवरो” लेख छपा है, उसमें ‘विदग्धमुखमंडन’ के कर्ताको जैन माना गया है। पर मुझे प्राप्त प्रमाणों द्वारा वे बौद्ध थे ऐसा प्रतीत होता है। इस प्रश्न पर ५ जैन टीकाकारों का मुझे पता चला है^१, जिनमेंसे जिनप्रभसूरिकृत टीका एवं एक अन्य टीकामें इन्हें सौमताचार्य अर्थात् बौद्ध लिखा है।

१ देखें “जैनेतर ग्रन्थोंपर जैन टीकाएं” शीर्षक मेरा लेख (प्र. ‘भारतीय विद्या’)

શ્રીષેણ કેવલી

[ગતાંકથી પૂર્ણ]

[૫] પરીક્ષા અને લગ્ન

સ્વમંવરમંડપ ચિકાર ભરાયો છે, અનેક રાજકુમારો બની-ઠનીને આવ્યા છે, આપસ-આપસમાં ઠઠામરકરી ચાલે છે, ત્યાંતો રાજકુમારી હાથમાં વરમાલા લઈ આવી પહોંચી. ચંપિકાએ જુદી જુદી રીતે દરેક રાજકુમારોનો પરિચય આપ્યો. ત્યાં રાજકુમારી ધીમેધીમે સનતકુમાર પાસે આવી. સનતકુમાર એક નહિ બે હતા. બન્નેનાં એક જ સરખાં રૂપ, એક જ સરખી આકૃતિ, એક જ સરખા વેશ અને એક સરખી જ ઝાંચાઈ. આખી સભા આ જોઈ ચમકી. રાજકુમારી ચમકી. બધામને થયું: હવે કોને વરમાલા આપેપરી ? બન્નેયે કહ્યું હું સનતકુમાર છું; હું શ્રીકાંતાનગરીનરેણનો પુત્ર છું. રાજકુમારીએ પ્રશ્ન પૂછ્યા—

પ્રશ્ન	ઉત્તર
કિં વિલં (વિષ શું છે ?)	કોહો વિલં (કોષ વિષ છે)
કિં મમયં (અમૃત શું છે ?)	અહિંસા (અહિંસા)
કિં અરિ (શત્રુ કોણ છે ?)	માણો (માન)
કિં દિયં (શું હિતકારી છે ?)	અવ્યમાઓ (અપ્રમાદ)
કિં મયં (શું ભયપ્રદ છે ?)	માયા (માયા) .
કિં સરણં (કોણ સરણ છે ?)	સત્યં (સત્ય) .
કિં સુહં (સુખદાયક શું છે ?)	લોહો (લોભદાસ) .
કિં સુહં (સુખદાયક કોણ છે ?)	સુદી (સંતોષ) .

આ જવાબ સાંભળી બધા ચમક્યા. રાજકુમારી પણ આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ ગઈ. હવે કોને પરણવું ? આખરે રાજકુમારીને શુદ્ધિ સુઝી. તેણે કહ્યું—જો મારા હૃદયકમલમાં બેઠેલ છે તે મારા હૃદયનાથને હું વરું છું. એમ કહી વરમાળા પોતાના ગળામાં જ નાંખી. એની શુદ્ધિ પર બધાંય ખુશખુશ થઈ ગયા. આખરે બનાવટી સનતકુમાર નિરાશ થઈ ચાલ્યો ગયો. સાચા સનતકુમાર સાથે રાજકુમારીનું લગ્ન થયું. લગ્નોત્સવ ખૂબ ઠાંકથી ઉજવાયો. રાજાએ ઉદાર મનથી કન્યાદાન આપ્યું, પુષ્કળ હાથી, ઘોડા, મણિમાણિક, મોતી, અને રથ—ગામ વગેરે આપ્યાં. ઘોડા દિવસ રહી રાજકુમારે શ્રીકાંતાનગરી તરફ પ્રયાણ આદર્યું.

[૬] ધર્મકેરાના

રાજકુમાર સનતકુમાર અને શૃંગારસુંદરી પોતાના સાથ સાથે ચાલતાં નંદીગામ આવ્યા છે. ગામ બહાર પહાવ નાખ્યો છે. અને બન્ને જ્યાં નાહી ધોઈ જિનમંદિરમાં જઈ ભક્તિ—પૂજા કરી જમવા બેસવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં બહાર હાથપીટ—રોકડળ સાંભળી. બહાર જઈ જોયું તો ખચર પડી કે એક યુદ્ધરથનો સુવાન પુત્ર સાપ કરકમાથી ચત્તુ પામ્યો છે. આથી તેનાં પિતા, માતા, વહુ, ભાઈ, બહેન બધાંય કાળો કંપાંત કરે

છે. એના સ્વજનો એને સમથાન ભૂમીએ લઈ ગયા, પરંતુ ત્યાં અમાનક એક ઝાડ તરફથી સુગંધી આવી જેથી એ ઝોકરાતું ઝેર ઝેતરી ગયું. ઝાડ નીચે જઈને એણે તો સુવર્ણ કમલ ઉપર એક ત્યાગમૂર્તિ, સર્વજ-સર્વદર્શી મુનિ મહાત્મા ગિરાજમાન હતા. બધાં ત્યાં ગયાં. તેમનો ઉપદેશ સાંભળી દરેકે જિનધર્મ સ્વોકાર્યો અને ડાહ્યુ તરીકે રહતા રહતા ગયેલા બધા હસતા હસતા પાછા આવ્યા. ત્યાં રાજકુમારે પૂછ્યું-આઈ કેમ બધા હસતા હસતા આવે છે ? ત્યારે એક જણ કે જે મરનારનો બાપ હતો તેણે બધી હકીકત કહી સંભળાવી. આ સાંભળી રાજકુમાર સનતકુમાર અને રાજકુમારી દેશના સાંભળના ગયાં. ત્યાં કેવલી ભગવંતે દેશના આપતાં કહ્યું—

“જેમ મુણેમાં વિનવ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ પુરુષાર્થોમાં ધર્મ વખણાય છે. જીવ વિનાનું બોળીયું તેમ ધર્મ વિના પુરુષ સમજવો. દેવ વિનાનું મંદિર શોભે નહિ તેમ ધર્મ વિનાનો મનુષ્ય પણ શોભતો નથી. સંસાર રૂપી મીઠમ ઝનુના તાપથી સંતપ્ત થયા હો તો ધર્મ-સુધાનું પાન કરો.” રાજકુમાર આ સાંભળી બહુ જ રાજ થયો, અને તેણે પૂછ્યું—પ્રભો ! આપે કહેલ ધર્મ ગુહ્યથો પાળી શકે ખરા ? સર્વજ ભગવંતે કહ્યું : દરેક ભવ્ય જીવ ધર્મ પાળી શકે છે. સનતકુમારે ફરી પૂછ્યું : પ્રભો ! આપે આ યુવાનીમાં કેમ દીક્ષા લીધી તે કહો. સર્વજ ભગવંતે કહ્યું : એક તો સંસારની આ વિરૂપતા અને બીજું પણ એવું કારણ બન્યું જેથી મેં આ ભાગવતી દીક્ષા સ્વિકારી.

સનતકુમારે કહ્યું : એ બીજું કારણ શું છે તે કહો. કેવલી ભગવંતે કહ્યું : સાંભળો.

[૭] શ્રીષેષુ કેવલી

તારા નામનું નગર છે. ત્યાં તારાપીડરાજ છે. એને શ્રીપતિ નામે મંત્રી છે. એ મંત્રીશ્વરને શ્રીષેષુ નામે પુત્ર છે. મંત્રીપુત્રને અને રાજને ખૂબ મંત્રી છે. રાજ સાથે જ રહે છે ફરે છે, વિચાર વાર્તાલાપ એક મતીથી જ ચાલે છે. એક વાર એ બન્ને બગીચામાં ફરવા ગયા. વસંત ઋતુ હતી. બગીચામાં વસંતનો મેળો ભરાયો હતો. નગરજનો અને નગર નારીઓ સુંદર વસ્ત્રો પહેરી; બગીચામાં મહાલવા આવ્યાં હતાં. ત્યાં એક યુવાન સ્ત્રીને જોતાં જ શ્રીષેષુ તેના ઉપર મોહિત થયો. “સ્ત્રીમાં મંદિરા કરતાં પણ વધુ માહકતા છે.” દારૂ પિવાથી માણસ પાગલ થાય છે તેમ સ્ત્રીનાં નેત્રકટાક્ષથી મનુષ્ય પાગલ થાય છે. શ્રીષેષુ પોતાનું જ્ઞાન બૂલ્યો. મેળામાં બધે ફરતાં ફરતાં એણે આ સ્ત્રીને જ જોયા કરી.

એ સાંઝે ઘેર આવ્યો, પરંતુ એનું મન તો એ સ્ત્રીમાં જ હતું. એ સ્ત્રીની પણ એ જ દશા હતી. બીજો દિવસે એને એક ડોશીએ ખચર આપી કે જે સ્ત્રી તમે ગઈ કાલે જોઈ હતી તે સ્ત્રીના રાજપુરોહિત તારક નામે ઉપાધ્યાયની પત્ની રોહિતા છે. તે તમને આહં છે. આ પંડિતે વૃદ્ધ અવસ્થામાં એક સ્ત્રી મરી જતાં આ બીજી પરણી છે. હવે દિવસ રાત એની ચોટી કરે છે. પરંતુ આજે કાર્યવશાત્ બહાર ગયો ગયા છે. તમે સાંઝે પંડિતને ઘેર આવજો. શ્રીષેષુ આ સાંભળી ખુશ થયો. કામાન્ધો નૈવ પશ્યન્તિ સંખ્યા સમયે દુર્ગતિના દારૂ રૂપ પરસ્ત્રીસેવન માટે શ્રીષેષુ પંડિતને ઘેર પહોંચ્યો. પંડિતાણીએ ધરનાં દારૂ બંધ કર્યાં. અને વાર્તા-વિનોદ ચાલે છે ત્યાં તો નોકરે આવી ખચર આપ્યા : પંડિતજી આવે છે, દારૂ ઉઘાડો. પંડિતાણી ચમકી. શ્રીષેષુ વિચારમાં પડી ગયો. જો

પંડિતજી પોતાને અહીં જીવે તો પોતાની કુદૃષ્ટા કરે અને દુનિયામાં અપમાન થાય. એટલે શ્રીવેણુ કહ્યું: મને ગમે ત્યાં સંતાડી દે. કોઈ રસ્તો ન સૂઝતાં ધરની ગટર—ખાળ હતી ત્યાં શ્રીવેણુને સંતાડ્યો. દરવાજા ઉઘાડ્યા. પંડિતજી ધરમાં આવ્યા. ધરમાં પંડિતાણી સિવાય બીજું કોઈ નહોતું.

ગટરમાં પડેલા પેલા શ્રીવેણુની કુદૃષ્ટા હતી. જે રસ્તેથી નીકળતાં નાક અને મોઢા આમળ કપડું દાબવું પડે, ત્યાં ગંધાતા પાણીમાં એ પડ્યો હતો. મગજમાં મોઢે ને માથે કરડતા હતા. અને વંદા કૂદાકૂદ કરતાં હતાં. એને નરકની વેદના યાદ આવી. અરેરે, કું ક્યાં આવું અકાર્ય કરવા આવ્યો! હવે કદી પણ આવું પાપ નહીં કરું. એમ વિચારે છે ત્યાંતો ક્યાંક કોલાહલ થયો. બધા માણસો ત્યાં ગયા હતા. ત્યાં પાછળથી ડોશીએ આવી હાથ ઝાલી તેને બહાર કાઢ્યો અને કહ્યું: તું અત્યારે જતો રહે, સવારે તને બધા સમાચાર આપીશ.

ગંધાતાં કપડાં અને શરીર ઉપર પણ ગંધાતું પાણી: આવી દશામાં કું જલદી નાસતો હતો ત્યાં સિપાઈએ મને પકડ્યો અને દીવો લાવી મને જોડ્યો. જોતાં જ બધા ચમક્યા. અરે, આ તો મંત્રીપુત્ર શ્રીવેણુ—રાજસાહેબના મિત્ર શ્રીવેણુ! હવે શું કરવું! ત્યાં તો રાજા પોતે નગરચર્યા જેવા નીકળ્યા હતા એ આવી પહોંચ્યા. દૂરથી મને જોઈ દૂર જ જભા રહ્યા, પંડિતજીના ધરમાં કોલાહલનું કારણ આ જ છે એમ વિચાર્યું. અરે, કોણ બલ નથી કરતો. સંસારમાં ક્યો મતિમાન રખાવના નથી કરતો. એને ઉગારવો જોઈએ. પોલીસને સૂચના કરી મને છોડાવ્યો કું ઘેર આવ્યો, નાહી ધોઈ શુદ્ધ થયો. આખી રાત મેં ચિંતા અને વિચારમાં પસાર કરી. ત્યાં સ્વપ્નામાં દારપાલે મને બધા સમાચાર આપ્યા. ચોડી-વારમાં પેલાં ડોશી પણ આવ્યાં. એણે કહ્યું: કાલે કું લઈ ગઈ હતી તે મારી પુત્રી છે. એણે રાત્રે અકાર્ય કરવા તૈયારી કરી, હાથમાં છરી લઈ પોતાના પતિને મારવા મઈ ત્યાં તો કોણે તેને થંબી દીધી, અને આકરા બંધનોથી બાંધી લીધી. તે પીડાવા લાગી. બધા જાગી ગયા. ધરમાં કોલાહલ મચી ગયો. પંડિતાણી તો બંધનની પીડાથી પીડાય અને ચીસેચીસ પાડે. ત્યાં તો રાજાજી આવ્યા. તેમણે ધૂપદીપ કરી કહ્યું: કોઈ દેવદેવીએ ઉપદ્રવ ક્યો હોય તો શાન્ત કરી દો. ત્યાં તો આકાશમાંથી વાણો ચર્ષ: કું શાસનાધિષ્ઠા-યિકા દેવી હું. આ દુષ્ટા સ્ત્રી પોતાના પતિને નાશ કરવા તત્પર થઈ; તો તેના સમ્યગ્દષ્ટિ પતિને બચાવવા મેં તેને બાંધી છે. જેને તે બચાવ્યો તેને પતિ કરવા અને પોતાના આ પતિને મારવા આ સ્ત્રી તૈયાર થઈ છે તેને યોગ્ય સજા મેલવી જ જોઈએ.

રાજાએ બધી વિનંતી કરી, પરંતુ દેવીએ કશું માન્યું નહિં. એટલામાં પવિત્રતાની મૂર્તિસમાં અલ્પચારિણી સુવ્રતા નામના સાધ્વીજી—જે સાધ્વીજી પંડિતજીને ઘેર પધાર્યાં. તેમના ચારિત્રનો પ્રભાવ જોઈ પંડિતપત્ની રોહિતાને દેવીએ કહ્યું: તારાં બંધનો કું છોડી નાંખું છું. સાધ્વીજીને બાવથી વંદના, નમસ્કાર કરવાની બાવના થઈ તેથી તું મારી સાધર્મિકા બહેન હો. બસ ત્યાં તો વાહિત્રના નાદ થયા. રોહિતા સાધ્વીજીને નમી અને ઉપદેશ સાંભળી એને દીક્ષા લેવાની વૃત્તિ થઈ છે. સાધ્વીજી કહે છે: અમારા ગુરુ શ્રી શીલપ્રભચરિણ જેઓ ઉદ્ધાનમાં પધાર્યાં છે, તેમની પાસે જઈ દીક્ષા લ્યો.

શ્રીપેણે આ સાંભળી ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. અરેરે, મેં મૂર્ખો કેવી બૂલ કરી એનું જીવન બરબાદ કર્યું ? હું પશુ બદનામ થયો. હવે તો મારે પશુ દીક્ષા લેવી જોઈએ. ડાહ્યા સાથે કહેવરાવ્યું કે હું પશુ દીક્ષા લેવા જાઉં છું. શ્રીપેણે માતાપિતાને સમજાવી, રાજ્યની રજા લઈ ગુરુ પાસે જઈ શુભ ભાવનાથી દીક્ષા સ્વીકારી.

શ્રીપેણ કેવળી આગળ વધતા કહે છે—

મેં તો ગુરુચરણે રહી જાત્યાબ્ધાસ કર્યો, આકરાં તપ કર્યાં અને કર્મ ખપાવવા પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કર્યો. આ બાબુ શૈલિતા સાધ્વી ન થઈ સફી—એને રજા ન મળી. એટલે ગૃહસ્થનાં બાર વ્રત લીધાં. કાયા શૌચથી પરન્તુ મારા પ્રતિનો રાગ-પ્રેમ રહ્યો. આખરે સારામ દજામાં મૃત્યુ પામી બાંતરી થઈ. હે રાજકુમાર, ગીતાર્થપણું પામી ગુરુ અધ્યાયી વિચરતો હું આ બાબુ આવ્યો ત્યાં અવધિજ્ઞાનથી અને અહીં ધ્યાનમાં જોઈ અનુકુલ ઉપસર્ગ કર્યો. હું દહ રહ્યો, શુભ ભાવનાએ ચઢ્યો અને કર્મ ક્ષય થતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું. જો આ તારી જમણી બાબુ જોએ છે તે જ એ બાંતરી છે.

આ છે મારે દીક્ષા લેવાનું બીજું કારણ ! હે રાજપુત્ર, ગૃહસ્થે અવશ્યમેવ સ્વહારા-સંતોષ વ્રત પાળવું જ જોઈએ. રાજકુમારે કહ્યું:—પ્રભુ આપનું આ અદ્વિત જીવનચરિત્ર સાંભળી મને પશુ વૈરાગ્ય આવે છે. મને પશુ ઉજ્જવલ ચરિત્ર પાળી મોક્ષનાં જ્ઞાનત સુખો ભોગવવાનું મન થાય છે.

શ્રીપેણ કેવળી અગવંતે કહ્યું: હે મહાનુભાવ, હજી તારે વાર છે. તારું ભોગકર્મ બાકી છે, ભારપછી સનતકુમાર અને યુગારસુદરી કેવળી અગવંત પાસે સ્વહારાસંતોષ અને સ્વપતિસંતોષ વ્રત સ્વીકારી ધર્મભાવનામાં લીન થાય છે x

N.

x 'વાસુપૂજ્યચરિત્ર'ના આધારે.

સ્નાત્રપૂજાકી અન્ય દો સચિત્ર પ્રતિયેં

લેખક—શ્રીયુત અમરચન્દ્રજી નાહટા

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” કે ક્રમાંક ૮૨ મેં મુનિ કાંતિસાગરજીને સ્નાત્રપૂજાકી એક સચિત્ર પ્રતિકા પરિચય કરાયા હૈ । મુસે મી એસીં દો પ્રતિયોંકા પતા ચલા હૈ, જિનકા નિર્દેશ યહોંં કિયા જા રહા હૈ—

૧ દેહલીકે નોધેકે શ્રેતામ્બર મંદિરમેં દો કાચમેં મઢે હુય ચિત્રપટ છો હુય હૈ, જિનમેં સચિત્ર સ્નાત્રપૂજા લિસિત ઇવં ચિત્રિત હૈ । ઇસમેં ૧૪ ચિત્રિત પત્ર હૈં જિનમેં પ્રમુકે વિચિન ઘટનાઓકે ચિત્ર અંકિત હૈં । પ્રતિકી લેખનપ્રશસ્તિ ઇસ પ્રકાર હૈ—

“સંવત ૧૯૨૧ કા મિતી અસાદ બદિ ૩ સમાપ્તે । મૂરસાસાયાં શુભકરપૂજા પુત્ર મથુરા[દા]સ મળસાહી ગોત્રેન નિ[જ] આત્મ હેતે । લિસતે ગંગારામેન ”

૨ મુનિ શિવવિજયજીસે જ્ઞાત હુઆ કિ પંજાબકે એક મંડારમેં મી સ્નાત્રપૂજાકી સચિત્ર સુન્દર પ્રતિ હૈ ।

જૈની અહિંસા

દેખક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીભદ્રચરિત્રવલ્લભ [પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયસામયંદ્રસૂરિચિંપ્પ]

“દીર્ઘમાયુઃ પરં રૂપં આરોગ્યં સ્થાવરીયતા ।

અહિંસાયાઃ ફલં સર્વં કિમન્યત્ કામદૈવ સા ॥૨૧॥”

દીર્ઘ આયુષ્ય, શ્રેષ્ઠ રૂપ, સ્થાયીયતા, એ સર્વ અહિંસાનું ફલ (પરિણામ) છે. બીજું શું ? તે અહિંસા સર્વ કામદા ન છે. સર્વ ઇચ્છિતને અવશ્ય આપનારી છે. ૧

—શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ—

‘હિંસા ન કરવી તે અહિંસા’, અહિંસાનો એ અર્થ સર્વમાન્ય છે. પણ હિંસા કેને કહેવી ? એ બાબતમાં મોટો વિવાદ છે. ‘પ્રાણનાશ એ હિંસા’ એટલો જ દ્રષ્ટા અર્થ કરવામાં આવે, તો તેમાં પણ દોષો તથા અસંગતિઓ રહેલી છે. કેટલીક વખત પ્રાણનાશ ન થવા છતાં હિંસા સંભવે છે. કેટલીક વખત પ્રાણનાશ થવા છતાં હિંસા સંભવતી નથી. વળી ‘પ્રાણનાશ એ હિંસા’ એવો અર્થ સ્વીકાર્યા બાદ જે પ્રાણીનો નાશ થાય તે પ્રાણ ક્યા ? કેટલા ? અને કેને કોણ બંધ ?—એ ગણ્યું જરૂરનું થઈ પડે છે. અને એમાં પણ મોટો વિવાદ છે.

‘અહિંસા’ શબ્દને “જૈની” વિશેષણ લગાડીએ છીએ ત્યારે જ એ વિવાદનો અંત આવે છે. એ વિશેષણ મિલાવતી અહિંસા સાચી અહિંસા જ બની શકતી નથી, પછી સર્વ ઇચ્છિતને આપનારી તો ક્યાંથી જ અને ?

શ્રી જિનેશ્વર દેવેએ કહેલી અહિંસા એ જ એક એવી અહિંસા છે કે જેમાં અહિંસાના સર્વ અંગોના યથાર્થ વિચાર કરવામાં આવે છે. અહિંસાના વિચારનાં ત્રણ અંગો મુખ્ય છે. હિંસક, હિંસ્ય અને હિંસા. ‘પ્રાણનાશ’ તે હિંસા, એ સ્વીકાર્યા પછી પ્રાણનાશ કરનાર, પ્રાણનાશ ચલાવનાર અને પ્રાણનાશ ચલાવના પ્રકારનું સંજોગો પણ અને વિવેચન આવશ્યક નથી ? આવશ્યક નથી, એમ કહેવું એ અહિંસાને જ અનાવશ્યક કરાવવા જેવું છે. અહિંસા જે આવશ્યક છે, તો તેને અમરમાં મૂક્યા માટે અને જીવનમાં ઉતારવા માટે તેના જેટલી જ જરૂર હિંસકને, હિંસ્યને અને હિંસાની રીતિઓને ગણવાની છે. તે ગણવા પ્રત્યે ઉપેક્ષા ધરાવનાર કે અરુચિ બતાવનાર અહિંસાની જ ઉપેક્ષા કરે છે કે અહિંસા પ્રત્યે જ અરુચિ બતાવે છે એમ કેમ ન કહેવાય ?

એાછા વધતા પ્રમાણમાં એવી ઉપેક્ષા કે અરુચિ એક જૈન દર્શનને છોડીને પ્રાયઃ પ્રત્યેક દર્શનકારોએ બતાવેલી છે એટલું જ નહિ, કિન્તુ આજે પણ અહિંસાનું માહાત્મ્ય માનારાઓ જે છે, તે પણ અહિંસાનાં ઉપયુક્ત આવશ્યક અંગોની વાતો પ્રત્યે લગભગ ઉદાસીન જ રહ્યા છે. જૈનશાસન જ તે પ્રત્યે ઉદાસીન રહ્યું નથી. અને જેઓ અહિંસાના અહિંસાને ખરેખર સમજે છે, તેઓથી ઉદાસીન રહી શકાય તેમ પણ નથી. હિંસાથી જ દુઃખ અથવા હિંસાથી દુઃખ જ, અને અહિંસાથી જ સુખ અથવા અહિંસાથી સુખ જ, એવો નિશ્ચિત કાર્યકારણુભાવ હિંસા અને દુઃખ વચ્ચે તથા અહિંસા અને સુખ વચ્ચે જેઓએ જ્ઞાનચક્ષુથી દેખ્યો છે, તેઓ હિંસાથી બચવા માટે અને અહિંસાને સાધવા માટે જરૂરી જેટલી વસ્તુઓ હોય, તેમાંથી એકની પણ ઉપેક્ષા કેમ કરી શકે ?

હિંસા એ દુઃખ સ્વરૂપ છે અને અહિંસા એ સુખ સ્વરૂપ છે, એમ જેઓ હૃદયથી માનતા નથી, તેઓ પણ પોતા પ્રત્યે થતી હિંસાને દુઃખ સ્વરૂપ અને પોતા પ્રત્યે થતી અહિંસાને સુખ સ્વરૂપ હૃદયથી માને જાઉં. જે વસ્તુ પોતાને અનિષ્ટ છે, તે વસ્તુ બીજાને

અનિષ્ટ નથી કે કષ્ટ છે, એમ માનવાની પાછળ કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિ સિવાય બીજો શો આધાર છે ? અત્યંત સ્વાર્થવૃત્તિ કે ગાઢ અમાનતા સિવાય બીજો એક પશુ નથી. સમજા નિત્યવાર્થી અને યાત્રી પુરુષોએ પોતાની કે બીજાની હિંસાને દુઃખ સ્વરૂપ અને પોતાની અને બીજાની અહિંસાને સુખ સ્વરૂપ સ્વીકારેલી જ છે. એમાં જેઓએ ભેટલા અંશમાં ભેદ પાડ્યો છે, તેઓએ તેટલા અંશમાં પોતાના નિઃસ્વાર્થપણને કે યાત્રીપણને કશુંક થગાડ્યું જ છે.

હિંસા એ દુઃખ સ્વરૂપ, દુઃખનું કારણ અને દુઃખની પરંપરાઓને આપનારી છે તથા અહિંસા એ સુખ સ્વરૂપ, સુખનું કારણ અને સુખની જ પરંપરાઓને આપનારી છે, એમાં જેઓને થોડી પણ શંકા રહેલી છે, તેઓ યાત્રી જ નથી, પછી પૂન્ય કે ઉપાસ્ય તો કેમ જ બને ? સાચા પૂન્ય અને ઉપાસ્ય યાત્રી પુરુષો તે જ છે કે જેઓએ સ્વપરનો ભેદ પાડ્યા વિના હિંસાને દુઃખ સ્વરૂપ અને અહિંસાને સુખ સ્વરૂપ તરીકે સ્વીકારેલી છે, કહેલી છે તથા પ્રચારેલી છે.

જોની અહિંસા એટલે અત્યંત યાત્રી શ્રી જીનેશ્વર દેવોએ કહેલી અહિંસા, જેમાં હિંસક, હિંસ્ય અને હિંસાના સર્વ બોધોનું યથાર્થ નિરૂપણ કરેલું છે. જૈનશાસ્ત્રી કહે છે કે આ અપાર શક્તિમાં જીવના પતન કે દુઃખનું કારણ પણ બીજા હોય તો તે હિંસા જ છે. તે હિંસા એ પ્રકારની છે, એક દ્રવ્ય અને બીજા ભાવ. પ્રાણનાશ એ દ્રવ્ય હિંસા છે અને દુષ્ટ અખ્યવસાય એ ભાવ હિંસા છે.

૧ કેટલાકને દ્રવ્યભાવ ઉભય પ્રકારે હિંસા હોય છે, જેમકે અંગારમદક આચાર્ય.

૨ કેટલાકને માત્ર દ્રવ્યથી હિંસા હોય છે, જેમકે ઉપયોગપૂર્વક નદી ઊતરનાર કે વિહાર કરનાર અપ્રમત મુનિ.

૩ કેટલાકને માત્ર ભાવથી હિંસા હોય છે, જેમકે તંદુલ્ય મત્સ્ય.

૪ કેટલાકને દ્રવ્યભાવ ઉભયથી હિંસા હોતી નથી, જેમકે ચિત્તના જીવો.

પ્રાણનો નાશ થવા માત્રથી હિંસા લાગે છે કે હિંસાજનિત પાપકર્મનો બંધ થાય છે, એવો એકાંત શ્રી જૈન શાસ્ત્રોને માન્ય નથી. રાગની સમ્યક્ પ્રકારે ચિકિત્સા કરતી વખતે રાગીનું મરણ થાય છે, તો પણ વેલને અશુભ કર્મનો બંધ થતો નથી. કર્મ-બંધ મટી દુષ્ટ અખ્યવસાયની અપેક્ષા છે. પ્રમાણજનિત દુષ્ટ અખ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થયેલ કઠોર હ્રદય પૂર્વક થતી પીડા એ જ કર્મબંધનું કારણ છે. તેવા દુષ્ટ અખ્યવસાયવાળા રત્નજીને પણ જો સર્વજીવિથી હણે અથવા જોળના પીડાને પણ જો બાળક માનીને અગ્નિમાં પકાવે અથવા પગમાં લાગેલ કાંટાને પણ જો અતિ પ્રદેશ ભાવથી ચૂરે, તો તેને તીવ્ર, તીવ્રતર કે તીવ્રતમ કર્મબંધ લાગે છે.

દુષ્ટ અખ્યવસાયો અનેક પ્રકારના હોય છે.

૧ જાણીજાણીને હિંસા કરવી.

૨ કામકોપદ્વિંદને આધીન થઈને પાપ કરવું.

૩ હાસ્ય કુતૂહલપ્રવિંદને વશવર્તી બનીને ઢોપ સેવવો તથા

૪ ક્રુમતની વાસના કે દુરામકને વશ પડીને નિષિદ્ધાચરણ કરવું.

ઉપર્યુક્ત દુષ્ટ અખ્યવસાયો વડે હ્રદય કઠોર બને છે અને કઠોર હ્રદયવાળાને સૌદ્રવ્ય અવસ્થાલાવી દોષ છે; કઠોરના બાંધે હ્રદય સુદૃઢ હોય તો આત્મજ્ઞાનનો પણ સંભવ નથી.

મરીચિ અને જાલાલી વગેરેને બાકથી હિંસા નહિ હોવા છતાં અંદરથી કુખ્યાન હતું અને કારત્યકંવર્તી અને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને કેખાવમાં હિંસા હોવા છતાં કુખ્યાન ન હતું, એમાં હૃદયની કઠોરતા અને ક્રમણતા સિવાય બીજું શું કારણ હતું ? કુષ્ટ અખ્યવસાયથી હૃદય કઠોર અને છે અને કઠોર હૃદયથી ચતી ક્રિયાઓમાં બાહ્ય હિંસા ન હોય તો પણ કુષ્ટ કર્મબંધ થાય જ છે.

કુષ્ટ અખ્યવસાય કહો કે કુખ્યાન કહો, બે એક જ વસ્તુ છે. કુખ્યાન યુખ્યત્વે બે પ્રકારનું છે. એક આર્ત અને બીજું રોદ. જેમાં રાજ્ય ઉપભોગાદિ પોદ્ગાલક સુખોની તુષ્ટિ હોય તે આર્તખ્યાન છે અને જેમાં ઉદન, બેદન, તાકન, તર્જન આદિની ક્રિયા નિરત્યકપણે કે નિર્દયપણે હોય, તે રોદ ખ્યાન છે. આર્તથી તિર્થચરિતિ અને રોદથી નરકચરિતિ થાય છે. સંસારવૃક્ષના બીજજ્યુત બે હિંસા કહેલી છે, તે આર્તરોદ અખ્યવસાયવાળી સમજાવી.

કુખ્યાનથી હૃદય કઠોર અને છે અને હૃદયની કઠોરતા બીજાની પીડામાં પરિણમે છે. તે પીડા યુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારની હોય છે. એક પ્રાણવિયોગરૂપ, બીજી પ્રાણવિયોગ વિનાશી સારીરિક પીડાઓ રૂપ અને ત્રીજી પ્રાણવિયોગ અને સારીરિક પીડાઓ ઉત્પન્ન કરવાના કિલ્લેટ અખ્યવસાય રૂપ.

એ ત્રણ પ્રકારની હિંસા શ્રી જિનમતમાં જ પડી શકે છે, કારણ કે હિંસા કરનારો અને હિંસાને પામનારો જીવ નિત્યાનિત્ય અને સરીરથી જિનાજિન શ્રી જિનમતમાં જ કહેલો છે. તેથી હિંસાના ત્યાગ સ્વરૂપ અધિક્ષા ધર્મનું યથાર્થ જ્ઞાન અને પાલન વાસ્તવિક રીતે જૈનમતને માનનારમાં જ સંભવી શકે છે.

૧ આત્માને એકાંત નિલ માનવાથી હિંસા કે હિંસ્ય આત્માના સ્વરૂપમાં તિલ્લતુપ-ત્રિભાગ માત્ર પણ પૂર્વસ્વરૂપથી ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

૨ આત્માને એકાંત અનિલ માનવાથી આત્મા પોતાની જેમ જ નાક પામી રહ્યો છે, ત્યાં બીજાથી હિંસા થવાનો અવકાશ જ ક્યાં છે ?

૩ આત્માને સરીરથી એકાંત જિન માનવાથી દેહનાકમાં આત્માનાક પડતો જ નથી, તો પછી હિંસા અને તેનું પાપ ક્યાં ?

૪ આત્માને સરીરથી એકાંત અજિન માનવામાં કારણ જ પડતું નથી, કારણ કે મરણ વખતે સરીર કાયમ રહે છે. પ્રાણવાયુ અને તેજસ્ય અગ્નિના અભાવે જો મરણ માનવામાં આવે તો મરણ બાદ પરલોક રહેતો નથી, કારણ કે સરીરના નાકની સાથે આત્માનો પણ નાક જ થઈ જાય છે.

આત્માને (આત્મ) દબ્યરૂપે નિત્ય અને (નર-નારકાદિ) પર્યાયરૂપે અનિલ તથા નિશ્ચય દૃષ્ટિએ સરીરથી જિન અને અવકાર દૃષ્ટિએ સરીરથી અજિન થી જૈન સાક્ષને જ માનેલો છે, તેથી શ્રી જિનમતમાં જ હિંસા કરનારો (ચારનારો) તથા હિંસા પામનારો (મરનારો) જીવ અને તેની ચતી હિંસાનું ફળ સાચી રીતે પડી શકે છે.

જે (વેદાન્તાદિ) મતમાં આત્મા ફેરફારવિત્ય જ માનેલો છે, અથવા (બોદ્ધાદિ મતમાં) સર્વથા શુદ્ધવિનાશી માનેલો છે તથા જે (સાંખ્યાદિ) મતમાં આત્મા સરીરથી સર્વથા જિન માનેલો છે, અથવા (આર્વાકાદિ મતમાં) સર્વથા અજિન માનેલો છે, તે મતમાં હિંસા-અધિક્ષાનો વિચાર ઉત્પન્ન થતો જ નથી. પરમજ્ઞાન અનુકરણ કર્યાં જો કે તે પરમજ્ઞાન અનુકરણ સ્વરૂપ છે અથવા સાચી અધિક્ષા અનુકરણ થઈ કોઈ સમયપર્યંત જ.

અને જે મતમાં મનુષ્ય સિવાયની સૃષ્ટિને જીવ સ્વરૂપ કે સુખદુઃખની લાગણી અનુભવવા સ્વરૂપ સ્વીકારેલ જ નથી (જેમકે 'Cow has no soul or Animal has no soul.' ગાયને આત્મા નથી અથવા પશુને આત્મા નથી) તે મતમાં તો હિંસા અહિંસાનો વિચાર માત્ર દેખાવ પૂરતો જ નહિ કિન્તુ સ્વાર્થ પૂરતો જ રહે છે, એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

હિંસાથી દુઃખ અને અહિંસાથી સુખ અથવા હિંસાથી પતન અને અહિંસાથી ઉદય એમ કહ્યા પછી જેઓને સાચા સુખની કે સાચા ઉદયની જ જરૂર હશે, તેઓને હિંસા, હિંસ્ય અને હિંસકનું શ્રી જિનોક્ત વધારા સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ચાલશે જ નહિ. એને સમજવાથી જ દ્રવ્યહિંસા અને જાવહિંસા, એકેન્દ્રિયથી પતેન્દ્રિય અને પૃથિવીકાયથી તત્કાય પર્યંતનાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ (હિંસ્ય) જીવોનું સ્વરૂપ નથા હિંસકના બિનબિન જાતિના (કુષ્ટ અને શિષ્ટ) અખ્યવસાયોનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે અને એ સમજ્યા પછી જ હિંસાત્યાગ અને અહિંસાપાલન કરવાના સાચા અધ્યરસાયો ઉત્પન્ન થાય છે. અને એ સાચા અખ્યવસાયોથી થયેલો હિંસાનો ત્યાગ અને અહિંસાનો સ્વીકાર જ શુદ્ધ ધર્મ સ્વરૂપ બને છે. અને એવા શુદ્ધ અહિંસા ધર્મના સદૃશ પાલનથી જ જીવતી અધોગતિ અટકી જીર્ણમતિ થઈ શકે છે.

લેખના પ્રારંભમાં ટોકેલા શ્લોકમાં દર્શાવેલું અહિંયાનું ફળ અને તેના સાચા ઉપ-જોક્તા થવાનું સૌભાગ્ય તેઓને જ વરે છે કે જેઓ સાચી અહિંસાને જીવનમાં સક્રિય-પણે પાળી રહ્યા છે, પળાવી રહ્યા છે અને પાળતાને અભિનંદી રહ્યા છે. તે સિવાયની અહિંસા કલ્પિત છે તેથી તેનું ફળ પણ કલ્પિત જ છે, એ વાત આયોચ્ચાપ ફક્ત ધ્યાન છે.

સર્વજ્ઞવાદ અને એનું સાહિત્ય

લેખક-પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.

કોઈ પણ બ્યક્તિને કદાપિ સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોઈ શકે કે નહિ એ જૂના જમાનાથી તે આજ દિન સુધી અનેક વિદ્વાનોને હાથે ચર્ચાયેલો વિવાદસ્પત પ્રશ્ન છે. અન્ય સંબંધોમાં હું તો મૂર્ત તેમજ અમૂર્ત એવી ત્રૈકાલિક વસ્તુઓના-સ્થૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ ભાવોનો પૂર્ણપણે એકી જાણે સાક્ષાત્કાર કોઈને પણ થાય કે નહિ એ સંબંધમાં ભારતીય દાર્શનિકોમાં અને તે પણ અખ્યાતવાદીઓમાં મતભેદ જોવાય છે. સર્વજ્ઞતાનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવા આવકે હર્ષનના અનુયાયીઓ કે અજ્ઞાનવાદીઓ ના પાડે એ તો સહેલાઈથી સમજાય અને સ્વીકારાય એવી બાબત છે, પણ જ્યારે આધ્યાત્મિક શક્તિને સ્વીકારનાર અને વૈદિક હર્ષનના અનુયાયી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ એવા પૂર્વમીમાંસકો પણ જ્યારે આધ્યાત્મિક શક્તિ દ્વારા ઉત્પન્ન થતા જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એમ ત્રણે કાળના ઇન્દ્રિયગમ્ય તેમજ અતીન્દ્રિય પદાર્થોનો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર કદાપિ કોઈને હોઈ જ ન શકે એમ કહે ત્યારે નવાઈ માટે પૂર્વમીમાંસકો આત્મ, પુનર્જન્મ, પરલોક ઇત્યાદિ અતીન્દ્રિય પદાર્થો માને છે. કોઈક પ્રકારનું અતીન્દ્રિય જ્ઞાન થાય એ વાત પણ એમને માન્ય છે, પરંતુ એઓ અપોરુપેયવાદી હોવાથી વેદના અપોરુપેયત્વને બાધક એવું અતીન્દ્રિય જ્ઞાન માનવા તૈયાર નથી. કેવળ આ માન્યતાએ

લઈને એઓ વેદનિરપેક્ષ સાક્ષાત્ ધર્મજ્ઞતા કે સર્વજ્ઞતા અસ્તિત્વનો વિશેષ કરે છે, પરંતુ વેદદ્વારા ધર્માધર્મ કે સર્વ પદાર્થ જાણનારનો એઓ નિષેધ કરતા નથી.

આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞતાની ના પાડનારા તરીકે ચાર્વાક, અજ્ઞાનવાદી અને પૂર્વગ્રીમાંસ-કની ત્રિપુટી જે, જ્યારે એની હા પાડનારાં તો અનેક દર્શનો છે: જેમકે જૈન, બાદ, વેદાન્ત, સાંખ્ય-યોગ અને ન્યાય-વૈશેષિક. બૌદ્ધોને સર્વજ્ઞતા ઈષ્ટ છે પરંતુ મોક્ષમાર્ગમાં એ નિરુપયોગી છે એમ એઓ માને છે. સાંખ્ય-યોગ-સર્વજ્ઞતાને યોગજન્ય એક વિશૂતિ ગણે છે. એ વિશૂતિ દરેકને મળે જ તેમજ એ મળ્યા વિના મોક્ષ ન જ મળે એ વાત આ દર્શનને માન્ય નથી. વેદાન્ત સર્વજ્ઞતાને અંતઃકરણનિષ્ઠ માને છે. એ સર્વજ્ઞતા જીવન્મુક્ત દશા સુધી રહે છે, પરંતુ મુક્ત દશામાં એ હોતી નથી, કેમકે એ સમયે તો બ્રહ્મનું શુદ્ધ સત્ત્વિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ પ્રગટે છે.

આ તો સર્વજ્ઞવાદની સામાન્ય રૂપરેખા ચર્ચ. આ સંબંધમાં વિસ્તૃત બ્રહ્મપોષક જે ગ્રંથોમાં થયેલા છે તેની ધમચલાઉ યાદી હું અહીં બાપા અનુસાર ૨૦૪ કડું છું:—

પદાર્થ

જ્યોત્સ્વકા (ભાગ ૧, પૃષ્ઠ ૬૩-૬૬) : વીરસેન (દિગ્ગજર)
ધર્મસંગ્રહણી (ગાથા ૧૨૦૪-૧૩૨૪) : હરિભદ્રસૂત્રિ (યાકિની મહત્તરાના ધર્મસત્તુ)
વિસેસાવરસયભાસ (ગા. ૧૫૭૭-૧૫૭૯) : બિનભદ્રગણી ક્ષમામમણી

સંસ્કૃત

જ્ઞાનગિન્દુ (પૃ. ૧૬-૨૨૭) : ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણી
તત્ત્વસંગ્રહ (કારિકા ૩૧૨૪-૩૨૪૬) : શાંતરક્ષિત (બૌદ્ધ)
તત્ત્વસંગ્રહપંજિકા (પ્રસ્તુત ભાગ) : કમલશીલ (બૌદ્ધ)
તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક (પૃ. ૨૫૧-૨૫૩) વિદ્યાનંદિ (દિગ્ગજર)
તત્ત્વાવબોધવિધાયિની (પૃ. ૪૩-૬૬) : તર્કપ્રયાનન અભયદેવસૂત્રિ
તર્કરહસ્યદીપિકા (પત્ર ૫૦ અ-૫૩ આ) : ગુણરત્નસૂત્રિ
નન્દીકૃતિ (પત્ર ૨૪ અ-૩૦ આ) : મલયગિરિસૂત્રિ
નયચક્ર (લિખિત પ્રતિ, પત્ર ૧૨૩ અ) : મલ્લવાદી
ન્યાયકુસુમાંજલિ (સ્તબક ૧, શ્લોક ૧૩-૧૫) : ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિજય
ન્યાયવિનિશ્ચય (કારિકા ૪૦૬-૪૧૫) : અકલંક (દિગ્ગજર)
પ્રમાણગ્રીમાંસા (અધ્યાય ૧, આલેખ ૧, સૂત્ર ૧૬-૧૭) : કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂત્રિ
ગ્રીમાંસા શ્લોકવાર્તિક સ. ૨, શ્લો. ૧૧૦-૧૪૩) : કુમારિલ ભટ્ટ (ગ્રીમાંસક)
યોગસૂત્ર (પાઠ ૧, સૂ. ૨૫) : પતંજલિ (યોગ)
વિચારતત્ત્વોની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦૬) : લક્ષ્મણકાશી દ્રાવિડ
બ્યોમવતી (પૃ. ૫૬૦) : બ્યોમચિત્ર (વૈજેષિક)

૧ આ કસાયપાહુડ અને કોસપાહુડની ટીકા છે.

૨ આ સિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલ સમ્બંધપિપરણની સંસ્કૃત ટીકાનું નામ છે.

૩ ધર્મજ્ઞવાદ અને સર્વજ્ઞવાદ એ બે વાદોનું અહીં નિરાકરણ દે, જ્યારે તત્ત્વસંગ્રહ (પૃ. ૮૪૬ અને ૫૬૧નાં)માં એ બંનેનું સમર્થન છે.

- सर्वशसिद्धि : हरिभद्रसरि
 सर्वशसिद्धिकारिका : कल्याणरक्षित (भौक)
 " : रत्नकीर्ति (भौक)
 सर्वशसिद्धि टीका : हरिभद्रसरि
 सर्वशसिद्धि सङ्क्षेप : संकरनंदन (भौक)
 सिद्धिविनिश्चय : अकलंक (द्विगुणर)
 स्याद्वादमंजरी (अन्ययोगव्यवच्छेद द्वात्रिंशिकांशोऽप्यो. १७ नी पृति)^१ : भक्षिपेक्षुसार
 गुणराती
 आर्हत दर्शन दीपिका (पृ. २४३) : २ शेषक
 अतुर्विंशतिकांशुं स्पष्टीकरण (पृ. १५८-१५९) : " "
 जैन दर्शन (पृ. ३८, ३९; त्रीणुं संस्करण) : न्यायतीर्थ न्यायविजय
 जैन दर्शन माने पद्धतिनसमुच्चयादिनो अनुवाद (पृ. ३१-४४) : पंडित जेवरदास
 तत्त्वभ्यास (उत्तरार्ध, पृ. ६२-६७) : न्यायतीर्थ भंजनविजय,
 न्यायकुसुमांजलिनो गुणराती अनुवाद (पृ. ४५-५०) : शेषक
 द्वि-दी
 अकलंकअन्यत्रयीनी प्रस्तावना (पृ. ५२-५३) : भद्रेन्द्रकुमार शास्त्री.
 जयधवलानी प्रस्तावना (६४-६७) : कैलासचन्द्र वज्जेर.
 ज्ञानभिन्नु परिचय (पृ. ४२-४७) : पंडित सुभाषाल
 प्रभाष्यभीमांसा भाषा टिप्पण्यु (पृ. २७-३३) : "
 द्विगुण
 तत्त्वसंग्रहो अनुवाद : डॉ. जंगानाथ झा.
 न्यायकुसुमांजलिनो अनुवाद (पृ. ४५-४६) : शेषक.
 भाषीपुत्रा सुरत, ता. २०-६-४४.

१ शास्त्री जगदीशचन्द्र द्वारा संपादन आधुनिक पृ. २३७.

२ क्षीरदास, २. क्षीरदास.

पूजनेमें भी क्या

लेखक—पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी महाराज.

ता. ५-५-४२ के 'स्या जैन' पत्रमें श्री. स्तनछाजजी डोसीने बाणिकी हिंसाको लेकर प्रभुकी पूजाको दुष्ट सिद्ध करनेका जो प्रयत्न किया है वह बर्बर ही है, क्योंकि बाणिकी हिंसा संसारकी छायासे होती है। तुम्हारा उद्देश्य—यदि बड़ा अन्तर होने पर भी हिंसा मात्रसे प्रभुपूजाको दुष्ट सिद्ध करनेका हो तो पहिले तुम्हारे गुरुजोंको और तुम्हारेको धर्मके लिए कुछ भी प्रवृत्ति नहीं करनी चाहिए; इसमें भी जीवोंका नाश होता है। जिस तरह वैदिक लोग धर्मके नाम पर पशुजोंका वध करते हैं उस तरह धर्मके नाम पर ही तुम भी जीवोंकी हिंसा करते हो—जैसे उसमें भिन्ना भ्रष्टान है वैसे इसमें भी तुम्हारा उद्देश्य बर्बर

घटता है इस लिए जैसे वैदिकी हिंसाके दृष्टान्तसे मूर्तिपूजामें हिंसा साबित करते हो उसी तरह तुम्हारी धार्मिक प्रवृत्तियोंमें भी हिंसा सिद्ध होती है। उदाहरण दोनोंमें समान है। तुम्हारी धार्मिक प्रवृत्तियोंमें मात्र एकेन्द्रिय जीवोंकी ही हिंसा नहीं है किन्तु त्रसकी भी है, क्योंकि तुम गुरुओंको बंदनादि के लिए रेखगाड़ी आदिमें जाते हो इससे कई त्रस पंचेन्द्रियोंकी भी हिंसा होती है, इसका कभी ख्याल किया है ? और तुम्हारे साधु उन लोगोंके आनेमें खुश होते हैं इससे त्रस जीवोंके वधमें निमित्त होते हैं, नहि तो निषेध करना चाहिए। बिहार आदिमें भी कितने त्रसोंका वध होता है ? ऐसी अनेक बातें हैं जिन्हें परिचित लोग जानते हैं। पुष्पोंकी तो स्वरूप हिंसा है। साधुके पेर नीचे जीव दब जाय तो इस हिंसाको क्या वैदिकी हिंसा कहोगे ? क्योंकि तुम्हारे उद्देश्यसे मात्र हिंसा शब्द जहां लगे वह वैदिकी हिंसा है। हमारे यहां पुष्पोंसे प्रभुपूजा करनेकी विधि सूरिजीने दीखलाई है वैसी है। इसके लिए श्राद्धविधि आदि ग्रंथ देखलेना। पुष्पोंको तोड़नेकी बातका भी इसी ग्रंथमें खुलासा मिल जायगा। यह सब ख्याल रखकर ही लिखा गया है कि भगवानके शिररूप कण्ठरूप अंगोंका आश्रय लेकर विचारें पुष्प आरामसे बैठें हैं। इसकी दया भी किस अपेक्षासे होती है यह भी सूरिजीने साफ दिखा दिया है। इस ग्रंथका विचार पूर्वक अवलोकन करनेसे किस तरह पुष्पको उपयोगमें लिया जाता है वह सब मालूम हो जाता है। और मालीसे श्रावको फुल खरीद कर उसकी दया करते हैं, जैसे कबाइयोंसे गाय आदिको छुडवाकर दया करते हैं, इस पर भोगीको फुल नही मिलेंगे—ऐसा आक्षेप करना अज्ञान है। कसाईसे गाय छुडवानेसे क्या उसको गाय नहीं मिलती ? इससे गायको छुडानेवालेकी दया नहीं कही जायगी ? चाहे वह अधिक गायको और प्राप्त करे या न करे गायको छुडवानेवालेको दया जरूर ही है। माली अधिक फुल छावे या न छावे सद्उपयोगके लिए श्रावकका फुल खरीदना भी दया ही है। मगर मालीके पास रहा हुआ पुष्प मृतक तुल्य है, इससे दया नहीं होती ऐसा कहना भी गलत है, क्योंकि पुष्प प्रत्येक शरीरी है अत एव सज्जिको साधु छुते नहीं हैं। यदि दया करना हो तो भोगीयोंको समझाकर उनसे फुलोंको रक्षा करवाते इसीसे फुलोंकी रक्षा हो सकती थी यह आक्षेप भी बराबर नहीं, क्योंकि कबाईको समझाकर उनसे गायोंकी रक्षा करवाते, इसीसे उनकी रक्षा हो सकती थी फिर पैसा देकर क्यों छुडवाना ? तुम्हारे हिंसावशे तो यह दया ही नहीं है। यदि मरकट रेखगाड़ी बगैरहसे गुरुके दर्शनार्थ आनेमें किसी प्रकारकी हिंसा नहीं और दीक्षाके समय नामा प्रामोसे भावुक गण आनेमें कोई हिंसा नहीं, बर्य है, क्योंकि गुरु निषेध नहीं करते हैं, आनेमें ही प्रसन्न होते हैं, तो गुरुओंको भी रेखगाड़ी बगैरमें जाना चाहिए, क्योंकि इसमें कोई हिंसा नहीं फिर रेख आदिसे बंचित रहना उनकी बुद्धिमानी नहीं है। पाठक इस बातको अवश्य जान लेंगे कि किसी पक्षे हुए

जीवको कसाई के जाता हो और उसीको अगर कोई दयावान पुरुष उठाकर अन्यायाच रूपसे उत्कृष्ट स्थान पर रखता हो तो इन दोनोंमें किस पुरुषकी जीव पर दया हुई ! इस युक्ति पर ही सूरिजीका सारा लेख है । इसको न समझने हुए अज्ञान बनकर यद्वा तद्वा कहे इससे कोई न्याय नहीं होता है । वृक्षसे तोड़नेकी बात शास्त्र या मूरिजो कहीं पर दर्शाते नहीं है । इस लिए सूरिजीके गुरु पत्र पुष्पका तोड़ना और पशुका मारना जो जीव अदत्त लिखते हैं, यह यथार्थ ही है; और सूरिजी भी ऐसा ही कहते हैं । “जो कि साधुके विहार स्नानपान आदि अत्यावश्यक क्रियाओंसे व्यर्थ और निरर्थक ऐसी मूर्तिपूजाकी बराबरी करना मात्र अज्ञानता है” ऐसा लिखना यह भी सफेद जूठ है क्योंकि मूर्तिपूजाको अभी तक व्यर्थ और निरर्थक साबित करनेमें असफल ही रहे हैं । अत्यावश्यक क्रिया होनेसे उसके अन्दर होनेवाली हिंसाको कौन दया कह सकता है ! जिसमें हिंसा होती हो वह कार्य दयावान पुरुषके लिये सर्वथा त्याज्य ही है जब ऐसा तुम्हारा सिद्धान्त है तब फिर तुम अत्यावश्यक कहकर हिंसासे छुट नहीं सकते हो । इस लिए अत्यावश्यक होने पर भी हिंसा करे तो जिस पुरुषकी मांसादि भक्षण किये बिना चल नहीं सकता, उसके लिए हिंसा अन्याय्यक हो जानेसे क्या उसको अहिंसक या दयावान कह सकते हैं ! जब नहीं तो अत्यावश्यक कहकर छुटकारा नहीं पा सकते हो । शास्त्रकी आज्ञा तो जैसे विहार आदिमें ऐसी प्रभुपूजामें भी समान है, तब अत्यावश्यक इत्यादि हेतु लगाना व्यर्थ है । शास्त्रका ही पुरावा देना चाहिए । महिम्नाके विषयमें तो केवल जूठा सहारा कहकर पछा छुड़ाया, मगर जून सबोन कर नहीं सके, इस लिए हमें इस पर विचार करनेकी आवश्यकता नहीं । समवसरणकी रचना विशेष कारणोंसे होती थी, हमेशा नहीं, यह लिखते हो, ठीक है, परन्तु उसकी रचनामें हिंसा नहीं होना थी इसका तो कुछ भी समर्थन नहीं किया । जो विशेष कारणोंसे होता है उसमें हिंसा नहीं होती है ऐसा कोई नियम नहीं है । जरूर ‘जैनधर्म तीन करण तीन योगका होना मानता है’ साधुओंके विषयमें तो सभी विषयको लेकर तीन करण तीन योग ही होता है ऐसा जैनधर्मका सिद्धान्त नहीं है; किसी विषयमें तीन करण होते हैं और किसीमें एक भी, ऐसा ही सिद्धान्त है । इस लिए तीन करण होना ही चाहिए, अन्यथा एक भी नहीं होना चाहिए, ऐसा नियम करना, जैन सिद्धान्तसे बाहर ही है । सूत्रोंके प्रमाणों और मूरिजोकी तथा हमारी युक्तियोंसे भी अकाव्य रूपसे मूर्तिपूजा सिद्ध हो चुकी है, जिसका खंडन कोई भी कर नहीं सकता, तब ‘बिना प्रमाण एवं युक्तिके मूर्तिपूजाको आवश्यक लिखना मतमोह है’ ।—ऐसा लिखनाकेवल अज्ञान मात्र ही है एवं च मूर्तिपूजा सप्रमाणिक है और स्मरणादिकी तरह आत्मविशुद्धिका हेतु होनेसे अवश्य उपादेय है, सार्थक है, प्रभु आज्ञा सहित है, लाभ बहुत है; हानि है नहीं ।

નવી મદદ

- ૧૦૬) પૂ. સુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજી આદિના સદુપદેશથી અમદાવાદની જૈન સોસાયટી જૈનસંઘના જ્ઞાનખાતામાંથી.
- ૧૦૭) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવલ્લભસૂરીશરણના સદુપદેશથી શ્રીવિજયવલ્લભમંદિરના સમિતિ, બિકાનેર.
- ૧૦૮) પૂ. પં. શ્રી. જયવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી જૈનસંઘ, અમદાવાદ.
- ૧૦૯) પૂ. પં. શ્રી હેમસાગરજીના સદુપદેશથી શ્રીતાકુઠ તપગચ્છ જૈન સંઘ, શ્રીતાકુઠ (મુંબઈ)
- ૧૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયજીસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનશાળા જૈનસંઘ, રાધનપુર
- ૧૧૧) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયમોહનસૂરિજીના સદુપદેશથી વિજયદેવસૂરસંઘ, ડભોઈ
- ૧૧૨) પૂ. પં. શ્રી નરીનવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, આગસોડ
- ૧૧૩) પૂ. પં. શ્રી સુમતિવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ગોરખી
- ૧૧૪) પૂ. સુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી શ્રી સાલભાઈ હીરાચંદ, મુંબઈ,
(પાંચ વર્ષ માટે)
- ૧૧૫) પૂ. સુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી શ્રી સાલભાઈ હીરાચંદ, અમદાવાદ.
(પાંચ વર્ષ માટે)
- ૧૧૬) પૂ. સુ. મ. શ્રી. નરેન્દ્રસાગરજી (તપસ્વી)ના સદુપદેશથી જ્ઞાનખાતામાંથી. અમદાવાદ
- ૧૧૭) પૂ. પં. શ્રી. ચરણવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ભાભેર
- ૧૧૮) પૂ. પં. શ્રી મંગળવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ટોંબાચૂડી.

પૂજ્ય સુનિવરોને

શેષકાળમાં માસિક ગેરમલ્લે ન જતાં વખતસર મળતું રહે તે માટે પોતાનાં વિકારસ્થળો અસાધ્ય બચાવતા રહેવાની સૌ પૂજ્ય સુનિવરોને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ.

સૂચના:—માસિક દર અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રમટ થાય છે, તેથી સરનામાના ફેરફારનાં ખબર બારમી તારીખ સુધીમાં અમને જણાવી દેવાં.

કુલક:—મંગળભાઈ હોદાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સમાપોશ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬—ભરૂચ—અમદાવાદ. પ્રકાશક:—શ્રીમનલાલ ગોખલાસ સાહ. શ્રી જૈનસંઘ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, ભરૂચનાગરની વાડી, વીક્રંટા રોડ—અમદાવાદ.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ચાર વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર-નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછાતાં ૧૦૦૦ વર્ષના જૈન પ્રતિદાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય એક રૂપિયા

(૩) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછાતાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછાતાં સાતમો વર્ષના જૈન પ્રતિદાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય સાત રૂપિયા.

(૪) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિશ્વનાથના સંબંધી ઐતિહાસિક વિભવિષય લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દગદગ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-સૈનદર્શનના માંસાહાર હાવાના આલેખોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી કાપડો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ચીન્ન, ચોથા, પાંચમા, આઠમા વર્ષની કાચી તથા પાકી કાપડો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઠી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું મુદ્રિત ચિત્ર, ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લેખો—

શ્રી જૈનપદ્મ સત્યપ્રકાશ સચિત્ર
વૈશિષ્ણવગીતી વાણી, વીકામ, અમરવાદ.

વર્ષ ૧૦ : અંક ૪] તંત્રી-ચીનનલાલ ગોહાલાય શાહ [ક્રમાંક ૧૧૨

વિ ન ય - દર્શ ન

(૧) ચીપમીન-૬ કોમાંબીએ કરેલ આકાંક્ષાના વિરોધ	ટાઇટલ પાનું ૨
(૨) સ્ત્રીનાશિત કત્રા	શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નયાય ૪૧
(૩) પાંચ અપકાશિત લેલ	પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાંતિલાલગરજી ૪૦
(૪) રચાકાદ અને નય	એક વિદ્યાર્થી ૪૬
(૫) વૃજનમેં મી દયા	પૂ. મુ. મ. શ્રી. વિક્રમવિજયજી ૫૩
(૬) નિકલવાદ	પૂ. મુ. મ. શ્રી. પુરુષરવિજયજી ૫૫
(૭) એક રૂપેરી આકારના કલ્પસુત્રની પ્રચલિત :	પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયંતવિજયજી ૬૨
સમાચાર : તબી મદદ	ટાઇટલ પાનું ૩

સલાહકાર-પાણિક એ રૂપિયા : છટકે ચાલુ અંક-નવું આના

શ્રી ધર્માનન્દ કોશાંબીએ કરેલ આક્ષેપોનો વિરોધ.

[શ્રીધર્માનન્દ કોશાંબીએ તેમના 'ભગવાન શુદ્ધ' નામક પુસ્તકમાં જૈનસંસ્કૃતિ અને ભગવાન મહાવીર સ્વામી ઉપર માંસાહારના જે આક્ષેપો કર્યા છે, તે આક્ષેપોનો વિરોધ કરવા માટે તા. ૨૪-૧૨-૪૪ના રોજ મુંબઈમાં કીરાળામમાં, સ્વેતામ્બર, સ્થાનકવાસી અને દિગંબર એ ત્રણે દિરેકાની એક સભા શ્રી. મેતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા સોશીસીટીના પ્રમુખપદે મળી હતી. એ સભામાં નીચે મુજબ ત્રણ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યા હતા.]

ઠરાવ ૧

“ મુંબઈના ત્રણે દિરેકાના સમગ્ર જૈનોની આજે મળેલી બહેર સભા ઠરાવ કરે છે કે શ્રી ધર્માનન્દ કોશાંબીએ 'ભગવાન શુદ્ધ' નામક પુસ્તકમાં જૈનધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતો, અને ખાસ કરીને જૈન ગ્રંથો અને તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીના આહાર વિગેરે અંગે અર્થનો અનર્થ કરી જે અસત્ય અને અધટિત આક્ષેપો કરી જૈન સમાજની લાગણી ડુભાવી છે તે માટે આ સભા સખેદ સખત વિરોધ જાહેર કરે છે. અને શ્રીયુત ધર્માનન્દ કોશાંબીને તેમના તે પુસ્તકમાં જે વાંધાખર્ચો ઉઠેલો છે તે પાછા ખેંચી લેવા અથવા સુધારવા તેમજ ભવિષ્યમાં તે ન પ્રગટ કરવા વિનંતી કરે છે.

આ ઠરાવની નકલ ઘટતે રથે મોકલવા ઠરાવવામાં આવે છે. ”

ઠરાવ ૨

“ જૈનધર્મ ” તેનાં શાસ્ત્ર, સિદ્ધાંતો, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ચરિત્રનાયકો આદિ ઉપર અનેક પ્રસંગે જૈનનરો દ્વારા થતા અધટિત આક્ષેપો અને લખાણોના પ્રતિકાર અને ખાસ કરીને શ્રી ધર્માનન્દ કોશાંબી પાસેથી સંતોષકારક જવાબ અને ખાતરી મેળવવા માટે સર્વ પ્રકારની યોગ્ય કાર્યવાહી કરવા આ સભા નીચેના સભ્યોની એક સમિતિ, પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરવાની સત્તા સાથે, નીમે છે.

આ બાબતમાં પૂજ્ય જૈનાચાર્યો, મુનિવરો તથા વિદ્વાન મંદુઓ વગેરેને સર્વ ઉપયોગી સાહિત્યસામગ્રી આદિ પૂરી પાડવા અને સમિતિને સહાયતા કરવા આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરે છે.

સમિતિના સભ્યો

મંત્રીઓ

ડૉ. ચીમનલાલ એન. શ્રોફ

શ્રી. રતનચંદ મુનીલાલ

શ્રી. ચીમનલાલ પોપટલાલ શાહ

સભ્યો.

શ્રે. મેતીચંદ ગિ. કાપડિયા, સોશીસીટી

શ્રે. મોદનલાલ બી. જવેરી, સોશીસીટી

શ્રે. ખીમચંદ મનનલાલ વેરા

શ્રે. ચીમનલાલ ચ. શાહ, સોશીસીટી

શ્રે. કાંતિલાલ પ્રતાપશી

શ્રે. મહામુખલાલ દીપચંદ

શ્રે. કાંતિલાલ મનનલાલ શાહ

શ્રે. લક્ષ્મીભાઈ કરમચંદ દલાલ.

ઠરાવ ૩

“ શ્રી ધર્માનન્દ કોશાંબીએ લખેલ 'ભગવાન શુદ્ધ' નામક પુસ્તકમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો વિરુદ્ધ અનેક બાબતો હોવાથી, મુંબઈના સમગ્ર જૈનોની આ બહેર સભા તે પુસ્તકના પ્રકાશક સુવિચાર પ્રકાશક મંડળ સિમિટી, નાગપુર અને પુણે આ પુસ્તકનું બીજું પ્રકાશન પ્રસિદ્ધ ન કરવા વિનંતી કરે છે. ”

—“ જૈનપ્રકાશ ” તા. ૨૬-૧૨-૪૪

॥ वाद ॥

મહાત્મા ગાંધીજીના જૈન ચેતાન્વર મુર્તિપૂજક મુનિસન્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ સત્યમજાસક સમિતિનું માસિક મુલક

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૨૨૭૨ : ઇ. સ. ૧૯૪૪ || વર્ષિક
જંક ૪ || માહ શુદિ ૨ : શિવવાર : ૧૫ થી અનુચારી || ૧૧૨

જૈનાશ્રિત કલા

વક્તા-મી. સારાભાઈ અધિસાહ નવ

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી ભરવામાં આવેલ " ઇતિહાસ-સંમેલન " ની સાથે સાથે " ઇતિહાસ-પ્રદર્શન " થીજીને તેના કાર્યવાહકોએ દુરઅદેશી વાપરેલી છે. આ પ્રદર્શનમાં સહકાર આપનાર ગુપ્ત ગુપ્ત સંસ્થાઓ તથા વ્યક્તિઓના પરિચય મુજબની રવિશંકર રાવળ આપની સમક્ષ કરાવી ગયા, અને બાકીના-ખાસ કરીને અગ્રે રજુ કરવામાં આવેલી જૈનાશ્રિતકળાનો-પરિચય કરાવવાનું અને સાહિત્ય સભાના કાર્યવાહકો તરફથી કહેવામાં આવેલ છે.

ગુજરાતનાં જૈનાશ્રિત ચિત્રસ્થાપત્યોનો તથા ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાનો પરિચય સાધવા છેલ્લાં ચૌદ વર્ષથી હું બનતો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું, પરંતુ હજી સુધી તેનો સંપૂર્ણ પરિચય સાધવા હું બાબતલાળી થયો નથી.

ભારતવર્ષની ત્રણ ગુપ્ત સંસ્કૃતિઓ-વૈદિક, ગૌડ અને જૈન યૈજ્ઞની-જૈન સંસ્કૃતિએ ત્રણ કલા અને સાહિત્યનો સમાવેશ કરી ઇતિહાસમાં અમર પત્રમાં પાડ્યાં છે. ભગવતી સદાશક્તીના ઉપાસક જૈન વિદ્વાનોએ છેલ્લાં બે હજાર વર્ષમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતી વગેરે દેસભાષાઓમાં વિવિધ વિષયો ઉપર અનેકાનેક પ્રકારની ઉત્તમ સાહિત્યિક કૃતિઓનું સર્જન કરીને ભારતના યાત્રામંદારમાં એક અનુપમ દ્રશ્ય કરી છે, તેમ જીવંતીયના અપારાધ જૈન ધનપતિઓએ ત્રણ ભારતનાં અનેક પ્રદેશો, નગરો, ગામો, પ્રદેશો, અને જમીનોમાં નાનાપ્રકારનાં સ્તૂપો, સ્તંભો, ચૈત્યો, ચંદિરો, દેવકુલો, વિકારો અને ધર્મશાળાઓના રૂપમાં અસંખ્ય સ્થાપત્યકાર્ય કરાવેલાં નિર્માણ કરીને ભારતીય સાહિત્યકલાના ઇતિહાસમાં અનન્ય પૂર્તિ કરી છે. અને આવી જ અસંખ્ય કલાકૃતિઓને પ્રભુભક્તિ તથા પુરસ્કાર-પ્રાપ્તિનાં તરફથીન થવા સાથે સમ્યક આમરસ્થાનો અને ઉપાસ્ય રૂપોની રચના કરવામાં અનંત કળાવિદ્ય કર્યો છે. દુર ભલના પ્રભાવે અને વિદેશી રિવાજોના અભ્યાસે એ જૈનાશ્રિત ચિત્રસ્થાપત્યોનો ધર્મશાળો ગામ નષ્ટ કરી નાખ્યો છે, જતાં આજે ત્રણ એ કહે શિવમાન છે તે પોતાના સ્વરૂપમાં અભ્યાસરૂઢ અને અપરિચિત છે, એવી વસ્તુઓ અને સ્થિતિ છે અને એવી પુણ્યકલ્પના થઈ ગઈ છે. પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રના અભ્યાસ કરવામાં આવીને ભારતવર્ષનાં ત્રણ કલા અને સાહિત્યનાં

કાંઈ ધન સંપત્તિ હશે તેના કરતાં સેંકડો-હજારો ગણી વધારે સંપત્તિના મૂલ્યવાળા આ વિદ્યામાન જૈન સ્થાપત્ય-અવશેષો છે. જૈનોનાં આ સ્થાપત્ય-ત્મક કીર્તિનોત્તરો સમુદાયના ભારતીય કલા, સંસ્કૃતિ અને સમૃદ્ધિનાં અદ્વિતીય અક્ષરો છે. અખંડ ભારતની એ રાષ્ટ્રીય પૈત્રિક સંપત્તિ છે. એ સંપત્તિનો પરિચય કરવો એ માત્ર જૈનો જ નહિ પરંતુ દરેક ભારતીય સંતાનોનો ધર્મ અને અભિલાષ હોવો જોઈએ. "

જૈન શીમાનોએ જેવી રીતે જૈનાશ્રિત શિલ્પસ્થાપત્યોનું નિર્માણ કરાવ્યું છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના કલ્પસૂત્ર, કાલકલ્પા, સંગ્રહણી સૂત્ર, સ્ત્રેત્રસમાસ, લોકપ્રકાશ, ધનાશાલિ-ભદ્રાસ, શીખાળાસ, વગેરે ધાર્મિક ગ્રંથોમાં, તથા ચંદનમલિયાગિરિ ચઉપદ, ઠોલા-મારવણીની કથા વગેરે લોકસાહિત્યના ગ્રંથોમાં, અને રતિરહસ્ય, અનંગરંજ તથા કોકચઉપદ વગેરે કામસાત્ર વિષયના ગ્રંથોમાં તેમજ સુરિમંત્ર, વર્દમાન વિજ્ઞા, સિદ્ધચક્રંત્ર, જંબૂદ્વીપ તથા અદીદ્વીપ વગેરેનાં કપડાં પરનાં ચિત્રપટ્ટોમાં અને તાડપત્રીય-હસ્તપ્રતોમાં તથા તાડપત્રીય હસ્તપ્રતોને બાંધવાની કાષ્ટપદ્ધિઓમાં પણ હજારોની સંખ્યામાં ચિત્રો ચીતરાવીને ભારતીય ચિત્રકલાના ઇતિહાસમાં ઈ. સ. ના અગિયારમા સદીથી પંદરમા સદી સુધીના અધ્યયનયુગના જમાનામાં, ભારતીય ચિત્રકલાની સાંકળ અત્યંત રાખવાનું મહદ્ કાર્ય કર્યું છે.

આ પ્રસંગે હું હું ભારતભરમાં પથરાયેલાં જૈન શિલ્પસ્થાપત્યોનો અથવા જૈનાશ્રિત ચિત્રકલાનો પરિચય આપવા માટે બેભો ક્યો નથી, પરંતુ મારા "જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ"નામના ઈ. સ. ૧૯૪૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથના પ્રકાશનકાળ પછી જે જે વિસિષ્ટ પ્રકારનાં સ્થાપત્યસજ્જનો અને હસ્તલિખિત સ્મૃતિ ગ્રંથો મારા જોવામાં આવેલા છે, તેનો નામ-નિર્દેશ જ કરવા માંગું છું, અને તે દ્વારા મારા અભ્યાસી ચિત્રોનું વધોથી ઉપેક્ષિત કરા-યેલા આ વિષય તરફ લક્ષ યોગ્યવા પાડું છું.

ચતુર્જયપરની દેવનગરીઓ, ગિરનાર પર્વતપરના ચોટા છઠાવનાં દેવમંદિરો અને આજુ પર્વત પરની દેવમહેલાઓથી તો આપ સર્વે પરિચિત હશે જ, પરંતુ દેશવાસીના વિમલમંત્રીએ બંધાવેલ અપભ્રેવનું મંદિર તથા વસ્તુપાલ તેજપાલની બાંધેલ ચેલડીએ બંધાવેલ શીનેમિનામણનાં મંદિરો તેની સ્થાપત્યકલા માટે જોટલાં મહદ્દર છે, તેવી જ સ્થાપત્યકલા બહુ કેટલીક બાબતોમાં તેનાથી પણ ઉચ્ચકોટિની સ્થાપત્યકલા ધરપત્તા, ગિરિરાજ આશ્રુની સાગી જ દિશાએ આવેલ અદામ્બર પર્વતપરનાં કુંભારીયાણનાં મંદિરોના નામથી ઝોળખાતાં પાંચ મંદિરો પૈકીનાં ચીં ઘાંતિનામણ, શી પાપનામણ તથા શી મહાપીરસ્વામીનાં ત્રણ મંદિરો ચોટાક અપવાદ સિવાય હજી સુધી કલાપ્રેમીઓને જાણ્યું જાયું નથી. કુંભારીયાણનાં ત્રણ મંદિરોની હોતોમાં યોગદેવતાં ચોથો તથા અદામ્બર મંદિરમાં જૈન જાતકોનાં હસ્તો જોતાં જ તે વંદનાર કલાકારો પ્રત્યે આપણને માન ઉપજે છે.

કુંભારીયાણનાં ઉપરોક્ત નિર્મમંદિરો સિવાય પણ આજુ પર્વતને ફરતાં મારા ગાઉની બંદર કુલ્લતની શિલ્પસાધનાં જે કલાવશેષો મથરાયેલા છે તેની તપાસ માટે કુલ-

રાતના કલાપ્રેમીઓએ ખાસ પ્રવાસો ગેઠવવા જોઈએ. આજુ પર્વત અને સિરોહીની વચ્ચે જંગલમાં મીરપુર મામના જૈન દેરાસરનું સ્થાપત્ય પણ દેવવાડાનાં સ્થાપત્યકામોની સરખામણીમાં જરાયે ઊંચેરે તેજ નથી. જૈન સમાજમાં નાના, મેડા, નાંદીઆ, મેટાણા, અને દીઆણા એ પાંચ મામોનાં જૈનમંદિરો મારવાડની નાની પંચતીથી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાંયે નાના, મેડા અને નાંદીઆનાં જિનમંદિરોમાંના કેટલાંક સિંખે તો આઠમા સૈકાથી શરૂ કરીને અગિયારમા સૈકા સુધીનાં સુંદર કલારૂપો છે, અને ખાસ કરીને નાંદીઆના દેરાસરની મૂળનાયકની સુંદર મોટી મહાવીર સ્થામીની મૂર્તિની બરાબરી કરી શકે તેવું સિંખ ભાગ્યે જ પીએ હશે. આ સિવાય મોટી પંચતીથીના નામથી પ્રસિદ્ધ બી રાણકપુરજીનો ધરણવિહાર કે જોનો જીણોદાર શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી હસ્તક હાથમાં જ લગભગ પોણા પાંચ લાખના ખર્ચે સંપૂર્ણ થયેલ છે અને જોના હોટાઓ અત્રેના પ્રદર્શનમાં રજુ કરવામાં આવેલાં છે, જે જોવાથી તેની સિંખસમૃદ્ધિની કાંઈક કાંઈક કલ્પી શકે. વળી સાદહીના ૧૧મા સૈકાના જિનમંદિરનું સ્થાપત્યકામ તથા તેની નજીક આવેલું બારમા સૈકાના સિંધાલેખો અને સુંદર લાંબલાઓ તથા સ્થાપત્યકામો ધરાવતું એક હિંદુમંદિર કોઈ કલાપ્રેમીની ઉદાર મદદથી જીણોદાર કરાવવાની વાટ જોતું બનેલું છે. સાદહીથી ૭ માઇલ દૂર માણેરાન મામનાં ૧૧ જિનમંદિરો પૈકીનાં કેટલાંક જિનમંદિરો અને માણેરાવથી માત્ર ૩ માઇલ દૂર આવેલ દસમા અથવા અગિયારમા સૈકાની સ્થાપત્ય-સમૃદ્ધિ ધરાવતું મૂળાળા મહાવીરનું જિનમંદિર, માણેરાવની નજીક આવેલ નાડલાઈના નવ જિનમંદિરોનાં સ્થાપત્યકામો તથા નાડલાઈ મામની સમીપે આવેલ ગિરનારજીના નામથી જોળખાતી ઠેકરીપરની બી નેમિનાથજીની મૂર્તિનું નવમા સૈકાનું સુંદર સિંખ ખાસ પ્રેક્ષણીય છે. આ ઉપરાંત વરકાણાના જિનમંદિરના લાંબલાનાં સ્થાપત્યકામો અને સેવા-હીનાં મહાવીરસ્થામીના મંદિરો તથા સાંડેરાવના જિનમંદિરનાં સ્થાપત્યકામો દરેક કલાપ્રેમીઓએ એક વખત તો જરૂર જોવાં જોઈએ. આ બધાં મંદિરોનાં સ્થાપત્યો મેટા ભાગે બારમા સૈકા પહેલાનાં સમયનાં છે. અને તેમાંનાં કેટલાંકના રેડિઓગ્રાફો આપની જાણ માટે હાલના પ્રદર્શનમાં રજુ કરેલાં છે.

સિરોહી રાજ્યના અજીતરોડ રોડની માત્ર બે માઇલ દૂર આવેલા ગારોલી મામના જિનમંદિરના લાંબલાઓનાં કોતરકામો તથા મંદિરની ભમતીમાં અસ્તબ્ધસ્થ સ્થિતિમાં પડેલાં બારમા સૈકાના સિંધાલેખોવાળા પળાસોના દુકાડાઓ આપણી ઇતિહાસ પ્રત્યેની જાણેલા નથી કરાવતા? ખુદ આજીરોડના રોડની માત્ર એક જ માઇલ દૂર આવેલ સાંતપુર મામના નીલકંઠ મહાલેખના મંદિરનું વરત્ર અવતાર સિંખ અને મામની અધ્યક્ષ પથરાએલાં હજારો સુંદર સિંખકામો જોવાની ક્યા ગુજરાતી કલાપ્રેમીને કુરસક છે? વળી સાંતપુરથી માત્ર થોડા માઇલ દૂર આવેલા પુરાતન ચંદ્રાવતી નમરીના દરવાજાનું સુંદર સ્થાપત્યકામ જમતના કલાપ્રેમીઓથી અત્યંત અવરલામાં વધીના ટાક તાકા મેલતું લેલું છે. તેના ઉપરની મૂળ ખંભેલાનો પણ સમય શું હતો બાપો નથી!

આજુ પર્વત મુનિશિંદીમાંની તથા કોમેયેલી લાઇસેરીઓમાંના ડા. બર્જેસ અને ડા. કોમે-કે રોડના સિરોહી પાંચાં લાંબાને લેલે જ મુખ્ય અગર લાંબાને પાંચે એકાદીની

શ્રીમતી. મેળવનારા બધુઓ થાતા ગુજરાતી આ રેરનીયેર થએલી શિષ્યશ્રુતિથી સૌંધ કરવા અને તેને જગત સમક્ષ રજુ કરવા ક્યારે તૈયાર થશે ?

આશુ પર્વત અને ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની બિનમાલની વચ્ચે એટલા બધા સ્વામ્યમશ્રુતિઓ વેશ્યેલા છે કે તેની બે માત્ર નોંધ પણ અને સહ તેા આપનો થશે સમક્ષ લેવો પડે તેમ છે. આ તેા થઈ માત્ર પાપાશ્રુતિમંત્રી જ વાત.

ક્યાએથી કહેવાતા ગુજરાતી ભાઈઓની સાથે મારો બીજો પ્રશ્ન છે, અશ્રુ પર્વત ભારતનાં ધાતુપ્રતિમાશિલ્પોને દક્ષિણ ભારતનાં ધાતુશિલ્પોથી આપ એટલા જાણુકારે છે તેટલા જ આપ શું પશ્ચિમ ભારતનાં ધાતુશિલ્પોથી અચાત નથી ? આપને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે પશ્ચિમ ભારતનાં જૈનમંદિરોમાં બારમા સેકા પહેલાંના સેંકડો ધાતુશિલ્પો સમઠાએલાં છે, જે પૈકી કોથી પ્રાચીન વિજાપુર તાલુકામાં આવેલા મહુડી મઠ નજીકના પ્રેમચાકના મંદિરના મઠતંત્રી પાસે છે, જેનો સમય લગભગ ખ્રીજ આશ્ર્વ ૪૦૦ સેકાનો છે. તેના પછી પીંડવાડાના મહાલીસ્વમીના દેરાસરમાં આશ્ર્વ ૪૦૦ થી સાલની સિધ્ધી શિવનાથે થયેલી ગુપ્તકાલીન બે ધાતુમૂર્તિઓના વારા આવે છે. આ બંને મૂર્તિઓની પ્રતિકૃતિઓ ગુનિ શ્રી પુણવિજયજીના સમઠમાંથી અને રજુ કરેલી છે. આ બે મૂર્તિઓ પછી બિનમાલના જિનમંદિરમાં આવેલી ગુપ્તકાલીન બીજી ૭ પ્રતિમાઓ પણ લગભગ આઠમા સેકાની છે. લગભગ આ જ સમયની બીજી બે ધાતુપ્રતિમાઓ અમદાવાદના દોસ્તવાડાની પોળમાં આવેલ શ્રી સોમધરસ્વામીજીના દેરાસરમાં જાણુકારે આવેલ શ્રીસુખસાગર પાર્શ્વનાથજીની બંને બાજુએ બેઠેલી છે. આ બે મૂર્તિઓ પછીની સંવત વચરની લગભગ આઠમા સેકાની એક અને બીજી સં. ૯૪૪ ના લેખવાળી ધાતુપ્રતિમાઓ મારા પોતાના સમઠમાં છે, જેના પાછળના ભાગમાં કાંઈ સ્પષ્ટ કરેલા જેવી આકૃતિ છે. આ આકૃતિઓ ક્યાંથી અને ક્યારથી આવી તે એક મંત્રીરે કહેડો છે. ત્યાર પછી સં. ૧૦૬૬ ની સાલની એક પાર્શ્વનાથજી પ્રતિમા પણ મારા સમઠમાં છે. અને અમદાવાદના ઝવેરીવાડાના અજિતનાથજીના દેરાસરમાં પાછળી આકૃતિની સંવત ૧૧૧૦ ના ચેત્ર સુદ ૧૩ ના લેખવાળી બીજી અજિતનાથજી મૂર્તિ તેક અમદાવાદ શહેરનું ખાસ ગૌરવ છે. આ સિવાય લગભગ ૨૦૦ પ્રતિમાઓ અલિકાલસંવત શ્રી હેમચંદ્રસુરિના સમય પહેલાંની પશ્ચિમ ભારતનાં શુદ્ધ શુદ્ધ શહેરા અને મળિયાં જિનમંદિરોમાં આવેલી છે. આ પ્રતિમાશિલ્પો ઉપર પણ સમય આવે એક સંધ તૈયાર કરવાની ખાસી ઇચ્છા છે.

આ પ્રશ્નો પાપાશ્રુ અને ધાતુશિલ્પની દૃઢી સમીક્ષા કરી પછી ગુજરાતની જૈનશિલ્પ શિલ્પકલાના વિષય ઉપર આપણે જરા નજર વાળી જઈએ.

આ જૈનશિલ્પ શિલ્પકલા આપણને ગુપ્તવર્ષ તા.પૂ.વ, ૪૫૬, ૫૫૬ અને ૬૫૬ ઉપર મલી આવે છે.

તા.પૂ.વનું કોથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન વિજા. ૧૧૫૦ માં મુદ્રાવત (કાચનું ભૂષણ) જે વિજા. ૧૧૫૦ ની મિશીવમુદ્રાથી પ્રત ૫૨ મળી આવેલ છે, તેનું એક વાત એકાદમ પ્રાચીન રજુ કરવામાં આવેલું છે. આ પ્રત પાછળના સંધીયા મારાના જોડામાં આવેલી છે. પછી પાંચાતની ઇ.સ. ૧૧૫૦ ની મિશીવ

જુદા પાનનો વારો આવે છે, અને તારવળો વિ. સં. ૧૨૧૮ માં સમાજોથી પ્રાપ્ત થયેલી સોળ વિદ્યાર્થીઓ સરસ્વતી, લક્ષ્મી, અગ્નિશ, અભ્યાસતિવશ, કર્મદાયા, વગેરેનાં ૨૧ વિદ્યાર્થીની પ્રત વડોદરા પ્રાંતે આવેલા જાણીતા જૈનભંડારમાં આવેલી છે. આ પ્રતના બાંધને જિત્રો મારા “શ્રી જૈન ચિત્રકલ્પ” મંથમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકેલાં છે. આ પ્રત પછી નવ વર્ષે એટલે વિ. સં. ૧૨૨૭ માં ચિતરાએથી તાડપત્રની પ્રત જૈનભંડારમાં મંગળભંડારમાં છે. ત્યાર પછી સં. ૧૨૬૮ માં ચંદ્રાવતીમાં ચિતરાએથી ઉપદેશમાયાની પ્રત પાટણના સંધના ભંડારમાં આવેલી છે, જેનાં આઠ ચિત્રો પૈકી સંવતના ઉદયેખ્યાણ એક ચિત્ર પણ અત્રેના પ્રદર્શનમાં રજુ કરેલું છે. ત્યાર પછી સં. ૧૨૬૪ ની સાલમાં લખાએથી ત્રિપટીલક્ષ્મીપુરુષચરિત્રની પ્રતનાં ત્રણ ચિત્રોનો વારો આવે છે, જે ત્રણે જિત્રો અત્રેના પ્રદર્શનમાં રજુ કરવામાં આવેલાં છે. આ ત્રણ ચિત્રો પૈકીનાં પહેલાં બે ચિત્રો ગુજરાતના ઇતિહાસ માટે બહુ જ મહત્વનાં છે, કારણકે આ બે ચિત્રો પરમાઈત મહાસામંથિસા જુનારપાળદેવ તથા કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રચરિત્રના હોવાનું મનાય છે. આ પ્રમાણે પાટણ, જૈનભંડાર અને અંબાતના જૈન ભંડારમાં સમગ્ર સરાસોથી દોઢસો ચિત્રો તાડપત્રનાં બારમા સેકાની સહઆતથી પંદરમા સેકા સુધીનાં મળી આવે છે. આ તાડપત્રની પ્રતોનાં ચિત્રો પૈકી કલાત્મક દૃષ્ટિએ મહત્વની ત્રણ પ્રતનાં જ ચિત્રો વધારે ઉલ્લેખનીય છે, જે ત્રણે પ્રતો ગુજરાતમાં જ છે, જેમાંની એક ઉડરની શેઠ આણંદજી મંગળજીની પેઢીના સંમદમાં છે. બીજી અમદાવાદની ઉજ્જવલજીની મંથશાળાના ભંડારમાં છે. અને ત્રીજીનાં છુટાં માત્ર દસ ચિત્રો મારા પોતાના સંમદમાં છે જે મને (સિંચ) હાથમાંથી મળી આવ્યાં હતાં.

લાક્ષ્મીનાં ચિત્રો પૈકી કાષ્ઠપ્રતિષ્ઠા પૈકીની વાદિવિચરિ તથા કુમુદચંદ્રના ઐતિહાસિક વાદિવિચરણાણી કાષ્ઠપ્રતિષ્ઠા અને પુરાતત્ત્વવિદ્ જિનવિજયજીના સંમદની અને બીજી કાષ્ઠપ્રતિષ્ઠા મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજીના સંમદની મહાવીરચરિત્રની પંચકલ્યાણજીના પ્રસંગોની અને ત્રીજી ભરતચંદ્રચરિત્રના મુકની મારા પોતાના સંમદની અને રજુ કરેલી છે. ત્યાર પછી સં. ૧૪૨૫ ના ભેખરાણી પાર્શ્વનાથજીના દસ ભવો તથા પંચકલ્યાણજીનાં ચિત્રોસળી વડોદરાના શ્રી આત્માનંદ મંથમંદિરમાં શ્રી કલ્પવિજયજીના સંમદમાં આવેલી છે, જે સૌથી પછીનાં સમયની અને સુંદર ચિત્રોવાળી છે.

મહાપ્રતિષ્ઠા પૈકી કયાં પરનાં ચિત્રોનો વારો આવે છે. આ ચિત્રપટ્ટો પૈકી સૌથી પ્રાચીન સં. ૧૪૩૫ ની સાલવાળું ભરતકામ ચરિત્ર પોતાની પ્રાંતે છે અને ત્યાર પછી સં. ૧૪૬૦ ની સાલનો આંખાનેમાં લખાએથી પંચકલ્યાણ પાટણના સંધનીના પાસાના ભંડારમાં આવેલો છે. ત્યાર પછી સં. ૧૪૬૧ ની સાલનો વર્ષમંથનવિચરિત્રો પદ ચરિત્ર પટ્ટો છે અને ત્યાર પછી સંવત ૧૫૦૮ ની સાલનો વસંતવિદ્યાસુતો ચિત્રપટ્ટ. આ બે ભરતકામ ચરિત્ર અને વસંતવિદ્યાસુતો પદ ચરિત્રનાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે. સાલ ૧૫૦૮ ના વસંતવિદ્યાસુતો પદ ચરિત્રનાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે. આ ચિત્રપટ્ટો સમગ્ર સમયે જુદાજુદા સેકાને પડેલાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે. સાલ ૧૫૦૮ ના વસંતવિદ્યાસુતો પદ ચરિત્રનાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે. આ ચિત્રપટ્ટો સમગ્ર સમયે જુદાજુદા સેકાને પડેલાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે. સાલ ૧૫૦૮ ના વસંતવિદ્યાસુતો પદ ચરિત્રનાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે. આ ચિત્રપટ્ટો સમગ્ર સમયે જુદાજુદા સેકાને પડેલાં ચિત્રો પદ અવલમ્બાવે જોઈએ પાસે છે.

પછીનો સંવત ૧૫૭૧ ની સાક્ષનો મુનિ શ્રી પુણ્યવિભળજીના સંમહનો ઋષિમંડળનો ચિત્રપટ અને રજુ કરેલ છે.

કમળ પરની હસ્તાપ્રતોમાં ૧૪૨૪ ની કલ્પસૂત્રની દસ ચિત્રોવાળી, ૧૪૫૫ ની પાર્શ્વનાથ-ચરિત્રની પાર્શ્વનાથ તથા પદ્માવતીનાં ચિત્રોવાળી પાટજીના હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલી છે, જેની રંગીન ધોરે હવે પછી મારા તરફથી લગભગ ચાલીસ હજાર રૂપિયાના ખર્ચે તૈયાર થતા “ પવિત્ર કલ્પસૂત્ર ” નામના મંથમાં પ્રસિદ્ધ થશે. ત્યાર પછી સં. ૧૪૭૨ ની રે. જો. સો. મુબબમાં, ૧૪૭૩ ની મારા પોતાના સંમહમાં ચિત્રકાર દેવાકના નામવાળી, તથા ૧૪૭૩ ની પાટજીમાં ચિતરાએલી પંચળના છારાના બંદારમાં આવેલી છે, જેનાં ચિત્રો પણ “ પવિત્ર કલ્પસૂત્ર ” માં પ્રસિદ્ધ થનાર છે. ત્યાર પછી સં. ૧૪૮૯ ની મારા સંમહમાં, તથા સં. ૧૪૯૦ ની હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલી છે. પછી સુવર્ણીકૃતી પ્રતોનો વારો આવે છે, જે પૈકી સં. ૧૫૧૬ ની હઠેલાના ઉપાધ્યક્ષમાં, સં. ૧૫૨૨ ની વડોદરાના શ્રી આત્માનંદ જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલી, ત્યાર પછી સં. ૧૫૨૬ ની લીબડીના બંદારમાં આવેલી, અને સં. ૧૫૨૬ ની સાક્ષની ઉત્તરાખ્યનસૂત્રની દેવસાના પાડાના બંદારની સુવર્ણીકૃતી પ્રતોનો વારો આવે છે. ભારતના જુદા જુદા બંદારોમાં તથા ખાનગી સંમહોમાં લગભગ સો સુવર્ણીકૃતી અને બીજી મહી એકલા કલ્પસૂત્રની જ પંદરમા સૈકાના અંત ભાગ સુધીની પાંચસોથી હજારો પ્રતોમાં લગભગ ત્રીસ સમય પહેલાંનાં લગભગ વીસ હજાર ચિત્રો આજે મોજુદ છે. આ ચિત્રો બધાં ત્રીમલકલ્પમની પહેલાંનાં છે. જૈનધર્મના ધાર્મિક મંથો શિવાયની કુમ્ભસમયતિની, બાલગોપાલસુતિની તથા ગીતગોવિંદ વગેરેની કેટલીક પોથીઓ મહી આવે છે, જે પંદરમા સૈકાની હોવાનું કહેવાય છે. પરંતુ અળખબીની વાત તો એ છે કે હજુ સુધી સંવતના ઉલ્લેખવાળી એક પણ પોથી મહી આવી નથી, અને તાડપત્રની પોથીનું એક પણ ચિત્ર અથવા કાપડ પરનો એક પણ ચિત્રપટ જૈન પ્રસંગો શિવાયનો તારીખવાળો પંદરમા સૈકા સુધીનો મહી આવ્યો નથી. અંતમાં આ પ્રદર્શનમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેટી તરફથી પ્રદર્શનમાં મૂકવા માટે અમને આપવામાં આવેલ સનુભવ, રાણપુર તથા જલસમેરના ફોટો ચિત્રો તથા અભિતનાથજીના દેરાસરનો લાકડાનો નક્કીકુંબર તથા પાટજી મિરાજતા મુનિ શ્રી પુણ્યવિભળજી તરફથી અત્રે રજુ કરવામાં આવેલા ભેખનકલાના નમૂનાઓ, ૧૫૭૧ ની સાક્ષનો ઋષિમંડળનો કપડાનો ચિત્રપટ તથા પાટજીના સંમંતીના પાડાના બંદારની અને સંધના બંદારની તાડપત્રની પોથીનાં ચિત્રો તથા કવેરી મૂલચંદ આસારામ વેરાડીના સંમહનો એક વિશિષ્ટિપત્ર તથા ત્રીમલકલ્પમની એક ચાપર તરફ અને મારા સંમહમાંથી રજુ કરેલ પંદરમા સૈકાથી ત્રીમલકલ્પમના સૈકાની સમગ્ર સુધીના કપડાં પરનાં ચિત્રપટો તરફ અને ખાસ કરીને સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ પ્રવર્તકજી શ્રી કાંતિવિભળજીના સંમહનું સં. ૧૮૬૩ ની સાલનું ૩૭ ફુટ લાંબું જે વિશિષ્ટિપત્ર અધ્યાપકની જૈન સંધે લખેલું જે અત્રે રજુ કરવામાં આવેલું છે તે તરફ ખાસ સર્વેનું આપ્યું જેથીને ઉપેક્ષિત ગુજરાતી કથાના આ વિભાગ તરફ ખ્યાન આપવા માટે આપ સર્વેને વિનંતી કરું છું.

✽ અમદાવાદમાં ભરવેલ પ્રતિકાશ-સમ્મેલનમાં તા. ૨૪-૧૨-૪૪ ના રોજ આપેલ આભાર.

पांच अप्रकाशित लेख

संप्रदाय-पूज्य मुनिमहाराज श्री कांतिशान्तरजी, साहित्यसंरक्षक

पुरातन जैन ज्ञानमंदारोंमें अभी बहुतसे ऐसे साधन विद्यमान हैं जिनका प्रकाशन भारतीय संस्कृति व इतिहासके लिये आवश्यक है। सौभाग्यकी बात है कि वर्तमान समयके कतिपय विद्वान इस ओर अपना योग प्रदान कर रहे हैं। पुरातन विस्तृत ग्रन्थोंके अतिरिक्त कुछ कम पन्नोंमें भी कभी कभी इतिहासोपयोगी सामग्री मिल जाती है। ऐसे कई पत्र मैंने मन्व्यग्रान्त और वरारके ज्ञानमंदारोंमें देखे हैं।

यहाँ पर जो पांच अप्रकाशित लेख प्रकट किये जाते हैं वे मेरे हस्तलिखित पुस्तक-संग्रहकी एक नोटमेंसे लिये हैं। नोटबुकसे मादम होता है कि ये लेख बिकानेरके किसी यतिने संग्रहीत किये हैं। ये लेख बिकानेर व मुर्छादाबादसे संबंधित हैं, परन्तु जहाँसे ये लेख लिये गये हैं वह मूल पाषाण या प्रतिमा इस समय कहाँ है यह मुझे विदित नहीं है। अतः दोनों नगरनिवासी इतिहासप्रेमी महानुभाव इस पर प्रकाश डालें। मूल लेख इस प्रकार हैं—

[१]

॥ श्रीपार्श्वजिनो जयति ॥

वर्षे शैलपनाथनेभवसुधासंख्ये शुभाकर्जुने,

पक्षे सौम्यसुवासे हि दशमीतिथ्यां जिनोको मुदा ।

श्रीसीमंदधरस्वामिनः सुरुचिरं श्रीविक्रमे वसन्ते,

श्रीसंज्ञेन सुकारितं वरतरं जीयाचिरं मृतके ॥१॥

श्रीरःठोडनमोऽर्कसजिममहान् विज्वातकीर्तिस्फुरन्

श्रीमत्सूरतर्हिह कस्तममवच्छाणेन स्थातो मुनि ।

कल्पे जनपात्रवैकनिपुणः प्रोद्यत्प्रतापारुण—

स्तस्मिन् यज्ञि जयप्रतापमहिमः श्री रत्नसिंहाभिः ॥२॥

जहं सूरिवरा बुद्धस्वरतराः श्रीजैनचन्द्रादयाः,

क्यप्तात्तो श्रितिमण्डले निजगुणैस्सदर्मसंदेशकाः ।

तत्पद्मेऽप्यबोधनैककिरणैस्सत्साधुसंसेवितैः,

श्रीमंतैर्जिनहर्षिसूरिमुनिपैर्महारकैर्गच्छयैः ॥३॥

कोविदोषासितैर्दक्षैः कामकंसजनार्दवैः ।

प्रतिष्ठितमिदं कैश्यं नंदतल्लुगालले ॥४॥ [त्रिभिर्वैशेषकम्]

श्रीसरयूहस्सरतराङ्गश्रीमत्सिद्धोपाध्यायश्रीसमस्तकल्याणगणीनां शिष्य पं. चर्मनन्द-
शुनेरुपदेशात् ॥ श्रीमूमासर्वेभ्यः ॥

[२]

॥ संवत् १९७७ चैत्र वदि ५ गुरी सं. अमरसी भाषां अमरादे पु. सा । अस्तकल

अमोपाल कपूरचंद श्रीसंभवनाथविंशकारित सुविहित ग. स्वरतरगाच्छि श्री जिनराजसूरिभिः ॥

[३]

॥श्रीः॥ संवत् १८७४ वर्षे । आषाढ शुक्ल पक्षी तिस्रो शुक्रवारे । उपाध्यायजीश्री १०८ श्रीकल्याणजिदगणीनां पादुके श्रीसंघेन कारिते प्रतिष्ठापिते च प्राकृतमार्गानंदमुनिः स्वगुरुन् प्रणमति ॥

[४]

॥ श्रीराठोडवंशान्वये नरेन्द्रश्रीसूरतसिंहजी तत्पट्टे महाराजाधिराजश्रीमंतश्रीरतनसिंहजी-
विजयिराज्ये ॥ संवत् १८९७ मिते फाल्गुन शुदि ५ तिस्रो शुके श्रीबृहत्स्वरतरगणाधीश्वर-
भट्टारकश्रीजिनहर्षसूरिः तत्पट्टालंकारं बं । यु । न । प्र । म । श्रीजिनसौभाग्यसूरिविजयि-
राज्ये । श्रीसिरदारनगरे सूराना । साह । माणकचंदप्रमुखसकलसंघेन सानंदं श्रीपार्श्वनाथ-
प्रासादः कारितः प्रतिष्ठापितश्च सदैव कल्याणवृद्धार्थ ॥ श्रीः ॥

[५]

॥ श्रीः ॥ महिमापुरमन्दिरे प्रशस्तिः ॥ अथ चैत्यवर्णनं ॥

चन्द्रे कुले श्रीजिनचन्द्रसूरि-वर्मभूय योगीन्द्रशिरोमणिः सन् ।

अकञ्चराख्यो यवनेशमुख्यः प्रबोधितो येन दयापरेण ॥१॥

तदंशजाः श्रीजिनभक्तिसूरयस्तच्छिष्यवर्गा जिनलामसूरयः ।

तत्पट्टमास्विजिनचन्द्रसूरयस्तद्धर्मराज्ये जयति प्रतिष्ठितम् ॥२॥

निधानकल्पैर्नवमिर्मनोरमैः विशुद्धहेम्नः कलशैर्विराजितम् ।

सुचारुघण्टावलिकागणत्कृतिः ध्वनिप्रसन्नोक्तशिष्टमानसम् ॥३॥

चलपताकाप्रकरैः प्रकाममाकारयन्नुनमनिष्बसत्त्वान् ।

निषेधयन्निश्चितदुष्टबुद्धिन् पापत्मनश्चापस्ततः कथंचित् ॥४॥

संसेव्यमानं सुतरां सुधीर्भर्मन्यात्मभिर्मूरितरप्रमोदात् ।

पुरोत्तमे श्रीमहिमापुरे दो(दोः) जि(जी)याधिरं श्रीसुविवेशचैत्यम् ॥५॥ [पंचभिः कुलकम्]

श्रीजिनभक्तिप्रभावात् श्रीसंघस्य कल्याणं समुल्लसतु ॥

जीमणी बाजू ॥ संवत् १८४५ मिते माघ शुदि ११ तिस्रो शुके श्रीमद्बृहत्स्वरतर-
गणाधीश्वरभट्टारकश्रीजिनचंद्रसूरिविजयिराज्ये पूज्यभट्टारकश्रीजिनभक्तिसूरिशिष्यश्रीभीति-
सागरगणेशिष्यवाचार्यश्रीअमृतधर्मगणीनां । पं. समाकल्याणावियुतानामुपदेशतः श्रीमहिमा-
पुरनगरे श्रीमवसुद्धावादास्तव्यसमस्तश्रीसंघेन सानंदं श्रीसुविजिनाथप्रासादः कारितः प्रतिष्ठा-
पितश्च सदैव कल्याणवृद्धार्थ.

श्रेयोस्तु सर्वमव्यात्मनां यः प्रासादकारिणाम् ।

श्रेयः सकलसंघस्य श्रेयः सद्धर्मप्रक्षिणाम् ॥

સ્વાદ્વાદ અને નય

(સાત આંધળાઓના સરળ દર્શનથી સ્વાદાદ અને નયની સમજૂતી)

પ્રાતઃકાલનો સમય હતો. પાંચ સાત મિત્રો ફરવા માટે નિકળ્યા હતા. જૈન દર્શનના સ્વાદાદ સિદ્ધાંતની મહત્તા ચર્ચાઈ રહી હતી. સ્વાદાદ એટલે સંયમવાદ, અસ્થિરવાદ કે આયે સાચું અને તેયે સાચું—એવો દર્શોદ્ધાધ્યાનાદ નહિ, કિન્તુ અપેક્ષાવાદ, અનૈકાન્તવાદ; એટલે કે અપેક્ષાએ એક જ વસ્તુમાં વિવિધ ધર્મોનો સમાવેશ આ સ્વાદાદ સિદ્ધાંત સાત નય—સપ્તભંગીથી બરાબર બંધબેસતો ચર્ચ થકે છે. આના સમર્થનમાં એક ભાઈ બોલ્યા: હું તમને સ્વાદાદનો મર્મ એક સરળ દર્શનથી સમજાવી દઉં. સાંભળો—

એકવાર એક ગામમાં રહેતા સાત આંધળાઓને હાથી જોવાનું મન થયું. એમણે સાંભળ્યું હતું કે હાથી પશુઓમાં રાજા છે. એમણે ગામના માણસોને વાત કરી કે ભાઈઓ અમને હાથી બતાવો તો સાચું! આંધળાને હાથી જોવાની વાત સાંભળી થોડાંને હસવું આવ્યું. પણ ગામમાં એક બુદ્ધિવાન માણસ રહેતો હતો; એણે આંધળાઓને આશ્વાસન આપ્યું અને કહ્યું કે ભાઈઓ, હાથી આવશે ત્યારે તમને હું જરૂર હાથી બતાવીશ. એવામાં એકવાર ગામમાં હાથી આવ્યો. તે વખતે ડાહ્યા માણસે સાત આંધળાઓને એકઠા કરી કહ્યું કે આશે તમને હાથી બતાવું. આ સાંભળી સાત આંધળા હાથી પાસે ગયા. પેલા ડાહ્યા માણસે સાતે આંધળાઓને કહ્યું: ભાઈઓ, હાથી તમારી પાસે જ બેસા છે. બધાય બરાબર હાથ ફેરવી જોઈ લ્યો.

પહેલા આંધળાએ હાથીના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતાં એના હાથમાં હાથીનો પગ આવ્યો. બીજાના હાથમાં યુગ આવ્યો. ત્રીજાના હાથમાં પૂંજ આવ્યું. ચોથાના હાથમાં કાન આવ્યા. પાંચમાના હાથમાં ગાંડસ્થળ આવ્યું. છઠાના હાથમાં હાંતુશળ આવ્યું. અને સાતમાના હાથમાં હાથીની પીઠનો છાગ આવ્યો. સાતે જણાએ પોતાના હાથમાં આવેલાં સાતે અંગોમાંજો જોઈ મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો કે હાથી આવો—આવો હોય. પછી થોડે દૂર જઈ હાથી સંબંધી પોતપોતાની કલ્પનાઓ એકબીજાને કહેવા લાગ્યા.

૧ પહેલો—ભાઈઓ, હાથી જોવામાં મત્રા તો ખૂબ પડી, જાણે મોટો જાડો મનજૂત શાંભસો જ હોય, એવો એ હાથી હતો.

૨ બીજો—નારે ના ! હાથી તો સાંબેલા જેવો હતો. કાપના માથા ઉપર પગાં હોય તો માથું જ તોડી નાખે એવું મઝેનું સાંબેલું: અલ્યા ! તું હાથીને શાંભસા જેવો કહે છે તો તે કદી શાંભસો જોયો છે ખરો ? મેં તો બહુ જ બારીકાઈથી હાથી જોયો છે અને મને તે બરાબર સાંબેલા જેવો જ લાગ્યો છે.

૩ ત્રીજો—નારે ના, તમે જેવ જોતા છો, તમે હાથી બરાબર જોયો હોય એમ લાગતું નથી. હાથી તો બરાબર બગા દોરડા જેવો હતો. મેં તો ખૂબ હાથ ફેરવી ફેરવીને જોયું છે. બરાબર જોવું તો હતું કે આ તે દોરડું છે, શાંભસો છે કે સાંબેલું છે ? મેં બરાબર જોયું છે કે હાથી બગા દોરડા જેવો જ છે.

૪ ચોથો—અલ્યા, તમે ત્રણે અઠગ વિચારના રસ્તા હાથી નથી શાંભસા જેવો, નથી

સાંભલા જેવા કે નથી દોરડા જેવે હાથી તો છે સૂપડા જેવે. આગળ પહોણું ને પાછળ સાંકડું થવું જવું હતું.

૫ પાંચમી—હવે બહુ થયું ! બુદ્ધિ તો છે નહિ અને કહે છે હાથી સૂપડા-જેવા છે હાથી તો મોટા ઉપસેલા પેટવાળા માળા જેવા છે, તમે બધા તે કેવાકે ઉતાવળા છો ? હાથી જોયો ને બરાબર ન જોયો.

૬ છઠ્ઠી—ભાઈઓ ! મને હસવું આવે છે કે આ તે તમે હાથી જોયો કે બીજું કાંઈ જોયું છે ? હાથી તો ગોળ ગોળ નાની અણીદાર લાકડી જેવા હોતો. એવી લીસી એ લાકડી હતી. કે જાણે હાથમાં લઈ ફેરવ્યા જ કરીએ. તમને જોતાં જ આવડયું નથી.

૭ સાતમી—બેલી ઊઠ્યા. હવે જોયા તમે હાથી ! તમને તે કોઈને હાથી જોતાં જ નથી આવડ્યું. હાથી તો હોતો મોટી અને પહોળી પાટ જેવો. એવી મોટી લાંબી પાટ હતી કે એના ઉપર સૂઈ જઈએ; મેં તો આપણને હાથી જોવા લઈ જનારા પેલા ભાઈને પૂછ્યું પણ હતું કે ભાઈ આ પાટ જેવા હાથી ઉપર થોડુંક બેઠી લઈ તો કેમ ?

આ સાંભળી પહેલાં જ્યે આંધળાઓ દસી પડ્યા અને સાતમાની મસ્કરી કરતાં કરતાં બોલ્યા: હવે જોયો તેં હાથી ! અક્લક તો મળે નહિ અને કહે હું પંડિત. અમે બધાએ જોયો તે ખોટો અને તે જોયો તે સાચો. અમને તો એમ લાગે છે કે નારા ડેલામાં પેલી પાટ પડી છે ને તે તને માફ રહી ગઈ લાગે છે. એટલે તેં હાથીને બદલે પાટ જ માફ રાખી છે. બાકી હાથી કદી પાટ જેવો હોતો દસી !

આમ એ સાતે આંધળા ભેરભેરથી બોલવા લાગ્યા, અને પોતાનું કહેલું જ સાચું છે, પોતાની કંપના જ સાચી છે અને પોતાનો પક્ષ જ સાચો છે, બીજાનું કહેલું બધું જ ખોટું છે; બીજાની કંપનાઓ જુદી જ છે અને બીજા બધાનો પક્ષ અસત્ય છે એમ બોલવા લાગ્યા. આ બોલવામાં એટલી હદ સુધી વધી ગઈ કે એણે તકરારનું રૂપ લીધું; આ સાંભળી બધા માથાએ ઝેકડા થઈ ગયા, ત્યાં તો જો ભાઈ તે આંધળાઓને હાથી જોવા લઈ ગયા હતા તે આવ્યા અને બોલ્યા: શરો છો કેમ ? કે હાથી જોઈને શાંતિ ન આવી ! સાતે જણા બેલી ઊઠ્યા: ભાઈ, અમે હાથી આવે આવે જોયો છે. હવે તમે કહી લો અમારામાંથી કોણ સાચું છે ? અમારા સાતે જણામાંથી એકની વાત મળતી આવતી નથી. બધાએ હાથી જોયો છે એક સાથે, છતાં એમાં ઉગ્ર મતભેદ છે, માટે તમે અમારી વાત સાંભળી હાથી કેના જેવા છે તે કહી સંભળાવો.

પેલા ડાહ્યા માથાએ બધાની વાત, વિચારો, માન્યતાઓ, કંપનાઓ સાંભળીને શાંતિથી કહ્યું: ભાઈઓ, તમે લક્ષ્યો નહિ. એક રીતે જોઈએ તો તમે સાતેય સાચા છો. પરન્તુ તમે માનતા હો કે તમે કહ્યું-માન્યું એ જ સાચું છે, અને બીજાનું બધું ખોટું જ છે તો તમે સાતેય ખોટા છો. જ્યાં આંધળા બેલી ઊઠ્યા: અરે ભાઈ ! આ તે તમે શું વાત કરી ? સાતે સાચા અને સાતે ખોટા એ તે બને શી રીતે ? કાં તો કોઈને સાચો કહો કાં તો કોઈને ખોટો કહો !

પેલા ભાઈ બોલ્યા—સાંભળો ભાઈઓ, તમારા સાતમાંથી એકે જણ આંખોએ તો કેમ્પી ચકતો નથી, એટલે આખા હાથીને જોઈ ચકતો જ નથી. તમે જોયું છે તમારા હાથના

સ્પર્શથી. તમારા હાથમાં તો હાથીનું એક એક અંગ આવ્યું છે, તે સિવાય તમે કશું જોઈ શક્યા નથી. જેમકે પહેલાંએ માત્ર હાથીનો પગ જ જોયો, બીજાં અંગો જોયાં નથી. હવે એમને હાથી યાંત્રણા જેવો લાગ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે હાથીના પગ યાંત્રણા જેવા હોય છે; એટલે હાથીના પગની દૃષ્ટિએ તેમની વાત સાચી છે. જે બાઈના હાથમાં હાથીની સૂંઠ આવી છે; તે બાઈ હાથીને સાંભેલા જેવો કહે તો તે વાત પણ વાળખી અને બંધનેસલી જ છે. તેમણે પગ નથો જોયા, પૂંછડું નથી જોયું એટલે તેમને હાથી સાંભેલા જેવા લાગ્યા છે તો તેઓ પણ સાચા કહેવાય. એવી જ રીતે જે બાઈએ હાથીનું પૂંછડું જોયું છે અને એ પૂંછડાના આધારે હાથીને દોરડા જેવા કહે છે તો તે પણ ઠીક કહે છે. પરંતુ તેમણે હાથીના પગ, કે સૂંઠ નથી જ જોયાં એટલે હાથીને યાંત્રણા જેવો કે સાંભેલા જેવો કહેનારને તદ્દન જુઠા તો ન જ કહી શકે. તેમજ આ બાઈએ હાથીના કાન કે સૂંઠ જોયા હોત તો એકાંત એમ પણ ન જ કહેત કે હાથી ગડા દોરડા જેવો જ છે. જે બાઈના હાથમાં હાથીના કાન આવ્યા, તેમણે હાથીને સુપડા જેવો કીધો તો તે પણ ઠીક છે; એ અપેક્ષાએ એ સાચા છે, પરંતુ એનો અર્થ એમ નહિ કે તેઓ જ સાચા અને બીજા બધા તદ્દન જુઠા જ છે. વાસ્તવિક રીતે તમે સાતેય જણાએ હાથીનાં જુઠાં જુઠાં અંગો જોયાં છે. અને તમારા સાતેયના મતોનું એકીકરણ થાય ત્યારે એક હાથીનું યથાર્થ નિરૂપણ થઈ શકે; આ સિવાય હાથીનું પૂર્ણ રીત્યા યથાર્થ નિરૂપણ થઈ શકે જ નહિ. હાથી યાંત્રણા જેવો છે; હાથી સાંભેલા જેવો છે; હાથી ગડા દોરડા જેવો છે; હાથી સુપડા જેવો છે; હાથી ગેળ લાકડી જેવો છે; હાથી થાળા જેવો છે અને હાથી મોટી પાટ જેવો છે આમ તમારા સાતેયનું કથન-સત્ય છે અને તમે સાતેય જણાની માન્યતાઓના સમીકરણથી હાથીનું યથાર્થ સ્વરૂપ બની શકે.

આ સાંભળી સાતે આંધળાઓ ભેગા થઈ વિચારવા લાગ્યા કે આ બાઈની વાત સાચી લાગે છે; કારણ કે આપણે સાતે છીએ તો આંધળા; હાથીનું એક એક અંગ આપણા હાથમાં આવ્યું અને આપણે સમજી બેઠા કે આપણે જોયો એટલે-એવડો જ અરે એ જ હાથી છે. પરંતુ આપણે તો સાત જણા હતા એ વાત ખ્યાલમાં ન રાખી. સાતે જણાએ હાથી જોયો હતો એ વાત તો સાચી જ હતી એટલે આપણે બધાએ વિશ્વાસઘાય હાથીને જુદી જુદી રીતે જોયા અને આપણે સાતે ભેગાં થઈને હાથીનું પૂર્ણ-સ્વરૂપ જણાવા પામ્યા હીએ. જેમ એક માળાના ૧૦૮ પારા છે. હવે જુદા જુદા પારા એ માળાનાં અંગો છે. અને એકસો આઠ મણકા-પારા ભેગા થતાં એક માળા થાય છે તેમ આમાં પણ આપણા બધાના વિચારોના સમૂહથી જ એક હાથીનું પૂર્ણ સ્વરૂપ થાય છે.

આ સાતે આંધળાએનો સંવાદ સાંભળી સ્વાદ્વાદ ઉપર ચર્ચા ચલાવતા મિત્રોનું સમાધાન થયું અને સમજાયું કે સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાંતને નયવાદથી પૂર્ણ રીતે સમજી શકાય છે.

સ્વાદ્વાદ એટલે અસ્થિસ્થવાદ કે સંસ્થવાદ નહિ, આયે સાચું અને તેયે સાચું એવો અર્થઘટ્ટનવાદ નહિ. કિન્તુ જુદી જુદી અપેક્ષાએ વિવિધ ધર્મોના પ્રતિપાદનથી વસ્તુ સ્વરૂપનું યથાર્થ વર્ણન, એ જ સ્વાદ્વાદ.

સ્વાદ્વાદ ઠોઈ ગહન કે અમમવાદ નથી. નિરંતરના વ્યવહારપથમાં એ વાદ આવે છે, અનુભવાય છે, છતાં સ્વાદ્વાદથી લોઠો બડે છે એ કાંઈ બોધુ આશ્ચર્ય નથી. હમણાં

હમણાં હમોદર શાસ્ત્રી જેવા સમર્થ અભ્યાસી પણ સ્પાદાદને અસ્થિરવાદ, કે અચોક્કસવાદ કહેવાનું સાહસ કરે છે ત્યારે બહુ આશ્ચર્ય જેવું લાગે છે. એક સામાન્ય ન્યાયશાસ્ત્રીને વિદ્યાર્થી શરૂઆતમાં જ તર્કસંગ્રહમાં બંધે છે કે પૃથ્વી નિત્યનિત્યા અથવા પાંચે ભૂતતત્ત્વોને નિત્ય અને અનિત્ય સૂક્ષ્મ અને સ્પૃશ્યથી સિદ્ધ કરી બતાવેલ છે એમાં પરમાણુરૂપ અને કાર્યરૂપથી નિત્યાનિત્યતા બરાબર સિદ્ધ કરેલ છે. શાસ્ત્રીજી જેવા વિદ્વાનને આમાં અસ્થિરવાદ નથી લાગતો, તો પછી સ્પાદાદીઓ દરેક વસ્તુની પોતાની પદ્ધતિથી નિત્યાનિત્યતા સિદ્ધ કરે ત્યારે કેમ અસ્થિરવાદ લાગે છે એ નથી સમજાતું.

જૈન દર્શન તો આ નમવાદના સાત, એકવીસ, સત્યાવીસ, ચોરાશી, સાતસો, સાત હજાર અને એકોત્રિંશે વધુ ભેદો બનાવી જુદી જુદી અપેક્ષાએ વસ્તુનું નિરૂપણ કરે છે. આપણે માનવીઓ અપૂર્ણ જ્ઞાની છીએ, હશ્વરૂપ છીએ, આપણે આપણા હાથમાં હાથીનાં એક એક અંગ લઈ પછી હાથી આવો જ છે, આથી બીજા સ્વરૂપવાળો નથી જ, ન જ હોઈ શકે એમ માનીએ છીએ. પરંતુ પૂર્ણ જ્ઞાનીઓ—શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો પોતાના પૂર્ણ જ્ઞાનથી વસ્તુને ચક્રાવર્તી રીતે જોઈ-જાણી આપણી સમક્ષ મૂકે છે અને આપણે એ વસ્તુને જુદી જુદી અપેક્ષાથી જોઈએ તો જ એ સત્ય સમજાય તેમ છે.

કદાચ કોઈક પડિત એમ શંકા કરે કે સ્પાદાદ સિદ્ધાંતથી મનુષ્ય બેટ છે, મનુષ્ય ગધેડો છે એમ કાંઈ સિદ્ધ થાય ખરું? ના બાઈ, ના! મનુષ્ય એ મનુષ્ય છે ખરો, પરંતુ અમુક ગુણો ઉપરથી લક્ષણ બાંધતાં મનુષ્ય પણ બેટ કે ગધેડો કહેવાય ખરો. જેમકે એક માણસની ચાલ જુદીયા જેવી છે; એક માણસ બહુ જ લાંબો છે, લોકમાં જોને જુદીયા જેવી ચાલ હોવાથી જુદીયા જેવો કહે છે; લાંબા માણસને તાડ જેવો કહે છે. એક માણસ બોલ ખૂબ ઉપાડે છે; આખો દિવસ કામ કામ ને કામ જ કરે છે; એ બોલ ઉપાડવાની શક્તિને લીધે જોને ગધેડા જેવો કહે છે. આ શું છે, સ્પાદાદને વિનય છે. ઉપર્યુક્ત બિરહો ધરાવનાર છે તો મનુષ્ય પરંતુ એમના ગુણો, એમનાં આચરણો ઉપરથી તેમને એ પશુઓનાં બિરહો મળ્યાં છે. બતુહરિ જેવાને કહેવું પડ્યું: સાહિત્ય જંગીત અને કલાવિહીન માનવી ધાસ નથી ખાતો; અને સિંચડાં અને પૂછડાં વિનાનો પણ છે. ત્યારે આ શું છે? મનુષ્ય હોવા છતાં માનવીગુણોથી રચિત હોવાથી એ કાશ જે પગવાળા માનવીને બતુહરિએ પથ કહ્યો. ‘નીતિકારો પણ કહે છે “જાતેજ હીના: પશુમિસ્સમાના:” બીજે ઠેકાણે “જર્મેજ હીના પશુમિસ્સમાના:” કહ્યું છે. એટલે આ ગર્હ વચનો આપેલિક છે.

આવી અપેક્ષા સમજ્યા સિવાય એકવાર રાહુચ સાંકૃત્યાયન જેવા ઓદ પંક્તિ સ્પાદાદની મશ્કરી કરતાં લખ્યું છે કે “કયા સ્પાદાદલે મનુષ્ય બેટ બનતા હૈ? કુણ વહો બનતા હૈ? આમાં બીજું કશું જ નથી, માત્ર સ્પાદાદને સમજવાનો કે વિચારવાનો પ્રયત્ન જ નથી થયો. સ્પાદાદને સમજવાની સરક રીત જ એ છે કે જુદી જુદી અપેક્ષાથી વિવિધ રીતે વસ્તુનું નિરૂપણ કરતાં થીખી જવું. સ્પાદાદથી મનુષ્ય કાંઈ બેટ કે ગધેડો નથી બની જતો; સ્પાદાદથી કાંઈ દૂધ દહીં નથી થઈ જતું; પરંતુ ચાકવચ્ચે શ્રી ઉમાસ્વામિજી મહારાજના “અર્પિતામર્પિતસિદ્ધે: સખ્દોમાં સ્વભાવનું હોવાપણું અને પરસ્વભાવનું ન હોવાપણું એ અતલભંગીથી દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ ચક્રાવર્તી રીતે સ્પષ્ટ

ધામ છે, એટલે કે મનુષ્ય એ મનુષ્ય છે પરંતુ મધેડો નથી. મધેડો એ મધેડો છે પરંતુ મનુષ્ય નથી. પરંતુ જેમ આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ કોઈની ચાલ ઉપરથી કોઈની ખોજ ઉપાડવાની શકિતથી; કે કોઈને જીવિના અભારથી જુદી જુદી ઉપમાઓ અપામ તો એ કાંઈ સાત ખોડુંયે નથી. ભટ્ટહરિ જેવા પશુ મનુષ્યને ઉપમા આપી લે છે; પરંતુ એથી કાંઈ એમ સમજવાની જરૂર નથી કે એ મનુષ્ય પશુ જ છે. એ કાંઈ મનુષ્ય જ જ મટી ગયો એવું નથી. આ એક આપેક્ષિક વચન છે. બસ અહીં સ્વાદ્વાદનો વિભવ છે. જે મહાનુભાવોને સ્વાદ્વાદ અનિશ્ચિતવાદ, અસ્થિરવાદ, સંશયવાદ કે આપે સાચું અને તેયે સાચું આવું લાગતું હોય તેઓ એ સ્વાદ્વાદનો અભ્યાસ કરે, એની મહનતા સમજવાનો પ્રયત્ન કરે અને એ પછી કાંઈક જોલે તો ઠીક લેખાય. વગર અધિકારે એની મહનતામાં ચંચુપાત કરવા જનાર; વિના સમજ્યે સ્વાદ્વાદની મશ્કરા કે હાંચી કરનાર પોતે જ હાસીને પાત્ર બને છે, એ ન જૂલે. એક સહેલું જ દર્શાત બસ છે. એક નાહું બાલક ચાસ્યું બધ છે. એ પુત્ર છે; બાઈ છે; બાણેજ છે, બત્રીળે છે; બાલકની માતા એને પુત્ર કહે છે; બહેન એને બાઈ કહે છે; એની માસી એ બાલકને બાણીયો કહે છે; એની દાદા કાકી એને બત્રીળે કહે છે. આને પંક્તિઓ જુઓ — એક નાની છે, અને બીજી મોટી છે. પરંતુ મોટી પંક્તિ — આ પંક્તિથી નાની છે; તેમજ નાની પંક્તિ — આ પંક્તિથી મોટી છે. એટલે સ્વાદ્વાદ એ તો એક જીવનવ્યવહારને સરલ બનાવનાર ચાવી અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવનાર બત્તી છે. વિવિધ દષ્ટિપથોનાં વિભિન્નવિભિન્ન જથ્થાતા માર્ગોનું સમીકરણ કરનાર મુંદર તત્ત્વગાન તે સ્વાદ્વાદ છે. આ તત્ત્વગાન દરેક જિજ્ઞાસુ સમજીને એને જીવનમાં ઉતારતાં શીખે! જેનો પશુ આ સ્વાદ્વાદનો મર્મ સમજી વ્યવહારમાં ઉતારતાં શીખે તો તેમનામાંથી અનેકય, અનુદારતા અને વિપક્ષતા સમાપ્ત બધ અને એકય, ઉદારતા અને એકપક્ષતા આવી જતાં વાર ન લાગે! અરુ !

—એક વિધાર્થી.

પૂજનેમ્ મી વ્યા

લેખક—પૂ. મુ. મ. શ્રી. ત્રિકમચિજયજી મહારાજ.

(ગતાંકસે ક્રમશઃ)

‘ નિર્રથક સર્વ કરનેવાળા સુજ નહીં કહા જાતા ’ યહ નિયમ ઠીક છે, પરંતુ સાર્થક અધિક સર્વ કરનેવાળા મી સુજ કહા જાતા છે; જૈવે ધર્મ પ્રમાવનાર્થ વૈરાગોકા જીલસ, एवं मृत शवको एक दो दिन रखकरके भी मत्तजन एकत्र होने पर अन्त्येष्टि किया करते हो । उस शव आदिमें कुछ मुहूर्त बीतने पर ही असंख्य जीवोंकी उत्पत्ति होती है, फिर दो तीन दिन रखनेके बाद अलगसे कितने ही जीवोंकी हिंसा होती है, तो भी तुम धर्मप्रमावનાર્થ असंख्य जीवोंकी हिंसाको भी सहन कर लेते हो । मूर्तिरुजामें निरर्थकता साबित हो नहीं कर सके तो ‘ निरर्थक સર્વ સમાન છે, ત્રસ સ્વાવરકો હિંસા હોતી છે, યહ ધર્મજનક નહીં કિન્તુ પાપકી જનક ઔર મિત્વાશ્રદ્ધાનકી મુમિકા છે ’ इत्यादि छिलना निरावार व निरर्थक

है। तेरापंथीका दयादान छोड़ना और तुम्हारा मूर्तिपूजाका छोड़ना इन दोनोंमें फरक नहीं है, उद्देश्य एक ही है: वे भी हिंसाके मयसे छोड़ते हैं और तुम भी। 'प्रभु पूजा नहीं छोड़ी' यह तो गलत है, क्योंकि चार निषेधके बिना कोई कार्य होता नहीं है।

डाक्टरका दृष्टान्त यदि दिया जाय तो भी जो हितकर्ता है उससे कार्य करने पर किसी जीवको चोट पहुंच जाय तो भी वह अहितकर्ता या हिंसक नहीं कहा जाता—इतना ही साधर्म्य उस दृष्टान्त द्वारा विवक्षित है, न कि तुम्हारेसे कल्पित प्रमाण दृष्टान्तका यावद्ध्यर्थ। जिस उद्देशसे दृष्टान्त दिया जाता है उसी अंशमें वह दृष्टान्त कइलता है न तु सर्वांशमें। यदि सर्वांश विवक्षित हो तो वह दृष्टान्त ही नहीं हो सकता, ऐसा तुम भी अनेकों स्थलमें लिख चुके हो; अपने दुराग्रहको पूर्तिके लिये अपने कहे हुए वचनसे विरुद्ध आचरण करना बुद्धिमत्ता नहीं है। न्यायाधीशके दृष्टान्तको भी उल्टा हो समझकर कुछका कुछ लिख मारा है, क्योंकि प्रश्नकर्ताका साध्य, हेतु क्या है यह नहीं समझ कर ही 'मुख्यतः किं वक्तव्यं दश-हस्ता हरितकी' ऐसे न्यायका अनुसरण किया है। 'नियमानुसार कार्यकरते समय अवान्तर हिंसाका संभव हो तो भी वह हिंसक नहीं कइलता है'—इस साध्यहेतुभावमें ही न्यायाधीशका दृष्टान्त है। यह नियम सर्वसंमत है, नहीं तो सावुओंको विहार करना, गोचरी आदि लेनेको जाना, इत्यादि कार्य करते हुए भी साधु महाहिंसक कहलियेंगे। अतः न्यायाधीशका तुम्हारा लेख बिना समझका है। तुम जो सर्वांशमें दृष्टान्तको घटानेकी चेष्टा करते हो इसी लिए सुरिजोने—यह दृष्टान्त ही नहीं दे सकते ऐसा कहा है। धर्म—नीतिमें लौकिक दृष्टान्त असंगत है—यह बात भी सही है। धार्मिक वस्तुओंकी सिद्धि करनेके वास्ते शास्त्रकारों अनेक लौकिक दृष्टान्तोंको देते ही हैं, जैसे धर्माधर्मको सिद्धि करनी, परलोककी सिद्धि करनी इत्यादि।

पंचव्रतसे अतिरिक्त कोई भी आत्मविनाशका कारणभूत कार्य नहीं करना चाहिए, ऐसा कोई एकान्त नियम नहीं है, जिससे मूर्तिपूजा आदि अनुपादेय हो। और मूर्तिपूजा आश्रय ही है वह बात भी बिल्कुल असिद्ध ही है।

आवश्यक और अनिवार्य कार्य करनेमें अवान्तर रूपसे जीवोंकी हिंसाका संभव होने पर भी आवश्यक कार्य छोड़ा नहीं जाता है, यथाविधि यतना पूर्वक उक्त कार्य किया जाता है; जैसे बरसते हुए पानीमें स्पंडिल जाना, नदी उतरना, पानीमें बहती हुई साध्वीको निकालना ऐसे अनेकों कार्य किये जाते हैं। जैसे इन कार्योंमें अवान्तर हिंसा होने पर भी महान् छम है उसी तरह मूर्तिपूजामें भी समझना चाहिए। जैसे बच्चे हुई साध्वी मिथ्यात्वी, अनार्य वा क्रूर व्यक्तिको मिथ्यात्वसे हटाकर आर्य दयालु और सम्बन्धित बनाते हैं, उसी तरह प्रभुमूर्तिके दर्शन करनेवाले मिथ्यात्वी, अनार्य मनुष्यको उस मूर्ति द्वारा प्रभुके स्मरणसे सम्बन्धका उदय

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કુરંગરવિજયજી

(સાતમનિર્ણય ગોષ્ઠાભાહિલ-કર્મ ને આત્મના સમ્બંધમાં
તથા પ્રત્યાખ્યાનના વિષયમાં વિપ્રતિપત્તિ ધારણ કરનાર)

(ક્રમાંક ૯૯ થી ચાલુ)

(૫)

દશપુરનગરમાં અભ્યાસી મુનિઓને પૂર્વનું અધ્યયન સતત ચાલે છે. પૂજ્ય આચાર્યશ્રી-
સૂરજી મહારાજના સ્વર્ગવાસ પછી, વાચના આપવાનો ને ગરુડ સાચવવાનો સર્વ ભાર
પૂજ્ય કુળશિક્ષાપુષ્પમિત્રે હ્રુવસ્થિત રીતે ઉપાડી લીધો છે. અધ્યયન કરનારાઓમાં પૂ-
વિન્ધ્યમુનિ અભ્યાસી તીવ્ર સ્મરણશક્તિવાળા અને ખતિલા છે. ચૌદ પૂર્વમાંથી હેઠ્ઠા પાંચ
પૂર્વો તેા હુમપ્રાય: છે. બાકી રહેલા નવ પૂર્વોના વિચારો પશુ મંભીર ને મહન છે. તે
સમજવા ને સ્મરણમાં રાખવા એ અતિ દુષ્કર કાર્ય છે. તે કારણે મધ્યામાંઠયા મુનિઓજ
પૂર્વના પઠનપાઠનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. એક બાજુ આ પરિસ્થિત છે, ત્યારે બીજી બાજુ
કાળપ્રભાવે કેટલાએક શક્તિશાલિ-આત્માઓ ઈર્ષ્યા અભિમાન-મહંતા-મહત્વાકાંક્ષા અને
મિત્યાઓહને વશ થઈ પૂર્વ જ્ઞાનના વ્યવસ્થિત સંરક્ષણમાં શક્તિનો સદુપયોગ કરવાને બદલે
બેલકુ તેમાં શંકા-કુશંકા-વિપરીત વિચારણાઓ આગળ કરી શક્તિને વેડફી રહ્યા છે.
ગોષ્ઠાભાહિલ તેમાં મુખ્ય છે.

हो जाता है और उस प्रभुकी पूजाको देखकर उसे प्रभुमें गाढ भ्रद्धा उत्पन्न हो जाती है ।

इस तरह मूर्ति और उसकी पूजाका प्रत्यक्षसे बहुत लाभ देखा जाता है, तब 'मूर्तिपूजा
निरर्थक है, अनावश्यक है. मूर्तिपूजाको उपादेय बनानेके लिए व्यर्थ चेष्टा करना बुद्धिमानी
नहीं है' इत्यादि ३२ वां प्रकरण एकदम निष्प्रामाणिक व द्वेषपूर्ण है । इसमें मूर्तिपूजाकी
निरर्थकता अनावश्यकता आदि कुछ भी सिद्ध नहीं किया है । इसीसे ३३ वें प्रकरण ही प्रत्या-
खोचना मो व्यर्थ सिद्ध होती है, क्योंकि मूर्तिपूजा भी आवश्यक है, अनिवार्य है, इस लिए जैसे
आवश्यक और अनिवार्य कार्य बतनासे किया जाता है, उसी तरह मूर्तिपूजा भी बतनासे की
जाती है । यद्यपि उसमें स्वरूप हिंसाका सम्भव है, किन्तु पतारता आवश्यक कार्य त्याज्य नहीं
होता, क्योंकि आवश्यक कार्यके कर्ताका उद्देश्य हिंसामें नहीं रहता । इसीसे वैदिक हिंसाभी
तुलना नहीं की जा सकती है । इसमें आरम्भ होता है, ऐसा कहना आरम्भके स्वरूपको नहीं
जाननेवालेको ही शोभता है । और मूर्तिपूजासे अनेकोंका महान उपकार होता है, यह बात
उसीके अनुभवमें आ सकती है जिसने उसका आनन्द लिया हो । इससे—ब्रह्मानको अशुद्ध कर
सम्बन्धसे गिरानेवाला है ऐसा अकलशून्य पुरुष ही कह सकता है । (कमलाः)

પૂજ્ય પુણ્યમિત્ર આત્મા કર્મપ્રવાહ પૂર્વની વાચના આવે છે. તે સમયે ગોષામહિલ ત્યાં હાજર રહેતા નથી ને પૂ. વિન્ધ્યુનિ પાસેથી વાચનામાં ચાલેલા વિષયોને સાંભળે છે.

કર્મનું દૂરક સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—કર્મ એ પુદ્ગલ છે. પુદ્ગલને વ્યવસ્થિત સમ-જવા માટે જે આઠ વર્ગ પાંડવામાં આવ્યા છે, તેમાં કર્મ છેલ્લા વર્ગમાં આવે છે.

‘ ઓરાલ-વિડલ્લા-દાર-સમ-માસા-ગુપાણ-મળ-કાન્મે ’

(ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તેજસ, બાધા, અનુગ્રાણ, મન, અને કર્મ) એ આઠ વર્ગો છે. તેમાં પૂર્વ પૂર્વ કરતાં પછીના વર્ગોમાં પુદ્ગલો વધારે હોય છે ને સ્પૃશ્ણતા ઓછી હોય છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કર્મ વર્ગણ છે. તેનો સ્વભાવ આત્માના ગુણને દબાવવાનો છે. તે આત્માના આઠ ગુણને દબાવે છે માટે આઠ વિભાગમાં વહેંચાયેલ છે, ૧ યાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ અન્તરાય, ૪ મોહનીય, ૫ આપુખ, ૬ નામ, ૭ ગેત્ર, ૮ વેદનીય, એ તેનાં નામ છે. એ આઠ કર્મના ઉત્તરમેદો ૧૫૮ થાય છે. તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે ૫-૬-૫-૨૮-૪-૧૦૩-૨-ને ૨, તેમાંથી ૧૨૦ નો બંધ પડે છે. ૧૨૨-ઉદય ને ઉદીરણમાં ઉપયોગી થાય છે ને સત્તામાં સર્વે રહે છે.

નિષ્કાલ્પ-અવિરતિ-કષાય ને ગેત્ર એ ચાર કારણથી કર્મ બંધાય છે. સ્થિતિનો પરિપાક થવાથી, અખાધાકાળ પૂર્ણ થવાથી કર્મ ઉદયમાં આવે છે. આત્મા વિશિષ્ટ પ્રત્યક્ષો દ્વારા કર્મની ઉદીરણ કરીને પણ તેને ઉદયમાં લાવે છે, ને મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી સત્તામાં અખૂટ કર્મ રહ્યા જ કરે છે. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ ને પ્રદેશ, જેમ બંધ ચાર પ્રકારે પડે છે. બંધાયેલ કર્મ આત્મા સાથે એકમેકે ચર્ધ જાય છે. ભોહાના ગોળામાં જેમ અગ્નિ ભળી જાય છે, દૂધમાં જેમ પાણી ભળી જાય છે તેમ આત્મામાં કર્મ તદ્દપ ચર્ધને રહે છે. કર્મના બંધાદિમાં ગુણસ્થાનક મેદે થતાં મેદો, ઉદ્ભવના અપવર્તનાદિ કરણપ્રયોગથી થતાં દેશદારો, વગેરે કર્મના ગંભીર વિચારો છે. તે સર્વ નવતરવ, ૫૮કર્મત્રય, ૫૦ચ-સંમહ, કર્મપ્રકૃતિ, ભોકપ્રકાશ વગેરે મનથી સારી રીતે સમજાય છે. કર્મવિષયક વિચારણા જૈન દર્શન સિવાય બીજે કોઈ પણ સ્થળે વ્યવસ્થિત અને સંગત નથી.

પૂ. વિન્ધ્યુનિએ ગોષામહિલને કર્મપ્રવાહ પૂર્વની વાચનામાં ચાલેલ સર્વ વિષયો કહ્યા ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે વિપરીત વિચારણા રજૂ કરી.

(૬)

ગોષામહિલ—આત્મા ને કર્મનો સમ્બન્ધ તમે જે ક્ષીરનીર જેવો જણાવ્યો તે વશાત્ નથી, પણ તેનો સમ્બન્ધ સર્પ ને કચ્ચુકના સમ્બન્ધ જેવો છે.

વિન્ધ્યુનિ—સાપ ને કાંચળી જેવો સમ્બન્ધ આત્મા અને કર્મમાં કઈ રીતે પડી શકે ?

ગોષામહિલ—જેમ કાંચળી સાપથી જુદી છે, તેમ કર્મ આત્માથી ભિન્ન છે. સાપના શરીર પર રહેલ કાંચળી સાપના જેવી જ જણાય છે, તેમ આત્માની સાથે સમ્બન્ધ થયેલ કર્મ પણ આત્માના જેવું જણાય છે. જ્યાં જ્યાં સર્પ જાય છે ત્યાં ત્યાં કાંચળી પણ જાય છે, તેમ આત્માની સાથે કર્મ પણ જાય છે. છતાં થયેલ કાંચળીને છેડીને જેમ સાપ એકાકી ચાલે છે, તેમ છતાં કર્મને નિર્મલરી આત્મા સ્વચ્છ સિર્ષે-એકાકી મુક્તિમાં જાય છે. સર્પને કચ્ચુકનું હિદાયરણ વશાત્ છે.

વિન્ધ્યુનિ-આપનું કથન વિચારણી છે. કાલે આ સમ્ય-ધર્માં વિશેષ વિચાર ચલાવીશું.

પૂન્ય શ્રી પુષ્પમિત્રસુરિજીને પૂ. વિન્ધ્યુનિએ ગોષ્ઠાભાદિલ સાથે થયેલ સર્વ ચર્ચા સંભળાવી, ને આત્મા ને કર્મના સમ્ય-ધર્માં સાપ અને કાંચળીનું ઉદાહરણ માનતા ક્યા ક્યા દોષો આવે તેના ખુલાસા મેળવ્યા. બીજે દિવસે ગોષ્ઠાભાદિલને તે સર્વ જણાવ્યું પણ તે માન્યા નહિ. ‘પુષ્પમિત્ર ભૂલે છે’ એમ જ કહેવા લાગ્યા. રોજ ને રોજ એ ચર્ચા ચાલવા લાગી, એમ ને એમ આઠમા પૂર્વનું અખ્યયન પૂર્ણ થયું તે નવમા પૂર્વના અભ્યાસનો આરંભ થયો. તે પૂર્વનું નામ ‘પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વ’ છે. તેમાં પચ્ચક્ષ્યાણના વિષયનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ગોષ્ઠાભાદિલના હૃદયમાં પણ દિવસે દિવસે ઈર્ષ્યા ને દ્રેષ વધતાં જ ગયાં. આર્થપુષ્પમિત્રજી જે અર્થ બતાવે તેથી વિરુદ્ધ કાંઈ ને કાંઈ કહેવું એ જ એક એમનું કાર્ય થઈ પડ્યું. પચ્ચક્ષ્યાણના વિષયમાં પણ એમની અને પૂ. વિન્ધ્યુનિ વચ્ચે આ પ્રમાણે ચર્ચા થઈ.

ગોષ્ઠાભાદિલ—તમે મને પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વના વિચારો દર્શાવ્યા તેમાં સંસારથી વિરક્ત થઈ મુનિધર્મને સ્વીકારતા આત્માઓને જે પ્રત્યાખ્યાન સૂત્ર સંભળાવાય છે તેમાં આપણી વચ્ચે મતભેદ છે. તે સૂત્ર તમે આ પ્રમાણે કહેો છો—

“ કરેમિ મન્તે ! સામાદયં સઘ્વં સાલજ્જં જોગં પચ્ચક્ષ્યામિ,
જાલજ્જીવાપ તિવિહં તિવિહેળં મળેણં વાયાપ કાલેણં
ન કરેમિ ન કારવેમિ કરન્તેપિ અમ્મં ન સમણુજાણામિ તસ્સ
મન્તે ! પઢિકમામિ નિમ્વામિ ગરિહામિ અપ્પાણં લોસિરામિ ” ॥

“ હે ભગવન ! હું સામાયિક કરું છું. સર્વ પાપ વ્યાપારનું પ્રત્યાખ્યાન (સામ પ્રતિજ્ઞા) કરું છું. જ્યાંસુધી જીવું ત્યાંસુધી ત્રિવિધ ત્રિવિધે (ત્રણ ત્રણ પ્રકારે—તે આ પ્રમાણે) મન વચન ને કાયાથી (પાપ) કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, કરતા એવા અન્યને સારા માનીશ નહિ. હે ભગવન ! તેથી (પાપથી હું) પાછો ફરું છું. (તેને—પાપવાળા મારા આત્માને હું) નિન્દું—ગર્હું છું (ને તેવા) આત્માનો સામ કરું છું. ” તમે કહેલ આ સૂત્રમાં ‘ જાલજીવાએ ’ એટલું ઉચિત નથી.

વિન્ધ્યુનિ—‘ જાલજીવાએ ’ કહેવાથી શું દોષ આવે છે ? કે જેથી તમે તેનો નિષેધ કરો છો.

ગોષ્ઠાભાદિલ—આગમમાં જે જે પ્રત્યાખ્યાનો બતાવ્યા છે તે સમૂહનું ફલ દેનારા ત્યારે જ કાલ છે કે જે તે પૂર્ણ વિધિ પૂર્વક પાળવામાં આવે. અપવાદ—છૂટ રાખવી, અર્પદા—અમુક સમય માટે જ કરવું, આશંસા—પૂરું થયે બોલો ભોગવવાની અભિલાષા રાખવી, વગેરે પ્રત્યાખ્યાનનાં દ્રષણો છે. તેથી તે દૂષિત કાલ છે ને કષ્ટાણુ કરનારું થતું નથી. ‘ જાલજીવાએ ’ પદથી પ્રત્યાખ્યાન અર્પદિત—કાળની અવધિવાળું બને છે, ને તેથી કાળ પૂરો થયે બોલેલી છૂટ થશે ને બોલો ભોગવીશ એવી અભિલાષા રૂપ આશંસા દોષ લાગે છે. માટે તે પદ ન જોઈએ.

પૂ. વિન્ધ્યુનિએ આ વિષયનો પણ આવશ્યક મહારાજજીને પૂછીને ખુલાસો જણાવ્યા બાદ ગોષ્ઠાભાદિલ સમજ્યા નહિ ને પોતાના વિપરીત વિચારો દેલાવવા લાગ્યા.

(૭)

૫. વિન્ધ્યમુનિના કથનથી જ્યારે ગોષ્ઠામાંહિલ ન સમજ્યા ત્યારે પૂજ્ય પુષ્પમિત્ર-સરિછ પોતે શાસન ખાતર માનાપમાનનો વિચાર કર્યા વગર તેમને સમજાવવા ગયા.

૫. પુષ્પમિત્રસરિછ—આત્મા ને કર્મના સમ્બન્ધમાં તથા પ્રત્યાખ્યાનના વિષયમાં તમે જે વિપરીત વિચારણાઓ ધરાવો છો, તેનો તમારે ત્યાગ કરવો જોઈએ. તમારા જેવા સમજી માણુસને સત્ય અર્થોમાં અગ્રહ કરવી ઉચિત નથી. કદાચ તમને તેમાં ખુલાસાની આવશ્યકતા હોય તો હું તમને એ સમજાવું.

ગોષ્ઠામાંહિલ—તમને ગમ્મતો સર્વ અધિકાર મળી ગયો માટે તમે જે કહો તે જ સાચું અને ખીજું જુદું એ ન બની શકે. આત્મા ને કર્મ સમ્બન્ધમાં કે પ્રત્યાખ્યાનના વિષયમાં તમે જૂલો છો, એમ મને લાગે છે. માટે તમારે એ જૂલ સુધારવી જોઈએ.

૫. પુષ્પમિત્રસરિછ—આ વિચારણાઓ તમારા કે મારા ધરની નથી; સર્વજ્ઞ ભગવન્તે દર્શાવેલી છે. તમારી માન્યતા પ્રમાણે તેમાં અનેક દોષો આવે છે. સર્વજ્ઞ પ્રજ્ઞાનાં વચનોમાં દોષના અંશને પણ અવકાશ નથી. સર્વ ને કન્યુક જેવો આત્મા ને કર્મનો સમ્બન્ધ માનતાં નાંચે પ્રમાણે દૂષણો આવે છે.

૧ જે જે આકાશપ્રદેશમાં આત્મા છે ત્યાં ત્યાં તે આત્માના કર્મ માની શકાશે નહિ. આત્માથી ભિન્ન આકાશ પ્રદેશમાં તેનું કર્મ માનવું એ વિરુદ્ધ છે.

૨ કર્મથી આદ્યત સર્વ પ્રદેશ આત્મા દુઃખ વેદે છે, તે ધટી શકશે નહિ.

૩ પરબવ જતાં સર્વ આત્માએને સુક્ત માનવા પડશે.

૪ સિદ્ધોને પણ કર્મજન્ય વેદનાનો પ્રસંગ આવશે.

૫ એકનું કર્મ ખીજને પણ સુખ દુઃખ આપવા સમર્થ થશે.

હોદ ને અગ્નિની જેમ કે ફીરનીરવત્ આત્મા ને કર્મનો સમ્બન્ધ માનવામાં આ કોઈ દૂષણો લાગતાં નથી. વળી તમે આત્મા સાથે એકમેક સંયમ કર્મ કદી પણ નાશ ન પામે તે તેથી સુક્ત અસંભવિત બને એવું જે કહો છો તે મથાર નથી. સુવર્ણ અને માટી એકમેક હોય છે છતાં પ્રયોગોથી માટીથી સુવર્ણ જુદું પાડી શકાય છે તે જ પ્રમાણે કર્મથી આત્માને સુક્ત બનાવી શકાય છે. પ્રત્યાખ્યાનના વિષયમાં પણ તમે કહો છો તે અયુક્ત છે. ધરિમાણુ વગરનું પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં ધણા દોષો આવે છે.

૧ અધરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન કોઈ પણ રીતે પૂર્ણપણે પાળી શકાય નહિ.

૨ મરણુ બાદ એ પ્રત્યાખ્યાનનો દેવલોક વગેરે ગતિમાં અવસ્થ ભંગ થાય.

૩ સિદ્ધ અવસ્થામાં સંયમ નથી, છતાં આ પ્રત્યાખ્યાન માનતાં ત્યાં સંયમ માનવું પડે, ને તે માનતાં 'સિદ્ધે જો સંજય, જો અસંજય, જો સંજયાસંજય,' (સિદ્ધો સંયમી નથી, અસંયમી નથી, ને દેશસંયમી નથી) એવા અગ્રિમતો વિરોધ આવે.

૪ પીરુધી-સાર્વપીરુધી વગેરે નિયતકાળવાળા પ્રત્યાખ્યાનો માની શકાશે જ નહિ. એ સર્વ સધરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાનો છે.

૫ ભવિષ્યમાં ભંગ થશે એમ જાણવા છતાં-અસંભવ-અધરિમાણુ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી પ્રકટ મિથ્યાભાવણુ લાગે. 'ભવજીવાએ' (જીવું ત્યાં સુધી) એ પ્રમાણેના પ્રત્યાખ્યાનથી મરણુ પછી હું જોગે જોગવીસ જોગી સમ્મત તેમાં ભાગ્યવી

નથી. તેથી તો પ્રત્યાખ્યાતની શક્યતા જ બતાવવામાં આવી છે. માટે તમે આ સત્યમાર્ગને અનુસરો ને તમારી મિથ્યા વિચારણાઓ છોડી દો.

ગોષ્ઠામાહિલ—મને તમારી વિચારણાઓ મિથ્યા લાગે છે ને મારી સત્ય સમગ્રય છે. તમારો ને મારો માર્ગ ભિન્ન છે. હું કહું છું કે તમે જૂઠો છો ને તમે કહેો છો કે હું જૂલું છું. એથી કાંઈ નિરાશ આવી શકે નહિ.

પૂ. પુષ્પમિત્ર—જો એમ જ હોય તો આપણે અન્ય મઝ્ઝના સ્થવિર ઝાની મુનિઓને આ વિચારણા બતાવીએ. તેઓ કહે તે પ્રમાણજૂત માની એકમત થઈએ.

(૮)

પૂજ્ય આર્થ પુષ્પમિત્રસૂરિજીએ અને ગોષ્ઠામાહિલે અન્ય મઝ્ઝના મુતઝાની—સ્થવિર મુનિઓએ પોતાની વિચારણાઓ સમગ્રવી. તેઓએ આચાર્ય શ્રી પુષ્પમિત્ર કહે છે તે જ સત્ય ને તથ્ય છે એમ કહ્યું એટલે ગોષ્ઠામાહિલ આવેશમાં આવી ગયા. તે વૃદ્ધ મુનિઓને જેમ તેમ ભાંડવા લાગ્યા અને સ્થવિરોને માટે ફાવે તેમ બોલવા લાગ્યા.

આ પછી પૂજ્ય પુષ્પમિત્રસૂરિજીને અને સર્વ સ્થવિર મુનિઓને લાગ્યું કે કોઈ પણ ઉપાયે આ સમજ શકે તેમ નથી. એટલે તેઓએ અમણ સંઘ બોલાવ્યો. સર્વસંઘે એકત્ર થઈ વિચાર્યું કે ગોષ્ઠામાહિલનું કથન સર્વથા અસત્ય છે. છતાં એમને એમ તેને કાંઈ પણ કરવામાં આવશે તો તે આપણને પણ જુકા કહીને વગેરે ને પોતાના મતનો સવિશેષ પ્રચાર કરશે. માટે આ વિષયમાં જનતાને ખાત્રી થાય ને તે તરફ વિશેષ દોરવાઈ ન જાય તે માટે શ્રીસીમન્ધર સ્વામીને પૂછાવીએ કે કોણ સાચું છે. એમ વિચાર કરી શ્રીસંઘે કાર્યોત્સર્ગ (ખ્યાન વિશેષ) કરી શાસનદેવીને બોલાવી. દેવી પ્રકટ થઈ, તેને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કરી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગોકલી. દેવી પોતાને માર્ગમાં કોઈ પ્રતિપક્ષી ઉપદ્રવ ન કરે માટે શ્રીસંઘને કાર્યોત્સર્ગ—ખ્યાનમાં રહેવાનું સૂચવી પ્રજ્ઞ પાસે ગઈ.

શ્રીસીમન્ધર સ્વામિ પાસેથી સર્વ વાતનો ખુલાસો મેળવીને અહીં આવી શ્રીસંઘને જણાવ્યો. તે આ પ્રમાણે. “ શ્રી પુષ્પમિત્રસૂરિજી આદિ શ્રીસંઘ કહે છે તે જ સત્ય છે. ગોષ્ઠામાહિલ મિથ્યાભાષી સાતમા નિહવ છે. તેનાં વચનો અસત્ય છે. ”

આનું કથન સાંભળી ગોષ્ઠામાહિલ એકદમ ભિકળી ગયા ને પડતા પડતા પણ ટાંગ ભેંચી રાખવા કહેવા લાગ્યા કે “ મિત્રારી ! આ બનતીરનું શું જન્મું કે એ મહાવિદેહમાં પ્રજ્ઞ પાસે જઈ શકે ! એ અસ્પૃશ્યદિ ને અસ્પૃશ્યકિતવાળી દેવીને પ્રજ્ઞ પાસેથી ખુલાસો લાવવો જ અસંભવિત છે. આ બધું બનાવટી છે. ” ગોષ્ઠામાહિલ એ પ્રમાણે બોલતા રહ્યા ને શ્રીસંઘે તેને નિહવ જાણી કાર્યોત્સર્ગ પારી સર્વાનુમતે સંઘ બહાર કપા.

એ ગોષ્ઠામાહિલ છેવટ સુધી જીવ્યા ત્યાંસુધી પોતાના મિથ્યા આગ્રહને વળગી રહ્યા. તેમના મતનો ફેલાવો બહુ થયો નહિ.

(૯)

પ્રજ્ઞશ્રી મહાવીર પરમાત્માના નિર્વાણ પછી ૫૮૪ વર્ષે દસપુરનગરમાં આ સાતમા ગોષ્ઠામાહિલ નિહવ થયા. શ્રી આવસ્થક નિર્મુક્તિ—શ્રીસ્થાનાંસૂત્ર વગેરેમાં મળાવેલ સાત નિહવેલી હકીકત અહીં પૂર્ણ થાય છે. તે સાતે નિહવેલું ટૂંકમાં કોણેક આ પ્રમાણે છે.

સાત નિર્ણયનું મારક

ક્ર. સં.	નામ	કયારે થયા	મિત્રી વિચારણા	મિત્રીના નામના મારક	વિશેષ હકીકત
૧	જન્માદિ.	૧૪ વર્ષ પ્રભુના કેવળાન પછી	દિવકાશે વરુની હિતવતિ	તાવ અને "દિવ્યાશ્વ-કેડ" વગેરે વચનો	પ્રભુના જન્માદિ થાય, હેનક સુધી ચેતાની વિચારણામાં વળગી, પ્રભુએ ચેત સમગ્રમાં છતાં ન સમજના.
૨	તિબ્બસ	૧૬ વર્ષ પ્રભુના કેવળ પછી	હિદા પ્રદેશમાં હવત	આચારવાદ પૂર્વે અધ્યાન	અરુણપુરનગરમાં થયું હેનક આસલકરપાનગરીમાં મિત્રની નામના આવકથી પ્રતિભાષ પામ્યા.
૩	આપાદાનના શિખા	૨૨૪ વર્ષ પ્રભુના નિવાળ પછી	સદિન્ય સુદિ	મોજોદકનના પ્રસંગથી	તેમાં અવ્યકત વાદી પણ હેવાતા, ગ્વોતકાનગરીમાં થયું, ને રાજયુદ્ધમાં જળાનક રાજયથી બોધ પામ્યા.
૪	અમીશિત	૨૭૦ વર્ષ	ભણિક વાદ	અનુપ્રવાદ પૂર્વેના અધ્યાયનથી	મિત્રીનાનગરીમાં શકરીયુદ્ધ ચેતમાં મહાગિરિના શિખ કોડિયના શિખ થયા. રાજયુદ્ધમાં ખંડકશક આવકાએ બોધ પચાડ્યા.
૫	બહીત્વામ	૨૨૮ વર્ષ	અક સમયે કિપેયમ વાળી એ કિમા હેમ	નદી ઉતરવાનો એક પ્રસંગ	કુલ્યુકરીમાં થયા, મહાગિરિના શિખ ધનગુપ્તસરિ-છતા શિખ લેતા. રાજયુદ્ધનગરમાં મિત્રીનામયે પ્રતિ-બોધ પચાડ્યો.
૬	રેલ યુમ	૪૪૪ વર્ષ	ત્રિગણિક ચત	પરવાદ સાથે વાદનો પ્રસંગ	અનંદ'છકા નગરીમાં થયા, બલધી રાજની સભામાં છ માસ સુધી યુરુ સાથે વાદલેયો. વિચારબળનો કિપેયમ તેવખતે વિશેષ કરી હેવતેપણ સંધર્ષાનિ, પડુલક નૈયાવિકમતનાપ્રકાર દાનપુરનગરમાં થયા. શ્રી આપ ગેલિન્સરિ'છ મહારાજના સસારી માયા થાય, શ્રી સીમધરનાથી પાસેથી ખલાસો આવ્યો છતાં ન સંધર્ષા.
૭	ગોષ્ઠાભાલિલ	૪૮૪ વર્ષ	કમે અને આત્માના સમ્યક્ વિષે અને પ્રત્યાખ્યાન વિષે	આભ્યાન અને પદવીની શાલસા	

આ સાતે નિહવાની હકીકતો ઘણી ગહન અને ગૂઢ છે, શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુનાં ગંભીર વચનો સમજવા સહેલાં નથી. બહારના વિચારોનું દમાણુ, મોહનીયનો ઉદય-મિથ્યાત્વનું જોર આત્માને એ વચનના યથાર્થ અર્થ સમજવા દેતા નથી; શ્રદ્ધાને ડોળો નાખે છે, આત્માની વિવેકદૃષ્ટિને ઝાંખી પાડે છે. અને તેથી આત્મા છતી શક્તિએ અને છતી શુદ્ધિએ મિથ્યા વિચારોમાં ફસાઈ જાય છે.

આ નિહવાની વાતો અને વિચારણાઓ સમજીને ઝંતી મિથ્યા વિચારણાઓમાં પોતાનો આત્મા ન ફસાઈ જાય તે માટે જાગૃત રહેવું ને અનિચ્છિત પ્રભાવશાલી ત્રિકાલા-બાધિત શ્રી વીતરાગ પ્રભુના શાસનમાં અવિચલ શ્રદ્ધા ધારણ કરી મળેલ મનુષ્યજન્મને સાર્થક કરવો ને સદ્ગતિના ભાગ્યન શુભ.

સમાપ્ત.

જામનગર, સંવત્ ૨૦૦૧ ના માર્ગશીર્ષ શુક્લ દ્વિતીયા

એક રૂપેરી અક્ષરના કદપસૂત્રની પ્રશસ્તિ

સંપ્રાહક તથા સંપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

[બીકાનેરવાસા યતિ શ્રી દિગ્મતવિજયજી પાસે રૂપેરી સ્વાલીથી લખેલ એક કદપસૂત્રની પ્રતિ છે. સુવર્ણાક્ષરી કદપસૂત્રની પ્રતો યંત્રે કેંકાણે જોવામાં આવે છે, પણ રૂપેરી અક્ષર-વાળી કદપસૂત્રની પ્રતો બહુ જાણીતી નથી. પ્રસ્તુત પ્રતના અંતે ૨૩ શ્લોક જેટલી લાંબી પ્રશસ્તિ આપી છે તે ઉપયોગી સમજીને અહીં આપવામાં આવે છે. આ પ્રશસ્તિમાં સંવત, વંશ, ગરુડ વગેરેનો ઉલ્લેખ હોવા છતાં અને ઘડિયાનું નામ પણ આપવા છતાં અંથ કશા ગામમાં લખાયો એનો ઉલ્લેખ નથી મળતો. મૂળ પ્રશસ્તિના અંતે પ્રવચનનો સાર આપવામાં આવ્યો છે. અંતમાં અંથ લખાયાના સંવત સંબંધમાં જે નોંધ લખી છે તે તરફ વિદ્વાનોનું ધ્યાન દોરવું ઉચિત લાગે છે.

—જ. વિ.]

શ્રીસિદ્ધાર્થનરેશ્વરજલધિપ્રલ્હાદને સીતશુ-

ર્મકથાંમોજદિવાકરઃ સુરતરુવાંછાર્થસાર્થપ્રદેઃ (૬ :) ।

કલ્યાણછુતિદેહરોચિરુચિરઃ સન્મોસલક્ષ્મીકરઃ

સ શ્રીવીરજિનાધિપો વત સુરો મૂયાન્મુદે વઃ સદા ॥૧॥

નાનાનરમત્સુરત્નશાલી સદર્મકાર્યાવલિચીચિમાલી ।

ગંધીરધીરઃ કમલાનિવાસો સમુદ્રવદ્ માતિ સ ઓસવંસઃ ॥૨॥

જાતૌ શ્રી ઓસવંસેઽસ્મિન્નરૌ ધર્મદ્વયોપમૌ ।

આલ્યો વીરામિયઃ શ્રાદ્ધઃ સ્મંટાલ્યથ દ્વિતીયકઃ ॥૩॥

સ્મંટામાર્થાં દાનસીલાયુપેતા, સહજલદેઽતિરુયાતનામા પ્રશસ્ત્યા ।

તસ્ત્યાઃ જાતો રામસિંહેતિ પુત્ર [:] ધીરોદારો રોરવલ્લોલવિન્નઃ ॥૪॥

यः सप्तधैत्र्यां निजविचबीजं, वपन् सदा सारपरोपकारम् ।
 कृत्वा निजं जन्म च जीवितं च, साफल्यतां प्राप जनेषु कीर्तिम् ॥५॥
 यात्रा श्रीरावणे तीर्थे संवनं सद् निर्मिता ।
 प्राप्तं तत्रैव येनाशु संघपतिपदं मुदा ॥६॥
 श्रीमज्जेसल्लमेरुमौलिमुकटप्रायं जिनस्वास्पदं
 निर्मायो(या)द्व्युतजैनविंशमतुलं संस्थापितं येन हि ।
 श्रीसत्रुंजयरैवताद्रिशिखरे यात्रा कृता सौत्सवं
 श्रीमानर्बुदशैलराजसिन्धवे लब्धा प्रतिष्ठाऽपि वै ॥७॥
 श्रीपत्तने शांतिजिनेश्वरसालंकारसारं वरकांचनीयम् ।
 निर्मापितं साधुवरेण रामसिन्धेन चोदापनकप्रकटम् ॥८॥
 रामसिंहस्य तम्यासीन् भार्यायुगलकुलमम् ।
 भाऊ प्राथमिका तत्रापरा माथिकदेविका ॥९॥
 भाऊ कुनिसमुद्भूताः षडेते सूनवां वराः ।
 आदिमो गुणराजाख्यस्तदन्यो वस्तुशालकः ॥१०॥
 हेमाभिधः साधुवरस्तृतीयः हीरोपमो हीरकनामधेयः ।
 जीयाह्वयाः श्राद्धवरस्तु पंचमः षष्ठः प्रथिष्ठो नयणाभिधानः ॥११॥
 माथिकदेसंभूता हांमोराणीति पुत्रिका प्रवरा ।
 हीरांगना सुधर्मा लीलाः सद्गुणोपेता ॥१२॥
 सम्यक्त्वकाचकर्पूरवासवासितमानसा ।
 लीलाः श्राविका रम्या सी(शी)लालंकारभूषिता ॥१३॥
 तत्कुक्षिपद्मिनीराजहंसोपमाबुधौ सुतौ ।
 राजपालसहजपालौ रंगाऽपुत्रिका वरा ॥१४॥
 चारित्राचारचतुरा चंद्रज्योत्स्नेव निर्मला ।
 पुत्री द्वितीया साध्वीका चंद्रश्री इति नाम्निका ॥१५॥

॥ अथ गुर्वचली ॥

श्रीमत्स्वरतरंगच्छे स्वच्छेऽश्रुवक्त्रेकशो गुरवः ।
 तदनुक्रमेण जातः सूरिवरः सूरिसमधीकः ॥१६॥

શ્રીહદ્વોતનમૂરિરાજવિદિતઃ શ્રીવર્દ્ધમાનો ગુરુઃ
 શ્રીમાન્ મૂરિજિનેશ્વરો સમભવત્ શ્રીજિનચંદ્રપ્રભુઃ ।
 તત્પદ્મેઽમયદેવમૂરિસુગુરુઃ શ્રીમજ્જિનાદ્વલ્લભો(મઃ)
 મૂરીશો જિનદત્તમૂરિરમવચ્ચંદ્રાભિધઃ મૂરિરાટ્ ॥૧૭॥
 તત્તોઽજિનિ શ્રીજિનપતિમૂરિર્જિનેશ્વરો ચાજિતદેવમૂરિઃ ।
 જિનપ્રબોધો જિનચંદ્રમૂરિઃ રૂર્વિરઃ શ્રીકુશલાભિધાન ॥૧૮॥
 જિનપદ્મમૂરિજિનલબ્ધિમૂરિજિનચંદ્રમૂરિયોગીન્દ્રાઃ ।
 શ્રીમજ્જિનોદયગુરુર્જિનવર્દ્ધનમૂરિયતિપતયઃ ॥૧૯॥
 શ્રીજિનચંદ્રમૂરિસુગુરુસ્તત્પદ્મોદયગિરૌં સહસ્રકરઃ ।
 શ્રીજિનસાગરમૂરિર્વિરાજતે મૂરિરાજેન્દ્રઃ ॥૨૦॥
 નિશમ્ય તેષાં સહજોપદેશં હીરાંગજેનાથુ વિવેકસેકવઃ ।
 સ્વમાતૃપુણ્યાય વિચક્ષણેન શ્રીરાજપાલેન નગ્નેષ્ઠમેન ॥૨૧॥
 તેષાં વાણી શ્રુત્વા હીરાતનયેઃ રાજપાલેન ।
 લક્ષગ્રંથેન યુતં રજતાક્ષરમાલિ - કલિતમ્ ॥૨૨॥
 શ્રીકલ્પપુસ્તકમિદં તત્ત્વયુગવેદબ્રહ્મમિતવર્ષં ।
 સંલેખિત પ્રકામં નંદ્યાદ્ ધુમંડલં યાવત્ ॥૨૩॥

॥છ॥ સં. ૧૪૯૯ વપ માદ્રપદમાસિ શુક્લપંચમ્યાં શ્રોત્વરત્તરગચ્છે શ્રી-
 જિનસાગરસૂરિવિજયરાજ્યે શ્રીભમામૂર્તિમહોપાધ્યાયોપદેશેન સાં હીરાભાર્યા
 લીલાઈ પુત્ર રાજપાલમહજપાલભ્યાં રૂપ્યાક્ષરમયં શ્રીકલ્પપુસ્તકં ॥ લિખિતં
 સાં સોમાકેન ॥ છ ॥ શુભમસ્તુ ॥ છ ॥

પ્રશસ્તિનો સાર

શ્રી વીરપરમાત્મા તમારું કલ્યાણ કરે !

આસવાસ વંશમાં વીરા અને સૂંટા નામના બે પુરુષો થયા. તેમાં સૂંટાની પત્ની સહજબહે નામની હતી. તેને રામસિંહ નામનો પુત્ર હતો. આ રામસિંહે સાતે ક્ષેત્રમાં પોતાના ધનનો સહઅય કર્યો હતો, અને સંબંધિત શ્રી રાવણુતીર્થની યાત્રા કરીને સંઘપતિપદ મેળવ્યું હતું. તેણે બેસદ્ગમેરમાં જિનમંદિર અંધારીને અને શત્રુંબલ, ગિરનાર અને આશુ-ગિરિરાજની યાત્રા કરીને કાર્તિક મેળવી હતી. તેણે શ્રીપત્તન (પાટણ)માં શાંતિનાથ પ્રભુની સેનાની આંગી રચાવી હતી અને મોટું ઉજમણું કર્યું હતું.

x આ રાવણુતીર્થ તે કયું તીર્થ ?-એ ખ્યાલમાં આવતું નથી.

આ રામચંદ્રને બાકે અને માણિકદેવી નામે બે પત્નીઓ હતી. પ્રથમ પત્ની શુભરાજ, વસ્ત્રપાત્ર, હેમ (રાજ), હીરા, છાયા અને નથશુસિદ્ધ નામના છ પુત્રો અને બીજી પત્ની માણિકદેવીને હંસીરાણી નામે એક પુત્રી હતી. બાહિના પુત્ર લીલાઈ નામે પત્ની હતી. હીરાની પત્ની લીલાઈને રાજપાત્ર અને સદગ્રપાત્ર નામે બે અને રંગાઈ અને ચંદ્રશ્રી નામે બે પુત્રીઓ હતી.

ગુરુપરંપરા—શ્રી ખરતરગચ્છમાં શ્રી ઉલ્લોતનસૂરિ, શ્રી વર્ધમાનસૂરિ અને જિનચંદ્રસૂરિ થયા. તેમની પાટે શ્રી અભયદેવસૂરિ, શ્રી જિનવલ્લભસૂરિ, શ્રી જિનદત્ત અને શ્રી(જિન)ચંદ્રસૂરિ થયા. ત્યારપછી શ્રી જિનપતિસૂરિ, જિનેશ્વરસૂરિ, અજિતાં સૂરિ, જિનપ્રભોષસૂરિ, જિનચંદ્રસૂરિ અને (જિન) કુશલસૂરિ થયા. ત્યાર પછી જિનષ્ઠ સૂરિ, જિનસમ્બિસૂરિ, જિનચંદ્રસૂરિ, જિનોદ્ધસૂરિ અને જિનવર્ધનસૂરિ થયા. ત્યારપછી જિનચંદ્રસૂરિની પાટે શ્રીજિનસાગરસૂરિ થયા.

આ શ્રી જિનસાગરસૂરિના ઉપદેશથી હીરાના પુત્ર રાજપાત્રે વિ. સં, ૧૪૪૬ ન વર્ષમાં આ રૂપેરીઅક્ષરમય કલ્પસૂત્ર લખાવ્યું.

સં. ૧૪૪૬ ના વર્ષે બાદરવા શુદ્ધ પાંચમના દિવસે, શ્રી ખરતરગચ્છના શ્રી જિન-રાજસૂરિના સાસનમાં શ્રીશ્રીમામૂર્તિ મહોપાધ્યાયના ઉપદેશથી હીરાની બાયાં લીલાઈના પુત્ર રાજપાત્ર અને સદગ્રપાત્રે રૂપેરી અક્ષરમય કલ્પસૂત્ર લખાવ્યું. સામા નામના લલિયાએ આ પુસ્તક લખ્યું.

નોંધ—પ્રસ્થિતના ૨૨ અને ૨૩ મા શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ રૂપેરી અક્ષરનું કલ્પસૂત્ર શ્રી જિનસાગરસૂરિના ઉપદેશથી હીરાના પુત્ર રાજપાત્રે તત્ત્વ (૬) યુગ (૪) વેદ (૪) અને ધ્વજ (૨) એ ૧૪૪૬ ની સાલમાં લખાવ્યું. બ્યારે પ્રસ્થિતના છેડે આપેલ ગદ્ય લખાણમાં જણાવ્યા મુજબ શ્રી જિનસાગરસૂરિના સાસનમાં શ્રીશ્રીમામૂર્તિ મહોપાધ્યાયના ઉપદેશથી હીરાના પુત્ર રાજપાત્ર અને સદગ્રપાત્રે આ સુવર્ણસૂત્રી કલ્પસૂત્ર સં. ૧૪૪૬ ની સાલમાં લખાવ્યું. આમ એક જ પ્રસ્થિતમાં એક ઠેકાણે સં. ૧૪૪૬ અને બીજા ઠેકાણે સં. ૧૪૯૯ એમ ૫૦ વર્ષના અંતરવાળા બે સંવતો મળે છે અને ઉપદેશ કરનાર સુનિવરણનાં નામ પણ જુદાં જુદાં મળે છે તે બહુ જ વિચારણીય છે. જો યુગનો અર્થ ૪ ના બદલે ૬ થાય તો સંવતનો આ ફેર ભટ્ટી જાય; પણ યુગનો અર્થ ૬ થતો હોય એવું જાણવામાં નથી. એટલે આ બે સંવતોનો સમન્વય કરવો મુશ્કેલ છે.

પૂજ્ય સુનિવરણે

શેષકાળમાં માસિક મેરવલ્લે ન જતાં વખતસર મળતું રહે તે માટે પોતાનાં મેહારસ્થળો યથાસમય જણાવતા રહેવાની સૌ પૂજ્ય સુનિવરણે અમે વિનંતિ રીએ છીએ.

સમાચાર

કાળધર્મ—(૧) અમદાવાદમાં પોપ શુદ્ધિ ૧ ની રાત્રે ૧૧૧ વાગે પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયકુસુમચરિત્રમહારાજ કાળધર્મ પામ્યા.

(૨) ડમોઈમાં પોપ શુદ્ધિ દ્વિતા રોજ ગપોરના ત્રણ વાગે પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયમોહનસૂરીશ્વરજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા.

(૩) વેરાવલમાં પોપ વદિ ૧ ના રોજ પરમપૂજ્ય પંચાસજી મહારાજ શ્રી પ્રમોદ વિજયજી (પનાલાસજી) મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા.

અવસાન—(૧) બાવળનરમાં પોપ શુદ્ધિ ૧૧ ના રોજ વયોવ્રજ શેઠશ્રી કુંવરજી આજુદજી ૮૧ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યા.

(૨) અમદાવાદમાં શેઠશ્રી હીરાચંદ રતનચંદની પેટીવાળા શ્રીયુત શેઠ શ્રી ચીમનલાલ કાલ્યાણી, જેઓ સમિતિના હંમેશના સદાચક્ર દત્તા, તેઓ પોપ વદિ બીજી નોમને સોમવારના રોજ ૬૦ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યા.

કનકખાનું બંધ—તીર્થક્ષેત્ર આજુ ઉપર કનકખાનું કરવાનો થોડા સમય પહેલાં જે નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો, તેનો અમલ કરવાનું જૈન તેમજ હિન્દુ બાધઓના ઉપ વિરોધના કારણે, સરકારે બંધ રાખ્યાના સમાચાર મળ્યા છે.

નવી મદદ

૩૧. ૧૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઋદ્ધિસાગરચરિત્રના સદુપદેશથી શ્રી જાગરમજી કમિટિ, સાબુદ.

જૂના અંકો જોઈએ છે

‘ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ના નીચે જણાવ્યા મુજબના જૂના અંકો જોઈએ છે. જેઓએ અંકોમાંથી બની શકે તેટલા અંકો મોકલશે તેમને એ અંકોના બહલામાં થોડા વળતર આપવામાં આવશે.

વર્ષ પહેલું—અંક ૨, ૩, ૭, ૮

વર્ષ બીજું—અંક ૨.

વર્ષ છતું—અંક ૧૧.

વર્ષ સાતમું—અંક ૫-૬

વર્ષ નવમું—અંક ૮-૯

સૂચના:—માસિક દર અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે, તેથી સરનામાના ફેરફારનાં ખર્ચ બારમી તારીખ સુધીમાં અમને જણાવી દેવાં.

મુદ્રક:—મગનભાઈ ઝેટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રોન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપાસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬-અક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. **પ્રકાશક:**—ચીમનલાલ મોક્ષાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેલિંગભાખી વાડી, લીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

દરેકે મહાવીર ચોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંગ્રહી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૨૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતમો વર્ષના જૈન મનિદાસને જગના લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સયા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

મહાદેવિન્દ્રિય સંગ્રહી ઐતિહાસિક બિનબિન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો ફાઇન સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશેષ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આશ્ચર્યોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હિમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંગ્રહી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

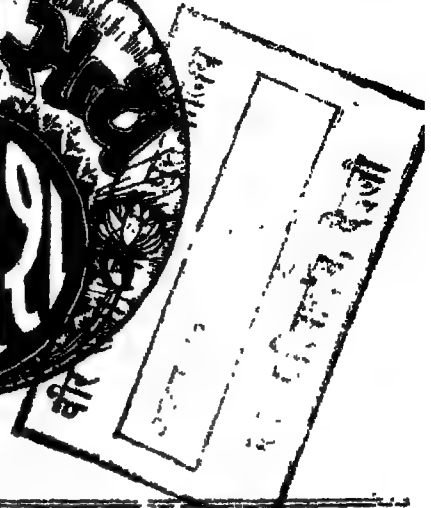
કાર્યો તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, આઠમી વર્ષની કાર્યો તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય રૂ. ૨૦૦. ખરીદના બે રૂપિયા, પાછાના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું મુદ્રિત ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ. સોનેરી મોડર્ન. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો વધુ).

શ્રી જૈનધર્મ સંસ્થાના સચિત્ર
લેખિયકાઈની પાકી પીકાટી અમલવાદ.

વર્ષ ૧૦ : અંક ૫]

તંત્રી-ચીમનલાલ ગોહળદાસ શાહ

[ક્રમાંક ૧૧૩

વિ પ ય - દર્શન

(૧) વિશેષ જ્ઞાતક્ય :	શ્રીયુત મગરચંદ્રજી માદદા ટાઈટલ પાનું ૩
(૨) જિનચંદ્રશ્રિગીત	શ્રી. આરાભાઈ અણ્ણસાચ નવાળ ૧૫
(૩) દોળો	પૂજ્ય મુનિમદારાજશ્રી દર્શનવિજયજી ૧૧
(૪) કાશ્યપાદ	એક વિદ્યાર્થી ૭૩
(૫) પૂજનમેં સી રવા	પૂ. મુ. મે. શ્રી. વિક્રમવિજયજી ૭૬
(૬) કેપેરી અક્ષરના કલ્પસૂત્રની પ્રસસ્તિમન	
રાજપાલના વાસસ્થાન અને સંવતનો વિમર્શ :	ચીમનલાલ લ. ઝવેરી ૮૨
સ્વીકાર	ટાઈટલ પાનું ૩

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક આલુ અંક-ત્રણ આના

विशेष ज्ञातव्य

लेखक-अमृत भगवन्दाजी नाइटा

(१) 'श्री जैन सत्य प्रकाश' के गतांक (अंक ११२) में मुनि कवितारामजीका "पंच अप्रकाशित लेख" शीर्षक लेख उपा है। उन लेखोंमेंसे नं. १ बीकानेरके सुपतिव मंदिर भांडाशाहकारित सुमतिविजयजीके लिखेके अन्तर्गत श्रीमन्मधरस्वामीके मन्दिरका है। नं. ३ के लेखवाली क्षमाकल्याणजीकी प्रादुर्भाव श्री बीकानेरके विचनान है। नं. ४ वाला लेख बीकानेर रियासतके सरदारसरदारके पार्थनाय मंदिरका है। ये तीनों लेख हमारे "बीकानेर जैन लेख संग्रह" नामक ग्रन्थमें ही प्रकाशित होनेवाले हैं। नं. ५ वाला लेख महिमापुरका है ही। महिमापुरके सुविधिजिनस्त्वका निर्माण उपाध्याय श्री क्षमाकल्याणजीके उपदेशसे होनेका शिलालेखमें उल्लेख है। उसके सम्बन्धमें उपाध्याय क्षमाकल्याणके गुरु अमृत-धर्मगणीजी अपने 'महिमापुरमंडण सुविधिजिनस्तवन' में इस प्रकार उल्लेख करते हैं—

श्री महिमापुर मंडण सोहे, प्रभु मंदिर सुरतर मोहे ।

देखत ही भवदुःख विछोहे, वर शिवमंदिर अवरोहेजी ॥५॥

बरस अदारीसे पैताले, शुद्धि माघ मास अजुवालेजी ।

इग्यारस दिन चैत्य मसारे, प्रभु पधराये सुविचारेजी ॥६॥

साहिब सुविधि जिनेसराय्या, सुरनरपति सेवित पाया ।

वाचक अमृतधर्म गणीशे, प्रभुगुण गाया सुजगीशेजी ॥७॥

(२) इसी अंकमें पृ. सु. श्री. जयंतविजयजीने रोप्याश्रमे कल्पसूत्रकी प्रशस्ति प्रकाशित की है। उसमें प्रशस्तिमें दिने हुए संवत् के सम्बन्धमें आपने "समन्वय" शब्दके उ. "किसा" है। पर मेरे नम्र मतानुसार उसका समन्वय तत्त्वयुग शब्दका अर्थ दो बार तत्त्व (अर्थात् तत्त्व तत्त्व) करनेसे हो जाता है। रावगतीर्षके भी अन्य उल्लेख प्राप्त हैं, जिनके विषयमें फिर कभी प्रकाश दामुंगा।

सूचना:—भासिक दर अत्रिभू भक्तिनाली पंडरभी तारीजे प्रभट थाव है,
लेखी सरेनाभाना हेरद्वारनां भणर नारभी तारीण सुधीभां अभने जगुवी देवां.

मुद्रक:—भगनबाई छेडाबाई देसाई. श्री वीरविजय प्रोन्टींग प्रेस, सलापोरा कोशराड,
पो. बो. नं. ६ श्री अजितामार्ग कार्यालय-अमरावती. प्रकाशक:—श्रीभनबाई कोकणास साह.
श्री श्रीधर्म अमृतधर्म समिति कार्यालय, कोकणासानी बाड़ी, बीकानेर-अमरावती.

॥ जैन ॥

मासिक वास्तवार्थ जैन ચેતામ્બર મુર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુસવર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦

વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૧ : ઇ. સ. ૧૯૪૪

કર્માંક

અંક ૫

કામલુ મુદ્રિ ૩ : મુરુબાર : ૧૫ આ ફેબ્રુઆરી

૧૧૩

પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો

સંપાદક તથા સંપાદક

શ્રીમુત સારાભાઈ અણ્ણિલાલ નવાળ

[કાવ્યાંક ૩]

[શ્રી. આણંદજી કમાણજીની પેઢીના તરફથી આજ્ઞતા " જૈન ડીરેક્ટરી વિભાગ " ના કામકાજ માટે હું મેવાક પ્રદેશના પ્રવાસે ગયો હતો. તે વખતે ચીતોડ કલેરમાં થતી શ્રી કેસરીચંદ્રજી અપિના સંગ્રહમાંથી મુગમધાન શ્રી જિનચંદ્રસુરિને લખતાં શ્રી જયમંદિર ગણિ વિરચિત બે ગીતાનું એક પાનું, અને પ્રાપ્ત થતાં, થતીજના સિખં શ્રીવિજયચંદ્રજીએ અને મારા સંગ્રહ માટે આપ્યું હતું. આ પાનાનાં બે ગીતાં પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાની દૃષ્ટિએ મહત્વનાં સામવાથી અને રજુ કરું છું.]

કમ્પદ પૂજ પધારિત્યર્થ, હું માણે રે ગરુડ મજરાળ;

એ શુરુ મુજ મન નિતુ વસઈ, તુજ નામઈ રે હરખ્યઈ મન આજ. કમ્પદ ૧

શ્રી જિનચંદ્રસુરિસર, કલિનઈ રે પંથીયા ભાઈ વાત;

કલિ નમરઈ કલિ આવસઈ, હું પૂજ રે ગુરુજી દિનરાત. કમ્પદ ૨

નયજી વયજી મન કલ્પસઈ, જિમ દેવી (ખી) રે બાખી (પી) યડા મેઠ;

સિમ જિનચંદ્રસુરિ નિતુ વસઈ, મન મોરઈ શુરુ આવઈ એઠ. કમ્પદ ૩

અમૃત વચન ઉપદેસતા, પૂજ આવઈ રે રૂઢી મજગતિ ગેલિ;

ગામ નયર પુર વિકરતા, જાણે પ્રગટી રે જગિ મોહણુવેલિ. કમ્પદ ૪

ઠોલ જાગા કુખડી, ચંગ વાળઈ રે રૂઢી બેરસ્યું તાલ;

સમ(ખ) નફેરી તિયલડી, ગુણ ગાવઈ રે નારીય રસાલ. કમ્પદ ૫

મજીવલ સંધ સદ્ મિલી, મિલિ વાલઈ રે શુરુ નયર નિવેશ;

વંદન આવઈ આહસ્યું, તનુ રવિ રવિ રનીકે સુદર વેશ. કમ્પદ ૬

રીકલ વંચઈ સોહતા, ચિર પ્રતપે રે શુરુ મહીવલિ ચંદ;

જયમંદિર ગણિ વીનવઈ, મુઝ ચાલ્યો રે દિન દિન આણંદ. કમ્પદ ૭

॥ શ્રીગુરુ ગીત ॥

શ્રી જયમહિર મણિ વિરચિત, ત્રિનયનદેસુરિ મીત. ૨

પંથીકા સુણિ મુજ વાતરી, ગુરુ જોઈ હરિ લાલ રે;	
જોગાહક મુજ વાંદિવા, આસ્વા મનકી પૂરિ લાલ રે.	પંથીકા ૧
કમ આવધ ઇણિ દેસકર્ષ, દિન દિન જોઈ વાટ લાલ રે;	
શ્રીજિનનચંદ સોહામણુઈ, દેવી (ખી) દલઈ જોગાટ લાલ રે.	પંથીકા ૨
તે દિન કમલીં આવિસ્પષ, આધ મિલધ મજરાય લાલ રે;	
ગુરુ સંદેસક જે કહઈ, નઈ લાગુ તસુ પાપ લાલ રે.	પંથીકા ૩
શ્રીગુરુ વાંદણુ ઉગ્રહલી, વીસર મએ મુહકાજ લાલ રે;	
રાત દિવસ મુપનંતરઈ, દેખું હું ગુરુરાજ લાલ રે.	પંથીકા ૪
વચન સુધારણ પીપરયું, નિરમલ કરસ્યું દેહ લાલ રે;	
સાંભલજ્યો મુજ વીનતી, કરજ્યો સરસ સનેહ લાલ રે.	પંથીકા ૫
સતપંચ મિલઈ સદેવીયાં, આવઈ ગુરુની ભાસ લાલ રે;	
લાલ ભરી મુગતાફો, પુરું મનકી આસ લાલ રે.	પંથીકા ૬
શ્રીગુરુ દરસણુ દેખતાં, પાપ મએ સખ હરિ લાલ રે;	
જયમહિર મુનિ ઈમ બલુઈ, અંમઈ આણંદ પૂરિ લાલ રે.	પંથીકા ૭

॥ શુભપ્રધાન શ્રીગુરુરાજમીત ॥

હોળી

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી)

દિવાળી અને હોળી એ બન્ને હિન્દુસ્તાનમાં પ્રચલિત તહેવારો છે. આ બન્ને તહેવારોનો ફરક “નાને દોવે દિવાળી અને મોટે દોવે હોળી” એ રીતે અંકાય છે. દિવાળીનો પ્રતિહાસ બેટલો રચ્ય છે, તેટલો જ હોળીનો પ્રતિહાસ અરપછ છે.

કોઇક વિદ્વાન માને છે કે—બાવણી પુનમ, ફરોરા, દિવાળી અને હોળી એ ચારે તહેવારો અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રના તહેવારો છે. પરંતુ આ માન્યતા બંધ બેસતી નથી. કેમકે શું બ્રાહ્મણ કે શું શૂદ્ર ચારે વર્ગો દિવાળીને બરાબર રીતે ઉજવે છે અને હોળીને પણ એવા જ રસપૂર્વક ઉજવે છે. હોળીની સરખાત હિન્દમાં કર્ક રીતે ચર્ષ, તે માટેના ભુદાણુદા ઉલ્લેખો મળે છે, જે પૈકીના કેટલાએક નીચે મુજબ છે—

પ્રાચીન માન્યતા—ઓળાની ઓસમ—

હોલાકા કે હોલિકા માટે વેદમાં કશોય ઉલ્લેખ નથી. મીમાંસાકાર જૈમિનિભટ્ટક પૂર્વ મીમાંસામાં હોલાધિકારમાં ‘હોલાકા’ નું માત્ર સૂચન મળે છે કે—

પ્રતોક્ષ્યાં હોલાચારદર્શનેજ તદર્થાં હોલાકા આચરવીયા ॥

પશ્ચિમમાં હોલાકાનો ઉત્સવ ઉજવાય છે, તે હોલાકા ઉજવવી.

હોલાકાનો ગુજરાતી અર્થ “ઓળા” અને “ચોક” થાય છે. ધઉ, ચણા, વડાણા

× “દિવાળી” માટે જુઓ, જૈન સત્ય પ્રકાશ વ૦ ૧૦ અંક ૧.

વગેરેના કામણ મહિનામાં જોળા પકાય છે. લોકો એકઠા મળી “જોળા” પાડી આનંદ મનાવે તેનું નામ “દોલાકા ઉત્સવ” છે. આ દોલાકામાંથી દોલિકા કેમ બન્યું એ પ્રશ્ન જાણી શકાય જ છે. જતાં જતાં કાંઈ કાંઈ વિદ્વાન જણાવે છે કે—દોલાકા અને આંખાની મંજરીના પીણામાંથી દોલિકા અને વિજયાપાનનો જન્મ થયો છે. પુરાણકથાઓમાં શ્લોક છે કે—

જુલે જુવારસમયે વિનયજ્ઞવદ્યાં, પ્રાતર્વસન્તસમયે સમુપસ્થિતે ચ ।

સંપ્રાપ્ય જુલકુલ્યમં સહ-ચંદ્રનેન, સર્વં હિ પાર્યં ! પુરુષોષ્ય સમાઃ સુખી સ્વાત્ ॥

અર્થાત્ ઠંડી જાય અને વસન્ત યામે ત્યારે પખવાડીનું વિતાવીને ચંદ્રન સાથે પાણીમાં બદેલ આંખાના કારને પીવે.

આપતી મરથીની મોક્ષમ સતાવે નહીં તે ખાતર પ્રાચીન કળમાં આ પ્રયોગ આવશ્યક મનાતો હશે, પણ લોકોએ તો તેને સ્થાને લાગ, આગ અને દારૂને જ દાખલ કરી દીધાં. આજેય ઉનાળામાં સરખત કે ઝાકને બહારે દારૂ અને ચાનો વધુ આદર થતો જોવાય છે. આ રીતે દોલાકામાંથી દોળીએ—આમજાનરીપેયમાંથી વિજયાએ વિજય મૂંડવી લીધી છે.

શીમાન હરિપ્રપન્ન દોલાકા અને દોળીનો સમન્વય કરતાં કહે છે કે—

દોલાકાકા ઉત્સવ પુરાણા હૈ ? અથવા દોલિકાકા ? । હમારા વિચાર હૈ કિ—દોલાકાકા વિધિ અતિ પ્રાચીન હૈ, દોલિકાકા પ્રથમન પોહે જુમા હૈ । હસમેં જનાર્થ માય હૈ । જનાર્થ કોગ રોગકો રાફસી દ્વારા ઉત્પન્ન માનકર ઉસે ગણિયાં રેતે થે તથા ઉસે કલ્પિત રૂપસે જલાતે થે । આર્યોને હસ ઉત્સવકો જબ અપમાયા તથ ઉસકી રાજકી કમ્બના હોને લગી ઓર રાજા મી ઉત્સવમેં સમ્મિલિત હોને લગે । ઉત્સવમેં જજૂત મી રહતે હી થે હસીસે યહ માત જાણીય હો ગઈ કિ દોલિકામેં જખ્દાકલ્પર્ય આવશ્યક હૈ । દોલિકાઉત્સવકો ઉત્પત્તિ જનાર્થમેં કી થી જત વ્હ દોલિકા જલાનેકે કિયે લડકે આગ જખ્દાલકે ઘરસે લાયા કરે યહ જ્ઞાન હિન્દુ ધર્મે પ્રાચીનેં ઉપલબ્ધ હોતા હૈ ।

—[વાંકીપુર-પટનાસે પ્રકાશિત, તા. ૧૩-૩-૧૯૩૦, ચિ. સં. ૧૯૮૧ પા. છુ. ૧૩ ગુરુવારકી, હિન્દી સાપ્તાહિક પત્રિકા “શિક્ષા” કં. ૬૩ સં. ૭૭ પૃ. ૭૬,]

લેખક મહાશય સાફ સાફ જણાવે છે કે—દોળીનો તહેવાર તે બનારોનો તહેવાર છે અને બનારોનો છે. તે માત્ર ગતાનુગતિક રૂપે આર્યોમાં ચાલુ રહ્યો છે.

એક લોકાકિત યાદે છે કે—જેને જુ જમજં પચ્ચમચવા વહિસેવનમ્ ॥ એટલે કે ચૈત્ર મહિનામાં પરિભ્રમણ અને અગ્નિસેવન તે લાભકારક છે. હિન્દી ચૈત્ર મહિના દોળીને બીજે દિવસે જ કહેવાય છે. એટલે આ દિસાએ દોળી વાસ્તવિક વસ્તુ બની જાય છે. પરંતુ જુલકું ન જોઈએ કે—ઉપરની લોકાકિત કહેલને માટે પરિભ્રમણ અને તાપસેવનની સિદ્ધાંત કરે છે. માત્ર એક દિવસ માટે અને તે પણ ચૈત્ર સિવાયના દિવસ માટે નહીં. એટલે કે એ કિંમત દોળી માટે છે એ માનવું તે અમલમાં જાય છે.

શીવુત મોતિલાલ મિશ્ર “અમલ” B. A. માને છે કે દરેક સ્થાનોમાં દોળી પ્રકારવાથી શિવાજીની ઠંડીથી દુષિત વાતુમંદલ સુધરે છે, ઠંડીથી ઉત્પન્ન થયેલ રોગ નાશ પામે છે અને ઉત્સવોથી જાતુ પથદાના કારણે ઉત્પન્ન થયેલ શારીરિક શિથિલતા પશુ દૂર થાય છે. એમ કાંઈ કાંઈ વિદ્વાન સ્વાસ્થ્ય માટે પણ દોળીનું સમર્થન કરે

૭. પરન્તુ હોળી વડે મનનું, વાણીનું કે શરીરનું સ્વાસ્થ્ય કેટલું કેળવાય છે એ જનતાની જાણ બહાર નથી.

એક વિદ્વાન તો હોળીને જગતની રચના સાથે જ જોડી લે છે. બહાપુરાણમાં શ્લોક છે કે—**શ્રીઃ શાસ્ત્રિઃ જગદ્ બ્રહ્મા, સલર્જઃ પ્રથમેઽદ્યત્નિ ॥**

બહાણએ શ્રેષ્ઠ સંહિતાના પહેલા દિવસે જગત બનાવ્યું અને કાળ બનાવ્યો.

કુદરત આ દિવસોમાં લીલીકમ-શુભિ બતાવી દર સાલ વર્ષિકાત્મક મનાતો છે. શ્લોકો “હોલિકાત્મક” વડે માત્ર તેને અનુસરે છે.

ઉપરના ઉલ્લેખો હોલાકાને પ્રાચીન અને હોળીને અર્વાચીન કરાવે છે. ભોલેકાકા કાઈ વિદ્વાન તેની વાસ્તવિકતા-ઉપયોગિતા માટે વિવિધ કથના કરે છે, પણ કથના તે કથના જ, ન્યાં પ્રાચીન પુરાવા મળતા નથી ત્યાં કથનાનો ઢોળ કઈ રીતે ટકી રહે? સારાંશ એ છે કે હોળીનો પ્રાચીન ઉલ્લેખ મળતો નથી.

પૌરાણિક માન્યતા-હોલિકા મેદા અને દુંદાની કથાઓ.

હોળી માટે પુરાણો અને વિધિઓ શું કહે છે. આપણે હવે તેને તપાસીએ.

૧-સ્કંદપુરાણના કાશ્યપમાહાત્મ્યમાં હોલિકા તથા મેદા રાક્ષસીઓને બાળી મૂકવાની કથા છે.

૨-ભક્ત પ્રહાદની કથામાં વર્ણન છે કે-હિરણ્યકશ્યપ નામે મહાન રાક્ષસ રાજા હતો. તે પાપી હતો, ઈશ્વરનો કુદર-વિરોધી હતો અને માત્ર પોતાને જ ઈશ્વર તરીકે મનાવતો હતો. પરન્તુ તેના પુત્ર પ્રહાદ ચુરત ઈશ્વરભક્ત હતો. રાજાએ પુત્રને ક્રુષ્ણ કરવા અનેક ઉપાયો ચોભ્યા, જેમાં એક ઉપાય એ હતો કે-પોતાની હોલિકા નામની જેન (જેને અન્ય સ્થાને માત્ર રાક્ષસી તરીકે ઓળખાવી છે) કે જેને અગ્નિ બાળી શકતો ન હતો તેણીના બાળામાં પ્રહાદને બેસારી આરે તરફ આગ લગાવી લીધી. પણ પરિણામ બિલકુલ આખું. હોલિકા બળીને રાખ થઈ ગઈ અને પ્રહાદ બિલકુલ જીવી ગયો. બીજા બાળકો પણ એ રાખને શરીરે ચોળી નામવા કુદવા વાગ્યા. બસ, ત્યારથી. હોલિકા-ઢળ અને ધુળેટીના તહેવારો શરૂ થયા છે.

૩-કાઈ ભિન્ન માને છે કે-મહાદેવજીએ ત્રિપુરાસુરને બાળ્યો. એ અથવા કામદેવે મહાદેવ ઉપર કામબાણ ચલાવ્યું ત્યારે મહાદેવે ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડી કામદેવને બાળી નાખ્યો છે. આ કથના જે દિવસે બની તે દિવસ જ કામદહન-હોળી તરીકે ઉજવાય છે.

૪-ભવિષ્ય-ભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં ઉત્પત્તિકથન છે કે-યુધિષ્ઠિરે પૂજ્યું કે-લોકો સ્થાનિ-સ્થાનિ લાકડોઓનો ઢગલો કરીને બાળે છે અને ઓઝરાઓ નામે છે કહે છે તેનું અરથ શું છે? શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તર આપ્યો કે-પ્રાચીન કાળમાં શિવાળા પછી ચીતલનો રોગ બાળકોમાં બહુ ફેલાતો હતો અને નાનાં નાનાં બાળકો ટપેટપ મરી જતાં હતાં. શ્રીકૃષ્ણે કવિએ-પશુરાજને તેનો ઉપાય બતાવ્યો કે-દુંદા નામની માલીની પુત્રીએ મહાદેવની આરાધના કરી તેની પાસે અશર થવાનું વરદાન માંગ્યું. મહાદેવે તે વરદાન આપ્યું, પણ વચમાં કુદરત એ હતી કે-અતુલકાના સમયે ગાંડા અનુબની અને પામલની જેમ વર્તતા બાળકો. કામે તે કમભરે બની જશે. આ દુંદા રાક્ષસી છે, જે બાળકોને પેલ્લના હરિક-હનુ. માની ઉપદ્રવ કરે છે. બાળકો આમળ આવે અને ગાંડાની જેમ નામે કહે તો તે રાક્ષસી માલી જાયી, અને બાળકો મરતાં જાયી જશે. બસ, ત્યારથી હોળી અને ધુળેટીના તહેવારો ચાલુ થયા છે.

૫-પૃથ્વીરાજરાયો હોળીની ઉત્પત્તિ ચોક્કસ વંશી રાક્ષસ દુંદાથી સત્ય છે.

૬-હેમાદ્રિ હોળીનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે કે-

ચન્દ્રચેત્ હોલિકામૂર્તિ, સર્વવિજ્ઞોપશાન્તયે ॥
યસ્તજ દ્વપર્વં હપ્ત્વા, સ્નાનં કુર્વાન્નપોત્તમઃ ।
ય તસ્ય દુરિતં કિંચિન્નાચયો વ્યાચયો નૃપ ! ॥
અચ્છાપાત્રમસંત્રસૈઃ કૃતા ત્વં હોલિ બાલિયૈઃ ।

૭-ન્યોતિર્નિર્બંધમાં હોળીનું વિસ્તૃત વિધાન છે-

અસ્થાં નિશાભામે પાર્યે! સંરક્ષ્યાઃ શિશ્વો મુદ્ધે ॥
તમર્મિન્નિઃપરિક્રમ્ય, ગાયન્તુ ચ હસન્તુ ચ ।
જલ્પન્તુ સ્વેચ્છયા લોકા, નિઃશઙ્કા યસ્ય યન્મતમ્ ॥
પશ્ચમીમસુભાસ્તાસ, તિથયોઽન્તયુષ્યશઃ ।
વશ સ્યુઃ શ્યોભનાસ્તાસ, કાશ્વસ્તેયં વિચિયતે ॥
૦૦૦૦૦ તેજ શબ્દેન સા પાપા, રાક્ષસો ત્વતિમાન્નુયાત્ ॥
++++ શાળ્પદાલસૂતિકાગેદા-ખિન્નશુદ્ધારિતવદ્વિના । ++++
સ્નાત્વા રાજા શુચિર્મૃત્વા, સ્વસ્તિવાચનતત્પરઃ ।
વત્વા ધાનાનિ મૂરીણિ, વીપચેત્ હોલિકાં તતઃ ॥

ઉપરના ઉલ્લેખો હોળી સમ્બન્ધી વિવિધ વાતો સ્પષ્ટ કરે છે. બીજા તહેવારોની ઉત્પત્તિની વાત એકાદ અને એક જ રૂપે હોય છે. પરંતુ હોળી માટે તેમ નથી એટલે કે હોળીનો ઇતિહાસ સર્વથા અસંબંધ મળે છે. હુંડા, મેડા અને હોળી એ ત્રણેનું પરસ્પર બેદાલ અને એકરૂપતા પણ મળતાં નથી. હુંડાની ખટતોને હોળીનું નામ આપવું એ પણ વિચારણીય સમસ્યા છે,

વૈષ્ણવ આન્યતા-દોષયાત્રા, દોષોત્સવ.

દેરીપુરાણ અને નિર્ણયામૃત ગ્રંથમાં એ. યુ. ૩ થી વે. યુ. ૩ સુધી અનુક્રમે શિવ-પાર્વતી, નૃસિંહ, અને વિષ્ણુદક્ષીના દોષોત્સવનું વર્ણન છે. વૈષ્ણવ તીર્થોમાં ચૈત્ર માસમાં આને પણ આ દોષોત્સવ ઉત્જવાય છે જે માટેની કથાઓ પણ મળે છે.

શ્રીકૃષ્ણે એક બપોરે ઉપદ્રવહારી અસામારી અને મનુષ્યોમાં કાળો કરે વર્તણૂકનાર રાક્ષસનો સંહાર કર્યો, અને લોકોને મુક્ત કર્યાં. પછી તેમણે હિંડોળા પર વિમાનિત લીધી. બસ, ત્યાંથી આ દિવસ પવિત્ર-સુખકર મનાય છે, શ્રીકૃષ્ણનો હિંડોળો બનાવાય છે અને હોળીના તહેવાર તરીકે ઉજવાય છે.

અઠાવેવર્તપુરાણમાં પણ કામળાની દોષયાત્રા વર્ણવી છે,

મરો લોકગતં દક્ષા, ગોર્ધિર્વં પુરુષોત્તમમ્ ।

કાલ્પન્યાં સંયતો મૃત્વા, ગોર્ધિસ્ય પુરં વજેત્ ॥

જે શ્રીકૃષ્ણની કા. યુ. ૧૫ની દોષયાત્રા બેઠીને સંવત અને તે ગોલોકમાં ચાલ્યો જાય. વિષ્ણુપુરાણ અને ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણે કંસની રાક્ષસી કરપુત્રનાને સ્તનપાન કરતાં કરતાં મુસી લીધી, એવી કથા છે. એ પુત્રનાના અગ્નિસસ્કારનો દિવસ તે જ હોળી, એવી કેટલાએક દેશમાં આન્યતા છે.

આ વૈષ્ણવ કથાઓમાં નથી હુંડાની વાત કે નથી હોળિકાની વાત. માત્ર કૃષ્ણની ભક્તિને અનુલક્ષીને જ આ કથાઓ બનેલી છે.

બંગાળીઓ આ દોષયાત્રામાં અપવાસ કરે છે, કૃષ્ણમૂર્તિ ઉપર અને પછી પરસ્પર

એક બીજા ઉપર કંડુ-મુલાલ ઉડાડે છે સાથેસાથ ધર બહાર ધાસનું એક પૂતળું બનાવી તેને પણ બાળી નાખે છે. આ રિવાજ માત્ર બંગાળામાં છે, ઓરિસ્સામાં દોલોત્સવ ઉજવાય છે, પણ પૂતળું બાળતા નથી.

એકથી દોલયાત્રા તે હોળીનું અનુકરણ છે જ, પણ તે શુદ્ધ સંસ્કરણ રૂપે છે.

લુદા લુદા પ્રદેશમાં હોળીની વિવિધ આચરણો.

દિવાળી વગેરે તહેવારો સર્વત્ર એક જ નામથી ઓળખાય છે, અને મોટે ભાગે એક જ રીતે ઉજવાય છે. અહીં હોળીનો તહેવાર લુદા લુદા વિભાગોમાં નવાં નવાં નામોથી ઓળખાય છે અને મોટે ભાગે લુદી લુદી રીતે ઉજવાય છે જે પૈઝાના કેટલાક ભેદો નીચે મુજબ છે.

દક્ષિણમાં “મહાદેવે આજે કામને બાળી નાખ્યો” તે કારણે આ દિવસ કામદહન-હોળી તરીકે ઉજવાય છે.

ઉત્તરમાં “પુતનાનો આજે અગ્નિસંસ્કાર થયો” તે કારણે આ દિવસ દોલયાત્રા રૂપે ઉજવાય છે.

બંગાળામાં “કૃષ્ણજીએ આજે પાપી રાક્ષસને મામાં પછી દિડોળમાં વિગ્રામ કર્યો” તે કારણે આ દિવસ દોલયાત્રા તરીકે ઉજવાય છે. સાથે સાથે ધાસના પૂતળાની હોળી પણ કરે છે.

ઓરિસ્સામાં બંગાળની જેવી માન્યતા અને દોલયાત્રાની પ્રથા છે, માત્ર પૂતળું બાળવાનો રિવાજ નથી.

કેકિય અને મહારાષ્ટ્રમાં “બાળકોએ આજે દુંદાને માથે બહાર તમડી મૂકી” તે કારણે આ દિવસ ક્ષિમત્રા તરીકે ઉજવાય છે.

કર્ણાટકમાં હોળીના દિવસે માથાથી પગ સુધી ભીંકાના પુલની માળા પહેરી મુમટી મુમટ વાળ સાથે ટીપરીની રમત રમતા રમતા નાચ ગાયન કરે છે.

મુજરાતમાં મહુ ખરું મહારાષ્ટ્રનું જ અનુકરણ છે.

મારવાડમાં આ ચદ્દ તહેવાર છે તેનો તાદ્દશ ચીતાર ભોવા મળે છે. અહીં ધંધાજી નમુચંદ અને હોળીનો રાજ વગેરે બનાવીને બિખત્સ રીતે હોળી ખેલાય છે. હોળી તે આ દેશમાં મોટે તહેવાર મનાય છે.^૨

હોળીનો તહેવાર તે ખાસ કરીને તો માળામાળી જુઠા બકવાડ ચોરી ભરી દારૂખોરી માતૃભક્તિનું ઇત્યેક અપમાન પાશવી વર્તન બનીતિ અને અધઃપતનના આનંદ માટે જ લગભગ દરેક પ્રદેશમાં ઉજવાતો હિંદનો ભહેર તહેવાર છે.

બંગાળનો નવાજ સિરાજ હૈદીબા હોળીમાં પોતાના સરદારોને ખોટા ખોટા સંદેશાઓ પાઠવેલો હતો, અને તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાને “મૂખ”ના વિશેષણથી નવાજતો.

એંગ્લો સેક્સન લોકોનો જૂના કાળમાં ફજ્જાચારીની ૮ મી તારીખે વર્ષારંભ માની લાંબો દિવસ થવાની ખુશાલીમાં ઉજવાતો આનંદ-ઉત્સવ, ફિસ્ટમસ (નાતાલ)માં રમાતી હોળી, અંગ્રેજોનો તા. ૧લી એપ્રિલનો “એપ્રિલફુલ” અને સિયા મુસલમાનોમાં પ્રચલિત

૨ મારવાડ તથા બંગાળના ભોનો જિનેશ્વરની પૂજા ઉત્સવ અને સાધર્મિકવાદ્વચ્ચ વગેરે ધાર્મિક અનુષ્ઠાન વડે હોળીને ઉજવે છે. જે કે આમાં અનુકરણ તો છે જ, કિન્તુ આ લોકો હોળી નથી, આ સાચી પાપની હોળી છે.

અહીં અને તેના પુત્રો હસન તથા હુસેનના “ તાજુત ”ના દહનવિધિ નહીં કિન્તુ દહનવિધિ એ કેટલેક અંશે હોળીની સાથે મેળખાતા તહેવારો છે.

ઉપર દર્શાવેલ નામો કથાઓ અને વિધિઓની વિભિન્નતા જોતાં હોળીનો તહેવાર કેટલો કષ્ટિપત અસભ્યતામૂલક અગ્રોક્ષ અને અનીતિવર્ધક છે તે સહેજે સમજી શકાય તેમ છે.

જૈનધર્મમાં હોળી ખેલવાની મના છે.

જૈન ઔપચારિક સાહિત્યમાં દુઢાં હોળી અને ધુળેટીનો મેળ દર્શાવતી કથા છે.

જ્યપુરમાં મનોરમ શેઠને ચાર પુત્રો અને હોળી નામે વિધવા પુત્રી હતી. હોળી કામપાળ ઉપર મોહિત થઈ વિરહથી પીડાવા લાગી. દુઢાં નામની ચાલાક સ્ત્રીએ રવિવારના દિવસે સૂર્યમન્દિરમાં પૂજના બહાનાથી આ બન્નેનો મેળ કરાવી આપ્યો. હવે હોળીએ સતીદાહનો દોષ કર્યો અને પિતાના આગ્રહથી તે વિચારને મુલતવી રાખ્યો. ફરીવાર ફા. યુ. ૧૫ની રાતે એક ઘાસના ઝુપડામાં કામપાળ અને હોળી મળ્યાં, અને ત્યારથી જ સાથે રહેવાની મુરદા કરી. બન્નેએ દુઢાં અને ઝુપડાને બાળી નાખી પોખારા ગવ્યા. આ તરફ શેઠ અને લોકોએ દુઢાંના મઠાને હોળી માની હોળીએ સતીદાહ કર્યો છે એમ નક્કી કરી તેની રાખ સરીરે લગાવી. હવે કામપાળ હોળીના કહેવાથી અવાર નવાર મનોરમ શેઠની દુકાને જવા લાગ્યો અને એક દિવસે સાડી ખરીદવા માટે હોળીને પક્ષ સાથે લઈ ગયો. શેઠ બોલ્યા કે આ મારી પુત્રી છે. કામપાળ બોલ્યો કે—શેઠજી તમારી હોળી અને મારી સ્ત્રી ફરક રીતે સરખાં લાગે છે. મને પક્ષ એકવાર સૂર્યમન્દિરમાં તમારી પુત્રીમાં મારી પત્નીનો ભ્રમ થયો હતો. તમારી પુત્રી તો સતી બની ગઈ છે. મારી પત્ની આ જીવતી છે. હવે શેઠજીએ આ બન્નેને જમાઈ અને પુત્રી કરીને રાખ્યાં. આ તરફ દુઢાં મરીને પીશાયશ્ચ થઈ હતી. તેણે કોપથી જ્યપુરનો વિનાશ કરવા તૈયારી કરી. લોકોએ “બલિ” ધરી બચવાનો “ઉપાય” માંગ્યો. દુઢાંએ જણાવ્યું કે—“મારા પૂર્વજના બાંક અને ભરતક છે તે સિવાયના ફરકને મારી નાખીશ.” આ સાંભળી લોકોએ બચવા માટે લાંડપક્ષ આદર્યું, સરીરે કીચક.લીંપી ભરકકપક્ષ સ્વીકાર્યું અને જીવ બચાવ્યો. આમ દેખી દુઢાં પ્રસન્ન થઈ. બસ! ત્યારથી હોળી દુઢાંદહન અને ધુળેટીનો તહેવાર શરૂ થયો છે.

આ જૈનકથાની રચના હોળીને પોષવા માટે નથી, કિન્તુ “આર્યોએ આ તહેવારને કઈ ઘટનામાંથી ઉપજાવ્યો છે” તે સ્પષ્ટ કરવા માટે છે. આ તહેવારની પાછળ સ્વતંત્રતાનો સંદેશ નથી, કિન્તુ કાયરતાનું દિગ્દર્શન છે. અથવા તહેવારો ઉજવવા એ “શુદ્ધિનું દીવાળું” કાઢવા જેવું છે. જૈનાચાર્યો પોકારી પોકારીને કહે છે કે હોળીનો પ્રચલિત તહેવાર સર્વથા ત્યાગ કરવા લાયક છે.

આજના વિચારકે શું કહે છે ?

જૈનાચાર્યો હોળીના અસભ્ય પ્રચાર સાથે જેઠાદ કરતા આવ્યા છે અને કહે છે, તેમ આજ કાલના વિચારક વિકાનો પક્ષ હોળીને તજવાનું જોરશોરથી જણાવે છે અને તેમ કરવાથી જ દેશ સમાજ તથા આત્માનું કૈમ થશે એમ ખતાવે છે.

અર રહ્યાં તેમના લખાણમાંનાં શૈક્ષણિક ઉદ્દેશોધક અવતરણો—

શીશુત ઝગવેલી લાગે છે કે—તેમાં વધતા ઝોઝા પ્રમાણમાં અનીતિ અને બિલકલ-પક્ષ જોવામાં આવે છે, ચોરી, માળામાળી, ક્રાંત્યવનિ, લોકના સામાનનો નાશ, અસ્વીક સ્ત્રી-પુરુષોને સાથે લઇને ફરવું, દારૂ પીને મસ્ત બનવું, સ્ત્રીઓને અસ્વીક સ્વપ્નાથી બોલાવવી, એકપ્રીતના કપડાં ઉપર ભૂંડા કબ્દો લખવા વગેરે જે પાશવ કૃત્યો કરવામાં આવે

છે તે બીજે કાર્પણ પ્રસંગે કરવામાં આવતાં નથી (૫૭૮). આ તહેવારની ઉત્પત્તિ સાથે ઘેંઠા રાક્ષસીની કથા પુરાણકારોએ જોડી દીધી છે, પરંતુ હાલમાં તો આ રાક્ષસી ક્યાંય જણાતી નથી, તેથી તેનો વધ કરવાની આ પ્રમાણ તેની ગેરહાજરીમાં માત્ર નીતિનો વધ કરવાને જ કારણભૂત થાય છે (૫૭૮). દોલોત્સવમાં કેટલાંએ ખરાબ અને અસહ્ય રીતિ રિવાજો જોવામાં આવે તેના કરતાં વધારે નામોશી ભરેલું બીજું શું હોય ? (૫૮૧) આ તહેવારોમાં પણ ન શોભે એવા અનાચાર છુટથી ચાલવા દેવા એ શું માણસાર્થ જુલો જવા જેવું નથી ? (૫૮૧) હોળીનો તહેવાર નીતિને જુલાવી દઈને આપણને પાપ કર્મમાં નાખવાને કારણભૂત થાય એ કેટલું દુઃખદ છે ? (૫૮૧) તેને લીધે સરીરનો અને સંપત્તિનો બગાડ થાય છે, એટલુંજ નહીં પણ મેળવેલાં જ્ઞાન અને આખરે ઉપર પણ પાણી ફેરે છે. (૫૮૧) આ તહેવારથી જણાર્થ આવતો આવેલો અધઃપાત મનમાં કસેલ ઉત્પન્ન કરનારો છે. (આર્યોના તહેવારોનો ઇતિહાસ યુગસતી પૃ.૫૮૩)

શ્રીમત્ દત્તાત્રેયે બાલકૃષ્ણ (કાકા) કસેલકર લખે છે કે—હોળીનો તહેવાર તો કાઠી નાખવા જેવો અણધાર, તે દિવસના જૂના કાર્યક્રમમાં ઉત્પત્તિનો એક અંશ નથી (હોળી ૨૬). હોળી સળગાવવાની પ્રથા કાઠી નાખીએ તો કીક (હોળી ૩૦).

પ્રાચીન કાળની સિંચપૂળની વિડંબના તો આમાં નહિ હોય ? (પ્ર. ૧૦૩) લોકોમાં અશ્લીલતા તો છે જ, તે મરવાની નથી. “સુચ્યતુ દુર્જનઃ” એ ન્યાયે એને વરસતો એક દિવસ આપવાથી તે હીનવૃત્તિ આપું વરસ કાળમાં રહે છે, એમ કેટલાક માને છે. સાચે જ તેમ હોય તો તે બચકર જૂલ છે, અગ્નિને ધી આપવાથી તે કંઈ કાળમાં નથી રહેતો, પાપ અને અગ્નિ સાથે સ્નેહ જાતો ? (૧૦૪) હોળિકા એક રાક્ષસી હતી, તેને બાળવાનો આ તહેવાર છે, એમ જો મનાય તો આપણે તેને ચોરી આણેલા લાકડાથી બાળી ન જઈએ. (૧૦૪) પ્રજા અધિકારવગરની, પરતંત્ર બાળવૃત્તિની અને બેજવાબદાર હશે ત્યારે જ એવકુશી ભરેલાં કૃત્યોથી આ તહેવાર ઉજવવાનું પ્રચલિત થયું હશે. (૧૦૫) રામન લોકોમાં સેટનેલિયા નામનો એક યુધામોનો તહેવાર હતો, (આ હોળી પણ એવો જ યુધામોનો તહેવાર છે. પ્ર. ૫. ૧૦૫)

(જવતા તહેવારો, હોળી, પૃ. ૨૬-૩૦, યુધામોનો તહેવાર પૃ. ૧૦૨ થી ૧૦૬)

આ રીતે મહા વિચારક પુરુષો “હોળીનું પર્વ એ અનીતિનો અખાડો છે” ઈત્યાદિ જૈનસાધાર્યોનાં કથનોને સમજાવવા પુષ્ટ કરે છે.

હવે સાચી હોળી ઉજવએ, રખે જૂલ કરતા.

જૈનાચાર્યો પુનઃ પુનઃ કહે છે કે—તમે સમજુ હો, સુદિવાન હો તો હોળીની પ્રચલિત પ્રથાનો સર્વથા ત્યાગ જ કરો.

જૈનાચાર્યો એમ પણ કહે છે કે—તમે હોળીના નામે ધુળેટીની પ્રમાણમાં તમારાં ધન માલ, માનવતા, નીતિ, સંસ્કાર, આખર, સદાચાર અને સદ્વાણીનું ‘કહેનો’ લીધાચ કરો છો તે ઈચિત નથી. છતાંય સાચેસાચ હોળી ખેલવી હોય તો તમારે આ દિવસોમાં અજ્ઞાન, અધમતા, અનીતિ, અનાચાર, પાપ અને દુષ્કર્મ અને ‘ખગવાદ-પાપવાણીનું’ જ બલિદાન દેવું જોઈએ. સત્સંગનાં સાધનોથી પાપના પ્રમાણપરથી આજ સળગાવી કંચન જેવા શુદ્ધ-સદ્વર્તની બની જવું જોઈએ. આ રીતે ઉજવવામાં આવે તે જ સાચી હોળી છે, એ જ પાપવૃત્તિ રૂપી ઢુંઢા રાક્ષસીનું દહન છે. એ જ વારતવિક હોળી છે.

હરકથેશ પ્રાણીમાત્ર આવી હોળી ઉજવે એ ઇચ્છાપૂર્વક વિરતું હું.

કારણવાદ

[જગતવ્યવસ્થાનું નિરૂપણ કરતા શિક્ષાંતની સરળ સમજૂતી]

જગતવ્યવસ્થા માટે કૌનકર્તાને કારણવાદનું સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે. કૌન કર્તાને સ્પષ્ટતાકરે કેવું સરસ બ્યવહારુ રૂપ પસંદ આવ્યું છે એ આ કારણવાદ ઉપરથી સમજવું છે. કૌનકર્તાને સર્વંત સર્વંદર્શી વીતરાગ જગત્વંતને દેવાધિદેવ-ધર્મર તરીકે માને છે; કૌન કર્તાને ધર્મરનો ધર્નકાર કદિયે નથી જ કર્યો, પરંતુ ધર્મરનું સ્વરૂપ એક સામાન્ય માનવીની જેમ, રાગ અને દ્રેષથી પરિપૂરિત નથી માન્યું. ધર્મરને આખા જગતના કર્તા, હર્તા, કે વિદ્યાતા સ્વરૂપે ન માનતાં એ બધાંથી પર, સર્વશ્રેષ્ઠ પૂર્ણપુરુષોત્તમ તરીકે માન્યો છે. બ્યારે ધર્મર આ જગત નથી બનાવ્યું તો આ જગતની વ્યવસ્થા કોણ કરે છે ? એવા પ્રશ્નો પસંદ આવણી સમક્ષ ઊભા જ રહે છે, એનો જવાબ આપતાં-જગત વ્યવસ્થા માટે કૌનકર્તાને કારણવાદનું વિધાન કર્યું છે જે સસેપમાં અહીં આપવામાં આવે છે.

એકવાર મગધદેશમાં ગંડકી નદીના તીરે પાંચ મિત્રો બેઠા હતા. ગંડકીનું નિર્મલ જલ ખળખળ કરતું વહેતું હતું. નદીના પ્રવાહની જેમ મિત્રોના વાર્તાલાપનો વિષય પસંદ બદલાતો જતો હતો ત્યાં વાત નીકળી; બીજાં તો ઠીક પસંદ આ જગત કેમ આવે છે ? કેણે બનાવ્યું હશે ? પાંચે મિત્રોએ આગ્રહન વિષય ઉપર પોતપોતાનાં મંતવ્યો રજૂ કર્યાં, પરંતુ એમાં ભેદિએ તેવું સમાધાન ન થયું. ત્યાં તો સામેથી બીજા પાંચમિત્રો આવ્યા આવતા હતા. બધાનો પરિચય સારો હતો એટલે બેઠેલા મિત્રોએ સામેથી આવનાર મિત્રો પાસે પોતાના પ્રશ્નનું સમાધાન મેળવવાનો વિચાર રાખ્યો. આવનાર મિત્રોનાં નામ અનુક્રમે કાળદેવ, સ્વભાવચંદ, અવિતવ્યતારામ. કર્મદેવ અને ઉલ્લસલાલ હતાં. ઉપર્યુક્ત પ્રશ્ન એવો તેમને પૂછવામાં આવ્યો કે ઉતાવળા ઉતાવળા કાળદેવ બોલી ઊઠ્યા.

કાળદેવ-ભાઈઓ ! આપણે પાંચે મિત્રો આપણી માન્યતા આ અહીં બેઠેલા મિત્રોને સમજાવીએ અને આમ પોતપોતાની વાત સમજાવતાંયે સમાધાન નહિ થાય તો આપણે સર્વંત દેવશ્રી મહાવીર પ્રજા પાસેથી સમાધાન મેળવીશું. જુઓ પહેલો હું જ બોલું છું. આ અપ્રાપ્ત સચરાચર જગત મારે-કાળદેવને વસ છે. કાળથી જ વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને કાળમળે જ વસ્તુનો નાશ થાય છે. જેમકે સીનું લગ્ન થયા પછી અમુક કાળે જ તે મર્ત-વતી થાય છે, એ મર્તમાંથી અમુક સમયે જ બાલકનો જન્મ થાય છે, એ બાલક કાલકર્તા-આલર્તા, હસર્તા-બોલર્તા શીયે તે પસંદ અમુક કાળે જ. જન્મ્યા પછી તરત જ ન બોલી શકે; જન્મ્યા પછી તરત જ ખોરાક-આનાજ ન ખાઈ શકે. એમાં કાળમળની જગત્વર અપેક્ષા રહે છે જ. હજી આમળ વધી-હૂધમાં મેળવણી-હઠી નાંખ્યું છે છતાંયે મેળવણી નાંખ્યું કે તરત જ દૂધ જમી જતું નથી. એને જગતાં-દૂધનું હઠી થતાં તમારે કાળની અપેક્ષા રાખવી જ પડશે. એમ નહીં કરો તો કાચું હઠી નીરસ અને સત્ત્વ વિનાનું જ રહે.

આવી રીતે એક બેઠેલ પોતાના બેતરથા કરીતો બેઠેલો વાળ્યો છે. બેઠેલો વાળ્યો કે તરત જ કાંઈ ફળ નહિ મળે. તમે અને તેવું સુંદર ખાતર નાખો, પાણી થાય કે એને અનુકૂળ મણુ બનાવી આપો, પરંતુ બેઠેલો વાળ્યો કે તરત જ ફળ નહિ આવે.

અરે, તમે એક આંખાની કસમ વાવો તો પણ ફક્ત આવતાં અમુક કાળની અપેક્ષા રાખવી જ પડશે. અમુક કાળ થયા પછી એની ઝડપ આવશે ત્યારે જ તેને મોર આવશે. ત્યારપછી અમુક સમય બ્યતીત થયા પછી જ આખરી થશે અને તેમાંથી અમુક સમય વીત્યા પછી જ સ્વાદુમધુર આમ્રફલ-પાકેલી ફેરી જિતરશે. મોસમ વિનાનાં એને ફળ નહિ જ આવે. જે સદાફલી આંખા હોય છે તે પણ વાંચ્યા કે તરત જ ફક્ત નથી આપતા, પરંતુ કાળદેવની અપેક્ષા જરૂર રાખે છે. બાઈઓ ! હું કાળદેવ જ આ જન્મતની બ્યવસ્થા ચલાવું છું, હું જ અમુક સમયે વસ્તુ ઉત્પન્ન કરું છું, અને હું જ અમુક સમયે તે વસ્તુનો વિનાશ કરું છું. અરે જુઓ તો ખરા ! મ્હારે મહિમા તો અજન્મ છે. શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને પણ અમુક સમયે હું જ ઉત્પન્ન કરું છું. ચકવર્તિઓ, બલદેવો, વાસુદેવો, પ્રતિવાસુદેવોને પણ અમુક સમયે-એ સમય હું નક્કી કરું તે સમયે જ ઉત્પન્ન કરું છું. આ કાળદેવની મરજી સિવાય સંસારમાં એકપણ તણુબહું ફરકી શકતું નથી. અરે દેવતા અને દેવેન્દ્રો પણ મારે આધીન છે. આ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ પણ મારે જ આધીન છે. બિભિષ્ણ ઝડપુઓની વસ્તુઓ પણ મારી મરજી પ્રમાણે જ ચાલે છે. મારી મરજી વિરુદ્ધ કોઈ ઝડપુ આવી શકે નહિ; મારી મરજી વિના કોઈ વનરાજી ફાલી કે ફૂલી શકે નહિ. મારા પ્રતાપે તો બાલક, બાલકના ખેલ, યુવાની, યુવાનીની મજાઓ, કાળા ભરમર જેવા વાળ, મજબૂત સરીર, શુદ્ધાવસ્થા, મેળા વાળ, દુર્બલ અને અશક્ત સરીર; આ બધું બને છે. આ બધો મારો જ પ્રતાપ છે. સંસારનાં ફવા ને પાણી, આ અનાજ, ફળ ફૂલ એ બધું મારી ઇચ્છાનુસાર જ ચાલે છે. જક કે ચેતન ઉપર, ચલ કે અચલ દરેક વસ્તુ ઉપર મારી સંપૂર્ણ સત્તા ચાલે છે. આ હું-કાળદેવ સિવાય સંસારમાં કોઈનું માધ્યું નથી, ચાલતું નથી અને ચાલવાનું નથી.

કાળદેવની આટલી બધી આપવડાઈ સાંભળી સ્વભાવવાદી સ્વભાવચંદ્ર બોલી ઊઠે—

સ્વભાવચંદ્ર—બાઈ કાળદેવ ! આટલી આપવડાઈ ન કરીએ. તારી સત્તાને કોઈ માનતું નથી. દરેક વસ્તુ સ્વાભાવિક જ બને છે. પોતપોતાના સ્વભાવ-સ્વધર્માનુસાર દરેક વસ્તુ બન્યા જ કરે છે. એક યુવાન સ્ત્રી છે, તેનું લગ્ન થયું છે, સૌભાગ્યવંતી છે; લગ્ન થયે ધણીએ કાળ વહી મયો, છતાં એક પણ સંતાનનું મુખ એ જેવા પામી નથી. ગિચારી વંધ્યા હોવાથી સંતાનસુખથી વંચિત જ રહી છે. એવો આમાં કોનો દોષ છે ? જો કાળદેવના પ્રતાપે જ બધું થતું હોય તો આ સ્ત્રી કેમ નિઃસંતાન રહી ? બાઈ કાળદેવ, તમે કહ્યું કે પ્રાણી માત્ર ઉપર તમારી સત્તા ચાલે છે તો હું પૂછું છું કે પ્રરૂપને જેમ અમુક અવસ્થાએ મૂકે છે તેમ સ્ત્રીઓને કેમ મૂકે નથી આવતી ? એ તો વસ્તુનો જેવો સ્વભાવ હોય છે. તેવું જ ચાલે છે. એમાં કાળદેવ કંઈ જ ફેરફાર કરી શકે નથી. સ્વભાવ પાસે કાળદેવનું કંઈ જ ચાલતું નથી. લીંબડાના ફળ કે પાંદડાં કદી મીઠાં ચાલે છે ખરા ? અરે લીંબડાને કદી ફેરી આવે ખરી ? જેનો જેવો સ્વભાવ હોય તેવું બન્યા જ કરે છે. લીંબડાને કદી લીંબોળી જ થયાની છે. વનરાજીનો એવો સ્વભાવ છે કે તે વસંત ઋતુમાં જ ખીસે છે. હવે શું કાળદેવમાં એટલું પરિચલ છે ખરું કે વસંત ઋતુમાં જ ખીસનારી વનસ્પતિને વસંત ઋતુ સિવાય ખીસતી શકે ? જવાબમાં ના જ કહેવી પડશે. વળી મોરનાં પોંછા કોણ ત્રીતરે છે ? સંખ્યાના વિવિધ રંગો કોણ પૂરવા જાય છે ? પ્રાણીઓનાં યુદ્ધર સ્વરૂપો કોણ બનાવે છે ? આ બાવળના કંદા સીધા અણ્ણિદાર છે, અને મોરડીના કંદા વાંકોડા અને

તીક્ષ્ણ છે, એવા કોણે જનાવ્યા છે ? ફલિધર નામ ભયંકર ઝેરીલો છે, બ્યારે એને માથે મનમોહક ચમકદાર મણિ છે. તે ત્યાં કોણ મૂકવા મર્યાદા ? પર્વત સ્થિર છે, અને વાયુ અસ્થિર છે, અગ્નિની જ્વાલા જોયે જળ છે અને પાણીના ધોધ નીચે પડે છે, માછલી, વૃક્ષ, અને લોકો વગેરે પાણીમાં તરે છે; ત્યારે પથ્થર, લોહ, અને કાગળો વગેરે પાણીમાં કુબે છે. મોલો આમાં કાળદેવ કાંઈ કરી શકે છે ખરા ? આ બધું પોતપોતાના સ્વભાવાનુસાર જ બને છે. જુઓ તો ખરા સ્વભાવ શું કામ કરે છે તે—કારેલું કાચું જ થાય, પરવલ મીઠું જ થાય, સૂકું અને મરી તીખા જ થાય, આ બધાનો જુદો જુદો સ્વભાવ હોય છે અને જેવો સ્વભાવ તેવા જ બને છે. બાઈ કાલદેવ, તમને કું માઈ માહાત્મ્ય કેટલું કહી સંભળાવું : સૂર્ય ગરમી આપે છે, ચંદ્ર શિતલતા આપે છે, ભવ્ય છવો જ મોણે જળ છે અને અભવ્ય છવો કદી મોણે જતા જ નથી. પદ્મ ફળો પોતપોતાના સ્વભાવાનુસાર જ પોતાનું કામ કરે છે. કોઈ ફળ પોતાનો સ્વભાવ તજવું નથી. મરિ બાઈ કાલદેવ ! તારું કશું જ મહત્ત્વ નથી. પણ દરેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવાનુસાર જ બનતી હોવાથી મારું—સ્વભાવચંદનું જ રાજ્ય સર્વત્ર પ્રવર્તે છે.

આ સાંભળી ભવિતવ્યતારામ જોલી બેઠા—

ભવિતવ્યતારામ—બાઈઓ, સાંભળો ! મ્હારી સત્તા પાસે કાળદેવ તો બિચારા અને બાપડા છે; તે તો કાંઈ જ કરી શકતા નથી. અને વસ્તુસ્વભાવવાદી સ્વભાવચંદ પણ મારી પાસે નકામા જ છે. એમનાથીયે કાંઈ થતું નથી. જે કાંઈ થાય છે તે ભવિતવ્યતાથી જ થાય છે. ભાવિભાવ ન હોય તો કાંઈ બનતું જ નથી. જુઓ—એક માનવી ભલે મોટા મોટા સમુદ્રોમાં ફાળાઓ મારે, ભલે સમુદ્ર આખો તરીને પાર જાય, કે ધોર જંગલમાં આથોડે, ભલે કરોડો યજ્ઞ કરે, પરંતુ ભવિતવ્યતા સિવાય એ માનવીને કાંઈ જ મથતું નથી; બિચારો ખાલી હાથે પાછો આવે છે. આંખાના વૃક્ષને વસંત ઋતુમાં કાળે કાળે મ્હોર આવે છે, એમાંથી ફેટલાયે રહે છે અને ફેટલાયે ખરી પડે છે. તેમાંથી શોકાને જ ખાકીઓ લાગે છે અને એ ખાખડીઓ પણ ખરી જાય છે; અરે ફેટલીક તો ઉપર જ પાકે છે અને ફેટલીક તો અર્ધ પાકેલી જ ખરી પડે છે. બ્યારે ફેટલીક તો નીચે પડીનેયે પાકે છે. આ બધું ભાવીભાવાદિ-ભવિતવ્યતારામ સિવાય બને જ નહિ. જ્યાંજ્યાં ભાવિ-ભાવ જાય છે ત્યાં ત્યાં મનુષ્યનું મન પણ જાય છે. અર્થાત્ અજ્ઞેય જેવું મણાવું મનુષ્યનું મન પણ ભાવિભાવને વશ છે. મને કેટલાક ભાવિભાવ, નિર્મિત અને ભવિતવ્યતાના નામે પણ જોળાયે છે. નિર્મિત-ભાવિભાવના પ્રતાપે જ અજ્ઞાનિતબધું કામ થાય છે, ભાવિભાવ ન હોય અને તમે મને તેટલો પ્રબલ પ્રુવાઈ કરો પણ તે બ્યર્ષ જાય છે. મૃત્યુપચારીએ પડેલો ઠોસો પુત્રને મલવા તારથી તેડાવે છે; પુત્ર ત્યાંથી એરોપ્સેનમાં જેસી પોતાના પિતાને મળવા જાય છે, ગામ બહાર આવ્યો ત્યાં તો ઠોસાનો પ્રાણ બીડી જાય છે. બાઈઓ, ભાવિભાવ સિવાય આ સંસારમાં કોઈની સાથે સંયોગ કે વિયોગ થઈ શકતો જ નથી. હજુ વધુ હર્ષાત સાંભળો : એક ખેતુ પોતાના ખેતરમાં પાકેલો લીલોછમ પાકે જોઈ હરખાય છે, એ જાણે છે આ વરસે ધરતીમાંથી સોનું પાક્યું છે, પરંતુ એનું ભાવિ એનાથી રૂઝું; કંતો મુશળધાર અકાલ વૃદ્ધિ પડે કે કંતો અખત લીમ પડે અને બધું ધોવાઈ જાય,

કહેલાઈ કે બળી બળ છે. ભાવિભાવમાં એવી કક્ષિત છે કે એ પારે તો વસ્તુ બનાવી શકે અને પારે તો એનો નાશ કરી શકે છે. બાપણે સાક્ષમાં વાંચીએ છીએ કે બ્રહ્મદત્ત ચક્ર-વર્તિ કે જેની સેવામાં બેઠાનર દેવતા હાનર હતા એની પણ એક ભરવાડે બાળો ફેડી નાંખી. સુશુભ નામે ચક્રવર્તિ, એના ભાવિમાં ન્હોતું છતાં સાતમે ખંડ સાધવા જતાં-હજારો દેવતાઓ એના વહાણની રક્ષા કરનારા હોવા છતાં એનું વહાણ કુખ્યું પોતે સમુદ્રને તળીયે પહોંચ્યો અને મૃત્યુ પામી સાતમી નારો ગયો. આ બધો ભાવિભાવનો જ પ્રતાપ છે. એક કાયલ ઝાઝ-ઉપર મીઠા ટકા કરવામાં મસ્ત બની હતી, ત્યાં નીચેથી એક સિકારીએ, એનો સિકાર કરવા બાણ તાક્યું; એ કાયલને માથે એક બાજ પક્ષી એને બચાવનાર કપડ મારવા બીડી રહ્યું હતું. ત્યાં નીચે સિકારીના પગે કાળો નાગ રસ્યો; ધનુ-ખમાંથી બાણ છુટી ગયું; સિકારી નીચે પડ્યો અને બાણ બાજ પક્ષીને વાગ્યું; તે પણ મૃત્યુ પામ્યું; અને કાયલ તો ટકુક્તી ટકુક્તી બીડી ગઈ. કહો પક્ષીના પ્રાણ કાણે બચાવ્યા ? મુલશ્યમિમાં જન્મ્યા, તરવારો, તોપોના ગોળા અને બાણોથી ધવાયેલા બચી ગયા; જંગલમાં જૂથ અને તરફથી પીકાઈને બેઠાન બની પડેલા જીવતા ઘેર પહોંચ્યા અને રાજમહેલમાં બિરાજમાન થયેલા, સિપાઈઓ અને અંગરક્ષકોથી રક્ષણ કરાયેલા મૃત્યુના મુખમાં પોસાઈ ગયા—મરી ગયા. અરે, એમને બચાવવા મોટા વૈદ્યો, ડોક્ટરો અને નામાંકીત હજીમો હાનર હતા; એઓને બચાવવા હીરાને ચોતીની ભરમો, હીરણ્યગર્જની ગોળાઓ મોલુદ હતી છતાં એ મૃત્યુ પામતા રાજવીને, કોઈ બચાવી શક્યું નહોં. બાબર અને રાણાસંગની લડાઈમાં એક એવી ફજ બચી હતી કે વિજય શ્રી રાણાસંગને જ વરવાનો હતો. બાબરનું સૈન્ય નાશ-વાની તૈયારીમાં હતું; બાબર પણ સમજી બેઠો હતો કે પોતે જ પરાજિત થવાનો છે. પરંતુ એકી જ વારમાં બાજ બદલાઈ; મુલનું પાનું ફર્યું. રાણાસંગને વિજયને બદલે પરાજય સાંપડ્યો; બાબરને પરાજયને બદલે વિજય પ્રાપ્ત થયો અને એ સમસ્ત ભારનો સમ્રાટ બન્યો. માટે બાઈજો ! બીજા કાલે ગમે તેમ માને, પરંતુ આ ભવિતબ્યતાની અનુકૂલતા એ જ બધી અનુકૂળતા છે અને એની પ્રતિકૂલતા એ બધી પ્રતિકૂલતા જ છે. માટે આ સંસારનો કર્તા, કર્તા, વિધાતા, બ્યવસ્થાપક જે કહો તે હું જ છું.

ભવિતબ્યતારામનાં આ અભિમાની વચનો સાંભળી કમંદિવતા બોલી બેઠ્યા.

કમંદિવતા—આટલું બધું અભિમાન ન રાખીએ, કાળદેવ, સ્વભાવવાદી સ્વભાવદં, કે ભવિતબ્યતાવાદી ભવિતબ્યતારામ કોઈ કાંઈ કરી શકતા જ નથી. જે કાંઈ કરે છે તે કમં રાજ જ કરે છે. કમંના પ્રતાપે જ આ જીવ નારકી, તિર્થંક, મનુષ્ય કે દેવલોકમાં જન્મ શકે છે. પ્રાણી માત્ર શુભાશુભ કમંના પ્રતાપે જ સદ્ગતિ કે અસદ્ગતિ પામે છે. માટે હું કમંરાજ જ બલવાન છું. કમંરાજ પારે તે કરી શકે છે. જુઓ કમંના પ્રતાપે રામચંદ્રજી જેવું પુરુષોત્તમને રાજ્યાભિષેક—સમયે જ જંગલમાં જવું પડ્યું. કમંના પ્રતાપે જ સતી-સિદ્ધિમણિ સીતાજીને માથે કલંક આણ્યું. કમંના પ્રતાપે જ લંકાધિપતિ રાવણનું રાજ્ય બધું અગ્નિ એના દસ મસ્તક રણમાં રાજાયાં. એની સોનાની લંકા હતી ન હતી થઈ ગઈ. કુલ કમંના પ્રતાપે જ મનુષ્ય-ગુણવાન અને પૂજનીય બને છે અને અશુભ કમંના પ્રતાપે અશુભ રહિત અને તિરસ્કાર પાત્ર બને છે. એક મુખી, બીજો કુખી, એક રાજી, બીજો નીરાજી આ બધું કમંના પ્રતાપે જ બને છે. એક જીવ કમંવશ બની કુખી, રાજી-

સોફિસ્ટો સર્વ આપું છવન રહતાં રહતાં વિદ્યાપમાં જ ગાળે છે. અને બીજો છવ આપું છવન સુખ, એન-આરામમાં પસાર કરે છે. વળી સાંભળોઃ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતને એક વરસ સુધી આહાર અને પાણી ન મળ્યાં એ કોનો પ્રતાપ ! ચોથીપુરંકર શ્રીમદ્દાવીર પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોક્યા એ કોના પ્રતાપ ! અરે, જે શ્રી તીર્થંકરના અતિ-શયથી સર્વન સુખ અને શાંતિ આપે તે અતિશયસંપન્ન શ્રી મદ્દાવીર પ્રભુને સર્વંત અવરમામાં પશુ ૭ મહિના સુધી લોહીખણનો વ્યાધિ રહ્યો એ કોનો પ્રતાપ ! એ કર્મ-રાગનો જ પ્રતાપ સમજવાનો છે. કર્મરાગના પ્રતાપે જ સંસારના પ્રાણી માત્રનું હલન ચલન સર્વ ચક્રે છે. જેઓ ઈશ્વરને જતના કર્યાં, હત્યા અને વિધાતા માને છે એમને પશુ આખરે કષ્ટલ કરવું પડે છે કે ઈશ્વર પ્રાણીઓને પોતપોતાનાં કર્યોનું જ ફલ આપે છે. અર્થાત્ કર્મરાગ પાસે ઈશ્વર પશુ પરાધીન છે. મદ્દાપ્રતાપી પચિ પાંડવોને બનવાસ સેવવો પડ્યો; દ્રીપદીનું રાજસભામાં ભયંકર અપમાન થયું; એ પશુ કર્મરાગના પ્રતાપે જ. ઠાઈ એમ માનતું હોય કે પુરુષાર્થ કરવાથી બધું મનોવાંચિત મળે છે તો ખોટું છે. એક છવ પાણીમાં, મોટરમાં કે બગીચાં ખેતી કરે છે, હળારા સેવકો એની સેવા કરે છે, એને પાણી માર્ગસી ફૂલ આપે છે, એની સામે જ હજુર ખુશામત કરે છે, આ પ્રાણી હજારે ઉલ્લસ-કે પુરુષાર્થ નથી કરતો, છતાંયે સુખ એનમાં દિવસો પસાર કરે છે. બ્યારે એક બીજો છવ સખત મજુરી કરે છે; પરદેશ જાય છે, મહેનતમાં હજારે ક્યાલ નથી રાખતો, પરન્તુ એને ઉપરના નિરૂદ્ધમી કરતાં બધું ઉલટું જ હોય છે. નથી તો એની પાસે વાહન, નથી નોકર ચાકર, રહેઠા ગામમાં ધર નથી, સીમમાં ખેતર નથી, એક ટંકના ભોજનના પશુ સાંઠા છે, ચાટે બાઈઓ, મારી પાસે પુરુષાર્થની પશુ કિંમત નથી. તદ-બીર કરતાં તકદીર વધી જાય છે. “માત્સ્યં ફલસિ સર્વજ” પુરુષાર્થવાદી એક આંધળાની શું દુર્દશા સર્વ તે સાંભળો. એ કહેતો અને માનતો હતો કે પુરુષાર્થથી શું ન મળે ! એકવાર એના ગામમાં આગ લાગી. ગામના માણસો પોતાનો જાન બચાવવા નાસવા લાગ્યા. બિચારા આંધળાને ઠાઈ ન સર્વ મળ્યું. આંધળો પશુ લાકડી લપટને સીધી સડકે દરવાજો સોધતો ચાલી નીકળ્યો. ગામને કિલ્લો હતો; કિલ્લાની બીંતને હાથ ઢાળે ચાલતો મલતો જેવો ગામના દરવાજા પાસે આવ્યો ત્યાં પગમાં યજી વાગી. એ કાટો કાઢવા રહ્યો ને દરવાજો જુલ્યો. પાછો બીંત પકડી આગળ વળ્યો. ફરીવાર જ્યાં દરવાજા પાસે આવ્યો ને પગે જોરની ચળ આવી; પગે ખણવા રહ્યો ને દરવાજો જુલ્યો. બાઈ, ત્યાં તો ગામની જ્વાલાઓ વધી ને બિચારા સુરદાસ ગામમાં બળી મૂલ્યો. જોયું આ ઉલ્લસવાદનું ફલ ! બાઈઓ, કર્મરાગ બધું બલવાન છે; જેના ઉપર કર્મરાગની કૃપા હોય તે સવા મજુરી તળાઈમાં સુખેથી સર્વ ક્રકે છે. જેના ઉપર તેની અવકૃપા થાય તેની દુર્દશા સમજવો. મારી પાસે કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ કે ઉલ્લસ બધાયે નિષ્ક્રિય છે. ચાટે બાઈઓ, કર્મરાગના મહત્વને સમજવાની જરૂર છે

આ સાંભળી ઉલ્લસવાદી ઉલ્લસલાલ ખોલી બેઠા.

ઉલ્લસલાલ-ઓ કર્મદેવતા ! બધું અભિમાન ન રાખીએ. તને હજી આરામમાં જામ્યાં નથી. આરા વિના તમારું ઠાઈનું કશું ચાલે તેમ નથી. દરેક પદાર્થની સિદ્ધિને ચાટે પ્રયત્ન પુરુષાર્થની જરૂર છે. ઠાઈપશુ મર્વ અપૂર્વ કે અસિદ્ધ રહે તેમાં પુરુષાર્થની જ

ખામી સમજી લેજો. એવું કાર્ષપણ કાર્ય નથી જે ભગીરથપ્રયત્ન પાસે સિદ્ધ ન થાય. એવું કથું કાર્ય છે જે ઉલ્લભ વિના સિદ્ધ થઈ શકે ! જુઓ રામચંદ્રજી સમુદ્ર પાર કરી લાંકા ઉપર ગયા, યુદ્ધ કર્યું તો રાવણને હરાવી, તેનો નાશ કરી સીતા દેવીને લઈ આવ્યા. જેનામાં શક્તિ કે તાકાત ન હોય એ જ કર્મ-ભાગ્ય કરીને બેસી રહે છે. પરંતુ ઉલ્લભ વિના કોઈનેય ચાલતું નથી. વાલ્ય બૂખ્યો. થયો ભેં; હવે ઉલ્લભ કર્યા વિના શું એવું પેટ ભરાવાનું છે ! ઉલ્લભ કર્યા વિના કોઈ શિકાર એના મોંઢામાં જઈને બેસશે ખરો ! ઉલ્લભ વિના તલમાંથી તેલ ન નીકળે, ઉલ્લભ વિના કુવામાંથી પાણી ન નીકળે, ઉલ્લભ વિના ખેતરમાં ખેતી ન થાય. અરે, ઉલ્લભના પ્રતાપે તો આ જીવ નિર્ગોદમાંથી ચઢતો ચઢતો એકેન્દ્રિય બ્યવહાર રાશિમાં, બેષન્દ્રિય અને આગળ વધતો વધતો કર્મ ક્ષય કરી મોક્ષગામી બની શકે છે. કર્મ તો ઉલ્લભનો પુત્ર છે. ઉલ્લભથી જ કર્મ બંધાય છે; ભોમવાય છે અને ઉલ્લભથી જ કર્મ ક્ષય થાય છે. સુખી કે દુઃખી પ્રાણી પણ પૂર્વે ઉલ્લભ કરી શુભ કર્મ ઉપાન્વી છે તો તે સુખી છે; અશુભ કર્મ ઉપાન્વી છે તેથી દુઃખી છે. માટે બાઈઓ, ઉલ્લભનું જ ખર્ચે પ્રાધાન્ય છે. મહાપાતકી અને હત્યારો દંડપ્રહારી, એણે કેવાં ધોર કર્મો બાંધ્યાં હતાં, પરંતુ પ્રચંડ પુરુષાર્થથી સમરત કર્મોના ક્ષય કરી જમહિનામાં તે અરિહંત પદવી પામ્યો. સુએજની નહેર, સફર બેરેજનો બંધ, ગંગા અને વસુનાની મોટી મોટી નહેરો, એરોસેનો, ઇલેક્ટ્રી, રેલ્વે વગેરે આ બધું ઉલ્લભ, પુરુષાર્થથી જ થાય છે. ઉલ્લભથી મનુષ્ય વિદ્યા-જ્ઞાન બણે છે, ઉલ્લભથી લક્ષ્મી મેળવે છે; વ્યાપાર વધારે છે. બાઈઓ, તમે ચારે જણા ઉલ્લભ પાસે કાર્ષ જ વિસાતમાં નથી. ઉલ્લભ જ દુનિયામાં સર્વત્રેષ છે.

આમ આ પાંચે જણાએ પોતપોતાની મહત્તા દર્શાવતાં એમનો વિવાદ વધો પડ્યો અને દરેક જણ પોતે જ સાચા અને ખીજા બધાય જુડા, પોતે જ મોટા અને ખીજા બધા નાના એમ માનવા લાગ્યા. આખરે પોતાના સમાધાન માટે સર્વશ્વ ભગવંત શ્રી મહાવીર પ્રભુ પાસે ગયા ત્યારે ભગવંતે ફરમાવ્યું કે મહાનુભાવો, તમે પાંચે એકાંત આગ્રહ ન રાખો ! જ્યાં એકાંત આગ્રહ લ્યાં સમ્યક્ત્વ નહિ તમારા પાંચેનો સમુદાય મત્સ્યા સિવાય કોઈ પણ કાર્યનો સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થાય નહિ. સમ્યક્દષ્ટિ જીવ સાતે નયથી સિદ્ધ વસ્તુને જ માને છે. જુઓ-આ કાથ છે એની પાંચે આંગળીઓ ભેગી થાય તો જ કામ સારું ને સફલ થઈ શકે છે. આખી સેના યુદ્ધ કરવા જાય છે, એ સંગઠિત સેના જ યુદ્ધ જીતી શકે છે. તાંતણાનો સમૂહ ભેગો થાય ત્યારે એક સરખો પટ બને છે, જુઓ તંતુઓનો સ્વભાવ પટ ઉપખંડવાનો છે, કાળક્રમે તે વણાય છે, પરંતુ ભવિતબ્યતા હોય તો પટ થાય; નહિ તો વિધ્નિ આવે છે, વણકર ઉલ્લભ કરી પટ બનાવે છે અને એવું ભાગ્ય હોય તો જ એ ભોગવી શકે છે. અર્થાત આ બધા સહકારી બનવાથી જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. આ જીવ ભાગ્યના પ્રતાપે હળવા કરમી બની નિર્ગોદમાંથી નિકળ્યો, પુષ્પમેયે મનુષ્ય બવ પામ્યો, સદ્ગુરુ પાસે જઈ ધર્મ શ્રવણ કરી સન્માર્ગે આવ્યો. જ્યારે ભવ સ્થિતિનો પરિપાક થયો, ત્યારે પંડિત ધર્મ, વીર્યનો ઉલ્લાસ કરી સ્વભાવે ભવ્ય હોવાથી કર્મક્ષય કરી મોક્ષે ગયો. માટે મહાનુભાવો, તમારા પાંચેના સહકારની જ જરૂર છે. ?

૧ મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજશ્રી કૃત પાંચ કારણોના સ્તવન ઉપરથી સ્થિત શારદાપે અવતરણ છે.

આ આખા જમતની વ્યવસ્થા પાંચે કારણોના સહયોગમાં જ રહેલી છે. જુઓ આ આખો છે—એનો સ્વભાવ ફેરીઓ આપવાનો છે પરંતુ અમુક કાલ બનીત કરવો જ પડશે; હવે એનો જેવો સ્વભાવ હશે એવી જ ફેરીઓ થશે. એની બવિતબ્યતા હશે તો જ આખો તૈયાર થશે, બાગ્યમાં હશે તો જ ભોમવાશે; અને ઉલ્લમ હશે તો જ એની રક્ષા થશે; પાણી ખાતર વગેરે મળશે, એટલે પાંચેના સહયોગની જરૂર છે. આ એક જીવ છે એનામાં મોક્ષે જવાની યોગ્યતા છે. હવે એ પુરુષાર્થ કરશે ત્યારે અમ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં; અનુક્રમે વધતો વધતો બેઠન્દ્રિય, તેજન્દ્રિય-પાંચેન્દ્રિય-મનુષ્ય થશે. એ મનુષ્ય થયો છે પરંતુ એ બવિ છે તો જ મોક્ષે જવાનો. બવ્યત્વ એ એનો સ્વભાવ છે. બવિતબ્ય-તાના યોગે સહયુક્તો મિલાપ થશે; એ ઉલ્લમ કરી અશુભ કર્મનો ક્ષય કરી શુભ કર્મથી સુખી થઈ; સાધુજીવન સ્વીકારી આખરે સર્વથા કર્મ ક્ષય કરી મોક્ષમાં જાય છે. જેઓ જગત ક્ષતિને સ્વતંત્ર માને છે એમને પણ આ પાંચ કારણોના સહયોગ મળ્યા સિવાય કાર્યસિદ્ધિ માનવી પરવડે તેમ નથી. માટે મહાનુભાવો, તમારા પાંચેના સંપૂર્ણ સહકારથી જ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. તમે એક બીજાને નાના કે મોટા માનવા મનાવવાનું મૂઠી કમ્પ્રેમ બાવે એકથાઓ એમાં જ તમારી શોભા છે; એથી જ જગત્પરસ્થા નિરૂપદ્ય ચાલી શકશે.

આ સમાધાન સાંભળી પેલા પાંચે મિત્રોનું પણ સમાધાન થયું. અને બધા ખુશી થતાં બોલ્યા જયતુ સ્વામીદાસો ।

—એક વિદ્યાર્થી

પૂજનમેં ભી દયા

લેખક:—પૂ. મુ. મ. ઓ. વિક્રમવિજયજી.

(ગતાંકસે ક્રમશઃ)

આગે ચલકર લિખતેં હૈં ફિ ‘ ૩૬ વેં પ્રકરણકો આજોચનામેં સૂરિજીને વિકરાલ રૂપ ધારણ કર લિયા ’ યહ ગત્ત હૈ, ક્યોફિ સત્થ વત્તુકા પ્રદર્શન કરના હસકા નામ વિકરાલતા નહોં કહી જા સકતો; ચોરકો ચોર કઢનેવાલા વિઠ્ઠરાજ નહોં, ચોરકે મનમેં પેમા આવે તો યહ જાત દૂસરી હૈ । અતઃ યહ વિષય ઉપેશ્વણોય હૈ । ‘ દયામેં સ્થાનેકા માત્ર મૂલ્કી વ્યાકુલતાકો દૂર કરનેકે લિા હૈ લોલુપતા અથવા હિન્દ્રિય પોષણકે લિે નહોં ’ યહ ટોઠ હૈ, મૂલ્કી વ્યાકુલતાકો મિટાનેકે લિે માલ મસાલા હો કારણ નહોં હૈ, શુષ્ક આહારસે ભી દૂર હો સકતી હૈ, ફિર માલમસાલા સ્વિચ્છાના ક્યાં? ક્યાંકિ વહ તો હિન્દ્રિયકે પોષણસે વીર્યકો વૃદ્ધિ કરનેવાલા હૈ । ‘ કેવલ સંવર ઓર નિર્જરાધર્મકે આરાવનકે લિે કો જાની હૈ ’—હતનેસે પર્યાપ્ત ઉત્તર નહોં આસકના હૈ, તો ભો પર્યાપ્ત ઉત્તર સમક્ષે તો મૂર્તિરૂઝકે સંવર વૌહસે ક્યા દેવ હૈ? વહાં પર ભો સંવર આર નિર્જરાધર્મકી આરાધનાકે લિે કો જાની હૈ, ક્યોફિ કલનેવાલોકો ઓર સંવાદિમેં દુષ્કૃત વ્યક્તિયોકો માવના વહ હૈ, ન કિ હિન્દ્રિયપોષણ કરનેકી માવના હૈ । પેસી દયા કરનેકા શાક્ષમેં જવ આદેશ નહોં હૈં તવ હસ કાર્યકો કિસ તરહ દયા સમજા જાય? સિર્ફ હિન્દ્રિયકો લોલુપતાકે લિે હો હસકા આચરણ કિયા જાતા હૈ,

बचने के लिए ही केवल उसका दया नाम दिया गया है। वस्तुतः ऐसी अप्रामाणिक आचरणा करनेवालेको हिंसक न कहा जाय तो और क्या कहा जाय ?—हमारे उपर यह सब आक्षेप नहीं आसकता है। हमको आगम तदविरोधि शिष्टपुरुषोंका आचरण इत्यादि भी प्रमाण है, इस लिए 'दयामें हमारा तीन करण और तीन योगके त्याग भी नहीं होते, तथापि हम ध्यान रखते हैं कि दयामें जितना अधिक लाभ हो सके उठाना चाहिए' यह भी निर्विकही है। इस प्रकारकी दयामें कोई भी प्रमाण नहीं है, इसमें कितनी जतनासे करने पर भी हिंसा-अन्य पापके सिवा और कोई लाभ नहीं है। ऐसी निष्प्रामाणिक दयामें भी यदि धर्म मानते हो तो वैदिकी हिंसा तुम्हारे कथनानुसार तुम्हारे गलेमें चिपट जाती है। "आप हमारी दयामें जोरसे बच नहीं सकते" ऐसा लिखते हो वह ठीक है, कहां तुम्हारी निष्प्रामाणिक दया, कहां सप्रामाणिक मूर्तिपूजा ? इस लिये इसकी ओट कौन ले ? जो सूरिजीने इस विषयको दर्शाया है वह केवल 'तुष्यतु दुर्जन' न्यायसे ही है। इस लिये ऐसे सदोष और निष्प्रामाणिक आरम्भ समारम्भ करानेवाले साधुओं वगैरह और उसमें संमिलित होनेवालेको किस तरहसे अहिंसक कहा जाय ? विवेकविलासको जहां कहीं पर उद्धृत किया है तावत् मात्रसे वह ग्रन्थ सर्वांशसे प्रमाण है यह बात सिद्ध नहीं हो सकती है, क्योंकि तुम भी अपनी इष्ट सिद्धिके लिए तुम्हारे हिंसावसे अप्रमाणभूत कितने ही ग्रन्थोंका पाठ उद्धृत करते हो, एतावता क्या वह ग्रन्थ तुमको प्रमाणतया संमत है ? यदि नहीं तब अन्यत्र ऐसे ही समझो। हेमचन्द्राचार्यजीका भी जो तुमने दिखलाया है वह भी ठीक नहीं, क्योंकि शास्त्रकारोंका नियम है जातका स्वरूप दिखलाना, प्राज्ञ और अप्राज्ञ तों विवेक शास्त्राधीन है। यदि स्वराज अच्छा नहीं दिखलाया जाय तो किस तरह भन्वोंको हेयोपादेय ज्ञान होवे ? इस लिए शास्त्रकारोंकी प्रथाको समझे बिना उनपर आक्षेपधूली फेंकना मूर्खताके सिवा और क्या कहा जाय ? तुम जो वज्रत्वादीके विषयको लेकर आक्षेप करते हो वह सर्वथा झूठ है। क्योंकि महान् उपकार और शक्ति हो तो ऐसे कार्यके लिए तैयार हो जाना प्रमुखर्ष बढानेकी प्रीति ही है। यह बात तुम भी स्वीकारते ही हो क्योंकि पीछे तुम लिख आये हो कि पानीमें बहती हुई साध्वीको भी त्यागमार्गीकी रक्षाके लिए साधु बचा सकते हैं, इत्यादि। तो क्या यह कार्य करते हुए तुम्हारे साधुओंने संयमधर्मको ठोकर नहीं मारी ?

समवसरणके फुलोंको अचित्ततामें सेनप्रभका प्रमाण खोटा है, क्योंकि वहां सचित्र ही है ऐसा लिखा नहीं है, और इस बातको तुम भी मानते हो "जलधलयमासुरपभूतेर्णं विट्ठाइणा दशद्वयणेणं कुसुमेणं जाणुस्सेहपमागभित्ते पुण्णोवयारे किज्जह ॥१॥" "जलस्थलजं वद्धा-स्वरं प्रभूतं च कुसुमं तेन वृन्तस्थायिना ऊर्ध्वमुखेन दशार्द्धवर्गेण—पंचवर्गेण जानुनोरुस्सेवस्य उच्छ्वस्य अत् प्रमाणं तदेव प्रमाणं यस्य स जानूस्सेवप्रमाणमात्रः पुण्णोपचारः पुण्यप्रकर इति।"

सूत्रोंमें तो 'स्वच्छाह' 'जलज्वाह' ऐसे शब्द हैं किन्तु 'वैक्रिय' का नाम तक नहीं है इस लिए 'स्पष्ट वैक्रियसे कुछ बरसनेका लक्षा है' ऐसा बिना पाठ दर्शयि लिखना वाचकोंको भ्रममें डालना मात्र है। और सूत्रका आशय भी ऐसा नहीं निकलता कि केवल वैक्रियकी ही वृष्टि हुई है। 'पुरिषसिद्धान्त' आदि स्थलोंमें उपमावाची शब्दके बिना जोड़े ही जब बन गये तब यहां क्यों नहीं' ऐसा लिखना भी गलत है। 'देवाय' जब बनता है तो 'सर्वाय' क्यों न बने ! ऐसे बकनेवालोंकी तरह तुम्हारी दलील है। पुरुषसिद्धान्तः इत्यादि स्थलोंमें तो उपमा-वाचक शब्द है ही है, नहीं है ऐसा कहना व्याकरणशास्त्रकी एकदम अनभिज्ञताको जाहिर करना है। विजयानन्दसूरिजीके पाठकी अश्वरक्षाः सिद्धि करनेका विलंब नहीं है, कोई क्या उसका खंडन करनेके लिए कलम उठाकर लिखेगा, इस भयमें या भयान्तरमें, तब सिद्ध करेंगे। 'केवल वह पाठ खोटा है' ऐसा कहनेसे खोटा सिद्ध होता नहीं, अगर सिद्ध होता हो तो मैं भी कहता हूं कि वह सच्चा है। बहुत कालसे परिगृहीत वस्तुको कोई समझकर त्याग करता है, और त्याग करके भी उदासीनताका अनवलंबन नहीं रखते हुए जब वस्तुन्तरको ग्रहण करता है तब निष्पक्षपाति पुरुषोंको अवश्य ही कहना होगा, कि उस व्यक्तिने छोड़ी हुई वस्तुमें अवगुणका जानकर के हो परित्याग किया और अन्य वस्तुका जो ग्रहण किया उसमें पूर्ववस्तुमें परिदृष्ट अवगुणोंका अभाव देखा, अन्यथा वह उसका परिग्रह ही नहीं कर सकता, क्योंकि वह तो भ्रम नहीं है किन्तु समझदार है, तो इसमें निष्पक्षपातसे बड़ा सिद्ध होता है कि पूर्व वस्तुसे वह वस्तु श्रेष्ठ है। जो पुरुष मिथ्यात्वको छोड़कर सम्बद्धत्वकी ग्रहण करता है, तो पूर्व भावोंमें उपेक्षणीय बुद्धि हुए बिना ही स्वीकार करता है ! नहीं। तो एवं व इससे भी उत्तर वस्तुकी सत्यताकी पुष्टि हो होती है। इसीसे मूर्तिपूजकका मत सच्चा कहना ही होगा। उन्होंने अपनेमें शिथिलताके कारण ही पूर्ववस्तुको छोड़ा ऐसा कहना भी गोरव्याजवी है, क्योंकि वे हैं समझदार, युक्तयुक्तका परिशील करनेवाले, हजारोंके उपदेशक, वैराग्य-भावनामें अतीव दृढ़। इस लिए शिथिलताका कारण कहना बहाना है।

इस तरह प्रत्यालोचनाकी कहींपर संक्षिप्त रूपसे, कहींपर विस्तृत रूपसे और कहींपर प्रत्यालोचकका असंबद्ध प्रत्यक्ष होनेके कारण उपेक्षासे खंडन किया गया है। विवाद रूपसे अनेकों प्रमाणों द्वारा अगर खंडन किया जाता तो लेख अतीव विस्तृत हो जाता, यदि इस पर भी कोई कलम चलनेका साहस करेगा तो उसका भी जवाब दिया जायगा, परन्तु इसका खंडन करना दुःशक्य है, और लेखकका मर्म नहीं समझकर यद्वा तद्वा लिखे वह बात जुदी है।

રૂપેરી અક્ષરના કમ્પ્યુટરની પ્રશસ્તિગત રાજપાલના વાસસ્થાન અને સંવતનો વિમર્શ

લેખક-મીરુત ચીમનલાલ કલ્લુભાઈ ઝવેરી, મહુધા

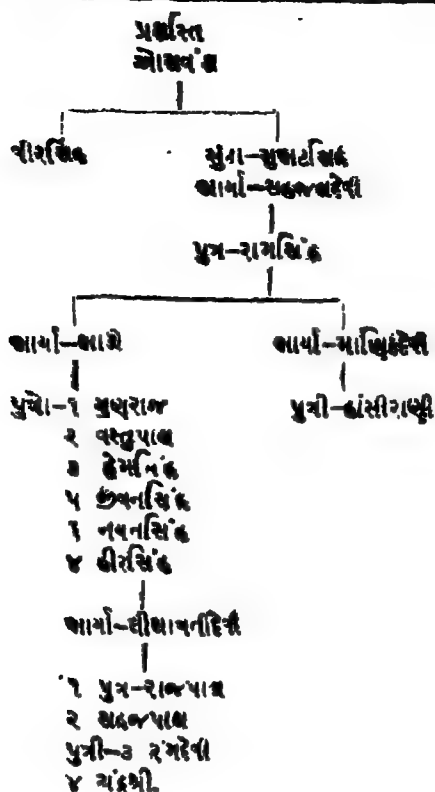
(જૈન સભા પ્રકાશક વિ. સં. ૨૦૦૨ના માહ સુ. ૨ના અંક ૪ના પૃ. ૬૨ થી ૬૪ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ કરાયેલી પૂજ્ય મુનિવર શ્રી જ્ઞાતવિજયપણ સંમણીત રૂપેરી અક્ષરના કલાસૂત્રની પ્રશસ્તિમાં પ્રશસ્તિયન બક્ષિઓનું વાસસ્થાન, પુષ્પિકા સાથે મૂલ્ય પ્રશસ્તિના સંવતનો વિરોધ, અને રાવચુડીઈ, અને એક જ કાવ્ય માટે જે ઉપદેશકોનો નિર્દેશ આ ચાર વસ્તુઓ સંદિગ્ધ હોવાનું મુનિરાજશ્રીએ જણાવ્યું છે. તેનું સમાધાન મારી નબ જુદું પ્રમાણે નીચે મુજબ થઈ શકે છે.)

એ તો સુવિદિત જ છે કે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તનુસાર જ્ઞાનાચારના આચારો જ્ઞાના-વર્ણ્ય કર્મના નાશ માટે છે. જ્ઞાની, જ્ઞાનોપકરણો અને એ બન્નેનું બહુમાન બારતશ્રમિમાં ધર્યું બીજારોપણ ચર્તાની સાથે જ ભગવાન સ્વયંભૂરે ઉપદેશ્યું છે, અને તેને જ પુનરુ-જ્જીવિત કરી પરમાત્મા મહાવીરદેવે પુનઃ પ્રકાશી માનવહૃદયમાં તાબું કર્યું છે. ભગવાન મહાવીરદેવને ચવાને આજ સમયમ અઠી હજાર વર્ષ જેટલો સમય બચીત થયો મયો, છતાં તેમનો અમર ઉપદેશ તેમની શિષ્ય સંતતિએ એવા તો ઉજ્જીવિત રાખ્યો છે કે તેના ફલરૂપે જૈન સમાજ આ જ્ઞાનોપાસનાનું આત્મહિતકર તત્ત્વ જૂથતો નથી, જેના ફલ સ્વરૂપે અનેક પ્રાચીન પુસ્તકકળકારો અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. અને હાલ પણ જ્ઞાનોદારનું કાર્ય કરવામાં જૈન સમાજ હાથ લંબાવવામાં પાછો પડ્યો નથી.

પ્રભુની ધર્મિય વાણીરૂપ આગમ પુસ્તકો પ્રત્યે જૈન સમાજના પરમપૂજ્ય બાવની અધિક દેહીપ્રમાણ ભક્તિ જ આવી સુવર્ણ અને રજતાક્ષરી પ્રતિઓના જન્મનું કારણ છે, અને એ ભક્તિભાવને જયજંત કરનારી વિદ્વાનેને હાથે લખાયેલી આવી અનેક પ્રશસ્તિઓ છે કે જે ભક્તોએ વગર થાગ્યે પોતાની કીર્તિના અમર સ્થંભરૂપ છે.

આવી પ્રશસ્તિઓના નિર્માતા નિરપૃથ જૈન વિદ્વાન મુનિવરો છે કે જેઓ ભક્તોની શુભાશયથી વેગળા છે. પરંતુ તેઓએ દીર્ઘ વિચાર કરી આ કામ પોતાનું સમજ સારી રીતે બાળ્યું છે, જેથી વશ્વિજયપ્રધાન આ ક્ષાત્ર ભતિને પોતાના પૂર્વજોની ધર્મ પ્રત્યે દેવલી ભક્તિ હતી તેનું જ્ઞાન ચામ અને વિસ્મૃતિને પડે દટાઈ જતી અનેક બાબતોને સજીવન રાખીને ભક્તોના હૃદયમાં એ પ્રત્યેનું આકર્ષણ અને સદ્ભાવ સ્થા-સર્વના બળતાં રહે.

પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યા મુજબ ઓસવાજયંતીય રાજપાલનું વંશરૂઢ આ પ્રમાણે થાય છે-

પ્રકસ્તિસિંહ પરમાર્જીત રાજપાલના પૂર્વજોની વંશાવલી અને કુટુંબી જનોની ઓળખાણ ઉપર પ્રમાણે બધી તેઓએ શું શું ધર્મકાર્યો કર્યાં તે સંક્ષિપ્ત રીતે પણ મુનિશિલ સ્વરૂપમાં બાંધ્યું.

આ પ્રકસ્તિને આપણે જે વિભાગમાં વહેંચી સૂકીએ, એક વિભાગમાં શૂર લખાવનારનાં સત્કૃત્યોની સંક્ષિપ્ત નોંધ, અને બીજા ભાગમાં તે ફલ કરવા માટે ઉપદેશ કરનારાઓનો તેમની વંશાવલી પૂર્વક નિર્દેશ છે.

પ્રકસ્તિના વિભક્ત વિષય તપાસ્યા પછી આપણી નજર તેમાં વર્ણવેલી વિશિષ્ટ બાબતો તરફ ગમ્મ છે. તેમાં પ્રથમ બાબત તો ઓજાવાલ જ્ઞાતિના સુભટસિકના પુત્ર રામસિકે કરેલાં લોકોત્તર ધર્મકાર્યોની નોંધ તથા તેના પૌત્ર રાજપાલે કરેલાં ધર્મકૃત્યની નોંધ છે. એનો સંક્ષિપ્ત સાર મુનિરાજશ્રીએ આપેલો હોય અને પિટ્ટપેપણુ કરવા હચ્છતા નથી, પરંતુ તેમાં તેમના વાસસ્થાનનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી. સાંતલા અને આંકમા શ્લોકમાં એક શ્લોકમેર અને બીજું અણહિસપુરપાલન એ જે ગાઓમાં નામ છે.

૧ આર્થા વાસસ્થાન કયું છે એનો વિચાર કરતાં પરમાર્જીત રાજપાલનું વાસસ્થાન પારણુ વધારે સંભવિત જણાય છે. કારણ કે ત્યાં તે ઉચ્ચાપનોત્ક્રમ અને અંચરમના કરે છે.

પણ કીને દરેક બક્ષિત પોતાના પર આંખે જ આંખ કારવા માટે એ સાદી નજર તપાસતાં ચોક્કસ સમજાય તેવું છે.

- ૨ બીજી બાબત રાવણુતીર્થની છે કે જ્યાં રામસિંહને સંભવી તરિકિનું તિલક થાય છે. આ રાવણુતીર્થ હાલનું રાણુકપુર હોવાનું સોવસા સંભાવત છે. એમ માનવાનું કારણ એ છે કે એ સ્થળના વચસા અક્ષરને ઉઠાવી લેવાથી તેનું હાલ પ્રસિદ્ધ રૂપ થવા જાય છે. તેથી રાવણુતીર્થ રાણુકપુર છે એમ માનવાને આપણને કારણ મળે છે.

વળી ઉપરોક્ત રાવણુ સ્થળની અર્થસંગતિ કરી જોઇએ તો પણ તે એ તીર્થને લાગુ પડે છે. આ રણુ અક્ષરના સ્થળેનું પ્રયત્નરણુ કરાવ્યું તો રાનરણુ, વણુ એટલે વન, રાનરણુતે સીલતેત રાવણુ અર્થાત્ વનને શીલવણુ તીર્થ તે રાણુતીર્થ, રાણુકપુર જ નિશ્ચિત થાય છે કેમકે તે વનની અંદર જ આંખવામાં આવ્યું છે.†

- ૩ ત્રીજી બાબત પ્રસ્થિતના રસોઠમાં દસાંવેલા સંવતથી પુષ્પિકાનો સંવત જુદો પડે છે. આ પ્રકારની ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન કરનાર માત્ર એક યુગ સ્થળની સંખ્યા જ છે. જ્યોતિષના નિયમ પ્રમાણે યુગ પાંચ વર્ષનો થાય છે અને લોકક કાલ વિભાગ વાચક યુગ સંખ્યા જની છે એ જાને ગળીને ૫+૪=૯ થાય છે એ પુષ્પિકા સાથે ગરબર અંધમેસતો છે.

- ૪ ચોથી બાબત છે, ૨૧મી સ્થોકમાં આ પ્રસ્થિતવળી પ્રતિ રાજપાલે ખરતરગઢાચાવં શી જિનસાચરસરના ઉપદેશથી લખાવી, પરંતુ પુષ્પિકામાં તેમના વિજયરાજ્યમાં ક્ષમામૂર્તિ મહોપાખ્યાયના ઉપદેશથી લખાવ્યાનું જણાયું છે, એનો વારતાંવક હેતુ એટલો જ છે કે પ્રાચીન કાલમાં મને તે વિદ્વાનના ઉપદેશથી પરમકૃત્ય થયું હોય, પણ આવી પ્રસ્થિત કે કિલાલંબ લખતાં તેનો વચ પટપર આચાર્યોન દરેક વિદ્વાન આપતો. તેને અનુલક્ષ્યન મૂલ પ્રશસ્તિવૃત્તામાં આચાર્યનો નિર્દેશ કરેલો છે પરંતુ એ કાર્ય માટે પ્રેરક ઉપદેશ આપનાર તો મહોપાખ્યાય ક્ષમામૂર્તિ જ છે. એ પ્રમાણે પ્રશસ્તિયત ચાર સંદિગ્ધ બાબતોનું સમાધાન થઇ જતું હોવાથી આ લઘુ લેખ સમાપ્ત કરું છું.

તા. ૬. અમને પણ આવી જ એક પ્રાચીન પ્રસ્થિત મળી આવી છે જે અપૂર્ણ છે. તે વચાસમય વિદ્વાનોને સાદર કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

† આ કલ્પના કેટલા સાચી છે તે વિચારણીય છે.

—તંત્રી

જુના અકો જોઇએ છે

‘ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ના નીચે જણાવ્યા મુજબના જુના અકો જોઇએ છે. જેઓએ અકોમાંથી જની શકે તેટલા અકો મોકલશે તેમને એ અકોના બદલામાં ચોક્કસ વળતર આપવામાં આવશે.

વર્ષ પહેલું—અંક ૨, ૭, ૭, ૮

વર્ષ બીજું—અંક ૨.

વર્ષ છઠું—અંક ૧૧.

વર્ષ સાતમું—અંક ૫-૬

વર્ષ નવમું—અંક ૮-૯

સ્ત્રીકાર

(૧) શ્રીપૂર્ણમણિચરિત્રિતિ અતિમુક્તચરિત્રિતિ (૫૪) - (અત્રીકાર); પ્રકાશક-શ્રી જિનદત્તસૂરિજ્ઞાનભંડાર, સુરત; પત્ર સંખ્યા ૧; બેટ.

(૨) શ્રીવિવેકસુપ્રમણિચરિત્રિતિ શ્રીપુણ્યસારકથાનકમ્ (૫૪) - (અત્રીકાર) પ્રકાશક-ઉપર મુજબ; પત્ર સંખ્યા ૧૮; બેટ.

(૩) શ્રીજિનપ્રમસૂરીચરિત્રિતિ વૃદ્ધ દ્વીકારકલ્પવિચરણ તથા સર્વજ્ઞાનવિદ્યાકલ્પ: (અત્રીકાર) સંસ્કૃત-પૃ. ૫. શ્રી પ્રીતિવિજયજી અણી; પ્રકાશક ડાહ્યાભાઈ મોહનભાઈ, પાંજરાપોલ, અમદાવાદ; પત્રસંખ્યા ૨૬; બેટ.

(૪) યોગપ્રવીણ: કર્તા-પૃ. ઉ. મ. શ્રી મંગલવિજયજી; પ્રકાશક-દેવચંદ સવચંદ યાદ, કલકત્તા; પૃષ્ઠ સંખ્યા ૭૪૮.

(૫) વીરચમૈવદ્યવલી: કર્તા તથા પ્રકાશક ઉપર મુજબ.

(૬) સુદર્શનવચિત-પ્રત્યુત્તરમ્ વા પ્રમલોચન-કર્તા તથા પ્રકાશક ઉપર મુજબ.

(૭) પ્રથમ કથમંથ-પદ્યમય અનુવાદ દિપાવલિ આદિ પ્રકૃત: વિવેચનાદિ કર્તા-પૃ. મુ. મ. શ્રી. દક્ષવિજયજી; પ્રકાશક-જેન મંથ પ્રકાશક સભા, પાંજરાપોલ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ. ૧૪૮ મૂલ્ય ૭ આના.

(૮) જિનસંગીતસરિતા-કર્તા તથા પ્રકાશક ઉપર મુજબ. પૃષ્ઠ ૧૨૪, મૂલ્ય આર આના.

(૯) હીરપ્રભોત્તરાનુવાદ: અનુવાદક-પૃ. મુ. મ. શ્રી વિદ્યાનંદવિજયજી; પ્રકાશક-શ્રી. મુક્તાઆર્ષ જ્ઞાનમંદિર, ડભોઈ, પૃષ્ઠ ૨૩૮, મૂલ્ય એક રૂપિયો.

(૧૦) સિદ્ધહેમવીપિકાપ્રકાશ (પ્રથમ ભાગ): દીપિકાકાર-પૃ. મુ. મ. શ્રી દક્ષવિજયજી; પ્રકાશકાર-પૃ. મુ. મ. શ્રી મહિમાપ્રભાવિજયજી; પ્રકાશક-જેન મંથ પ્રકાશક સભા, અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૧૦૪; મૂલ્ય ચૌદ આના.

(૧૧) સદ્બોધસંચય: સંપાદક-પૃ. મુ. મ. શ્રી મહિમાવિજયજી; પ્રાપ્તિસ્થાન-મહેતા કાંતિલાલ રાયચંદ, સાલુંદ (દોહ આનાની દીકરી મોકલવાથી બેટ મળે છે). પૃ. ૧૦૮.

(૧૨) સદ્બતિની આવી-પ્રકાશક-શ્રી વિજયલલિતસૂરીચર સેવા સમાજ, હંડર, બેટ પૃષ્ઠ ૧૦૦.

(૧૩) નૂતન સ્તવનાવલી : કર્તા પૃ. આ. મ. શ્રી. વિજયલલિતસૂરીચરજી; પ્રકાશક જેન સંથ, ધલોલ, બેટ, પૃષ્ઠ ૬૮.

(૧૪) ધન્ય જીવન: ખંડ ૧-૨-૩ : કર્તા પૃ. મુ. મ. શ્રી. જનપ્રવિજયજી : પ્રકાશક જેન સ્વાધ્યાય મંદિર, સાવરકુંડલા, પૃષ્ઠ ૩૭૬.

(૧૫) ચૈત્યવંદનભાષ્યનો જોગજોગ કાવ્યાનુવાદ : કર્તા પૃ. મુ. મ. શ્રી. સુસાલ-વિજયજી; પ્રકાશક જેન મંથ પ્રકાશક સભા, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૮૮, મૂલ્ય આઠ આના.

(૧૬) વિદ્યાનંદવિનોદ બાને નૂતનસ્તવનાવલી : કર્તા. પૃ. મુ. મ. શ્રી. વિદ્યાનંદ-વિજયજી; પ્રકાશક મારતર મોતીલાલ જગજીવનદાસ, ભુનાગઢ મૂલ્ય ચાર આના.

(૧૭) પાંચત્રતને પથે: લેખક રાજકંસ; પ્રકાશક વિજયલલિતસૂરિ જેન મંથમાળા; મારીયાપાર. મૂલ્ય બે આના.

(૧૮) શ્રી જિનસ્તવસદિ : કર્તા પૃ. મુ. મ. શ્રી. યશોભદ્રવિજયજી, પ્રાપ્તિસ્થાન રાયચંદ હરચંદ કાપડિયા. વલસાડ.

વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંક

(૧) શ્રી મહાવીર વિર્વાણ્ય વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલ ખર્ચનો કોડ આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને કાળના લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

ત્રણદે વિક્રમકલિય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનકર્ણનમાં માંસાહાર કોવાના આલેખોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હિંમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય ફરેજનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

મુંબઈના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું મુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સોનેર બોર્ડ. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો કોડ આનો).

—લખો—

શ્રી જૈનપત્ર સત્યપ્રકાશક સમિતિ.
જેરામભાઈની વાડી, પીંડાં, અમદાવાદ.

२० : अंक ६] तंत्री-श्रीमनबाब भोकराहास शाह [कर्मांक ११४

विषय - दर्शन

- (१) श्रीरीरविमलशुद्ध आत्म चिंतन स्वाध्यायः पू. भु. म. श्री. चंपकसागरशः टासटल पानुं २
- (२) इसभुद्धरु, गठिप्रवह अने जैन जगतः : प्रो. वीराबाब २. कापडिया ८५
- (३) रावणतीर्थ कहाँ है ! : श्री मगरबाईजी नाहटा ८६
- (४) सं. १६७३ की प्लेन : प्रो. मूलराजजी जैन ६२
- (५) श्रीनगर्पि (नगा) मन्दीरमित
मधुरनगर पंच गिनालय मर्त्य परिपारी : श्री. अम्बाबाब प्रेमचंद शाह ६३
- (६) इटलांक प्राचीन ऐतिहासिक स्थानो : पू. भु. म. श्री. नारायणराज १०१
- (७) ओक अप्रसिद्ध अपूर्व प्रसक्ति : श्री. श्रीमनबाब ल. जपेरी १०४
- समाचार टासटल पानुं ३

समाज-वार्षिक मे इपिया : छटक भाव अंक-त्रय आना

શ્રી વીરવિગ્નહર આત્મચિંતવનસ્વાધ્યાય

સંપ્રાદય—પૂજ્ય-પુનિયત્વશાળી શ્રી ચંપકજીવરજી

(પૂ. બા. મ. શ્રી. સામસાનંદસૂરીપરચિંતેતઃ)

- જે જિમ ચલ્લુ તે તિમ હોવે, ન મટે ઈંદ ને અંદ રે;
કહે તે વીતરાગ વિચારી જોજો, મ પડો કુટે કુંદે રે. જો ૦ (૧)
- “ભાવિ કોઈને ન મિટે રે”, શ્રી વીરવાણી ઇમ બાજે રે;
ઈંદ કહે પ્રભુ આશુ વધારો, કષ્ટ ન વધે યત્ન લાગે રે. જો ૦ (૨)
- જાણલ દેવના પુત્ર પનોતા, ભરત બાહુગલ બલ્યા રે (જોધા રે);
અનેક ભુષણે બહુ વિધ કિધાં, ઈંદ વચણુ સમજાવ્યા રે. જો ૦ (૩)
- મહાવીર સરીખા શુરો માથે, સમકિત શ્રેણિક રાય રે;
નરક ન બાળ ઉપાય જ કિધો, ભાવિ પાણું ન થાય રે. જો ૦ (૪)
- સાઠ સહસ સગરના બેટા, સમકાલે સમાણા રે;
સમકાલે જે બયા હૂંતા, પણ કુણે ન રખાણા રે. જો ૦ (૫)
- પટ ખંડ સાધી હોભ મત વાધી, સુભમ સાચર ચઢિયો રે;
નવનિધિચઉદરયણુપતી બુડયો, સાતમી નરકે પડિયો રે. જો ૦ (૬)
- દેવલોક સરીખી જે હૂંતી, નગરી આપ નિપાઈ ઇંદે રે;
તે દ્વારિકાનો ક્ષય કરિને, સ્થુ આસ્થુ ગોવિંદ રે. જો ૦ (૭)
- અહસ ગમે દેવે પરવરિયો, તરવરિયો રાયરાણો રે;
નયણુ વિહુણો અંધ કહાણો, પ્રહાદત ચક્રી બાણો રે. જો ૦ (૮)
- કોડ ઉપાય જો કિજે કારોમો, ભાવિ પ્રાણી ન છુટે રે;
હરિ હર પ્રહા રાખી ન શકે, જળ જોહનું આશુ ગુટે રે. જો ૦ (૯)
- સાત પાંચ ઉપદેશલ્લુ રૂપે, વચન કહ્યાં દત્સાહે રે;
વર્તમાન વાણી મુણીને, ચેતો ભવિક મન માંહે રે. જો ૦ (૧૦)
- સંસાર નાટક કારીમો બાણી, સમઝ સમઝ હો પ્રાણી રે;
દેવવિમલ શુર ઉપદેશે, વીર વડે જોમ વાણી રે. જો ૦ (૧૧)

આ સ્વાધ્યાયમાં બીજી કહી ત્રુટક હોવાથી પૂરી કરી છે. આ સ્વાધ્યાય
અઢારમી સદીમાં લખાયેલ પ્રત ઉપરથી ઉતારવામાં આવી છે.

સૂચના:—માસિક દર અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે,
તેથી સરખામાના ફેરફારનાં ખબર બારમી તારીખ સુધીમાં અમને જણાવી દેવાં.

મુદ્રક:—મગનભાઈ હોદાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોલ કોસરોડ,
પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. **પ્રકાશક:**—ચંપકજીવરજી. આજીવાસ શાહ.
શ્રી જ્ઞાનધર્મ સ્વપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જોશિંગબાઈની વાડી, લીકેન્ડ રોડ-અમદાવાદ.

॥ अहम् ॥

અસિલ ભારતવર્ષાં જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યમકાશક સમિતિનું માસિક દુસ્તપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ ॥ વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૧ : ઇ. સ. ૧૯૪૫ ॥ કર્માક
જંક ૬ ॥ પ્રથમ જૈન શુદિ ૧ : શુક્રવાર : ૧૫ મી માસ ॥ ૧૧૪

હસમુહવહ, ગઉડવહ અને જૈન જગત

(બે. પ્રા. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.)

[૧]

ભારતીય સાહિત્યમાં અને ખાસ કરીને પાદ્ય (પ્રાકૃત) મહાકાવ્યોમાં પ્રવરસેને પદર આશાસકમાં અને પહેલેથી છેલ્લે સુધી 'સ્કંધક' નામના એક જ છંદમાં રચેલ હસ-મુહવહ (સં. ૬૨મુખપદ્ય) અમ રચાન બોમરે છે. આ મહાકાવ્યનાં રાવણુવહ (સં. રાવણુવધ) અને સેતુબંધ (સં. સેતુબન્ધ) એવા બે નામાન્તરો છે. એનો વિષય રાવણુનો વધ છે એટલે કે આ રામના ચરિત્રનો એક ભાગ છે. આ મહાકાવ્યનો ઈંડીએ કાવ્યાદર્શ (૧-૩૪)માં તેમજ બાલ્કે હર્ષચરિતમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. એટલે વાનરસેનાના પ્રસ્થાનથી માંડીને રાવણુના વધ સુધીની હકીકત રજુ કરનાર આ મહાકાવ્ય ઇ. સ. ના છઠ્ઠા સદી કરતાં તો અર્વાચીન નથી જ. ઇ. સ. ૧૮૮૦-૮૨ માં રીન્ફ્રીડ ગોલ્ડસ્મિત (Siegfried Goldschmidt) દ્વારા એનું સંપૂર્ણકાવ્ય થયું છે એટલું જ નહિ પણ આ જર્મન વિદ્વાને એનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે. આ મહાકાવ્ય વિ. સં. ૧૬૫૨માં રાજ રામદાસે રચેલી ટીકા સહિત કાવ્યમાલામાં પ્ર-થાક ૪૭ તરીકે ઇ. સ. ૧૮૬૫માં પ્રસિદ્ધ થયું છે, પણ અત્યાર સુધીમાં એનો જર્મન સિવાયની કોઈ પણ ભાષામાં-કોઈ ભારતીય ભાષામાં પણ અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયો હોય એમ જણાતું નથી. પાદ્ય સાહિત્ય પ્રત્યેની ઉદાસીનતાનો આ એક નમૂનો છે. છવ્ઠેકે કોઈ પાદ્ય પ્રત્યંધ રચ્યો છે અને તેની પ્રશંસા સુપાસનાહચરિયમાં તેમજ તિલકમંજરીમાં છે, તો આ પ્રત્યંધનો હજી સુધી કશો પત્તો જ નથી એ પણ શું કહેવાય !

ઉદ્દીપ્તનસરિએ કુવલયમાલામાં અને જિનસેને હરિવંશપુરાણમાં જેમ પ્રાચીન કવિઓની પ્રશંસા કરી છે તેમ વિક્રમની અગિયારમી સદીમાં થઈ ગયેલા અને શાબ્દન મુનીશ્વરના બન્ધુ ધનપાલે તિલકમંજરીમાં કેટલાક રૂપકવિઓની તેમજ કેટલીક રૂપકવિઓની

૧ વાલ્મીકિ (શ્લો. ૨૦), કાનીન અર્ધાત બ્યાસ (શ્લો. ૨૦), છવ્ઠેક (શ્લો. ૨૪), કાલિદાસ (શ્લો. ૨૫), બાલ્ક (શ્લો. ૨૬-૨૭), માધ (શ્લો. ૨૮), ભારવિ (શ્લો. ૨૮), ભવજીતિ (શ્લો. ૩૦), વાકપતિરાજ (શ્લો. ૩૧), બદ્ધકીર્તિ (શ્લો. ૩૨), યાયાવર (શ્લો. ૩૩), મહેન્દ્રચરિ (શ્લો. ૩૪), રુદ્ર (શ્લો. ૩૫) અને કર્મચંદ્ર (શ્લો. ૩૬).

૬ વલ્લભયા (શ્લો. ૨૧), તરંગવતી (શ્લો. ૨૩), કાદમ્બરી (શ્લો. ૨૭), હર્ષા-ખ્યાયિકા (શ્લો. ૨૭), સમરાદિત્યચરિત્ર (શ્લો. ૨૬), ગૌડવધ (શ્લો. ૩૧) અને ત્રૈલોક્યસુન્દરી (શ્લો. ૩૫).

પ્રશંસા કરી છે. તેમાં પ્રવરસેનને ઉદ્દેશીને નીચે મુજબનું પદ લેવાય છે:—

“ જિતં પ્રવરસેનેન રામેજેવ મહાત્મના ।

તત્તુપરિ યત્કીતિઃ સેતુર્બાહ્યમયવારિષઃ ॥ ”

હલિમાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિએ કાવ્યાનુશાસન ઉપર જે અલંકારચૂડામણિ અને વિવેક રચેલ છે તે પૈકી અલંકારચૂડામણિ (પૃ. ૪૬૧)માં સેતુબંધ (પા. સેતુબંધ)નેા બે વાર નિર્દેશ છે, બ્યારે વિવેક (પૃ. ૪૫૬)માં વક્તવ્ય અર્થના પ્રતિજ્ઞાનના ઉદાહરણ તરીકે આ સેતુબંધના પ્રથમ આશાસકનું બ્યારમું પદ અને પ્રયોજનના ઉપન્યાસના ઉદાહરણ તરીકે આ જ આશાસકનું દસમું પદ અપાયેલ છે વિશેષમાં વિવેક (પૃ. ૪૫૮)માં અર્થવના વર્ણન માટે સેતુબંધ ઇત્યાદિ જોવાની, સરફ, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા વગેરે ઋતુઓનાં વર્ણન માટે સેતુબંધ, હરિવિજય, રઘુવંશ, હરિવંશ ઇત્યાદિ જોવાની અને સ્થાસ્તિ સમયના વર્ણન માટે કુમારસમ્ભવ, હરિવિજય, રાવણવિજય, સેતુબંધ ઇત્યાદિ જોવાની ભલામણ કરાયેલી છે.

અલંકારચૂડામણિ (પૃ. ૪૬૧)માં કહ્યું છે કે

સંસ્કૃત ભાષામાં મહાકાવ્ય રચાયું હોય તો તેના વિભાગો ‘ સર્ગ ’ કહેવાય, જેમકે હૃયમીવવધ વગેરેમાં. પાદ્યમાં મહાકાવ્ય હોય તો તેના વિભાગ આશાસક (પા. આશાસક) કહેવાય, જેમ કે સેતુબંધ વગેરેમાં. આ પ્રમાણે સેતુબંધનો પ્રથમ નિર્દેશ છે. બીજો નિર્દેશ જે મહાકાવ્યમાં આદિથી અન્ત સુધી એક જ છંદ હોય તેના ઉદાહરણાર્થે છે. રાવણવિજય, હરિવિજય, સેતુબંધ વગેરેમાં પહેલેથી ઉલ્લેખ સુધી એક જ છંદ છે.

વિવેક (પૃ. ૪૫૭)માં પ્રવરસેનનો ઉલ્લેખ છે. આ કવિને ‘ અનુરાગ ’ પ્રિય છે એમ અહીં કહેવાયું છે.

[૨]

ગઉડવલ્લ એ આર્યા છંદમાં મરહટ્ટો ભાષામાં ૧૨૦૬ પદ્યમાં રચાયેલું મહાકાવ્ય છે. એમાં મંગલાચરણ તરીકે ૬૧ પદ્યો છે. એ કાવ્ય બ્રહ્મા, હરિ, વૃષ્ણ, મહાવરાહ, વામન, કૂર્મ, મોહિની, કૃષ્ણ, બલભદ્ર, મધુમય, શિવ, ગૌરી, સરસ્વતી, ચન્દ્ર, સૂર્ય, અદિવરાહ, ગણપતિ, લક્ષ્મી, કામ અને મંગાની રતુનિ કરાયેલી છે. ત્યારપછીનાં ૨૭ પદ્યોમાં કવિની પ્રશંસા છે. ૯૬ માં પદ્યથી કાવ્યનો પ્રારંભ થાય છે અને એમાં યશોવર્માની મહત્તા વર્ણવાયેલી છે. બંગાળના એક પ્રાચીન વિકાસ નામે ગૌડના રાજાનો વધ એ આ મહાકાવ્યનો મુખ્ય વિષય છે. એમાં ૭૯૭ થી ૮૦૪ સુધીનાં પદ્યમાં એના કર્તા વાકપતિનું ચરિત્ર આલેખાયેલું છે. સાથે સાથે એમાં કમલપુષ્પ, ભરતપૂતિ, લાસ, જવલનમિત્ર, કુન્તીદેવ, રઘુકંઠ (હલિદાસ), મુગ્ધ-લુ. અને હરિચંદ્રનો ઉલ્લેખ છે. ૯૨માંથી ૯૪માં સુધીનાં પદ્યમાં પાદ્યનો મહિમા વર્ણવાયો છે. બૃષ્ણવલ્લે રચેલી લીલાવતીકહ્યામાં એક સી-પાત્ર પાદ્યની પુષ્કળ પ્રશંસા કરે છે.

૧ આ પાદ્ય કૃતિ છે અને એમાંનું એક પદ ૪૫૬ માં પૃષ્ઠમાં નજરે પડે છે. પદ્ય આના કર્તા વગેરે કશું જાણવામાં નથી.

શબ્દોપરચરિએ વિ. સં. ૧૪૦૫ માં જે પ્રખ્ય-ધકોશ માને અતુર્વિશતિપ્રખ્ય-ધ રમ્પો છે તેમાં ૬૬મા પ્રખ્ય-ધ તરીકે વિ. સં. ૮૦૭માં દીક્ષા લેનારા અપ્પભક્તિચરિનો પ્રખ્ય-ધ છે. એમાં ધર્મ રાજ મરાતાં વાક્યપતિ યશોધર્મા (૧ યશોવર્મા) તે હાથે ૬૬ પદ્યાવાનો અને કારાગૃહમાં પડ્યા પદ્યા ગૌડવલ્લ નામનું પાત્રવ કાવ્ય રચ્યાનો અને એ યશોધર્મને ખતાવ્યાનો અને એથી એનો છૂટકારો થવાનો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં વાક્યપતિનો અપ્પ-ભક્તિચરિના મિત્ર તરીકે નિર્દેશ છે. આ વાક્યપતિએ આગળ ઉપર 'મહુમહુવિવિધ્ય (સં. મહુમથવિજ્ય) નામનું પાત્રવ મહાકાવ્ય રચ્યું અને આમ રાજને ખતાવ્યું' ત્યારે તેણે એક લાખ સુવર્ણ દાંડ આપ્યા. અપ્પભક્તિચરિએ અંતમાં વાક્યપતિને પોતાનો શિષ્ય-જૈન ખતાવ્યાની પણ આમાં હકીકત છે.

તિલકમંજરીના નીચે મુજબના પદ્યમાં ગઉડવલ્લનો અને એના પ્રણેતા વાક્યપતિ-શબ્દનો ઉલ્લેખ છે:—

“દદ્વા વાક્યપતિરાજસ્ય શક્તિ મૌહવધોજુરામ્ ।

કુચ્ચિઃ સાખલસચ્ચેવ વાચં ન પ્રતિપદ્યતે ॥”

ગઉડવલ્લનાં ૧૮, ૮૬, ૩૧૬ અને ૪૧૦ એ અંકવાળાં પદ્યો હેમચન્દ્રચરિએ સિદ્ધ-હેમચન્દ્ર (ખ. ૮)માં ૧-૬ના, ૧-૭ ના, ૧-૮ ના અને ૧-૧૪૫ ના ઉદાહરણ તરીકે રજૂ કર્યાં છે.

જેમ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં માલકૃત શિશુપાલવધ અને ભક્તિપૂર્ણ રાવણવધ એ બે કાવ્યોના નામમાં અંતમાં 'વધ' શબ્દ છે તેમ ચિરમરગુપ્ત એ પાત્રવ કૃતિઓ હસ્યમુહવલ્લ અને ગઉડવલ્લના અંતમાં 'વલ્લ' શબ્દ છે. ગઉડવલ્લ એ નામ એની પૂર્વે રચાએલી હસ્યમુહવલ્લ નામની કૃતિને આભારી હોય એમ જણાય છે. આ મહાકાવ્યની સંક્ષિપ્ત નોંધ 'મં' અતુર્વિશતિપ્રખ્ય-ધના મારા ગુજરાતી અનુવાદના પરિશિષ્ટ (પૃ. ૨૩૨-૨૩૩) માં લીધી છે. Bombay Sanskrit and Prakrit Series માં ૩૪ મા પ્રખ્યાંક તરીકે

૧ ગઉડવલ્લના ૬૬મા પદ્યમાં આનો મહુમહુવિવિધ્ય તરીકે ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં એ પદ્ય ઉપરથી એ દર્શિત થાય છે કે ગઉડવલ્લ રચવા પૂર્વે વાક્યપતિએ આ મહુમહુવિવિધ્યની રચના પૂર્ણ કરી હોવી જોઈએ અથવા તો એ રચના પ્રવૃત્તિ કરી હોવી જોઈએ. હેમચન્દ્ર-ચરિએ અલ્પકારચ્યુડામણિ (૮૧)માં આ કાવ્યનો મહુમથનવિવિધ્ય એ નામથી નિર્દેશ કર્યો છે. આનન્દવર્ધને ધ્વન્યાલોકમાં આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિશેષ હકીકત માટે જુઆ અતુર્વિશતિપ્રખ્ય-ધનું પરિશિષ્ટ (પૃ. ૨૩૩).

૨ હેમચન્દ્રચરિએ વિવેક (પૃ. ૪૫૬) માં આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ગઉડવલ્લના નામાંતરણ સુવણ્ણવધનો કે કાર્ષ અન્ન જ કૃતિનો તે જાણવું બાકી રહે છે.

૩ વિવેક (પૃ. ૪૪૭) માં જે મારીચવધનો ઉલ્લેખ છે તે જો સંસ્કૃત કૃતિ હોય તો તે પણ અહીં વિચારવી.

આ મહાકાવ્ય ઉપેન્દ્રના પુત્ર હરિપાલકૃત ટીકા સાથે અને શંકર પાંડુરંગે અંગ્રેજીમાં લખેલ ઉપોદ્ધાત, સંસ્કૃતમાં આપેલ વિષયસૂચી અને અંતમાં આપેલ પાંચ સખ્દાવલીપૂર્વક બીજી આવૃત્તિ તરીકે ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. આ પહેલાં શંકર પાંડુરંગે ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં આ મહાકાવ્ય તેમજ એની ટીકાનું સંપાદનકાર્ય જેસલમેરના જૈન લોકારની એક તાડપત્રીય પ્રતિ ઉપરથી કરે હતું. ત્યારબાદ પાટણના જૈન લોકારની વિ. સં. ૧૨૮૬ ની તાડપત્રીય પ્રતિ, ખંભાતના જૈન લોકારની વિ. સં. ૧૨૮૬ ની તાડપત્રીય પ્રતિ અને એક સરકારી તાડપત્રીય પ્રતિ તેમને મળી. આ ચાર પ્રતિઓના આધારે આ મહાકાવ્ય ઉપર સૂચના મુજબ ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં અને ફરીથી સખ્દાવલી ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં પ્રમુદિત થયેલું છે. આમ આના પ્રકાશનમાં જૈન જગતનો ફાળો છે.

ગઈડવલ્લના ૭૮૮ માં પછની ટીકામાં ટીકાકાર કહે છે કે એના મુગ્ધીતનામધેય પિતા ભદ્ર શ્રી ઉપેન્દ્રે ક્યું હતું કે ‘સ’ લેખકદોષને લઈને ‘જ્ઞ’ બન્યો છે, અને એમણે બાલ્યકાળમાં આ બીજી વ્યાખ્યા કરી હતી. આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉપેન્દ્ર એ ટીકાકારના પિતાનું નામ છે. આ ટીકાના અંતમાં નીચે મુજબ પુષ્પિકા છે—

“ જાલાન્ધરીયમદ્દમીમદુપેન્દ્રહરિપાલવિરચિતગૌઢવધસારસીકા પરિપૂર્ણા ”

આ ઉપરથી ટીકાકારનું નામ ‘હરિપાલ’ છે એ જાણી શકાય છે અને એઓ અથવા તો એમના પિતા જલધરના છે. શંકર પાંડુરંગ પંડિતે આ ટીકાકાર જૈન છે કે કેમ એ પ્રશ્ન મચ્યો છે. તેઓ કહે છે:

(૧) જેસલમેરની પ્રતિમાં જ ટીકા છે : અને એ “ ઝં નમઃ જિનેન્દ્રેશ્વર્યઃ ” શી શરૂ થાય છે. આ પ્રમાણે જો કે જિનને નમસ્કાર કરાયો છે, પણ એ તો પ્રતિનો લક્ષિયો જૈન હોવાથી તેણે આમ કયું હોય એ પણ બનવા જોય છે.

(૨) સામાન્ય રીતે પાંચ તરફ જોનાનું વલણ રહેલું છે એટલે આ ટીકાકાર જૈન હોય તો ના નહિ.

(૩) આ સંભાવના કરતાં ટીકાકારને જૈન માનવાનું કારણ એની વિશિષ્ટ જૈન શૈલી છે ? કે જોની એક વિશેષતા એ છે કે બીજા કેવળ જૈન લેખકોની જ સંસ્કૃત કૃતિમાં વાક્યના પ્રારંભમાં ફિલ શબ્દ જોવાય છે તેમ અહીં પણ છે.

હરિપાલે રચેલી ટીકા એ પાંચમી હાથ પૂરી પાડવા ઉપરાંત ગઈડવલ્લ સમજવામાં બાગ્યે જ ખાસ ઉપયોગી બને છે.

ઉપરોક્ત પુષ્પિકામાં ‘સાર’ શબ્દ છે તેનો શો અર્થ છે ? શું ટીકા સારણ છે કે ગૌડવધના સારની આ ટીકા છે એમ ‘સાર’થી સૂચવાયું છે ? આ વાત લક્ષ્યમાં લેતાં બીજે વિલેય માનવા શંકર પંડિતે લલચાયા છે. તેઓ એ વાત ઉમેરે છે કે અનેક જાતના પાઠોદ્, પછોની અધિકતા ઇત્યાદિ જોઈને હરિપાલે ગઈડવલ્લનું સંપાદન કર્યું. અને તેના ગૌડવધસાર તરીકે નિર્દેશ કર્યો. ગઈડવલ્લની હરિપાલકૃત ટીકા ઉપરાંત કોઈ ટીકા જૈન લોકારમાં હોય તો તેનો ઉલ્લેખ થયો થતો.

ગાંધીપુરા, સુરત, તા. ૨૫-૨-૪૫.

रावणतीर्थ कहाँ है ?

लेखक—श्रीयुक्त अमरचन्द्रजी नाहटा, बोकामेर.

“श्री जैन सत्य प्रकाश” के क्रमांक ११२ में प्रकाशित रोप्याक्षरी कल्पसूत्रकी प्रशस्तिमें उल्लिखित रावणतीर्थके सम्बन्धमें मैंने गतांकमें, फिर कभी प्रकाश डालनेका सूचित किया था, पर गतांकमें प्रकाशित श्री चीमनलाल लल्लुभाईका लेख देखकर उस विषयमें शीघ्र ही यथा-ज्ञात प्रकाश डालना आवश्यक प्रतीत हुआ, फलतः इस लघु लेख द्वारा, मुझे ज्ञात प्रमाणों द्वारा, इस विषयमें प्रकाश डाल जा रहा है।

श्री चीमनलालभाईने रावणतीर्थको राणकपुर होनेकी कल्पना की है पर यह सर्वथा अ-बौद्धिक प्रतीत होती है। संवतके सम्बन्धमें भी उनके समन्वयकी कल्पना समिचीन नहीं है। संवत्के सम्बन्धमें तो गतांकमें मैं अपना मत प्रकाशित कर चुका हूँ, और यह ठीक प्रतीत होता है। रावणतीर्थके सम्बन्धमें मेरा नम्र मत है कि यह उल्लेख अलवरके सुप्रसिद्ध रावण-पार्श्वनाथका ही सूचक है। यद्यपि प्रशस्तिश्लोकमें केवल रावणशब्द ही है, फिर भी कई तीर्थमालाओंको देखते उनमें अलवरके रावण पार्श्वतीर्थके सिवाय अन्य कोई इस नामका तीर्थ प्रसिद्ध नहीं ज्ञात होता। अतः प्रशस्तिगत रावणतीर्थ यही तीर्थ है। तीर्थमालाओंके उल्लेख इस प्रकार हैं—

१ रावण मनमां सामर्थ्यो, अलवरपुर हो बैठो प्रभु ठामे। सं. २४।

—(कल्याणसागररचित पार्श्वनाथचैतव्यपरिपाटी) पृ. ७२।

२ हिवे मेवातदेश बिल्याता, अलवरगढ कहेबायजी।

रावणपार्श्व जुहारो रंगे, सेवे सुनर पायजी। हि. १।

—(सौभाग्यविजयजीरचित तीर्थमाला) पृ. ९८।

३ नरवर अलवर रणथंमरि रावणपासजी रक्षा करि।

—(शीघ्रविजयजीरचित तीर्थमाला) पृ. ११०।

४ श्रीरावणप्रभुजी संकटमंजन नामहं, करहेडउ कामितपूरण मांडणगामह।

—(मेघविजयजीरचित पार्श्वनाथनाममाला) पृ. १५१।

५ बरकाणु सफाणु राणु बिभनुं रे, रावण गोडी पास।

—(रत्नकुशलरचित पार्श्वनाथसंख्यास्तवन) पृ. १६९।

६ अलवर रावण राजियो, जमिओकि हो तुं जागे देव।

—(शांतिकुशलरचित गोडीपार्श्वस्तवन) पृ. १९९।

उपर्युक्त छत्रों उल्लेख प्राचीन तीर्थपालसंग्रहसे उद्धृत किये गये हैं। अब अन्य उल्लेख दिये जा रहे हैं—

७ क्षेमराजरचित पार्श्वअष्टोत्तरशतनामगर्भितस्तोत्रमें—

“श्रीकाशीरावणेषु क्षितिषरमुकुटे चित्रकूटे प्रसिद्धम्” । (हमारे संग्रहमें)

८ जसकीर्तिरचित पार्श्वअष्टोत्तरनामस्तवनमें—

“अलवरह नयर गोपाचलह दल्लिय रावणेषे पास वणारसी वंदीह ईकमतह ।”

(हमारे संग्रहमें)

९ प्रगटप्रभावी पार्श्वनाथ नामक ग्रन्थके पृ. ८८, ११६ में—

“रावणपार्श्वनाथनुं देरसर हालमां अलवरमां छे, जेनो जीणोंद्वार हमणां बाय छे । समुद्रनी मध्ये राक्षसद्वीपनी सुवर्णनी लंकाना अधिपति रावण आठमा प्रतिविष्णुनी राजधानी हती । एकदा रावण अने मंदोदरी विमानमा बैसिने कयांय जतां हतां, ते बीजे दिवसे अलवर नजीक आवतां एक ठेकाणे तेमणे विश्राम कर्यो । भोजननो अवसर थतां प्रतिभापूजननो नियम होवाची प्रतिमा सांभर्यो, पण प्रतिमाजो साये लीवेल्ल न हतां । जेथी मंदोदरीए बालुनी मूर्ति निपजावोने तेनी रावण तथा मंदोदरीए पूजा करी । ते प्रतिमाजो अलवरमां छे ।”

अलवरमें श्रीरावणपार्श्वनाथजीकी प्रतिमाको सं. १६४५ माघ वदि १३ शनिवारको आगरेके शाह हीरानंदजीने नवीन चैत्यालय बनाके स्थापित की । खरतरगच्छके आषपश्रीव श्रीजिनचंदसूरीजी वाचकरंगकलशादिने सपरिवार प्रतिष्ठा की । इस उल्लेखवाला शिलालेख इस प्रकार है—

॥ ६० ॥ सिद्धि श्रीपार्श्वनाथाय नमः ॥

स्वस्ति श्रीपार्श्वनाथोयं, रावणेति प्रसिद्धता ।

धरणिपद्मार्चितोदघाद्भव्यानामिप्सितं फलम् ॥ १ ॥

गार्ज्येर्दे रसोर्वीमिते विक्रमवत्सरे ।

माघकृष्णत्रयोदश्यां रविजे शुभवासरे ॥ २ ॥

श्रीमच्छ्रीरावणाभिषयपार्श्वनाथस्य मलितः ।

कृतैवा स्थापना नव्यं कारविष्वा सुमन्दिरम् ॥ ३ ॥

तथा ।

जोसबाछानये गोत्रे सोन्यारहससंज्ञके ।

साधुः श्रीभक्तसी जातो तानसी च तदात्मजः ॥ ४ ॥

तत्सूनुर्दत्तसिंहोभून्धमलस्तदंगजः ।
 सारंगारूपोमहातेजा जातस्तन्नन्दनो बली ॥ ५ ॥
 तस्याङ्गजो बभूवात्र पुण्यपालो महामुखः ।
 तं कुलोद्योतह(क)चासीत्ये पञ्चेति गुणाग्रणी ॥ ६ ॥
 तस्य पुत्रो गुणज्ञाता दानी विक्रमवानमूत् ।
 श्रीकान्हडो जनश्रेष्ठस्तत्पत्नी विमला सती ॥ ७ ॥
 तस्य कुक्षिसरोर्हसः पक्षद्वयसुशोभितः ।
 शुद्धसम्यक्स्वधारी च ज्ञानी दानी धनी तथा ॥ ८ ॥
 हीरानन्द इति ख्यातस्तत्पत्न्यौ शुद्धवंशजा ।
 जीवादेति सती स्याद्वितीया रायकूञ्जरि ॥ ९ ॥
 श्रीयोगिनीपुरे पूर्वं सर्वेऽप्येते कृताख्याः ।
 संप्रति श्रीमद्वर्गलपुरे चासौ [प्र] वर्तते ॥ १० ॥
 जिनमक्तिमता तेन सम्यक्त्वगुणसेविता ।
 श्रीमल्लवरदुर्गे च दर्शनस्य विशुद्धये ॥ ११ ॥
 कारापितमिदं चैत्यमत्रैवेण शुभे दिने ।
 स्थापना पार्श्वनाथस्य प्रतिमा रावणाभिधाः ॥ १२ ॥
 श्रीमत्वृहत्वरतरगच्छेशः सूरिपुङ्गवः ।
 श्रीजिनसिंघसूरिन्द्रः आसीत्सर्वगुणोदधिः ॥ १३ ॥
 श्रीजिनचंद्रसूरिस्तु विद्यतेऽद्य तदन्वये ।
 तस्यादेशात्सहर्षेण सर्वसंघसमागमे ॥ १४ ॥
 वाचकैः रंगकलशैः शीलादिगुणमूर्षितैः ।
 परिवारयुतैश्चैतत्सत्प्रतिष्ठापनं कृतम् ॥ १५ ॥
 तावन्नंदतु चैत्योऽयं हीरानंदस्तथैव हि ।
 यावत्तुमिच्छन्नाकौ सर्वे सखसुखाकरौ ॥ १६ ॥
 तीर्थमक्तिरतस्यास्तु सन्कुमं (!) ।
 यः पुण्यवांश्च धर्मज्ञः पुण्यक्षेत्रमचीकरोत् ॥ १७ ॥

एषा प्रशस्ति लिपिकृता वा० श्रीरङ्गकलशगणीनां शिष्येण राजकलशामुनिना शुभम् ॥
 संवत् १६४५ वर्षे माघ वदि १३ शनि दिने श्री अकबर जलछुदीनराज्ये श्री आगरावासी
 साह हीरानंदेन श्री अल्लवरगददुर्गे नवीनकारापितचैत्यालये श्रीरावणपार्श्वनाथस्य प्रतिमा स्थापिता ।
 श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥ शुभं भवतुः ॥

सं. १६७३ की प्लेग

लेखक—प्रो. मूलश्यामजी जैन.

जब सन् १९०० के लगभग भारत वर्षमें प्लेगने अपना मुह दिखाया तो लोगोंने समझा कि यह महामारी भारतमें पहली बार पड़ी है और पश्चिमसे आई है। इसी लिये बाहरसे आने वाले यात्रियों को पहले कई दिन तक कारंटीन आदिमें रखा जाता था, फिर नगरमें प्रवेश करनेकी आज्ञा मिलती थी। विदेशसे आई हुई डाकको भी घूममें सुलाकर सोखवाता था। परंतु वास्तव में यह महामारी भारतके लिये नई न थी। यहां यह तीन सौ बरस पहले भी पड़ चुकी थी। इस बातका उल्लेख जैन कवि बनारसीदासजीने “अर्थकथा” नाम अपनी आत्मजीवनीमें किया है। जैसे—

सोलह सै तिहचरे (१६७३) साल। अगहन कृष्ण पक्ष हिम काल ॥५६०॥

इस ही समै ईत निस्तरी। परी आगै पहिली मरी।

जहां तहां भये सब लोग। परगट भया गांठिका रोग ॥ ५६३ ॥

निकसै गांठि भै छिन मांदि। काहूकी बसाय कहु नांदि।

चूहे मरहि बैद मरी जाहिं। भय सौं लोग अन्न नहि खांदि ॥५६४॥

कविवर बनारसीदासके कथनके समर्थनमें भक्तशिरोमणि गोस्वामी तुलसीदासजी भी एक महामारीका निर्देश करते हैं जिसके कारण काशीमें मारी जन-हानी हुई। इनका समय विक्रमकी १७ वीं शताब्दी है। वे लिखते हैं—

संकर-सहर सर नर नारि बारिचर, बिकल सकल महामारी मांजा भई है।

उलरत उतरात बहरात मरि जात, भभरि भगात जल थल मीचु मई है।

देव न दयालु महिपाल न कृपालु चित, बनारसी बाढ़ति अनीति नित नई है।

पाहि रघुराज पाहि कपिराज रामदूत, रामरू की बिगरी तुहीं सुधारि कई है ॥

[कवितावली, उत्तर० १७६]

इसी प्रकार फार्सी ग्रन्थोंमें भी इस प्लेगका वर्णन मिलता है। इकबाल नामा जहांगीरी में लिखा है कि जुलस सन् ११ (=सं. १६७३) में एक घोर महामारी पड़ी। पहले पहल यह पंजाबमें शुरू हुई। जहाँमें हिन्दू मुसलमान मरने लगे। वहाँसे सरहिन्द होती हुई दिल्ली पहुँची। इसके आनेका चिह्न यह था कि पागलोंकी तरह घूमते हुए चूहे दीवार, चौखट आदिसे टकराकर मर जाते थे। लोग घर बार छोड़ कर बाहर चले गये। मृतकोंको अथवा उसके कपड़े आदिको छूनेसे यह रोग लग जाता था। एक २ घरमें दस २ पंद्रह २ आदमी मरे। यह महामारी अत्यन्त भयानक थी। बाकिजाते जहांगीरी में जुलस सन् १३ में आयेसे प्लेग फैलनेका वर्णन है।

उपर्युक्त उल्लेखोंसे स्पष्ट प्रतीत होता है कि सं० १६७३ की महामारी प्लेग का लक्षण थी जिसके भयावह और नाशक परिणामके लोग मलीमाति परिचित हैं।

શ્રીનગર્ષિ (નગા) મધુરચિત ભલુરનગર પંચ જિનાલય ચર્ચત્ય પરિપાટી

[રચનાસંવત્ ૧૬૫૧]

સંભાલક તથા સંપાલક—શ્રીકૃત પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, અમદાવાદ.

આ ચૈત્ય પરિપાટીના કર્તા નગર્ષિમધુ છે. તેઓ હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય ઉદયવર્દન,
તેમના શિષ્ય કુશલવર્દનના શિષ્ય હતા. તેમણે કેટલાક મંથો રચેલા છે તેમાં

૧ રામસીતા રાસ^૧ (સં. ૧૬૪૬)

૨ અષ્ટબદ્ધવિચારમર્મિત શ્રીમદ્દાવીરસ્તવન^૨ ૪૬ ગાથા.

૩ કલ્પાન્તવૌચ્ચ^૩ (ગાથાબદ્ધ)

૪ હંડકાવચ્ચૃષ્ઠિ^૪

૫ વરકાણા પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર^૫ (સં. ૧૬૫૧)

અને ૬ પ્રસ્તુત ' ભલુર નગર પંચ જિનાલય ચર્ચત્ય પરિપાટી '—આટલા મંથો
મળી શકે છે. તેમણે પોતાના હસ્તાક્ષરે લખેલા પાંચ કેટલાક મંથો મળી આવે છે. ૫

૧. " ચંદ્ર અનન્દ રસ વેદ નિહાણ, નંદ બધુ તિમાણ. "—(અન્તભાગ)

૨. " હીરવિજયસૂરીસરો, કવિ કુશલવર્દન સીસ પભયુર્ધ,
નગમધુ વંછિય કરો.—(અન્તભાગ)

૩. " ચંદ્ર રસ બાણુ મુનિ સમ વરિસે તવમણુ વિભાસજ્ઞાણુ,
ભટારંગપુરંદર સિરિવિજયસેણુ સૂરીણુ. ૬૫.
રળ્ળે પિહિઓ મંથો પંડિતસિરિ કુ[ય] લવદણુગણુણુ,
સીસેણુ બાલમધુણુ નગમિહાણેણુ વરમહિઓ. ૬૬.

૪. " ચંદ્ર અનન્દ રસ બાણુઈ તુ ભમરુદો, બાણુ વલી સસી જોઈ તુ સા નવરંઝી;
તે સંવહર નામ કહુ તુ ભમરુદી, સાવણુ સુદિ તિય હોઈ સા નવરંઝી. ૬૭
શ્રી ભલુરનગર બહુ તુ ભમરુદી, જિણુદર પંચ વિજ્ઞાસ સા નવરંઝી,
હરખિં તિહાં મઈ તવન કરે તુ ભમરુદી, બાણુતાં મંથમમાથ સા નવરંઝી. ૭૦
ઈમ પાસ જિણેસર નમિયસુરેસર વરકાણાપુરરાજીએ;
મર્ધ શુણિહ ભમતિ બહુ ગુણુ જુગતિ જસપડુ અતિવાજીએ;
શ્રી તપમચ્છમંડન દુરિયવિહંડન શ્રી હીરવિજયસૂરીસરુએ,
કવિ કુશલવર્દન ગુરુ ક્રીસ નગા પદ્ધ વંછિત દાપક સુરતરુએ. ૭૧

૫ સંવત્ ૧૬૫૭ વર્ષે માદ્રપદસિતચર્યોદ્ધર્ષાં ચારગુણ પૂર્ણીકતઃ
લિખિતજ્ઞ શ્રીવટપદ્મીનગરે નગર્ષિમધુના ॥

બીજા ઉપાસકવર્ણનની અંતે બધાંબધું છે કે:—શ્રીવિજયસેનસુરિનુકારજે
સકલપણિતસમારજ્ઞમશીરુદવર્દન-સચ્ચિદ્વંશ વંશકુસલવર્દન-સચ્ચિદ્વંશમયગૌર્મણિ ॥

તેઓ સત્તરમી સતાબ્દના અધ્યક્ષાણમાં હતા, એટલું જ માત્ર તેમના મંથ-રચનાના ઉલ્લેખો પરથી જણાય છે.

આ ચૈલ પરિપાટીમાં તેમણે જલોર નગરનાં પાંચ જિનાલયોનું વધુન આપ્યું છે. જો કે સુવર્ણજઠ ઉપર ૩ દેરાં સિવાય ૫૬ નીચે જલોરમાં ખીજા ૧૧ જૈન દેરાં છે, જેમાંનાં ૬ શહેરની અંદર અને ૨ શહેરની બહાર છે. બહારનાં જે દેરાઓમાં પહેલું સુરભયોળની બહાર શ્રીજયબહેવનું અને ખીજું શહેરની પશ્ચિમ તરફ પોણામાધલ ઉપર જોડી પાર્શ્વનાથનું દેરું છે. શહેરની અંદરનાં દેરાસરો પૈકી ૧ આદિનાથ, ૨ શાંતિનાથ, ૩ નેમિનાથ અને ૪ મહાવીરસ્વામી—આ ચાર તીર્થંકરોનાં ૪ દેરાસર તપાવાસમાં આવેલાં છે. ખસ્તરાવાસમાં ૫ પાર્શ્વનાથનું, ખાનપુરાવાસમાં ૬ યુનિસુવતસ્વામીનું, ફોલાવાસમાં ૭ વાસુપૂજ્યનું, કાંકરિયાવાસમાં ૮ પાર્શ્વનાથનું અને માણેકચોકની પાસે “લક્ષ્મીપોષાળ” માંનું ૬ શ્વરાવધા પાર્શ્વનાથનું છે. આ નવ સાથે શહેર બહારનાં જે અને ૫૬ ઉપરનાં મધ્ય જિનમંદિરોને ગણતાં કુલ ૧૪ મંદિરો જલોરમાં છે.

આ જલોર નગર એરણ્યપુરા રોશનથી ૩૮ માઈલ દૂર પશ્ચિમમાં સોવનગિરિ પહાડની તળેટીમાં સુહી નદીના કાંઠે વસેલું છે, અને જોધપુરથી ૭૦ માઈલ દૂર દક્ષિણ દિશામાં આવેલું છે. જલોરમાં જોધપુર રાજ્યના પરમણુઓમાંનું એક છે. ત્યાં લગભગ ૨૦૦૦ જૈનોની વસતી છે.

જલોર પહેલાં ‘જવાલિપુર’ નામે ઓળખાતું હતું; એમ કેટલાક મંથો અને લેખો પરથી તથા ખારમી સદીના પરમારોના તાંબાપત્ર ઉપરથી તેમજ તેરમી સદીમાં લખાયેલા ચક્રવર્તીના લેખ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. જલોરની આસપાસનો પ્રદેશ તે સમયે ‘પિલ્વાદિકામંડલ’ નામે ઓળખાતો હતો.

આ નગર કેણે વસાવ્યું તે હજી જણી શકાયું નથી. પરંતુ વિક્રમની હજમી સદી પછી ત્યાં ચર્ધ ગયેલા રાજવીઓના ઇતિહાસનો પત્તો લાગે છે. કર્નલ ટોડે લખ્યું છે કે રાણા ખોમાણના વખતમાં જલોર આબાદ હતું.

સંવત ૧૧૬૫ના વૈશાખ સુદિ ૧૫ ને ગુરવારે લખાયેલા ‘કાસચા’ ગ્રામના દાનપત્ર અને જલોરના કિલ્લાના તોપખાનાની દિવાલમાં લાગેલા સં. ૧૧૭૪ ના લેખ મુજબ ત્યાં વાહપતિરાજ પરમારથી રાજ્ય શરૂ થયું. સં. ૧૧૬૫ ના દાનપત્રમાં પરમારોની પેઢી આ પ્રમાણે છે: ૧ વાહપતિરાજ, ૨ ચંદન, ૩ દેવરાજ, ૪ અપરાજિત, ૫ વિજ્ઞાન અને ૬ તિલકેશ. જ્યારે સં. ૧૧૭૪ ના લેખમાં ૫ વિજ્ઞાન પછી ૬ ધારાવર્ષ અને ૭ વીસલ રાજાઓ લખાનું જણાયું છે. આ પ્રત્યેક રાજાઓનો ૨૦ વર્ષનો. રાજ્યકાળ ગણીએ તો એકંદર ૧૨૦ વર્ષ પૂર્વે એટલે સં. ૧૦૪૫ અથવા ૧૦૫૪ થી એ વંશનો ત્યાં અધિકાર હતો. એમ માની શકાય. સં. ૧૦૮૦માં ‘ચેતાંગરાચાર્ય’ શોભિનેશ્વરશ્રિએ શ્રી હરિમદ્શ્રિના અલ્પકલ્પસૂત્ર પર વિદ્વાનમયી ટીકા આ નગરમાં જ પૂરી કરી હતી. અને તેમના ગુરુશાઈ શ્રીશ્રીદિસાગરે કુશિલાવરજ્ઞાકરણ પદ્ય તે જ વર્ષમાં ત્યાં પૂરું થયું હતું.

સુધાની ટેકરીના લેખ પ્રમાણે વિક્રમની તેરમી સદીની શરૂઆતમાં નાઠેલના ચક્રવર્તી રાજા આલકલ્પનો પુત્ર કીર્તિપાલ પોતાની રાજધાની જલોરમાં લાવ્યો. ખીજા પ્રમાણોથી

૬ ..... શ્રી જાવાલિપુરાવિલમસ્તપિલ્વાદિકામણ્ડલપ્રાસિદ્ધા.....

૭ વિજ્ઞાને જીનયાલ પાસેનું કાસચા ગ્રામ એક જાલકલ્પને દાન કર્યું હતું.

જાણ્ય છે કે કાર્તિકાએ વિ. સં. ૧૨૩૬ થી ૩૬ સુધી રાજ્ય કર્યું હોતું જોઈએ. ત્યારથી ચક્રાચાર્ય રાજ્ય સ્થપાયું.

કાર્તિકાએ પુત્ર સમરસિંહ, એક પ્રતાપી પુરુષ વર્ધિ ગયો છે. તેણે સુવર્ણગિરિના પ્રાચીન કિલ્લાનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો. તેથી એ અને એના વંશજો સોનગિરા ચક્રાચાર્ય કહેવાયા. સોનગિરના આવકોના જે ઉલ્લેખો મળે છે તે આ રજપુત જાતિમાંથી કિતરી આવેલા વણિકોના જ હોવા સંભવ છે.^૭

આ સમરસિંહના વખતમાં સંવત ૧૨૩૬ના વર્ષમાં શ્રીમાલવંશના શેઠ યશોદેવના પુત્ર મેશી યશોવીર આવકે જાણેરના આદિનાથ મંદિરનો મંડપ કરાવ્યો હતો, જે મંડપ સિંધપાળાનો અદ્ભુત નમૂનો હોઈ દેશપરદેશના સેંકડો પ્રેક્ષકો ત્યાં જોવા આવતા.^૮

સમરસિંહ પછી તેનો પુત્ર ઉદયસિંહ ગાદીએ આવ્યો. આ ઉદયસિંહનો મંત્રી પરમ આવક યશોવીર હતો. તે શ્રીમાન હોવા સાથે સિંધવિદ્યામાં નિખળ અને જ્ઞાનેશ્વરી હતો. તેણે શોભન સૂત્રધારના બનાવેલા 'લુચિગવચ્ચતિ' જેવા સિંધપાળાવાળા અદ્ભુત ચૈત્યમાંથી ૧૪ શ્લોકો ખતાવી હતી.^૯ અને શ્રી વસ્તુપાદે તેની સ્તુતિ કરી હતી.^{૧૦} આ ઉદયસિંહ પછી તેનો પુત્ર ચાચિગદેવ થયો. આ અને પિતા પુત્ર જાણેરના નામાંકિત રાજાઓ વર્ધિ ગયા છે. ચાચિગદેવના વખતમાં લખાયેલા અનેક લેખો મળ્યા આવે છે. આ ચાચિગદેવનો પુત્ર સામંતસિંહ અને તે પછી કાન્હડદેવ જાણેરના રાજ થયા. કાન્હડદેવ જાણેરનો છેલ્લો સ્વતંત્ર ચૌહાણ રાજા હતો. સુસાતાન અલ્લાઉદ્દીન ખીજીએ સં. ૧૩૬૬ કે ૧૩૬૮માં જાણેર પર ચઢાઈ કરી. તેમાં આ અને તેનો પુત્ર વીરમદેવ બંને માર્યા ગયા. અને એની સાથે જાણેરના ચૌહાણ રાજ્યનો પણ અંત આવ્યો. પછનાજ કવિએ સં. ૧૫૧૨ માં રચેલા 'કાન્હડદેવમંચ' નામના ગૂજરાતી કાવ્યમાં આ સંબંધી સવિસ્તર હકીકત આપેલી છે.

સુસાતાનો પછી કેટલોક વખત જાણેર ઉપર મેવાડના રાજાએનો પણ અધિકાર થયો હતો. પણ ચૌહાણેએ તેમને હઠાવી પાછી પોતાની સત્તા ત્યાં જમાવી. ચૌહાણેનો

૭ શ્રોત્રિકમાદિત્પનરેન્દ્રકાલાત્ સાચીતિકે યાતિ સમા સહાયે ।

સમીકજાચાકિપુરે સદાયં દર્શનં મયા સપ્તસહસ્રકલ્પમ્ ॥

બુદ્ધિસાગરજ્ઞાકરણ અન્તમશસ્તિ ।

૮ નાનાદેવસમાગતૈર્નગરયૈઃ શ્રીપુંસર્કોર્નુદ્ધ—

યંસ્થાહો રત્નનાથલોકનપરૈઃ શો વૃષ્ટિરાસાગરે ।

સ્મારં સ્મારમથો યદીયરત્નનાથૈશ્વિત્ત્યવિસ્ફુર્જિતં

તૈઃ સ્વસ્થાનગતૈરપિ પ્રસિદ્ધિં સોત્કન્દમાશ્વર્યતે ॥

(સમાગંધપર્થના મોટા પાટપરના લેખમાંથી)

૧ સંવત્ ૧૨૧૨ વર્ષે પ્રતિજ્ઞામહોત્સવે શ્રીગુરુસંઘસ્વજનપરિધાપનપૂર્વે શોમ-
વસ્થ કરચુને મન્નિજા સ્વર્ણચુક્રકાઃ પરિધાપિતાઃ । તસ્મિન્ સમયે સમાહુત-
સામાજિકપુરેશ શ્રીજયસિંહ નૃપ-મધાનવજોદીરપાર્થે શ્રીવસ્તુપાદઃ પ્રાસાદગુપ-
તોવાન્ પમજ્ઞઃ । તવા ૮૪ રાંબક ૧૨ મંડલીક ૪ મહાપર ૮૪ મહાવાતીય મહા-
સમ્રાટો જા જાહ—હયાદિ—

—(ઉપદેશકોટ ટીકા)

૧૦ રત્નચક્રપુષ્પાકરણપઃ સ્તુતિમત્તમેન્દ્ર ।

વસ્તુપાદઃ વજીરીરમન્નિજઃ સપ્તગુણેશ્વરિઃ ॥

ખીજાર વિહારી પદ્મોએ હાંકી કાઢી પોતે જલોરના મલિક બની ગેલા. અકબરના સમય સુધી આ વિહારી પદ્મોએ ત્યાં રાજ્ય કર્યું.

અકબર પછી જહાંગીરના સમયમાં રાઠોડવંશીય સૂરસિંહજીના ઉત્તરાધિકારી મહારાજા જનસિંહના સમયમાં એટલે સં. ૧૬૮૧ માં મુઠલોત જયમલજી, ૧૧ જે જનસિંહનો મંત્રી હતો, તેણે જલોરના કિલ્લા પરના એક મંદિરમાં ત્રણ મૂર્તિઓ કરાવી. એ સિવાય સં. ૧૬૮૩ માં જયમલની પત્નીઓ સરપદે અને સોહાગદેએ બેસાડેલી કેટલીક મૂર્તિઓ પણ ત્યાં છે. એ પછી કેટલોક વખત નવાબ અમીરખાને પણ જલોર પર રાજ્ય કર્યું છે. સં. ૧૭૪૨ માં મહારાજા અનિતસિંહજીએ જલોરને છતી હાથ જોધપુર રાજ્ય સાથે જોડી દીધું, જે આજ પર્વત તેમના વંશજ જોધપુરના રાઠોડ મહારાજાઓના અધિકારમાં આવ્યું આવે છે.

જલોરનો કિલ્લો લગભગ ૮૦૦ વાર લાંગો પડેલો છે અને આસપાસના મેદાનથી ૧૨૦૦ ફીટ જાંબી ટેકરી પર આવેલો છે. આ કિલ્લા પરથી આખું સહેર દેખાય છે.

અહીં ચાર દારો છે. સૂરજપોળ, ધુપોળ, ચાંદ્રપોળ અને લોહપોળ—જેનાં નામો છે. અહીં ઉપર જોવા લાયક બે જૈન મંદિરો અને એક કબર છે. એક ચૌમુખનું જૈન દેવાલય છે અને તેને બે માળ છે.

વિક્રમશિલ્પની ચોથી પેઢીએ કયેલા નાહડરાજના વખતમાં એક ‘ચક્ષવસતિ’ મંદિર હતું. તેનો રાજ્યકાળ મેરુતુંગના લખવા પ્રમાણે વિ. સં. ૧૨૬ થી ૧૩૫ સુધીનો છે. એ સમયે વિજયારંગેણ માં જન્મ્યાવું છે કે—

નમનચક્રકૃત્તચળચક્રમલકલાસે કુવળ્લગિરિસિંહરે ।

નાહડનિલકાલીજં યુજિ સીરં ચક્ષવસહીય ॥

અર્થાત—નવાણુ સાખ રૂપિયાની સંપત્તિવાળા શેઠિયાઓને પણ જ્યાં રહેવાને સ્થાન મળતું નહોતું (અર્થાત ત્યાં બધા કોડપતિઓ જ ઉપર વસતા હતા, એથી ઓછી મૂકીવાળાને ત્યાં સ્થાન મળતું નહિ.) એવા સુવર્ણગિરિ શિખર ઉપર નાહડરાજના વખતના “ચક્ષવસતિ” નામના દેસમાં જન્મવાન મહાવીરની સ્તુતિ કરો.

આ રીતે જલોરનો ઇતિહાસ મળી આવે છે, તે ટૂંકમાં જણાવ્યો છે.

સં. ૧૬૫૧ માં રચાયેલી આ ચૈત્ય પરિપાટીમાં માત્ર પાંચ જિનાલયોનું વર્ણન છે. આથી જણાય છે કે નગરમાં તે વખતે માત્ર પાંચ જ જિનાલયો હશે અને તે પછી કિલ્લાનાં દેરાં સિવાયનાં આઠ દેરાસર બંધાયાં હશે એમ લાગે છે. ૧ મહાવીર સ્વામીનું મંદિર, જેમાં ૬૫ પ્રતિમાઓ તે વખતે હતી. ૨ નેમિનાથ જન્મવાનનું, જેમાં તે સમયે ૧૪૭૭ પ્રતિમાઓ હતી. ૩ સાંતિનાથ જન્મવાનનું, જેમાં ૧૨૫ પ્રતિમાઓ હતી. ૪

૧૧ જયમલજી, સાહ જેસા અને તેની પત્ની નાગે જયવંતદેવો પુત્ર હતા. જયમલને બે સ્ત્રીઓ હતી: સરપદે અને સોહાગદે. પહેલી સ્ત્રી તેને નેણુમી, મુંદરદંડ અને આસકમું નામે પુત્રો થયા. બીજી સ્ત્રી પણ એક કયે. આ સૌમાં નેણુમી મળે પ્રખ્યાત કયે. મારવાડને સૌથી વિશેષ પ્રખ્યાત ઇતિહાસ જે માત્ર મારવાડ માટે જ નહિ પણ મેવાડ તથા રજપૂતાના બીજાં રાજ્યો સહી પણ મળે. ઉપરોક્ત છે તે ઇતિહાસનું નામ “જૈનસીતીરી કવાલ” છે.

આદિનાથ ભગવાનનું, જેમાં ૭૧ પ્રતિમાઓ હતી અને ૫ પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મંદિર હતું. આ મંદિરો સંભવતઃ તપાવાસમાંના ચાર અને પાંચમું ખરતસવાસમાંનું પાર્શ્વ-જિનનું હતું. બાકીનાં બધાં મંદિરો સં. ૧૬૫૧ પછી બન્યાં હશે. નગરમાં ચાર પોપધસાળા હોવાનો ઉલ્લેખ પણ આમાં છે.

બહુરનગરમાં એક મોટી કચર છે જ્યાં હાથમાં તોપખાના તરીકે ઉપયોગ થાય છે. આ કચરમાં મોટે ભાગે જૈન મંદિરોના પથ્થરોનો જ ઉપયોગ થયો હોય એમ તેની બાંધણી અને સ્તંભો ઉપરના ભિન્ન ભિન્ન લેખો ઉપરથી જણાય છે. ડૉ. ભાંડારકરના કહેવા પ્રમાણે—“ આ કચર ઓછામાં ઓછા ચાર દેવાલયોની સામગ્રીથી બનાવવામાં આવી છે; જેમાંનું એક તો સિંધુરાજેશ્વર નામનું કિંકુ મંદિર છે અને બીજા ત્રણ આદિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર નામનાં જૈન મંદિરો છે, આમાંનું પાર્શ્વનાથનું મંદિર તો કિલ્લા ઉપર હતું.”

બહુર નગર પંચ જિનાલય અર્ધત્ય પરિપાટી

શ્રીશુક ચરણુ નમી કરી, સરસતિ સમરીજઈ,
કવિયણુ^૧ માટી તું ભઠી, નિરમલ ચતિ દીજઈ;
હરખ ધરી હું રચરચું, હેવ વર શિવપરિવાહી,
મનવંછિત સુખવેલિતણી, વાધઈ વરવાહી. ૧

સોહઈ જંબૂદીપ ભઠું, જિમ સોવન માલ,
લાંબુ ભેયણુ લાખ એક, તેનું સુવિસાલ;
તે વચિ મેઠ મહીધર, ભેયણુ લખ સુતંમ,
ભરતખેત્ર હખિણુ દિગ્ધિ, તેહથી અતિચંચ^૨. ૨

મધ્યમ ખંડિ નથર લણાં, નવિ ભઠું પાર,
શ્રી બહુરનગર ભઠું, લખિમી ભંડાર;
સોવનગિરિ પાસઈ ભઠું, વાહી વન સોહઈ,
વનસપતી બહુ ભતિ ભાનિ, દીઠઈ મન મોહઈ. ૩

મઠ મંદિર પાચાર સાર, ધનવંત નિવેસ,
ન્યાયવંત ઠાકુર ભહુ, ભણઈ સવિસેસ,
સાવય સાવી ધરમવંત, હાતાર અપાર,
દયાવંત દીસઈ ધણુ, કરતા ઉપમાર. ૪

ચંદ્રસા અહિસાલ સાર, ચુકી બહુ સોહઈ,
ચોપધસાલા ચમારી ભઠી, દીઠઈ મન મોહઈ;
પંચ મ જિણુહર દીપતાં, સોહઈ સુવિસાલ,
તલિયા તોરણુ તેજ પુંજ, કરિ ઝાકલમાલ. ૫

હાલ—હિવ પહિલે રે જિણ્હર ત્રિસલા ફંચરન.

વંદંતાં રે પૂવંતાં સંકટકરન;

પંચાણુ રે પ્રતીઆ સહિત જિણ્હરન,

વચિ બંધકું રે, વીર જિણ્હ મનોહરન; ૬

મનોહર તવ સાર મૂરતિ, પેખતાં મન ૧૧ઉંહુલસંધ;

મુખ દેખિ પૂનિમચંદ બીકતુ, ૧૨ગયણુ મંડલિ જઇ વસઇ. ૭

અણીચાલી રે જીચી નાસા દીસતી,

બાણું છું રે મુચ ચંચુનઇં છપતી;

બે લોચન રે અણીચાલાં અતિ મુંદર,

૧૩સરવંજિ રે વરણુન હું કેતું કરન. ૮

કરન વરણુન કેમ તોરન, અનંત શુણુનું તું ધણી;

મુખિ એક ૧૪છહા ૧૫થેવ બુદ્ધિ, કેમ શુણુ બાણું શુણી. ૯

મનમોહન રે જગબંધવ જગનાથકુ,

જગછવન રે ભવિજનને મુખદાયકુ;

તુલ દરિસનિ રે મનવંછિત મુખ પામીઇ,

ચિંતામણિ રે કાલકુંભ નવિ ૧૬કામીઇ. ૧૦

કામીઇ જે અરથ સધલા, વીર જિન તુલ નામથી;

પામીઇ ભવિયણુ કહઇ, કવિયણુ નમઇ જે તુલ ભાવથી. ૧૧

હાલ—હિવ બીજઇ જિણ્હમંદિરિ બસ્યું,

ભાવથી રે અતિ મોટઇ મંડાણિ;

શુણુચું રે નેમિ જિણ્હસર રાણક રે. ૧૨

સચ્ચવિચય ૧૭બૂપતિકુલગયણુ ૧૮દિણ્હસર રે, માત સિવાદેવિપૂત;

સોહઇ રે સોહઇ રે, રાણમતી વર મુંદર રે. ૧૩

મસ્તક મુકુટ વિરાજઇ, ૧૯હેમરયણુતણું રે કાને કુંડલ સાર;

ઝલકઇ રે ઝલકઇ રે, રવિસસિ મંડલ છપતાં રે. ૧૪

હિચઇ હાર તિમ બાહિ, અંગઇ દીપતા રે અવર વિભૂષણુ સાર;

પેખી રે પેખી રે, સંધ સહુ મનિ હરખિડ રે. ૧૫

બાણે ધન ૨૧ધન સાર સુધારસ નીપની રે, કય નિજ જસ ધન પિંક;

સોહઇ રે સોહઇ રે, નેમિ જિણ્હસર મૂરતી રે. ૧૬

૨૨ચક્રસમ તેડોતર જિન પ્રતિઆ સોભતું રે, નેમિ જિણ્હં દયાલ;

વંદુ રે વંદુ રે, ભવિયણુ ભાવધરી સખ રે. ૧૭

૧૧ ઉપાસ પામે. ૧૨ આકાશ. ૧૩ સર્વજગી-સર્વપ્રકારનું. ૧૪ છબે. ૧૫ અશ્વ. ૧૬ પ્રખ્યાત. ૧૭ રાજાઓના સમુદાય. ૧૮ આકાશમાં. ૧૯ દિવાલ-સર્વ. ૧૯ મુવર્ણ-રત્ન. ૨૦ દેહ. ૨૧ કપૂર. ૨૨ ચોક્કસ તોતર (૧૪૭૩).

હાલ—ગીત જ્ઞાન નાટક કરી, મેષિ ભવનથી વહિયા રે;
 ત્રીજઈ જિજ્ઞુસરિ મનિરથી, બતાં બહુ સંધ મિલિયા રે. ૧૮
 જય જય સંતિ જિજ્ઞુસર, નમતાં વિધન રંગુલાયા રે;
 પૂજતાં સંકટ ટલઈ, મુશ ધ્યાનિ ચિત લાયા રે,
 જય જય સંતિ જિજ્ઞુસરન. (આંચલી.)
 ૧૫કથણાઉર પુર સુંદર, ૧૫વિસ્મયેન ભૂપાલા રે;
 તસ કુલકમલહિવાકર, સયલ જીવ રખવાલા રે. જય જય ૧૯
 એક ૨૧પસૂનઈ કારણિ, નિજ જીવિત નવિ ગણિયા રે;
 પગિ લાગી મુર વીનવઈ, સાચા મુરપતિ રંગુણિયા રે. જય જય ૨૦
 અચિરા કૂખ સરોવરિ, રાજહંસ અવતરિયા રે;
 તીણી અવસરિ રોગાદિક, શ્રીજિનઈ ૨૦અવહરિયા રે. જય જય ૨૧
 ભવભયભંજન જિન તું મુણી, લંછણ ૨૦મસિ પગિ લાગુ રે;
 મિત્રપતિ બીહતુ મિત્ર ચહી, હિવ મુજનઈ ભય ભાગુ રે. જય જય ૨૨
 તુમ જીવ પાર ન પામીઈ, તું સાહિબ છઈ મોરા રે;
 જે તુમ સેવ કરઈ સહા, તે મુખ લહઈ બલેરા રે. જય જય ૨૩
 ૩૦ધકે સત પશુવીસય બહી, સંતિ સહિત જિનમતિમા રે;
 ભાવ ધરી જે વાંઠસિઈ, તે લહસિઈ વર ૩૧પદમા રે. ૨૪

હાલ—ચઉથઈ જિજ્ઞુસરિ હેવ ભાવધરી ઘણું બારયું અતિજિલટ ધરીએ;
 નમરયું પ્રથમ જિજ્ઞુસ વિધિપૂરવ સહા તીન પચાહિણુરયું કરીએ. ૨૫
 નાભિભૂપ કુલચંદ માતા મરુદેવા ૩૨ઉચરિ સરોવરિ હંસલુએ;
 અવતરિઉ જગનાહ ત્રિહું નાણે કરી પૂરડ નિરમલ ગુણનિહુએ. ૨૬
 પદમ જિજ્ઞુસ કયાલ પદમ ગુણીસર પદમ જિજ્ઞુસર જગધણીએ;
 પદમ ૩૩ભિખાચર બાણિ પદમ ભોગીસર પદમ રાય તું બહુગુણીએ. ૨૭
 આહિ જિજ્ઞુસર હેવ મૂરતિ તુમ તણી ભવિજનનઈ મુખકારણીએ;
 સ્વપતણું નહીં પાર તેજિ ત્રિભુવન ત્રિભુવન મોહીઈએ. ૨૮
 તું ઠાકુર તું હેવ તું જગનાથક જગદાથક તું જગચુરુએ;
 ૩૪માય ૩૫તાય તું ૩૬મીત પરમ સહોદર પરમ પુરુષ તું હિતકરુએ. ૨૯
 એકોતિરિ જિજ્ઞુમિળ તિણિ કરિ સોભવી રિષભદેવ તુમ મૂરતીએ;
 જે વાંઠઈ નરનારિ પ્રહ ભીડી સહા તે બાણુઓ મુશ મતીએ. ૩૦

૨૪ હસ્તિનાપુર. ૨૫ વિશ્વસેન. ૨૬ પશુને કારણે (કમ્પુતર માટે). ૨૭ સ્તંભા. ૨૮ અપહર્યા—હરી લીધા. ૨૯ મિથે—બહાને. ૩૦ એસો પચીસ (૧૨૫). ૩૧ એક બહમી. ૩૨ ઉદરે—પેટે. ૩૩ ભિક્ષાચર—ભિક્ષુ. ૩૪ માતા, ૩૫ તાત—બાપ. ૩૬ મિત્ર. ૩૭ એકોતરે (૭૧).

હાલ—પંચમ જિલ્લોદરિ ભવરત્નું દે, જિહાં છે પાસ જિલ્લું; ૩૧
 કુંકમરોલ નમું સદા દે, જિમ્મ બરિ કુંકમરોલ. જિલ્લોસર તું બહુ મહિમાવંત. ૩૧
 સોવન સમ તુઝ મૂરતી દે, રૂપપત કૃષ્ણામણિ સોભ; ૩૨
 બે તુઝ નામ જપઈ સદા દે, તે પામઈ નવિ રૂપજોભ. જિલ્લોસર ૩૨
 ૪૦ સામણી ૪૧ ડામણિ ૪૨ જોમણી દે, જૂત પ્રેતને ૪૩ જલતિ; ૩૩
 રોગ સોગ સહુ ઉપસમઈ દે, બે તુઝ ૪૪ પૂજ કરતિ. જિલ્લોસર ૩૩
 ખરણુરામ પદમાવતી દે, અહો નિસિસારે સેવ; ૩૪
 ઠામિ ઠામિ તું હીપતુ દે, તુઝ સમુ વડિ (ડહી ?) નહિ દેવ. જિલ્લોસર ૩૪
 તુજ શુભ પાર ન પામી ઈ દે, તું જઈ શુભજંઠાર; ૩૫
 બે તુમ સેવ કરઈ સદા દે, તે પામઈ મુખસાર. જિલ્લોસર ૩૫

હાલ—ચિઈપરિવાહી બે કરઈ માલંતડે, પ્રહ ભગમતઈ ૪૫ સૂર,

સુણિ સુંદરિ પ્રહ ભગમતઈ સૂર;
 જોશિળીજ પામઈ બહું એ માલંતડે, તસ બરિ સંપતિ પૂર. સુણિ ૩૬
 તસ બરિ ઉછવ નવ નવાએ માલંતડે, તસ બરિ જયજયકાર; ૩૭
 તસ બરિ ચિતામણિ કૃષ્ણ એ માલંતડે, તે બહું સુવિચાર. સુણિ ૩૭
 સંસિરસ બાણ સંસી (૧૬૫૧) સુણ એ માલંતડે, તે સંવંછર બણિ; ૩૮
 બાહવ વડિ ૪૬ તઈયા બલી એ માલંતડે, સુરશુભાર વખાણિ. સુણિ ૩૮

કલ્પસ

નયર શ્રી બ્રહ્મરમાહે અર્પિતપરિપાટી કરી,
 એ તવન ભણતાં અનઈ મુણતાં વિધન સવ બઈ ૪૭ ટરી;
 તપગચ્છનાથક સુમતિઠાવક, શ્રીહીરવિજયસૂરીસરો,
 કવિ કુસલવરધન સીસ, પભણઈ નગા ગણિ વંછિય કરો. ૩૯

ઈતિ શ્રીબ્રહ્મર નગર પંચ જિનાલય અર્પત્ય પરિપાટી.

કેટલાંક પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાનો

લેખક : પૂજ્ય યુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુરી)

ગુજરાતમાં એવાં ઐતિહાસિક પ્રાચીન સ્થાનો છે કે જે પ્રકાશમાં આવવાની સહ જોઈ રહ્યાં છે. આજના પ્રકાશમાં એ સ્થાનો ગુજરાતના ઇતિહાસનાં જૂનાં સુવર્ણ પૃષ્ઠો ઉકેલવામાં બહુ જ સહાયતા આપે તેવાં છે. પરંતુ ખેદની વાત એ છે કે આપણા સાક્ષરો અને ઇતિહાસવિદોને માત્ર પુસ્તકો અને કલ્પનાના ભેરે જ ઊભા રહી ગુજરાતના ઇતિહાસની ભવ્ય ઈમારત ચણવી છે. પરંતુ જ્યાં સુધી ગુજરાતનાં પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાનોનું પૂર્ણ રીત્યા નિરીક્ષણ કરી તેને પ્રકાશમાં લાવવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી ગુજરાત ઇતિહાસનો ભવ્ય પ્રાસાદ અપૂર્ણ જ ગણાયો.

ગુજરાતમાં પાટણ, ચાંપાનેર, વીરમગામ, ધોળકા, ગોધ્રકપુર, ત્રંબાવતી (ખંભાત) દભોવતી (ડભોઈ), ખેટકપુર (ખેડા), ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ), વગેરે વગેરે ધણાં પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાનો ગુજરાતના ઇતિહાસનાં અમુક સાધનો પૂરાં પાડે છે. તેમજ નીચેનાં પ્રાચીન સ્થાનો પણ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સુંદર પ્રકાશ પાડે તેવાં છે.

આ વખતનો અમારો વિહાર શ્રી સંખેશ્વરજી સુધી હતો, પરંતુ શેઠ લાલભાઈ ઉમેદવાદ લોકના આગ્રહથી કંબોઈ તરફ જવાનું થયું. એ દરમિયાન આ સ્થાનો જોવાનો અવસર મળ્યો.

પંચાસર :- ગુર્જરનરેશ જયશિખરીની રાજધાની પંચાસર આજે બદલાઈ ગયેલ છે. વિદ્યમાન પંચાસર તદ્દન નવું જ વસેલું છે, એક સુંદર જિનમંદિર છે. નાની જૈન લાયબેરી છે. ગામ બહાર એક જૂનું શિવાલય ખંડિયેર રૂપે ગણ્યું છે. ગામડાના માથુસો એના પશ્ચિમ કુકાડી અને ખારિયાની ધાર ધસવામાં વાપરે છે. અષ્ટ પડે પશ્ચિમે મરચું વાટવા અને કપડાં ધોવા પણ લાઇ જાય છે અને ઇંટો પણ ઉપાડી જાય છે. ત્યાં છાણાં થવાય છે અને છોકરાં એ સ્થળનો ઉકરડા તરીકે ઉપયોગ પણ કરે છે.

ગામના પાદરમાં થોડા પાળિયા ઊભા છે. ઝોગણીસગી સદીમાં પરાક્રમ કરી લહતાં લહતાં જન આપી ગયેલા વીરોનાં એ સ્મારકો છે. સતીઝોના હાથો પણ છે. પંચાસરની ચારે તરફની જમિ વીરજમિ છે, જ્યાં પુરુષોની સાથે રહી સ્ત્રીઓ પણ તરવાર લઈ લૂચી હતી અને પોતાનાં આત્મજનોની રક્ષા કરતાં ત્યાં જ મૃત્યુને ભેટી અમર થઈ હતી. એવી બે ગણ સ્ત્રીઓના પાળિયા પણ અહીં છે. ગામથી એકાદ માઈલ દૂર ખેતરમાં એક જૂની પુરાણી દેરી હતી-છે. હમણાં સુધરાવી છે. લોકો કહે છે એ જયશિખરીની દેરી છે. ચાવડા વંશનો એ પરાક્રમી પ્રતાપી પુરુષ શૂવડના સૈન્ય સાથે લહતાં મર્યો હતો; તેનું આ સ્મારક છે. આ દેરીમાં ધણી વાર રાત્રિના દીપક પ્રગટે છે, એમ કહેવાય છે.

તળાવ તરફ આગળ વધતાં મોટા મોટા ટીંબા-ટેકરા દેખાય છે. ત્યાં ખોદકામ થાય, તો પ્રાચીન પંચાસરના અવશેષો જરૂર ઉપલબ્ધ થાય એવી સંભાવના છે. ધણી વાર બહુ વર્ષા પછી આ સ્થાને મોટી ઇંટો દેખાય છે; જૂના સિક્કા પણ કાઢી આવે છે. આ બધા ચિહ્નો કોઈ શોધકની રાહ જુવે છે.

પંચાસરની આગળ જતાં :- સંખેશ્વરજી તરફ જતાં તળાવ ઉપર પણ જૂના ખંડિયેરના અવશેષો જણાય છે, અને મને લાગે છે કે જૂનું પંચાસર આ બાજુ જ હતું.

આગળ જતાં કલકલ નિત્ય વહેતી રૂપેણ નદી બહુ જ તોડાની અને હાંડી છે. ચોચા-

સામાં ન્યારે એ ઉભરાય છે-એમાં પૂર આવે છે ત્યારે એ પાણીમાં એટલું જોડ અને તાણુ (ખેંચ) હોય છે કે ભલભલા તારાને પણ મુંઝવણ થાય. જે રૂપેણનાં પાણીએ પંચા-
શ્વરને સોભાવ્યું; પંચાશ્વરને પુષ્ટ કર્યું એ જ રૂપેણે એક વાર આ નગરને પોતાની જોડમાં
સમાવતાં સંકોચ સરખોય ન કર્યો. શંખેશ્વરજી જતા યાત્રીઓને માટે આ એક મોટું ભયસ્થાન
છે. અહીં ધણી જાનો હુંટાઈ છે; અહીં જ ધણા જૈન સંધેને હુંટવા પ્રયત્નો થયા છે. અહીં
એકલકોલક યુદ્ધાર તો પાર વિનાના હુંટાયા છે. પરંતુ અહીં ચમત્કારો પણ ધણા
સંભળાય છે. જે કોઈ યાત્રી કે સંતને હુંટવાનો પ્રયત્નો થયા છે ત્યારે ત્યારે શ્રી શંખેશ્વર
પાર્શ્વનાથજીનો જાપ કરવાથી-સ્મરણ કરી વંદન કરવાથી તરત જ સહાયતા-દૈવી સહાયતાઓ
પ્રાપ્ત થઈ છે, હુંટાઈઓને નાસી જવું પડ્યું છે અને યાત્રિકો સહીસહાયત તીર્થસ્થાને
પહોંચી અમાના ધણા દાખલાઓ વિદ્યમાન છે. રૂપેણ વડાન્યા પછી પંચાશ્વરની કાંઈ જ નિશા-
નીઓ નથી જણાતી. શંખેશ્વરજી તીર્થ પ્રાચીન જૈન તીર્થસ્થાન છે. યુગરાતના ઇતિ-
હાસ લેખકોએ આ સ્થાનની પ્રાચીનતા જણી અને પ્રકાશમાં મૂકવાની જરૂર છે. આ
સંબંધી “આણ”ના વિદ્વાન લેખક સાહિત્યપ્રેમી યુનિમહારાજ શ્રી જ્યોતવિજયજી
મહારાજે ‘શ્રીશંખેશ્વર મહાતીર્થ’ પુસ્તક લખી ધણી સાચચી ક્રિમાં આપી છે. સુર
વાચકો એ પુસ્તક વાંચી આ તીર્થની પ્રાચીનતા સંબંધી જ્ઞાન મેળવી શકે છે. પરંતુ હું
તો થોડા પ્રાચીન સ્થાનો સંબંધી જ લખીશ.

હાલના શ્રીશંખેશ્વરજી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરથી ૦૧ થી ૦૧૧ માર્કસ દૂર ચંદુરના
માર્ગે જતાં એક જિંચાણુ ટેકરાનો ભાગ છે. ત્યાં ફરતાં ફરતાં તપાસ કરતાં એમ જણાય
છે કે ત્યાં પોલાણુ હશે. તેમજ જૂની ઈંટો, મકાનના પાયા વગેરે દેખાય છે. આગળ
તળાવ કાંઠે જે કૂવામાંથી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીના મૂર્તિ નીકળ્યાનું સ્થાન બતાવાય
છે તે તરફ પણ મકાનના પાયા વગેરે દેખાય છે. એ પ્રાચીન કૂવો પણ પુરાઈ ગયા જેવો
છે. પરંતુ ઉપર મેં જે સ્થાન વર્ણવ્યું ત્યાં તો ચોતરફ ટીંબો છે અને ખોદકામ થાય
તો ધણી ધણી પ્રાચીન વસ્તુઓ ઉપલબ્ધ થવાની સંભાવના જણાય છે.

આ પછી જૂનું મંદિર કે જે પ્રાચીન છે તેની રક્ષા માટે ઉચિત પ્રયત્ન થવાની
જરૂર છે. અહીં નજીકમાં ચંદુર પણ પ્રાચીન સ્થાન છે. ચંદેરી નગરી કહેવાય છે. સુંદર
ભવ્ય મંદિર પરમ દર્શનીય છે.

અમે તો મુંજ પર, સમો થઈ દારીજ ગયા. સમીમાં એક સુંદર પ્રાચીન જિનજીવન
છે. જામ વચ્ચે એક મોટી વિશાલ મરજીદ છે. આ મરજીદ એક આવન જિનાલય
મંદિર તોડીને બનાવવામાં આવેલ છે. ઓતરાદા દરવાજા બહારની કુંબી પર એક
ખંડિત જિનમૂર્તિનો આકાર અલ્પવિધિ વિદ્યમાન છે.

હારીજ: જૂનું અને નવું એ હારીજ છે. નવું હારીજ તો હમણાં વીસમી સદીના
ઉત્તરાર્ધમાં જ વસ્યું છે, રક્ષ્યું છે, સુંદર જિનમંદિર ઉપાધાય વગેરે છે.

જૂના હારીજમાં એક પ્રાચીન ભવ્ય જૈન મંદિરના ફજરો-પાયો વગેરે વિદ્યમાન છે.
ગાયકવાડ રાજ્યની ભૂગોળમાં લખ્યું છે કે “હારીજમાં એક પત્થરનું જૂનું મોઢું મંદિર
છે.” લેખકે આ મંદિર કોનું છે એ લખવાની મહેનત નથી ઉઠાવી.

આ પથરનું મંદિર પ્રાચીન જૈન મંદિર છે. આ મંદિરના પથરો ગાડાં ભરી ભરીને લોકો લઈ ગયા છે. અહીંના થોડા પથરો જૈન મંદિરના પગથિયાં નીચે પથુ દબાયા છે. બહુ પ્રચલન પડી ગાયકનાડ સ્ટેટ મંદિરની જમીન જૈનસ્થાને સોંપી છે, પરંતુ બ્યવસ્થા કરવાનું કામ આપણને નથી આવડતું. મંદિરના વચ્ચેના ભાગમાં જ્યાંથી છે. અહીં ખોદકામ થાય તો જરૂર પ્રાચીન વસ્તુઓ નીકળે તેમ છે.

એક બાજુ શાસનદેવીની ભવ્ય મૂર્તિ છે. ત્યાંના થોડા આ દેવીને શીતળાદેવી તરીકે પૂજે છે—આને છે. મંદિરના વિભાગમાં પથુઓ બંધાય છે; છાયાં થાય છે અને ચાણસો જમીન ખગાડી આલાતના કરે છે. અહીંના ગામ બહારના હનુમાનજીના મંદિરમાં જૈન મંદિરના પથરો વપરાયા છે. પ્રાયઃ થયાં ધરોમાં થાંભલા, કુંભી, શિખર, કે છાના પથરો વપરાયા છે. અહીંના જૈન સંધે જન્મત મર્ધ આ જમીનની આલાતના ન થાય તે માટે બનતું કરવાની જરૂર છે. હારીજ ગામ બહાર; ગામથી ૧૦ થી ૧૦૦ ચાપલ દૂર ધ્રુવપરના રસ્તાની જમણી બાજુ ‘કેવળાચળી’ નામે એક ટીંગો છે અને ટીંગા ઉપર ૭ થાંભલા—થોડા પથરો છે. અહીં થું હશે એની કલ્પના મોઢાનેયે ન હતી. માત્ર પથર અને જમીન જોના જ આવેલા. સાથે શિલાલેખ લેવાનાં સાધનો હતા. પૂ. શ્રી દાનવિજયજી મહારાજશ્રીએ અજાય મહેનત કરી એક લેખ વાંચ્યો :-

[૧] સં. ૧૧૩૧ થર્વે + + [૨] થર્વિ ૨ સોમ [૩] શ્રીશિવદસસ
[૪] રીળાં મૂર્તિ ॥

આ એક જૈનાચાર્યની મૂર્તિ છે. ૭-૧૦ ની મૂર્તિ છે. મૂર્તિના મસ્તક ઉપર એથો-રજોહરથુ છે. જમણે પગ આસનથી લટકતો છે. તથુ પાટલાની બેઠક છે; વચ્ચેની—અંચ-લધારી મૂર્તિ છે. હાથમાં મુહપતિ છે.

ત્યાં બીજો પથર જોયો. તેનો લેખ વાંચતાં બારે મુસ્લિમી પડી, પરંતુ લેખ વંચાયો તો ખરો જો આ પ્રભાથે છે. (ચાણ)

જૂના અંકો બોધ્યો છે

‘ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ના નીચે જણાવ્યા મુજબના જૂના અંકો બોધ્યો છે. જેઓ એ અંકોમાંથી બની શકે તેટલા અંકો ચોકલશે તેમને એ અંકોના બહલામાં થોડા વળતર આપવામાં આવશે.

વર્ષ પહેલું—અંક ૨, ૩, ૭, ૮

વર્ષ બીજું—અંક ૨.

વર્ષ ૭૬—અંક ૧૧.

વર્ષ સાતમું—અંક ૫-૬

વર્ષ નવમું—અંક ૮-૯

એક અપ્રસિદ્ધ અપૂર્ણ પ્રશસ્તિ

[શ્રીશ્રીવંશીય સુશ્રાવક કુમારપાલ]

લેખક:—શ્રીયુત વૈષ્ણવીમનસાલ સલ્લુભાઈ ઝવેરી, મહુધા.

અહીં આપવામાં આવે છે તે પ્રશસ્તિ નદીઆદ બેન સંધના આગેવાન સુતરિયા મોહનભાઈના કમળમાં ફાલ જે લાગેલી છે તેમાંની એક હસ્તલિખિત પ્રતિમાં છે. આ પ્રતિ કામળ ઉપર લખેલી શ્રવિત અને દેવનાગરી પદ્ધિમાંના છે. પ્રતના અક્ષરો અને સામ્યવજી બધી સારી છે. અંતનું પાનું જરૂર રહેવાથી પ્રશસ્તિ અપૂર્ણ છે. એવી જ બીજી પ્રતિ છે. પણ તેના અંતના પાના ઉપર કામળ મોટાડેલો હોવાથી પુષ્પિકા વગેરે કંઈ અગ્રી આનું નથી. આ ભેગાંથી એક પ્રતિમાં સદેહવિષયોપધિ નામે અત્તરઅઝાનાર્થકૃત સંક્ષિપ્ત રૂતિ લખેલી છે. પ્રશસ્તિ આ પ્રમાણે છે—

શ્રીશ્રીવંશવિમૂષણ સમમવત્ કાલુ રતિ ક્યાતિમાન્

તત્પ્રાસિદ્ધિજયતુમિયા નનુ તયોઃ પુત્રો પુદાનામકઃ ॥

પત્નિર્વર્મિણિસંજ્ઞકાસુકૃતિનો પુત્રાલયેતે તયોઃ

શાહશ્રીખિત વસ્તુપાલમતિમાન્ તેજામિષો શુદ્ધિમાન્ ॥ ૧ ॥

શ્રીષીમન્ન મહારકો હિ વયજાલ્યાનો પિતૃવ્યાકૃજો

શ્રીમમાલવમણ્ડલેશ્વરનૃપ શ્રીગ્યાસુદીનપ્રમોઃ ॥

રાજ્યે પ્રાગ્વિચાર્યકાર્યવિરુહઃ શ્રીનાગરાજઃ સુધીઃ ।

તત્સાહાય્યમવાપ્યમોદિતમનાઃ શ્રીવસ્તુપાલાપ્રજઃ ॥ ૨ ॥

હીરાવે-વીરાવે પત્નિઘ્રયસંયુતઃ સદા સુમગઃ ।

નામ દ્રવ્યયુત મનજી-કુમારપાલોજ્જયેનયુતઃ ॥ ૩ ॥

વર્ષમેઠ નિર્જર નગ ક્ષિતિ સજ્જવર્ષે શ્રીમણ્ડપાલ નિવાસમદેશ્યપુર્વે ॥

ન્યાયાચારુગુણગૌરવલક્ષ્મીકીર્તિઃ શ્રીગ્યાસુદીનનરનાયકલૌમ્યદણ્ડ ॥૪॥

શાતુર્માસિકપુસ્તકોત્સવચિધિ પૂર્વે વિધાયાદ્ભૂતં ।

શ્રીકલ્પપ્રતયઃ સુવેદનયુતાં શાલાસુ સર્વાસ્વપિ ॥

(અર્પણ)

પ્રશસ્તિ-અનુવાદ.

શ્રીશ્રીવંશના વિશ્વવજીર પ્રખ્યાતિવાન કાલુ હતો, તેની બી બધુ છે બધતેથી નામે હતી. તેઓ બન્નેને કુલ નામે પુત્ર હતો. તેને ભાગ્યસાધી પત્નિ હતી નામે બી હતી. તેઓ બન્નેને આ ત્રણ પુત્રો હતા. એક બેને લક્ષ્મી વરેલી છે તે શુદ્ધિમાન્ શાહ વસ્તુપાલ, બીજો તેજપાલ અને ત્રીજો શ્રીમપાલ, એઓને કામળા ઓકરા ને ભાષ એક સાદ અક્ષીયક અને બીજો કાલવચળ નામે હતો. (૧)

સુરોક્ષિત માલવમંડલેશ્વર રાજ (નવાગ) આશુદીનના વિસ્તૃત સંબંધના કામળા વિચાર કરવામાં વિદુર સમાન સારી શુદ્ધિવાળો ન્યામરાજ હતો. તેની સહાયતા અગ્રીને

આનંદિત મનવાળા વસ્તુપાલના અમજ (મોટાભાઈ) પોતાની હીરકેવી અને વીરકેવી નામે બે બીઓ સાથે તથા પોતાના પુત્રોપુત્ર, જેનાં બે નામ છે એક મનજી અને બીજું કુમારપાલ એણે સંવત્ ૧૫૪૭ના વર્ષમાં બંન્ની મોટા ધનવાનો વસી રહ્યા છે એવા માંડ-વગલમાં ન્યાયના અવતારરૂપ ગૌરવાન્વિત ગુણ વડે જેને કીર્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવા નવાબ બાસુદીનની સૌમ્ય દષ્ટિવડે આતુર્માંસિક પુસ્તકોનો પ્રથમ વિધિપૂર્વક ઉત્સવ કરીને વેળેન યુક્ત મીઠકંપસૂત્રની પ્રતો સર્વ જાળાઓમાં (ઉપામયોમાં) આપી. (૨) અપૂર્ણ.

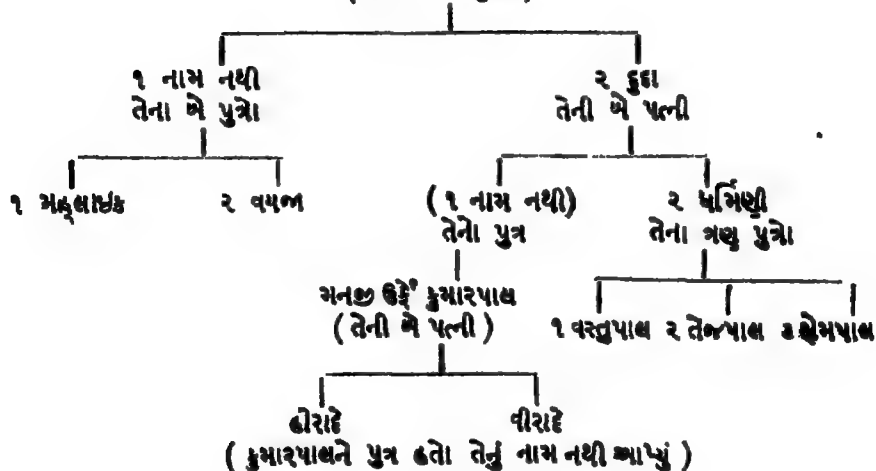
પ્રશસ્તિગત વ્યક્તિઓનું વંશવૃક્ષ

શ્રીશ્રીવંશીય-માંડવગઢ નિવાસી

જાહ કાણુ

(પત્ની-જયંતકેવી)

(તેમના બે પુત્રો)

શ્રીશ્રીવંશ સંબંધી વિચારણા

ઉપરોક્ત પ્રશસ્તિમાં સર્વથી પ્રથમ પ્રતિ લખાવનારના વંશનું નામ શ્રીશ્રીવંશ જ્ઞાતાવત્રામાં આવ્યું છે. પ્રતિઓનાં પ્રસિદ્ધ નામોમાં શ્રીશ્રીવંશનું નામ બાગ્મે જ કોઈને પરિચિત લાગે એવું છે. સામાન્ય રીતે શ્રીશ્રીવંશનો સંબંધ લક્ષ્મીના વંશમાં એવો થાય છે. પૌરાણિક અલંકારિક રૂપે લખનાર બ્રાહ્મણોએ એ સંબંધને અનુલક્ષીને શ્રીમાલપુરાણ લખેલું છે. પુરાણ તો જો કે કલ્પ સુધી બાગ્મે જ કોઈ જોન વિદ્વાનને હાથ ચઢ્યું હશે. પણ તેનું જ અવતરણ વિદ્વાન કવિરાજ ગુણિ લાવણ્યસમયજીએ વિમલ પ્રખ્યાત કર્યું છે. અને તે અણિભાઈ નકારભાઈ બાસે પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાથી વિદ્વાનોને હાથ ચઢ્યું છે.

શ્રીમાલપુરાણમાં શ્રીમાલીએને લક્ષ્મીના વંશના વધુ બા છે. તે ઉપરથી શ્રીમાલી વણિયુ જાતિ એમ સમજે છે કે; અને લક્ષ્મીના વંશના છીએ. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો એમાં મોહજાનની ભાતિ જ છે. શ્રીમાલીને ચારે પાતુપ્રતિયાઓ ઉપરના ઠેકાણા-લેખોમાં

શ્રીશ્રીમાલ શબ્દનો ઉપયોગ કરેલો છે. આ ચતુરશ્રી શબ્દ ખ્યાનપૂર્વક વિચારનારને એમાં બે જાતિઓનું અસ્તિત્વ દેખાડે છે. એક શ્રીશ્રી+માલ આ બન્ને શબ્દો મલકીને મળેલો આ શ્રીશ્રીમાલ શબ્દ આ બન્ને જાતિઓનું સહવાસીપણું બતાવે છે. શ્રીમાલપુરાણ એ તે જાતિના ક્ષાત્રાચારના પરિચાય પછી મળ્યા કાળે લખાયેલું છે, પરન્તુ એને માટે તો આપણે જૈન આગમ મંથો ઉપર જ નજર ફેરવવી પડે. આ બન્ને જાતિઓ ભગવાન મહાવીરજીવના સમયમાં કાશીદેશ અને કોશલદેશની રાજ્યકર્તા હતી. તેમાં એક સિમ્ભરી અને બીજી મહલ્લકી નામે ઓળખાતી હતી. એમનું વાસસ્થાન કાશી-કોશલ અને જંનાળ-માં હતું; જેનું પાટનગર વિશાલા-ઉર્ફે વેસાલી હતું, (હાલનું બિકાર) કે જેમાં મહારાજ-ધિરાજ એટલે રાજ્યકર્તા હતા.

ઉપરોક્ત બન્ને જાતિઓ પૂર્વભારતમાં પરમ શક્તિશાલી અને જૈનધર્માનુયાયી પ્રાચીન કાલથી જ હતી, જેના જાતિના બળ માટે સામ્યપુત્ર શુદ્ધભગવાને કોણિક-ઉર્ફે કાલાશોકને મોઢે મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે; જેની વિવિધ પ્રશોત્તરી બૌદ્ધ મંથોમાંથી મળી આવે છે.

બિકાર ઉર્ફે વેસાલીનું મહાન સર્વોપરિરાજ્ય સિમ્ભરી ઉર્ફે હેલવર વંશનું હતું. મગધના સિથુનાયવંશ સાથે ઐતુનિક ક્ષત્રીના પરિણામે વેસાલોરાજ્યને નાશ થવાથી સત્તાવધિ કુટુંબોએ સ્વદેશ છોડી મરૂભૂમિમાં આવી શ્રીમાલ નગર વસાવ્યું અને વાણિજ્ય વ્યવસાય સ્વીકાર્યો, જેને સદાય કુશલ પ્રાણીઓએ સક્ષીનંદન તરીકે પિઠાનાભ્યા છે એ મુક્તિ-બુક્ત જ છે. ઉપરોક્ત સિમ્ભરી ઉર્ફે હેલવરથી કુટુંબોએ સારપછી પોતાના વંશનું નામ શ્રીશ્રીવંશ રાખ્યું, અને સદયોગી મહલ્લકી જાતિએ શ્રીમાલ નામ ધારણ કર્યું, પરન્તુ જાતીય જાગૃત જળુનારાઓ અને એક જ નામથી બન્નેનું વિધાન ઇન્દ્રનારાએ શ્રીશ્રીમાલ એ શબ્દ પ્રયોગ કર્યો. આ જાતિએ વાણિજ્ય વ્યવસાય સ્વીકાર્યા પછી પણ પ્રથમની માફક જ જૈનધર્મનું પાલન અને જિનેશ્વરની ભક્તિ તથા ધર્મસંરક્ષણ તેમજ ધર્મ-પ્રચાર કરવામાં અદ્વિતીય શક્તિ બતાવો છે, એમ વિદ્વાનોએ કરેલી નોંધો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

પ્રશસ્તિગત વ્યક્તિઓ જાંબંધી વિચારણા

શાહ કાશુ:—આ પુરુષ શાહ કુમારપાલના દાદા થાય છે. મારી પાસે અસ્તિત્વ ધરાવતા પ્રાચીન હાતુપ્રતિમાના લેખોમાં તેમનો વિશેષ પરિચય આપે એવો એક પણ લેખ જોવામાં આવતો નથી, પરન્તુ એ જ માંડવગઢમાં વસતા પ્રાગ્વાટ જાતિના શાહ કાશુએ એ જ કાશુના સમયમાં જ્ઞાનભંડાગાર-સ્થાપનાનો પુરાવો પ્રશસ્તિસંમદના ઉત્તર વિભાગના પૃ. ૫૨-૫૪ માં પ્ર. નં. ૨૦૫-૨૧૫માં સવિસ્તર મળે છે. પણ તે અહીં અસ્થાને છે.

૧. જુઓ કંપસન ચૂક અને દીઠ, તેમજ ક્ષિપ્રાલચર્યજી શીમાન દેવચન્દ્રાચાર્યકૃત ત્રિ. ક. પુ. ચ. પર્વ ૧૦ મું.

૨. જુઓ ભારતકે પ્રાચીન રાજવંશ ભા. ૧ ભો, ત્રિપટિકલાકાપુરુષચરિત્ર પર્વ ૧૦ મું, ભારતીય પ્રાચીન લિપીમાલા ગૌરીશંકર શ્રી. ઝોઝાકૃત, તથા સમ્રાટ સંપ્રતિ, અને સમ્રાટ પ્રીયદર્શી વગેરે.

કરનારી-નાગરાજ:-માલવાના નવાળ આસુદીનના રાજ્યમાં મુખ્ય વહીવટ કરનાર પ્રધાન નાગરાજનું માત્ર પ્રભાવોત્કર્ષન જ કરેલું છે, પરંતુ તેમનો વિશેષ પરિચય આપેલો નથી. પણ તેમનો પરિચય કરાવે તેવી એક પ્રથસ્તિ, પ્રથસ્તિ સમ્રાટ ઉત્તર વિભાગ પૃ. ૫૬ પ્ર. નં. ૨૨૨માં આ પ્રમાણે મળે છે,

સંવત્ ૧૫૫૫ વર્ષે શ્રીપત્તનમહાનગરે માત્રપદમાસે શુક્રપક્ષે ૧૦ તિથી સોમવાસરે શ્રીમજ્જપમહાપુર્ણવાસ્તવ્ય સોની-શ્રીનાગરાજપતિ સત્ત્વિણી અસમાર્ધપુત્ર્યા મહં અમરા-સુધાવકપત્ન્યા વધાર સુધાવિકયા પુત્રો હંસાદસહિતયા આશુવનમાનુકેવલોચરિત્રં સંપૂર્ણ કિન્નિતં તત્ત્રોત્તમોઃસુધાવિકાદિમિર્વાન્યમાનં ચિરં નંદતાત્ એવસે ચ મૂયાત્ ॥

અર્થાત્ સં. ૧૫૫૫ વર્ષે શા. સુદ ૧૦ સોમવારે શ્રીમંડપમહાદર્જના રહેવાસી સોની-નાગરાજની પત્નિ-સંધવિણી-અસમાધ ઉર્ફે જસમાદેવીની પુત્રી પદ્માદેવી તે પાટણના રહેવાસી મહેતા-અમરસિંહની ધર્મપત્ની તેણે પોતાની હંસાદેવી નામે પુત્રી સાથે શુવનમાનુકેવલીચરિત્ર સંપૂર્ણ લખ્યું, તે ગીતાશૈલે તથા સુઆવિકાઓએ વંચાતું બાંધો વખત આનંદ પામે અને કલ્યાણ કરે.

ઉપરોક્ત પ્રુષ્પિકા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે નાગરાજ એક સચ્ચિવાન, પ્રતિષ્ઠાપાત્ર, રાજકારનારકુરંધર આવક હતા. અને તેઓનું ગૌરવ સોની હતું. આ પ્રુષ્પિકામાં લેખકે જ્ઞાતિ જણાવેલી નથી, પણ આ ગૌરવના દર્શાવેલા નામ ઉપરથી તેઓ ઓસવાલ હતા. કારણ કે સોનીગૌરવ ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં છે.

ઉપર આપેલ નાગરાજની પ્રથસ્તિમાં જણાવ્યા મુજબ જસમાદેવી સોની-નાગરાજની ધર્મપત્ની હતાં, પણ વિચારને રચાન મળે છે કે સંધવિણીનું વિશેષજ્ઞ માત્ર જસમાદેવીને જ લગાડેલું છે, તેથી એમ માનવાને કારણ મળે છે કે મમે તો એ વિશેષજ્ઞ તેમના પિતૃપક્ષથી ઊતરી આવ્યું હોય અથવા કોઈ પણ તીર્થયાત્રાના સંધ માટે નિર્ધાર થઈ ગયા પછી રાજ્યનું અનિવાર્ય કામ આવી પડતાં સુધાવક નાગરાજ જઈ શક્યા ન હોય અને તે યાત્રા જસમાદેવીની આગેવાની તળે થઈ હોય, જેથી સંધવિણી તરીકેનું તિલક ધારણ કરવાનું સૌભાગ્ય જસમાદેવીને પ્રાપ્ત થયું હોય.

ઉપરની પ્રથસ્તિમાં જણાવેલ પદ્માદેવી તે સોની-નાગરાજ અને જસમાદેવીની પુત્રી હોઈ પાટણના રહેવાસી મહેતા અમરસિંહના ધર્મપત્ની હતાં. તેમણે સં. ૧૫૫૫ ના શા. સુ. ૧૦ સોમે પર્વે પણ બાદ પોતાની પુત્રી હંસાદેવીની સાથે શુવનમાનુકેવલીચરિત્ર લખી અર્પણ કર્યું. આ ઉપરની નોંધથી આપણને જણાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં હાલના વખત જેટલી નાના નાના એકઠાઓની સંક્રામણો નહોતી, જેને પરિણામે ભોંકા છુટથી કન્યા આવી લઈ શકતા હતા. એને માટે આ ચોક્કસ પુરાવો છે. હાલના નાના બધારણોએ સમાજમાં કેટલી ભેદભાવ અને ગિર્થાંબિમાન ઉત્પન્ન કર્યાં છે એ તો જેને એનો કાવો રથ માખેલો હોય તેને જ ખબર.

શાહ કાલુના પુત્રો:-શાહ કાલુને એ પુત્રો હોય એમ આ પ્રથસ્તિમાંના સુમન ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ પ્રથસ્તિ કરતીએ એક દુહાનું જ નામ આપ્યું છે, બ્યારે બીજાનું

કુમારન જરૂર છે. સાદ કુદાને પણ જે સ્ત્રીઓ હતી જેમાં પરિવૃત્તિ નથી સ્ત્રી હતી કે જેની સાદ વસ્તુપાલ, સાદ તેજપાલ, સાદ જેમપાલ નામે ત્રણ પુત્ર હતા. એઓને કુમાર-પાલ નામે અગ્રજ હતો. જો તે પરમહિતો પુત્ર હોય તો ત્રણની સાથે ચોથાનું નામ મહાવત, પણ તેમ ન કરતાં તેને બુદ્ધો જ અગ્રજ દેખાડ્યો છે એટલે સાદ કુમારપાલને આ ત્રણ જોરમાન બાઇઓ હતી અને તેઓ તેના કરતાં નાના હતા.

શબ્દ કુમારપાળ:-

તેઓ સાદ કુદાની પ્રથમ પત્નીના પુત્ર હતા ને તેમનું બીજું નામ મનજી હતું, તેઓને હીરાદેવી અને વીરાદેવી નામે બે સ્ત્રીઓ હતી અને કુજો પણ હતા, પરન્તુ પ્રસ્થિત-કર્તાએ પુત્રોનાં નામ દર્શાવ્યાં નથી. આ સમયા પોતાના કુટુંબિઓની સાથે નામરાજની સ્થાપનાથી કે જેની ઝોળખાણુ આપણે જોઈ ચલા છીએ, અને નવાળ આસુદીનની તેમના ઉપર સીધી મહેરબાનીને લીધે સંવત ૧૫૪૭ માં મહાવતમાં ચોમાસિક ઉત્સવ કરીને મહાવતના દરેક ઉપામયોમાં સુદર-કામળો ઉપર લખેલી, સચિત કમ્પસન મૂળની પ્રતો (પ્રસ્તીત) દરેક ઉપામયોમાં સાધુમંડળને વાંચવા માટે આપી.

માલવમંડલેશ્વરનું આસુદીન:-આ પ્રસ્થિતથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે માલવાના માલસાદ આસુદીનને આ લેખમાં માલવમંડલેશ્વર જણાવી પછી નૃપ વિશેષણ લગાડેલું છે. આ વિશેષણ દેખાડી આપે છે કે માલસાદ આસુદીનનું માલવાનું રાજ્ય દીલ્લીની કુશરી તળે હતું, કારણ કે મંડલેશ્વર એ ખંડીઆ રાજ્યોને સંબોધીને વપરાતો શબ્દ છે. પરન્તુ એ તો ક્યારેના રાજ મળ્યો છે તેથી એના નામ સાથે નૃપ-શબ્દ યોગ્ય રીતે રાજ તરીકે દેખાડવા માટે લખ્યો છે. આ માલસાદે માલવદેશ ઉપર કેટલાં વર્ષો સુધી રાજ્ય કર્યું તે સંબંધી સ્વતંત્ર માહિતી મળેલી ન હોવાથી વિશેષ કંઈ લખી શકતા નથી. પણ સં. ૧૫૦૧ના પોષ વદી ૧૨વીથી સં. ૧૫૭૪ના કા. સ. ૭ શુક્રની લેખિત પુષ્પિકાઓ પ્રસ્થિતસંગ્રહ ઉત્તરભાગ પૃ. ૩૪-૮૪માં જોવામાં આવે છે તો ૭૪ વર્ષનો રાજ્યકાળ તો એ ઉપરથી જણાય છે, સારે તે માહીએ ક્યારે બેઠો અને અવસાન ક્યારે પામ્યો તેમજ કેટલાં વર્ષ રાજ્ય કર્યું તે વિચારવા જવું છે. આ પ્રશ્નાઓ જોતાં તો આ માલસાદે બહુ લાંબું આયુષ્ય જોતવેલું હોવું જોઈએ. સં. ૧૫૦૧ ની પુષ્પિકામાં જોને પાતસાહનું જ વિશેષણ લગાડ્યું છે.

એ પ્રમાણે પ્રસ્થિતમાં વર્ણવેલી માત્ર તો અહીં પૂર્ણ માત્ર છે તેથી આ લેખ પૂર્ણ કરું છું.

★

પૂજ્ય સુનિવરોને

શેષકાળમાં માસિક ગેરવહેલ ન જતાં વખતસર મળતું રહે તે માટે પોતાનાં વિહારસ્થળો અધ્યાસનમ જણાવતા રહેવાથી સૌ પૂજ્ય સુનિવરોને આમે વિનંતિ કરીએ છીએ.

સમીક્ષા

પ્રતિષ્ઠા—[૧] અમદાવાદમાં સમેતસિંહચંદ્રી પોળાદ દેરાસરમાં હામણ સુદિ ૩ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયોદયસૂરિય મહારાજની નિશામાં પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. [૨] અમદાવાદમાં સમીક્ષા દેરાસરમાં હામણ, વદિ ૧૧ ના રોજ, પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરિય મહારાજની નિશામાં શ્રી પર્વનાથ અગવળની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. [૩] મુડતરા (મારવાડ)માં હામણ, સુદિ ૩ ના રોજ પૂ. મ. શ્રી. તિલોકવિજયજી મ. ની નિશામાં શ્રી સુમતિનાથ અગવળની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. [૪] નારમાં માહ સુદિ ૨ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરિય મહારાજની નિશામાં પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયદાનસૂરિય મહારાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. [૫] અમદાવાદમાં હામણ સુદિ ૩ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરિય તથા પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિય મ. ની નિશામાં પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયદાનસૂરિય મહારાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી.

દીક્ષા—[૧] ડાહીમાં પૂ. આ. મ. શ્રી. માર્ગિકસાગરસૂરિય મહારાજે હળવદ નિવાસી બાઈશી જેઠાલાલ ગિરધરલાલને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ પૂ. મ. શ્રી. જ્યોત્સનાગરજી રાખીને તેમને પૂ. મ. શ્રી. લક્ષ્મીસાગરજીના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા.

[૨-૪] અમદાવાદમાં મહા સુદિ ૧૪ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરિય મ. તથા પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિય મહારાજે અમદાવાદ નિવાસી બાઈશી વીમનલાલ ચક્રવર્તી બાઈશી કાંતિલાલ દેસાઈ તથા કુલ્લેરના રહીશ બાઈશી ખેતશીભાઈને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતોનાં નામ અનુક્રમે પૂ. મુનિશી ચરણાંતવિજયજી, પૂ. મ. શ્રી. હમણપ્રભવિજયજી તથા પૂ. મ. શ્રી. જ્યોત્સનાવિજયજી રાખીને તેમને અનુક્રમે પૂ. મ. શ્રી. કાંતિવિજયજી પૂ. મ. શ્રી. બદ્ધકરવિજયજી તથા પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયરામચંદ્રસૂરિયના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા. [૫] અમદાવાદમાં હામણ સુદિ ૫ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરિય મહારાજે વઢવાણ નિવાસી બાઈશી રતિલાલ મોહનલાલને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતનું નામ પૂ. મ. શ્રી. તરવરભવિજયજી રાખી તેમને પૂ. જી. મ. શ્રી. સુવનવિજયજીના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા.

[૬-૭] ખંભાતમાં મહા વદિ ૧૦ ના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રભુસૂરિય મ. હમણનિવાસી બાઈ શ્રી નવીનચંદ જ્યોત્સનાભાઈ તથા ખંભાતનિવાસી બાઈશી ચાંતિલાલ નંદલાલને દીક્ષા આપી. દીક્ષિતોનાં નામ અનુક્રમે ગુણકરવિજયજી તથા સુધાકરવિજયજી રાખીને તેમને અનુક્રમે પૂ. મ. શ્રી. રસિકવિજયજી. તથા પૂ. મ. શ્રી. અનિલ-વિજયજીના શિષ્ય બનાવવામાં આવ્યા. [૮] મુંબઈમાં ગોરીજીના ઉપાસકમાં પૂ. આ. મ. શ્રી. સાગરનંદસૂરિય મહારાજે એક બાઈને દીક્ષા આપી. પૂ. મ. શ્રી. ચંદનસાગરજીના શિષ્ય બનાવ્યા.

આચાર્યપદ—ગુરાનપુરમાં પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવિજ્ઞાનસૂરિય મહારાજની નિશામાં પૂ. જી. મ. શ્રી. કરતુરવિજયજી ચક્ષિને આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું.

હામણ—પાંચાવાડમાં મહા સુદિ ૧૨ ના રોજ પ્રાતઃકાળમાં પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રેમસૂરિય મહારાજ તથા સમીક્ષા દેરાસરમાં હામણ પૂજામાં આવ્યા.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક કિલકિલ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો જળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે મુદ્દમ દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઠી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

મુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ. મોનેરી બોર્ડ : મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ મંચનિ
જેશિંગભાઈની વાડી, વીકાંસ, અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૦ : અંક ૭] તંત્રી-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ [ક્રમાંક ૧૧૫

વિષય - દર્શન

- ૧ યાત્રા, યાત્રીય, અભ્યાસ અને પ્રાથક વિહાર : પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા :
રાષ્ટ્રીય પાનું બીજું
- ૨ અમલુ ભગવાન મહાવીરરામી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિભાગ ૧૦૬
- ૩ શ્રી શ્રીપાલચરિત્ર [નવમ્લોકાત્મકમ્] : પૂ. મુ. મ. શ્રી પુરંધરચિત્રજી ૧૧૭
- ૪ પ્રો. વ્રાહ્મણ કાલકથા : ડૉ. સનાતીશાસ્ત્રી જી ૧૧૬
- ૫ પિસ્તાચીશ આમનો લખાવનાર બે ભાષ્યોની પ્રશસ્તિ :
શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ ૧૨૨
- ૬ સમ્રાટ પ્રિયદર્શી શ્રી કપતિ મહારાજ આચરિત અર્ધસાવત :
શ્રી. ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લક્ષ્મણંદ શાહ ૧૨૭
- ૭ શ્રી અખંધરૂપ ' ભગવદ્ગીતા ' નો અનુવાદ : પૂ. મુ. મ. શ્રી ન્યાયવિભાગ ૧૩૦
- ૮ 'વક્ર અપ્રસિદ્ધ અર્પણ પ્રશસ્તિ' લેખકે સમ્બન્ધમે સ્વસ્તીકરણ :
શ્રી. અમરચંદ્રજી માહટા ૧૩૨

નિવેદન

કામગ્ર નિયમન ધારામાં સરકારે કરેલ સુધારાના કારણે,
હવે પછી ' શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ 'નો અંક, પહેલાંની જેમ, ૩૨
પાનાંનો પ્રગટ કરવામાં આવશે.

બમ.

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

યાત્રા, યાપનીય અભ્યાસાધ અને પ્રાસુક વિહાર

(બેખ-પ્રા. હિસાબ સંસ્કાર કાપડિયા એમ. એ.)

સુચરને વન્દન કરી તેમને સુખશાતા મુજબાર 'હરીર નિરાભાધ સુખસંભવનના નિર્ણય છે.' એ પદ્ધતિ ઉપર છે એ પૂર્વે પ્રશ્નપાત્રના વાને ખસાસમણસુતમાં એ જાણવિજ્ઞાન પદનો પ્રયોગ કરે છે. સુચરવંદનના સુખમાં જણા મે જાણવિજ્ઞાન ન એ પદો વપરાયા છે. આમ ને દેવતાક નેન પારિભાષિક સંદેહ અવારનવાર અને પડે છે તેનું મૂળ તેમજ તેનું સ્પષ્ટીકરણ વિચારપદ્યુતિ નામના પાંચમા અંગના ૧૮મા અધ્યયના ૬૬મા ઉદેશ્યમાં ને સોદશિક બાહ્યુતો અધિકાર આવે છે તેમાં નજરે પડે છે. આની આ હકીકત મગભમ એ જ સંદેહમાં નાવાધરમકલ્પ (સુ. ૧, અ. ૫)માં પણ જોવાય છે. આ મેના આધારે હું અહીં યાત્રા વગેરે વિષે દેવલોક ઉદ્દેશ્ય કરું છું.

યાત્રા—પાછમ ભાષામાં આવે જણા અને મુજરાતીમાં 'જત્રા' કહે છે. તપ, નિયમ, સંયમ, સ્વાધ્યાય, જ્ઞાન આવશ્યક પ્રસાદિ પ્રવૃત્તિઓને વિષે ચતના (જયજ્ઞા) તે 'યાત્રા' છે એમ વિચારપદ્યુતિમાં કહ્યું છે, બ્યારે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સંયમ પ્રત્યાદિ પ્રવૃત્તિઓ પડે જયજ્ઞા તે 'યાત્રા' એમ નાવાધરમકલ્પમાં ઉદ્દેશ્ય છે. આ જનનું તાત્પર્ય એક જ છે. દુકમાં કહ્યું તો તપ વગેરે મુખ પ્રવૃત્તિ તે 'યાત્રા' છે.

યાપનીય—'યાપનીય' એક નેન સંપ્રદાયનું નામ છે, પણ તે અહીં પ્રસ્તુત નથી. અહીં તો જાણવિજ્ઞાન તરીકે પાર્થમમાં યોગબાવાતા અને ઇન્દ્રિય-યાપનીય અને નોઇન્દ્રિય-યાપનીય એવા મે પ્રકારવાળા 'યાપનીય' વિષે વિચાર કરવાનો છે. કહ્યું વગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયોને ઉપશાત વિન્યા કરવી તે 'ઇન્દ્રિય-યાપનીય' છે. મમણ ભસ્વાન મહાવીર સોદશિકને કહે છે કે પાંચે ઇન્દ્રિયો મારે વસ છે- ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય અથવા તો તે ઉપશાત હોવાથી તે ઉદયમાં ન હોય એવી અવસ્થા તે 'નોઇન્દ્રિય-યાપનીય' છે. પ્રજુને અંગે તો કોષાદિ આરેનો ક્ષય છે.

અભ્યાસાધ—આને અહીં 'નિરાભાધ' સંદેહ પણ વપરાય છે, વાત, પિત અને કહ્યી તેમજ એના સનિપાતથી ઉત્પન્ન થતા વિવિધ રોગોના અને આતંકોના ઉદયનો અભ્યાસ તે 'અભ્યાસાધ ક્ષા' છે. હરીર સંબંધી રોગો ઉપશાત થવાથી એ ઉદયમાં ન આવે તે 'અભ્યાસાધ ક્ષા' છે. અહીં રોગોની ઉત્પત્તિ માટે વાન, પિત અને કહ્યી થતા વેચુવ્યનો પ્રકાર કરાયેલો છે.

પ્રાસુક વિહાર—'પ્રાસુક'ને પાછમમાં વજાલુન કહે છે. એનો અર્થ 'નિર્જીવ' વાને 'અજિત' થાય છે. આરામોમાં, ઉદાનોમાં, દેવકુલોમાં, સલાઓમાં, પરમોમાં તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર અને નુપસંકથી રહિત વસતિઓમાં નિર્દોષ અને એવચ્ચીય (સ્ત્રીકરવા ચોખ) પીઠ, ક્ષણ (પાટિયું), કપ્પા અને સસ્તારક (સંચારો) મેળવીને વિહરવું તે 'પ્રાસુક વિહાર' કહેવાય છે. મહાવીર સ્વામીનો વિહાર તેમજ અનગાર શાવલ્લાપુત્ર (સ્થાપત્યાપુત્ર)નો વિહાર એ પ્રાસુક વિહારનાં ઉદાહરણ રૂપ છે.

સારી રીતે સંયમનો નિર્વાહ કરી સુખરૂપે અને નિર્દોષપણે જમન વિતાવવો એ સાધુનાનું લક્ષણ છે અને એનાં યાત્રા વગેરે અંગો છે.

ગોપીપુરા, સુરત. તા. ૧૬-૩-૪૫

મુદ્રક:-મગનભાઈ ડોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટિંગ પ્રેસ, સલાઓશ કોસરા, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગે કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનલાલ ઝોળદાસ શાહ. શ્રી નૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ કાર્યાલય, ભેલિંગજાઈની વાડી, વીહારો રોડ-અમદાવાદ.

॥ अर्हम् ॥

અલિલ મારતવર્ષીય જૈન ચેતામ્બર મુર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યમકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૨ : ઈ. સ. ૧૯૪૫ || ક્રમાંક :
અંક ૭ || દ્વિતીય જૈન મુદિ ૩ : રવિવાર : ૧૫ શ્રી એપ્રિલ || ૧૧૫

શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરસ્વામી

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી).

કસ્યાબપાદપારામં મુતગક્ષાહિમાષ્ઠલમ્ ।

ચિશ્વામ્મોઝરચિ દૈવં વન્દે શ્રીજ્ઞાતનન્દનમ્ ॥

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું જીવન વાંચતાં તેમના પૂર્વજીવોની પરિસ્થિતિ મળવાનું મન થાય એ સ્વાભાવિક છે. એક જીવ કઈ રીતે ઉત્તન દસા પ્રાપ્ત કરે છે; અને ઉત્તનના ક્ષિપરે મરવા છતાં, ત્યાંથી કેમ અધઃપાતના મર્તમાં જતરી પડે છે; અને અવનતિના મર્તમાં પડ્યા છતાંયે પ્રમથ પુરુષાર્થથી ઉન્નતિના ક્ષિપરે પહોંચી સર્વ જીવોના કલ્યાણ-કામી ફેરી રીતે અને છે તેનું આમેદ્દમ દૃષ્ટાંત આપણને ભગવાન મહાવીરજીના ચરિત્રમાંથી મળે છે. અહીં સ્થાનાભાવને લીધે હું પૂર્વ જીવોમાંથી થોડા જ જીવો આપી મૂલ જીવનચરિત્ર આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

પૂર્વજીવ પરિસ્થિતિનું અવલોકન

નયસાર:—પ્રથમ નયસારનો ભવ આપણને મુંઢર ઉપદેશ આપી જાય છે. નયસાર ધોર જંગલમાં ગયેલ છે, મધ્યાહ્ન થયો. છે, શૂન્ય લાગી છે, જમવા બેસતાં એને થાય છે—અસારે કોઈ મહાત્મા—અતિથિ મળે તો તેમને જ્ઞાન આપી પછી બોજન કરું. અને—

“યાદશી માલના यस્ય સિદ્ધિર્મયતિ તાદશી”

—આ ઉક્તિ ચરિતાર્થ થતી હોય તેમ એક સાધર્મી સાથે જતા મુનિવરે માર્ગ બુલી જ્યાં નયસાર રાહ જુવે છે તે તરફ પધાર્યા. મહાત્માએને જોઈ નયસારના મનમાં થાય છે: ધન્ય ભાગ્ય મારાં કે આવા ધોર જંગલમાં અને મહાત્માએનો લાભ મળ્યો. તે તેમને પોતાના સ્થાને લઈ જાય છે અને ભક્તિ પૂર્વક આહારાસ્તિ જ્ઞાન આપે છે. મુનિએનો આહાર થઈ ગયા પછી નયસાર મુનિએ સાથે જઈ જંગલનો માર્ગ બતાવે છે. મુનિએ નયસારને ધર્મમાર્ગ ઉપદેશ છે. આ સાંભળી પોતાના આત્માને ધન્ય માનતા નયસારે સમક્ષિત પ્રાપ્ત કર્યું. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછીનું નયસારનું જીવન ખરેખર મુંઢર માંડે છે. જુઓ “પછી મોટા મનવાળો નયસાર સદા ધર્મનો અભ્યાસ કરતો, સાત તરફને ચિંતવતો અને સમક્ષિતને પાળતો કાળ નિર્જનન કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે આરાધના કરતો નયસાર અંત સમયે પંચનમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી, શ્વેતુ પાગી-સૌધર્મ દેવલોકમાં એક પથ્થો-પથના આગ્રહવાળો દેવતા થયો.” (ત્રિ. સ. પ્ર. ચ. પર્વ ૧૦).

ચરિત્ર:—નયસાર દેવલોકમાંથી અયી આ યોવીશીના પ્રથમ તીર્થે: શ્રી કપલદેવના

પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીના પુત્ર રૂપે, શ્રીકૃષ્ણદેવ પ્રભુના એક મુનિ તરીકે અને એક નૂતન મત પ્રદર્શકરૂપે આપણી સમક્ષ આવે છે. એમનું નામ મરીચિ કુમાર હતું. શ્રીકૃષ્ણદેવ પ્રભુના પ્રથમ સમવયસ્કરણ સમયે જ મરીચિ સાધુજીવન સ્વીકારે છે. પશુ ચારિત્રાવરણીય કર્મના ઉદયથી એમનું પતન શરૂ થાય છે. મરખીની ઝાટુ છે, વરસ લાગે છે, પરસેવો વળે છે, વસ્ત્ર મેલાં થાય છે, પૂજના વટોળાં જોડે છે. બસ, આ સમયે ચારિત્રાવરણીય કર્મના ઉદયથી એમના વિચારોમાં પરિવર્તન થાય છે. “ x x કષ્ટથી કાપર એવા મરીચિએ લિંગનો નિર્વાહ કરવાને ત્રિદંડી સંન્યાસ ઝાઝળ કર્યો.” આમાં એક બીજો પ્રસંગ બન્યો: ભરત ચક્રવર્તીએ કૃષ્ણદેવ કામચંદને પૂછ્યું છે કે આપની સલામાં આ ચોવીશીમાં થનાર કાર્ષ્ઠ તીર્થકરનો જીવ છે ખરો? શ્રીકૃષ્ણદેવ પ્રભુએ કહ્યું: તારો પુત્ર મરીચિ આ ચોવીશીના અન્તિમ તીર્થકર થશે, તેમજ પ્રથમ વાસુદેવ અને મહાવિદેહમાં ચક્રવર્તી પણ થશે. આ શબ્દો બ્યારે ભરત-ચક્રવર્તી મરીચિને કહે છે ત્યારે એને આત્મિક જ્ઞાનદ સાથે નમ્રતા-વિનય જાવવાં જોઈએ એને બદલે એમનામાં અભિમાનનો આતિરેક થાય છે કે-હું વાસુદેવોમાં પહેલો, મારા પિતા ચક્રવર્તીઓમાં પહેલા, મારા દાદા તીર્થકરોમાં પહેલા, હું વસુદેવ, હું ચક્રવર્તી, હું તીર્થકર-સંસારના બધા લાભો અને મત્તા. “ અહો! માતું કુળ જેવું ઉત્તમ છે. એવી રીતે વારંવાર જીભરોટાં કરી ભતિમદ કરતાં નીચ જોતકર્મ ઉપાજન કર્યું.” આ પછી કપિલ સિંધને પ્રસંગ બને છે. ત્રિદંડી મરીચિ માંદગીમાં જ શિષ્ય બનાવવા ચાહે છે અને એ ઇચ્છા પાર પાડવા કપિલના પ્રશ્નના જવાબમાં નિયત કથન કરી જાય છે: “ કપિલે પૂછ્યું કે ‘ત્યારે શું તમારા માર્ગમાં ધર્મ નથી?’ આવા પ્રશ્નથી તેને જૈનધર્મમાં આગસુ ભણી સિંધને ઇચ્છતો મરીચિ જોડયો કે જૈન માર્ગમાં પણ ધર્મ છે અને મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે.’ આ રીતે મિથ્યા ધર્મના ઉપદેશથી મરીચિએ કોટાકોટીસાગરોપમ પ્રમાણ સંસાર ઉપાજન કર્યો.” મરીચિના ભવમાં બાધિલાં આ કર્મ એમને ધણા ભવો સુધી ઉદયમાં આવે છે. મરીચિના ભવમાં સ્વીકારેલ ત્રિદંડીપણાના એને એવા ગાદ સંસ્કાર પડે છે કે એ પોતાની અસ્થિતા ભૂલી અંધકારમાં આચડે છે, અને ભતિમદના પ્રતાપે હીનકુલમાં જન્મ પામે છે. આમ દેવલોક સુદાંના ક્ષણા ભવોમાં પરિભ્રમણ કરી એ જીવ વિશ્વભૂતિ રૂપે આવે છે ત્યારે એને વિકાસનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિશ્વભૂતિ:—વિશ્વભૂતિ બહુ વીર્યવાન અને પ્રતાપી છે. એક જ મૂઠી મારી કોટીના આઠ ઉપરથી ફેલા પાડે એવી એની તાકાત છે. સંસારથી કંટાળી એ શ્રી સંસ્કૃતિમુનિ પાસે સંયમ સ્વીકારે છે, અને પોતાનાં તીવ્ર કર્મોના ક્ષય માટે ઘેર તપ તપે છે. તેનું શરીર દુર્બલ બને છે, એક વાર માથ સાથે અશ્વઘાતાં એ પડી જાય છે. એ જોઈ એમના મુકરજી જીવનના વિરોધી વિજ્ઞાનનાંદી એમની મસ્કરી કરે છે. ‘ક્યાં ગયું એ તારું’ બલ? વિશ્વભૂતિને આ પ્રશ્નભણી કોષ આવે છે. એ ગાયનું સિંચડું પકડી ગાયને આઘાતમાં લગાવે છે અને નિયાજું કરે છે: “આ જીવ તપસ્યાના પ્રભાવથી હું ભવાંતરે ધણા પરાક્રમવાળો થઈ આ વિજ્ઞાનનાંદીના મુક્ત માટે ચાલું.” હામ! અત્યંતતા, પ્રમાદ, કપાલ! તારી બલીકારી છે. આવા તીવ્ર તપસવી મુનિપુત્રને પશુ ન કરવાનું કરાવ્યું. અહીં કોટી વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી એ મહાશુક દેવલોકમાં દેવતા થાય છે.

શિશુકલ વામજીવન:—આ પછી એ રિપુપ્રતિજનુ રાજા કે જોણે પોતાની જ પુત્રી

ધુગાવતી સાથે ગધિર્વ લગ ક્યું છે એને ત્યાં ત્રિપુષ્કવાસુદેવ રહે જ નથી છે. અને વિજાપુર નદી કેસરીસિંહરૂપે જ નથી છે. ત્રિપુષ્ક વાસુદેવ એને જન્મલગ્ન માત્ર પોતાના હાથથી જ વગાડી નેમ ચીરી નાખે છે. કેસરીસિંહને મરતી વખતે આશ્વર્ય થાય છે કે એક મહાત્મા નિઃશસ્ત્ર બની અને પરાજિત કરી, ચીરી નાખે એ તે કોણ છે ? આ જ વખતે ત્રિપુષ્ક વાસુદેવનો સારથી કેસરીસિંહને કહે છે—તું મહારાષ્ટ્ર નહીં. તને મારનાર પણ નરકેસરી જ છે. અને એ તણુ ખંડનો અધિપતિ થાતો છે. સુર વાચકો યાદ રાખે કે વિજાપુરમાંથી એ જ આ જ કેસરીસિંહ અગવાન મહાવીરના ભરમાં ખેડત રૂપે; સારથી ગૌતમસ્વામી તરીકે અને ત્રિપુષ્ક વાસુદેવ અમલુ અગવાન મહાવીર તરીકે એક જ થાય છે.

આ ભવમાં ત્રિપુષ્ક વાસુદેવ એક એવું નિકાચિત કર્મ ઉપાર્જન કરે છે કે એનો પરિપાક બહુ જ અલંકર રીતે દેખાય છે. આ પ્રસંગ છે પોતાના સૂર્ય જન્મ છતાં જન્મીતમાં લુબ્ધ બની રાજઆસાનો અંગ કરનાર કલ્યાણાલકના કાનમાં તપાવેલું સીસું રેડકાવેલું. એ જ કલ્યાણાલક વાસુદેવને મહાવીરદેવના ભવમાં કાનમાં ખીલા ઠોકનાર ગૌતમીયા રૂપે મળે છે. ત્રિપુષ્ક વાસુદેવ ત્યાંથી આરે ગતિમાં અનેક ભવોમાં ભગી બનુકે અપરચિદ્ધમાં ધનંજય રાજાની ધારણી રાણીની કુલ્લિમાં પ્રિયમિત્ર ચક્રવર્તી તરીકે જ નથી છે.

પ્રિયમિત્ર ચક્રવર્તી:—આ ભવમાં દેશન અને સમૃદ્ધિના સિખરે ખેડેલો આ જ જલકમલવત્ ગિર્ણિપ રહી વૈભવ અને સમૃદ્ધિને ઠોકરે મારી શ્રીપોદીત નામના આચાર્ય પાસે દીક્ષા મહાત્મ્ય કરે છે, એક કોટી વર્ષ સુધી ઉપ તપ કરે છે, અને ચોરાસી લાખ પૂર્વનું આપુષ્પ ભોગવી મહાશુક વિમાનમાં દેવ થાય છે. આ જવ અહીંથી ઉત્પત્તિના પંચે વળે છે.

નંદનકુમાર : ઉત્પત્તિના પંચે:—ત્યાંથી ચલી એ જવ ભરતખંડમાં જનાનગરીમાં નિતસત્તુ રાજાના પુત્રપણે જ નથી છે, અને નંદનરાજકુમાર બને છે. અનુભવે એ રાજ પણુ બને છે. અહીં પણ નિર્વેદ પામી સાધુજીવન સ્વીકારે છે. એમનું આ ભવનું સાધુજીવન એવું નિર્મલ, અને ઉત્કૃષ્ટ છે કે જે વાંચતાં બહે શ્રી વીર અગવાનના જીવનની વાનગી હોય. એમ લાગે છે. અન્તિમ સમયની તેમની આરાધના પણ અપૂર્વ છે, બહે મહાવીર જવાની તબીબ ભેતા હોય ! એસે સાઠ દિવસનું અનજન આદરી પ્રાણત દેવલોકમાં પુખ્તોત્તર વિમાનમાં મહાશિવ દેવ થાય છે. આ દેવભવમાં પણ એ જવ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની ભક્તિ દર્શન અને પૂજનમાં મહાન લાભ જ ઉઠાવે છે.

અમલુ અગવાન મહાવીરસ્વામી

જન્મ:—પુખ્તોત્તર વિમાનમાંથી ચલી આ ભરતજેનમાં ક્ષત્રિય કુંડામાંના સિદ્ધાર્થ રાજાની રાણી ત્રિલલા દેવીની કુલીથી એમનો જન્મ થાય છે. અહીં મરીચિના ભવમાં જે ભક્તિમદ કરેલ, તે સમયનાં અવશિષ્ટ કર્મ ઉદ્ભવમાં આવે છે અને મહાત્મ્યકુંડામાં દેવાનંદા આલસીના મર્જમાં તેમને આવડું પડે છે, અને ૮૨ દિવસ સુધી આલસીના ઉદરમાં રહેવું પડે છે. પછી હરિણીગમેથી દેવ દ્વારા ઈન્દ્ર તેમનું મર્જાપહરણુ કરાવે છે. અને ત્રિલલા માતાને ત્યાં તેમનો ચેતર શુદ્ધિ તેરજના દિવસે જન્મ થાય છે. જન્મ પછી આરમા દિવસે તેમનું પ્રણિષ્પાન વર્દમાનકુમાર નામાભિધાન કરવામાં આવે છે.

શુદ્ધિજીવન:—આત્માવસ્થામાં જ આમલકી કીડા સમયની તેમની ચીરતા ભેઈ દેવ.

રાજ સહ તેમને “મહાવીર”નું ગૌરવવસ્તુ ગુણનિષ્પન્ન નામ આપી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવે છે. એવો જ પ્રસંગ તેમના નિરાળગમન સમયનો છે. ત્રણ માનયુક્ત શ્રી વર્દમાન કુમાર માતાપિતાની આજ્ઞાનુસાર નિશાળે જાય છે. દેવોને પણ દુર્લભ એવો આ અવસર ફરકે તેમના ઉપર અઢામાં વધારો કરે તેવો છે. તેમણે આ વખતની પ્રમોત્તરી, પંડિતની શંકાઓનું નિરાકરણ અદ્ભુત છે. પછી માતાપિતાની આજ્ઞાનુસાર અને ભોગ-કર્મના ઉત્પત્તિ યશોદા દેવી સાથે તેમનાં લગ્ન થાય છે, અને એક પુત્રી થાય છે. ૨૮ વર્ષે તેમનાં માતાપિતા સ્વર્ગે જાય છે. વર્દમાન કુમારની અભિલાષા પૂર્ણ થવાનો અવસર આવ્યો છે, ત્યાં વડીલબન્ધુ પ્રેમભાવે વિનવે છે. “મારી ખાતર બે વર્ષ રહી જાઓ.” સંવત્સર માટે ઉત્સુક વર્દમાનકુમાર વડીલ બન્ધુની આજ્ઞા-વિનંતી માને છે, અને શુદ્ધ જીવનમાં રહેવાનું સ્વીકારે છે, પણ એ શુદ્ધ જીવન પણ સાધુજીવન જેવું જ છે. પછી વર્દમાન કુમાર એક વર્ષ સુધી વાર્ષિક દાન આપી, મહોત્સવ પૂર્વક દીક્ષા-સાધુપણ અંગીકાર કરે છે.

અનુષ્ઠાન સાધુ જીવન:—વર્દમાન કુમારે આત્મકલ્યાણને માટે સમસ્ત ઐદિક ગુણો અને વૈભવો ત્યાગ કરી આકરું સંયમ જીવન સ્વીકાર્યું. આ સંયમમાં પ્રાયઃ સદાયે ધ્યેય તપ હતું. તેમને “અમળ” જીવન આદર્શ બનાવતું હતું. તેમણે આવતાં દુઃખો અદીન ભાવે સહ્યાં, ઉપસર્ગો અને પરિપક્ષોની હારમાળા ધીરતા, વીરતા અને અપૂર્વ ક્ષમતા પૂર્વક સહી લીધી. ભગવાન મહાવીર દેવે સાધુજીવનમાં સહેલા ઉપસર્ગો બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે, છતાં એ ઉપસર્ગોની ટૂંકી નોંધ અહીં આપું છું.

જન્મરથ જીવન, પ્રતિજ્ઞા, કેટલાક ઉપસર્ગો:—ઉપસર્ગોની સરખાત ગોવાળીયાથી થાય છે અને પૂર્ણાકૃતિ પણ ગોવાળીયાના ઉપસર્ગથી જ થાય છે. પ્રથમ ઉપસર્ગના નિવારણ માટે ભારે શકેન્દ્ર આવ્યા તે વખતે એ પ્રભુને વંદન કરી કહે છે: “હે સ્વામી, આપને બાર વર્ષ સુધી ઉપસર્ગોની પરંપરા થશે, માટે તેનો નિષેધ કરવા હું તમારો પારિષાદ્યક થવા ઇચ્છું છું.” પ્રભુ ઇન્દ્ર પ્રત્યે બ્રોમ્યા: “હે ઇન્દ્ર, અર્હતો કદી પણ બીજાની સહાયની અપેક્ષા રાખતા નથી. વળી અર્હત બીજાની સહાયથી કેવળજ્ઞાન ઉપાજાવે છે એવું થયું નથી, ચતુ નથી અને થશે પણ નહિ. જિનેન્દ્રો કેરળ પોતાના વીર્યથી જ કેવળજ્ઞાન પામે છે, અને પોતાના વીર્યથી જ મોક્ષે જાય છે.” એમની આ અચલ પ્રતિજ્ઞા જ તેમને સાચા મહાવીર બનાવવા બસ છે. ઉપસર્ગ સમયે સિદ્ધાર્થ અંતર ક્યાંક અદ્ભુત જ રહે છે. પરંતુ અમણુ ભગવાન મહાવીર દેવને તો કમલપત્ર પરથી જેમ જલનિર્મલો સરી જાય તેમ ઉપસર્ગો અને પરિપક્ષો આવે છે ને ચાલ્યા જાય છે. કેટલીક વાર તો કમલપત્ર પર રહેલાં જલકણો મૌલિકકરી ઉપમા પામે તેમ કેટલાક ઉપસર્ગો તો પ્રભુ પાસે આવી શોભી ગયા છે. તેઓ તાપસોના આશ્રમમાં હોય કે વિચરતા હોય, ઉપસર્ગ કરનાર દેવ, દાનવ, માનવ, રાક્ષસ, યક્ષ કે તિર્યક-પશુપક્ષી હોય, પરંતુ એની લગારે પરવા રાખ્યા સિવાય આ ધર્મચક્રી તો એક વિજયી યોદ્ધાની જેમ કર્મ સતુલ્યને હંફાવતા, કષાય અરિફળને કંપાવતા અને પોતાના આત્માને અજવાળના પોતાના માર્ગે ચાલ્યા જ જાય છે.

પ્રથમ ચાતુર્માસ દુર્ધર્મજન્ય તાપસોના આશ્રમમાં થાય છે. પરંતુ તાપસોના કુલ-ચિત્તે અભાવ થવાનો પ્રસંગ જાણી તેઓ ચાતુર્માસમાં જ વિહાર કરી જાય છે અને

પાંચ પ્રતિજ્ઞા કરે છે: “અમીતિ ધાય ત્વાં રહેવું નહિ, સદાચે કાઉસચ્ચમાં જ રહેવું, આય: મોન જ પારણ કરવું, કરપાત્રમાં ભોજન કરવું, અને મૃદસ્થનો વિનય ન કરવો.” પ્રથમ ચાતુર્માસ અન્નવરિચ્છત જ પસાર થાય છે. આ ચાતુર્માસમાં જ અસ્થિકમાત્રમાં શૂદ્રપાણિ યક્ષનો ધોર ઉપસર્ગ થાય છે. દ્યાનિધિ ભગવાન એ કર યક્ષને પ્રતિબોધે છે. સિદ્ધાર્થ બંતરે પણ આ પ્રસંગે યક્ષને ઠેકણે લાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. રાત્રિનો થોડો સમય બાકી રહ્યો ત્યાં સુધી શૂદ્રપાણિના ધોર ઉપસર્ગો ચાલ્યા હતા જેથી પ્રભુને થોડો શ્રમ લાગ્યો અને જરાવાર નિદ્રા આવી, જેમાં તેમણે દૃઢ સ્વપ્ન જોયાં છે. આમ પ્રથમ ચાતુર્માસ અસ્થિક માત્રમાં નિર્ગમન કરી પ્રભુએ અન્ન-વર વિહાર કર્યો.

દીક્ષા પછી એક વર્ષે પ્રભુ ગોરાકસન્નિવેશ પધાર્યા. અહીં અન્ન-વરનો પ્રસંગ બન્યો. અહીંથી ઉત્તર વાચાલ તરફ જતાં સુવણ્વ વાલુકા નદીના તટ ઉપર તેમનું અધુરું દેવદૂધ વસ્ત્ર કંઠામાં બરાઈ રહ્યું. અધુરું વસ્ત્ર તો સરૂઆતમાં જ પોતાના મિત્ર ધાહ્યાણને આપી દીધું હતું. અધુરું અહીંથી તે ધાહ્યાણે લઈ લીધું. અહીંથી ચેતાંબી જતાં ચંક્રકાંસિક નામનો પ્રસંગ બને છે. ભગવાન એને પ્રતિબોધી સન્માર્ગે વાળે છે. આ ચેતાંબીમાં પરદેશી રાજાએ અનેક રાજાઓ સાથે આવી પ્રભુનું બહુમાન અને ભક્તિ કરી હતી. અહીંથી પ્રભુ સુરભિપુર આવ્યા અને ત્યાંથી ગંગા પાર જતાં નાવમાં બેઠા. તે વખતે પૂર્વભવ (ત્રિપુલના ભવમાં મારેલ સિંહ મરીને સુદૃષ્ટ દેવ થયો છે તે) નું પૈર ચાલ કરી સુદૃષ્ટ દેવ ઉપસર્ગ કરે છે. નાવ કુમારના પ્રયત્ન કરે છે અને આ વખતે કંબલ ને કંબલ નામના દેવો નાવની રક્ષા કરે છે. આ પછી નદીને સામે કાંઠે આવી, પ્રભુ નદીને કાંઠે કાંઠે ચાલ્યા જાય છે. ત્યાં પુષ્પ નિમિત્તિયાનો પ્રસંગ બને છે. બીજું ચાતુર્માસ ભગવાન રાજગૃહીના નાલંદા પાકમાં કરે છે. અહીં ગૌશાસો આરે છે અને ચાતુર્માસ પછી ભગવાન વિહાર કરીને જાય છે ત્યારે પાછળ જઈ શિષ્યત્વ સ્વીકારે છે. પછી તો ગોશાળાના ધણા ધણા ત્રિચિત્ર પ્રસંગો બને છે. ચંપામાં ત્રીજું ચોમાસું થાય છે. ચોથું ચતુર્માસ પૂજ્યપામાં થાય છે. પછી એક વાર હરિદ્ર ગામ બહાર પ્રભુ કાઉસચ્ચ ખાને છે ત્યાં આવસ્તી નગરીએ જતો થોડો સાર્થ તાપવા માટે અગ્નિ પ્રગટાવે છે, અને પાછલી રાતે અગ્નિ સળગતો જ મૂકી ચાલતો થાય છે. પવનનાં જોરે વધતો અગ્નિ પ્રભુ જ્યાં જ્યાંમાં હતા ત્યાં સુધી આવ્યો, પગ બગવા માંડ્યા, છતાં પ્રભુ સ્થિર રહી આ વેદના સહી રહ્યા. અગ્નિથી પ્રભુના ચરણ સ્પર્શ થઈ ગયા. પછી પ્રભુ ગોરાકમાં જાય છે અને ત્યાં અનેક ઉપદ્રવો સહ્યે છે, અને પાંચમું ચાતુર્માસ બદ્ધિપુરમાં કરે છે. ત્યાર પછી રાજગૃહી અને વિશાલા પધાર્યાં છે; લોકારનો પ્રસંગ વિશાલામાં બને છે. ત્યાં આચકમાં બિભેલકઉદ્ધાનમાં બિભેલક યક્ષ પ્રભુની સેવા કરે છે. ત્યાંથી શાલિશીર્ષક ગ્રામના ઉદ્ધાનમાં કરપૂતના વાણ્યવંતરીનો ધોર ઉપસર્ગ થાય છે. છઠું ચતુર્માસ બદ્ધિપુરીમાં કરે છે. પછી મગધમાં વિચરે છે અને સાતમું ચતુર્માસ આલ્લબિદ્રા નગરમાં થાય છે. પછી પ્રભુ મહાન ગ્રામે પધાર્યાં. પ્રભુ ત્યાંથી વિહાર કરી બહુશાલ ગ્રામના શાલવનમાં પધારે છે. ત્યાં શાલામાં નામની બંતરી કર્યોના ઘાત કરનારા ઉપસર્ગો કરે છે. ત્યાંથી લોકાર્ગલ જતાં રસ્તામાં જ સિપાઈઓ તેમને કાંઈ બસુસ ધારી પકડી જિતયનુ રાજ પાસે લઈ જાય છે. પરંતુ ઉપલ નિમિત્તિયો ત્યાં આવ્યો હતો તેણે પ્રભુને ઝોળખ્યા, તેથી રાજાએ તેમને વંદના કરી છોડી દીધા.

ત્યાંથી વિહાર કરતા ભગવાન પુરીમતાલ નગરમાં પધારે છે. અહીં વાગુર શેઠનો પ્રસન્ન બને છે. વાગુર શેઠ ભગવદ્વક્ત છે અને નિરંતર શ્રી મહિમનાથ પ્રભુની મૂર્તિની પૂજા કરે છે. ઇન્દ્રના કહેવાથી પ્રત્યક્ષ જિનવરેન્દ્રને ઝોળખી પૂજા ભક્તિમાં લીન બને છે. આઠમું આતુર્માંસ રાજગૃહીમાં થાય છે. ત્યાંથી વિહાર કરી “ મ્હારે હજી પશુ ધણું કર્મ નિર્જરવાનું છે ” આચ ધારી કર્મ નિર્જર મારે, ગોશાળા સાથે જ, વજ્રમૂર્તિ, શુદ્ધમૂર્તિ અને લાટ વગેરે મ્હેઝો દેશોમાં વિચર્યાં. તે દેશોમાં પરમાધાર્મિક જેવા સ્વચ્છંદી મ્હેઝો વિવિધ ઉપસર્ગો કરે છે. આ આખું વર્ષ ઉપદ્રવો સહન કરવામાં ભય છે અને નવમું આતુર્માંસ તે પ્રદેશમાં સન્ધ્યાવાર કે વૃક્ષતળે રહીને જ નિર્ગમન કરે છે. ત્યાંથી પ્રભુ સિદ્ધાર્થ-પુર પધાર્યાં. ત્યાંથી કૂર્મઆમ જતાં ગોશાળાએ તલના છોડનો પ્રશ્ન પૂછ્યો. પછી કૂર્મઆમમાં ગોશાળાને વૈશિકાચન તાપસનો પ્રસંગ બને છે. તાપસ ગોશાળાને તેજે લેસ્થા મૂકે છે. ભગવાન તેને બચાવે છે. પછી પુનઃ સિદ્ધાર્થ માંમે જતાં તલના છોડની રિચિતિ પ્રભુના કલા મુજબ જ બની છે. ગોશાળો “ સરીરનું પરવતન કરીને પાછા જાતુએ ત્યાં ને ત્યાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. ” એવો સિદ્ધાન્ત નક્કી કરે છે. પછી તો ગોશાળો પ્રભુના કલા પ્રમાણે તેજેલેસ્થા સાધે છે, અને અષ્ટાંગનિમિત્ત શીખી હું જિનેશ્વર છું, એમ અભિમાન પૂર્વક કહેતો વિચરે છે.

સિદ્ધાર્થપુરથી ભગવંત વૈશાલી પધારે છે. ત્યાંનો જ્ઞાંખગણુ રાજા પ્રભુની ભક્તિ કરે છે. ત્યાંથી વાણીભય માંમે પધાર્યાં છે. અહીં આનંદ નામે આવક રહેતો હતો, તેને અવધિદાન થયું હતું. જ્ઞાનથી પ્રભુને આવેશા જાણી પંડના કરવા ભય છે અને પ્રભુની સ્તુતિ કરી કહે છે: “ હે પ્રભુ ! હવે તમારે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પશુ નજીક છે. ” હજમું આતુર્માંસ આવસ્થિતમાં થયું. પછી પ્રભુ સાનુવૈષ્ટિક માંમે પધાર્યાં છે. અહીં ભદ્ર, મહાભદ્ર અને સર્વતોભદ્ર પ્રતિમા વહે છે. ત્યાંથી પ્રભુ મ્હેઝોથી બરપુર દહ ભૂમિમાં પધાર્યાં.

પેઠાળ આમના પેઠાળ ઉદ્યાનમાં પોલાસ ચૈત્યમાં અદ્ભુતો તપ કરી પ્રભુ જ્ઞાનમગ્ન બોલા છે. આ વખતે સૌધર્મેન્દ્રે કરેલી પ્રજ્ઞા સાંભળી સંગમ દેવ ભગવાનને ચલાવમાન કરવાની પ્રાંતતા કરી આવે છે. એક જ રાત્રિમાં ભયંકર વીસ ઉપસર્ગો કરે છે, અને ૭ મહિના લાગત ઉપસર્ગો ચાતુ રાખે છે. કમદેવની સેના વિકુર્ચી પ્રભુને ચલાવમાન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. પ્રાય: ૭ ૭ મહિના સુધી નિર્દોષ આદારવાણી નથી મક્કા દેતો, કાલચક્ર મૂકે છે, છતાં પ્રભુ અડગ જ રહે છે. આખરે સંગમદેવ પ્રતિજ્ઞામૃદ્ધ થઈ પ્રભુને વાંદી દેવલોકમાં ભય છે. પછી પ્રભુનું પારણું એક ગોપાલને ત્યાં રક્ષપાલિકા નામની ગોવાલજ્ઞીના હાથથી થાય છે. પ્રભુ કૌશાળીમાં હતા ત્યારે સૂર્ય ને ચંદ્ર મૂલ્ય વિમાનથી ભગવાનનાં દર્શન કરવા આવ્યા છે. અગિયારમું આતુર્માંસ વિશાલાના સમર ઉદ્યાનમાં બળદેવના મંદિરમાં થાય છે. આ જ વિશાલામાં જીર્ણો મેઢીની ભાવનાનો પ્રસંગ બને છે. આતુર્માંસ પછી સુસમારપુરના અશોકખંડના ઉદ્યાનમાં અશોક વૃક્ષ નીચે પ્રભુ જ્ઞાનમાં બોલા છે. આ વખતે જ ચમરેન્દ્રના ઉત્પાતનો પ્રસંગ બને છે. કૌશાળીમાં પ્રભુ આવી અસક્ય પ્રતિજ્ઞા કરે છે “ કોઈ સતી અને સુંદર રાજકુમારી દાસીપણને પામેલી હોય, પગમાં લોહમય બેડી નાંખેલી હોય, માથું ઝુકેલું હોય, જૂખી હોય, જ્વન કરતી એક પગ ઉચરામાં અને બીજો

પણ બહાર રાખીને એકી હોય, અને સર્વ બિહુકા તેના ઘેર આવીને ગમેલ્લ હોય તેવી આ સુપકાને એક પૂણે રહેલા અડક જે અને વહોરાવે તો હું ચિરકાલે પણ પારણું કરીશ, તે સિવાય કરીશ નહીં." આ ઘેર અભિમુદ્ધ ૭ મહિનામાં ૭ દિવસ ઓછા હતા ત્યારે ધનવાદ શહેને ત્યાં દાસીપણે રહેલી અંપાપતિ દધિવાહન રાજની પુત્રી ચંદનમાલાના હાથથી પૂર્ણ થાય છે. બારમું આતુર્ભાસ અંપા નગરીમાં બ્રાહ્મણની અગ્નિહોત્રની કાળામાં થાય છે.

આતુર્ભાસ પછી વિહાર કરી ભગવંત મૃંબકે આને પધાર્યા છે. ત્યાંથી પ્રભુ વિહાર કરતા પદમાનિ ગામ પધાર્યા છે. અહીં ત્રિપૂષ વાસુદેવના ભરમાં જે સંખ્યાપાલકના કાનમાં સીસું રેક્યું હતું તે સંખ્યાપાલકે ચતુર પામી ફરતો ફરતો ગ્રાવાળીયા તરીકે જન્મ્યો છે. પ્રભુજીને તે કમ ઉંચમાં આવ્યું તેથી અહીં કાનમાં ખીલા ઠોકવાનો ભયંકર ઉપસર્ગ ગ્રાવાળીયાના હાથથી થાય છે. આ ખીલા ખરક નામે વેલ બહુ જ યુક્તિથી કાઢે છે. આ ઉપસર્ગ છેલ્લો છે. પ્રભુજી આ સાડાબાર વર્ષના હાસ્ય જીવનમાં ૩૪૬ પારણું કર્યાં છે. બાકી બધા દિવસો તપસ્યામાં જ ગયા છે. તેમજ માત્ર બે ધરી જ નિદ્રા લીધી છે બાકી બધા કાલ જગૃત રહ્યાનો જ છે. વધારેમાં વધારે તપ ૭ માસનો છે અને ઓછામાં ઓછું તપ ૬૬-મે ઉપવાસ છે. આ બધા ચોરીહારા ઉપવાસ જ સમજવાના છે અને તેથી લીરલ્લ ચોર તપઃ એ ઉક્તિ યથાર્થ છે.

કેવલજ્ઞાન:—શ્રી વીરપ્રભુ ત્યાંથી વિહાર કરતા મૃંબકે આમની બહાર ઝમ્મુવાલિકાના ઉત્તર તટ ઉપર શામક શૂદ્રસ્થના ખેતરમાં કાલનરુની નીચે ખ્યાનમાં ગેમા છે ત્યાં વિભવ-મુદ્ધર્તે શુકલખ્યાનમાં વર્તતા ક્ષપકચેણી પર આરૂઢ થયેલા પ્રભુનાં ચાર ધાતીકર્મોના ક્ષય થયો અને વૈશાખ શુદ્ધિ દશમે ચોથે પહોરે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું; ભગવાન સર્વદા સર્વદર્શી વીતરાગ બન્યા. અહીં પ્રથમ દેશના નિષ્કલ જાય છે. ત્યાંથી વિહાર કરી એક જ રાત્રિમાં ચાર ચોળન વિહાર કરી અપાપાનગરમાં સોમિલ બ્રાહ્મણને ત્યાં થતા મોટા યજ્ઞમાં આવેલા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધવા અપાપા નગરીના મહાસેન ઉલાનમાં પધાર્યા. અહીં દેવોએ રચેલા સમવસરજીમાં તીર્થાંચ જમા: કહી પ્રભુજી બિરાજ્યા છે અને ગૌતમાદિ અગિયાર બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધી ગણધર સ્થાપે છે. ભગવાનના ઉપદેશથી યજ્ઞમાં થતી હિંસા બંધ થાય છે. ભગવાનના ઉપદેશનો મુખ્ય ખ્યાનિ એ જ હતો કે પ્રાણીમાત્રની સાથે મૈત્રીભાવ રાખો, કોઈ જીવ જાતિમાત્રથી ઉંચ કે નીચ નથી. જલિ મુંહિષેણ સમજા. હિંસાદિનો ત્યાગ, તપ, સંયમ આ બધાં આત્માને કર્મરહિત કરવાનાં સાધનો છે.

ભગવાનના ઉપદેશથી ચૌદ હજાર સાધુઓ થયા હતા એમાં મોટા મોટા ધનકુબેરના પુત્રો, ધનકુબેરો, રાજ-મહારાજ, મુવરાજ-રાજપુત્રો, રાજરાણીઓ, રાજકુમારિકાઓ વગેરેએ તેમનો ત્યાગમાર્ગ સ્વીકારી આત્મસાધનાનો માર્ગ સ્વીકાર્યો હતો.

એલિહકના રાજકુમારો અને રાણીઓની દીક્ષા:—મગધસમ્રાટ એલિહ અને તેનું આપું રાજકુટુંબ જૈનધર્મી થયું હતું. મુવરાજ અભયકુમારે દીક્ષા લીધી હતી. અનુત્તર-વવાઈ નામના આગમ મંથમાં રાજ એલિહના પુત્રોની દીક્ષાનું જે વર્ણન છે તે વાંચવા યોગ્ય છે. રાજ એલિહની નંદા, નંદમતી, વગેરે રાણીઓએ પણ દીક્ષા મહણ કરી હતી.

જૈનધર્મી અન્ય રાજાઓ વગેરે:—વૈશાલીના એક રાજ્ય-કે જે તે વખતના મહા-તંત્ર રાજ્યના પ્રમુખ હતા તેમણે પોતાના આખા કુટુંબ સહિત જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. કાશીદેશના નવમંદિરક જાતિના રાજાઓ તથા કાશ્યપ દેશના નવલિચ્છવી રાજાઓ પણ જૈનધર્મી બન્યા હતા. કૌશાંબીનો ઉદાયનવત્સ, ઉજ્જૈનીનો ચંદ્રપ્રભોત, વીતલપપટ્ટનનો ઉદાયન રાજા, ક્ષત્રિયકુટુંબામનો નંદીવર્ધન રાજા, પૃથ્વિપાના શાલ અને મહાશાલ એ બાર્ધ-રાજા ને યુવરાજા, તેનો પુત્ર ગાંગિલ, પુલાસપુરનો વિજયરાજા, પોતનપુરના પ્રસન્નચંદ્ર, હરતીશીર્ષના અદીનચત્રુ, ઝવભપુરના ધનવાહન, વીરપુર નગરના વીર કૃષ્ણમિત્ર, વિજયપુરના વાસવદત્ત, સૌરધિકના અપ્રતિહત, કનકપુરના પ્રિયચંદ્ર, અંપા-ના હવરાજા, સાહેતપુરના નંદીરાજા, મહાપુરના બલરાજા, દશાણ્વદેશના દશાણ્વભદ્રરાજા, કૌશાંબીનો જ્ઞતાનિક, આવસ્તીનરેશ, મિથીલાનરેશ, વસંતપુરનો જિતચત્રુ, અપાપાનમરોના રાજા હસ્તીપાલરાજા વગેરે રાજાઓ જૈનધર્મ સ્વીકારે છે. વીતલપનગરીના રાજા ઉદાયન, પોતનપુરના રાજા પ્રસન્નચંદ્ર, અંપાપતિ શાલ અને મહાશાલ-ગાંગલી, વગેરે રાજાઓએ તો દીક્ષા લીધી છે. જમ્બલી આદ્રક દેશના રાજકુમાર આદ્રકુમાર વગેરે પણ રાજકુમારાએ પણ દીક્ષા લીધી છે. કુમેર બંકારી સમા ચાલીભદ્રજી, ધનાજી, સુપ્રસિદ્ધ ધન્યઅણુમાર, રાહણીમો ચોર, અણુનમાલી જેવા ધનપતિ સમગ્ર અને સરલ તેમજ પાછળના બંને ચોર ખૂની જેવા પણ દીક્ષા લઈ પવિત્ર થાય છે. ધર્મદાસગણિ, મેતાપ, અનેક તાપસો, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રીય વૈશ્ય અને શૂદ્રો પણ શુદ્ધ ધર્મ પામી આત્મકલ્યાણના ભાગીદાર બને છે.

ભગવાન શ્રી મહાવીરના શાસનમાં એક અલૂતપૂર્વ પ્રસંગ બન્યો તે એ છે કે તેમના ઉપદેશથી તે વખતના નવ જીવોએ આમાત્રી ચોરીશમાં તીર્થંકર થવાનો બંધ કરેલો છે, તેમાં એ તો આગ્યો છે. એ નામો આ પ્રમાણે છે:—

૧ રાજા મેણિક	પદ્મનાભ નામે પ્રથમ તીર્થંકર થશે.
૨ પ્રભુના કાકાસુપાર્થ	સુરેવ નામે બીજા તીર્થંકર થશે.
૩ ઉદાયનરાજા	સુપાર્થ નામે ત્રીજા તીર્થંકર થશે.
૪ પોદીલઅણુમાર	સ્વપંપ્રભ નામે ચોથા તીર્થંકર થશે.
૫ દહામુ	સર્વાનુજીતિ નામે પાંચમા તીર્થંકર થશે.
૬ શંખઆવક	ઉદય નામે સાતમા તીર્થંકર થશે.
૭ આણ્વંદ	પેદાલ નામે આઠમા તીર્થંકર થશે.
૮ સુલસા આવિકા	નિર્મળ નામે પંદરમા તીર્થંકર થશે.
૯ રેવતી આવિકા	સમાધિ નામે સત્તરમા તીર્થંકર થશે.

આખરે ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ભગવાન અપાપા નગરીમાં સોલ પહેરની દેશના હેતા હેતા આસો વદિ ૦)) ની પાછલી રાત્રે નિર્વાણ પામ્યા. અહિંસા સંયમ અને તપની શાક્ષાત મૂર્તિશ્રમા અને સંસારના પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણકામી એવા મહાપ્રભુનું જીવન-ચરિત્ર વાંચી દરેકની આત્મા સ્વ-પરના કલ્યાણના કામી બને એ જ શુભેચ્છા !

શ્રીશ્રીપાલચરિત્રમ્

[સંક્ષિપ્ત નવશ્લોકાત્મકમ્]

સ્તુતિ-પૂજ્ય મુનિમહારાજ ઓ શુરંધરવિજયજી

શ્રી સિદ્ધચક્રનો પ્રભાવ અપૂર્વ છે. તેની આરાધનાથી અસાધ્ય કારો સિદ્ધ થાય છે, અસાધ્ય વ્યાધિઓ મટે છે, વ્યાધિ ને ઉપાધિઓ નાશ પામે છે, નવનિધિ પ્રકટે છે ને નવ નવ શક્તિઓ મળે છે. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિ, દર્શન, જ્ઞાન, ચરિત્ર ને તપ, જોમ નવપદ શ્રી સિદ્ધચક્રમાં આવે છે. આસો અને ચૈત્ર માસમાં શુદ્ધ સાતમથી પૂનમ સુધીના નવ દિવસોમાં હરેક જોક જોક પદનું આરાધન કરાય છે. તેનું વિધિચક્રિત ચથાર્થ આરાધન શ્રી શ્રીપાલ રાજએ ક્યું હતું તેથી જેનું જોષએ તેવું રૂપ પણ તેમને મળ્યું હતું. તેના આરાધનમાં, અને રૂળમાં ચમત્કાર છે. નવ-સંખ્યાનો, નવ અંકના ચમત્કારો મળવા ને કહેવા એસીએ તો તેનો પાર આવે તેમ નથી. તે અમંક અંક છે. ગણિતશાસ્ત્રની તે અંકથી અર્થોદા આવી જાય છે. મણિતના મહન વિષયને પણ તે સરથ બનાવે છે. અહીં પણ તે નવ સંખ્યાને જ જ્ઞાન આપી નવ પદના નવાનવા પ્રભાવો સમજાવતું શ્રીપાલચરિત્ર સંપૂર્ણ નવ શ્લોકોમાં આપ્યું છે. તે નવ સુકાની માળાને કંઠમાં ધારણ કરી, તેનો નિત્ય જાપ કરી, નવપદની આરાધનામાં ઉજમાળ બની, નવ નવ શક્તિને પામી બધો ભવનો અન્ત સાધી, નવપદમાં લીન થાય એજ મહેશ્વર.

(સ્વરૂપ - રૂપ)

(૧)

સ્વસ્તિ શ્રીસિદ્ધચક્રં નવપદલલિતં સિદ્ધિદં માવતોઽહં,

નત્વા શ્રીપાલવૃષ્ટં નવનવનિપુણૈર્વર્તનૈર્ભવિયામિ ।

પૂર્વં ચમ્પાનગર્યાં કમલપ્રમપતિઃ સિંહમૂપો ચમૂચ,

શ્રીશ્રીપાલસ્તદીયો ગુણગણકલિતોઽપત્ય ઇકો વિવેકી ॥૧॥

પ્રાસજસ્તઃ પિતૃવ્યા - ત્રિજશુભજનની - સંયુતશ્વોજચિન્ચાં,

કુદ્ધીમૂતોઽપિ માગ્યા - જિતમદનમદાં રાજકન્યામુવોદ ।

સત્સક્તાદર્મભામાત્ કનકતનુરમૂદ્ ધર્મકર્માનુભાવા—

જામાતેતિ પ્રસિદ્ધચા નિજશુચિદ્વયે માનવાન્ પ્રાપ લેદમ્ ॥૨॥

ઇકાકી સમ્પ્રયાતોઽ - નુમતિમનુષમાં પ્રાપ્ય જાયાજનન્યોઃ,

પ્રાપ્તો ધૃગ્વાચકષ્ઠં બલભુવણિજા તત્ર સક્તં ચક્રાર ।

તત્સાર્થ મામ્બશુદ્ધયૈ જલધિગમનતો ચર્ચર પ્રાપ દેશં,

ધર્મલેહે મે સુસેનાં નરપતિતનયાં નાટકાલાલ ઋદ્ધીઃ ॥૩॥

वेलाकूलं ततोऽगा — तदनु वरपुरीं स्नसत्सञ्चयाख्यां,
 चैत्यं प्रोद्घाटय राज्ञो — ऽतनुसमतनुकां तासुपायैस्त कन्याम् ।
 पश्चात् सम्पातितोऽब्धौ नवपदमननात् कौङ्कणं तोरमाप्तो,
 राज्ञा तत्रापि दत्ता कृतसुकृततमा कन्यका दैववाक्यात् ॥४॥
 प्रायश्चैष्टी स पापो मरणमुपगतः सप्तमो नारकोऽभूत्,
 सिद्धव्यानात् कुमारं विमलवरमुरः स्वीयरूपं ददर्श ।
 हारं बाञ्छानुकारं गगनगतिकरं सत्कलं कालहारं,
 दत्त्वा सप्तस्तिरोऽधा — दनुपममहिमो हारलाभात् कुमारः ॥५॥
 वीणाकर्णशल्यतोऽदा — नृपतिरतिगुणां सुन्दरं कुण्डलेऽस्मै,
 त्रैलोक्याबाः कुमार्या अपि परिणयनं सत्प्रतिष्ठानपुर्याम् ।
 कृत्वा गत्वा दलस्त्र्यं नगरमनुपमं प्राप शृङ्गारनाम्नीं,
 राधावेधाजयायाः परिणयनमभूत् कान्तकोन्लागपुर्याम् ॥६॥
 स्थानाद्रङ्गं सुरङ्गं तदनुसमगम — ञ्जितो मातुलस्य,
 ह्यस्मात् स्थानात्ससैन्यः प्रियतमजननी-सङ्गमार्थं जगाम ।
 मध्ये सोपारकेऽगाद् त्रिपथरविपनो जीवयामास कन्यां,
 विज्ञप्त्या तस्य राज्ञ-लिभुवनतिलका — मप्रहीद्राजकन्याम् ॥७॥
 धीरो वीरो गभीरो निखिलनृपतिराह् उज्जयिन्यामुपेतः,
 प्रच्छन्नो मातृपार्थं झटिति हि गतवान् हर्षवृद्धिं ततान् ।
 युद्धार्थं भीतभीतः अशुरनृपवर — स्तं ननामप्रकर्षात्,
 सोभागाद् द्राक् पितृव्या-द्विजयमपि समा-गंस्त लेभे स्वराज्यम् ॥८॥
 श्रुत्वा स्वां पूर्ववार्ता — मजितमुनिवरा — धर्मसंसाधनेऽभूत्,
 स्वस्थः श्रीसिद्धचक्रे — ऽतुल्यदमशमदे कल्पकल्पे विशेषात् ।
 कृत्वा स्यापनं सो-ऽभवदमरवरो ह्यानते सर्वसार्व,
 भोक्ते गन्ता समन्ता — नवमनरमवे सिद्धचक्रप्रभावात् ॥९॥

पूज्य मुनिवशेने

शेषकाणमां भासिक गेरवक्ष्ये न जतां वषटसर भणतु रडे ते भाटे पोतानां
 बिहारस्थणे। यथासमय ज्ञावता रडेवाणी सो पूज्य मुनिवशेने अमे विनंति
 श्रीजे श्रीजे

प्रो. ब्राउनकी कालक-कथा

लेखक—डा० बनारसीदासजी जैन, एम. ए., पी-एच. डी.

सन् १९३३ में अमरीकाके प्रो० ब्राउनने “दि स्टोरी ऑफ़ कालक”—^१ नामक ग्रन्थ प्रकाशित किया जिसमें उन्होंने कालकाचार्य संबन्धी ६ रचनाओंका रोमन लिपिमें मूल-पाठ तथा कथाविषयक ३९ प्राचीन चित्र दिये हैं, और भूमिकामें कालक-कथाके ऐतिहासिक महत्त्व तथा लघु चित्रकलाका विस्तृत विवेचन किया है।^२ ब्राउनने अपने ग्रन्थके संपादनमें कितना परिश्रम उठाया है, इसका अनुमान ग्रन्थ पढ़नेसे ही हो सकता है। प्रस्तावनामें वे लिखते हैं—“इस ग्रन्थके तैयार करनेके लिये अधिक सामग्री तो मुझे जैन भंडारोंसे प्राप्त हुई। इस संबन्धमें मुझे अनेक मुनिराजोंके दर्शनका साहाय्य मिला और सबने मेरी पूरी सहायता की। अपना २ पुस्तक-संग्रह दिखलानेमें, मेरे साथ पाठ-वाचनमें, अर्थ लगानेमें, शाब्दीय उल्लेख बतलानेमें तथा पाठोंकी तक़ल करने अथवा फांटो बनवानेमें किसीने किंचित् संकोच नहीं किया। श्रीसागरानन्दसूरि, श्री विजयवल्लभसूरि, श्री विजयनेमिसूरि, मुनि कान्तिविजय, मुनि हंसविजय, मुनि चतुरविजय और उनके शिष्य मुनि पुण्यविजयके नाम विशेष उल्लेखनीय हैं। यद्यपि मैं स्व० श्री विजयधर्मसूरिके पट्टधर श्री विजयइन्द्रसूरिके दर्शन नहीं कर सका, तथापि उनकी आज्ञासे मेरे लिये आगेसे अनेक प्रतियां मंगवाई गईं और शिवपुरीको संस्थामें काम करनेका मुझे पूरा अधिकार दिया गया। यहां मुनि विद्याविजय और मुनि जयन्तविजयसे मेरी भेंट हुई। अहमदाबादके श्रावक श्रीयुत के० पी० मोदी तो अपना निजी काम छोड़ कर कई दिन तक मुझे साधु मुनिराजोंके पास लेजाते और भंडार दिखलाते रहे। उन्होंने पाटण, खंभात आदिसे ग्रन्थ भी मंगवा कर दिये। इससे मुझे जैन साधु तथा श्रावकोंके विद्या-प्रेम और शिष्टाचारका ही परिचय नहीं मिला, प्रत्युत मैं उनके उच्च आदर्श और श्रेष्ठ जीवनसे भी बहुत प्रभावान्वित हुआ। ऐसे ही पुरुषोंसे तो भारतवर्षका वास्तविक उत्कर्ष है। इनके अन्दर उपकार, उदारता और त्यागको भावनाके साथ २ विवेक और भक्ति ऐसे गुण हैं जिनके कारण संसारमें ये सर्वोच्च कहे जाते हैं।”

१ The story of Kalaka—Texts, history, legends and miniature paintings of the Svetambara Jain hagiographical work, the Kālakāchāryakathā (with 15 plates). By W. Norman Brown. Washington, 1933. pp. viii+149; 15 plates. 13½"×10½".

२ इन रचनाओंकी देवनागरी प्रतिलिपि तथा भूमिका-सार के लिये देखिये—मई सन् १९४४ का “ओरिएण्टल कालेज मैनज़ोन” जाहीर (हिन्दी विभाग)।

इस प्रकार कथा—पाठों और चित्रोंके समझनेमें पूरा प्रयत्न करने पर भी कई स्थानों पर प्र०० ब्राउन उनका कुछ आशय नहीं पा सके। जैसे—

(१) गुरु—आणाइकमणे आयार्कितो करेइ जइ वि तवं ।

तह वि न पावइ मोक्खं पुब्बमवे दोवई चेव ॥१००॥

[अज्ञातकर्तृक बृहद्भरण]

ब्राउनका अर्थ—“ Even though one does penance submitting to the burning heat of the sun, if he does not do his master's commands, he will nevertheless not attain salvation, although he might have been the lord of heaven himself in a previous existence.” (100) पृ. ६५.

यहां पर ब्राउनने “दोवई” का अर्थ “युपति=इन्द्र”, और “चेव” का अर्थ “च + एव” समझा है, परंतु वास्तवमें दोवईका अर्थ है द्रौपदी और चेवका अर्थ है च + इव (अर्धमागधी कोष भाग ५, पृ. २८८)। क्योंकि पूर्व जन्ममें इन्द्रने अपने गुरुकी आज्ञाका भङ्ग किया हो, ऐसा पाठ कहीं नहीं मिलता, अलबत्ता द्रौपदीने सुकुमालिका नामक अपने पूर्वजन्ममें अपने गुरुणीकी आज्ञा भङ्ग की थी। एकबार सुकुमालिकाने अपनी गुरुणीसे नगरके बाहर जाकर सूर्यकी ओर निहारते हुए और धूप तापते हुए अकेले रहकर तप करनेकी आज्ञा मांगी। इस पर गुरुणीने उत्तर दिया कि हम साध्वियोंको नगरके बाहर अकेले रहकर तप करना उचित नहीं। सुकुमालिका न मानी और अकेले ही तप करने नगरके बाहर चली गई। देखिये नायाबम्मकहाओ, श्रुतस्कन्ध १, अध्ययन १६।

(२) दूधइं सौंचिउ लोबदओ घाणउं किउं गुलेण ।

तोइ न छंडइ कडुअणु जातिहिंतणइं गुणेण ॥२०॥

[हयपडिणयी—पद्मवो रचना]

ब्राउन—“ Let (the fruit) of a lime tree be sprinkled with milk and mixed in the frying-pan with raw sugar, still it does not lose its bitterness, such is the quality of its native characteristics.” [पृ. ७९.]

यहां ब्राउनने “लोबदओ” से निम्बू या लीमू समझा है, पर वास्तवमें इसका अर्थ है “नीमका वृक्ष”। देखिये अर्धमागधी कोष, भाग ५, शब्द “लिंब” पृ० ५१५। नीम अपने कड़वापन के लिये प्रसिद्ध है; और लीमू खट्टा होता है, न कि कड़वा। एक प्रतिमें “लोबडु” पात्रान्तर है जो लिंब शब्द के परे स्वार्थे ङ—प्रत्यय लगानेसे बना है।

(३) सीसल्यमागया जे तस्य भडा उम्भडा निवा एसा ।

ते तह तओ पलाणा जह दिट्ठा नेव दिट्ठीए ॥५४॥

[हयपडिणीय—पयाबो रचना]

ब्राउन—“Those mighty warrior kings, who had come there for the sake of their heads, fled then so that they could not be seen at all by sight.” [पृ. ८१]

यहां ब्राउनने “निवा एसा” को दो पद “नृपा एते” माना है, परंतु वास्तवमें “निवाएसा” समस्त पद है जिसका संस्कृत रूप “नृपादेशात्” है। और फिर “एसा” बीलिङ्ग एकवचन है जो पुं० बहु० “नृपाः” का विशेषण नहीं हो सकता। शाहिका सिर लेनेको शाहानुशाही अर्थात् नृपको आज्ञासे भट आये थे, न कि स्वयं नृप।

(४) उत्तरिं सिंधुनइं कमेण सोरठमंडले पत्ता ।

ते दंकागिरि—समीवे ठिया दिणे कहवि मंत—वसा ॥५५॥

[हयपडिणीय—पयाबो रचना]

ब्राउन—“They crossed the river Indus and in time came to the land of Saurāshtra (Surat). They stopped for some days at mount Dhanka under a spell.” [पृ. ८१]

यहां मंतवसा=सं. मन्त्रवशात् में ब्राउनने मन्त्र शब्दका साधारण अर्थ लिखा है जिसकी प्रसंगसे पुष्टि नहीं होती। मन्त्रसे यहां तात्पर्य मन्त्रगाका है अर्थात् मन्त्रणा (सज्जह, मशविरा) करनेके लिये ठहर गये।

(५) चित्र नं. ७ (प्लेट नं. ३) में दो श्वेताम्बर मुनियोंका चित्र है। इनके बायें हाथमें मुखवस्त्रिका है और इन्होंने दायें हाथके अंगूठेको तर्जनी अंगुलिसे मिलाकर शेष अंगुलियोंको पृथक् छोड़ रखा है। ब्राउनने इस हस्तपुद्गा (ज्ञान मुद्रा!) को फूल समझा है और वे लिखते हैं “Beneath a canopy sit two Śvetāmbara monks preaching. Each has in his left hand the mouth cloth and in his right hand a flower.”

(६) चित्र नं. १९ (प्लेट ८) कालकसूरिका चित्र है। उनके दायें हाथकी वही मुद्रा है जो उपर्युक्त चित्र नं० ७ के मुनियोंकी है। ब्राउन इसे भी फूल समझते हैं और लिखते हैं। “Under a canopy, on a spired throne sits the monk Kālaka holding a flower in his outstretched left hand.”

હસ ચિત્રમેં દાયેં વાયેંકા મેદ સ્પષ્ટ હૈ । શાયદ્ હન ચિત્રોંકે વિષયમેં વ્રાડનને જૈન સાધુઓએ પરમર્શ નહોં ક્રિયા હોગા, અન્યથા ઈસી મૂલ કદાપિ ન હોતી, કયોંકિ જૈન મુનિ તો ફૂલકા સ્પર્શ તરૂ નહોં કરતે, હાથમેં રસ્ત્રનેકા તો કહના હી કયા હૈ ।

(૭) ચિત્ર નં૦ ૩૯ (પ્લેટ નં. ૧૫) મેં કિસી પ્રાચીન પ્રતિકા પાઠ ઉદ્ધત ક્રિયા હૈ જિસકા દુસરા પઞ્ચ હૈ

તસ્સ મજા દુવે આસિ રોહિણી દેવઈ તહા ।

તાસિં દોહ્નં પિયા પુત્તા હટ્ટા રામકેસવા ॥૨॥

[પંક્તિ ૧, ૨]

હસ પઞ્ચકે ચતુર્થ પાદકો વ્રાડનને “ દુદ્ધા રામકેસવા ” પદ ડિયા ઓર ઢિલા હૈ “ Vasudev :s wives Rohini and Devaki are mentioned in stanza 2, and Duttharāma (Duṣṭarama=Balarāma) and Kesava (Keśava=Krishna). જહાં તરૂ મેં સ્ત્રોત સરૂ, વડારામકા દુસરા નામ દુષ્ટરામ કહોં નહોં મિલા । કદાચિત્ વ્રાડનને વિચારા હોગા કિ શારીરિક વડ હી દુષ્ટતાકા મૂલ હૈ ।

હનકે અતિરિક્ત કઈ ઓર સ્થાન હૈ જહાં વ્રાડનકે પાઠ વા અનુવાદમેં થોડાં બહુન સુધાર કરનેકી આવશ્યકતા હૈ ।

૬, નેહરુ સ્ટ્રીટ, જુગ નગર, લાહોર. ચૈત્ર (પ્રથમ) વર્ષ ૫, સં૦ ૨૦૦૧

પિસ્તાળીશ આગમો લખાવનાર યે ભાઈઓની પ્રશસ્તિ

સંપાદક-શ્રીમુત પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, અમદાવાદ.

પ્રાચીન ગ્રંથોની અંતે ગ્રંથકર્તાની પ્રશસ્તિઓની જ જેમ લખાવનારાઓની પ્રશસ્તિ આવેખવાનો રિવાજ જૈનોમાં જ નજર પડે છે. મંદિર, મૂર્તિ મઠ, કૂવા, વાવ, ધર્મશાળા, સત્રાગાર આદિ લોકાપયોગી પુણ્ય કાર્ય કરાવનારાઓની પ્રશસ્તિઓ તે તે સ્થાનોમાં જેમ શિલાલેખોમાં ખોદાવવામાં આવે છે તે જ પ્રકારે જ્ઞાનોપાસનાની મુખ્ય ગ્રંથસામગ્રી, છાપવાની કળાની શરૂઆત નહોતી થઈ તે સમયે, જે ખૂબ ખર્ચથી તૈયાર થતી, તેને અંતે જૈનાચાર્યોએ લખાવનારાઓની પ્રશસ્તિઓ આલેખીને તેમનાં સત્કૃત્યોને ઉત્તેજન આપવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. આજે મળી આવતા ગ્રંથોમાં અ.વા પ્રશસ્તિ-લેખો બારમા સૈકાની શરૂઆતથી મળી આવે છે. આ પ્રશસ્તિઓ ગદ્ય-પદ્યમાં નાની-મોટી હોય છે. શ્રીમાન જિનવિજયજીએ જૈન પુસ્તક-પ્રશસ્તિસંગ્રહ દમણાં જ સંપાદિત કરી પ્રકાશમાં મૂક્યો છે; તેમાં આજ સુધી મળી આવેલા તાડપત્રોમાં લખાયેલા ગ્રંથોની અંતે જે પ્રશસ્તિઓ મળી આવે છે, તેનો સંગ્રહ કર્યો છે. આ પ્રશસ્તિઓ શિલાલેખોથી જરાયે ઓછી પ્રમાણ્યુત્પન્ન નથી હોતી. તેમાંથી આપણને જૈન-અર્ચ્યો, મુનિઓ, આદિષ્ઠા, મહત્તરા, ધનિક શ્રેણીઓ તેમજ રાજ્ય-અધિકારીઓનાં નામો, મુનિઓનાં કુલ, ગણ, ગરુડ, શાખા અને પદવીઓ તેમજ ચારકોની માતિ, કુલ, વંશ અને અધિકૃત પદવીઓનાં

નારો રાજ્ય અને મંત્રીઓના સમકાલીન ઉલ્લેખો તેમજ સામાજિક અનેક ભોગોલિક માહિતી આપતી અનેકવિધ ઐતિહાસિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

આવા ત્રણે લખનારા કેવળ ધંધાદારી લલિયાઓ જ નહોતા, પણ મોટા આચાર્યો, પ્રવૃત્તિશીલ મંત્રીઓ અને ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો પણ આ જ્ઞાનભક્તિ નિમિત્તે એકથી અનેક કૃતિઓ પોતાના હાથે લખતા એ તે તે ત્રણેની અંતે આપેલા નામનિર્દેશથી જાણી શકાય છે, મહામંત્રી વસ્તુપાલે પણ પોતાના હાથે લખેલી ધર્મામ્યુદય કાવ્યની તાલપત્રીય પ્રતિ ખંભાતના બંડારમાં હાલ પણ મોજૂદ છે. પણ જેઓ પોતાના હાથે લખી શકતા નહિ તેઓ પૈસા આપી લલિયાઓ પાસે લખાવી પોતાની જ્ઞાનોપાસનાની જ્યોતિને પ્રદીપ્ત રાખતા.

જૈનાચાર્યો આવા ત્રણેલખનારા વિસ્તાર, વિવિધતા, અને સંરક્ષણ માટે રાત દિવસ ચિંતનશીલ રહેતા, એની પ્રતીતિ આપણને ત્રણબંડારોના અનેક ત્રણેમાં પાને પાને જરી આવે છે. ત્રણેમાં પ્રસંગને અનુસરીને આવેખાયેલી ચિત્રકલા, લિપિનું વૈવિધ્ય, સુશૈભનો, લેખનની વિવિધ પદ્ધતિ, લિપિની આસપાસની કૃતવેશો કે પ્રાણીચિત્રોની સજ્જવટ, અને વિવિધ રંગોની મિલાવટ તેમજ ફાટેલી કે ઉધેછેતો ભોગ અનેલી પ્રતિઓને પ્રથમ દૃષ્ટિએ તો જાણી ન શકાય તેવી સાધવાની કળા વગેરેને જોઈને એ જ્ઞાનસંપન્ન વિશ્રુતિઓ અને એના સંરક્ષક સાધકોની એકનિષ્ઠ ભક્તિની પ્રતીતિ થવા વિના રહેતી નથી.

અમદાવાદના ડેલાના બંડારમાં કામ કરતાં મને જૈનોની લેખનકળાની વિવિધતાનો પરિચય થયો અને ત્રણ લખાવનારોઓની ફેટગ્રીક પ્રસ્થિતિઓ પણ હસ્તગત થતી ગય છે. તેમાંની બે પ્રસ્થિતિઓનો પરિચય મૂળ સાથે અહીં અપાય છે; જેમાં ત્રણ લખાવનારાઓના કુટુંબીઓ અને તેના પૂર્વજની વંશાવલી ગણ-પઠનાં આપી છે. આ શ્રેણીઓએ જૈનોનાં સમગ્ર આગમો લખાવ્યાં હતાં, જેમાંના શ્રી આચાર્ય સૂત્ર-મૂલ, શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર-સચ્ચૈર્ણ શ્રી અંતકૃદ્ધા સૂત્ર-મૂળ, શ્રી ઔપપાતિકસૂત્ર-મૂળ, શ્રી જંબુકોપપ્રવૃત્તિ-મૂળ, શ્રી ચંદ્ર-પ્રવૃત્તિ-વૃત્તિ, શ્રી ચંદ્રપ્રવૃત્તિ-મૂળ, શ્રી સૂર્યપ્રવૃત્તિવૃત્તિ, શ્રી નિશીથસૂત્ર-આખ્ય શ્રી સૂર્યપ્રવૃત્તિ-મૂળ, શ્રી પંચકરપૂર્ણિ, શ્રી આવસ્થકનિયુક્તિ વગેરે વગેરે ત્રણે આજે પણ ઉપર્યુક્ત બંડારમાં સુરક્ષિત છે અને એ બધાની અંતે આ પ્રસ્થિતિઓ ચૂકામાં આવી છે. આ શ્રેણીઓએ બીજાં ધર્મકૃત્યો કર્યાં છે તેનો પણ આમાં નોંધ છે. અને પ્રસ્થિતિઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

[૧]

સં. ૧૯૬૮ વર્ષે શાકે ૧૪૩૪ પ્રવર્તમાને કાર્તિક શુક્રી પ્રતિપદા રબી શ્રીશ્રીમા-લક્ષ્મી-સાહ દેવર-સુ. ઠા. મારહણસી-સુ. પારહણસી-સુ. મહતા-સુ. રાડલ-માર્યામચકૂ-સુ. સાહ સીવર-માર્યા સોદી-સુ. સા. જૂઠા-મેઘા-માવડ-પાંચા । જૂઠા-સુ. મહિપતિ-રૂપા-વડથા-હર્ષા-સહિસા । સાહ મહિપતિ-માર્યાવર્ધા-સુ. હાદીમા-વસ્તા । રૂપા-માર્યા કોલી-સુ. રાજા-મોજા-જેઠા-ધર્મસી । વડથા-માર્યામહર્ધા-સુત તેજપાલ-કર્મસી । પાંચા-સુ. ઘુસા-મા. પોલી-સુ. વર્ધમાન-પાસાપ્રમુલકુટુમ્બસુતેન સાહ મેઘાકેન—

यः सप्तश्रेण्यां निजवित्तवीजं वपन् सदा साधु स मेघराजः ।
 सद्धर्मपत्न्यजनि लाडिकास्य तयोरभूत् पुत्रकलावर्तसः ॥ १ ॥
 श्रीमन्मण्डपमेरुमौलिमुकुटप्रायं जिनस्याऽऽस्पदं
 निर्म्मायो(या)वृक्षुतजैनविम्बमतुलं संस्थापितं येन वै ।
 श्रीशत्रुञ्जय-रैवताद्रिःशिखरे यात्रा कृता सोत्सवं
 श्रीमद्वृक्षैलराजशिखरे लब्धा प्रतिष्ठा श्रुतम् ॥ २ ॥
 वृक्षतपावरगच्छे स्वच्छे श्रीगगनोपमे ।
 सर्ववृक्षाः श्रीगुरुचन्द्राः लब्धिसागरसूरयः ॥ ३ ॥
 निशम्य तेषां सहजोपदेशं तस्याङ्गजेनाऽऽशु विवेकसेकतः ।
 स्वपितृपुण्याय विवक्षणेन ओसोनपालेन नरोत्तमेन ॥ ४ ॥
 स्मृत्वा स्वपितुर्वचनं मेघातनयेन सोनपालेन ।
 जिनमतसक्तग्रन्थश्रीकोशो लेखयाञ्चके ॥ ५ ॥
 गुणसागर-चारित्रगणी कृतसदोद्यमे ।
 मातु-लेख्या-व्रत-ब्रह्ममिति (१५६८) वर्षे च कार्तिके ॥ ६ ॥
 वरतरसुवर्णरुचिरो निरस्तदीर्गस्यसंभवत्केशः ।
 श्रीसिद्धान्तसत्कोशः नन्द्याद् भूमण्डलं यावत् ॥ ७ ॥

[२]

संवत् १५६९ वर्षे शाके प्रवर्त्तमाने कार्तिक शुद्धि १२ रवौ श्रीभीमाल-
 बातीय-सा. देवर-सुत आल्हणसी-सुत पाल्हणसी-सु. जडा-सु. सा. राउल-
 भार्यामबकू-सुत. साह सीधर-मा. सोही-सु. सा. जूठा-मेघा-भावड-पांबा ।
 मेघा-भार्यालाडिकि-सु. सा. सोना । पांबा-सु. घुसा-भार्यापीदी-सु. बर्द्धमान-
 पासा । तथा सा. जूठा-

श्रीसंघमारधुर्यौदार्यादिगुणाकीर्णः ।
 स समभूत् संघपतिः साधुजूठामिवः श्रेष्ठः ॥ १ ॥
 अथ जूठासंघपतिर्जसमादे धर्मचारिणो ह्यासीत् ।
 तत्कुलसमुद्भूताः पञ्चैते पाण्डुतनयाऽऽमाः ॥ २ ॥
 साधुमहोपतिः] सौम्यः रुपाक्षो द्वितीयोत्तमः ।
 तार्तीय(यि)कः चतुर्थाह्वो धर्मकर्मसु कर्मठः ॥ ३ ॥
 तुर्यस्तेषु(ष्व)मवत् साधुहर्षाक्षो हर्षदः सताम् ।
 सहसाहवः पञ्चमस्तेषां प्रवीणाः पञ्च बान्धवाः ॥ ४ ॥
 पञ्चार्धमहिपतितो धर्ममारधुरन्धरो ।
 डाढा-वस्तामिधानौ द्वौ(द्वा)वभूतं(त्वां) वृषभोपमौ ॥ ५ ॥

डाहीभा-भार्या गदू-सु. जीवरजः । साहकृपापरिवारः-भार्या बी(की)बी-सु.
 राजा-भोजा-जेठा-धर्मसी ॥

સંઘપતિઃ જડયામિધવક્ષઃ મન્હાર્પતિમુ(ર્ષુ)ષિ કૃતમુ(મો)ક્ષઃ ।
 તેજપાલ-કર્મજીકૃતસૌખ્યઃ લબ્ધિસર્વગુ(હ)મુક્તાદ વરશિક્ષઃ ॥ ૬ ॥
 બ્રાહ્મજડયપાજેન ચર્મ્મકર્મ્મપ્રકુર્વતા ।
 સમુજ્જ્વલં યશઃ પ્રાપ્ય યોગિતં કુલમાત્મનઃ ॥ ૭ ॥
 શ્રીસાધર્મિકવાલ(ત્સ)સ્ય-તીર્થયાત્રા સુવિસ્તર ।
 સંઘપૂજા-જ્ઞાનમકિપરોપકૃતિકાવિક્રમ ॥ ૮ ॥
 મુક્તપાતમ્બેશ્વરઃ શ્રીભગ્વત્સાગરસૂરિવચનવીર્યમ્ ।
 પીત્વા ચકોર દવ સત્જડયાકો નામ ધૌરીયઃ ॥ ૯ ॥
 કિંચિદ્ પ્રત્યક્ષમાયુક્તં ચતુર્થાદૃશો ગુણૈર્યુતઃ ।
 ગુણસા(ગ)ર-સુચારિત્રવલ્લભાભ્યાં કૃતોદયમમ્ ॥ ૧૦ ॥
 શ્રીમદ્દામત-સંઘર્મપ્રમાણં (૪૫) પ્રવરાક્ષરમ્ ।
 શ્રીસિદ્ધાન્ત સુવૃત્તાત્મા સુપુસ્તકમલીલિલત્ ॥ ૧૧ ॥
 શાવન્મેઠઃ મહોપીઠે શાવત્ શ્રીમલયાચલઃ ।
 તાવદેતચ્ચિરં મન્દ્યાદ્ વાચ્યમાનં કુલેશ્વરૈઃ ॥ ૧૨ ॥

અંને પ્રશસ્તિઓનો ભાવાર્થ

સંવત્ ૧૫૬૮-૧૫૬૯ શકે ૧૪૩૪ ના કાર્તિક સુદિ પ્રતિપદા અને ૧૨ રવિવારે શ્રી શ્રીમાળ જ્ઞાતીય સાહ દેશર, તેના પુત્ર ઠા. આલ્હજીસી, તેના પુત્ર પાલ્હજીસી, તેના પુત્ર જઈતા, તેના પુત્ર રાહલ, તેની પત્ની મચ્કૂ, તેના પુત્ર શા. સીધર, તેની પત્ની સોહી-તેના પુત્ર જૂડા, મેધા, બાવડ અને પાંચા નામે હતા. તેમાં જૂડા સંઘપતિ થયો હતો. તેની ધર્મચારિણી પત્ની જસમાદે નામે હતી. તેમને પાંડવોની જેવા પાંચ પુત્રો, મહીપતિ, રૂપા, ચઢિયા, હપા અને સહસા નામે હતા. એ પાંચે બંધુઓ પ્રવીણ હતા. તેમાં મહીપતિની બાર્યા પચાઇ હતી. તેનાથી ડાહ્યો અને વસ્તા નામના વૃષભ સમા બે પુત્રો થયા. ડાહ્યાની બાર્યા ગદ્દ નામે હતી. તેનો પુત્ર જીવરાજ હતો. રૂપાની પત્ની કોખી હતી, તેમને રાગ, ભોગ, જેડા, ધર્મસી નામે પુત્રો હતા. ચઢિયાની પત્ની નામે મલ્હાઈ હતી. તેમને તેજપાલ અને કર્મસી નામે પુત્રો હતા. પાંચાના પુત્ર છુસા અને તેને પીદી નામે પત્ની હતી. તેમને વર્ધમાન અને પાસા નામે બે પુત્રો હતા. આ બધા કુટુંબ પરિવારવાળા મેધાકે ઉપયુક્ત પ્રતિઓ લખાવી.

આ મેધરાજે સાતે ક્ષેત્રોમાં પોતાનું ધન વાપર્યું હતુ. તેને લાડિકા નામે પત્નીથી કળાપ્રવીણ પુત્ર હતો. મેધાએ માંડવગદમાં મોટું મંદિર બંધાવી તેમાં તેણે જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમા સ્થાપન કરી હતી. તેણે સત્કુળ્ય અને ગિરનારની યાત્રાઓ કરી હતી અને આખુ ઉપર ખૂબ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી.

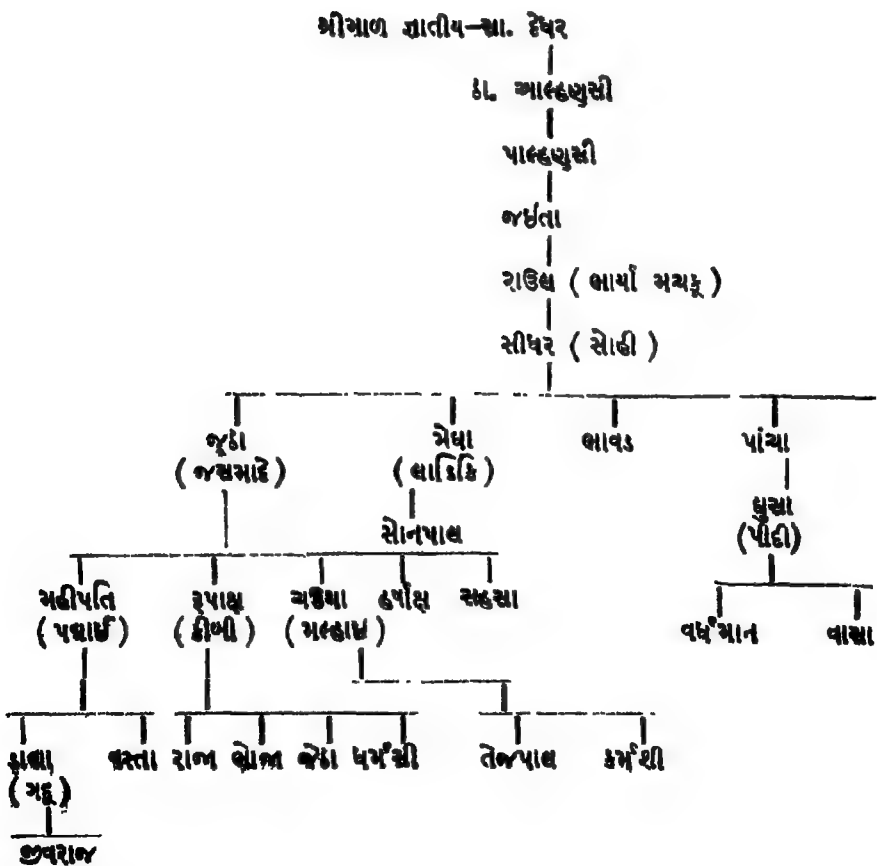
મુક્તપાતમ્બના ગ્રેષ્ઠ આચાર્ય શ્રી લબ્ધિસાગરસૂરિનો ધર્મોપદેશ સાંભળી અને પિતાના વચનનું રમરણ્ય કરીને વિચક્ષણ મેધાપુત્ર સોનપાલે જિનેશ્વર ભગવાનના સિદ્ધાન્ત-ગ્રંથો સં. ૧૫૬૮ માં શ્રી ગુણસાગર અને ચારિત્રવલ્લભગણીના સદ્ઉચ્ચમથી લખાવ્યાં. આ

સિદ્ધાન્તમંજો કોશ સુદર, સુવર્ણથી સોજતો, સમસ્ત દુર્ગતિના કલેશને દૂર કરતો બધાં સુધી ભ્રમરજી રહે ત્યાં સુધી સમૃદ્ધ બન્યો રહે.

આવી જ રીતે આ જોનપાલનો (કાશનો પુત્ર) ભાર્ગવજીયા સંપ્રપતિ બન્યો હતો. તેણે ગુરુગુપ્તથી સારી શિક્ષા મેળવી ધર્મ-કર્મ કરતાં ઉત્તમજન થઈ પ્રાપ્ત કરી પોતાનું કુળ દીપાવ્યું. તેણે સાધર્મિક વાતચત્ત, તીર્થયાત્રા, સ્વપૂજા, જ્ઞાનભક્તિનાં અને પરાપકરનાં કાર્યો કર્યાં. તેણે પણ વૃદ્ધતપાગરજીના આચાર્ય શ્રી લલિતસામરસુરિની દેશના-વાણી સંભાળીને ગુણસાગર અને આરિવદનભગણી નામના સાધુઓના પ્રયત્નથી ૪૫ આગમ-મંથો લખાવ્યા.

વંશાવલી

સૂચના:—સાંસિક દર અંગે મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે, તેથી સૂચનામાં દેશકારનાં ખબર બારમી તારીખ સુધીમાં આમને જણાવી દેવાં.

સમ્રાટ પ્રિયદર્શી ઉર્ફે સંપ્રતિ મહારાજ આવ્યસ્તિ

અહિંસાવ્રત

(ભેખ-કાકતર ત્રિભુવનદાસ લક્ષ્મણેશ્વર શાહ, વડોદરા)

પ્રિયદર્શિન તે મહારાજ અશોકનું જ બીજું નામ હોવાનું કરાવી જે સિદ્ધાંતેષો અને સ્તંભેષો કેતરાયેલ સારા ભારતવર્ષમાં વેરવિખેર પડ્યા છે તેને સમ્રાટ અશોકનાં-બૌદ્ધ-ધર્મના પ્રભાવક અદ્યાપિ લેખાવાયા છે. પરંતુ હવે હું એમ પ્રતિપાદિત કરી રહ્યો છું કે, અશોક અને પ્રિયદર્શિન એક નથી પણ બિન જ છે. વળી પ્રિયદર્શિન તે આપણા મહાન જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિનું જ ખરું નામ હોઈને તે સર્વે લેખો આપણા જૈનધર્મના જ ઉદ્યોતસૂચક છે. પરંતુ કેટલાક-જૈન તથા અજૈન-વિદ્વાનો મારા મંતવ્યને ખોટું કરાવવા તેના સિદ્ધાંતેષખર્માના પ્રથમ શાસનને આગળ ધરી, તેમાંની છેલ્લી શંભુ પંક્તિઓ આપણા જૈન ગ્રંથવર્ણિત સંપ્રતિના જીવન સાથે બંધાયેલતી નથી એમ બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ કરવામાં તેઓ ક્યાં ને કેટલા ભૂલે છે તે માટે નીચેના ખુલાસો કરવા બંધર થાડું ખું.

બરાબર સમજી સકાય માટે તે આખું શાસન પ્રથમ શ્રુણાક્ષરે તથા તેના કરાતી અનુવાદમાં ઉતારીશ ને પછી મારી માન્યતા વિરુદ્ધ જે અર્થ વિદ્વાનો કરે છે તે બંતાવી તેમના મનનું સમાધાન કેમ કરી સકાય છે તે રજુ કરીશ એટલે વાચક સ્વયં સંમત થકશે કે કયો અર્થ સત્ય છે.

પ્રથમ શાસન (ગિરનાર) મૂલ-

- ૧ (ક) इयं धम्मणिपि देवानंप्रियेन
- ૨ પ્રિયદસિના રાજા હેત્તાપિતા (સ) इष न कि-
- ૩ चि जीवं भरम्भिया प्रजुहितव्यं
- ૪ (ગ) न च समाजो कृतव्यो (घ) बहुकं हि दोसं
- ૫ समाजग्निं पसति देवानंप्रियो प्रियदसि राजा

(૧) શ્રી ગિરનારજીની પાત્રાએ જતાં, રસ્તામાં કામોદરકુંડના જમણા પક્ષે કોશા ક્ષેત્ર ખપરાની નીચે સંરક્ષિત જે મોટા સિદ્ધાંતેષખપથ્થર ઉપર કેતરાયેલો છે તેમાં મહારાજા પ્રિયદર્શીએ બૌદ્ધ શાસનો કેતરાયેલ છે. તેમાંના પ્રથમ શાસનની આ હકીકત છે, અને વર્તમાન કાળે જેમ ગિરનારજીની તળેટીએ તળાવ બંધાયેલ છે તેમ પ્રાચીન સંયમે આ કામોદરકુંડવાળી જગ્યાએ ગિરનારજીની તળેટી હોઈ, ત્યાં સંપ્રતિ મહારાજાના પ્રતિતામહા અને મૌર્યવંશના સ્થાપક સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે મોટું સુદર્શન તળાવ બંધાયેલ હતું. તેનાં અવશેષો અત્યારે પણ નજરે પડે છે. આ સુદર્શન તળાવની કેટલીક હકીકત 'એપિગ્રાફિયા ઈન્ડયા' પુસ્તકના અંક ૮ પૃ. ૪૭ માં આપાઈ છે. તેમાંની ઉપલોમી વસ્તુઓ જે રચિલ "પ્રાચીન ભારતવર્ષ"ના પૃ. ૨ માં પૃ. ૩૬૩ થી ૬૭, પૃ. ૩ પૃ. ૨૨૧૨, પૃ. ૪ પૃ. ૨૦૮ થી ૨૧૮ માં આપી છે.

- ૬ (ક) અસ્તિ પિ તુ એકવા સમાજા સાવુમતા દેવાનં—
 ૭ પ્રિયસ પ્રિયદસિનો રાજો (ચ) પુરા મહાનસમ્મિ
 ૮ દેવાનંપ્રિયસ પ્રિયદસિનો રાજો અનુદિવસં ચ—
 ૯ હંનિ પ્રાણસતસહસ્રાનિ આરમિયુ સૂપાથાય
 ૧૦ (છ) સે અજ ચતા અયં ધમ્મલિપી ત્રિસિતા તો એવ પ્રા—
 ૧૧ ણા આરમરે સૂપાથાય દ્વો મોરા એકો મગો સો પિ
 ૧૨ મગો ન ધ્રુવો (જ) એતે પિ ત્રી પ્રાણા પજા ન આરમિસરે

પ્રથમ શાસન (ગિરનાર) અનુવાદ

- (ક) આ ધર્મશાસન દેવાનુપ્રિય પ્રિયદસિ રાજ્યે લખાવેલ છે.
 (જ) અહીં કેઈ પણ પ્રાણીનો વધ કરી તેનો ભોગ આપવો નહિ.
 (ગ) તેમજ મેળો કરવો નહિ.
 (ઘ) દેવાનુપ્રિય પ્રિયદસિ રાજ્ય મેળાએમાં ઘણા દોષ જુએ છે.
 (ચ) પરંતુ કેટલાક મેળાઓ એવા પણ છે જેને દેવાનુપ્રિય પ્રિયદસિ રાજ્ય સારા ગણે છે.
 (જ) પૂર્વે દેવાનુપ્રિય પ્રિયદસિ રાજ્યના રસોડામાં પ્રતિદિન મેંકડો અને હળદર પ્રાણીઓનો રસોઈ માટે વધ થતો હતો.
 (ઝ) પણ હવે આ ધર્મશાસન લખાવતી વેળા મે મોર અને એક હરણ—તેમાં પણ હરણ તો નિશ્ચયિત નહીં—એમ માત્ર ત્રણ પ્રાણીઓનો રસોઈ માટે વધ થાય છે.
 (ઞ) આ ત્રણ પ્રાણીઓને પણ હવે પછી હણવામાં નહીં આવે.

જોઈ શકાશે કે આપુંચે શાસન બાર પંક્તિવાળા આઠ વાક્યમાં ઉત્કીર્ણ થયેલ છે આપણા જૈન ગ્રંથમાં કરાયેલ વર્ણન પ્રમાણે સંપ્રતિ મહારાજે ગાદીએ બેઠા પછી ત્રીજા વર્ષે શ્રી આર્યસુહરિતશ્રી મહારાજના ઉપદેશની જૈનધર્મ અંગીકાર કરેલ છે. બ્યારે આ શાસન તો તેમણે ગાદીએ બેઠા પછી બ્યારેના વર્ષે કાતરાવેલ છે, કે જે સમયે તે સંપૂર્ણ પણે જૈન બની ગયા હતા. એટલે ઉપરના છ અને જ વાળા છેલ્લા બે વાક્યમાં નિર્દિષ્ટ મોર અને હરણના વધની હકીકત સંપ્રતિના જીવન સાથે બંધબેસતી થતી નથી એ દિશાએ વાંધો ઉઠાવે છે.

મારો ખુલાસો:—કેવળ શબ્દની મારામારી ન કરતાં, તેમાં રહેલ બાવનો વિચાર કરવો જોઈએ: છતાં જો શબ્દો જ માત્ર ખ્યાનમાં લેવા હોય તો, અનગમતા બે—આર શબ્દો જ ચૂંટી લેવા કરતાં આગળ પાછળ વપરાયેલ અન્ય શબ્દોના સંબંધનો તેમજ સમગ્રપણે રણુ કરેલ પરિસ્થિતિનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જેમકે મૂળની પંક્તિ ૩ માં જોઈ શબ્દનો અર્થ અનુવાદવાળા (જ) વાક્યમાં ‘પ્રાણી’ કરાયો છે. સામાન્ય રીતે તે અર્થ બરાબર દેખાશે, પરંતુ જોઈ તે જૈન હર્ષનનો પારિભાષિક શબ્દ છે. બૌદ્ધધર્મમાં તેનો સમાપ્તર કેઈ શબ્દ જ નથી તેમ તેવા બાવાર્થમાં તે વપરાતો પણ નથી.

વળી (જ) માં વપરાયક 'પૂર્વે' (મૂળમાં લખેલ પુરા),

(છ) ,, 'લખાવતી વેળા' (મૂળમાં અજ્ઞ વદા...લિખિતા તી)

(ઝ) ,, 'પણ હવે' (મૂળમાં પતે પિ...પછા જ)

આ સ્પષ્ટોમાં રહેલ અર્થ તથા તે સમયે પ્રવર્તી રહેલ પરિસ્થિતિ પણ ખ્યાન-માં રાખવાની છે.

સમજૂતિ:—આ પ્રમાણે તેમણે ત્રણ સમયે પ્રવર્તી રહેલ સ્થિતિની રજુઆત કરી છે. એક 'પૂર્વે' = સંપ્રતિ ગાદીએ બેઠા તે પૂર્વે, બીજી લખાવતી વેળાએ એટલે ગાદીએ બેઠા પછી બારમે વર્ષે અને ત્રીજી હવેથી એટલે તે પછીની: ઉપરાંત એક બીજી પરિસ્થિતિ એ વિચારવી રહે છે કે, રાજ પોતે પોતાની અંગતની સ્થિતિ ન જણાવતાં આખા રાજરસોડાની જ વાત (મહાનસાધિ) કરે છે. અને એ તો સ્વાભાવિક છે કે, ત્યાં નોકર ચાકર જેવા કે અન્ય સર્વાવકાશા જેમના ઉપર તે કાગ્યુ ધરાવી શકે અથવા કુકમ પણ ફરમાવી શકે તેવી વ્યક્તિઓ પણ જન્મતી હોય, અને મામાપ કે વડીલ વગેરે જેવા પણ ફેટલાયે હોય કે જેના ઉપર કુકમ કરી ન જ શકે પણ વિનવણીથી કે સ્વદર્શાતને લક્ષ્ય-ખિન્ન કરાવરાતીને કામ લેવાનું ઉચિત ધારી શકે. આ પ્રમાણે સ્પષ્ટોના અર્થ અને સમયે સમયે રાજરસોડે પ્રવર્તી રહેલ પરિસ્થિતિ તે અને વસ્તુ જે ખ્યાનમાં રાખીશું તો, લેખમાં રજુ કરેલી સમ્રાટની મનોદશા અને જૈન મંથમાં વર્ણવેલી તેના જીવનની હરીકત અંગ્રજત નહીં લાગે, કેમકે પોતે ગાદીએ બેઠા તે પૂર્વે, મૌર્ય સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત અને મિદુસાર જૈન-ધર્માવલંબી હોવા છતાં તેમના સમયે ક્ષત્રિયોમાં ભોજન માટે જીવહિંસા ન કરવાનું માહાત્મ્ય રાજરસોડે સમજાવ્યું નહોતું. અધુરામાં પૂરું, સમ્રાટ મિદુસાર પછી, અને પોતાની પૂર્વે સમ્રાટ અશોક તો બૌદ્ધધર્મી હોવા અને તે ધર્મમાં જૈનધર્મ જેટલું જીવહિંસા (પ્રાણીરક્ષા) ને મહત્ત્વ આપ્યું ન હોવાથી, તેના રાજ્યકાળે તો ભોજન માટે થતી જીવહિંસા (પ્રાણીનો કતલ) માં એક દહિં અર્ધ અર્ધ હોય તે ખુશ્કું છે. તેથી જ દુરંત ગાદીએ બેસતાં અથવા ત્રીજે વરસે પોતાને અતિરમરણુ યાન થતાં ને યુરુ મહારાજના ઉપદેશથી યાનચક્ષુ ઉચ્ચતાં, મહારાજ પ્રિયદર્શીનના ક્ષણુ હૃદયમાં જે અરેરાટી ઉપજી છે તે તેણે 'પૂર્વે' સ્પષ્ટ લખીને વર્ણવી જતાની છે. તે બાદ તેમાં ધીમે ધીમે (વહિતા સત્રકથિત લલ્લકંચલવિચ્છેદ...મરજમિ અ મેર્સમિ અ-દ-દ અતિચારનું આપણને આથી જ્ઞાન થાય છે) નોકર ચાકર ઉપર રાજગ્રાથી તેમજ વડોલ વગેરે ચિનવણી અને સભ્યતા પૂર્વક સમજૂતિ આપીને કે સ્વદર્શાતથી સુધારો કરાવો બારમા વર્ષે બપોરે સિલાલેખ કાતરાબો લારે, તે કળશ ને લાખો જીવો (પ્રાણીઓ)ની થતી કલ્લમાંથી કેવળ ત્રણની સંખ્યા ઉપર લાવી શક્યો છે. આટલું ગનીમત તો લેખનું જ રહે છે. છતાં પોતાનું મન

(૨) આ પ્રમાણેનો અર્થ તો આપણે ક્યો છે. પરંતુ તે જ હોઈ શકે કે કેમ તે જાંઝ છે. કેમકે, જે જાણમાં જ્ઞાસન લખાયું છે તેના વ્યાકરણનું આપણને જ્ઞાન નથી. જેમકે બીજી પંક્તિમાં લેખાપિતા છે બપોરે અહીં (છ)માં લિખિતા છે આ બે વચ્ચે શું તફાવત કહેવાય તેમજ (છ)માં અજ વદા=આજે બપોરે લખાયું છે. તે ઉપરાંત ત્રી સ્પષ્ટ વપરાયાથી શું ફેરફાર થઈ જાય, તે તો બપોરેજાણીજ જ કહી શકે છે. એટલે આપણે કરેલ અર્થ સંભરહિત ન ગણાય.

૬-૧૩૦ દ્વાવશામ્યાષર્ક દાનશાલાશતમુદારચીઃ ।

“ જમડુએ ૧૧૨ દાનશાળાઓ બનાવી. ” (પૃ. ૯૩) .

નવકારવાળી મહિદલા તીર્થ અમલા ચાર ।

દાનશાળા જમડુતણી પોહવે પ્રથમ મુઆર ॥ પૃ. ૧૫૬

દાનશાળા જમડુ તણી કેતી કુષ સંસારિ ।

નવકારવાળી મહિઅ જે તેહિં અગમલ વિ આ(આ)રિ ॥ પૃ. ૧૫૬

આ દરેક સ્થાનમાં જમડુની ૧૧૨ દાનશાળાનો ઉલ્લેખ છે. કવિતામાં નવકારવાલીના મધ્યકા ૧૦૮ માં ૪ ઉમેરવાથી જે આંક આવે તેટલી એટલે ૧૧૨ દાનશાળાઓ જણાવી છે. આ ૨૫૯ વસ્તુ છે, પરંતુ ખખખર સાહેબે આ વસ્તુને કોઈ ભુલી રીતે જ રખૂ કરી છે. જેમકે-“ જેમ માળાનો મધ્યકા તેના પ્રથમ આચાર એટલે વિત્રિપૂર્વક ફરવાથી શોભે છે તેમ જમડુની દાનશાળાઓ પૃથ્વીમાં શોભતી હતી ” (પૃષ્ઠ ૧૫૭).

આ રીતે ખખખર સાહેબે જમડુચરિતના પ્રકાશનમાં ભૂલો કરી છે.

ખીજા વિદ્વાનોએ પણ બિલ બિલ જૈન ગ્રંથોમાં આવી ભૂલો કરી છે, પરંતુ એ ભૂલો થવામાં જેમ તે વિદ્વાનો દોષને પાત્ર છે તેમ જૈન વિદ્વાનો પણ દોષને પાત્ર છે. તે વિદ્વાનોને જૈન પરિભાષાકોષ કે એવાં ખીજાં સાધનો આપણે પૂરાં પાડ્યાં નથી તે આપણી ખામી છે. કોઈ પણ સાહિત્ય પ્રકાશિત થાય તે ઈચ્છવા યોગ્ય છે પરંતુ તે ખોટા રૂપે જગતના ચોક્કમાં ધરવામાં આવે એ તો સર્વથા અનિચ્છનીય છે. પ્રકાશક જૈન હોય કે અજૈન હોય પણ તે તદ્દિયવક જૈન સાહિત્યનું પરિશીલન કરીને પ્રકાશન કરે તો જ જૈન વસ્તુને ન્યાય આપી શકે છે.

જૈન વિદ્વાનોની ફરજ છે કે-તેઓ જૈન સાહિત્યને ખૂબ પરિશીલન પૂર્વક સમજી જમતની સામે ધરે અને જૈન સાહિત્યમાં રસ ધરાવના નવા જૈન કે અજૈન વિદ્વાનોને ઉપયોગી સાધન સામગ્રી-ખાસ કરીને પરિભાષિક કે.પ વગેરે તૈયાર કરી તેના દ્વારા જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર કરાવે. આ વસ્તુ આપણને પ્રસ્તુત “ જમડુચરિત ” સીખવાડે છે.

“ એક અપ્રસિદ્ધ અપૂર્ણ પ્રશસ્તિ ” લેખકે સમ્બન્ધમાં સ્પષ્ટીકરણ

લેખક-ધોયુત અગરચન્દ્રજી નાહટા, બીકાનેર

‘ જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ કે ગતાઢ્ઢમેં વૈષ્ણવ ચિમનલાલ સુન્દરમાર્ફકા “ એક અપ્રસિદ્ધ અપૂર્ણ પ્રશસ્તિ ” લેખ પ્રકાશિત હુઆ હૈં इसमें लेखकने प्रशस्तिमें उल्लिखित श्रीश्रीवंश, श्रीमाल नगर एवं ज्ञातिके नामकरणका कारण, गयासुद्दीनका राज्यकाल आदि पर जो स्पष्टीकरण किया है वह ऐतिहासिक आन्तियोंकी परम्पराका जन्मदाता होनेसे उसके सम्बन्धमें यहां विचार किया जाता है ।

૧. પ્રશસ્તિકા સંવત્ અનુવાદમેં સં. ૧૫૪૭ બતલાયા ગયા હૈં પર પ્રશસ્તિગત શ્લોક-સે उसका मिलान नहीं खाता,या तो वह श्लोक अशुद्ध छपा है या संवत् १५४७ से भिन्न है ।

૨. લેખકને શ્રીશ્રીવંશ ષ શ્રીમાલ વંશકો એક માનકર જો વિવેચન કિયા હૈં वह सर्वथा अमपूर्ण है । श्रीश्रीवंश एक स्वतंत्र वंश मालूम देता है, इस वंशके करीब २० घातु-

प्रतिमाछेख प्रकाशित हैं जिनमें इस वंशके गोत्र बोल्लिया, रसोइया, कर्पद शाखा, कडवी शाखाका भी उल्लेख पाया जाता है। इस वंशके सभी छेख १६ वीं शताब्दीके हैं और उनमेंसे अधिकांश प्रतिष्ठापं अंचलगञ्जानाबाँके तत्त्वावधानमें हुई हैं।

३. श्रीमाल नगरको लिच्छवी और मल्लकी जातिवालोंके बमाने एवं उनके नामसे श्रीश्री-वंश एवं श्रीमाल वंशका नामकरण होना किस आधार पर लिखा गया है अज्ञात है। हमें तो यह किछ कल्पना जान पड़ती है। श्रीमाल पुराण श्री जटाशंकर लोशपर आदिने गुजराती अनुवाद सहित प्रकाशित किया है और वह हमारे संपहमें है। इसके अतिरिक्त दो अन्य हस्तलिखित प्रतियां जिनके पाठमें काफी अन्तर है मण्डारकर रिसर्च इन्स्टीट्यूट पूनासे भी मंगा कर हमने देखा है। उसके आधारसे श्रीमाल नगर गौतम रुषिका तपोवन था और श्रीमाल नगरके नामसे ही श्रीमाल जातिका नामकरण हुआ है।

४. संवत् १५५५ की प्रशस्तिमें सोनी नागराजका उल्लेख है और उसमें नागराजका कोई विशेषण नहीं एवं कन्यपूत्रकी प्रशस्तिमें नागराजके गोत्रका उल्लेख नहीं है अतः दोनों एक होना सिद्ध करनेकी लिए और प्रमाण अपेक्षित हैं।

५. मालवमंडलेश्वर गयासुद्दीनका समय सं. १५०१ से १५७४ तक चल कर उसका राज्यकाल ७४ वर्षका चलया गया है पर वह सर्वथा गलत है। अत्र प्रशस्तिमेंके आधारसे यह काल निर्धारित किया गया है उन दोनोंको समझनेमें ही भूल की गई है। पृ. ३४ वाली प्रशस्तिका गयासुद्दीन मल्लारगा नगरका शासक था एवं उसका विशेषण पातशाह है अतः वह मालवमंडलेश्वर गयासुद्दीनसे भिन्न होना चाहिए। पृ. ८४ की प्रशस्तिमें जिन श्लोकोंमें गयासुद्दीनका उल्लेख है उन्हीं श्लोकोंमें सं. १५२९ लिखा है अतः श्लोकों के ऊपर जो सं. १५७४ ठपा है वह गलत था पीछे पड़केका होगा। गयासुद्दीनका समय अन्य प्रमाणोंसे सं. १५२६ से सं. १५५७ तक प्रमाणित है। ओसवाल सोनी संप्रदासिंहने, मंडपदुर्गका शासक सं. १५२० में जब कि उन्होंने “बुद्धिमागर” ग्रंथ बनाया गयासुद्दीनके पिता महमद का होना लिखा है, एवं प्रशस्तिमें उनके नं. २०० प्रशस्ति में सं. १५४९ में ही गयासुद्दीनके माय नासिर शाहका राज्य भी अर्थात् पिता-पुत्रों का राजा लिखा है (१) “मुसलमानी रियासत” पूर्वाद्ध के पृष्ठ ३८३-८४ (२) हिन्दी तवारीखके पृष्ठ १६० और (३) यवनराज वंशावली के पृष्ठ १८ में सन १४६९ हि. ८७३ (वि. सं. १५२६) में गयासुद्दीनका राज्यासीन होना व सन् १५०० (वि. सं. १५५७ हि. ९०५) में मरना व उसके पुत्र नासीरुद्दीनके राज्यासीन होनेका उल्लेख है।

आशा है श्रीमन्मल्लभार्इ भविष्यमें मलीमैति विचार करने ही प्रकार डालेंगे जिससे ऐतिहासिक ज्ञान्तिमेंके पनपनेका अवकाश नहीं मिले।

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના તથા વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતમાં વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમહિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન-સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનકર્મનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાવ્ય તથા પાકી ફાઇલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાવ્ય તથા પાકી ફાઇલો નવાર ૬. મૂલ્ય દરેકનું કાવ્ય ૧૧ બે રૂપિયા, પાકીના અંકો રૂપિયા

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

મુજરાતના મુખ્યમંત્રી શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, મોનેટી બોર્ડ. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો.)

— જાઓ —

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેસિંગલાઈની વાડી, ધીકાંડા, અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૦ : અંક ૮] તંત્રી-ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ [ક્રમાંક ૧૧૬

વિ ધ ય - દર્શન

- ૧ પ્રિયદર્શી અને અસૌકની જિનના : ડૉ. ત્રિશુવનદાસ જી. શાહ-દાહદેવ જાનું ૨-૩
- ૨ “અક્ષય તુતીયા”ના ઉદ્ભવન . પૂ. જી. મ. શ્રી, સિદ્ધિમુનિજી ૧૩૭
- ૩ સુકસંવત્ ૬૧૦ ની ચૂંટણીના અનોકર કૌન પ્રતિભા :
શ્રી પં. લાલચંદ્ર બ. અંધી ૧૪૧
- ૪ કોંપીત અને કૌન શાકિય : પ્રો. હીરલાલ ર. કાપડિયા ૧૪૭
- ૫ હટલોક પ્રાચીન ઐતિહાસિક રથાનો : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી ૧૫૧
- ૬ હવકોચમચ્છ-પટ્ટાવલો : પૂ. મુ. મ. શ્રી' કાંતિલાલગરજી ૧૫૫
- ૭, જ્યોત્સ્નવિત : પૂ. મુ. મ. શ્રી જ્ઞાનવિજયજી ૧૬૦
- ૮ કૌર્વોને ધારણી-પૂજા : એ. વનારસદાસીજી જૈન ૧૬૭

સામાજિક-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

ત્રિવિદ્યાર્થી અને અશોકની વિન્નતા

[મસ્કીગામના લેખમાં મળતું ત્રિવિદ્યાર્થી અને અશોક વિષ્ણુ વ્યક્તિ હોવાનું સૂચન]
લેખક-ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરયાંક શાહ, વડોદરા.

દેવાર્નાપ્રિય ત્રિવિદ્યાર્થીના જે અનેક નાના મોટા ખડક અને સ્થંભલેખો સારાજે દિશમાં છટા છટા ટેકાણે ઊભા થયેલ નજરે પડે છે, તેના કેતરાકનાર તરિકે સમ્રાટ અશોક ધારી લેવાય છે. તેમાં ત્રીસેક વર્ષ ઉપર નીઝમ રાજ્યના રાજ્યુર જિલ્લાના મલ્લી માગેથી મળેલ લેખમાં અસોકસ શબ્દ નીકળતાં તે માન્યતાને પુષ્ટિ મળી ગઈ છે. પરંતુ અમે હમણાં તાજેતરમાં સમ્રાટ ત્રિવિદ્યાર્થીનું પુસ્તક જે બહાર પાડ્યું છે તેના પ્રકાશન માટે કરાયેલ અન્ય સાહિત્યની તપાસથી અને અનુશિલનમાં તે માન્યતા ખોટી ઠરાવતા કેટલાક ઉકેલ મળ્યા છે તે રજુ કરવા અમે પ્રયાસ સેચ્યા છે.

ત્રિવિદ્યાર્થીના સર્વ લેખોને મુખ્યપણે શિલા અને સ્થંભલેખ નામે બે ભાગમાં વહેંચી નાંખ્યા છે. પાછા એ બન્નેના મુખ્ય=મોટા અને ગૌણ=નાના એવા બે વિભાગ પાડ્યા છે. મોટા શિલાલેખોની પેઠે નાનામાં પણ અરસપરસ કેટલીક સામ્યતા હોઈને, કોઈ કોઈની તૂટીને બીકેલ તે જ વર્તના અન્યની અખંડિત પંક્તિઓના આધારે સરળતાથી મેળવી લેવાનું બને છે. આ સ્થિતિને લીધે મસ્કીના ઉકેલમાં ફેરફાર કરવાનું કારણ મળ્યું છે.

અત્યારની પ્રચલિત માન્યતાથી ફેરફાર દર્શાવતા જે અનુમાન ઉપર અમારે આવવું પડ્યું છે તે મસ્કીના લેખની પ્રથમ બે પંક્તિના વાચનથી જ સાંપડે છે. જે મૂળે આ પ્રમાણે છે.

૧. (ક) દેવાર્નાપ્રિયસ અસોકસ.....અદતિ—

૨.....નિ લ્લાનિ । અં સુમિ કુપાસકે (ગ)...તિરે

આમાં સાથીદાર શિલ્પલેખોને અનુસરીને અદતિ ની પછી રહેતી જગ્યામાં ચા બેરીને અદતિયાનિ લ્લાનિ, અને કુપાસકે ની પછીની ખાલી જગ્યામાં સંવહરે સ્ત્રા બેરી કુપાસકે સંવહરે સ્ત્રાતિરિકે ગ્રાહવી સકાય છે જેથી આખું વાક્ય અદતિયાનિ લ્લાનિ અં સુમિ કુપાસકે સંવહરે સ્ત્રાતિરિકે વંચાનાં, તેનો અર્થ અદીત્ય ઉપાસક થયો. અને એક વર્ષથી વધારે ઇ. ઇ.....મનલયકે નિયમ પ્રમાણે એક વાક્યમાં ભેળના ક્રિયાપદ કર્તા, ઇ. સર્વ પદો ખાલી જતાં હોઈને તે અખંડિત અને સ્વતંત્ર આખું વાક્ય બની રહે છે. કોઈ અન્ય પૂરક તરતની અપેક્ષા રહેતી નથી.

હવે માત્ર સવાલ એટલો જ રહે છે કે અસોકસ ની પછી રહેલ ખાલી જગ્યામાં કયા અક્ષરો પૂરીએ કે બન્ને પંક્તિનો અર્થ પ્રસંગને અનુરૂપ બની શકે અત્ર ખાલી જગ્યામાં વધુ ચચાર અક્ષરના બે શબ્દો સમાય તેમ છે. આ સંબંધમાં મી. સેનાટ^૧ લલ્લનેજ અંચિકાનિ એ બે શબ્દો સૂચવે છે. પરંતુ પ્રો. હુલ્ડાક^૨ કહે છે કે લલ્લનેજ એ ત્રીજી વિભક્તિનો શબ્દ હોઈ તેની સાથે ક્રિયાપદ ભેદએ અને ક્રિયાપદ મૂકવા જેટલી જગ્યા નથી માટે હું સાસને અંચિકાની સૂચવું છું. પણ આ બન્નેમાંથી મને તે સૂચના માન્ય કરીએ તોયે, પાછળ આવતું અં (હું) નો વિચાર કરવો રહે છે. જે અશોકને આશ્રયને તે વપરાયું ગણીએ તો પાછું ક્રિયાપદ ભેદશે, જે મૂકવા જેટલી જગ્યા નથી અને તે કોઈ બીજી વ્યક્તિનું સર્વનામ લખીએ તો લલ્લનેજ (=અનુમત્ય) અંચિકાનિ એ શબ્દો વચારે પસંદગી થાય છે. પરિણામે આખું વાક્ય “દેવાર્નાપ્રિય અશોકની અનુમતીથી હું અદીત્ય વર્ષ કરતાં પણ કંઈક વિશેષ સમયથી ઉપાસક થયો છું.” એ પ્રમાણે બનશે. તાત્પર્ય એ થયો કે, આ શાસનનો કાનરાવ-ર અશોકને પોતાના મુરબ્બી તરિકે ચાનવો હોઈ, તેણે ઉપાસક બનતાં પૂર્વે અશોકની અનુમતિ લઈ લીધી છે.

[અનુસંધાન ટાઈટલના ત્રીજા પાને]

॥ अहं ॥

ભાસિક ભારતવર્ષોય જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યમંત્રાલયક સમિતિનું માસિક હુલ્લપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ ॥ વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૧૪૭૨ : ઈ. સ. ૧૯૪૫ ॥ ક્રમાંક
સંક ૮ ॥ વૈશાખ શુદ્ધ ૪ : મંગલવાર : ૧૫ થી ૨૦ ॥ ૧૧૬

‘અક્ષય તૃતીયા’નાં ઉદ્ગમન

(સ્મૃતિતાલ—પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી સિદ્ધિમુનિભટ્ટ મહાશય.)

કુમળી આદિનાં કાંઈક કાળે,
અમરપંચ કરાયા
કુપાત્ર ભિક્ષાનાં દાન
આદિ ભિક્ષુક ઓ કુમારીશને,
ઈશ્વાકુવંશીય સોમયજ્ઞના અપૂત્ર—
શ્રી કૈયાસકુમારથી.
પુણ્ય પર્વ તરીકે,
અક્ષય રહેવા સર્જાયો
એ આદિ પ્રદાનનો સુદિન
વૈશાખ શુક્લ તૃતીયા,
એ જ આપણી અક્ષય તૃતીયા—
આજની શુભ મોહિતિક ‘અમાત્રીજ’;
જને એ મહાદાનનો
આદિ પ્રવર્તક યુવરાજ,
એ જ આપણો અખ્યય
શ્રી કૈયાસકુમાર.
x x x
અનુભવ્યું શ્રી કૈયાસે,
દર્શનીય અંદાણી
દિતીયાની પુણ્ય રત્નિમાં
એક મહા પુણ્ય સ્વપ્ન—
‘સ્વર્ણમેરુની મહિનતાને
ઉજળી મે’,
અમૃતના મુકુટ કરાશેથી.’
આમાલી હતી એમાં
કૈયાસના ભાવિ મહાલાભની.
અમરપંચ કરાયું એ સત્ય,

મંત્રીપરને ને કૈયાવર્ષને
એ જ રાત્રિએ સમર્પેલા—
“પૃથ્વી પર સરી પડ્યા
સર્પનાં સહસ્ર કિરણો,
ચોળ્યાં એ સદ્ગતત્થી
શ્રી કૈયાસકુમારના હસ્તે.’
‘અવરુંધાયો અરિમણ્ડળી
પિતા શ્રી સોમયજ્ઞ તૃપ,
વિજયી બનાવ્યો એને
શ્રી કૈયાસ રાજકુંવરે.”
—મા એ સમર્થક સમસાંએ.
અંતરના યર્ષ સ્વપ્નચિત્રની
એ ત્રણેમાં પરસ્પર
તૃતીયાના પુણ્ય પ્રભાતે.
ન શોધાયું એમનાથી
નિશ્ચયાત્મક સીમાચિહ્ન
ભાવિ મહાલાભની મર્માદાનું.
x x x
પૂર્ણ પ્રતાપે તપતો રવિરાજ,
મર્મામણના અખ્યયથી
પશ્ચરાવી રહ્યો હતો
પૃથ્વીના પટ પર
પોતાનું પ્રતાપી સામાન્ય.
સ્વનામને આર્થક કરતી
શુભીશી શામાલીલ ક્ષયા
પોતાના પર પડતા પ્રતાપને

ઝીઝીને છરવી રહી હતી.
 ઇતિહાસના પાને પાને
 હસ્તિનાપુરના નામે પંકાયલા-
 મજપુરના પોરજનો,
 એ સુવંપ્રતાપને નિવારવા
 આતપત્રો ને ઉપાનહોનો
 સાથ યોડતા ન હતા.
 આન્દોલન ચર્ધ રહ્યાં હતાં
 મુઠે મુઠે પંખાઓનાં,
 પીવાતાં હતાં સ્થળે સ્થળે
 ક્રીતાપત્નારનાં પાણી,
 રેલાતાં હતાં
 પુવારાઓનાં ફરફરતાં પાણી
 મુઠની આરામ વાટિકાઓમાં.
 નેરાતા હતા વિષ વિષ રીતે
 ક્રોમળ સુક્રોમળ કમળોના હમ
 રમણીય મુઠાંમણોમાં.
 નિવારણ ચર્ધ રહ્યાં હતાં
 નવ નવ રીતિએ તાપનાં.
 આવા મખ્યાલના સમયે,
 મજપુરના નાગરિકો
 પોતાની ભભ મહેલાતોના
 મનહર મુખદારે,
 પધારતા ને પાછા ફરતા
 એક ભમ્મ શિક્ષાચરને
 આદરપૂર્વક અપભોક્તા
 ને ભાવભર્યાં બેટલ્યાં ધરવા,
 ભાવનાની રોડદોહ કરી રહ્યા હતા.
 સુવર્ણવર્ણ્યો એ શિક્ષાચર,
 એક વેળે હતો
 આર્ચવર્તની વિનીતાનો-
 હાથની સુગ્રસિદ્ધ અમેઘાનો
 મુગમવર્તક આદિ રાજવી.
 વૃષભના ઘાંઠને સુગ્રસિદ્ધ,
 એટું શુભ ને આદેવ નામ
 શ્રી 'જાપભદેવ'
 x x x x

વિધિય વિધાતા શ્રી જાપભદેવ,
 સર્જનકાર હતો
 આર્ચવર્તનાં રાજ્યોનો
 ને રમણીય રાજનીતિનો.
 પ્રવર્તાઓ હતાં
 સૃષ્ટિભવહારનાં સધળાંય સુત્રો,
 એ ભવહારના પરમવેતાઓ.
 ઉપાદક હતો એ,
 અપ્રાપ્તિપાતિ અવધિજ્ઞાનનો યાતા.
 વડીલ હતો એ
 હસ્તિનાપુરના રાજવંશનો.
 વચનથી ભમ્મ તબ્યું હતું,
 મત વર્ષમાં જ, એણે
 વિનીતાનું મહારાજ્ય
 રાજવંશીઓને અને નાગરિકોને
 પરિમિત હતો પ્રાયઃ
 એ મહાપુરુષ.
 મજપુરમાં ગોચરીએ ફરતાં
 સર્વેના આદર સત્કારનો
 એ મેધિશે મહેમાન હતો.
 ધરતી આવતી હતી
 મજપુરની જનતા
 અનિર્વચનીય સદ્ભાવથી
 એને કે કે સમર્પવાને.

x x x x

મજપુરના નાગરિકોથી
 અતીવ ભક્તિપૂર્વક ધરાતાં હતાં
 માણુ રત્ન માણિક્યો
 અને મોતીઓની માળાઓ,
 નિરબંધાર ઘડમચારી
 શ્રી જાપભદેવના ચરણે.
 સમર્પણ કરાતા હતા
 સોના રૂપના રાશિઓ
 એ નિષ્કંઠન નિષ્કંઠને.
 અર્પણ કરાતા હતા
 અનુપમ હાથી-ધોડાઓ

અને મુદર રથ-પાલખીઓ
 એ પાલવારી પ્રભુને.
 ઠેર ઠેર નિમ-ગચ્છ થતાં
 સ્નાન વિશેષ ને પરિધાન ચારે
 એ સુશ્રુષાવિહીન મહાઅમલુને.
 પોતાનાં મુદોને
 પધરામણીથી પાવન કરવા
 પ્રાર્થના થતી હતી
 એ સર્વસંપરિત્યાગી અનમારને.
 મુખવાસ ધરાતાં હતાં
 એ બિતેન્દ્રિય મહાવક્ત્રિને.
 શલ્યમારથી મુદરીઓ વ
 સ્વયંવરાથી અર્પાતી
 એ એકલવાયા નિષ્પરિઅહીને.
 એ સમર્પણના ભદ્રામાં,
 દયા પ્રસન્નતા આદિન્નિ
 યાચના કરાતી હતી
 એ સમર્પકોના મ્હેયે.
 હતો આ બિહુલ સાગની મૂર્તિ.
 જરૂરત ન હતી એ સર્વની
 એના યોગીજીવનમાં.
 ન જાણતી હતી
 એ મુચની શાર્દૂલ જનતા,
 નિરવશ મુખા જીવતો
 શાકુ જીવનની જરૂરતને
 ફલ ફલાદિ સર્વ કંઈ સમર્પણને
 છોડતો ને આગળ વધતો,
 મૌન ને બેદરકાર
 અહીન મનનો એ મહામુનિ.
 x   x   x   x
 દીક્ષાના સમયે,
 દેવેન્દ્રની વિનીત વિનવણીથી
 અણુકુલ્યાયલા,
 વિખરી રહ્યા હતા
 મરકત તંતુ શા લટકાળા કેશો
 શી અપકાળા સોનાવણી સ્કંધા પર.

તેજનાં વસોથી જ્વાલમ્વી
 એની કામળ-ઢોર કાયા,
 અભ્યતા ને દિવ્યતા
 અપૂર્વતા ને અનુપમતા
 રેલાયી રહી હતી.
 અને એ ભરપૂર ભરતીથી
 બિભરાતાં હતાં,
 દર્શન માત્રથી સ્તબ્ધ,
 સકલ પ્રાણીઓનાં સ્નેહાળ નયનો.
 મુગ્ધ કારુણ્યથી મયોબેશા-
 વૃષભનાં મ્હેંશીક્રાંત સચેબને,
 સીંચાઈ ગઈ હતી
 અંતરાયની ક્રવાલ
 એ પુષ્પાશ્રુતના ક્ષપવૃક્ષમાં.
 અંતરાયના એ પ્રારબ્ધ
 આંતરી લીધાંતો એને,
 અમણતાની કાલની-
 આ અનુકૂળ સાધકદશામાં.
 તથાબ્ધો તેને
 તેર તેર મહિનાઓથી અધિક
 એ પ્રારબ્ધના જુખાળ અખાદને
 હતી એ અમર્મા મહા
 આ આદિ અમણુને.
 અભિમહે બેઠવાની સક્રિત હતાં વ
 સંયમ નિર્વાહના સામાન્ય સંરક્ષણમુર્તિ,
 શરણે શોભતી અકમતાથી
 ગવેષણા કરતો હતો આને
 આત્માચરિતો શોધક એ મહામુનિ.
 શૌ સામાન્ય કિતની દૃષ્ટિએ
 એ ભગી રહ્યો હતો
 જળપુરની મલીએ મલીએ.
 x   x   x   x
 એક જ વાત ચાલતી હતી
 જળપુરમાં ઘેર ઘેર આને-
 છાને ચારે ફરે છે, આ પૂજ્ય !
 કેમ કંઈ બેતો નથી એ ?

-જોને જાની જરૂરત છે ?
 કેમ એ બોલી બતાવતો નથી ?
 આટલો બધો એ કેમ બેદરકાર છે ?
 અનુમદસીલ આકૃતિ છતાં વ,
 એ અવગણનાસીલ કેમ છે ?
 જણાય છે પરમદયાળુ,
 પણ જોને દયા નથી પોતાનામાં,
 એ શા માટે ?
 જોને માટે શું કર્તવ્ય ?
 અપાર હતી આજે
 જનપુરના નાગરિકોની મુઠવણ,
 સુઝતી ન હતી કોઈ વ દિશા.
 સમર્પણની અદ્ભુતમિકાથી
 કોલાહલ વિસ્તરતો
 પ્રજુપમલાંથી પ્રુનીત જગાએ;
 ન્યારે છવાતાં હતાં
 કારુણ્યનાં વાદળ અન્યત્ર
 જનપુરની જનતાના મ્હોં પર.
 આ બધીમ બાળતમાં નિરપેક્ષ
 એ મહાન બિશ્વાચર,
 કારુણ્યનાં પાવન પગલાં બરતો
 બમતો હતો યથેચ્છાએ,
 નિરવલ્લ જીખને માટે.
 વહી રહ્યું છે આજે
 સમતાનું બ્હેજુ
 જનપુરના આંગણે આંગણે.
 દષ્ટિ પડી એક મવાણની
 દ્વેષાતી એ સમતા પર,
 અને ભેદિના-
 સંબ્રમભર્યા કોલાહલપર.
 પારિપાશકો પાસેથી
 સુવિદિત ક્યુંં એવાંસક્રુમારે,
 એ સમતાનું ને કોલાહલનું-
 આદરણીય આમૂલ રહસ્ય.
 છોડ્યો મવાણ એણે.
 પગલાં મંડાયાં એનાં

પ્રજુથી પાવન ચણેલા પ્રમિલણમાં.
 શિરને સરળ ક્યુંં
 એ આદિ બિહુના ચરણે નમાવી.
 કરી લીધી પ્રદક્ષિણા
 એ તથોતપ્ત કમળીમ કામળી
 એની ભવ્ય ભાવનાએ.
 પીધાં અમૃત એણે
 એ મનોહર મૂર્તિના-
 નિષ્કલંક મુખચન્દનાં.
 આભો એ અમણુ બિહુ,
 એવાંસક્રુમારની આંખના-
 આનંદ વર્ષાં અવમલમાં.
 એવા લાગ્યો એ ભુદીજ રીતે
 કોઈ જન્માંતર જૂના પરિચયીને.
 ચાલ્યાં જતાં હતાં એના આત્માને
 જન્માંતરાવરોધી અઘાન.
 શોધવા લાગ્યો એ
 જન્માંતરના ગિંડાણમાં
 પ્રપિતામહથી પહેલાંનું કે.
 તરંગ ઉઠળ્યા અવનવા
 આત્મીય ગિંડાણેના.
 એવા જન્માંતરોના
 અભેદ પડદાઓ એના.
 રમરણે જિગ્યા
 અટ્ટ ભવના જાતિ જાનંધો
 શ્રી અપભ્રેવની સાથેના,
 આ શ્રી એવાંસને.
 x x x
 હતો આ અપભ્રેવનો આત્મા
 ધન સાર્વવાદ
 ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત પુરમાં.
 પ્રમટી ત્યાં તેને
 આત્માની ઉન્નવલતા
 કોઈ વિચિત્ર તથાસામ્યવધી,
 સાધુને સમર્પેલાં
 ઘટનાં બાપપ્રધાન પ્રાણે.

અંકુરો, પદ્મલ્પા ને ફૂલો
ઉત્તરવળતાનાં એ અમોઘ બીજ.
થઈ ભવ્ય આત્મોન્નતિ
એ સાર્થવાહની,
તેના ઉત્તરોત્તર તેર ભવોમાં.
એ ભવોમાંના પંચમે
લલિતાંગ દેવ હતો
ધન સાર્થવાહનો છવ્વ
એ મહેય મહાત્મા સાથે
તેના લલિતાંગના દેવભવથી
જોડાયાં હતાં જોડાણ
શ્રી શ્રેયાંકુચારનાં.
અહીંથી આગળના અનુભવો,
શ્રેયાંસના આત્મામાં અત્યારે
થઈ ગયા સ્મૃતિજોતર.
હરતામલકવત્ પ્રકાસ પ્રમટયો
શ્રેયાંસના આત્મામાં.
અતિ વેગથી બહેવા માંડી
તેની જાતિસ્મરણની સરણી.

x   x   x   x
'હતો આ કપલનો આત્મા
લલિતાંગ દેવ,
હું હતો તેની સ્વયંપ્રભાદેવી.
તે થયો વજ્રધર રાજ,
હું થયો તેની શ્રીમતી રાણી.
આ પછી ગયા અમે
મુગ્ધલિલાના ભાવમાં.
લલિતાંગથી અતુલ ભવે
દિગ્માનુભવ કર્યો અને
સૌંદર્ય દેવલોકમાં.
ત્યાં હતા બન્ને મિત્ર દેવો.
ત્યાંથી અવીને,
લલિતાંગના આત્માએ
છવાનંદ વૈભવનાં છવન છવાં;
ત્યારે બન્ને પરમમિત્ર હું
મેઝીસુત કેસર,

અમારા સંપંધના પંચમ ભવે.
પ્રમળ પુષ્પ ઉપાજન કર્યા
મુનિની વૈવાવચ્ચથી
આ વેળાએ અમે.
અનંતર અમૃત દેવનાં-
દેવી સુખે અનુભવ્યાં
અમે બન્ને ય મિત્રછવોએ.
આ પછી ગયા અમે બન્ને
ચકવર્તી ને સારથી.
આરાધ્યો સંપંધનો પંચ
એ વજ્રનાભ ચકવર્તીએ
અને તેના મિત્ર શ્રે' સુવસાએ.
ઉપાજ્યું જિનનામનું પુષ્પ,
વીસરથાનક તપારાધનથી
સાધુ મેઘ શ્રી વજ્રનાભે.
બહુ બહુ સાધ્યો આત્મોત્કર્ષ
અમે બન્નેએ.
વજ્રનાભના પિતાશ્રી-
વજ્રસેન તીર્થંકરના મુખારવિંદથી
સંભાળ્યાં ભવ્યભાવિ
અમે બન્નેએ.
ત્યાંથી ગયા આરાધના સહ
અમે બન્ને સર્વાર્થસિદ્ધે.
સમનુભવ્યાં ત્યાં
સર્વાર્થસિદ્ધિદાયો સુખે
અમારા એ ભવલોકામ આત્માએ.
અક્ષય ન હતું
આ એ અતીવ સુખાળનું સ્થાન.
આખા અહીંથી અમે
સુદુર્લભ મનુષ્યના ભવે.
જન્મ્યો એ લલિતાંગનો છવ,
નાભિકુલમરને ત્યાં
મરુદેવાની કુક્ષિએ
શ્રીચપલદેવ નામા મુજ પ્રપિતામહ;
અને હું થયો શ્રેયાંસ
તેમનો ...

અમારા સ્વજન તરીકેના સંબંધનો

આ નવમો ભૂવ.

x x x x

પુણ્ય જન્મ છે આ મહાત્માનો.

ઉજવ્યો છે એનો જન્મ

કિંમ્પુરુષોએ.

હોય એ બાસ્ત્યાવસ્થામાં

સર્વ મુલોનો ભંધાર.

અમૃતમય હોય

એનું મુહુર્યજીવન.

તમે એ પરિગ્રહોને.

કલ્યાણકારી તીર્થને પ્રવર્તાવવા

થયો છે એ મહાભિક્ષુ.

સાધી રહ્યો છે એ

વજ્રનાભના ભવની

અધુરી મધુરી ભાવનાઓ.

આવીને ઊભો છે એ

પુણ્ય પરિપાકના આરે.

આરાધ્ય આરાધનાને

આરાધી રહ્યો છે એ.

જીવન મરણના,

અને બધાં ૫ દંડોનો-

પાર પામવાને માટે,

પ્રવર્તન થઈ રહ્યાં છે

એનાં ઉજળાં જ્ઞાન,

સ્વપરનાં કલ્યાણની દૃષ્ટિએ.

એ છે મુગ્ધકલ્યાણનો

દ્રષ્ટા અને સંપ્રા.

અધૂરાં છે હમણાં એ

એનાં દર્શન ને સર્જન

મથી રહ્યો છે એ

એની અધૂરાકને પૂરવા.

અવલોકશે એ

પ્રકાશ ને નિર્મળતાની પૂર્ણતા.

અર્ધ સમયમાં જ જનશે

પૂર્ણ પુરુષ એ.

એ છે સાધકદશામાં કાલ

સારી સૃષ્ટિનો

સૌ મેઢ મહાપુરુષ.

શીતળ છે એની કાયા

કમ્પવૃક્ષથી ૫ વધારે.

પથ્થર છે એની આગળ

પેલો ચિન્તામૂરક ચિન્તામણિ.

અને કામની દોષક કામધેનુ,

એની સરખામણીમાં

એક પામર પશુ છે.

વરસે છે એની આંખમાંથી

સદા ૫ સમતાનાં અમૃત,

અને કરુણાની કેમળતા.

એના અંદરની લહેરીઓ

શિતળ કરે છે તલ્લેમ જૂતમને.

પુનીત કરે છે

એનાં પુણ્યપતોતાં પગલાં

અપુનીત પૃથ્વીના દેવાને.

પ્રવર્તી રહ્યો છે એ

મહાનિર્મલના પંથે.

પોતાના માટે એને

જીવનમાં કે જોઈતું નથી.

જીવે છે એ પ્રાપ્ત

જગતકલ્યાણની કામનાઓ.

જન્મતને દુઃખથી ઉદ્ધારવા

એ કાપાનો ભાર ઝીંબે છે.

જન્મતની મહામુદ્રી છે એ

એની અણુઓલ કાયા.

ન મુઠવી સકાવ એવાં છે,

પરમાર્થે પ્રવર્તતી-

એ કાયાનાં ચોલ.

નથી દેતો પીઠા કોઈને

એ સરીર સંરક્ષવા.

મહાજુ કરી શકે છે એ

મુઠ નિર્દોષ આહારને.

નથી અણુતી આજની જનતા

એના આહારનો વિધિ.

અહો ! દુઃખર દુઃખર છે !

એનું જીવન.

અરે ! શું સમયુ ?

એના આહારને યોગ્ય !

હમણાં જ પ્રાણત થયેલો

ઈશ્વરો રસ હાજર છે.

નિહિત નિહિત છે એ.

સમયુ ? તેના કરકમળમાં

એ ઈશ્વરસને,

અને કરું સફળ

મારા જન્મ-જીવિતને.’

x

x

x

x

ઈશ્વરસના સિંચનથી

સમુલ્લસ બનેા

નિરાહાર કલાન્ત-

પ્રજુની સ્વચ્છિરિ શી કાયા:

અર્પેલા શુકાહારથી,

વિજયી બનેા પ્રજુ

આત્મિક વિજય યાત્રામાં:

કાયાના નિર્વહણથી

યોગ્યે જ્ઞાનકિરણો

પ્રજુના પ્રકાશિત સ્વાર્તમામાં:

ફોલો એ સ્વપ્નની ત્રયી

માર્ગ, તારનાં ને મંત્રીનાં.

પ્રવર્તો જ્ઞાનના પંથે

આર્થાવર્તની જનતા,

મારાથી કરાયેલા દિચ્છકને.

સમર્થ બનેા મમલુસરેલા,

શુકાહારની પ્રાપ્તિથી.

અરબચિત વહો કારતમાં

એ સરેલાનો પ્રવાહ.

સદા ય જન્મવંતું રહેા

મી મપભદ્રેવનું સાક્ષન,

અને જ્ઞાનનો મહાધર્મ.

અચર રહેા

મારી આ કાવના.

x

x

x

x

નિમન્ત્રણ કરામાં

ઈશ્વરસ બોરવા માટે

મી મપભદ્રેવને,

ભતિસ્મર મી ક્રિયાકુમારથી.

એ નિહિત શિક્ષાને લેવા

પસાર્યા કરકમળ

એ મુગના પ્રથમ શિક્ષાચર.

રેડાયો ઈશ્વરો રસ

એકસો આઠ ધડા પ્રમાણ

એ મમલકારિક કરકમળોમાં.

સ્પર્ધા કરી રહો હલો

ઈશ્વરસની પ્રવહ શિખાની સાથે.

મી ક્રિયાસનો અપૂર્વ ભક્તિભાવ.

સદા: ફળદાયિ આ પુણ્યકર્મ.

જન્મ જન્મકાર વર્તાયો સર્વત્ર.

વરસ્યા આકાશમાંથી

સુમધી જળ-ફોલો.

ઉદ્ધોપણા ચર્ધ

‘અહોદાન મહોદાન’ની.

વરસાદ વરસાવા

મણિ-રત્ન-સોનેવાદના.

દિબ્બ દુકૂલથી શોભાયો

મળપુરનો રાજમાર્ગ.

પરાકાષ્ટા હતી

હાતા, દેવ ને જ્ઞાનના એ

સુવિધિ યોગની.

જધી ય રીતે હતું

સુવર્ણ પાત્ર જ,

આ પરમપુનીત પરમાત્માનું.

અપાર છે જ્ઞાનનો મહિમા.

નિહિત જ વાર્તા એ

પંથ દિબ્બના પ્રકાશનની.

ભગ્યવતી નિશાની એ

પરમાત્માને સમર્પેલાં જ્ઞાન.

ભગ્મ પુણ્ય પ્રાણીને

સમ્યક્તવનું અગ્રાધ બીજ છે

એ સુપાત્ર દાન.
 સંસારસાગરને ખર કરવા
 નિઃશિદ્ધ નાવ છે એ,
 ગીરવર્ણ મુકરજ્ઞર્મમાં.
 પ્રતિકાર છે એ
 મવણાદિ રાજદારનો.
 અશ્વ્ય કરનારું એ છે
 પુણ્ય પ્રણાલીને.
 સમર્પી છે એ
 સાચતા અશ્વ્ય સુખનો.
 આદીપર શ્રી જ્ઞાનજેવને,
 દીર્ઘ તપસ્સના અંતે
 કદી વ ક્ષય ન પામે એવું-
 સુપાત્રદાન દીક્ષું
 શ્રી શ્રેયાંસકુમારે,
 આજની તૃતીયાના ધન્ય દિને.
 સુપ્રસિદ્ધ વર્ષ એ કારણે
 આ તૃતીયા 'અશ્વ્યતૃતીયા';
 ઇંદુદાનના કારણે
 'ઇંદુતૃતીયા' નામે વ
 સાર્થક છે એવું.
 સર્વ જનને માનીતું આ પર્વ
 કૃતિકા-રાશિણીના અંદ્રભોગમાં
 ઉજવાય છે સર્વત્ર.
 અનુકરણ કરતા
 મહાક્રમાઓના જીવનને
 મહત્વાકાંક્ષી મહાજનો
 પ્રજુનો મહાન આદર્શ ઝીલવાને
 પ્રવર્તી રહ્યું છે
 આજે વ તે વાર્ષિક-વરસી તપ.
 ઉજવતા એ તપને
 આરાધકો અને ધાર્મિકો
 રેશાખ શુકલ તૃતીયાના દિને,
 એ જ પ્રજુનાં પમથાથી
 પુનીત-અતિપુનીત
 શ્રી 'સિદ્ધજેન'માં.
 x   x   x   x

ઉજાળ વાઓ, અભ્યાતમો!
 એ તપનું અનુમોદન કરવા,
 ને વધાસકમ તેને
 શાવપૂર્વક આદરવા-આચરવા.
 આત્માનાં અશ્વ્ય સુખનો-
 આવિર્ભાવ કરવા
 બેવરાવો અશ્વ્ય દાનને
 સુવિહિત સુપાત્રમાં,
 સુમુદ્રત છે આજનું
 આત્મકલ્યાણની અશ્વ્ય સાધનનું,
 અને અશ્વ્ય આરાધનાનું.
 કરો ને કરાવો,
 અધ્યાત્મિક ઇંદુરસનું પારણું
 ભવજૂખ્યા ભવ્ય જીવેને.
 ભાગે અભ્યાતમોનાં-
 અનાદિ ભવની જૂખનાં દુઃખ.
 દર્શાવો એમને
 અશ્વ્ય સુખની આરાધનાનો
 અશ્વ્ય પુણ્ય-ધર્મમાર્ગ,
 આ અશ્વ્ય તૃતીયાના પર્વદિને.
 આરાધન કરો ને કરાવો
 શ્રી શ્રેયાંસકુમારની જયમ,
 અશ્વ્યતૃતીયાનો જીવન,
 આજના ઉદિત દિને.
 એ જ પરમ કર્તવ્ય છે
 પરમાત્માના પમથે ચાલતા
 સર્વ મહાનુભાવોનું
 અને યોગીકુલમાં જન્મેલી-
 કૈન જનતાનું.
 આપરી આરાધકોને
 આ અશ્વ્યતૃતીયા પર્વ
 સર્વ પ્રકારની અશ્વ્યતા,
 અને આત્મસિદ્ધિ.
 x   x   x   x
 સુઆરાધ્ય ને જયવર્તી હે,
 આજની આ 'અશ્વ્યતૃતીયા.'

શકસંવત્ ૬૧૦ ની ગૂજરાતની મનોહર જૈન પ્રતિમા*

[લે. પં. લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી. પ્રત્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા]

ઇતિહાસપ્રેમી સુઝ બંધુઓ અને બહેનો !

પ્રાચીન પ્રભાવશાલી ગૂજરાતની અવશિષ્ટ વિશિષ્ટ વિભૂતિરૂપ, ભવ્ય શિલ્પકલાથી સુશોભિત, શકસંવત્ ૬૧૦ની=વિક્રમસંવત્ ૧૦૪૫ની મનોહર એક જૈન-પ્રતિમાને પરિચય કરાવતાં અને આનંદ થાય છે, અને આશ્ચર્ય છે કે-તેના પરિચયથી આપ કોને પણ આનંદ થશે. ગૂજરાતના ગૌરવના અભિલાષીઓને, પ્રાચીન ઇતિહાસના સંશોધકોને, પુરાતત્ત્વના પ્રેમીઓને, પ્રાચીન શિલ્પકલા-ચિત્રકલાના અભ્યાસીઓને, મૂર્તિ-શાસ્ત્ર, મૂર્તિ-પૂજા આદિ વિષયમાં અવેષણ કરનારા જિજ્ઞાસુઓને, તથા વિવિધ દર્શિનિદુઓથી જોનારા-વિચારનારા જૈન, અજૈન સર્વ સુજોને ભણવા-વિચારવા જેવું કંઈક પ્રેરણાત્મક તત્ત્વ આપાથી મળી આવશે-તેમ ધારું છું.

ગૂજરાતમાં ગૌરવપ્રદ પ્રાચીન સુવર્ણયુગ ઝળહળ્યા પછી, કાલ-બલે અનેક રાજ્ય-પરિવર્તનો અને આસ્માની-સુલતાની પસાર થઈ ગયા પછી, હજાર વર્ષ જેટલી જૂની તેની સ્મૃતિ કરાવનારી નિશાની-વસ્તુનાં દર્શન આપણને ભાગ્યે જ થઈ શકે. વિક્રમની ૧૧મી સદીના પૂર્વાર્ધનાં-ચૌલુક્ય મુલરાજના સમયનાં શેઠાં તાત્રપદ્મી-દાનપત્રો કિંવાપ, શંવત્ અને સ્થળના તથા કરાવનાર આદિના રૂપે ઉલ્લેખવાળી પ્રતિમાઓનાં દર્શન હાલમાં થતાં નથી; તેમ છતાં સદ્ભાગ્યે ચૌલુક્ય મુલરાજના રાજ્ય-કાળ જેટલી પ્રાચીન-સાદા નવસો વર્ષો પહેલાંની તેવી એક મનોહર જૈન પ્રતિમાનાં દર્શન થાય છે; જે સેંકડો વર્ષોથી પૂજાતી હોવા છતાં સાક્ષર-સમાજથી બહુધા અજાત રહેલી છે. એથી એનો પરિચય આદિ આવશ્યક જણાશે.

જૈનોમાં ચૈત્ય-વાસની પ્રખલતા અધિક પ્રમાણમાં હતી, તે જમાનાની આ પ્રતિમા છે. એથી આ પ્રતિમા કરાવનાર તરીકે કોઈ ઝોસવાલ, પેશવાલ, કોમાલી કે અન્ય સદ્ગુણસ્થનું નામ ન હોતાં, તે કરાવનાર તરીકે જૈનશ્ર્વિનું નામ મળે છે. ગૂજરાતમાં-અણહિલવાલ પાટણમાં, ચૌલુક્ય મહારાજ દુર્લભરાજ (સં. ૧૦૬૫ થી ૧૦૭૮)ની રાજ-સભામાં, સુપ્રસિદ્ધ વિજયી-જિનેશ્વરસુરિએ વાદમાં ચૈત્યવાસને પરાસ્ત કરી, વસતિ-વાસને પ્રતિષ્ઠિત કર્યો-તે પહેલાં-૪ દસકાઓ પૂર્વે આ પ્રતિમાની રચના થઈ હતી. તેમજ આપણે હકમ પર લાવતું જોઈએ કે ગૂજરાતના ચૌલુક્ય મહારાજ ભીમદેવના પરાક્રમી વિજયી દંડનાયક વિમલે આજુ ઉપર અદ્ભુત શિલ્પ-કલાવાળા વિમલ-વસહી(તિ) નામે પ્રખ્યાત આદીશ્વર-જિનમંદિરની-કિંવા ગૂજરાતના મૂર્તિ-સ્તંભની પ્રતિષ્ઠા કરી (સં. ૧૦૮૮); તે પહેલાં ૪૩ વર્ષો પૂર્વે આ જૈન-પ્રતિમાની રચના થયેલી હોવાથી અનેક રીતે વિચારતાં તેની વિશેષતા સમજાશે. તે સમયે ગૂજરાતની શિલ્પ-કળા કેવા સરસ સ્વરૂપમાં હતી, તેનો આજો ખ્યાલ આપે-તેવી આ પ્રતિમા છે. ગૂજરાતની-ખાસ કરીને જૈનોની ધર્મ-નિકતા, કલાપ્રિયતા, સુસંસ્કારી સદ્ભાવના, દેવ-ભક્તિ, ગુરુ-ભક્તિ, સમૃદ્ધિ વગેરે અનેક વિશિષ્ટતાઓની પ્રતીતિ કરાવે તેવી આ પ્રજ્ઞસ્ત પ્રતિમા છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિમાની રચના, લાટદેશની પ્રાચીન રાજધાની સુમુખ(સામુખ)માં થયેલી હતી, તેમ તેના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ જણી શકાય તેમ છે. ગૂજરાતના ઇતિહાસના

* અમદાવાદમાં મળેલ ઇતિહાસસંગ્રહેશન-પરિવદ્ધ માટે તૈયાર કરવામાં આવેલ લેખ.

મહત્વના સ્મારકચિહ્નરૂપ આ પ્રાચીન જૈનપ્રતિમા, વડોદરા-રાજ્યમાં કઢી (ઉ. ગુજરાત)માં જૈનમંદિરમાં (હાલમાં આં જૈનવિદ્યાર્થિ-ભવનમાં) સુરક્ષિત રીતિમાં વિલગ્ન છે.

આ પ્રતિમાનાં પ્રથમ દર્શન મને સં. ૧૯૭૨ માં થયાં હતાં. સહગત છુદ્ધિસાગર-શ્રુતિની પ્રેરણાથી જૈન-પ્રતિમાઓના લેખો લેવા માટે તે સમયે મારે કઢી જવાનું થયું હતું, ત્યાં સંભવનાયજી યુલનાયકવાળા જિનમંદિરમાં ભોંયરામાં રહેલી આ અસાધારણ આકર્ષક પ્રતિમાનાં દર્શન થતાં, અને તેની પાછળનો ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ્ય જોતાં ચિત્તમાં ધણી પ્રસન્નતા થઈ હતી.

આ પ્રતિમા, રત્નની કે સોના-રૂપાની નથી, મુખ્યત્વે પીત્તળની-ધાતુની છે, છતાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અને પ્રાચીન સિદ્ધ-પ્રણાલી દૃષ્ટિએ એની મહત્તા એથી પણ અધિક મળી શકાય. એની રચના હજાર વર્ષ પૂર્વનાં ધર્મસાક્ષી અને સિદ્ધસાક્ષી પ્રાચીન પદ્ધતિઓને અનુસરીને બહુધા પ્રમાણ-પુરઃસર જણાય છે. બીજી તેવી પ્રતિમાઓ કરતાં વળનમાં પણ ભારે છે. પ્રાતિહાર્યો અને પરિકર સાથે શોભતી આ પ્રતિમાની જીવાર્થ લગભગ એક હાથ-પ્રમાણ છે. એતાંજર જૈન-સમાજની માન્યતા પ્રમાણે એની રચના થયેલી જણાય છે.

સિખરથી શોભતી નાની દેવકુલિકા જેવી આ પ્રતિમામાં મુખ્યત્વે જિનેશ્વરદેવોની કે મૂર્તિઓ છે. તેમાં મધ્ય સ્થાનમાં મૂળનાયક તરીકે ત્રિરાજતા-પદ્માસને બેઠેલી પ્રતિમા, રક્ષા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથની છે. તે પ્રસન્નરસમાં નિમગ્ન દૃષ્ટિ-યુગ્મલવાળી, પ્રસન્ન મુખ-હમણવાળી પ્રભાવક આકર્ષક આકૃતિ છે. તેના મસ્તક પર ૭ ફણાવાળા નાગેન્દ્ર (ધરણેન્દ્ર) કરેલ છત્ર-આયાનો ભાવ દર્શાવવા કુશલ સિદ્ધકારે પ્રયત્ન કર્યો છે. સમવસરજીમાં ત્રિરાજતા અહંનુ-જિનેશ્વરદેવનું પ્રતીક ચૈત્યવૃક્ષ-અશોકવૃક્ષ, તેની પાછળ દર્શાવેલ છે. ત્રિલોકની પ્રભુતાને સૂચવતાં ૩ છત્રો, તેના ઉપર દર્શાવ્યાં છે. આસનની નીચે રત્ન-નિધાનોના ભાવને સૂચવતું ચળકતું રૂપાનું ઉજ્જવલ તથા લાલરંગનું પાકું મીણાકારી જેવું જઠાવકામ-નકશીકામ કરેલું જણાય છે.

મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથની બન્ને બાજુ કમળ ઉપર બ્રહ્મી રહેલી એકેક આકૃતિ છે, તે બંને જિન-મૂર્તિઓને કાર્યેકસર્ગ (કાર્તિકસર્ગ)-શુક્લધ્યાનરથ સ્વરૂપમાં દર્શાવી છે. તેમની પાછળ પણ ચૈત્યવૃક્ષ-લતા અને ઉપર ત્રણ ત્રણ છત્રો દર્શાવ્યાં છે. એ બંને જિન-પ્રતિમાની બાજુમાં બે પ્રતીહારી (છડીદાર) ભક્ત દેવીઓની આકૃતિઓ દર્શાવી છે, તે વૈરાઘ્યા અને પદ્માવતીની જણાય છે.

તેની નીચે જમણી બાજુ બે ભુજવાળા એક સેવકદેવની, તથા ડાબી બાજુ-ડાબા બોળામાં બાળકવાળી ભક્ત દેવીની આકૃતિ જણાય છે.

મૂળનાયક તીર્થંકરના આસન નીચે મધ્યમાં આગળ ચાલતું ધર્મચક્ર દર્શાવ્યું છે, તેની બે બાજુમાં વૈર-ત્યાગ કરી શાંત બનેલા બે સિદ્ધો અને તેની સામે નિર્ભય બે હરણોની આકૃતિઓ દર્શાવી છે, તે એવું સૂચવવા માટે જણાય છે કે-અહિંસા-ધર્મચક્રના પ્રવર્તક આ ધર્મ-ચક્રવર્તી-તીર્થંકરના પ્રભાવે, જન્મથી વૈરી આવાં હિંસક પશુઓ પણ ભતિ-વૈરનો ત્યાગ કરી અહિંસક બન્યાં હતાં-બને છે, તો મનુષ્યો, દેવો તેવા કેમ ન બને ! 'અહિંસા-પ્રવિહાણામ્ આત્મજ્ય-વૈરત્યાગઃ' એ કથનની વાસ્તવિકતા અહિં કુશલ સિદ્ધ-કલાદાર દર્શાવી છે.

સોથી નીચે જિન-મૂર્તિ-પ્રતિજ્ઞાથી અનુકૂળ થતા ૬ મહોની આકૃતિ પણ સૂચવેલી જણાય છે,

[૨]

આ પ્રતિમાની પાછળ નીચેના ભાગમાં, સંસ્કૃત ભાષામાં ૨ પદોમાં રચાયેલ, ૧ ગાથા અને ૧ અનુબંધુ પ્રયોગમાં ગ્રામીન નાગરી લિપિમાં પદિમાનામાં પાંચ પદિતઓમાં કોતરાયેલો નાનો છતાં ઐતિહાસિક મહત્વનો લેખ છે. વિક્રમની ૧૧ મી સદીના પૂર્વાર્ધની ગુજરાતની જે જૈન-પ્રતિમાઓ જણવામાં આવી છે, તેમાં તથા જેમાં સ્થાન, સંવત્, કરાવનાર વગેરેના સ્પષ્ટ નિર્દેશો મળી આવે છે, તેવી ગ્રામીન પ્રતિમાઓમાં આની મુખ્યતા-મહત્તા જણાયે.

સં. ૧૬૭૨ માં આ પ્રતિમાની પાછળનો પૂરા લેખ હું લઈ શક્યો ન હતો, તેમ છતાં 'શકલસંવત્ ૧૧૦ આસીસાગેન્દ્રકુલે શીલકદ્રગણિ પાર્શ્વલુગણિ' આટલી મુખ્ય નોંધ મેં કરી લીધી હતી, તે સદગત શુદ્ધિસાગરસરિણના જૈનપ્રતિમાલેખસંગ્રહ (સં. ૧૬૭૩ માં અખ્યાતમજાન પ્ર. મંડળ પ્ર. ભા. ૧, પૃ. ૧૩૨)માં કડીના પ્રતિમા-લેખોમાં પ્રકટ થયેલ છે.

સં. ૧૬૭૬-૭૮ માં વડોદરા-રાજ્યની આવકવાડ-પ્રાચ્યમંથમાળામાં જોસલમેરના જૈનમંથલકારોની વર્ણનાત્મક મંથ સૂચીનું સંશોધન-સંપાદન કરતાં, તેમાં પાર્શ્વલ-ગણિનું નામ આવતાં ઉપયુક્ત પ્રતિમા-લેખમાં આવેલ એ જ નામનું અને સ્મરણ થયું. સમયની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે સં. ૧૦૫૫ માં હરિભદ્રસરિનાં ઉપદેશપદોની બાબ્યા રચનાર 'વર્ધમાનસરિની ભક્તિથી સ્તુતિ કરનાર, અને એ બાબ્યાની પ્રથમ

૧. વર્ધમાનસૂરિ-કર્મ-લ્પ માટે, તથા ભોકાને બોધ કરવા માટે, વિરહાક હરિભદ્રસરિનાં ઉપદેશ-પદોની સં. ૧૦૫૫ માં વિવૃતિ-ટીકા રચનાર આ વર્ધમાનસૂરિ વિક્રમની ૧૧ મી સદીના મધ્યકાળમાં પ્રભાવક મહાત્મા થઈ ગયા. અસ્તુત જિન-પ્રતિમા કરાવનાર પાર્શ્વલગણિએ આગ્રદેવચુનિદારા એમની ટીકાની પ્રથમ પ્રતિ લખાવી, તેના અંતમાં તેમની ભક્તિથી સ્તુતિ કરતાં જણાવ્યું છે કે- 'તેઓ પ્રજ્ઞાત, નિરભિમાની, યશો-વિમુખ-નિઃસ્પૃહ, સરળ, જિન-વચનનાં વિચારમાં નિત્ય આસક્ત રહેનાર-જિનાયમની ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણવાળા હતા.

ગુજરાતમાં-અર્જુનહિલવાડ પાટણમાં, મહારાજા દુર્લભરાજ(સં. ૧૦૬૫ થી ૭૮)ની રાજ-સભામાં ચેત્યવાસીઓ સાથેના વાદમાં વિજય મેળવી વસતિ-વાસને પ્રતિષ્ઠિત કરનાર આશાપદ્મી-આસાવળ(અમદાવાદ વસ્યા રહેલાંનું સ્થાન)માં પ્રા. લીલાવતીકા રચનાર, અને જાવાલિપુર(બલોરમઠ-મારવાડ)માં સં. ૧૦૮૦માં હરિભદ્રસરિનાં અણ્ણાની જ્ઞતિ, પંચલિંગીપ્રકરણ, પદસ્થાનક, પ્રમાણદમ(લક્ષણ), કથાકોશ વગેરે અનેક ઉપયોગી રચના કરનાર જિનેશ્વરસરિ; તથા સં. ૧૦૮૦માં જાવાલિપુરમાં પંચમંથી(શુદ્ધિસાગર બાકરણ) રચનાર શુદ્ધિસાગરસરિ જેવા પ્રભાવક પુરંધર સમર્થ સિધ્ધો-પદ્ધતરોના એ ગુરુ હતા.

સં. ૧૦૬૫ માં ચક્રાવલિ(ચંદ્રાવતી)માં પ્રા. સુરસુંદરીકા રચનાર સાધુ ધનેશ્વર (જિનભદ્રસરિ), સં. ૧૧૨૫માં પ્રા. સંવેશરંગજાલા રચનાર જિનમંદસરિ, તથા સં. ૧૧૨૦ થી ૧૧૨૮ લમભમમાં પાટણ, ધોળકા, રત્નભનપુર(ખંભાત) વગેરેમાં લાકા કરી જિનસિદ્ધાંતો(ક અંગસૂત્રો, ઉપાંગ વગેરે) પર બાબ્યાઓ રચનાર મુદ્રસિદ્ધ અભય-દેવસરિ જેવા વિદ્વારનો-પ્રસિધ્ધો-આશાંકિત અનુયાયીઓ એમના પરિવારમાં થઈ ગયા. એ રીતે વિચારતાં મુખ્યતપા ગુજરાત પર અને આરવાડ વગેરે બીજા દેશો પર પણ તેમના અસાધારણ ઉપકારોનું ચિરસ્મરણીય ગણ્યું છે-એ આપણે બુલંબું ન બોલ્યો.

પ્રતિને આશ્રયેવમુનિ દ્વારા લખાવનાર તેમના સમકાલીન ગુણાતુરાગી વિદ્વાન્ ૨પાર્શ્વલગ્નિ,
તે જ સંસ્કૃત ૬૧૦=સં. ૧૦૪૫માં ઉપયુક્ત પ્રતિમા કરાવનાર પાર્શ્વલગ્નિ હોવા જોઈએ;
એવો વિચાર કરી જે ત્યાં જોસલમેરભાંડાગાર-અંધસૂચી (અપ્રસિદ્ધઅંધ-અંધકૃતપરિચય
પૃ. ૩૭)માં સંસ્કૃતમાં તેવા આશ્રયનું જણાવ્યું હતું.^૩

પ્રસ્તુત જિન-પ્રતિમાએ મ્હારા ચિત્તનું આકર્ષણ ચાલુ રાખ્યું હતું, પરંતુ તેના
પુનર્દર્શનનો, અને એ પ્રતિમાના ઐતિહાસિક શ્રેષ્ઠને પૂર્ણ લખી લેવાનો યોગ, સં.
૧૬૬૮ માં મકર-સંક્રાંતિની રમમાં ફરી કડી જવાનું ચિત્ત આવ્યો. સંધવી કેશવલાલભાઈ
અને સંધવી ગિરધરભાઈએ દર્શાવેલ સ્નેહ-સદ્ભાવથી આ કાર્ય સિદ્ધ થયું. વિશેષમાં
મ્હારી ઇચ્છા આ પ્રતિમાનો આગળ-પાછળનો આદર્શ-ફેરો લેવારાવવાની હતી, પરંતુ ત્યાં
તે સમયે તેવી અનુકૂળ સાધન-સામગ્રી ન હોવાથી તે કાર્ય થઈ શક્યું ન હતું. આ
પ્રતિમાનો પરિચય-લેખ, તેની પ્રતિકૃતિ(ફોટો) સાથે પ્રસિદ્ધ થાય, એવી મ્હારી ભાવના

૨. “ સિદ્ધયૈ સંસારમચાર પાર્શ્વલગ્નિવચનતઃ પ્રથમમેવા ।

સ્વેદ્યાલેખિ શીઘ્રં મુનિના નત્વાપ્રદંદવેન ॥

કર્મક્ષયાય કૃતિર્વૈરેષા વર્ણિતા ચશોનિમુક્તૈઃ ।

પાર્શ્વલગ્નિના ત્વાં સ્તુતિરિવમુવર્ણિતા મક્ત્યા ॥

..... વર્ધમાનવ્રતીશ્વરૈઃ ।

દયમુપદેશપદાનાં ટીકા રચિતા અનાવબોધાય ।

પંચાધિકર્મચારાદ્યુક્તે સંકલ્પસહસ્રે ॥

—કૃતિરિતં જૈનાન્નમમાવના-આવિર્ભાતઃકરણાન્ શ્રીવર્ધમાનસૂરિ-વૃજ્યપાદાનામિતિ ॥ ”

—જોસલમેર કિશ્તાના ‘બાડા જૈનભંડાર’માં રહેલી સં. ૧૨૧૨ માં લખાયેલી
તાલપત્ર-પ્રતિનો ઉદ્દેશ [જ. બ. અંધસૂચી પૃ. ૬-૭].

૩. “ વસ્ય વચનાદસ્થાઃ પ્રથમા પ્રતિરાત્રદંબમુનિનાડલેખિ, યેન ચ કૃતિકારસ્વ સ્તુતિઃ પ્રાપ્તે
વર્ણિતા, ઇ પાર્શ્વલગ્નિર્નગિન્દ્રમચ્છોયો જ્ઞાયતે; ચક્રુતપ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાયાઃ શક સં. ૧૧૦=વિ સં. ૧૦૪૫
વર્ષાંયો લેલઃ કટ્ટીપ્રાપ્તે ઉપલબ્ધતે ॥ ”

—જોસલમેરભાં. અંધસૂચી [અપ્રસિદ્ધઅંધ-અંધકૃતપરિચય પૃ. ૩૭].

—પાર્શ્વલગ્નિ સંબંધમાં કરાયેલા મ્હારા આ ઉદ્દેશનો આશ્રય બરાબર ન
સમજવાથી, તેને વર્ધમાનસૂરિ સંબંધમાં સમજી લઈ એક બે સાક્ષરોએ અન્યત્ર તેજ
ફર્મા દર્શાવેલ છે, તે વાસ્તવિક નથી.

સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસપ્રેમી સાક્ષર મોહનલાલભાઈ દ. દેસાઈના ‘જૈનસાહિત્યનો ઇતિહાસ’
[પૃ. ૨૦૭]માં વર્ધમાનસૂરિના પરિચયમાં- તે સૂરિનો સક સં. ૬૧૦ (વિ. સં. ૧૦૪૫)નો
પ્રતિમાલેખ કટિઆમમાં ઉપલબ્ધ છે. ’

તેવી રીતે, શ્રીયુત આશ્રયદંભ નાહટા, ભંવરલાલજી નાહટાના ‘યુગપ્રજ્ઞાવ શ્રીચિન્ન-
ચંદ્રસૂત્રિ’ પુસ્તકના પરિચિષ્ટ (ક) પૃતિ પૃ. ૩૦૬ માં વર્ધમાનસૂરિ સંબંધમાં ગૌર. ૬,
૧૦૪૫ સ્વ પ્રતિમાલેખ (કટિપ્રામર્ગે) ઉપલબ્ધ છે. ’—સુચવેલ ઉદ્દેશ પશુ સમજ-ફેરથી શકેલ
જણાય છે, ખરી રીતે તે પ્રતિમા-લેખમાં વર્ધમાનસૂરિનું નામ પણ નથી; એ પ્રતિમા-
લેખને પાર્શ્વલગ્નિ સાથે સંબંધ છે.

હતી. એવા અનુકૂળ યોગની હું પ્રતીક્ષા કરતો હતો, તેવામાં ગુજરાતના ઉત્સાહી ઇતિહાસ-પ્રેમી અને સુપ્રસિદ્ધ કલાપ્રેમી ચિત્રકાર સાશ્વર ત્રીમુત સ્વિકૃતકરભાઈ રાવળ (ઇતિહાસ-સંમેલન પ્રદર્શન-સમિતિના અધ્યક્ષ) વડોદરામાં આવતાં સહેજ યુભ યોગ બની ગયો. પરિણામે હવે પ્રતિકૃતિ(ફોટો) સાથે આ પ્રતિમા-પરિચય લેખ અન્યત્ર પ્રકટ થશે, હવે અહિં ફોટો વિન્યા આપવામાં આવે છે.

હાથીમાં રહેલી શકસંવત્ ૯૧૦ ની જિન-પ્રતિમાનો ઐતિહાસિક લેખ—

૧ વૈદિક-પ્રભાણે આસીઆગદ્રકુલે લક્ષ્મણસૂરિર્નિર્તાતસાંત

૨ મતિઃ ॥ તદગાચ્છ ગુરુતરુચનાન્નાસીત્ સ્ત્રીલુરુદગાણિ

૩ : । સિષ્યેણ મૂલવસાતો જિનત્રયમકાર્યત ॥ ધ્રુગુ

૪ કચ્છે તદ્દાયન પારિવલ્લગણિના વરં ॥ સકસં

૫ વત્ ॥ ૯૧૦ ॥

આ લેખ ઉત્કીર્ણ કરનારે તાલબ્ધ ક્ષા વાળા શાન્ત, શોભ, શિષ્ય, શાક એ શબ્દોને દંત્ય સ્થ વાળા દર્શાવ્યા છે. પડિમાનાવાળા આ લેખને થોડા સંસ્કરણ સાથે આધુનિક પદ્ધતિએ આવા સ્વરૂપમાં દર્શાવી શકાય—

આસીઆગેન્દ્રકુલે લક્ષ્મણસૂરિર્નિર્તાન્તશાન્તમતિઃ ।

તદગાચ્છે ગુરુતરુચન્ નાન્નાઽસીત્ સ્ત્રીલુરુ(મ)દગાણિઃ ॥

શિષ્યેણ મૂલવસતૌ જિનત્રયમકાર્યત ।

ધ્રુગુકચ્છે તદ્દાયેન પારિવલ્લગણિના વરમ્ ॥

શકસંવત્ ૯૧૦

ભાવાર્થ:—નાગેન્દ્રકુળમાં જન્મત શાંતમતિવાળા લક્ષ્મણસૂરિ વર્ષ થયા, તેમના ગચ્છમાં ગુરુ-ત્રણનું આચરણ કરતા સ્ત્રીલુરુ(મ)દગણિ નામના [યુગ] થયા; તેમના શિષ્ય પારિવલ્લગણિએ બુગુકચ્છ(વલ્લખ) માં મૂલવસતિ(મુખ્ય-જિનમંદિર) માં એક ઉજિને (મથુ જિન-પ્રતિમાએ) કરાવ્યા. શકસંવત્ ૯૧૦ (અર્થાત્ વિક્રમસંવત્ ૧૦૪૫ માં).

નાગેન્દ્રકુલ—આ લેખમાં દર્શાવેલ નાગેન્દ્રકુળને ગુજરાત સાથે માત્ર સંબંધ રહેલો છે. વિક્રમની ખીજ સદીમાં વિજયન પ્રભાવક આર્થ વજ્જ સ્વામીનું નામ જોનજમાજમાં બહુ જાણીતું છે. તેમના પછર વજ્જસેન યુનીધરે બારવર્ષો દુષ્કાળ પછી સુકાળ થવાના આગલા દિવસે જેમને ત્યાંથી લક્ષ-પાક ભિક્ષા મેળવી હતી, તે સ્પર્ધારકપતન (મંદર નાલા-સોપાસ, મુખર્ધ પાસે ખા શ્રીમાન્ સદ્ગૃહસ્થ જિનદત્ત અને ઇશ્વરીના ૪ સુપુત્રો ૧ નાગેન્દ્ર, ૨ ચંદ્ર, ૩ નિર્દ્યંતિ અને ૪ વિલાધર નામના થઈ ગયા. તેઓએ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારતાં તે મહાપુરુષોના નામથી જોનયુનિઓનાં ૪ કુળો પ્રખ્યાત થયાં હતાં. તેમાંના મુખ્ય નાગેન્દ્રથી પ્રસિદ્ધ થયેલ નાગેન્દ્રકુળનું અહિં સ્થાન જણાય છે.

મહાકવિ જૈનયુનિએ રચેલા જિનશતક(નિ. સા. કાવ્યમાલા ૭ માં મુદ્દકમાં ૫. ૫૨-૭૧) ૫૨ વિ. સં. ૧૦૨૫ માં વિવરણ રચનાર જૈનયુનિએ પણ પોતાને નાગેન્દ્ર કુલમાં થયેલ તરીકે જણાવેલ છે. તથા વિ. સં. ૧૨૮૭, ૮૮ માં આજી, ચિત્રનાર

વગેરેમાં ધર્મસ્થાનોની પ્રતિષ્ઠા કરનાર, ગૂર્જરેશ્વર-મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ-તેજપાલના ધર્માચાર્ય વિજયસેનસુરિ, ચિ. સં. ૧૨૬૦ માં ધર્માબુદ્ધમહાકાવ્ય(સંપત્તિ-ચરિત) રચનાર ઉદયપ્રભસુરિ, સં. ૧૩૪૬ માં રચાદાદમંજરી રચનાર અલિલપેશ્વરસુરિ, તથા સં. ૧૨૬૬ માં વાસુપૂજ્ય-ચરિત રચનાર વર્ધમાનસુરિ વગેરે અનેક પ્રસાવક વિદ્વાન જૈનાચાર્યોએ પોતાને નાગેન્દ્રકુલ(ગન્ધ-મણ)ના જણાવ્યા છે.

હૃદયમણસુરિ અને તેમના ગન્ધમાં અથેલા શીલર(ભ)દ્રગણિ સંબંધમાં અઘાવિ વિશેષ જણવામાં આવ્યું નથી ભુગુપ્ત એ પ્રસિદ્ધ ભદ્રમ જણાય છે, ત્યાં મૂલવસતિ એટલે મુખ્ય જિનમંદિર હોવું જોઈએ, અથવા મૂલ નામના કોઈ મીમાન્ જૈન સદ્ગુરુસ્થના નામથી પ્રખ્યાત વસતિ(જિનમંદિર) હોવું જોઈએ. જેના અનુકરણરૂપે વિમલ-વસતિ, લૂણિગ-વસતિ જેવી બીજી અનેક વસતિયો-જિનમંદિરો પ્રખ્યાતિમાં આવેલ છે.

પાર્શ્વેશ્વરગણિ—તે નાગેન્દ્રકુલના હૃદયમણસુરિના ગન્ધના શીલર(ભ)દ્રગણિના શિષ્ય હતા; તેમ છતાં એ સંબંધમાં ઉપર જણાવ્યું છે, તે પ્રમાણે, સં. ૧૦૫૫ માં હરિભદ્ર-સુરિના પ્રા. ઉપદેશપદોની વ્યાખ્યા રચનાર વર્ધમાનસુરિના પછુ ગુણાનુરાગી ભક્ત હતા, તે સ્પષ્ટ છે. તેમના સંબંધમાં વિશેષ જણવામાં આવ્યું નથી.

શકસંવત્—આ પ્રતિષ્ઠા-લેખમાં માત્ર શકસંવત્ ૬૧૦ નો નિર્દેશ છે; માસ, તિથિ, વાર આદિ દર્શાવેલ નથી. પ્રાચીન અનેક શિલાલેખો, તામ્રપટ્ટો (દાનપત્રો) વગેરેમાં શકાબ્દ-શકસંવત્ના નિર્દેશો મળી આવે છે, અન્યત્ર તે પ્રકટ થઈ ગયા છે. રાષ્ટ્રકૂટવંશી હાદેશ્વર સુવર્ણવર્ષી કંકરાજના વડપદક-દાનપત્રમાં પછુ શકનૃપ સં. ૭૩૪ના નિર્દેશ જણીતો છે. તેની રીતે પ્રાચીન જૈનમંથોની રચનામાં શકસંવત્ના ઉલ્લેખો મળે છે—

૧. નંદીસૂત્રની ચૂર્ણિ(વ્યાખ્યા)ના અંતમાં, તેની સમાપ્તિ શકરાજનાં પદ્મ ૮ વર્ષો વીતતાં (વિક્રમસંવત્ ૭૩૩ માં) જણાવી છે. [જૂઓ અપભ્રંશ-કાવ્યત્રયી ભૂમિકા પૃ. ૮૭]

૨. પ્રાકૃત કુવલ્લમાસિકથાની રચના, શકકાલ ૭૦૦ વીતવામાં એક દિન ન્યૂન રહેતાં (વિક્રમસંવત્ ૮૩૫ માં) દર્શાવી છે. [જૂઓ અપભ્રંશકાવ્યત્રયી ભૂમિકા પૃ. ૮૬]

૩. શીલાચત્રો, ગંધૂતા(વડોદરારાજ્ય-ચાલુક્યમાં તાલુકામાં રહેલ ગંધૂ-પાટણથી ૧૨ કોશ-૨૪ માર્ગલ)માં રચેલી આચાર્યગચ્છત્રની વૃત્તિના અંતમાં, તેની રચના શકનૃપ-કાલાતીત સં. ૭૮૪ (૧ વિક્રમસંવત્ ૬૧૬)માં જણાવી છે. [જૂઓ પીટર્સન રિપોર્ટ ૩, પૃ. ૬૦-ત્યાં પ્રો. સાહેબે ગંધૂતાને ખંભાત તરીકે જૂલથી ઓળખાવતાં અનેક લેખક-સાક્ષરોએ તેનું અનુકરણ કર્યું હતું, હવે તે જૂલ સુધરતી જણાય છે.]

૪. શિલ્પાત્મક ચક્રરેવના શિષ્ય પાર્શ્વે એ જ ગંધૂતા(ગંધૂ)માં રચેલી ચિત્ર-આવકપ્રતિકમણસુત્રની વ્યાખ્યા, શકનૃપતિનાં ૮૨૧ અબ્દો જતાં (વિક્રમસંવત્ ૬૫૬માં) સુચવી છે. [જૂઓ પાટણ જૈનકોશ-અંશસૂચી ભા. ૧, પૃ. ૧૮ ગાયકવાડ-પ્રાચ્ય અંશમાળા નં. ૭૬.]

ઉપસંહાર—આવી રીતે ગૂજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર પ્રકાશ આપતી આ જૈન પ્રતિષ્ઠા, કદી વડોદરા રાજ્યના અને સમસ્ત ગૂજરાતના જન-સમાજને વિશિષ્ટ પ્રેરણા અને અબુદ્ધ-લક્ષી આપતી ચિરકાળ જયવંતી રહે-એમ આપણે સૌ પ્રાર્થાએ, સં. ૨૦૦૩ પોષ સુ. ૨

સંગીત અને જૈન સાહિત્ય

(લેખક-પ્રો. હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડિયા એમ. એ.)

સંગીત એ અતિપ્રાચીન કાળની એક વિદ્યા છે-કળા છે અને એ આપણા તેમજ અન્ય દેશોમાં વિશ્વસિત થયેલી છે. એનો સાંસારિક તેમજ પાર્શ્વિક કાર્યો માટે ઉપયોગ થયો છે અને થાય છે. જૈન તેમજ અજૈન જન્મતે એનો ભાવબીનો સત્કાર કર્યો છે અને એને અંગે વિવિધ કૃતિઓનું સર્જન કર્યું છે. સંગીત પરત્વે જૈનોનો શો કાળો છે એવો પ્રશ્ન એક વ્યક્તિએ મને પૂછ્યો અને એનો ઉત્તર વિચારવાનું મને મન થયું. અત્યારે તો એ માટે હું સમગ્ર જૈન સાહિત્યમાં જોડા ઉતરીને ઉત્તર આપી સકું તેમ નથી એટલે જે કોઈ બાબતો અને રહસ્ય છે તે હું અહીં રજૂ કરું છું.

જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવામાં મેં સમગ્ર માતૃ અડધું જીવન વ્યતીત કર્યું છે. એ ઉપરથી માતૃ એવું દૃઢ માનવું થયું છે કે જૈનોએ-ખાસ કરીને જૈન મુનિપરોએ એવો એક વિષય રહેલા દીધો નથી કે જેને વિષે તેમણે કર્યું જ લખ્યું ન હોય. સંગીત જરૂર જૈન કૃતિ કઈ કઈ છે એ જાણવા માટે કેટલાંક સુચિપત્રો જેવાં જોઈએ. ભાંડારકર પ્રાચ્ય-વિદ્યાસંશોધન મંદિર તરફથી જે વિવિધ વર્ણનાત્મક સુચિપત્ર પ્રસિદ્ધ થયું છે તેમાંના બારમા વિભાગમાં અલંકાર, સંગીત અને નાટ્યની હાથપોથીઓ વિષે ઉલ્લેખ છે. સંગીતના જે વીસેક પ્રકારો એમાં નોંધાયા છે તેમાં એક જૈન કૃતિ નથી, બેકે અલંકાર અને નાટ્ય ચરત્વે તો થોડીબધી પણ જૈન કૃતિઓ છે. જૈન ગ્રન્થાવલીમાં સંગીતદીપક અને સંગીતસ્ત્યાવલીનો ઉલ્લેખ છે. એ જૈન કૃતિઓ હોય તોપણ એના કર્તાના નામનો સાં નિર્દેશ નથી.

મૂલજી જ્યેષ્ઠરામ બ્યાસે સંગીતચિન્તામણિ^૧ રચેલ છે, અને એ જનનગરથી ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. એમાં સંગીતને સમગ્રી અનેક કૃતિઓનો અને તેના કર્તાના નામનો ઉલ્લેખ છે. એમાં સંગીતકોષનિપદ નામની એક કૃતિ નોંધાયેલી છે અને એના કર્તા તરીકે સુધાકલશનું નામ છે. ‘મલધારી’ શાશ્વતીખરમુરિના શિષ્ય સુધાકલશી વિ. સં. ૧૩૮૦ માં સંગીતોપનિષદ નામની જે કૃતિ રચી છે તે જ આ છે. એમણે આ કૃતિના સાર રૂપે સંગીતોપનિષત્સાર ૭ અધ્યાયમાં વિ. સં. ૧૪૦૬ માં રચ્યો છે. એકાક્ષર નામભાષા રચનારા સુધાકલશ તે આ જ એમ “જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” (પૃ. ૪૩૨) કહે છે.

મંડપદ્મ (મંડુ)ના મંત્રી અને ઝંઝૂ સંધવીના બીજા પુત્ર બ્યાલકના નાના પુત્ર મંડન કે જેઓ ચૌદમી સદીના અંતમાં અને પંદરમી સદીના પ્રારંભમાં થયા છે તેમણે સરસ્વતી-મંડન, કાવ્ય-મંડન, મંદૂ-મંડન,^૨ કાદમ્બરી-મંડન, ચન્દ્રવિજય, અલંકાર-મંડન, મુમાર-મંડન, સંગીત-મંડન અને ઉપસર્ગ-મંડન એમ જે ચૈનવ પ્રકાર રચ્યા છે તે મળે છે. આ બધાને મંડને પોતે જ લખાવ્યા હોય એમ કાયસ્થ વિનાયકદાસના હાથે વિ. સં. ૧૫૦૪ માં તાલપત્ર પર લખાયેલી પાટણના વાહીનાથ પાર્શ્વનાથ મંદિરના જંકારની

૧ જેની પ્રસ્તાવનામાં નાદનું આકાત્મ્ય વર્ણવાયું છે અને પ્રારંભમાં “Music” એ શીર્ષકપૂર્વક Ida Goldstein નાં અક્ષરપ્રેમ લખાયેલાં છે.

૨ આમાં સાત પદ્યમાં પદ્યમાં તેમજ પદ્યમાં નેમિત્તવેનું ચરિત્ર લખાયેલું છે.

૩ કવિકવપદ્મ પદ્ય મંડનની કૃતિ છે, પણ તે ઉપલબ્ધ નથી.

પ્રતિ જોતાં જણાય છે. ઉપર્યુક્ત નવ ગ્રંથો પૈકી પહેલા અને છેલ્લા એ સિવાયના ગ્રંથો હેમચન્દ્ર ચતુર્થમાલામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. એ જોતાં સંગીત-મંદન હજી અપ્રસિદ્ધ છે.

જૈન આગમો એ ભૌતિકાતર દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે જ, પણ સાથે સાથે એ લૌકિક દૃષ્ટિએ પણ જોખમી મહત્વના નથી. એની સાબિતી તરીકે A History of the Canonical Literature of the Jainasમાં મેં કેટલીક વસ્તુઓનો નિર્દેશ કર્યો છે તે જોવા લાભામણ્ય છે. સર્વ આગમોમાં દિદિવાલ નામનું બારમું જન્મ અમ્મ સ્થાન ભોગવે છે. એના પાંચ વિકાસો પૈકી 'પુબ્બમ' નામના એક વિકાસના ચૌદ પેઢાવિકાસો છે જે પુબ્બ (સં. પૂર્વ) તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. કિયાવિસાલે (સં. કિયાવિશાલ) નામના તેરમા પુબ્બમાં સેખ વગેરે ૭૨ કળા, ઓઝોની ૬૪ કળા, સિંધ, કાવ્યના મુણ્દોષ, ૭૬ વગેરેનું વર્ણન હતું એમ તારસ્વરવાણીક (પૃ. ૫૭)માં સૂચવાયું છે. એ ઉપરથી સંગીત વિશે પણ આ પુબ્બમાં વિચાર થયો હશે એમ જણાય છે. એ ગમે તેમ હો, પણ આજે ઉપલબ્ધ થતા ઠાણ નામના આગમમાં-ત્રીભ જન્મમાં સાતમા ઠાણ (સ્થાનક)માં સાત સ્વરોનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ પાછળ (સં. પ્રાકૃત) ભાષામાં છે. આ તેમજ એનાં સ્થાનો, જે પશુપન્થીઓ આ સ્વરોનો ઉચ્ચાર કરે છે તેનો નિર્દેશ, આ સ્વરોને ઉત્પન્ન કરનારાં વાદ્યો, અમુક અમુક સ્વરો આવાથી થતા લાભ, ત્રણ ગ્રામ, એકવીસ મૂઝાના, અને માવાની કળા એ બાબતો આજીઓગદારના ૧૨૭મા સૂત્રમાં પાછળમાં દર્શાવાઈ છે. બીજા પાછળ આગમો પૈકી શયપસેણુધિ (શયપસેણુધિ)ની ૬૩મી કંઠિકામાં કહ્યું છે કે તેમનું સંગીત ઉરથી યશ થતાં ઉદાવમાં મંદ-ધીરું મસ્તકમાં આવતાં તારસ્વરવાળું અને કંઠમાં આવતાં ત્રિશ્વ તારસ્વરવાળું એમ ત્રિવિધ હતું...જે રાગનું ગાણું હતું તેને અનુકૂળ સંગીત હતું... માનારનાં ત્રણે સ્થાનો અને એનાં કારણે શુદ્ધ હતાં...નાલ, લય વગેરે ઉત્તમ હતા, એની ૮૬મી કંઠિકામાં ઉલ્લેખ, પાદાન્ત, મંદ અને રાગિત એમ ચાર પ્રકારના સંગીતનો ઉલ્લેખ છે. આ સંબંધમાં વિશેષ કંઈ કહું તે પૂર્વે એ ઉમેરીશ કે વિચાહપણ્ણુત્તિ (૫, ૪, ૧), શયપસેણુધિ (સૂત્ર ૨૩), પગડાવાગરણ (૧, ૫, ૨૬; પત્ર ૧૪૬) અને અલ્લથગિરિસરિકૃત નંદીટીકા (પત્ર ૨)માં કેટલાંક વાદ્યોનાં નામ છે.

વિચાહપણ્ણુત્તિ (સ. ૧૫; સુ. ૫૩૬)ની ટીકામાં અલ્લથદેવસરિએ 'ગીતમાર્ગ' એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. નાયાધરમકંઠા (૧, ૧)માં સંગીતકળાનો નિર્દેશ છે. ઉત્તર-ભક્ષ્યણ ઉપર નેમિચંદ્રસરિએ જે વૃત્તિ રચી છે તેમાં 'અલદત્તચરિય' છે એમાં ચિત્ત અને સંજ્ઞા નામના એ ચાંદાલપુત્રોએ પોતાનાં ૩૫, ચૌવન, લાવપ્પ, નાટ્ય, ગીત વગેરેથી વારાણસી નચરીના ભોક્તે મોહિત કર્યાની વાત છે. તેઓ માતા હતા તે વેળા તેમની પાસે ત્રિસરય, ત્રેણ અને વીણાં હતાં. 'કૌમુદી' મહોત્સવ ઉપર તેમણે મોહું ઢાંકીને પણ ખુશ્કા દિલથી ગાયું હતું. અને એથી ત્યાં માનવોની મેદની જાગી હતી. આમ જ્યારે ચાંદાલો ગીતમાં પ્રવીણતા ધરાવતા હતા એવો એક મુગ ભારતવર્ષમાં જ્યેષ્ઠ છે તો પછી સંગીતની શક્તિથી વર્ણવનારા અન્ય કોમોના-સાતિના તો કેટલાં જે જાન્યો હશે અને આવા વાતાવરણમાં જૈન મુનિવરોએ સંગીતસામ્રાજ્ય સર્જી કેટલાંકે ગ્રંથો રચ્યા હશે.

અલ્લથસર્વગ હેમચન્દ્રસરિએ અભિધાનચિન્તામણિના દેવકાંક (શ્લોક ૧૮૪)માં

મીત, માન, મેમ, મીતિ અને માન્યતાના ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે અને એની સ્વૈપચલ વિવૃત્તિમાં એ વિષે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

ઉપાખ્યાય વિનયવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૭૩૮માં રાંદેરમાં ચોમાસું રહી શ્રીપાલ-રાજાનો કુલ રમવા મોકલ્યો અને એ ન્યાયાચાર્ય સંયોગવિજયગણિએ પૂર્ણ કર્યો. એના ચીજ ખાંડી ચોથી હાથ પછીનો આઠમો દોહરો અહીં હું નોંધુ છું, કેમકે એમાં રામ વચ્ચેના ઉદ્દેશ્ય છે:—

“ રામ રાગિણી રૂપ સ્વર તાલ તંતવિતાન,
વીણા તણ બહા સુણે બિર કરી આઠે કન. ”—૮

ખીમજી હીમસિંહ આણકે ઈ. સ. ૧૮૯૩ માં આ રામ અર્ધસહિત છપાવ્યો છે. એ અવૃત્તિ મારી પાસે છે. એમાં ઉપયુક્ત દોહરાનો વિસ્તારથી અર્થ આપ્યો છે, રામના ૭ પ્રકાર અને એને લગતું સંસ્કૃત પદ, એકે રામની ૭ ૭ રાગિણી અને એ સંબંધી ૭ સંસ્કૃત પદો, એકે રામના આઠ આઠ પુત્રો એટલે કુલ ૪૮, એમાં ૭ મૂળ રામ અને ૩૧ રાગિણી ઉમેરતાં ૯૦ જેઠા થાય એ બાબત સ્પષ્ટ કરાઈ છે. વળી એકા રામની અને રાગિણીની આલ વિષે ઉદ્દેશ્ય છે. વિશેષમાં અહીં એમ કહેવાયું છે કે “ ચક્રવર્તી પોતે મુલમ્મા ૭ રામને પ્રરૂપે, અને તેની સી ૬૪૦૦૦ છે, તે પ્રત્યેક એકેકી સી, વળી નવ નવી દેશીયે કરી ભરતારની સ્તવના કરે, તે વારે ચોલક હળર દેશીયો સર્વ જૂદી જૂદી રીતે મવાતાં સર્વ મહી ૬૪૦૦૦ જેઠા થાય તેમજ વ(વા)સુદેવની બત્રીસ હળર સીયો છે, તિહાં બત્રીસ હળર દેશીયો મવાય તે હાથ પલ્લુ બત્રીસ હળર દેશીયો આણ છે. કેમકે એના નવમા કૃષ્ણ વાસુદેવ ચર્ધ ગયા તે વખત બત્રીસ હળર દેશીયો મવાતી હતી, તે પછી તેમને ચક્રવર્તી થયો નથી, માટે બત્રીસ હળર જ આણ રહેલી છે, એ રીતે રામના અનેક જેઠા છે.”

આ પછી સાત સ્વરનાં નામ અને એ સંબંધી સંસ્કૃત પદ, તાલના સાત પ્રકારનાં નામ અને તંતવિતાનની સમજણ આપાયેલ છે.

પાંચમી હાથની બીજી કડી પ્રસ્તુત વિષય સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એનો ઉપયુક્ત ભાગ નીચે મુજબ છે:—

“ તણુ ગ્રામ ગુર સાત કે એકવીસ મૂર્છના હો હાથ કે.
તાન એમણુ પચ્ચાસ મણી વિષ ધોલના હો હાથ. ”

અને એ અર્થ સમજાવતાં આદિ, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણ ગ્રામ, સ્વરોનાં ખરજ વચ્ચે સાત નામ, અને વીણાની અંદર જે એકવીસ ઝીણા પિત્તળના તાર થાય છે તે મૂર્છના એમ સ્પષ્ટીકરણ આપાયું છે.

નયવિમલસરિ ઉર્ધ્વ જ્ઞાનવિમલસરિએ સંસ્કૃતમાં શ્રીપાલચરિત્ર વિ. સં. ૧૭૪૫માં રચ્યું છે એના ૨૪મા પત્રમાં નાદ એ સંસારમાં સારથી છે એમ કહી એની પ્રસંગરૂપે પાંચ સંસ્કૃત પદો અવતરણ તરીકે એમણે આપ્યાં છે. વિશેષમાં આ પત્રમાં સાત સ્વર, ત્રણ ગ્રામ, એકવીસ મૂર્છના અને ૪૬ સ્થાન એવો નિર્દેશ છે.

શ્રીપાલચરિત્રમાં વીણાવાદનનો જે પ્રસંગ છે તે સિરિસિરિવાલકહ્યામાં છે. પણ એમાં સંગીત સંબંધી કંઈ ખાસ જણવા જેવું નહું નથી.

આવશ્યક્યુક્તિમાં ગીતના આર પ્રકાર દર્શાવાયા છે. પ્રસ્તુત પદ્ધતિ નીચે મુજબ છે.—

—૮ “ વિશ્વતં પયતં મંદં રોદધાવસાધં ”

આવી પદ્ધતિ રાશ્યપદ્ધતિમાં પણ છે, પણ ત્યાં પયતં ને બદલે પાર્વતં છે.

અમુક અમુક કાર્ય કરીને—સ્વપન્નફળ વગેરે કરીને ભૈન અમલો બિદ્યા ન ભેળવવી એવી આખત ઉત્તરભૂમિ વગેરેમાં આવે છે ત્યાં સ્વર સ્વર નોવાય છે. એને સંગીત કાષ્ઠ સંગીત હોય એમ જણાય છે. જો એમ હોય તો કેટલાક ભૈન સાધુઓ સંગીતજ્ઞ થયા હશે એમ કાસે છે. એવાવાઈય (સ. ૭૫)માં અમલોના વિવિધ પ્રકારો સૂચવાયા છે. તેમાં એક પ્રકાર તે ભીયરદ્વિય છે એટલે આ ખતના અમલોને ગીત પ્રિય છે એ વાત દર્શિત થાય છે.

ભૈનોમાં વિવિધ પ્રકારની પૂજા પ્રચલિત છે. તે પૈકી સત્તરમેદી અને એકવીસ-પ્રકારી પૂજામાં ‘ગીત’ને સ્થાન છે. સકલચન્દ્ર ઉપાખ્યાયે સત્તરમેદી પૂજા રચી છે અને એમાંની ૧૫થી, ૧૬થી અને ૧૭મી પૂજા, ગીત, નૃત્ય અને વાદ્ય સંબંધી છે. આમ એમણે સંગીતનાં આ ત્રણ અંગોને સ્થાન આપ્યું છે. આ સકલચન્દ્રે વાસુપૂજ્યસ્તવન રચ્યું છે અને તેમાં અસાઉરી, કલાણ, કાન્હડો, કેદારો, કેસાખ, ધન્યામી, પરશુઓ, મદ્દાર, માફી, માલવી ગોદી, વૈરાડી, સામેરી અને સિધુઓ નોવાય છે. વળી એમણે અનેક ‘દેહીઓ’ પણ રચી છે. પ્રેમાનંદના પૂર્વગામી અનેક ભૈન કવિઓએ દેહીઓનો ખૂબ જૂઠઠી ઉપયોગ કર્યો છે. દેહી ઉપરાંત ઢાળ, ચાલિ, લહણ, ભાસ એ નામો પણ ભૈન કવિઓએ વાપર્યાં છે. સમયસુદરે અનેક ગીતો રચ્યાં છે અને એથી તો ‘સમય-સુદરનાં ગીતાં, ભીતનાં ગીતાં’ એવી કહેવત પડી છે.

સોળમી સદીમાં સદુજસુદરે વિ. સં. ૧૫૭૨માં રચ્યલક્ષ્મીના ચરિત્રરૂપે જુદા જુદા રામમાં અને ૭૬માં ગુણરત્નાકરેષક નામની કૃતિ રચી છે એવી રીતે દિગંબર, હેમચન્દ્ર નેમિનાથને ઉદેહીને આ જ નામની કૃતિ રચી છે.

સાનવિમલચરિત્રે મદાવીરસ્વામીના ચૈત્યવંદનમાં ચંદનપૂજા ઇત્યાદિનું ફળ ખતાવતાં ગીતગાનનું ફળ સૌથી વધારે ખતાવ્યું છે. એને નિમ્નલિખિત પણ સમર્પિત કરે છે:—

“ કાર્યં પમજસ્યે પુણ્યં સદૃશ્વં ચ વિલેખજે ।

સયસાદ્વિસયા માલા મળતં ગીયલાદય ॥ ”

હવે સંગીતના નર્તનરૂપ એક અંગ વિશે વિચાર કરવો બાકી રહે છે, પણ આ લઘુ લેખમાં તેમ જની શકે તેમ નથી. એથી અહીં તો ફક્ત એટલું જ કહીશ કે “ મહાદેહી રાણી નાટક રાવણ તંત બળવે છ ” દ્વારા સુપ્રસિદ્ધ રાવણે આવી પૂજા દ્વારા તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું છે. તો સંગીતની ઉપાસના કરી તેનો સદુપયોગ કરવા સૌ સારું સમર્થ બનો એમ હ્રદયે તો હું વિરમું છું.

સુરેશ. તા. ૧૭-૪-૪૫

૧ સરખાવો—“ ગીતં કાર્યં નર્તનં ચ ત્રયં સારીતમુચ્યતે ”

૨ આના વિસ્તૃત બિદ્યાપાક માટે જુઓ “ કવિવર સમયસુદર ” નામનો શ્રી. પ્રેમાનંદભાઈ દેસાઈનો નિબંધ.

કેટલાંક પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાનો

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયભ (ત્રિપુટી)

(ક્રમાંક ૧૧૪ થી ચાલુ)

ક્રમાંક ૧૧૪ માં ઉપાલેખ આ લેખમાં પંચાસર, મુંજપુર અને ચંદુર સંબંધી હકીકત ઉપાધી છે. આ લેખનો આગળનો ભાગ આપું તે પહેલાં એ ત્રણે મામ સંબંધી વિશેષ જાતબ્બ હકીકતની નોંધ અહીં આપું છું.

પંચાસર—શ્રી વિજયસેનસુરિજીના ઉપદેશથી પંચાસરના મંદિરનો છલ્લોદાર થયો. ઉલ્લેખ મળે છે. ચિમલાચેલ-સારક-નારંગપુર-હાલ્લેશ્વર-વંદાસર-રાજપુરા-રાસલ-ચિયાનગરાધિજી ઝીર્ણોદ્ધારાન્નુ વુણ્યોપદેશદ્વારા કારાવ્યવસ્થો. (પદ્માવલીસમુચ્ચય પૃ. ૮૧ અને ૮૨). ઉપરુક્ત સ્થાનોમાં શ્રી વિજયસેનસુરીશ્વરજીએ ઉપદેશદ્વારા છલ્લોદાર કરાવ્યા છે.

આને પણ પંચાસરની બહાર છલ્લું નૈનમંદિર છે. તેથી આ જ મંદિરનો છલ્લોદાર કરાવ્યો હશે એમ કહી શકાય ખરું. પરંતુ મુજલયાની જમાનામાં આ મંદિર ઉપર વિનાશ થયો હોય અને સાર પછી છેલ્લે છેલ્લે મામનું વિજયાન મંદિર બન્યું હશે. ખીલું આ પંચાસરમાં વિ. સં. ૧૫૪૮ માં શ્રીદેવવિજયસુરિજીની આવાસ પદવી, શ્રી સુમતિસાધુ-સુરિજીના હાથે ચર્ચ હતી એવો ઉલ્લેખ મળે છે.

પંચાસરા પાશ્વનાથજીનું મંદિર પંચાસરમાં હતું. પરંતુ વનરજે પાટલુ વસાવ્યા પછી આ શ્રીપાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પાટલુ બર્ષ જવામાં આવી. પાટલુમાંનું પંચાસરનું મંદિર એ જ વસ્તુ સૂચવે છે. પાટલુ વસાવ્યા પછી અને તેને મુજરાતની રાજધાનીનું ગૌરવ પ્રાપ્ત થયા પછી પંચાસરની આબાદી ઘટવા માંડી તે સ્વાભાવિક છે.

વિ. સં. ૧૮૬૧ માં જ્ઞેસલમેરથી બાફણગોત્રના મુગ્ધાનચંદના બહાદરખેલ વગેરે પાંચ પ્રુત્રોએ કનુજબગિરિરાજનો મોટો સંધ કાઢ્યો હતો તેમાં તેઓએ બીજા બીજાં તીર્થોની સાથે વચમાં આવતા પંચાસરની યાત્રા કરાવતાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

(નૈનસા. સં. ૪. પૃ. ૬૭૩, સંખેશસ્મૃતિતીર્થ અને પદ્માવલી સમુચ્ચય.)

મુંજપુર—આ મામ પ્રાચીન છે અને ૧૩૦૧ માં મુંજ રાજ્યએ વસાવ્યું છે. (સુમતિસાધુ જોન્નરાજના પૂર્વાધિકારી-કાકા મુંજરાજ વર્ધિ) અહીં ૧૬૬૬ માં શ્રી જોડીયા પાશ્વનાથજી મુજનાથક હતા. આ મુંજપુર ગૌરંગજેનના સમયમાં અમદાવાદના સુબાના હાથે વટવું. અન્નારે અહીં ૨૨ ધર નૈનોનાં છે, બે જિનમંદિરો છે તેમાં એક તો ત્રણ માળનું બબ્બ મંદિર છે, સુંદર ધર્મશાળા પણ છે.

ચંદુર—આ મામનું અસલ નામ ચંદ્રોન્માનપુર હતું. સુમતિસાધુ પરમાહંસોપાસક મંત્રીશ્વર તેજપાલ શ્રી હંખેશ્વરજીની યાત્રાએ જતાં, વિ. સં. ૧૩૦૮ માં, અહીં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. આ મામ અન્નારે શ્રીહંખેશ્વરજીથી ૬ માર્ગ દૂર છે, અને મોટી ચંદુર તરીકે ઓળખાય છે. બસો વર્ષ પહેલાંનું સુંદર શિખરબદ્ધ મંદિર છે. આવકનું ધર નથી. અહીંથી શીયા સમી જવાય છે. અમે મુંજપુર ચર્ચને સમી ગયા હતા.

હવે પછી આ લેખનો આગળનો ભાગ શરૂ થાય છે.

પંચાસર બીજા ઉપર “આદિદેવમહાદેવિ” બાટલા કબ્રો બહુ જ મુશ્કેલીથી પંચાસર

ત્રીજા પથ્થર ઉપર સમાધિની નિશાની છે.

ચોથા-પથ્થરમાં પાદુકાઓ છે. આ પાદુકાઓમાં જાની નીચે છે અને આંગળીઓ ઉપર છે. લેખ છે પરન્તુ બહુ જ ટૂંકું હોવાથી વંચાતો નથી, પરન્તુ બારમી સદીનો લેખ છે એમાં સંદેહ નથી. સ્. xxx xxx સ્ત્રીમાં પાદુકા આટલું જ વંચાયું છે.

પાંચમા નંબરના પથ્થરમાં પણ જૈનાચાર્યની મૂર્તિ છે. લેખ છે તે બહુ જ ટૂંકું-શીર્ષ્ વર્ધ જયેલો છે. બહુ મહેનત કરવા છતાંયે કાચળમાં માત્ર લીંટા જ દેખાયા.

છઠ્ઠા પથ્થરમાં સમાધિની નિશાની છે.

આ ટેકરા ઉપરથી આખું ગામ દેખાય છે. આ સ્થાનભૂમિ હશે. આ સ્થાન ખાસ કરીને જૈન સાધુઓના દેહને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાનું સ્થાન હશે એમ લાગ્યું.

પ્રથમ નંબરમાં જૈનાચાર્યની મૂર્તિનો લેખ વાંચતાં શ્રી સિદ્ધતસુરિજીનું જે નામ આપ્યું છે તે મહાપ્રતાપી, પ્રભાવશાલી આચાર્યવર્ષ હશે એમ લાગે છે. તેઓના જીવન-પરિચય અને શાસનસેવા, જૈન સાહિત્યની સેવા વગેરે માટે હું શોધ કરી રહ્યો છું. કોઈ પણ વિદ્વાનને આ સંબંધી કંઈ માહિતી મલે તો જરૂર પ્રકાશમાં મૂકે એમ ઇચ્છું છું.

હારીજ સંબંધી વિશેષ તપાસ કરતાં જણાયું છે કે આ પ્રાંતમાં હારીજ એક મુખ્ય શહેર હશે, અને અહીં વિચરતા સાધુ મહાત્માઓ પ્રાયઃ હારીજ મંચળના ગૌરવવન્તા નામાભિધાનથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હોય એમ લાગે છે.

ઉપર્યુક્ત ટીપા-કેવલાચલીથી એકાદ માઇલ દૂર જંગલમાં એક મંદિર છે, પરન્તુ અમે તે જોઈ શક્યા નથી. હારીજથી અમે કંબોઈ ગયા.

કંબોઈ—હારીજથી કંબોઈ ૫ થી ૬ માઇલ દૂર છે. અહીં રત્રી મનમોહનપાર્શ્વ-નાથજીનું સુંદર પ્રાચીન તીર્થ છે. અહીં ૮-૧૦ આવોકનાં ઘર છે, ધર્મશાળા છે અને ઉપાશ્રય છે. ચાલુક્ય અને હારીજ વચ્ચે કંબોઈ રોશન છે. રોશનથી ૦૧૧ માઇલ દૂર જૈન મંદિર, ધર્મશાળા વગેરે છે. મેં સફાયાતમાં જણાવ્યું છે તેમ ત્રીપુત લાલભાઈ લદ્દાની આમદહરી વિનતિથી અમે અહીં આવ્યા અને યાત્રાનો લાભ મળ્યો. અમદાવાદથી કેટલાક ભાઈઓ આવવાના હતા પરન્તુ ન આવી શક્યા. અમે ત્રણ દિવસ રહી ધૂંવં તપાસ-શોધખોળ કરી. કંબોઈ ગામ પ્રાચીન છે એમાં તો સંદેહ નથી જ. હારીજથી આવતાં રેતામાં જ કેટલાક ખડિયેરા, જમીનમાં દટાયેલા પાયા, મોટી મોટી છટો વગેરે જોવા હતાં. અત્યારનું વિશ્વમાન જૈન મંદિર બહુ પ્રાચીન ન લાગ્યું. પરન્તુ નાનું-નાનું અને સુંદર દેવલિમાન જેવું આ મંદિર પરમ સાંતિનું ધામ છે. જે મહાનુભાવો તીર્થોની પરમ સાંતિનો લાભ લેવા ઇચ્છતા હોય તેમણે આ સ્થાનનો જરૂર લાભ લેવો. મૂલનાથક શ્રી મનમોહનપાર્શ્વનાથજી ખરેખર મનમોહન જ છે." મોહરાજનો નાશ કરી ધર્મવિજ્ઞ-

૧ હારીજ મંચળના લેખો આગળ ઉપર આપવામાં આવશે.

૨ કંબોઈમાં અત્યારે જેમ શ્રી મનમોહનપાર્શ્વનાથજી કહેવાય છે તેમ કંબોઈ પાર્શ્વનાથજી તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ હશે. "કંબોઈમાં કંબોઈ પાર્શ્વનાથજી" છે, એવો ઉત્ખોળ મળે છે. (પ્રગટપ્રભાવી પાર્શ્વનાથ).

૩. શ્રી મનમોહન પાર્શ્વનાથનાં પ્રતિમાજી કંબોઈ સિવાય નીચેનાં જ સ્થાનોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.

અન્યનીની અભ્ય કટાવી આ ધમ્મચક્રવર્તી ગિરાજમાન છે. શ્રી ચૂલનાયકજી પ્રજ્ઞવી સૂતિ પ્રાચીન ભવ્ય અને પ્રજ્ઞાત મુખમુદ્રાવાળી છે. શ્રી ચૂલનાયકજીનાં દર્શન થતાં જ પ્રજ્ઞાનરસાગિત્યર્થોના મોહક વાદ આવી જાય છે, પ્રદક્ષિણના પાઠજના ભાગમાં એક પ્રસિદ્ધ છે. અસલ જે સ્થાને આ સૂતિ ગિરાજમાન હતી તે સ્થાન પણ ખતાવાય છે.

ચોક્કસ અમરકોશો—મંદિરમાં રાત્રિના ધણી વાર વાનિવના નાદ સંભળાય છે. કેટલીકવાર અમરતિ બિતરતી હોય એવું સંભળાય છે. એક વાર તો કિવસે જ મેં વાગ્યાથી ચાર વાગ્યા સુધી ખૂબ વાનિવના નાદ સંભળાયા. આબુમાલુની જનતા આ વાનિવના નાદ સાંભળવા એક જ મર્ધ મર્ધ. બધાએ ખૂબ સાંતિથી આ નાદ સાંભળ્યા અને કરવાએ ઉપાસતાં જ બધું અભેષય થઈ ગયું. વળી એકવાર સુંદર તાલબંદ વૃત્ત, સંગીત અને વાનિવના નાદ સંભળાયા હતા. કોઈક કોઈક વાર તો મંદિરમાંથી સુમધી પૂજણી મુક્ત્યો એતરફ આવતી હતી. આવું આવું તો ધણીયે વાર બને છે. અહીંના પટેલો અને રક્ષપુતો પણ આ વસ્તુ અદ્વાપૂર્વક માને છે અને કહે છે. કેટલાક તો માનતા પણ માને છે અને તેમની માનતાઓ પૂરી થવાનું પણ કહે છે. અહીંના પણ અદાથી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રજ્ઞજને માને છે. તેમજ આબુમાલુનાં ગામઝનાં જોનો અહીં વાગ્યો આવે છે. સંધ હાવે છે.

ગામમાં એક મહાદેવજીનું પ્રાચીન શિવાલય છે. એની બાંધણી અને રચના પ્રાચીન છે. અહીં અને એક આશ્વર્જ જોયું. જોનોએ મુસલમાની જમાનામાં જોન મંદિરોની રક્ષા માટે મંદિરની એક બાજુ ક્યાંક ક્યાંક મસિદના આકારો બનાવ્યા છે; અને એ નિમિત્તથી મંદિરોની રક્ષા પણ કરાવી છે. પરંતુ શિવાલય ઉપર અને મસિદનો આકાર ન્હોતો જોયો. બ્યારે અહીંના શિવાલય ઉપર મસિદનો આર સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ ઉપરથી મુસલમાની જમાનાની અજર બધામને એક સરખી વર્ષ છે એ દેખાયું.

મહાદેવજીના મંદિરથી આગળ એક ભોંયરા જેવા સ્થાનમાં એક પ્રાચીન જેભી બિન સૂતિ—કાઉસગીયાજી છે. એક ભાઈએ કહ્યું:

‘અમરકા મુનસક સાહેબ કહી ગયા છે કે આ સૂતિ ચાર હજાર વર્ષની જૂની છે અને તે બૌદ્ધ સૂતિ છે.’ અને કહ્યું ચાલો જોઈએ. અને જોતાં જ કહ્યું આ બૌદ્ધ સૂતિ નથી તેમજ ચાર હજાર વર્ષ જેટલી જૂની પણ નથી. નીરાંતે બેસી માટી કાઢી નાંખી ખાનથી નિરીક્ષણ કરી એ ભાઈને કહ્યું; જેવું આપણું પરિચર છે અને તેની બન્ને બાજુ કાઉસગીયા છે તેવા આ કાઉસગીયા છે. પેલા ભાઈ કહે પણ સાહેબ માથા ઉપર વાળની જટા છે તે ઉપરથી મુનસક સાહેબે જાને ચાર હજાર વર્ષની જૂની બૌદ્ધ સૂતિ કહી હતી. અને કહ્યું,—એ વાત ઠીક નથી. જોન તીર્થકરોની સૂતિઓને પણ માથે વાળનો

(૧) પાઠજીમાં મનમોહનપીઠીમાં મનમોહન પાર્શ્વનાથજીનું સુંદર મંદિર છે.

(૨) શુવાનપુરમાં શ્રીમનમોહન પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર છે. અહીં શ્રીમનમોહન પાર્શ્વનાથજીનાં પાણી અમરકોશ પણ દેખાય છે. આવી જ રીતે ચીવાગામ, સુરત, ખંભાત, મેઘરો અને કાઠોલ (તા. વિગપુર) વગેરે સ્થાનોમાં પણ અમરકોશ શ્રીમનમોહન પાર્શ્વનાથજીનાં સુંદર ચિત્રમંદિરો છે. આ સિવાય બીજાં સ્થાનોમાં હોય તો (અમદાવાદથી પાર્શ્વનાથ પ. ૧૨૨) જુદર કોઈ પ્રસિદ્ધ કરે એમ હપ્તું જ.

દેખાવ હોય છે, અમે એવી ધણી જૈન મૂર્તિઓ જોઈએ. ખાસ કરીને શ્રી આદિનાથ પ્રભુની મૂર્તિને તો આગળના જમાનામાં પાછળના ભાગમાં જરૂર વાળની આકૃતિ દેખાડાતી હતી. જોકે મૂર્તિ આવી નથી હોતી. આમાં કાઉસ્યગ્રીવાની મૂર્તિ સાફ દેખાતી હતી. મૂર્તિની રચના વગેરે જોતાં આ મૂર્તિ ચાર હજાર વર્ષની જૂની પણ નથી જ દેખાતી. આ પ્રાચીન છે એમાં તો સંદેહ જ નથી. આ કાઉસ્યગ્રીવા ખંડિત છે એ જોઈને દુઃખ પણ થયું.

આ બધું જોઈ મામ બહાર તળાવ ઉપર રહેલી એક જૈન મૂર્તિનાં દર્શન મારે ગયા. મૂર્તિ ખંડિત છે; ગળાથી નીચેનો જ ભાગ છે. આ મૂર્તિ પણ પ્રાચીન જ હશે એમ લાગ્યું. આ મૂર્તિ તળાવને સામે કાઉથી મળી છે. ત્યાં અને જ્યાં અત્યારે આ મૂર્તિ છે એ જાનને ઠેકાણે જિવો ટીવો છે. જૂની ઈંટો વગેરે દેખાય છે. ખોદાણુ કામ થાય તો જરૂર કંઈક પ્રાચીન અવશેષો મળી આવે ખરાં. અત્યારે જે સ્થાને આ મૂર્તિ છે ત્યાં નજીકમાં ખોદાણુ કરાવતાં બોમ્બે દેખાયું હતું, પરંતુ ઉપદ્રવથી ખોદાણુ કામ બંધ કરાવ્યું એમ મામલગા કહેતા હતા. આની પાસે એક ઝોમણીસમી સહીનો પાળીચો—આકૃતિવાળો પથ્થર છે. અહીંથી બે ખેતરવા દૂર કાંઠ નીચે એક મહાદેવજીની જૂની મોટી મૂર્તિ છે. અહીંની અજ્ઞાન જનતા વર્ષાઋતુની સરખાતમાં અહીં ધડા ફોડે છે. ખાસ કરીને મહાદેવજીની મૂર્તિના આથા ઉપર ધડા વધુ ફોડાય છે.

આવી જ રીતે તે ગામની સામે બાબુ એક દેવીનું મંદિર છે ત્યાં પણ બહારના ભાગમાં જૈન મંદિરના સિખર ઉપર જે બાવલાં રહે છે તેવું એક પૂતળું છે. અહીંના ભોળા ટેટલાક તેને હતુમાનજી કહે છે. આ સિવાય એક રાજપુતને ત્યાં એક ટેકરા જેવું હતું તે પણ જોયું. આ સ્થાનનો એવો પ્રભાવ છે કે અહીં કોઈ નથી રહી શકતું; નથી તો પરુઓ બાંધી શકાતાં કે નથી તો કોઈનું ધર ટકી શકતું. જે અહીં રહે છે તે દુઃખી દુઃખી થઈ આખરે થાકી જગા છોડી દે છે. અમે ત્યાં ગયા. જોતાં એમ લાગ્યું અહીં કોઈ મંદિરનું સ્થાન છે, કોઈ આશાતળા ન કરશે. અને ખોદાણુ કરવાથી કંઈક મંદિર વગેરે દેખાશે એમ લાગે છે. અહીંના રાજપુતો બધા વાધેલા રાજપુતો છે. આ ભાઈઓને પણ આપણા મંદિર ઉપર સંલભ છે.

અહીંથી અમે ચાણુરમાં જઈ પુનઃ કંબોઈ આવ્યા. તીર્થના ઉદ્ધારની જરૂર છે અને તે માટે એક કમિટી પણ સ્થપાઈ છે. ત્યાંના સંધને કુસુપ મીટાવી તીર્થ અમદાવાદની કમિટીને સોંપાવ્યું કમિટીમાં અમદાવાદ, ચાણુરમાં, હારીજ, કંબોઈ, સંખલપુર વગેરે ગામોના ભાઈઓ છે. આ કમિટીમાં પ્રમુખ તરીકે શ્રી લાલભાઈ ઉમેદચંદ લદ્દા છે. આ પછી અમદાવાદમાં પુનઃ તેવું બંધારણ અને વિસ્તૃત કમિટી પણ નિર્માઈ છે અને મંદિરજીમાં જરૂરી સુધારા વધારાનું કામ પણ સફળ થઈ જશે. ફાળુ સુદિ બીજીને મેઘા પણ સારો ભારાયો હતો. બીજી ધર્મશાળા માટે જમીન પણ લેવાઈ ચૂકી છે. આ તીર્થનો જલ્દી જીર્ણોદ્ધાર થઈને પ્રકાશમાં આવે એ જ શુભેચ્છા છે. આ તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર માટે અને તેને વધુ પ્રકાશમાં લાવવા માટે નવી નીમાયેલી કમેટી અને તેના પ્રમુખ શ્રી લાલભાઈ લદ્દાની તીવ્ર લાગણી છે. જૈન સંધે આ તીર્થના જીર્ણોદ્ધારમાં રસપૂર્વક ભાગ લઈ, પથાસંકિત પોતાનો ફાળો આપવાની જરૂર છે.

(ચાણુ)

उपदेशगच्छ-पद्यावली

संपादक-पूर्ण मुनिमहापद्म भी कविसागरजी साहित्यालंकार

प्रस्तुत पद्यावली—यहां पर जो पद्यावली प्रकाशित कराई जा रही है वह उपदेश गच्छसे संबंधित है। इसमें मात्र आचार्योंके नाम ही दिये हैं, और कोई ऐतिहासिक ज्ञातव्य नहीं है, अतः 'पद्यावली' के बनिस्वत इसे 'नामावली' कहना अधिक उपयुक्त जंचता है।

पद्यावलीवर्णित आचार्योंके प्रतिमालेख व उनकी साहित्यसेवाका परिचय देनेका विचार था, किन्तु समयभावसे वह छोड़ दिया है। सम्पूर्ण पद्यावलीको देखनेसे विदित होता है कि पद्यपरंपरा बतलते हुवे कहीं पर किसी भी आचार्यका संबंध नहीं आता, जो ऐतिहासिक दृष्टिसे बड़ी भारी त्रुटी है, तथापि पद्यापरंपराके लिहाजसे इसका महत्त्व अवश्य है।

छंद—पद्यावलीकी भाषा हिन्दी है, रचनाशैलीमें चारणी प्रभाव—स्पष्ट है, रचयिताने छप्पय छंदमें इसे गुंफित किया है, जो भाषासाहित्यका एक प्रमुख लोकप्रिय छंद है। इसका सर्वप्रथम प्रयोग जैन कवि विनिर्मित अपभ्रंश काव्यमें पाया जाता है, संभवतः जैन कवि ही इसके रचयिता भी हों, क्योंकि अपभ्रंश कालके बाद भी जैनियोंने इस छंदको बहुत अपनाया है। पुरातन बहुतसे जैनाचार्यगुणवर्णित पद्य इसी छंदमें उपलब्ध होते हैं। राजस्थानी भाषाके वीरसत्समक साहित्यके लिये तो यह छंद बहुत ही उपयुक्त है। इसमें मनहरण करनेकी अमोघ शक्ति है, साथ ही वनाक्षरी भी बहुत अच्छे ढंगसे प्रकट की जा सकती है। छप्पय याने षट्पद (छहपद), हिन्दीमें एक प्रकारका छप्पय प्रसिद्ध है पर राजस्थानी साहित्यमें इसके तीन भेद पाये जाते हैं—(१) छप्पय (२) शुद्ध छप्पय, (३) टोढो छप्पय इन तीनोंके उदाहरण, नरोत्तमदास स्वामीने "राजस्थानी" वर्ष ३ अंक ४ पृ. ३९ में दिये हैं,—प्रस्तुत पद्यावलीका छंद छप्पयकी प्रथम श्रेणीमें आ सकता है। भैर संग्रहके हस्तलिखित रूपदीपक पिंगल [नि. १७७६ भादो सुदि २ गुरुवार] में बताया है कि कवित्त ही छप्पय है, और राजस्थानी भाषामें कवित्तको ही छप्पय कहते हैं। छप्पय और कवित्तके लक्षणसमक विवादमें मैं इस समय नहीं पडता, पर इतना तो कहे बिना नहीं रहा जा सकता कि प्रस्तुत पद्यावलीमें प्रयोजित छंदमें छप्पयके सम्पूर्ण—लक्षण चरितार्थ नहीं होते।

संवत् १९६० चैत्र शुक्ला तृतीया मंगलवारको प्रस्तुत पद्यावली आचार्य श्रीसिद्धसूरिजीने निर्माण की। यह पद्यावली आधुनिक होते हुए भी इसके रूप पुरातनसे प्रतीत होते हैं। पद्यावलीकी मूल प्रति पाटनमें "केसरबाई ज्ञानमंदिर"में सुरक्षित है, जब मैं संवत् १९९५—९६में वहाँमें चातुर्मास था तब मेघनजीभाईने इसको प्रेस कंपनी मुझे भेजी थी, अतः व अनेकशः कृतज्ञताके पात्र है। यह सर्वप्रथम "श्री जैन सत्य प्रकाश" में ही प्रकट होती है।

॥ श्रीकोमलगच्छानां पट्टावली लिख्यते ॥

(छंद छन्दस्य)

१-८ प्रथमपट्टावलीरूढ, पार्श्वजिन ज्ञानप्रकाशक ।

संजमश्रुतसंपन्न, असिलमज्ञानविनाशक ॥

अहिवालकप्रतिपाल, कमठकुसितमुनित्रासक ।

छरणागतमहहरण, मये भविजनभयनाशक ॥

वसुवेद (८४) संख्य जिनपट्टमवराजत शुभ जिनधर्मधर

सचिवायचरणसेकननिरत सिद्धसूरि श्रीपूज्यवर ॥१॥

द्वितीय पट्ट (२) शुभदत्त, तृतीय (३) हरदत्त सुजानहुं ।

चतुर्थ (४) आर्यसमुद्र, सकलगुनसागर मानहुं ॥

पंचम (५) केशीकुमर, मूप परदेसिय बुद्धे ।

षष्ठ (६) स्वयंप्रभसूरि, यशके तनमन सुद्धे ॥ वसुवेद० ॥२॥

(७) श्रीरत्नप्रभसूरि, पट्ट सातम जब छिनहु ।

मंत्रीमुताहि जिवाय, गच्छ उपकेश सुकिमहु ॥

कर प्रसन्न सचिवाय, कर्म हिंसादिक सुद्धे ।

छत्त तीन सिद्धिब्युह, सह शिष्यन प्रतिबुद्धे ॥ वसुवेद० ॥३॥

अष्टमपट्टप्रविष्ट, यक्षप्रतिबोधप्रकाशक ।

(८) यक्षदेव आचार्य, संघजनविघ्नविनाशक ॥

नवमपट्टावलीरूढ, (९) ककसूरि गुनपूरन ।

(१०) देवसुसूरिसु पट्ट, दिगदोषविचूरन ॥ वसुवेद० ॥४॥

पट्ट इकादश पूज्य (११) सिद्धसूरि पुन बारहु ।

(१२) श्रीरत्नप्रभसूरि, त्रयोदशपट्ट विचारहुं ॥

(१३) यक्षदेवसूरिसु, (१४) ककसूरि मनुसंजक ।

वीरप्रकृतिही विकृति, स्नानशुभविधिसनमंजक ॥ वसुवेद० ॥५॥

(१५) देवसुसूरिसु, पंचदशपट्टप्रमानहुं ।

शशिरसपट्टारूढ, (१६) सिद्धसूरि पुन मानहु ॥

(१७) श्रीरत्नप्रभसूरि, सप्तदश पट्ट बलानिय ।

(१८) यक्षदेवसूरि शु पट्ट, अष्टादश जागिय ॥ वसुवेद० ॥६॥

चंदनदपट्ट (१९) ककसूरि, गुनज्ञानप्रविभु ।

(२०) देवसुसूरिसु विद्यापट्ट, अष्टादशविभु ॥

(२१) सिद्धसूरि पट्ट एकविंश, सिद्धसंपत्तयः ।

नेत्रनेत्रपट्ट पूज्य विज्ञ, (२२) रत्नमङ्गलसूरि य ॥ बसुवेद० ॥७॥

(२३) यज्ञदेवसूरिसु, नयनगुणसु अनीयै ।

अक्षिदेवपट्ट (२४) कङ्कसूरि, गुणवन्त मनीयै ॥

लोचनशरपट्ट (२५) देवगुणसूरि सुखदायक ।

(२६) सिद्धसूरि पट्टविंशपट्ट, मुनिजनगणनायक ॥ बसुवेद० ॥८॥

(२७) श्रीरत्नप्रमसूरिसु, त्रिनवपट्टपूजित जानिय ।

(२८) यज्ञदेवसूरिसु, अष्टविंशतिपट्ट मानीयै ।

उन्नविंशपट्ट, (२९) कङ्कसूरि गुणगर्वरह ।

(३०) देवगुणसूरिसु पट्ट गुणनम अत(ति)वीरह ॥ बसुवेद० ॥९॥

शिवलोचनशशिपट्ट, (३१) सिद्धसूरि सुखकारिण ।

(३२) श्रीरत्नप्रमसूरि, सकलमविज्जनभवहारिण ।

द्वाविंशतपट्टपूज्य, प्रस्तरपंडितलवधारिण ।

(३३) यज्ञदेवसूरिसु, देवगुणपट्ट विचारिण ॥ बसुवेद० ॥१०॥

(३४) कङ्कसूरि चवतीस पट्ट, वेगतपचारिण ।

जिनवचन पुन विपत, सेठ सोमकफी टारिण ॥

देवीदर्शनप्रतस्व, छंड भंडार सुडारिण ।

नाम उमै द्वाविंश, अपरगणशास्त्रानिहारिण ॥ बसुवेद० ॥११॥

(३५) देवगुणसूरिसु पट्ट, गुणसरवर जानीय ।

(३६) सिद्धसूरि गुणगूरि, रागरसपट्ट बखामिय ।

शिवलोचनमुनिपट्ट, (३७) कङ्कसूरि चित जानिय ।

(३८) देवगुणसूरिसु पट्ट, पावकसिद्धि मानिये ॥ बसुवेद० ॥१२॥

गुणनिधि गुणनिधिपट्ट, (३९) सिद्धसूरि सुख जानहु ।

(४०) कङ्कसूरि तपभूरी पट्ट, विधिमुत्तम व्रतानहु ॥

(४१) देवगुणसूरिसु पट्ट, वारविष्णुशिमानहु ।

वीणावाचप्रवीन, हीनक्रिय कलुक प्रमानहु ॥ बसुवेद० ॥१३॥

सकल संघ मिल (४२) सिद्धसूरि, इन्द्रियक बन्धे ।

वारीषिकेन्द्रपट्ट, असिक्तपतेजमम्बुधे ।

पट्ट वरगुण (४३) कङ्कसूरि, शिवकृष्णपट्टक ।

निजमुल पंचप्रमाणप्रब, रच ज्ञानप्रसारक ॥ बसुवेद० ॥१४॥

वेदवेदपट (४४) देवशुभ्रसूरि दुःसहता ।
 त्वेमेका टीका सुप्रब, वचपद पर कर्ता ॥
 वारिचिवांगसुपट, (४५) सिद्धसूरि सिद्धिभर्ता ।
 सागरसपट (४६) ककसूरि, मुदमंगलभर्ता ॥ वसुवेद० ॥१५॥
 हरिमुजमुनिपट, (४७) देवशुभ्रसूरि गुरु ज्ञानिव ।
 वरुणसिद्धिपट (४८) सिद्धसूरि, बहुबुद्धिनिधानिव ॥
 नीरविनिधिपट (४९) ककसूरि, ज्ञानिव गुनज्ञानिव ।
 तास चरण चित काय, नाम नित स्वमुल वलानिव ॥ वसुवेद० ॥१६॥
 (५०) देवशुभ्रसूरिसु पट, पंचासत क्लिो ।
 तव मैसा निज भक्त, सत लख वन व्यय क्लिो ।
 तात कोटिनकोट, ब्रह्म ताको गुरु दिवो ।
 सरशशिपटारूढ, (५१) सिद्धसूरि पुन चिन्तो ॥ वसुवेद० ॥१७॥
 (५२) ककसूरि नावन, पटपूजित जब धारे ।
 वृषवच हेमाचार्य, शिष्य निर्दयो निकारे ॥
 (५३) देवशुभ्रसूरिसु पट, तेपन विराजै ।
 कछन वन निज त्याग, साधु साधन सब साजै ॥ वसुवेद० ॥१८॥
 बाणवेदपट (५४) सिद्धसूरि, पूरुनगुनपुंजहुं ।
 बाणबाणपट (५५) ककसूरि, कीरतकी कुंजहुं ॥
 जिन किय कोट भरोट, प्रगट अत्यंत सुसोमित ।
 (५६) देवशुभ्रसूरिसु, पत्रिसपट अलोमित ॥ वसुवेद० ॥१९॥
 सावकमुनिपट, (५७) सिद्धसूरि शरनागतत्राता ।
 (५८) ककसूरि शरसिद्धिपट, गुनज्ञानविधाता ॥
 (५९) देवशुभ्रसूरिसु पट, इशुनिधि सिद्धिदाता ।
 रसनमपटारूढ, (६०) सिद्धसूरि जगत्वाता ॥ वसुवेद० ॥२०॥
 ऋतुविषुपटारूढ, (६१) ककसूरि जिनमंडन ।
 (६२) देवशुभ्रसूरिसु पट, रसमुज अवखंडन ॥
 रामरामपट (६३) सिद्धसूरि, पूरुनगुनवन्ताहुं ।
 शाकवेदपट (६४) ककसूरि, जपतपजसमन्तहु ॥ वसुवेद० ॥२१॥
 (६५) देवशुभ्रसूरिसु, पट रसशर शुभ चारिउ ।
 तीर्थाटन कर देश, अटि भक्तको सारिउ ॥

दर्शनदर्शनपट्ट, (६६) सिद्धसूरि जब छिगो ।
 आदिनाथको पूज्य, प्रतिष्ठापन जिन किगो ॥ वसुदेव० ॥२२॥
 रसकृषिपट्टारूढ, (६७) ककसूरि तपधारिय ।
 तिन किम गच्छप्रबंध, सकल साधुन सुखकारिय ॥
 (६८) देवगुप्तसूरिसु पट्ट, पटवसु बुद्धिधारिणि ।
 (६९) सिद्धसूरि मुनिराज, पट्ट बडभाग रागनिधि ॥ वसुदेव० ॥२३॥
 मुनिनभपट्टारूढ, (७०) ककसूरि बुद्धिसागर ।
 इतिविनाशनकरन, शरनभयहरनयनामर ॥
 (७१) देवगुप्तसूरिसु पट्ट, ऋषिसासु जानिय ।
 स्वरलोचनपट्ट (७२) सिद्धसूरि, दुःखमोचन मांतीय ॥ वसुदेव० ॥२४॥
 द्वीपदेवपट्ट (७३) ककसूरि, जपतपधारिय ।
 (७४) देवगुप्तसूरिसु पट्ट, ऋषिवेद विचारिय ॥
 तालुत्रिलोचनवदन, (७५) सिद्धसूरि पट्ट मानहु ।
 (७६) ककसूरि गुनमूरि, पट्ट मुनिरस पहिचानहु ॥ वसुदेव० ॥२५॥
 (७७) देवगुप्तसूरिसु पट्ट, पुनि मुनिमुनि मन्त्रिय ।
 ऋषिपुष्टपट्टारूढ, (७८) सिद्धसूरि चित्त अमिय ॥
 तरुनिधिपट्टप्रविष्ट, (७९) ककसूरि चित्त आवहु ।
 दिग्गजनभपट्ट, (८०) देवगुप्तसूरी गुन गावहु ॥ वसुदेव० ॥२६॥
 सिद्धिभवनिपट्ट (८१) सिद्धसूरि, संतनकुलमूषन ।
 मूषरमुजपट्ट (८२) ककसूरि, पुरनतपट्टक ॥
 विषिलोचनगुन (८३) देवगुप्तसूरि पट्टमंडन ।
 पावनपूज्यप्रताप, भविजनमयसंडन ॥
 वसुदेव (८४) संख्य जिणपट्टमवराजत सुभ जिनधर्मवर ।
 सधियायचरणसेवननिरत, सिद्धसूरि श्रीपूज्यवर ॥२७॥

होहा-सोपछा

सिद्धसूरि श्रीपूज्यवर, कोमलगच्छाधीश । विरची यह पट्टावली, जासु वचनवर शीत ॥१॥
 जोनर बा पट्टावली, पट्टहु मुनिहि चित्त धार । सो पावत संसारसैं, शीत पट्टावली चार ॥२॥
 गनिबत बहु प्रेय महीं, ब्रह्म गतसैं अंक । यामे तो ऋजु रीतसैं, गुनिगन गनो निहंक ॥३॥
 वैद्यगुह्यद्विधासविन, चंदनद्वारसम्बोध (१९६०) ।
 किली कह पट्टावली, कलर वासर मोक्ष ॥ ४ ॥ ॥ इति संपूर्णः ॥

જગદુ કવિત્ત

—સંસાહક—પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રીજ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુટી)

અહીં પ્રગટ કરવામાં આવેલું 'જગદુ કવિત્ત' શ્રીચારિત્રવિજયજી જૈન જ્ઞાનમંદિરમાંના એક હસ્તલિખિત પાના ઉપરથી ઉતારવામાં આવ્યું છે. આની રચના ચારણી ભાષામાં અને સવૈયા છંદમાં થયેલી જણાય છે. આ ઉપરથી ચારણ્ય લોકોના હૃદયમાં પણ જાનવીર જગદુ પ્રત્યે કેટલો પ્રસંગાભાવ હતો તે જણાઈ આવે છે. આ કવિતાના રચયિતા કોણ છે અને કોની રચના કરારે થઈ છે, એ સંબંધી કશી માહિતી મળી નથી.

જગદુસાહેબના વખતમાં ભારે દેશમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો ત્યારે જગદુસાહેબના ક્યાં રાજ્યોને કેટલું કેટલું અનધાન થયું હતું, તેમજ કેટલાં અજઞ્ઞેત્રો જોડ્યાં હતાં એ વગેરેનું વર્ણન ચારણી ભાષાની આ કૃતિમાં કરવામાં આવેલ છે. તે વખતના રાજ્યો જગદુસાહે પ્રત્યે કેટલી માનની લાગણી ધરાવતા હતા એ વસ્તુ કવિએ આ કવિત્તમાં વ્યક્ત કરી છે.

પોતાના એકલા હાથે ત્રણ ત્રણ દુકાળની સામે ઝૂમીને જનતાનું રક્ષણ-યોગ્ય કરનાર આ જાનવીર જગદુસાહે ધર્મે જૈન હતા એ જૈનધર્મને માટે મૌરવની બીના છે. જગદુસાહે કેટલી જાનસાળાઓ સ્થાપી હતી તેમજ કેટલા રાજ્યોને અનની સહાય કરી હતી તે બીના આ કવિત્તમાં નીચે સુચ્છ આપી છે—

જગદુસાહે સોરઠ, મૂજરાત, રેવાઈકાના પ્રદેશોમાં ૩૩ જાનસાળાઓ સ્થાપી હતી; મારવાહ, પાટ અને કચ્છમાં ૩૦ જાનસાળાઓ સ્થાપી હતી; મેહપાટ, માળવા, દાહમાં ૪૦ જાનસાળાઓ સ્થાપી હતી. આ ઉપરાંત બીજી નવ જાનસાળાઓ પણ ખુલ્લી મૂકી હતી.

આ રીતે જાનસાળાઓ સ્થાપવા ઉપરાંત જગદુસાહે મૂજરાતના મહારાજ વીસલદેવને આઠ હજાર મૂકા, સિંધના રાજ હમીરને બાર હજાર મૂકા, દિલ્હીના સુરતાણને એકવીસી હજાર મૂકા, માલવપતિને અઠાર હજાર મૂકા અને મેવાડના મહારાજાને બવીસ હજાર મૂકા અનાજની સહાયતા આપી પોતાની કીર્તિ અમર કરી હતી, અને પોતાના અર્ધસાપ્રધાન જૈનધર્મને દ્વિપાલ્યો હતા.

જાનસાળાઓમાં અને બીજી રીતે મળી જગદુસાહે કુલ ૮૦૬૦૭૦૫૦૭૨૫ પ્રમાણ અનાજનું જાન કર્યું હતું એમ આ કવિત્તમાં સૂચવાયું છે. રાય અને રંક બન્ને માટે જોની જાનસાળાનાં દાર સહા માટે ખુલ્લાં રહેતાં હતાં. આ રીતે ત્રણ વર્ષ સુધી અન્નજાનનો પોષ પહેરાવનાર જગદુસાહે બહેતિર વર્ષનું લાંબું અને વચસ્વી છવન પૂરું કરી ભારે સ્વર્ગવાસી બન્યા ભારે રાય અને રંક બધાએ પોતાનો શોકપ્રદર્શિત કર્યો હતો. જગદુસાહેના સ્વર્ગવાસ નિમિત્તે જનતાએ તખોલ (પાન) નો ત્યાગ કર્યો હતો, દિલ્હીમાં સુરતાણે પોતાનો મુગટ પૃથ્વીપર મૂકી પોતાની લાગણી દર્શાવી હતી અને સિંધપતિ હમીરે દસ દિવસ લગી જોજનનો સાગ કરી તેમને જહુમાન આપ્યું હતું.

મહારાજ કુમારપાળના વખતમાં મહુવામાં થયેલ જગદુસા અને આ જગદુસા બન્ને જિન વ્યક્તિ છે એ ખ્યાલમાં રાખવું.

અધિકૃત સ્પષ્ટિ વિવચન ક્યાં પછી મૂળ કવિત્ત નીચે અપવામાં આવે છે.

અથ કવિત્ત જગદુસાહરા લિખ્યતે ।

હુંદર સુર સુચિચારે, જોય લેલા સરય જોતાં ।

તારા જન્મ । કરમ્મ, હોલો લંચારદ કેતાં ।

કાંત હોય વિચાર, કાલે રસ હોય કદીસે ।

જગદ જગત્ત ઝીવત્ત, રસ અથ અપમી લીસે ।

तेजम दोष आये तुरत, जह भण्डारहुं भरभरे ।
 जगद्भो साह सोलातणो, करग मन सबखे करें ॥१॥
 बचन सिधवां इत्त, नगर तीहां दीध भीहलें ।
 तेजमतुरी तुरत दोष, जिध देष दिखलें ।
 आये गुर आगलें करें, तिहां सोवन कीघो ।
 परदेस परमोम डाव, तिर मनह दीघो ।
 सुंकीया सगह सह महिपवी, मन, लीजे मन अगलें ।
 जगद्भो साह सोलातणो, कालदोष हण पर कलें ॥२॥
 पडे पंड दुकाल, देस गुजर सोरडह ।
 ईवर नर गैवरें, अनरस टलें बिसरह ।
 डोंभू मुंके माइया, धरण मेली भरतारें ।
 मलेछ झुर आलुच, हण युग यह आधोरें ।
 दुथीयां दीयें लाजालवां, निस्दिन आयें पथीयां ।
 जगद्भो साह सोलातणो, पुरें भास अनवीयां ॥३॥
 पडे तीन दुकाल, देस गुजर सोरडह ।
 पडे तीन उतराध, अन्न रस टलें बिसरह ।
 पडे तीन पुरव, अन्न आख्यां नह दीडो ।
 पडे तीन पछीम, पाप सही पृथवी पैयडो ।
 हेकही पंड बिधि पंड होय, करग साही उमो कीयो ।
 जगद्भो साह सोलातणो, दान राव तिण पर दीघो ॥४॥
 राय सोरड गुजरात, मन दे साल बतीसह ।
 मारवाड ने घाट, काछ अन दीजे तीसह ।
 मेदपाट मालवें, सयल अहतीस सवालन ।
 दिल्ली मण्डल देस, पुरव अनबानक बारह ।
 हम कीया पत्र तांवा तणा, दाने दुखम मंडीयो ।
 जगद्भो साह सोलातणो, शत्रूकार (सभ्रागार) हम मंडीयो ॥५॥
 मुंडा माठ सहस दीध, बीसल वणवीरह ।
 बोर सहस मुंड, दीध सिधवें इमोरह ।
 गंजनवै सुरताण, सहस मुंडा ईकवीसह ।
 मालव सहस अहार, सहस मेवाड बतीसह ।
 रायां सुभार हण पर इधो, बोरें हैं तेडोतरें ।
 जगद्भो साह सोलातणो, की प्रसीध पबडोतरें ॥६॥
 इन्द्र कहें देवतां, एक में अचरीअ दीडो ।
 मो पहिचलो मदीयलें, कहि कुण पावस मुंडो ।
 जही इन्द्र आदिचें, सदा जुगकरण सुगलें ।
 आयो अवधी मज्जार, रीधमाती बरसा लें ।
 बरसाह बिने बायो बरे, जिहां जिहां पटंभर आचोयो ।
 जे कार बर वि सोनुं जुगह, आप इन्द्र बरबांयो ॥७॥

सरग हुंता संखरे, देस पडीयो ठुकाह ।

बडा सैंहर उजड, बाहर बडपो श्रीमालह ।

७८ अन ककं मधूल, धार घृतनी देवाहुं ।

मांहुं उणरो ठाह, के जीवतको संहांक ।

पापोयो पडीयो नें साइजी मिसवा, बोलवंध बांध्यो करो ।

जगहुमा जाणदे जीवतो, तो नावूं काल पणडोतरो ॥८॥

अखी अडब कही एक, साठि जिण कोड सनयें ।

खितर लास पंचसत, सहसे जिब तीसह मज्ये ।

सात सहस पचबीस, अन संख्या दे परीं ॥

जगहु जगत जीवाड, सबल धर पृथ्वी सहेती ।

पालग एहुओ जुग पेसता, करग जग उपर कीयो ।

जगहुए रांक जीवाडीयां, दान अन पतो दीयो ॥९॥

पांच बरस पंचास, सिध ताय सेवा कीधी ।

बर दीनो बरदाव, तेह रीच इधक उपनी ।

सोवन साटे अन, बरस नवतीन बलांहुं ।

दीयो वत्त दातार, ईद ताय ओपम भाणुं ।

जीवीयो बहोसर बरस लग, चंद लगे अस बाडनैं ।

जगहुओ साह वैकुंठ हुओ, कलयुग नाम कहाडनैं ॥१०॥

नयण नीर भरता, मुंकउ र(रं)जन तंबोलह ।

जदी जगहुओ अथम्यो, हुओ गुजरात वंदोलह ।

गंजणवे सुलतांन, महीयल उतारे सीसह ।

सिधपती हमीर तजें, मोजन इस देसह ।

पतला राव संग्रह भया, मित मिंदर भयो पेसजों ।

जगहुआ साह जदी अथम्यो, साह राव सोलातयो ॥११॥

इति जगहुसाहारा कवित संपूर्ण ।

अनुपूर्ति

(श्रीभुत भजनबाल इक्षपतराग 'अभर संपादित 'श्री जगहुसरित'ना पृष्ठ १५६अ
उपायेन जगहुकविन अर्द्ध नीचे आपवाभा आवे छे)

जगहुशानां गवातां कवित

नवकरबालि मणिहला, तीहुं जगला बार ।

दानशाल जगहुतणी, पोहवे प्रथमुद्धार ॥१॥

देवा, सोरठ, गुजरात, दानशाला तेतीसैं ।

मारबाड ने घाट, काळ इन दीजे तीसे ॥

मेवपाठ, मालवे, डाल खालीस संबाले ।

डल मण्डल, उत्तराद, प्रबल अनथामक बारे ॥

इम कीया पत्र जांबातयां, दानेहु सजबडीय ।

जगहुआ साह सोलातये, सनुकार इन मंडीय ॥२॥

मूडा माठ सहस्र, दीध बीसल वणवीरे ।
 मूडा बार सहस्र, दीध सिधवे हमोरे ॥
 मंजममे सुलतान, सहस्र मूडा इकबीसैं ।
 मालवे पत्र अडार, मने मेवाड बासीसैं ॥
 राया स भारण एण तर डुवो, संवत् बारतीडोसरे ।
 जगदया साह सोलातणे, करी प्रसिद्ध पनडोसरे ॥३॥
 अडुय मूड सहस्सा बीसलरायस्स, बार इम्मीरा ।
 इगवीस सुरसाण तई दिणा जगडु मुम्भिकणे ॥४॥
 दामसाल जगदुतजी केती हुई संसारि ।
 नवकरवाली मणिव जे, तोहि अगाल धिखारि ॥५॥

१ थी ३ अक्षित मेरणीना मे०२२६३ रा. रा. नथुबाई पीताम्बरभाई दास आ०५८.

४ थी ५ ३८. सुधरना पुस्तकधी उद्धृत.

जैनोमें धारणी—पूजा (लेखक:—डा. बनारसीदासजी जैन)

धारणी बौद्ध धर्मका पारिभाषिक शब्द है । इसका अर्थ है अलौकिक शक्तिको धारण करने वाली, अथवा भूत पिशाच आदिके दुष्ट प्रभावको पकड़कर रखने वाली अर्थात् उससे बचाने वाली । वास्तवमें धारणी बौद्ध मन्त्र या स्तोत्रको कहते हैं जिसका प्रयोग मनोरथ—सिद्धिके लिये किया जाता है । जैसे—अनावृष्टि, रोग, महामारि, भूत पिशाचादिको दूर करनेके लिये, तथा युद्धमें विजय, धन, पुत्रादिकी प्राप्तिके लिये ।

भारतवर्षमें मन्त्र विद्या बड़ी प्राचीन है । वैदिक, विशेषकर आथर्वण, मन्त्रोंका प्रयोग अभीष्ट सिद्धिके लिये होता था । बौद्ध धर्मको भी ऐसे मन्त्रोंकी आवश्यकता हुई । पालीके कई “सुत्त” (सूत्र) “परित्ता” (रक्षामन्त्र)के तौर पर प्रयुक्त होने लगे । महात्मान संप्रदायने भी कुछ सूत्रोंसे मन्त्रों (धारणी)का काम लिया । निश्चयपूर्वक तो नहीं कहा जा सकता कि धारणियोंकी रचना कब प्रारम्भ हुई । फिर भी विक्रमकी तीसरी शताब्दीमें धारणियोंकी सत्ताके प्रमाण मिलते हैं । लेकिन भगवान् बुद्धके समयमें इनका अस्तित्व सिद्ध नहीं होता, बल्कि उस समय यज्ञ, बलि, मन्त्र आदिका बहुत प्रचार था । बौद्ध धर्मकी महात्मान संप्रदायके साहित्यका धारणियाँ एक प्रधान और विशाल अंग हैं । नेपाल देशसे पचासके लगभग धारणियाँ मिली हैं । कई एक तिब्बत, चीन, जापान तथा मध्य एशियासे उपलब्ध हुई हैं ।

धारणियोंकी भाषा पालीप्रभावान्वित संस्कृत होती है । इनके प्रारम्भमें एक कथानक सा होता है जिसमें वह बताया होता है कि प्रस्तुत धारणिका आविर्भाव कैसे और किसके लिये हुआ । इसके बाद मूल धारणी अर्थात् देवताके आवाहन पूर्वक मन्त्रपद, बीजाक्षरादि बणा—डों सुट । सुट । खट । खट । खिटि । खिटि । खुट । खुट । सुक । सुक । सुख । सुख । मुरुख । मुरुख इत्यादि । इनके अनन्तर धारणीका माहात्म्य रहता है ।

स्वेताम्बर मंडारोमें एक धारणीकी अनेक प्रतियां पाई जाती हैं जिसका नाम है (आर्य—) वसुधारा धारणी । जैन ग्रन्थावली (पृ. ३६७)में स्पष्ट लिखा है कि यह वसुधारा किसी बौद्ध आचार्यकी रचना है । पंजाबके पंच मंडारोमें ही इसकी नौ प्रतियां मिली हैं । जैन मंडारोमें बौद्ध ग्रन्थोंका मिलना आश्चर्यकी बात नहीं । आश्चर्य यह है कि वसुधाराधारणीकी, जो प्रत्यक्ष बौद्ध रचना है, जैनोमें पूजा क्योंकर होने लगी । जैनधर्ममें निवृत्ति प्रधान है । जैन लोग वीतराग द्वारा प्रतिपादित निवृत्ति मार्ग पर चलने वाले भिक्षु समुदायके उपासक हैं । ऐसी दशमें मन्त्र, तन्त्र, यन्त्र आदिमें उनको रुचि और श्रद्धा नहीं हो सकती । यूँ तो प्राचीन जैन साहित्यमें मन्त्र तन्त्रके उल्लेख विद्यमान हैं, परंतु स्वार्थसिद्धिके लिये उनका प्रयोग निषिद्ध है । ऐसा प्रतीत होता है कि वैदिक और बौद्ध मन्त्रसे प्रभावित होकर जैनोने भी इनको अपनाया और अपने मन्त्रव्योम्हा रंग देकर भैरवपद्मावती—कल्प, नमस्कार—कल्प, शक्रस्तव—कल्प, सूरिमन्त्र—कल्प आदिकी रचना की ।

प्रतीत होता है कि जैनधर्ममें धारणी—पूजाकी प्रवृत्ति कराने वाले यति लोग थे । ग्रन्थमें यतियोंने जिनशासनकी बड़ी भारी सेवा की, लेकिन पिछले तीन चारसौ बरसोंमें वे आचार—शिथिल और इन्द्रियासक्त होगये । अब बहुतसे यति धनके लोभी होगये, संभव है कोई यति नेपाल देशको गया होगा या उसकी भेंट किसी नेपाली बौद्ध लामा (भिक्षु) से हुई होगी । लामाके पास वसुधारा—धारणी देखकर यतिने धारणी ले ली होगी और बदलेमें लामाको मलयगिरिकृत टीकावाली सूर्यप्रज्ञासिद्धिकी प्रति दे दी होगी, क्योंकि नेपालसे जो बौद्धग्रन्थ भारतमें आये उनमें सूर्यप्रज्ञासिद्धि एक प्रति थी । इसके अतिरिक्त और कोई जैन ग्रन्थ नेपालमें नहीं मिला । यतिने सोचा होगा कि वसुधारा शब्द जैन सूत्रोंमें अपने साधारण अर्थ 'धनवृद्धि'में प्रयुक्त हुआ ही है । जैनोको इस पर विश्वास हो जायगा । वे लोग व्यापारी और धनी हैं । समझेंगे कि वसुधारा पूजनसे धनकी वृद्धि होगी । इससे यतियोंको भी लाभ होगा ।

उपर्युक्त कथन अनुमान मात्र है । संभव है, वास्तव कारण कुछ और ही हो ।

वसुधारा—धारणीको भगवान् बुद्धने सर्वप्रथम सुचन्द्र नामा भ्रातृकको दिया । सुचन्द्र पहले तो बड़ा धनवान् था, परंतु समय पाकर निर्धन हो गया । यह सदाचारी और अत्यंत धार्मिक था । इसके बहुत संतान थी जिसका भरणपोषण कठिन हो गया । एक दिन सुचन्द्र भगवान् बुद्धके पास आया और उसने उनसे ऐसा उपाय पूछा जिससे वह फिर धनी हो जाय । भगवान् ने उसे वसुधारा—धारणी प्रदान की । इसके प्रभावसे सुचन्द्र फिर धनी हो गया ।

वसुधारा—धारणीकी पूजा भरवाडमें अबतक प्रचलित है । दीवालीकी रातकी आरतके बीच इसका पाठ करती या यतियोंसे सुनते हैं । जब पाठ होता है तब दूध—पानी मिश्रणमें बेल के जिनमूर्ति के दुग्धचारा पड़ती रहती है । रात्रिजागरण भी होता है । यन्त्रमें पुस्तककी पूजा की जाती है । इसकी कोई २ प्रति सुनहरी रंगहस्ते बड़े सुन्दर अक्षरोंमें लिखी मिलती है ।

[સમીક્ષના બીજા પાનાથી શરૂ]

આ પ્રમાણે સમીક્ષના શિલાલેખને ચોખ વિદાનો, પ્રિયદર્શીને અશોક હોવાના પુરાવા તરીકે જે લખે છે તેને બદલે આ બન્ને સમ્રાટો બિન્ન હોવાનું બહેર કરે છે, એટલું જ નહીં પણ અશોક તો શાસન કાતરાવનારનો મુરખી હોવાનું બહેર કરે છે. ઉપરાંત અશોક જે ધર્મ પાળતો તેનાથી જુદા જ ધર્મમાં તેણે પ્રવેશ કર્યાનું બહારે છે, કેમકે તેમ ન હોત તો નવા ધર્મના ઉપાસક બનવા માટે તેને અશોકની અનુમતિ લેવાની જરૂર જ ન રહેતી. અશોકનો જે ધર્મ હોય તે ધર્મમાં તો તેનું સ્થાન સ્વાભાવિક રીતે જ ગણી લેવાય. અનુમતિની જરૂર તો બીજા ધર્મમાં પ્રવેશતું હોય તો જ ગણાય.

વળી શિલાલેખમાં અશોકની પૂર્તિ કરીને ફરારેલ ઉપરાજા અર્ધવાણી કદપનાને સાહિત્યિક પુરાવાથી સમર્થન મળતું હોઈને તે વધારે સ્વીકાર્ય પણ લેખવી રહે છે. હકીકત એમ છે કે અશોકની પૂર્વેના મૌર્યવંશી, નંદવંશી, તથા શંશુનામવંશી સમયા રાજાઓ જૈનધર્મ પાળતા હતા તે તેમના શિક્ષાઓ તેમજ અન્ય પુરાવાથી સાબિત થાયેલ છે. (જુઓ પ્રાચીન ભારતવર્ષ, પુ. ૧-૨ માં તેમનાં વૃત્તાંતો), માત્ર અશોકે જ, તિબ્બ-રક્ષિતા નામે લાવણ્યવતી બૌદ્ધધર્મી મુવતીના મોહમાં પડીને બાપદાદાએ પાળેલ જૈન ધર્મનો અસ્વીકાર કર્યો હતો. પરંતુ તેથી પછી તરત આદીએ બેસનાર તેના બન્નેક અને અંધ પુત્ર કુષ્ણહનો પુત્ર જે સંપ્રતિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેણે પોતાના મુરખી અને પૂજ્ય દાદા શ્રી અશોકની સંમતી લઈને બાપદાદાએ પાળેલ જૈનધર્મ પુનઃ અંગીકાર કર્યો હતો ને આ બનાવ રાજ્યાભિષેક થયા પછી શિલાલેખોમાં કાતરાબા પ્રમાણેના સમયે જ બન્યો હોવાનું જૈન સાહિત્યમાં નોંધાયું છે. એટલે બહુ અરસપરસ પૂર્ણ અંશે મળતું હોઈને એ નિશ્ચય રહે જ માનવું રહે છે. બપારે બૌદ્ધ સાહિત્યમાં અશોક વિશે આમાંનું કંઈ પણ બન્યાનો ઉલ્લેખ સરખાય નથી.

સાર:—(૧) અશોક અને શાસન કાતરાવનાર પ્રિયદર્શી બિન્ન છે, એટલું જ નહીં. (૨) પણ અશોક બપારે ધર્મે બૌદ્ધ છે ત્યારે પ્રિયદર્શી પોતે પોતાની વડવાઓની પેઠે જૈનધર્મી છે. વળી આ હકીકતને સાબિત કરતા લગભગ સવાસો પુરાવાઓની તારવણી કરીને પ્રગટ કરેલ “સમ્રાટ પ્રિયદર્શી” બાને બુદ્ધથી મનાયેલ મહારાજા અશોક અથવા જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ” નામે પુસ્તકના અંતે વાચક વર્ગને સુત્રમ થવા પાંચ પરિક્ષિટો જોડ્યા છે. એકમાં ખુદ પ્રિયદર્શીના શિલાલેખ અને રથલ લેખમાંથી જ બહુ પુરાવા, બીજામાં ચીનાર્થ યાત્રિક કાશિયાન કવિત ૬, ત્રીજામાં હયુએનસાંગ કવિત ૨૫, ચોથામાં વિદાનો કથિન સ્થળોનાં ૫, પાંચમામાં જુઓનીવનને લગતા ૧૧ એમ અનેક દૃષ્ટિયે ૫ પરિક્ષિટો બનાવેલ છે. એટલે ચોક્કસ થાય છે કે અરિકના શિલાલેખે સમ્રાટ પ્રિયદર્શીના ધર્મ અને બક્ષિતવ અંગેના નિર્ણય માટે એક અતિ ઉપયોગી અને અફર અવિશ્વાસિક તરવ પૂરું પાડ્યું છે. (૩) વળી આ ઉપરથી નિદ્ધ થાય છે કે પ્રિયદર્શીના રાજ્યાભિષેક પછી કેટલાયે વર્ષો સુધી સમ્રાટ અશોક જીવતો રહ્યો છે. આ હકીકતને બૌદ્ધસાહિત્યથી પુષ્ટિ મળે છે.

(૪) વળી સંપ્રતિએ રાજ્યાભિષેક પછી અમુક સમયે જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યાની હકીકત જે જૈન સાહિત્યમાં વર્ણવાઈ છે તેને શિલાલેખી પુરાવાઓથી સમર્થન મળે છે.

(૫) તેમજ સેટેક ક્લકસ એક્ પી ઈસ્ટ પુ. ૨૨ માં મરકુમ પ્રિ. હરમન જેઠામીએ સંપ્રતિને જે fabulous Prince (કાષ્ઠનિક કુંવર) તરીકે ઓળખાવ્યો છે તથા અણપિ સીખવાતા ભારતીય ઇતિહાસમાંથી સમ્રાટ સંપ્રતિનું જે અસ્તિત્વ જ બુદ્ધી નાંખવાનાં બાબતું છે તે બહુ મૂલ્ય ભરેલું છે એટલે કે ઉપરાજા પાંચે મુદ્દા પરિકા ચામના શિલાલેખની પ્રથમ એ સંક્રિત ઉપરથી જ સ્વયંસિદ્ધ થઈ જાય છે.

ફરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

અમવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

અમવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને સમતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક બિજાબિજા લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો ફળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય રોડ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર કોવાના આલેખોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ચીજ, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય ફરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના બેડી રૂપિયા.

અમવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

પ્રજ્ઞાતાના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કુભાર દેસાઇએ દોરેલું મુદ્રિત ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો રોડ આનો).

—લેખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેસિંગલાઈની વાડી, બીકાંડા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મનભાઈ જોડાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોર કોલોનિયલ પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. મુદ્રક:-ચીમનલાલ જોડાભાઈ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેસિંગલાઈની વાડી, બીકાંડા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૦. અંક ૬] ત્રી-ચીમનલાલ ગોઠળદાસ શાહ [ક્રમાંક ૧૧૭

વિ ૫૫ - દર્શન

૧	‘મર્ગીન અને ‘જન સાહિત્ય’ કે વિષયને કુલ વિલેપ માત્ર .	
	શ્રી અમરચંદ્રજી નાદરા	ટાઈટલ પાનું ૨
૨	ધોધાપદનાં જિનમંદિરો : પૂ. બ્ર. મ. શ્રી. પુરુષરવિજયપદ	૧૧૫
૩	જિનદર્શનને અનેકાન્તવાદ : પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ.	૧૧૬
૪	જિન કૃતિદ્વયને કોમલ - ડૉ. વનામીલાલ જૈન	૧૭૧
૫	ધન સાર્થવાદ : પૂ. જી. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી	૧૭૫
૬	કેટલાંક પ્રાચીન જૈનદર્શિત્ય રચનાઓ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયપિતૃપદ	૧૮૧
૭	આતરસુઆરથ શ્રી વાલુપૂજ્યજિનવિનિતિ : કેપ્ટન એન. આર. દાવજી	૧૮૬
૮	પ્રવચન-પ્રકાશના : પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયપદમુનિજી	૧૮૨
૯	‘માર્ચ વસુધારા’ કે સમ્બન્ધને વિશેષ જ્ઞાન : શ્રી અમરચંદ્રજી નાદરા	૧૮૧

સવાનમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક આણ અંક-ત્રણ આના

‘संगीत अने जैन साहित्य’के विषयमें कुछ विशेष बातें

लेखक:—श्रीयुक्त अणवरत्नजी बाह्दा

‘संगीत अने जैन साहित्य’ शीर्षक लेख ‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के गत ८ वें अंकमें छपा है उसमें प्रो. हीराबाबजी कापडियाने संगीत संबंधी जैन उल्लेखोंका निर्देश किया है। इस सम्बन्धमें जो विशेष बातें मेरी जानकारीमें हैं नीचे दी जाती हैं—

(१) इस सम्बन्धमें २ लेख पहले भी प्रकाशित हो चुके हैं: १—‘भारतीय संगीतनृत्य ऐतिहासिक अवलोकन’ लेखक—अध्यापक नारायण मारेभर खरे, प्रकाशित ‘पुरातत्व’ वर्ष १ अंक ३, वर्ष २ अंक १ के पृ. २९ से ३५ तक जैन संगीत साहित्यकी चर्चा की है। २—‘कुछ जैन ग्रन्थोंमें संगीत चर्चा’ लेखक—बी. रावबन् एम, ए., पीएच. डी.। प्रकाशक—‘जैन सिद्धान्त भास्कर’ भा. ७, किं. १।

(२) संगीत विषयक एक अन्य उपयोगी दिगम्बरीय जैन ग्रंथ “संगीत समयसार” त्रिवेन्द्रम् संस्कृत सिरिज प्रावणकोरसे प्रकाशित है। इसके रचयिता पार्श्वदेव हैं। इस ग्रंथका विशेष परिचय ‘जैन सिद्धान्त भास्कर’ के भा. ९ अं. २ भा. १० अं. १ में प्रकाशित है।

(३) सुभाकलशरचित संगीतोपनिषद्सार की ४ प्रतिमें बीकानेर स्टेटकी अनूप संस्कृत लायब्रेरीमें विद्यमान हैं, जिनके आधारसे इसका संक्षिप्त परिचय इस प्रकार है—इस ग्रंथमें ६ अध्याय हैं जिनके नाम व श्लोकोंकी संख्या क्रमशः नीचे दी जाती है—

- १ गीतप्रकाशनो प्रथमोऽध्याय, श्लोक ९४.
- २ प्रस्तरादिसोपाश्रयतालप्रकाशनो नाम द्वितीयोऽध्याय, श्लोक ९८.
- ३ गणस्वररगादिप्रकाशप्रकाशनो तृतीयोऽध्याय, श्लोक १२७.
- ४ चतुर्विधवाद्यप्रकाशनो नाम चतुर्थोऽध्याय, श्लोक ९९.
- ५ नृत्यांगोपांगप्रत्यंगप्रकाशनो पंचमोऽध्याय, श्लोक १४१
- ६ नृत्यपद्धतिप्रकाश नाम षष्ठोऽध्याय, श्लोक १५२.

इस ग्रंथकी प्रशस्तिमें ही मूळ संगीतोपनिषद् सं. १३८० में रचनेका उल्लेख है। मूल प्रति अभी मेरे अवलोकनमें नहीं आई। किसी सज्जनको प्राप्त हो तो उसका परिचय प्रकाशित करें।

(४) अन्य कई जैन विद्वान भी संगीतज्ञ हुए हैं, पर उन्होंने ग्रंथ नहीं बनाये, जिनमें नरचंद्रसूरिजीके संगीतज्ञ होनेका उल्लेख उपर्युक्त ‘संगीतोपनिषद्सार’ में हो पाया जाता है। उपदेशमच्छप्रबंधसे ज्ञात होता है कि देवगुप्तसूरि बीणावादनमें बड़े ही आसक्त थे। श्रीसंघके निषेध करने पर भी अपनी संगीतप्रियताके कारण उसे न छोड़ सके इसी लिये अंतमें अपने पद पर ककसूरिको स्थापित किया, स्वयं पद त्याग कर लट देशमें चले गये।

अभी थोड़े वर्ष पहले बीकानेरके कई यति संगीतके विशेषज्ञ माने जाते थे। उनके बनाये हुए रागरागिणीके पद आज भी जैनैतर संगीतज्ञ भी बड़े प्रेमसे गाते हैं। जिनसमुद्र-सूरि आदिने रचित रागमाला भी उपलब्ध है। समयसुंदरजीने जिनचन्द्रसूरिगीतमें ३६ रागिणीके नामोंका समावेश किया है। व अन्य एक स्तवनमें ४४ रागोंका नामनिर्देश किया है।

॥ अर्हत् ॥

અસિલ મારતવર્ષાય જૈન ચેતામ્બર મુર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનવર્ષ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુસવવ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ || વિક્રમ સં. ૧૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૨૧૭૨ : ઈ. સ. ૧૯૪૫ || કર્માંક
અંક ૧ || ભેદ શુદ્ધિ પ્ર. ૧ : શુક્રવાર : ૧૫ મી જુન || ૧૧૭

ધોધાખંદરનાં જિનમંદિરો

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કુરંધરવિજયજી

શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રભાવપૂર્ણ પ્રતિમાથી શોભતું ધોધા નગર સાગર કિનારે વસેલું છે. એક સમયે જેના કિનારે સેંકડો જહાજો નંગનાં, બ્યાં વેપાર લમધાકાર ચાલતો, જેની જહોજલાલી દેશવિદેશ પ્રસિદ્ધ હતી, બ્યાંની ઉત્તિ અને સમૃદ્ધિ સમજાવતી 'લંકાની લાડી ને ધોધાનો વર' 'હીરો ધોધે જઈ આવ્યો ને ડોલે દાઢ દઈ આવ્યો' વગેરે કહેવતો ગવાતી, બ્યાં જૈનધર્મની જમૃતિ પૂર્ણ જોશમાં હતી, એ જ ધોધાની સ્થિતિ આજે ખેદજનક છે. બ્યાં ગેટીગેટી મહેલાતો હતી ત્યાં ખડેરો છે, બ્યાં જનતા કલરવ કરતી હતી ત્યાં પક્ષીના સખો પણ નથી સંભળાતાં. છતાં પુણ્યસથાને શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુનાં પ્રાચીન સાત મંદિરો તથા ભકિતભાવથી મંદિરોની સામવણી કરનારા આવકાના લગભગ ૭૫ થર ધોધામાં છે. હાલ પણ તે તીર્થની યાત્રા કરતાં ઉત્સાહ અને આનન્દ જાગે છે. આ લેખમાં તે મંદિરોનો પરિચય અને જાણવા યોગ્ય ઐતિહાસિક હકીકતોનું ટૂંકે ટિંગૂફાઈ કરાવવામાં આવે છે.

૧. શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર—ગામના મુખ્ય ભાગમાં આ વિશાળ મંદિર આવેલ છે. તેમાં પ્રવેશ કરતાં આપણે એક મહાન રાજદરબારમાં પેસતાં હોઈએ એવા ભાવ જાગે છે. ધોધોરાનું, મહુવાનું અને ધોધાનું આ મંદિર—એમ ત્રણે દેરાસરો એક જ સિંદ્રિયએ—હારીમરે બનાવ્યા હોવાનું કહેવાય છે. તે ત્રણેની બાંધણી પણ એક સરખી છે. વિશાળ સિંખર અને વિશાળ રંગમંડપવાળું આ મંદિર દૂરદૂરથી પણ આંખને આકર્ષે છે. મૂળનાથક શ્રી નવખંડ પાર્શ્વનાથજી છે. તે પ્રતિમા સંખંધી હકીકત આ પ્રમાણે સંભળાય છે. વર્ષોપૂર્વે—ભાવનગર સહેર વચ્ચે તેથી પણ અઝાઉ—વડવાના એક કૂવામાં આ પ્રતિમાજી હતી. સાસનદેવે એક ભકતને સ્વપ્ન આપ્યું કે જુહાજુહા નવખંડવાળા આ પ્રતિમાજી કૂવામાંથી બહાર કાઢી નવ દિવસ સુધી નવમણ કાઢાની લાપ્તીમાં (કંસારમાં) લાંકારી રાખવા એટલે તે નવે ખડો સંધાઈને પ્રતિમાજી અખંડ થઈ જશે. ભકતે તે પ્રમાણે કર્યું. પરંતુ મણત્રી ફેરે—જનતાના આગ્રહથી નવ દિવસ પૂરા થયા પછી કાઢવાને બદલે નવમે દિવસે જેમું ને પ્રતિમાજી બહાર કાઢ્યાં. જોકે નવે ખંડ સંધાઈ ગયેલા પરંતુ એક દિવસની ન્યૂનતાને કારણે સાંધાઓના આંકાઓ પણ ન દેખાવા જોઈએ તે દેખાય છે. હાલ પણ તે નવે નવ આંકાઓ સ્પષ્ટ જણાય છે. કળાન્તરે તે પ્રતિમાજી ધોધામાં પધાર્યાં. હાલ ભાવનગરમાં શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું જિરમ છે તે ધોધાથી આવેલ છે.

હજી પશુ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શાસનદેવી પદાવતીજી બાવનમર મોટા મંદિરમાં છે, ને શ્રી આદિવાય પ્રભુના શાસનદેવી ચક્રેશ્વરીજી ધોધાના મંદિરમાં છે.

શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથ પ્રભુ ક્યારે પ્રકટ થયા ને ધોધામાં ક્યારે પધાર્યા તેની ચોક્કસ માહિતી કંઈ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. પણ છેલ્લા ત્રણ સો વર્ષથી તે ગિમ્મ ધોધામાં વિરાજે છે. એટલે તે પૂર્વે પ્રકટ થયા હોવાનું સહજ છે. ૧૭૧૭ની સાલમાં ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિ-જયજી મહારાજે ‘સમુદ્રવહાણ સંવાદ’ ધોધામાં રચ્યો, તેમાં શ્રી નવખંડ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું સ્મરણ કરેલ છે. સં. ૧૭૨૦ની સાલમાં અહીં ચાતુર્માસ રહેલ ઉપાધ્યાય શ્રીકુંઝરવિજયજી ગણિના ઉપદેશથી સકલ સધે ભરાવેલ ધાતુમય તીર્થપટ્ટના લેખમાં શ્રીનવખંડા પાર્શ્વનાથનો ઉલ્લેખ છે. તે લેખ આ પ્રમાણે છે.

સંવત્ ૧૭૨૦ વર્ષે આલો ઘવિ ૧૩ દ્વસ્તાર્કે શ્રી ઘોષાબન્દિરવાસ્તવ્યસકલ-સજ્જન કારિતસ્તીર્થપટ્ટઃ ॥ પ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રીતપાગચ્છનાયક મહાં શ્રી ૫ શ્રી વિજય-વેશ્વરીશ્વર-પટ્ટાલકાર સકલમહારકશિરોમણિ મહારક શ્રી ૫.શ્રી વિજયપ્રમ-સુપિમિઃ । ઉપવેશાત્ મહોપાધ્યાય શ્રી ૫ શ્રી જનવિજયગણિ-તચ્છિષ્ય સકલ- (પાઠક)વાચકશિરોમણિ ઉપાધ્યાય શ્રી ૫ શ્રી કુંઝરવિજયગણિ ચાતુર્માસિકસ્થિતેન । શ્રીનવખંડપાર્શ્વનાથપ્રસાદાત્ । શ્રિયેડસ્તુ ।

આ પટ્ટ ધણી દર્શનીય છે. તેના મધ્ય ભાગમાં સમવસરજી છે. તેની જમણી બાજુમાં શ્રી કુંઝવિજય તીર્થ અને બાજુ તીર્થ છે. કાચી બાજુમાં ગિરિનારજી, અષ્ટાપદાવતાર અને સમેતશિખર તીર્થ છે. ઉપરના વિભાગમાં વીસ વિહરમાન જિન અને નીચેના ભાગમાં શ્રી નવપદજી છે. ૨૮૦ વર્ષ પૂર્વે ભરાયેલ-રમણીય-ધાતુમય આ પટ્ટ કાળક્રમે ઘસાઈ ગયેલ છે. છતાં આરીકાપ્રથી તપાસતાં સર્વ રૂપદ દેખાય છે. દરેક તીર્થ ઉપર નામ પણ લખેલ છે.

આ મંદિરમાં અન્ય પણ પ્રાચીન અને ચમત્કારિક ગિરમો દર્શનીય છે.

૨. શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું મંદિર—શ્રી નવખંડા પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મંદિરની સન્મુખ શ્રીનેમિનાથ પ્રભુનું મંદિર છે. તેમાં પણ પ્રતિમાજીનો પરિવાર સારા પ્રમાણમાં છે. બીજા હાલમાં ૨૦--૨૫ વર્ષ પૂર્વે ધોધાથી માધલ-દોઢ માધલ દૂર દરિયામાં આવેલ પીરમએટમાંથી ખડક ધોવાતાં એક ભોંયકે પ્રકટ થયું ને તેમાંથી ધણી પ્રાચીન વસ્તુઓ નીકળી, તે સાથે ધાતુનાં ૪૦ ગિરમો પણ પ્રકટ થયાં હતાં, તે પણ આ મંદિરમાં પધ-રાવવામાં આવ્યાં છે. તેમાંનાં ધણાખરાં ગિરમો ૧૨મા ને ૧૪મા સૈકાના શ્રીરત્નપ્રભસુરિજી વગેરે પ્રાભાવિક પુરુષોએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલ છે. પ્રતિમાઓ મોટે ભાગે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની છે. દરેક પ્રતિમાની એક ધણી બળ્ય અને આકર્ષક છે.

૩. શ્રી સમવસરજીનું મંદિર—શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના મંદિરની જમણી બાજુ ઉત્તર દિશામાં સમવસરજીનું મંદિર છે. તેમાં એક ધાતુમય રમણીય સમવસરજી છે ને પાપાણુનું એક સમવસરજી તેની જ બાજુમાં છે. બન્ને ઉપર લેખ છે. તેમાં એક લેખ ૨૫૪ છે. અને બીજો ધણી જ અરપટ છે. ધાતુનું સમવસરજી સંવત્ ૧૫૧૧માં ગાંધારના સધે કરાવેલ છે. કાળક્રમે ગાંધારની અવનત સ્થિતિમાં અહીં આવેલ હોવા સંભવ છે. સમુદ્રમાર્ગે ધોધાથી ગાંધાર બહુ નજીક ચાલ છે. બન્નેની ઉત્તર દિશામાં અવરજવર-આપાર વગેરે સારો હતો. તે સમવસરજી ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

“સ્વસ્તિ શ્રી સંવત્ ૧૫૧૧ વર્ષે માઘ શુદ્ધિ ૫ શુક્ર ગન્ધારમન્દિરે શ્રીમદ્વા-
વીરપ્રાસાદે સમવસરણ સમસ્તશ્રીસંજ્ઞેનકારિતમ્ ॥

આ મંદિરમાં આ બાબુ ને આચાર્યની મૂર્તિઓ છે. તે પશુ ધણી પ્રાચીન છે. તેમાંની એક સં. ૧૪૫૪માં મોઢાતાનીય આવેલે બરાવેલ છે. તેના પર લખેલ લેખ મુસ્લિમીનીએ પ્રમાણે વાંચી શકાય છે.

સં. ૧૩૫૪ વર્ષે પોષ વદિ ૫ શનિ શ્રી મોઢાતાનીય.....ચન્દ્રસૂરીનાં મૂર્તિ: ।

આ લેખમાં ‘ચન્દ્રસૂરીયાં’ની યદ્ગતમાં બેતલુ અક્ષરે લખ્યા જ અસ્પષ્ટ છે. બહુ બારીકાઈથી જોતાં અીદે એમ હોવાની કલ્પના કરી શકાય છે. એટલે આ મૂર્તિ શ્રીદેવ-ચન્દ્રસૂરિજીની હોવા સંભવ છે. મોઢાતાનીએ બરાવેલ છે, તે પશુ તેમાં વિશેષ સંગત થાય છે.

બીજી મૂર્તિ શ્રી ધર્મધોષસૂરિજી મહારાજની છે. તેના પર લેખ આ રીતે છે.

.....શ્રીદેવવ્રમસૂરિશિષ્ય શ્રી ધર્મધોષસૂરીનાં મૂર્તિ: । મા. સાક્ષગમાયા-
લાઠિએયસિ પચ્છયા કારિતા ।

આ મૂર્તિની બાબુબાબુ ચાર સાધુઓની આકૃતિઓ કોરેલ છે. પૂ. આચાર્ય મહારાજશ્રીની આસપાસ શિષ્યો કઈ રીતે બેસતાં તેના આ આકૃતિઓ જોતાં ખ્યાલ આવે છે. તેના ઉપર નામ પશુ લખેલ છે.

૪. ૫. શ્રીસુવિચિનાથ અને શ્રીશાંતિનાથનું મંદિર—શ્રી નવખંડ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મંદિરની કાંથી ને જનણી બાબુમાં આ બન્ને મંદિર આવેલ છે. બન્નેમાં પ્રતિમાજીનો પરિવાર સારો છે. શ્રીસુવિચિનાથ પ્રભુનાં પ્રતિમાજી ધણા વર્ષો પૂર્વે ભોંયરામાં હતાં, તે ક્યારે મંદિર કરી બહાર પધરાવવામાં આવ્યાં તે કાંઈ ઉપલબ્ધ નથી.

આ પાંચે મંદિરો એક સાથે છે. જે સ્થાનમાં આ મંદિરો છે તે સ્થાન ધણું વિશાળ અને રમણીય છે. શ્રીનેમિનાથ પ્રભુના મંદિરની બન્ને બાબુ ઘાંતી પરસાળ છે. તેમાં એક બાબુ સામાન વધેરે રાખવામાં આવે છે, બીજી બાબુ ચન્દન-સુખક લસાય છે. ત્યાં એક ભોંયજં છે. તે ધણું જંકું અને વિશાળ છે. તેમાં પૂર્વે સુવિચિનાથ પ્રભુ હતા. નીચેના લેખ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે.

। સંવત્ ૧૭૭૬ વર્ષે ફાલ્ગુન શુદ્ધિ ૯ દિને મં. શ્રી વિજયલક્ષ્મીસુરિરાજ્યે
૫. રૂપવિજય ૫. મીમમકલપદેશાત્ ગોધાબન્દિરે મીઠા સુન્દરનો શેઠાઈ મધ્યે સહ
આદેશાત્ લે. જુ. ધર્મધી લોરા સલ્લજી લિંગજીકેન દેવવ્રજ્યેન મોયરં સમરાપિતં
મં. શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિશિષ્ય લાલક શ્રીદેવવિજયેન સંવત્ ૧૭૮૧ કા. શુદ્ધિ ૧૩
દિને મૌયરપતિ શ્રી ૮ શ્રી સુવિચિનાથ પચરાવિતં શ્રી: ।

આ લેખ ભોંયરામાં એક ગભારામાં ઉત્તર દિશાની દિવાલના ઉપરના ભાગમાં છે. લેખમાં બાબુવા જેવી કેટલીક કહીકતો ધણી વિસ્ત્રિષ્ટ છે. ધોધામાં શેઠ કાળા મીઠાનો પેદી છે. સંધનો સર્વ વહીવટ એ પેદી હરતક છે. તે કાળા મીઠા કાણુ ? એ એક અત્યારસુધી અણકીલ કોમડો હતો. ને તે અંજે જુદી જુદી કલ્પનાઓ થતી હતી. કોઈ કહેતું કે શ્રી નવખંડ પાર્શ્વનાથ પ્રભુ કાળા-સ્વામ છે ને ભક્તને મીઠા રૂળ આપે છે. માટે શેઠશ્રી અણકુંડલ કલ્યાણજીની પેદી વગેરેની માફક શેઠશ્રી કાળા મીઠાની પેદી એવું નામ રાખેલ છે. વળી કેટલાએક કહેતાં કે કાળા મીઠા નામના મુઠ્ઠાને પોતાની સર્વ સમ્પત્તિ સંધને અર્પણ કરીને પોતાનું નામ રખાવેલ છે, પશુ તે માટે કાંઈ પશુ પૂરાવો નથી. પરંતુ આ

લેખથી સત્ય વસ્તુ આ પ્રમાણે છે. પૂર્વે અહીં મીઠા સુન્દરછની શોધ થઈ હતી. તેમના પુત્ર કાળા મીઠા થયા, ને તેમના નામની પેઢી સ્થપાણી ને હજુ પણ ચાલે છે.

ખીલું આ લેખમાં—અમુક આચાર્યના રાત્રીમાં—અમુકની શોધ મળે, સંધના આદેશથી વગેરે ને લખેલ તે ધણું જ મહત્ત્વનું છે. પૂર્વે એ બંધારણ ધણું જ બ્યવસ્થિત હતું. શાસનના સમ્રાટ આચાર્ય બગવંતનેનું સર્વત્ર શાસન ચાલતું. ગમેગમે નગરશૈલેનું સાથે વર્ચસ્વ હતું. સંધની—મહાજનની આજ્ઞાને સહુ કોઈ માન્ય રાખતું. કોઈને કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય તો ત્યાંના નગરશૈલની અનુગ્રાની અપેક્ષા રખાતી, ને તેથી મર્યાદા બહુ સારી સચવાતી. કાલ કથા અને બ્યવહારમાં ને શિથિલતા—સ્વેચ્છાચાર જોવામાં આવે છે, તેમાં પૂર્વનું બંધારણ નિર્માણ થયું—કરાયું એ જ પ્રધાન કારણ છે. બ્યવસ્થિત બંધારણ સિવાય શૈક્ષિક રાત્રીના પાયાઓ પણ કચમચી જાય છે તો ધાર્મિક સામ્રાજ્ય માટે તો કહેવું થું ! માટે તેને—તેના બંધારણને મજબૂત રાખવા—સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ બંને પરસાલના ઉપરના ભાગમાં વિજ્ઞાન અને ભૈન એ કુદરત છે. તે ધણું મનોહર છે. ત્યાંથી દૂર દૂર દૃષ્ટિ ફેંકી શકાય છે. સાગરની રમણીયતા અહીંથી બરાબર દેખાય છે. કવિઓને પ્રેરણા આપે એવું એ સ્થળ છે. ન્યાયવાચસ્પતિ—સિદ્ધાન્તવિચારકાચાર્ય શ્રી વિજયદર્શનસૂરિજી મહારાજને ન્યાયખંડનખાણ ઉપર રચેલ કલ્પલતા નામની ટીકાને મોટો ભાગ આ સ્થળે લખેલ છે. આ પાંચે મંદિરોના બહારના ભાગમાં એકતરફ શેઠ કાળા મીઠાની પેઢી બેસે છે. નજીકમાં એક ઉપામય છે. ખડકોને માથે ચોખડીયા બેસવાનું સુન્દર ને રમણીય સ્થાન છે. ત્યાં જ્યારે ચોખડીયા વાગતાં હોય છે ત્યારે સાંભળનાર થઈ જાય એવી સરસ જમાવટ થાય છે.

૬. શ્રી અન્દ્રપ્રભુદેવામીઠું મંદિર—

અહીંનાં સર્વ મંદિરોમાં સૌથી પ્રાચીન આ મંદિર હોવાનું કહેવાય છે. મંદિરની આગળ વિજ્ઞાન ચોક છે. મંદિરની બાંધણી જોતાં મહારાજા કુમારપાલે બંધાવેલ હોય એમ જણાય છે. આજુબાજુ ખાસ વસ્તી નથી. એકાન્તમાં આવેલ છે. નાની બારીમાં ચર્ચને અન્દર પ્રવેશ કરાય છે. ત્યાં કોઈ બખ્તાત્મા સ્થિર થઈ ખ્યાન ધરે તો શીઘ્ર એકાગ્ર થઈ જાય એવું ત્યાંનું વાતાવરણ છે. શ્રીઅન્દ્રપ્રભુજીના પ્રતિમાજી પણ સુંદર ને આકર્ષક છે. ત્યાં એક બાજુ ગોખમાં શ્રી દેવસૂરિજી મહારાજની પાકુકા છે, તેના પર નીચે પ્રમાણે લેખ છે—

। મૃં શ્રી વિજયસેનસૂરિગુરુમ્બો નમઃ । સંવત્ ૧૭૧૬ વર્ષે કાર્તિક શુદ્ધ ૧૬ સોમે સં. સવરમાર્ગ કાકઘાઈ—વિજવાસ્તવ્ય પરમરાત્ર—મહા ૦ શ્રી ૫ શ્રી શ્રી વિજ-
દેવસૂરીશ્વરપાકુકા કારાપિતા । તત્પદ્મલક્ષ્મી મહા ૦ શ્રી ૬ શ્રી વિજયપ્રમ-
સૂરિમિઃ પ્રતિષ્ઠિતા । શ્રી તપાગચ્છે પં. શ્રી શાન્તિવિજયશિષ્ય પં. શ્રી દેવવિજ-
ગણિ—મેઘવિજયમ—પદેશાત્ ॥

ખીળાં પણ પ્રતિમાજી વગેરે અહીં દર્શનીય છે.

૭. શ્રી છરાવસા પાથેનાથનું મંદિર—

ગામની દક્ષિણ દિશાએ આ મંદિર આવેલ છે. મંદિર રમણીય અને વિજ્ઞાન છે. ૧૮૨૨ ની સાલના એ શ્રીસિદ્ધચંદ્રના મહા ત્યાં દર્શનીય છે. ૧૩૫૭ ની સાલની એક આચાર્ય મહારાજની સુંદર ચર્ચ પણ અહીં છે. તે સ્થિર કરેલ હોવાથી ને આજુબાજુ પ્રતિમાજી મહારાજ હોવાથી લેખ વાંચી શકાતો નથી.

એ પ્રમાણે આ સાત મંદિરો અને વિશાળ ઉપાશ્રયો વગેરે ધણાં મકાનોની મિલકત પેઢી પાસે છે. બીજા પશું વિશાળ ધાર્મિક સ્થાનો અહીં છે. રોકથી આણંદજી કંપાણીજીની બે ધર્મશાળાઓ છે. એક તો સમુદ્ર કિનારે જ છે. હરકોર રોકાણી અહીંના હતા, તેમના પશુ વિશાળ વડો અહીં છે. ઉપાશ્રયમાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોના કાંકાર દર્શનીય છે. સમયના પ્રવાહે હાલ તો ધોધાની પરિસ્થિતિ નમળી છે. અવિધ્યમાં પૂર્વ જેવી ભદો-જલાલીને અનુભવે અને સજ્જનજનમનઆનન્દકારી બને એ જ અભિલાષા.

દાદાસાહેબ, ભાવનગર. વિ. સં. ૨૦૦૧ ના વૈ. શ. ૧૫ ને રવિવાર.

જૈનદર્શનનો અનેકાન્તવાદ

અનુવાદક :—શ્રીયુત પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, અમદાવાદ.

[હિન્દીમાં મૂળ લેખક—શ્રી મંગલદેવ કાન્તી. એમ. એ., ડી. શીસ (ઓક્સન)

“ન્યાયકુમુદચન્દ્ર” ભાગ ૨ નું આદિવચન.]

ભારતીય દર્શનશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ અતિ પ્રાચીન છે. બિન્નબિન્ન સમયમાં અધિકારી-ભેદથી અનેક દર્શનોનું ઉત્પાન આ દેશમાં થયું છે. દરેક જગતના સંપર્કથી વિભિન્ન પરિસ્થિતિના કારણે અનુબંધના હૃદયમાં જે અનેક પ્રકારની જિજ્ઞાસાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું સમાધાન કરવું એ જ કોઈ પણ દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે. જિજ્ઞાસાભેદથી દર્શનોના ભેદ સ્વાભાવિક છે. ભારતીય દર્શનોમાં જૈનદર્શનનું પણ એક પ્રધાન સ્થાન છે. એનું અમારી સમજમાં એક મુખ્ય વૈશિષ્ટ્ય એ છે કે તેના આચાર્યોએ પ્રચલિત પરંપરાગત વિચાર અને કૃતિઓથી પોતાને અલગ કરીને સ્વતંત્ર દૃષ્ટિથી દાર્શનિક પ્રશ્નોના વિશ્લેષણની શ્રેષ્ઠા કરી છે. અમે અહીં વિશ્લેષણ શબ્દનો પ્રયોગ ભણી ભેજને કરી રહ્યા છીએ. વસ્તુ-સ્થિતિમાં એક દાર્શનિકનું કાર્ય જેવી રીતે એક વેત્તાકરણ શબ્દનું વ્યાકરણ અર્થાત્ વિશ્લેષણ, ન કે નિર્માણ—કરે છે તેથી જ રીતે પદાર્થોના સંબંધથી ઉત્પન્ન થનારા આપણા વિચારો અને તેના સંબંધોના રહસ્યોનું ઉદ્ધાટન કરવાનું હોય છે. ‘પદાર્થોની સત્તા અમારા વિચારથી નિરપેક્ષ, સ્વતઃ સિદ્ધ છે.’ આ સિદ્ધાંતને પ્રાપ્ત લોકો બૂલી ગય છે. આપણે ભણીએ છીએ કે જૈનદર્શનનો અનેકાન્તવાદ, જેને કે તેની મૂલ્ય બિંતિ કહી શકાય તેમ છે તે ઉપર્યુક્ત મૂલ્ય સિદ્ધાન્તને ઘષ્ટને જ પ્રદત્ત થયો છે.

અનેકાન્તવાદનો મૌલિક અભિપ્રાય એ જ ઘર્ષ શકે છે કે તત્ત્વના વિષયમાં આશરે ન રાખવા છતાં ચે તેના વિષયમાં તત્ત્વસ્થાભેદના કારણે દૃષ્ટિભેદનો સંભવ છે. આ સિદ્ધાન્તની મૌલિકતામાં કેને સદેહ ઘર્ષ શકે છે ? શું આપણે—

“કુલયો વિમિષ્ણાઃ સ્મુતયો વિમિષ્ણા નૈકો મુનિ-
વેદ્ય મતં ન મિશ્રમ્”—[મહાભારત]

“વસ્યામતં તસ્ય મતં મતં વસ્ય ન વેદ સઃ”

અધિકારક વિજ્ઞાતર્તા વિજ્ઞાતમધિજ્ઞાનતામ્ [કેમ્બ્રિજ ૨ । ૩]

હાલકિ વચનોના મૂલ્યમાં અનેકાન્તવાદ જ પ્રતિપાદક નથી કહી શકતા ? દર્શન શબ્દ જ સ્વતઃ દૃષ્ટિભેદના અર્થને પ્રગટ કરે છે. આ અભિપ્રાયથી જૈનાચાર્યોએ અનેકાન્ત-

વાદ દ્વારા દાર્શનિક આધાર પર વિભિન્ન દર્શનોમાં વિરોધભાવનાને ઠાપીને પરસ્પર સમન્વય સ્થાપિત કરવાનો એક સત્પ્રયત્ન કર્યો છે.

અનેક અવસ્થાઓથી બદ્ધ, સદૈવ વિભિન્ન દર્ષિદાઓથી જોવાનો અભ્યાસી મનુષ્ય-આપણે કોઈ પદાર્થના અર્થને મૂલ સ્વરૂપને સાચા અર્થમાં 'ગુહાહિતં ગદ્ગરેષ્ઠં પુરાણમ્' કહી શકીએ છીએ. "પાવોડસ્ય ચિન્મ્યા મૂતામિ ત્રિપાદસ્યાસુતં વિધિ" [યજુર્વેદ પ્રુલ્લસ્યક]. આ વૈદિક કૃતિનું પણ વાસ્તવિક તાત્પર્ય એ જ છે. એમાં સદેહ નથી કે જૈનદર્શનમાં પ્રતિપાદિત અનેકાન્તવાદનો આ મૌલિક અભિપ્રાયને સમજવાથી દાર્શનિક જગતમાં પરસ્પર વિરોધ તથા કલહની ભાવનાઓના નાશથી પરસ્પર સૌમનસ્ય અને શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઈ શકે છે.

જૈનધર્મનું ભારતીય સંસ્કૃતિને મોટામાં મોટું દાન અહિંસાવાદ છે. જે કે વાસ્તવમાં એને દાર્શનિક ભોત પર સ્થાપિત એકાન્તવાદનો જ નૈતિક-સામગ્રી દૃષ્ટિએ અનુવાદ કહી શકાય. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જે અહિંસાવાદને જ જૈનધર્મમાં પ્રથમ સ્થાન દેવું આવશ્યક હોય તો અમે અનેકાન્તવાદને જ તેનો દાર્શનિક દૃષ્ટિએ અનુવાદ કહી શકીએ. અહિંસા શબ્દનો અર્થ પણ માનવીય સભ્યતાના ઉત્કર્ષાનુકર્ષની દૃષ્ટિથી બિન બિન કરી શકાય છે. એક સાધારણ મનુષ્યના સ્થૂલ વિચારોની દૃષ્ટિથી હિંસા કોઈના પ્રાણ લેવામાં જ થઈ શકે છે. કોઈના ભાવોને આઘાત પહોંચાડવાને તે હિંસા ન કહે. પરંતુ એક સભ્ય મનુષ્ય તો વિરુદ્ધ વિચારોની અસહિષ્ણુતાને પણ હિંસા જ કહેશે. તેનો સિદ્ધાન્ત તો આ જ હોય છે કે—

“અમ્યાવહતિ કલ્યાણં વિવિધં વાક્ સુમાષિતા ।

સૈવ દુમાષિતા રાજન્ ! અનર્થાયોપપદ્યતે ॥

વાક્સાચકા સ્વનાભિપતન્તિ ચૈરાહતઃ શોચતિ રાષ્ટ્રહાનિ ।

પરસ્ય નામર્મસુ તે પતન્તિ તાન્ પશ્વતો નાવસુજેત્ પરેભ્યઃ ॥”

[વિદુરઋષિ ૨ । ૭૭, ૮૦]

સભ્ય જગતનો આદર્શ વિચારસ્વાતન્ત્ર્ય છે. આ આદર્શની રક્ષા અહિંસાવાદ (હિંસા-અસહિષ્ણુતા) દ્વારા જ થઈ શકે છે. વિચારોની સંકોર્ષતા અથવા અસહિષ્ણુતા ઈર્ષા-દેવની જનની છે. આ અસહિષ્ણુતાને અમે કોઈ અધિકારથી ઓછી નથી સમજતા. આજે આપણા દેશમાં જે અશાંતિ છે તેનું એક મુખ્ય કારણ આ જ વિચારોની સંકોર્ષતા જ છે. પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મળી આવતો આદુર્ગંધસ્ય શબ્દ પણ આ જ અહિંસાવાદનો લોતક છે. આ પ્રકારના અહિંસાવાદની આવશ્યકતા સમસ્ત જગતને છે. જૈનધર્મ દ્વારા આમાં ધણીખરી સહાયતા મળી શકે છે. ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટિથી જૈનધર્મ ભારતીય દર્શનોમાં પોતાનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન રાખે છે.

ચિરકાલથી અમારી એ જ હાર્દિક ઇચ્છા રહી છે કે આપણા દેશમાં દાર્શનિક અધ્યયન સાંપ્રદાયિક સંકોર્ષતાથી નીકળીને વિશુદ્ધ દાર્શનિક દૃષ્ટિથી કરવામાં આવે. અને તેમાં દાર્શનિક સમસ્યાઓને સાચે રાખીને પ્રુલ્લનાત્મક તથા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિનો યથાસંભવ અધિકારિક ઉપયોગ થાય. આ પદ્ધતિના અવલંબનથી ભારતીય દર્શનનો કમિક વિકાસ સમભર્ષ શકે અને દાર્શનિક અધ્યયનમાં એક પ્રકારની સજીવતા આવી શકે.

जैन-इतिहासमें कांगड़ा

लेखक:—डा. बनारसीदासजी जैन लाहौर

पंजाबमें जैनधर्म संबन्धी जो यत्किंचित् सामग्री इस समय तक प्राप्त हुई है, उसके आधार पर यह बात निश्चयपूर्वक कही जा सकती है कि यहां जैनधर्मका आगमन बहुत प्राचीन कालमें हो गया था और यहां इसका इतिहास भी बड़ा उज्ज्वल और गौरवशाली रहा है।" इसके मानने वाले अधिकतर व्यापारी या राज-कर्मचारी रहे हैं जिनके मूल पुरुष यह कि वासी नहीं थे। पंजाबमें जैनधर्म देशव्यापी कभी नहीं हुआ, अर्थात् यहांकी साधारण जनतामें इसका प्रचार नहीं हुआ। लेकिन फिर भी यहांकी जनता जैनधर्मसे सर्वथा अपरिचित भी न रही थी क्योंकि जैन साधु ग्रामोंमें ठहरते हुए और उपदेश देते हुए विहार करते थे। इससे कई भव्य ग्रामीण पुरुष इस धर्मसे परिचित हो जाते और कुछ अंशों तक इसका पालन भी करते थे। इसके अतिरिक्त यति या "पूजो" भी नगरों और कस्बोंमें अपने डेरोंका जाल बिछाया हुआ था। ये लोग वैधक और ज्योतिषकी प्रैक्टिस करते थे। इनके द्वारा भी ग्रामीण जनताको जैनधर्मका कुछ २ परिचय हो जाता था।"

पंजाबमें मिले हुए जैनधर्मके प्राचीन अवशेष यह प्रकट करते हैं कि यहां भिन्न २ समय पर जैनधर्मके भिन्न २ केन्द्र थे। जैसे—तक्षशिला, सिंहपुर, पार्वतिका, नगरकोट (कांगड़ा), लामपुर (लाहौर) आदि। इससे यह नहीं समझ लेना चाहिये कि उस २ समय जैनधर्म उस २ केन्द्र तक ही सीमित था। इसके अनुयायी और स्थानोंमें भी पाये जाते थे। अपनी संख्याकी अपेक्षा इनकी सामाजिक और आर्थिक स्थिति बहुत ऊंची थी।

सं. १००० से लेकर सं. १६०० तक कांगड़ा बड़ा महत्वपूर्ण जैन केन्द्र रह चुका है। यह नगर रेलके रास्ते लाहौरसे १७० मील पूर्वोत्तर दिशामें स्थित है। इसका अधांश

१. इस लेखकी सहायक पुस्तकें—

(1) Sir Alexander Cunningham:

Archaeological survey of India

Report for the year 1872-73; Vol V

(2) Sir John Marshall: **Archaeological survey of India, Annual Report 1905-06.**

(3) **Gazetteer of the Kangra District. 1926.**

(4) मुनि जिनविजयद्वारा संपादित—विज्ञप्तित्रिचोपि:। भावनगर—सन् १९१६.

२. देखिये—बाबूराम जैन द्वारा लिखित "कान्तिकारी जैनाचार्य"में मेरी भूमिका। जोर (पंजाब) सं. १९१२।

३. देखिये—भावनगरके साप्ताहिक "जैन"के ३।१०।४३ तथा १०।१०।४३ के अंक और "विनवाणी" का अक्टूबर ४४ का अंक।

३२ अंश, ५ कला उत्तर और देशान्तर ७६ अंश, १७ कला पूर्व है। नगरके नामसे जिलेको भी कांगड़ा कहते हैं, यद्यपि अब जिलेका दफ्तर कांगड़ेसे ११ मीलकी दूरी पर धर्मशाला नामक स्थानमें है।

पंजाबका पूर्वी भाग पहाड़ी प्रदेश है। प्राचीन कालमें यह तीन राज्योंमें विभक्त था—
(१) सिन्धु और जिहलम नदी के मध्यवर्ती काश्मीर तथा उसके अधीन छोटी २ रियासतें;
(२) जिहलम और रावीके मध्यवर्ती त्रिगर्त, दुर्गर या डोगर जिसमें जम्मू और इतर छोटी २ रियासतें शामिल थीं। (३) रावी और सतलुजके मध्यवर्ती त्रिगर्त जिसमें कांगड़ा और दूसरी छोटी २ रियासतें शामिल थीं। अंग्रेजोंके आनेसे पहले यह भूभाग भारतकी प्राचीन शासन—पद्धति और संस्कृतिका एक नमूना था।

एक समय त्रिगर्तके अंदर पहाड़ी प्रदेशके अतिरिक्त जालंधर, दोआब तथा सतलुज नदीके पूर्व सरहिंद तककी भूमि शामिल थी। तब त्रिगर्त और जालंधर समानार्थ थे जैसा कि हेमचन्द्राचार्यने अपने अभिधानचिन्तामणिमें कहा है—

जालन्धरास्त्रिगर्ताः स्युः। (काण्ड ४, श्लो० २४)

मैदानी भागकी राजधानी जालंधर नगर था, और पहाड़ी भागकी कांगड़ा।

कहते हैं कि कांगड़ेको राजा सुशर्मचन्दने बसाया था जो पहले मुल्तानका राजा था। इसने महाभारतमें दुर्योधनकी ओरसे बिराटनगर पर चढ़ाई की थी, लेकिन इस युद्धमें हार कर वह त्रिगर्तकी ओर भाग गया और वहां एक नगर बसाया। उसने अपने नामकी स्मृतिमें नगरका नाम सुशर्मपुर रखा। यह चन्द्रवंशी था और इसके उत्तरवर्ती राजाओंके नामके साथ चन्द्र शब्द मिलता है। कांगड़ेका मूल नाम सुशर्मपुर था और इसका यह नाम बैचनाथ—प्रशस्तिमें पाया जाता है।

विज्ञप्ति त्रिवेणिके भी लिखा है कि कांगड़ेकी आदिनाथ भगवान् की मूर्ति को भगवान् नेमिनाथके समयमें राजा सुशर्मने स्थापित किया था।

कांगड़ेका प्राचीन नाम भीमकोट भी मिलता है। नगरको भीमनगर कहते थे। वास्तवमें कांगड़ा तो किलेका नाम है इसी लिये जनतामें अक्सर कोट कांगड़ा कहा जाता है। इसका दूसरा नाम नगरकोट है जो किला और नगर दोनोंके लिये व्यवहृत होता था। कांगड़ेके इर्दगिर्दके प्रदेशको कटौच भी कहते थे।

कांगड़ा शब्दका प्रयोग मुगल बादशाहोंके समयसे होने लगा है और यह कोट और नगर दोनोंको प्रकट करता है। इसका पूरा रूप “कानगढ़” माना जाता है जिसका अर्थ

है "कान पर (बना हुआ) किला" । कहते हैं कि कोट कांगड़ा जालंधर दैत्यके कान पर बना हुआ है । जालंधर दैत्यकी कथा जिसके नाम पर सारा प्रदेश जालंधर कहलाता है, पद्मपुराणके उत्तर खण्डमें मिलती है । जब जालंधर मर कर गिरा तो उसके कान पर कोट कांगड़ा बना, मुख पर ज्वालादेवीका मंदिर, पीठ पर जालंधर नगर और पैरों पर मुल्लतान बसा ।

मेरे विचारमें 'कानगढ़' से कांगड़ा शब्दकी उत्पत्ति संतोषजनक नहीं है । यह तो केवल उच्चारण-साम्यके आधार पर लोक-कल्पना प्रतीत होती है ।^४ विज्ञप्तित्रिवेणिमें, जिसकी रचना सं. १४८४ में हुई, कोट कांगड़ेके लिये 'कङ्गदकमहादुर्ग' शब्द आता है । कोट कांगड़ा दो छोटी २ नदियों—बाणगंगा और मांझी—के मध्य उनके संगम पर एक ऊँचे और तंग पहाड़ी टीले पर बना हुआ है । कोटकी चहार दीवारीका घेरा दो मीलसे ऊपर है । कोटकी दृढ़ता उसकी रचना पर आश्रित नहीं, बल्कि पहाड़ी टीलेके आधार पर है । बाण-गंगाकी ओर ये टीले तीन सौ फुट ऊँचे उठते हैं । कोटके अंदर जानेके लिये केवल कांगड़ा नगरकी ओरसे रास्ता है लेकिन यहां पर नदियोंके मध्यवर्ती भूमि कुछ सौ फुट ही चौड़ी रह जाती है । इस रास्तेके आरपार कोटकी दीवारके नीचे गहरी खाई खुदी हुई है । कोटसे नगर पूर्व की ओर है । कोटके पूर्वभागमें महल, मंदिर आदि बने हुए हैं । यहां सबसे ऊँचे स्थान पर राज-भवन है । इसके कुछ नीचे एक बड़ा चौक है जिसमें अम्बिका देवी और लक्ष्मीनारायणके मंदिर हैं । इनमेंसे लक्ष्मीनारायणका मंदिर सं० १९६२ के भूकंपमें नष्ट हो गया । अम्बिका देवीके मंदिरके दक्षिणमें दो छोटे २ जैनमंदिर हैं जिनके द्वार पश्चिमकी ओर हैं । एकमें तो केवल पादपीठ रह गया है जो किसी जिनमूर्तिको होगा । दूसरेमें आदिनाथ भगवान्की बैठी प्रतिमा है । इसके पादपीठ पर एक लेख खुदा हुआ है जो अब मद्धम पड़ गया है । कर्निधम साहिबने इसमें सं. १५२३ पढ़ा है जो महाराजा संसारचन्द्र प्रथमका समय था ।^५

यहां कालीदेवीके मंदिरमें कर्निधम साहिबने एक और लेख देखा था जो अब गुम हो गया है । कर्निधमने उसकी छाप ले ली थी । छापके अनुसार इसके आदिमें खुदा था "जो स्थिति श्री जिनाय नमः" । इसमें सं. १५६६, शक सं. १४१३ का उल्लेख है ।^६

४. शब्द मूलशब्द "कानगढ़" हो । क्यों कि: श्री बरह हुए राजा काननरूपने जिनेमें कान-देवीकी मूर्तिकी स्थापना की थी ।

५. यह लेख विज्ञप्तित्रिवेणिके पीछेका है ।

कर्मिषमकी रिपोर्ट तथा विज्ञप्ति त्रिवेणिकी मूमिकामें शक. १४१३ छपा है। परंतु सं. १५६६ और शक सं. १४१३ का समन्वय नहीं बैठता। सं. १५६६ में शक सं. १४३१ होना चाहिये, इनका अन्तर १३५ वर्षका होता है। कदाचित् १४१३ छापेकी अशुद्धि हो। १४३१ के स्थानमें १४१३ छप गया प्रतीत होता है।

कांगडा नगरमें सबसे प्राचीन मंदिर इन्द्रेस्वरका है जिसे राजा इन्द्रचन्द्रने बनवाया था। यह राजा सं. १०८५ और १०८८ में जीवित होगा क्योंकि यह काश्मीरके राजा अनन्तका समकालीन था। मंदिरके अंदर तो केवल शिवलिङ्ग है परंतु इसके बाहर ज्योटीमें बहुतसी मूर्तियां हैं जिनमें दो जैन मूर्तियां सबसे प्राचीन हैं। एक तो वृषभवाञ्छन आदिनाथ भगवान्की बैठी प्रतिमा है जिस पर आठ पंक्तिका एक लेख है। दूसरी मूर्ति भी पद्मासनमें बैठी हुई जिन प्रतिमा है। इसकी गद्दी पर दो मुजावाली लीकी और एक हाथीकी मूर्तियां उत्कीर्ण हैं। ये प्रतिमाएं ज्योटीकी दीवारमें बड़ी मजबूतीके साथ लगाई गई हैं। इनका मंदिरसे कोई संबन्ध प्रतीत नहीं देता। किसी अन्य स्थानसे लाकर यहां लगाई गई हैं।

इनके अतिरिक्त एक जैन लेख बैजनाथके मंदिरमें भी विद्यमान है जो नगरकोटसे २३ मील पूर्वकी ओर है। जिस स्थान पर यह मंदिर बना है उसका प्राचीन नाम कीरग्राम था। बैजनाथ या वैद्यनाथके मंदिरकी पिछली दीवारमें बाहरकी ओर बहुतसे देवालये हैं। उनके बीच बाछे देवालयेमें सूर्यकी मूर्ति स्थापित है। परंतु जिस गद्दी पर सूर्यदेव विराजमान हैं, वह असलमें महावीर भगवानकी गद्दी होगी क्योंकि उस पर एक लेख उत्कीर्ण है जिसमें बतलाया है कि इस जिनमूर्तिकी प्रतिष्ठा सं. १२९६ में देवमद्रसूरि द्वारा हुई थी। यद्यपि इस लेखका बैजनाथके मंदिरसे कोई संबन्ध नहीं तथापि इससे यह बात निर्विवाद सिद्ध होती है कि उक्त संवत्में कीरग्राममें एक जिनमंदिर बना था।

कांगडा प्रान्तके जैन अवशेषोंका उपर्युक्त वर्णन गवर्मेन्ट द्वारा प्रकाशित पुस्तकोंके आधार पर किया गया है। आजसे आठ-दस बरस पहले लहौर म्यूजियमके क्यूरेटर सर्गसि डा. के. एन. सीतारामने त्रिगर्तदेशका भ्रमण किया था और बहुतसे अन्य जैन अवशेषोंका खोज लगाया था। उन्होंने एक दो चौबीसियों, अनेक पृथक् २ जिनमूर्तियों और मंदिरोंके अवशेष देखे। कई जैन मूर्ति और मंदिरोंको हिंदुओंने अपना लिया है। जैसे—बैजनाथ पय-रोहके रेखे स्टेशन और डाक बंगलाके दर्मियान गणपतिका एक मंदिर है। डामटर साहिबका कहना था कि वास्तवमें वह जैन मंदिर था। (कमराः)

આ દિ દે વ ના તે ર ભ વ માં નો પ હે લો લ વ

ધન સાર્થવાહ

લેખક:-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી સિદ્ધિમુનિજી

[૧] પરોપકારના પથે

પરોપકારમાં ને પરમાર્થમાં
પુણ્યપગલાં મારે છે
મહામતિ શ્રી ધન સાર્થવાહ.
પીટાય છે પડક આજે
પરપરની સહમાર ભાવનાનો,
ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરમાં.
પ્રગટે છે એ પડકમાંથી
સમુજ્જ્વલ સુરનદીના પૂર સા
ઓદારના સર્વમાંથી સુર.
પસરે છે વિશ્વમંદુત્વના બોલ
એ નિર્બંધ સુરમાંથી.
સૌને પડે છે શ્રવણોના પુટમાં,
જીવોના જીવનકામની
સરખી જ સમાનતા આજે.
ધન સાર્થવાહના એ આમંત્રણમાં
નિમંત્રણ થાય છે જીવન જરૂરતાનાં,
સહખાં ય પૌરજનોને
માનવતાના અભેદભાવથી.
સ્વાર્થનો સાધક એ સાર્થવાહ
પરાઈની ઘંટી પીટાવી
પીરસે છે બાંધવતાના બોલ
સૌની જરૂરો પૂરવાને;—
“ પૂરું પાડવામાં આવશે,
સાધનહીન દીન હીનને
બંધીય ભતનાં સાધનો.
સૌને મળી રહેશે
વિવિધ ભતનાં બાંકાદિ,
જો તેને વહન કરનારાં વાહનો
મારા સ્વાભાવિક સૌહાર્દમાંથી.
માનવીઓનાં બેલાં ઉદરને

નહિ રહેશે અરેયે ય ઝોઝાક
મારા નેતૃત્વના કાકારમાં.
માનવ માનવીનું રક્ષણ કરે
એવી માનવતા અનુભવશે તમે
આ માટીના માનવીમાં. બંધુઓ!
રૂપમાં રંગમાં કે આકૃતિમાં
સરખાં હાતર નથી હોતાં
વિવિધતાપ્રિય વિદ્યાતાનાં.
ક્યાંથી હોય પછી સરખાં,
જગતની જનતાની પ્રતિબંધિતએ
પ્રારબ્ધનાં સહમતર મહતર ?
અપોશે સૌને સરખો જ
બાંધવતાના સાથનો કાચ.
વધારે સ્વકીય સમજશે
કાઈ પણ રીતે સીકાતા સાથીઓનો.”
‘પ્રાણુ જાયે પણ વચન મ ભાઈ.’
એવાં હતાં હિમાચળ સાં
પડકે બેચેથી ઉચ્ચરેલાં એ વચન.
ચોટે ચોકે ને ગભીએ ગભીએ
ગ્રીસ્થાં એ વચન શ્રવણોએ.
અદેચ હતો એ સાર્થવાહ
સારા ય પૌરજનોને.
સર્વથા શુદ્ધ હતો
એ ભવકારીનો ભવકાર.
બળીતાં હતાં સર્વત્ર
એનાં વિશુદ્ધ જીવિકા ને જીવન.
હસવામાં હતા વેશવનાં બેલો
સામટી રીતે એ ચંબીર ફરિયામાં.
ચંદાની ચંદનીની ભ્રમ
પરોપકારને જ હજીતી હતી

અભેદ શ્રીમાન એ શેઠની લક્ષ્મીઓ.
 સર્વ સદાચારોની મહાનદીઓનું
 ઉગમસ્થાન હતો
 એ મહિમામેટો મહાસમ.
 સૌ કોઈ સેવતું હતું
 પૃથ્વીને પાવન કરતા એ યશોધનને.
 અપાર મનાયો હતો માનવ જાતથી
 એની અદ્વિતો ઝળહળાટ.
 બર્ષો બર્ષો શોભતો હતો
 એને ધેર વાહનનો મહાસાગર.
 સમ્રાજ્ય વહેતાં હતાં ધનઝરણાં
 એના ધનના અખૂટ મહાસરોવરમાંથી,
 અને એથી સીંચાતાં સેવકોનાં ક્ષેત્રો.
 હતો એ સ્વભાવથી જનવત્સલ,
 અને લાગ્યાનો ભરોસાદાર ભેરુ.
 કેવળ કાંચને ગાયેલા
 કુલીનતાદિ ગુણોથી જ નહિ,
 પણ સાદર્જિક ગુણોની પરંપરાએ
 પૂર્ણતાને પામી હતી
 એની અલૌકિક ભોક્ત્રિપ્રિયતા.
 સામર્થ્ય અને સદ્ગુણના આકર્ષણે
 સાર્થવાહના સાથેના સાચા સાધવા
 પ્રમળ ઇચ્છાઓ પ્રગટી હતી
 ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરના અર્થે અહુએને.
 'વિદેશ વસનારી લક્ષ્મી'ના મારે,
 આતુરને ફક્ત દરવાને કારણ,
 પ્રારબ્ધના અવનવા અનુભવ અર્થે,
 એમ જ અન્યાય હેતુથી,
 સાર્થવાહે સર્જેલા સાર્થમાં જવા
 મોઝ સળવટ સજી રહ્યું હતું
 એ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુર.
 પદમાં હતાં કાર્યમાં પ્રયાણનાં ઇચ્છુકો
 સુસાફરીની અનુકૂલતાઓ કેળવવા.
 x x x x
 પ્રેરણા પાઈ રહ્યો છે
 વશિકરણનો વાણિજ્યવ્યવસ્થાની

ક્રિષ્ટી ધન સાર્થવાહ.
 આદેશ અને સુમધુર વચનોથી
 આપે છે આદેશ વાણિતરોને
 પ્રસન્ન સ્થિર મહેરાનો એ.
 વહી રહી છે આશાકિંતતા
 સર્વ અનુચરોની મોઝ ઉતાવળમાં.
 ધન સાર્થવાહની વખારો ને હૃદયે
 યોગેર સાંકડા બની ગયા છે
 વહન કરનારાં વિવિધ સાધનોથી.
 તેનો આખો ય પ્રાસાદ
 આજે સક્રિય બની ગયો છે.
 વાત્સલ્ય ઢાળી રહી છે
 ધન ક્રિષ્ટીની વિનીતતા પર
 પ્રેમથી પૂજતા વહીવેલી પ્રીતિ.
 વિનીતતા નથી રહી છે નોકરોની
 સાર્થવાહના વચનોને શિર ચઢાવવા.
 યોગ્ય યોગ્ય છે શાન્તતાથી સાં.
 આચાર્ય છે ધણું શિક્ષતાથી.
 પૂજતી હતી ત્યાં સદાની ય
 સભ્યતા અને ક્ષિત્તતા.
 આજે તેનો પ્રવર્તે છે
 સર્વ વ્યાપી મહોત્સવ.
 આવતી કાલની બધી ય વ્યવસ્થા.
 બ્યવસ્થિત થઈ રહી છે પોતે જ.
 x x x x
 વીત્યો એ વ્યવસાયી દિન,
 અને પ્રયાણની ઝંખના ભરી
 યાત્રાના ઇચ્છુકોની એ રત્નિ.
 બહાણાં વાયાં નિર્ધાર્યાં સુસુદ્ધંતનાં.
 કરાયાં મંગલ કુલ વધુઓથી.
 સુસ્વરોદયનાં પગલાં મંગાયાં
 ધન સાર્થવાહનાં રણિયામણા રથે.
 સુકુનો સધાવા સારી રીતે.
 પ્રસ્થાનનાં આલેખાર્યાં મંગલ.
 ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરનાં સુપરિચર
 આવી ગયાં સાર્થનાં યાત્રાશુભો

પ્રસ્થાન ભેરીના ઉચ્ચ સ્વરી આમંત્રણે.
રમી રહું છે સૌના મહેલે
વસન્તપુર અને એનું વાણિજ્ય.
કરી દીધું છે પ્રયાણ
વસન્તપુરગામીઓના ઉત્સાહે,
એમના પ્રયાણથી ચ પહેલાં.
બોલી રહો છે બિરુદાવલી
મીમાન મીધન સાર્થવાદના ઉત્સાહની
એ સૌના હૈયાનો ઉત્સાહ.
આવી ચડે છે કોઈક જ તક
મનુષ્યના મોંઘા જીવનમાં
કલ્યાણને કલ્યાણ સમર્થવામાં.
ધન્ય પુણ્ય સમય છે અત્યારનો
આ ધન સાર્થવાદને માટે.
પાવન કર્યો ઓગિતો તેના
સુપટાશ્રય પ્રદેશ
આચાર્ય શ્રી ધર્મધોષે.

x x x x

હતા એ ગાનવ જનના
મહાન ધર્માચાર્ય શ્રી ધર્મધોષ.
જીવન સમસ્તની સમાનતાના સાક્ષક,
ને સર્વ દષ્ટિઓના સાપેક્ષ સંમાહક—
શ્રી જૈનસાસનના એ હતા
એક જવાબદાર સુયોગ્ય પ્રતિનિધિ.
જળહળી રહું હતું એનું
પુણ્ય રેખાઓથી અંકિત
અને પ્રવર લક્ષણોથી લક્ષિત
વિજ્ઞાસ જગ્મ જાગ્યસ્થળ.
નીતરી રહ્યાં હતાં કરુણાનાં અગ્ની
એની કારુણ્યભરી આંખમાંથી.
આકર્ષણીય ભવ્યતા હતી
એના સૌમ્ય મનહર મુખારવિન્દમાં.
પ્રતાપને પાડતી હતી
એની અઘતેભરવી કાયા
સાર્થવાદના સુસુન્દર પરચૂકાંજલે.
પ્રકાશને ફેંકી રહ્યો હતો એ

પ્રતિભાથી પ્રકાશતો જ્યોતિર્ધર.
ભીડને સામે પગલાં ભરી રહ્યો હતો
ક્યારનો ચ ધન સાર્થવાદ
જિમજકા બરેલાં સ્વાગત કરવા.
સાદર ને સવિનય
સમર્પ્યાં ઉચિત આસન
આચારના એ આચાર્યને એણે
ઔચિત્યને અનુચરતી વિનીતવ્રતિથી.
કદી ચ દષ્ટિપથ ન પડી હતી
આરી પુણ્ય પધરાનણી
સાર્થવાદના પેતાના જગતા જીવનમાં.
અભણ્યો હતો એ
જિતરેલી આ મહાનુભાવતાનો.
પણ સમજ્યા વિના ન રહે
સુમહાનુભાવોના માહારાજને
શુભાત્માની અંતઃકરણ વ્રતિઓ.
પૂજાયાં આગમનનાં કારણ
ઔચિત્ય ને આતિથ્યભાવથી.
વાચના કરી આચાર્યે
સાર્થવાદની સ્વાભાવિક ઇચ્છાની:—
“ સાર્થની સાથે વહેશે
વસન્તપુરના લાંબા ને વિકટ પંથમાં
અમારા સાધુસંઘનાં
સદા ચ વહેતાં સાધુતાનાં જીવન.
તમારા સાર્થના ટેકાએ
નહિ નડે અટવીના અપવાદો અમને.
અત્યુત્કૃષ્ટ મંજલને વરો
તમારો સાર્થ ને વસન્તપુરની વસુધા.”

x x x x

ભાષાના ભગવાન હતા
આચાર્ય શ્રી ધર્મધોષ.
તેમની વાણીના વર્ણે વર્ણે
તરી આવતી હતી
મીઠાશ ને કર્તવ્ય પૂર્વકની—
અપૂર્વ નિરીહતા ને નિરપેક્ષતા.
એ મહિમાના સરવરીપામાં

ગળાદુખ દૂએશે સાર્થવાહ
 આત્મિક ચિત્તજતાની શહરીઓથી
 આનંદપુલકિત બની ગયો.
 મનમાં ચાની લીધું એણે
 આજનું જીવન આવીવ ધન્ય.
 આશરથી ખોલી ચ ગયો એ:—
 “સૈને સન્મુખ આવવા ચોખ
 આપ પોતે જ અહીં પધાર્યા,
 અને વળી સાર્થમાં સહ પધાર્યો,
 એ છે અહો ! અમારા મહાભાગ્ય !”
 સૂચન કરાયું સાર્થવાહથી
 અનાદિના પાત્રકોને તત્કાલ:—
 ‘આ મહાનુભાવ આચાર્યશ્રી,
 સંપાદિત કરજો નિરંતર
 સંપૂર્ણતયા અનપાનાદિ.’
 અગ્નિમૂલક ને અસ્થાને હતો
 આ સાદર ઔદાર્યનાં સૂચન
 એ હાતારશિરોમણિ શૈકનાં.
 પણ એમાં ઉડિરી સુન્દરતા હતી
 પ્રાથમિક ભદ્રિક બાલભાવની,
 અને માર્ગાનુસારી મહામહતાની.
 હોય છે છુપાયેલી મુણ્ડચંદ્રિમાં—
 સુન્દરતામાં કવચિત્ અસુન્દરતા,
 અસુન્દરતામાં કવચિત્ સુન્દરતા.
 અનર્થનાં બૃથ ઉપજાવે કદીક
 યજ્ઞના મટે મરતો માનવી.
 બૂલોના ભાર ભરેલા હોય
 અવિચારિત દાક્ષિણ્યમાં.
 રાગદ્વેષના ભોરિંગો રમે
 મહોજ્જતના મોટા રાક્ષસોમાં.
 કાતિલ કેર ભરેલાં હોય
 પ્રેમ-પ્રભુવના ઔચિત્યમાં ચ.
 એમાંનો એકેય સંભવ ન હતો
 આ સહજ પ્રગટેલા ભાવમાં.
 ફક્ત એ ભાવમાં હતો
 અતિ દુર્લભ કોઈ સીધો માર્ગ

. બાવી આત્મોજ્જતિના કમનો.
 અગીતાઈને અસુન્દર ભાષતા
 દોષિત અન્નાદિ પ્રદાનના એ સૂચનમાં,
 અવલોકી પરિણામ-સુન્દરતા
 ગીતાઈ એ સુવિકિત આચાર્યે.
 અભિનંદી ધન્યપુણ્યવાદથી
 શ્રીમંત સદ્ગુણી ને ચક્રવર્તી—
 સાર્થવાહની એ ઔદાર્યસુન્દરતાને,
 અંતરના ઉંઘાણમાં આચાર્યવર્યે.
 સુવિધાન કર્યું અશ્વરથી એમણે:—
 ‘વાહ ! ઔદાર્યની ભાવના !
 પણ અસંગત છે એ ભાવના
 સક્રિય બનાવવામાં
 જૈન મુનિના નિર્મળ જીવનમાર્ગે.
 ન કરેલાં ન કારેલાં,
 અને સંકલ્પેલાં ચ નહિ—
 એવાં નિર્દોષ અનપાનાદિથી
 વહે છે સંયમજીવન
 આજીવન સુધીના સંયમધારીઓનાં.
 દુષ્કર જતાં કર્તવ્ય છે
 વ્યવહારવિશુદ્ધિનાં પાલન
 વિવેકવંતા સંસારીઓને.
 એથીય વધારે દુષ્કર ને સુકર્તવ્ય
 બિદ્યાની વિશુદ્ધિનું પાલન
 મધુકર જ્વલિતી ચરતા મહામુનિઓને.
 ઉપયોગ નથી કરતા એઓ
 કૂવા તળાવ વાવડીઓ વગેરેનાં
 દીધેલાં ચ સચિત જળનો.
 ન કામ લાગે એમને એ
 અમિ આદિ જલથી અનુપકત.
 મોક્ષનું અનુપમ અખંડ ખીજ
 જ્ઞાન દર્શન ને ચારિત્ર
 ધર્મની કાયા એ રત્નત્રયી.
 એ કાયાને ધારણ કરવામાં
 સદૃશ કારણ પ્રતુપાયું છે,
 ભગવાદિ અશ્વરોપ રહિત—

પડે કારણથી આહારાતો—
 સુવિશુદ્ધ આહાર,
 મોક્ષાર્થે જ જીવવાનું હોય
 વિશુદ્ધભાષી જૈનની મૌનવૃત્તિને.
 સર્વભળી રહ્યો હતો એકાગ્રતાથી
 આચાર્યના આચારમત મોલ
 મંભીર ને ધીર એ સાર્થવાહ.
 ડોઢજી આવીને ધર્યો આ સમયે
 મુપકવ આંખાઓથી ભરેલો માળ,
 ધન સાર્થવાહને બેટલે.
 સંખ્યાના રંગલાં રંગીલાં
 અને અતીવ મીઠી મુગન્ધીથી ભર્યાં—
 એ સુમધુર ફળોને સ્વીકારવા,
 અને એ રીતે પોતાને અનુગ્રહ કરવા
 વિનંતી કરી આચાર્યને
 અત્યંત પ્રમુદિત બનેલા સાર્થવાહ.
 આચારનિષ્ણાત આચાર્યથી
 એ વિનંતિનો અસ્વીકાર થયો.
 'કરી નહિ શકીએ સ્પર્શે'ય અમે
 સ્વચ્છ નહિ લાગેલાં એવાં ફળો.
 એના ડાહ્યાણી તો વાતે મ ક્યાં રહી !
 એ! મહાનુભાવ ગ્રંથેય સાર્થવાહ !'
 આચાર્યની રેખાએ ઊગી નીકળી
 સ્તબ્ધ બનેલા શ્રેષ્ઠીના મ્હોં પર,
 આચાર્યની આહારચર્ચાથી
 અને આહાર વિષયક વિવેચનાથી.
 સરી પડ્યા પ્રજ્ઞાના મોલ
 આવશ્યક મોલતા શેઠના મ્હોંમાંથી.
 'મ્હોં ! કેવી દુષ્કર પ્રત્યક્ષરિતા
 આ મહાવ્રતધારીઓની.
 અશક્તિનિર્વાહી આતું જીવન,
 ન જીવી શકે પ્રમાદિએ
 એક દિનને માટે મ.
 અપાસે આપને કપતાં અનાદિ.
 કૃપા કરો અને સાથ પધારો,
 એ! મહાનુભાવો ! તમે જાણે જ.'
 x x x x

આરંભમાં આહાર ને ઉત્સાહભર્યાં
 ધન સાર્થવાહના સાર્થનાં પ્રયાણ.
 અગણિત વાહનોના લોહને ઉઠાળતો
 જપકયો એ સંધનો મહાસાગર,
 ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરના પાદરથી
 વચન્તપુરના લક્ષ્ય પ્રતિ.
 સાથે વિચરવા માર્ગનું
 ચૂર્તિમાન ચારિત્રના મૂલોત્તર ગુણસા—
 મુનિઓથી વીંટાયેલા ધર્મધોષાચાર્યે.
 સાર્થના મોખરે થોડે હતો
 થોડેસ્વારથી વિટાયેલો ધન સાર્થવાહ;
 પાછળ હતો તેના મિત્ર માણિક્ય
 તેની જ રીતે વીંટાયેલો થોડેસ્વાર.
 બને પડ્યો રક્ષાયેલો હતો એ સંધ
 સ્વચ્છ સન્ન સમર્થ રક્ષાપાલોથી.
 સર્વથા નિર્ભયતા હતી એને
 ચોરને લૂંટારાઓથી.
 આતપના નિવારણ માટે ધરાયલાં—
 મ્હેતને અચૂરંમી જોતોથી
 ઊભી કરી હતી એણે
 શરદ ને વર્ષાની રિચિતિ ગગનમાં.
 ભરવામાં આખ્યાં હતાં ભાંક,
 પાડા બળદ જોડે અચ્ચર ને ખર પર.
 ગોઠવાઈ હતી પાણીની પખાલો
 મેધલા સ્થામળા મહામહિષો પર.
 કીડા કરી રહ્યા હતાં જીવનો
 વિશાળ ને મુન્દર ગાઢાઓમાં બેઠાં.
 સાર્થના ભારે ભારથી
 ગ્રીસ પાઠી રહી હતી પૃથ્વો
 વાહનોનાં વિધ વિધ થતા સખ્દોથી.
 અંધેર આપ્તું સર્વત્ર,
 આ મહાસંચારની ઊકતી ધૂળ.
 ધોરી બળદો ને તેજલા ધોડાઓ,
 ઉતાવળીયાં ઉટિ ને ખર અચ્ચરો,
 આગળ વધવાની હોડે ચડ્યાં હતાં એ.
 ગાડા માટીઓના ચીત્કારથી,

બળદોની બુધરમાળથી,
અશ્વાદિના વિવિધ રવથી
ને સ્પર્શજનોના કાલાદલથી
ગર્જ રહ્યું હતું ભૂતળ ને ગગન.
એ નાદથી ત્રાસી નાસતાં હતાં
મૃગ ચમરી આદિ વનનાં પ્રાણીઓ.
દિને દિને નવ નવ સ્થાને
નગરને ઊભું કરતો ને ઉભડતો
આ મહાસાથસંધ
પડાવનાં ચિહ્નો મૂકી ચાલ્યો જતો.
ખુટાડતો એ જલાશયોનાં પાણી
પોતાના વિજ્ઞાન પડાવના સ્થાને.
કટલાક પડાવો પડ્યા પછી
સ્પર્શ કરવા લાગી ઋતુ ય એની.
તળાવો ને નદીઓનાં જળ
ઓછા થતાં ચાલ્યાં રાતની જ્યમ
ગ્રીષ્મ ઋતુના બહુ દૈનિક પડાવથી.
અમંકર હોય ઉન્નતાના દિન,
વિશેષતઃ મુસાફરોને માટે.
અમિના ફાળકાની જ્યમ
અસજા બની ગયો હતો સૂર્ય.
એ અશ્માજ આગના ગાળામાંથી
તાપના અંગારા ઝરતા.
વાર્ધ રહ્યા હતા લૂના વાયરા.
સોંસરાં પેસી જતાં હતાં સોંવની જેમ
અતીવ આકરાં સૂર્યનાં કિરણો.
અગ્નિની ચૂમી ચૂમતી હતી
લોહની તપ્ત શિલાથી ભૂમિ.
અંગારા બની ગયા હતા કંકરો,
આગના રજકણો જ બની ગઈ પૂળ સર્વજ.
પસીનાના જેએ જેએ છૂટતા
અકળાતા ઉકળાતા અંગમાંથી
તાપથી ધ્રુવાયુંવા થતા મનુષ્યોના.
ધડીએ ધડીએ શોષાતા હતા કંકે,
તાપથી તપ્ત માનવીઓના
અને ભરવાહી પશુઓના.

હાવાની અપેક્ષા રાખતાં હતાં.
માનવીઓ અને પશુઓ ય.
નિરંકુશ ચર્ષ જતા હતા
પાડાઓ અને વૃષભો.
પેસી જતા હતા તેઓ
જળાશયોના કીચમાં
અને પડાવે પડતાં વૃક્ષોની હાથમાં.
તાપથી કરમાઈ જતા હતા
જાત્ય પશુઓના પાદો.
વનનાં નિષ્કળ જીવન ગુચ્છરતાં
કમળો કમળનાળો ને કમલિની પત્રો
સફળ જીવનવંતાં બનતાં હતાં
શુક્રમાસ રમણીઓના કંકપીઠમાં પડીને.
પસીનાથી તરબોળ વઘ્યો
આખાય અંગે ચીપટાઈ જતાં,
વિશેષ સુંદર ભાસતી હતી
રવભાવસુંદર સુંદરીઓ.
ઊભી કરાતી હતી નવ નવ રીતે
વાયુની ઉષ્ણ લહરીઓમાં,
કૃત્રિમ સિતળતા.
પંખાઓ વીંચાતા હતા,
પાંથોનાં કામળ કરકમળોમાં.
પાલવથી પવનને નાખતી
તાપથી ગભરાયેલી કો'ક મુગ્ધાઓ
કુતૂહલ ઉપગ્રવતી હતી કામીઓને.
દિને દિને વૃદ્ધિને પામતી હતી
કુરાબ્ય નીતિના સરખી
ગ્રીષ્મ ઋતુની તાપબ્ધનિતા.
ન ગલ્લકારતી હતી એ સંતાપશીલા
સામંચારીઓના શીતોપચારને.
વિનાશ સન્ન્યે હતો એનો
એનાથી જ ઉદ્ભવતા પાતાવરણે.
ધેરાતાં જતાં હતાં એની આગળ
ધોર સ્વામળ વાદળો.
સંતાપનાં વધતાં જતાં પીડનો
જાહી સહતી નથી કુદરત ક્યારેય

ન્યાયની તુલાને ધરતી એ.
 ધૂમવા લાગ્યાં આલમાં
 અવર જવર કરતાં વાદળાંઓ.
 ધાયો આવતો હતો
 દૂર દૂરથી ગર્જનાનો હાંકારો કરતો
 પરોપકારી મહામેધ.
 તેની વિશ્વાસ કમ્બરમાં
 અમકારા મારતી હતી
 વીજળીઓની નગ્ન તલવાર.
 આરંભો દીધું ઉકળાટનું મહાયુદ્ધ
 ત્રીભંગનુની તામસી માવાએ.
 ન થાયે કદી ય નિષ્ફળ
 ઉદાર હોલનો ડોચેથી ગર્જતો હતા.
 ગર્જનાના ટંકારની સાથે
 એચું એણે પોતાનું ઇન્દ્રધનુષ્ય.
 સંગ્રહના ભાથાને ખાલી કરનાં
 વરસાબ્યાં વરસાદનાં હાનયરો
 શામળીઆ એ મહાએવરાળે.
 સર્વથા અંત અઃપથો એણે
 સૃષ્ટિના શોષણ ને સંતાપનો.
 વર્ષાની સ્થાપના થઈ
 ધીરજને ધરતી ધરણીપર.
 શાંતિની શિતળતા બ્યાપી
 મહોત્સવનાં મનમથુરોમાં.
 પશુ જલ(ક)ત્વ હતું
 મહામેધના એ દાનજલમાં.
 એક હાથે કંઈ સુંદર સમર્પો
 બીજા હાથે લઈ લેવાની—
 પરોપકારના બાલ દેખાવો કરતી
 સ્વાર્થી કુટિલ રાજનીતિની જગમ,
 ભરેલ હતા એમાં,
 લાભોની સાથ લાભોગણ્ય અલાભો ય,
 પ્રગતિની ધ્રુજ કરતા—
 સાગરસમા મોટા સાર્થને માટે.
 પરિણામે લાભદાયી—
 પેલા શોષણ ને સંતાપ કરતાં

વધારે અનિષ્ટ લાગ્યાં
 આ મેધવર્ષાનાં હાન
 ધન સાર્થવાદના સાર્થને.
 ધીરે ધીરે ટંકાવા લાગી નગ્ન ભૂમિ
 આંખ સોહામણી હરિયાળીથી.
 નંતાં કંઈ મોંઘાં વાવેતર
 એ અણુખેડાયેલી ભૂમિમાં.
 ઉભરાવા લાગ્યાં નદીઓ ને બહેળાઓ
 છીછરાપણાથી કુલમયોદાને તોડતાં.
 જિંચ નીચને સરખા કરવા જતાં
 બેદી નાખ્યા સુખમાર્ગે જલોએ.
 અગમ્ય પનાબ્યા કાદવના દૌર્જન્યે
 સીધા જાગુતા સુગમ માર્ગો.
 આગળ આગળ પર આંતરી લીધા
 આગળ વધવાના સપ્તગા ય પંથો.
 નિર્મયોદ નદીઓની કુટિલ નીતિએ
 ઉવાડા કરી ધસડી આપ્યા એણે
 પાદોના હૈયામાં પ્રત્યતા કંટકો.
 ખુંચાવા લાગ્યાં ઊંડે ઊંડે
 કમળીઆ કાદવના મોહમાં
 સાર્થ સાથેનાં રથગાડાંનાં—
 સુવ્રત પશુ અંતે અચળ થતાં ચક્રો.
 લપસાવા લાગ્યા લપસણી ભૂમિ પર
 ભૂમિકાના ધર્મની બીડને ન પકડતા
 ઉંટના અગ્રમાથી પદો.
 આગળ વધવાનું અટકી પડ્યું
 વરસાદના જળોએ જમવેલા—
 ભૂમિની અંતરના અવનવા—
 અડગચડીઆ મહિન સંકલેસાથી.
 સૌ ગાઉં છોડે જઈ પડ્યું
 પ્રગતિના માર્ગનું એક પગલું ય.
 જલાદિથી ફેંધાયેલા પંથો જોતાં
 સામયિક પડાવ કથો
 વર્ષાઋતુ વીતાવવા પર્યંતનો
 મહાનુભાવ શ્રીધન સાર્થવાદે.
 બીજાં કરનાં તાત્કાલિક

કાર્યસાધક વર્ષા ભોમાં ઉઠજો.
જીવંતું પડે ભાવિ કલ્યાણકામીએ
દેશકાલાદિ પર દીર્ઘ દષ્ટિ રાખીને.
કલ્યાણ કરે છે સાદાં જીવન
સૌ કાર્ધને સદાયને માટે
વિશેષતઃ પરાવલંબી દુઃખસમયે.
સ્થિરતા કરી આચાર્ય ધર્મધોષે ય
સુસંચમી મુનિગણ સાથે,
માણિકદ્રે સમર્પેલા—
નિર્જંતુ કુટીરના ઉપાશ્રયમાં.

x x x x
મરીબ તવંગર સૌને સરખી રીતે
પાલન કરતો હતો ધન સાર્થવાહ.
ભોઈતું પૂરું પાડતો હતો,
હોય તેવું રક્ષણ કરતો હતો,
એ પોતાની ફરજ સમજીને.
આશાની નજરે સૌ તેને જોતા,
પોતાની નજરે તે ફરજને જ જોતો.
ભોઈ તેને સાર્થને સ્વામી માનતા,
તે પોતે પોતાની જાતને
સાર્થને સેવક માનતો.
પ્રયાણ ક્યું ત્યારથી જ
સાર્થના આખા સંચાલનને
બહુ બારીક દષ્ટિથી નિહાળતો હતો તે.
પ્રત્યેકના સમાચાર મેળવતો તે
માણિકદ્ર અને બીજાં વિચરત જનોથી.
કાર્ધને ચાચક ન બનાવતો
ચાચના કર્યા પહેલાં અર્પણ કરીને.
હીજીવન માનતો હતો તે
પોતાને શેઠ કે સ્વામી મનાવવામાં.
સૌની મુશીબતો સાંભળવામાં
ધડીઓના ધસારાને ન ગણતો તે.
સૌની તકલીફને તે
પોતાની તકલીફના માપે જ માપતો.
સૌના રનેહને જીતવાના કરતાં
પોતાનો રનેહ સમર્પવામાં

તેને અતીવ મોજ હતી.
સૌની અનુકૂળતાનો હિસાબ હતો
તેના હૈયાના ચોષકામાં,
નહિ કે દ્રવ્યની ગણતરીનો.
અતીવ મહાન હતો આ સાર્થ
વસ્તીને વાહનોના પ્રમાણમાં.
વિશેષ વીત્યો હતો સમય
તેના પ્રયાણકાલથી.
વળી લાંબો વર્ષાનો સમય
વટાવવાનો હતો અસ્થાને.
તાણ પડવા લાગી
મુસાફરીને યોગ્ય અભાદિની.
અછતમાં કંઈમૂળાદિથી ય નિર્વાહતા
કેંક અતિશાણુ સાર્થના સંભળનો.
દુઃસ્થતાને ટાળવા
ઉપાયો મેળવ્યા હતા માણિકદ્રાદિથી.
આ વાતને વિદિત કરવા,
અને અવિશ્વટ કાલને માટે
વિશેષ મંત્રણા કરવા,
માણિકદ્ર આગ્યે શેઠની સમીપે
એક રાત્રિની સરખાતના સમયે.
સાર્થને ભોગવવી પડતી હાડમારી
ખાનપૂર્વક સાંભળી સાર્થવાહે.
પરિચિત થયો સર્વ પરિસ્થિતિથી એ,
ને સૂચન કરાયાં કેટલાંક.
પણ એથી ય એને
પૂરતો સંતોષ ન હતો.
માની એણે પહોંચના સરખી
ઘોડી ય એ હાડમારીને.
સાર્થનાં દુઃખોને એણે
પોતાનાં જ દુઃખો માન્યાં.
મનાઈ પોતાની જ વિષમતા
કુદરતે કરેલી એ વિષમતા.
અધૂરી લાજતી હતી એને
પોતાના તરફથી કરાતી અનુકૂલતાઓ.
વધારે અનુકૂલતાઓ મેળવવાના

વિચારોની પરંપરાએ
સ્તબ્ધ થયેલો તે
ચિન્તામસ્ત બન્યો હતો.
એ ચિન્તાથી અજાણ કરીને
વાત્સલ્યભરી મીઠી માતી ન્યમ
ખાણમાં લઈ લીધો તેને નિદ્રાએ.
ઉપરના મળેલે ચાઓ નથી તે
ઝાળગી ક્રિયાશક્તિનાં સામાન્ય પમથોમાં.
આવ્યો નથી એ હાલ
નિર્મળતાની નીચલી ભૂમિકાએ.
પામ્યો નથી એ
જોષિતા વિશેષ પ્રકાશને.
લેખો છે હજી એ
જૈનત્વપ્રાસાદના દારની સન્ન્યુષ.
એમાં પ્રવેશ કરવાની,
એ નિર્મળતાના પ્રકાશને
આવિર્ભાવ કરવાની મુશ્કેલી
અને અપૂર્વ ભાવુકતા હતી
મિથ્યાત્વનું આર્ષું મલિનપટ ધરાવતા
એ અણુમોલ મહારત્નમાં.

કવી ને કેટલી છે એમાં
સુખવહારિક મુલ્યસુન્દરતા !
કેવા ને કેટલા છે મનહર એના
પ્રાથમિક મૈત્ર્યદિ ભાવોના ભાવ !
ભલેને સૂતો છે એ સાર્થવાહ,
પણ અંતરથી ચેતનવંતો છે,
એ અંતરાત્માના પ્રતિ
સ્વામીને વફાદાર શ્યામની ન્યમ.
હમણાં જ મરી જશે
એની નિદ્રાની અજ્ઞાનતા
અને રાતની ત્રિધ્યાત્વમલિનતા.
જેતજેતામાં પ્રકટશે
નિર્મળતાની સાથે સુપ્રકાશ
એના આત્માની અમર સૃષ્ટિમાં.
આ છે અનુપમ વિસામો
નિર્મળતાને પ્રકાશતી
અપૂર્વલભ્ય પ્લેહી ભૂમિકામાં પ્લેહવાનો.
સુખે સુવો !
મહાનુભાવ ! સુખે સુવો !

(આલુ)

કેટલાંક પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાનો

લેખક-પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

(ગતારથી ચાલુ)

ચાલુરમા—એ હારીજના પરિચયમાં જણાવ્યું હતું કે હારીજ જૂનું અને પ્રસિદ્ધ શહેર છે. તેમજ અહીં જુદું જ પ્રાચીન લખ્ય ગિળમંદિર હતાં કે જેનાં પ્રાચીન અવશેષો મોટાંક ઉપલબ્ધ છે. તેમાંથી ગામજહારના કેવલારમણીના ગુરુમૂર્તિ વગેરેના લેખો જેતાં હારીજનું સ્થાન જરૂર મહત્વનું જ હશે. હારીજથી નીકળી કંબોઈ થઈ ચાલુરમા જતાં મોટા મંદિરના પાછળના એક મકાનમાં એક કિલાલેખ હતો કે જેને ત્યાંના શ્રીસંઘે જુદું જ સાચવીને સંતાડી રાખ્યો હતો. આ લેખની વાત નીકળતાં અમે ત્યાં જઈને જોયો અને તેની નકલ કરી લીધી. પરિકરની નીચેની માઠી ઉપર લેખ આ પ્રમાણે છે:

(૧) ૯ સંવત્ ૧૨૬૭ વર્ષે x x x શુવિ ૧૦ શુક્રે મા-

(મા) રહાપ્રામે હારીજગણે* શ્રીપાર્શ્વનાયકેવજ-

૧ હારીજ ગમ્મના આશાપ* મહારાજેએ પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિએના લેખો નીચે આપું છું જે વાંચવાથી આપણને પ્રતીતિ થાય છે કે હારીજગમ્મ એક પ્રભાવશાલી ગમ્મ થઈ ગયો છે અને તેમાં પ્રાચીનિક આશાપો થઈ ગયા છે.

સં. ૧૪૧૪ વર્ષે સે. શુવિ શુક્રે રસવાહ કા. એ. ૦ નરસી(સિ)દ મા નામકરે.

(૨) ગત્યાં મહામત્ત્યા પંડિત માનદેવેન વિનાયકસ્ય દેવ-
મૂર્તિરશ્રુતા કારાપિતા ॥ મંગલમસ્તુ

સુ૦ મહિપાલ મા. લાલુ સુત અજડડડા પિતૃવ્ય જરપાલ ડડાનિમિત્ત (સં) પિત્રો
[:] એયસે શ્રીશાન્તિનાથચિંચં શ્રીહારીજગચ્છે શ્રીમહેશ્વરસુરિમિ:

(લીખડીના મોટા મંદિરની ધાતુપ્રતિમાનો લેખ)

હારીજગચ્છીય શ્રીમહેશ્વરસુરિજના બીજા પણ ત્રણ લેખો સં. ૧૫૦૧, ૧૫૧૧ અને
૧૫૨૮ના છે. ૧૫૦૧, અને ૧૫૧૧ના લેખમાં તેમનું નામ મહેસરસુરિમિઃ આપ્યું છે.
પરંતુ હારીજગ ચચ્છ નામ તો સ્પષ્ટ છે. ૧૫૦૧ અને ૧૫૧૧ના લેખો જનમનગરમાં શ્રી
આદિનાથજીના દેરાસરજીમાં ધાતુમૂર્તિઓ ઉપર છે. અને ૧૫૨૮નો લેખ રાધનપુરના શ્રી
શાંતિનાથજીના મંદિરમાંની ધાતુમૂર્તિ ઉપર છે.

(પ્રાચીન લેખસંગ્રહ ભાગ ૧ સ્વ. આ. શ્રી વિજયધર્મસુરિજસંગૃહીત.)

સં. ૧૫૭૭ વર્ષે શ્રીવાસુપૂજ્યચિંચં કા. પ્ર. શ્રી હારીજગચ્છે મહારકથી કીલ-
મદ્રસુરિમિ:

આવો જ બાળો લેખ પણ છે. માત્ર શ્રીસુવિધિનાથચિંચં આલો જ ફરક છે. આ
જ આચાર્ય, આ જ ગચ્છ, આ જ સંવત્ એમાં છે.

(કડીના લેખો. જૈન ધાતુ પ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભાગ ૧. સં. ૨૧. આ. શ્રી બુદ્ધિસાગરસુરિજ)

સં. ૧૩૮૩ વર્ષે માય શુ૦ ૯ રવો શ્રીશ્રીમાલજ્ઞા૦ પિતૃ વીકમ માત વીલ્હણદે
એયસે સુ૦ વચરસીદેન શ્રોપાર્શ્વનાથચિંચં કા૦ પ્ર૦ હારીજ (?) ગચ્છે શ્રી
મહેશ્વરસુરિમિ: । (જૈન ધાતુપ્રતિમાલેખસંગ્રહ ભાગ બીજો, વડોદરાના લેખો. પૃ. ૭)

સં. ૧૫૧૭ વર્ષે માર્ગશિર ૭ ગુરો શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતોય શ્રેષ્ઠિમાંડળ માર્યા માલ્હણદે
સુત મજોરસી માર્યા માંજૂ સુત નાગાકેન પિત્રો એયસે શ્રીશ્રોયાંસનાથચિંચં કા૦ પ્ર૦
શ્રીહારીજગચ્છે શ્રી મહેશ્વરસુરિમિઃ સાપણડાવાસ્તવ્ય:

(જૈન ધાતુપ્રતિમાલેખસંગ્રહ ભાગ બીજો, માતરના લેખો પૃ. ૮૮)

આ શ્રીમહેશ્વરસુરિજના ૧૪૬૪, ૧૫૦૧, ૧૫૧૧ અને ૧૫૨૮ના જ લેખો આજળ
ઉપર આપ્યા છે તે જ આ લાગે છે માત્ર અહીં સાપણડાવાસ્તવ્ય આ ૧૪૬૪નું નહું છે.

આ બધા લેખો જોતાં તેરમી સદીના પ્રારંભથી હારીજગચ્છની રાજસાત ધર્મ હશે
અને ઠેક સોળમી સદી સુધી આ ગચ્છનું નામ મહે છે એટલે લગભગ ત્રણસો વર્ષથી વધુ
સમય સુધી આ ગચ્છનું અસ્તિત્વ રહ્યું હશે એ અનુમાન વધુ પડતું નથી લાગતું. લગભગ
આર સેકા ગણીએ તોપણ ચાહે.

આ સિવાય પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહમાં સં. ૧૩૩૦નો હારીજ ગચ્છીય આચાર્યશ્રી
શીલભદ્રસુરિનો લેખ છે. લેખાંક ૪૬૧. એ જ શીલભદ્રસુરિજનો ૧૩૪૩નો લેખ
છે જેમાં હારીજગચ્છનો ઉલ્લેખ છે. (લેખાંક ૪૮૬). આ જ શીલભદ્રસુરિજનો સં. ૧૩૩૩
નો લેખ છે (લેખાંક ૪૮૫) પરંતુ તેમાં હારીજગચ્છનું નામ નથી. નીચેનો લેખ જુરી
ધારી આખો ઉતારું છું—

સં. ૧૩૫૫ વર્ષે વૈશાલ વદિ.....હારીજગચ્છે પહ્લીવાલજ્ઞાતીય એ૦ અદ્વા
એચાર્ય સુત.....શ્રીચન્દ્રમચિંચં કારિત્ત પ્ર. શ્રીસુરિમિ:

(પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ શ્રી જિનતિજ્ઞજી સંપાદિત)

આ લેખમાં પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્ય હારીજગચ્છના છે, આરે આપક પદ્મીવાલ જ્ઞાતીય છે.

ભાવાર્થ—૧૨૪૭ માં ગા(મ)રૂલાગ્રામમાં શ્રી હારીજગન્નાથ આચાર્ય પ્રતિષ્ઠિત શ્રી પાર્શ્વનાથપ્રભુના મંદિરની જગતીમાં પંક્તિ માનદેવ વિનાયકદેવની અદ્ભુત મૂર્તિ કરાવી.

આ ગ્રામ ક્યાં આવ્યું એની શોધ કરવાની જરૂર છે. પંક્તિ માનદેવ કોઈ વતિ છે, મહાત્મા છે, કે પૂજારી છે એ પ્રશ્નો જવાબ પણ બહુ જ મુશ્કેલી બને છે. પં. માનદેવ જિનવરન્દ્ર દેવના મંદિરની જગતીમાં પોતાના ઇષ્ટ રૂપ શ્રી વિનાયકદેવની મૂર્તિ બનાવરાવીને પધરાવી લાગે છે. અને તો આમાં જૈનધર્મના અનુયાયીઓની ઉદ્ધારતા, મહાનુભાવતા અને સરલતાની રપટ છાપ દેખાઈ રહી છે. કોઈ પણ અન્ય ધર્મના—અજ્ઞેન મંદિરમાં આવી રીતે જૈનમૂર્તિ કોષ્ટએ પધરાવી હોય એવું વાંચતા કે જોતામાં નથી આવ્યું. ત્યારે અહીં જૈન મંદિરની જગતીમાં વિનાયક દેવની—અજ્ઞેન દેવની અદ્ભુત મૂર્તિ પધરાવવા દેવામાં આવી છે. બાકી પં. માનદેવ કોણ છે એનો ઇતિહાસ શોધવાની જરૂર છે.

આ સિવાય આણ્ણરમાના મંદિરની પાછળ બીજા પરિકરણમાં નીચે મુજબ લેખ છે.

(૧) x x x વૈશાલ્ય વદિ ૪ ગુરો જાણનાગ્રામે પ્રાસાદજાલાયા શ્રે. શાહકેન સુતા મરકીશ્રે.

(૨) વાસુપૂજ્યશિવં કારાપિતં । પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીકમલાકરસૂરિભિઃ

પરિકર ત્રીજાનો ખંભા જગમાં શ્રીશાન્તિનાથશિવં કારાપિતં. આટલું જ વંચાયું છે.

ત્રણે લેખો પડિમાત્રા લીપીમાં છે. ઉપરના લેખમાં આવેલ અખણામામ અત્યારે પણ આણ્ણરમા પાસે જ આવેલું છે.

આણ્ણરમાનું જિનમંદિર બધા અને દર્શનીય છે. ત્યાં મૂલનાયકજી શ્રી ભટેવાપાર્શ્વનાથજીની સુદર પ્રતિમા છે. વેળું અને છાણમાંથી બનાવેલી પ્રાચીન મૂર્તિ રમણીય અને દર્શનીય છે. પ્રાચીન તીર્થમાલામાં—

x x x આણ્ણરમા ધન એ; ભટેવડે ભગવંત x x x

(શ્રી. મેધવિજયજી ઉપાધ્યાયવિરચિત પાર્શ્વનાથનામમાલા પૃ.-૧૫૦)

આણ્ણરમામાં ચિહ્નું પંડ બને x x x

(પં. શ્રી કલ્યાણસાગરજીવિરચિત પાર્શ્વનાથચૈત્યપરિપાટી)

અર્થાત્ આણ્ણરમામાં ગિરાજમાન શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંતની પ્રતિમા બહુ પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી ભટેવાપાર્શ્વનાથજીનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પ્રગટપ્રભાવી પાર્શ્વનાથમાં આપ્યો છે જેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

“એક શ્રમણોપાસક મહાનુભાવને એવો દહ નિયમ હતો કે નિરંતર શ્રી જિન્નેશ્વર ભગવંતની પૂજા કર્યા પછી જ ભોજન લેવું. એક પ્રસંગે આ શ્રમણોપાસકને પરદેશ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. રસ્તામાં બીજા દિવસે યાદ આવ્યું કે શ્રી વીતરામ ભગવંતની પૂજા કર્યા સિવાય જમવું નહિ એવો મ્હારે નિયમ છે તો શું કરવું? ત્યજ દિવસ સુધી તો ઉપવાસ કર્યા, પરન્તુ ક્યાંય જિનમંદિરનાં દર્શન ન થયાં. આલતાં આલતાં ભટેવા ગામે આવ્યા. તપાસ કરતાં જણ્યું કે આટલામાં તો ક્યાંય જિનમંદિર નથી. પછી એ મહાનુભાવે તળાવમાંથી માટી અને ડાણુ લઈ જિનપ્રતિમા બનાવી, પોતાની સાથે રહેતા અષ્ટ દ્રવ્યથી ભક્તિપૂર્વક પૂજા કરી ખૂબ આનંદિત થઈ પરમ ભાવના ભાવી. શ્રમણોપાસકની આવી દહ ભક્તિ અને મહાત્મી પ્રમુદિત થઈ ત્યાં રહેલ શ્વેતપાલ દેવે પ્રસન્ન થઈ જણાવ્યું

કે હું તારા ભક્તિભાવનાથી પ્રસન્ન થયો છું. તે બનાવેલ આ જિનપ્રતિમા વળમથ થઈ જશે. તારે આવકે કશું કે આ તો આપે સાફ ક્યું, પરંતુ પ્રતિમાજીને ગિરાજમાન કરવા મંદિર બોર્ડે અને મારી પાસે એટલું ધન નથી. તારે દેવે કશું તું કાલે આ સ્થાને આવજો, તને વિપુલ ધન પ્રાપ્ત થશે. બીજે દિવસે આવક ત્યાં આવ્યો અને તેને પુષ્કળ ધનની પ્રાપ્તિ થઈ. પછી ભક્તિપૂર્વક જિનમંદિર બંધાવી પ્રભુજીને પધરાવ્યા. આવકજીએ જે પ્રતિમાજી બનાવ્યા હતાં તે પાશ્વનાથજીનાં પ્રતિમા હતાં. ભક્તિથી ભગવાન પ્રસન્ન થયા એમ માની પ્રભુજીનું નામ 'ભગતિયા પાશ્વનાથજી' રાખ્યું. પરંતુ હાંખા સમયે ગામના નામ ઉપરથી શ્રી ભટેવા પાશ્વનાથજી નામ બદલેર થયું. કહે છે કે આ ભટેવા પાશ્વનાથજીની મથકદારી મૂર્તિ અત્યારે ચાલુરમામાં ગિરાજમાન છે."

આપણે ઉપર જોયું તેમ ભટેવા પાશ્વનાથજીના તીર્થસ્થાન રૂપે ચાલુરમા મથકદાર થયેલું છે.

અત્યારે પણ આ પ્રતિમાજીનો રંગ એવો જ છે કે આ પ્રતિમાજી સામાન્ય પથ્થરમાંથી નહિ કિન્તુ કોઈ અન્ય વસ્તુમાંથી જ બનેલ હશે એમ લાગે છે.

અમે આ મંદિરમાંથી બીજા લેખો લેવાના હતા, પરંતુ તે વખતે ઋતુ એટલી પ્રતિકુલ હતી કે અમે લેખો ન લઈ શક્યા. અહીંના ધાતુપ્રતિમાજીના લેખો પૂ. પા. ૨૯. આ. શ્રી છુદિસાગરસૂરીશ્વરજીએ પોતાના ધાતુપ્રતિમાલેખસંગ્રહ ભાગ પહેલામાં આપ્યા છે, એમાં ઠંઠ તેરમી સદીથી વીસમી સદી સુધીના લેખો છે. એ પુસ્તકમાં લેખો આવેલા હોવાથી હું પુનરુક્તિ નથી કરતો. ગામમાં ઉપાશ્રમ પાસે જ પં. શ્રી મણિવિજયજી મહારાજનાં પ્રસ્તોતો સંગ્રહ છે. તેમજ ગામ બહાર વિઠાવાદી છે કે જે પૂ. પા. આચાર્ય શ્રી વિજય-નેત્રિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સકુપ્તેશ્વરનું ફલ છે. ત્યાં નાનું રમણીય જિનમંદિર છે. ધર્મશાળા છે અને આચાર્યશ્રીના સિખરતનું સમાધીસ્થાન છે.

રૂપપરના લેખો

અમે ચાલુરમા ગયા તે જ દિવસે મેચાર બાલકોએ કહ્યું: અહીં રૂપપર સરસ ગામ છે, ત્યાં આપણું મંદિર બહુ જ સરસ અને દર્શનીય છે. ચાલ્યા તો હતા જ, છતાંયે બપોરે નીકળ્યા. બાલકો સાથે હતા. ચોવીસ જિનાલયનું સુંદર મંદિર દૂરથી જ જોતાં પરમ આસ્વાદ ઉપજાવે છે. કમલાગ્યે આ ગામમાં આવકોની વસ્તી જ નથી. આવકનું માત્ર એક જ ઘર છે. પૂજારી બાનાજી-હોતા, બહાર ગયા હતા. સાથેના એક બાલકે આવી હાવી મંદિર ઉપાડ્યું, શું સુંદર ભગ્ય પ્રતિમાજી! કેવું અદ્ભુત જિનમંદિર! જાણે નાનું દેવવિમાન ઊતરી આવ્યું હોય! પરમ શાંતિ, પરમ શુદ્ધિ અને પરમ સત્વશુભતાભરી હતી. દર્શનાદિ કરી કિલાલેખ જોવા માંડ્યા. શ્રી મૂલનાથજી ભગવંતના પરિહર ઉપર નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

આ પરિહર કોઈ બીજી મોટી મૂર્તિનું છે.

(૧) ૧ સંવત ૧૧૨૧ શ્રીમાકર્ણકુંડકુલે ચારાપદ્મીવ-(ધર્મચક્રનું ચિહ્ન) સંવત્તો શ્રીગણેશ પારિવર્તિક x x જ x (કો) ચક્રમિતો મનો: ।

(૨) ચૈરાટયામામ્બામુસ્તત્પત્ની ગુણવતી સલાકારો # ચમ્પા (ધર્મચક્રનું ચિહ્ન) ચિમ્બસેતમ્ સહવેદસરણ દેવાય ॥ જ x x શુભ ...

લેખ પૂરા વંચાયો નથી. જે વંચાયો છે, તેમાં પણ સંક્રમ્ષ્ટાનો છે, પરંતુ સંવત્તો

ઉદ્દેશ્ય જોતાં લગભગ એક હજાર વર્ષ જેટલું જૂનું આ પરિકર તે વખતની સુંદર કારીગરી અને રચનાશિલ્પનું સુંદર પ્રતીક છે. વચ્ચે પ્રાસાદ દેવી છે; બન્ને બાજુ હાથી છે, પછી બન્ને બાજુ વાઘ છે, દેવીની નીચે ધર્મચક્ર, બન્ને બાજુ હરણીયાં, વચ્ચે એવી સુંદર રીતે આલેખેલ છે કે હાડીબર જોઈ રહેવાનું થન થાય. આખું પરિકર ભારતીય પ્રાચીન જોન શિલ્પકલાનો સુંદર નમૂનો છે.

ભત્તિમાં ચોવીસ જિનની દેરીઓ છે. કેટલીક મૂર્તિઓમાં ભગવન્તનાં નામો વંચાય છે: સુમતિનાથજી, વિમલનાથજી, ચદ્રપ્રભુજી, ધર્મનાથજી વગેરે. કેટલીક મૂર્તિઓમાં પ્રતિષ્ઠાપત્ર આચાર્યોનાં નામો પણ દેખાય છે: શ્રી રત્નસિદ્ધસુરિ, શ્રી શાંતિસુરિ વગેરે. કેટલીક મૂર્તિઓમાં લેખ નથી દેખાતા. દરેક મૂર્તિઓમાં બન્ને બાજુની કાશ્ઠીઓમાં ટેકા છે. કેટલીક મૂર્તિઓમાં નાસિકા, હાથ કે પગની આંગળી ખંડિત છે. દરેક મૂર્તિઓની નીચે આસનમાં મનોહર ફૂલવેલ કારેલી છે.

વર્તમાન મૂલનાથજી શ્રી નમિનાથ ભગવાનની ગાદીનો લેખ નીચે મુજબ છે:

(૧) " સંવત્ ૧૫૩૩ વર્ષે પો-

(૨) વરુણ ૫ સોમે સ્ત્રીષ્ઠી

(૩) માલકાલીય વં. પપ્પા માઠ ચમકુસુતા કર્માદનામ્યા સુમાતૃપિતભેયેયે
શ્રી×× નમિનાથચિંબં કારિતં શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે × × ×

(૪) પ્રધાનશાસ્ત્રાયાં × ચ પ્રમસૂરિણાં ૫ શ્રી મુચનપ્રમસૂરિણામુપદેશેન પ્રતિષ્ઠિતં
× સં. સુરિમિ: ।

ઉપરના પરિકરનો લેખ જોતાં એમ લાગે છે કે શ્રી નમિનાથજી ભગવન્તની વિશાલ મૂર્તિનું એ પરિકર છે. અત્યારે વિષ્ણુના મૂલનાથજી પણ નમિનાથજી ભગવન્ત છે. કદાચ કારણવશાત્ અથવા તે કોઈ આસમાની સુલતાનીને અંગે પ્રતિમાજી બદલાવવાં પડ્યાં હશે, - હોય અને એનું એ જ પરિકર રાખી નવી મૂર્તિ બિરાજમાન કરી હોય, પરંતુ મૂલનાથજી-એ જ નામના રાખ્યાં છે. આ સિવાય મંદિરજીની પાછળના નાના બચીયામાંથી પણ એક પથ્થર મળ્યો હતો જેમાં નીચે પ્રમાણે લેખ છે.

॥ ગણેસાય નમઃ ॥

(૧) સંવત ૧૭૭૪ વર્ષે જિત ૫ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદ ૭ સો-

(૨) મજે વેદરો કરાવા માંજ્યો । રત્ના

(૩) શ્રીશ્રી ભજીતસંચજિરાજનાં

(૪) પદ્મસંવત કહુરી શ્રી

(૫) શ્રીરત્નસંચજિ સુમ મચ્છુ

(૬) પાટણસંવત મહરીશ્રી

(૭) રત્નસંચજિ છે । શ્રી

આ લેખ આટલું કહે છે-૧૭૭૪ માં અહીં મંદિર બંધાવા માંડ્યું. અહીંના રાજા-કોકરે અજીતસિંહજી છે અને પાટણમાં આ વખતે સંધ્યપતિ રત્નસિંહજી છે. કોકરે તે ૧૫૫૨ના જ હશે એમ લાગે છે. કારણ કે પાટણ તે વખતે મુસલમાન મુજેદ્દરનું

હાથમાં હશે. અથવા તો એમ પણ હોય કે સુએદારના હાથ નીચે અછતસિંહજી અહીં ઉપરી તરીકે હોય; બાકી 'અછતસિંહજીના રાજમાં' આ શબ્દો જો વધુ મહત્ત્વના હોય તો અછતસિંહજી પાટણુનો સુએ પણ હોઈ શકે. ગુજરાતના ઇતિહાસપ્રેમી સાક્ષરો આ તરફ લક્ષ આપી આ ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ નાંખે એમ ઇચ્છું છું.

ગામ બહાર જૈન ગૃહસ્થોના બેતણુ પાળીયા પણ જોયા. આ ગૃહસ્થો દાનવીર અને યુદ્ધવીર-શરવીર હતા. આજળ ઉપર એક મોટું તળાવ છે. કહે છે કે મહારાજ સિદ્ધરાજે આ તળાવ બંધાવ્યું છે. બાંધણી પ્રાચીન છે તેમજ તેના ચારે દિશાનાં પ્રવેશ દ્વારના દરવાજા ઉપરની બેઠકો-ચોકી અને ગરનારાંની બાંધણી પ્રાચીન લાગે છે.

ગુજરાતમાં આવાં ધણાંયે પ્રાચીન સ્થાનો છે જે ઇતિહાસવિદોની રાહ જુએ છે.

આ લેખો, સ્થાનપરિચયોનો હેતુ પણ એ જ છે કે ગુજરાતનાં આવાં પ્રાચીન સ્થાનોને પ્રકાશમાં મૂકી ગુજરાતના ભૂતકાલીન ગૌરવવંતા ઇતિહાસમાંથી પ્રકાશિત થતી ગુજરાતની અસ્મિતા, ગુજરાતનું ગૌરવ અને ગુજરાતની મહત્તાનાં પ્રકાશકરણોથી વર્તમાન ગુજરાત, યુદ્ધગુજરાત અને ભારત કંઈક નવીનતા અનુભવે.

અહીંથી અમે શંખલપુર, બહુચરાજી, રાંધેજ વગેરે સ્થાને થઈ બોમણી થઈ કડી આવ્યા. કડીની પ્રાચીન માતૃમૂર્તિના લેખનો પરિચય આપવાનો વિચાર હતો, પરંતુ 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના ગતારમાં પડિતરાત્રી શ્રીયુત લાલચંદ્રશાહનો ઐતિહાસિક શોધપૂર્વકનો લેખ વાંચી આનંદ થયો. એ પ્રતિમાજી ગયે વર્ષે જ કડી મે. મૂ. જૈન મોડર્નિંગના ઉદ્ઘાટન સમયે પૂ. ગુરુદેવ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુરી)ના સદ્ગુપદેશથી એ મોડર્નિંગમાં પધરાવેલ છે. —શંપૂર્ણ.

આ લેખમાં નિચેની હજીકત ઉમેરવાની સૂચના ઇતિહાસપ્રેમી પૂ. સુ. શ્રી. જયંત-વિજયજી તરફથી પત્રદ્વારા મળી છે તે સાભાર અહીં આપું છું—

પંચાસર ગામના ગાંપાની બંદર જ (હાલના ઉપામખની નજીકમાં) ત્રણ સિખર યુક્ત એક જિનાલયનું ખંડિયર જિજ્ઞ છે. સિખરો તથા મંડપનો કેટલોક ભાગ હજી જિઓ છે, કેટલોક ભાગ પડી ગયેલો છે. આ સ્થાન બહુ પ્રાચીન નથી, પણ બસો ત્રણસો વરસનું બનેલું તો હશે જ. આ સ્થાનનું કંપાઈડ કરી લીધેલ છે અને તે શંખના કબજામાં છે. તેનો કડખ-ચાર ભરવામાં ઉપયોગ કરે છે.

હાલના શ્રીલંકેશ્વરજીના મંદિરથી ૦૧ થી ૦૧૧ માર્પલ દૂર ચંદુરના માર્ગે જતાં એક જંગાણુ ટેકરાની તમે જે હજીકત લખી છે, એ જ સ્થાને, હાલમાં ગામમાં જે જૂનું મંદિરનું ખંડિયર જિજ્ઞ છે તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રીવિજયસેનચરિત્ર મહારાજે સં. ૧૬૫૨ ની આસપાસમાં કરી હતી, તે પહેલાંનું મંદિર, એ જંગાણુ ટેકરાને સ્થાને હોય એમ લાગે છે.

જૂના હારીજમાં તમે પથ્થરનું મોટું એક જિનમંદિરનું ખંડિયર હોવાનું લખ્યું છે. તેની પાસે જ પથ્થરના એક નાના જિનમંદિરનું ખંડિયર પણ હતું. સં. ૧૬૮૮ માં અમે બન્ને ખંડિયરો જોયાં હતાં. ત્યારપછી નવા હારીજમાં નવું મંદિર બનતાં ત્યાંના પથ્થરો લાવીને ધણા વાખ્યાં તેથી હવે કદાચ નાના મંદિરનું ખંડિયર રહ્યું નહિ હોય. આ વખતે અમે જોવા ગયા ન હતા. પ્રાચીન તીર્થમાલાઓમાં હારીજમાં બે જિનમંદિરો હોવાનું લખેલ છે.

આતરસુખાસ્થ શ્રીવાસુપૂજ્યજિનવિનતિ

લેખક:—ડૉક્ટર એન. આર. દાણી, I.M.B., I.A.M.C.

કવિત્વની છાં, કે મનમોહક પદસાહિત્ય વગરનું સાવ પ્રાથમિક કવિતા સમું તફન સાદી ભાષાનું આ વિનતિકાવ્ય, આશામન્જરમાના લગાનક યુક્ત મોત્યા ઉપરના લરકની સાથે ડોક્ટર લરીકેની ફરજ બજાવતા એક નવજીવાન ગુજરાતી જૈન ડાક્ટરની કૃતિ છે એ એની વિશિષ્ટતા છે. જ્યાં આનંદની પથિયળ જીવન-મરણ વચ્ચે જોલાં ખાધા કરતી હોય એવા લગાનક સ્થળ અને સમયમાં પણ પોતાના ઈશ્વરવત્ સ્મરણ કરી, જે ધરી એના પવિત્ર બાનમાં રિયર થઈ, પોતાના ઈશ્વરની પ્રાર્થનાની અભિભક્તિ કરતું આ કાલુંવેલું કાવ્ય પણ ખરેખર પ્રસાસા માગી લે છે. ૦૫.

આજથી લગભગ સો વર્ષ પૂર્વે આતરસુખામાં આવકોની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં (૬૦ થી ૧૦૦ ધરની) હતી. વૈષ્ણવોનું વધારે બળ અને સાધુ સન્તોનો જોડો સહવાસ-એ બન્ને કારણોને લીધે દિનપ્રતિદિન આવકોની સંખ્યા ઘટતી ગઈ, અને આજે તો ભાગ્યે જોકાદ એ ધર આવકોનાં બાકી રહ્યાં છે. પૂજા જોડી કરે છે અને કોઈવાર જોકાદ જિનભક્ત અથવા યાત્રાળુ પૂજનો લાભ લે છે. જ્યારે આવી રીતિ પ્રવર્તતી હતી ત્યારે કપડવંજના આવકોએ વિચાર કર્યો કે શા માટે મૂર્તિને આપણા ગામમાં લાવીને ન પધરાવવી કે જેથી પૂજા વજેરે સારી રીતે થાય. આ માટે આવકો મૂર્તિ લેવા માટે આતરસુખામાં આવ્યા, મૂર્તિને ઉપાડવા ધણા પ્રયત્નો કર્યા છતાં મૂર્તિ ખૂબ વજનદાર થઈ ગઈ અને જોડી સડી નહિ. એટલે આ અત્કારિક મૂર્તિ અત્યારે પણ આતરસુખાના દેરાસરમાં વિલમ્બાન છે. મૂળનાયક આરમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીની આ મૂર્તિ છે.

યાત્રા માટે આતરસુખા જવા માટે તો ભાગ્યે જ કપડવંજ અને આંતરેલી સિવાવના આંકોએ વિચાર કર્યો હશે. અને યાત્રા માટે આવવામાં મુશ્કેલીઓ ધણી છે છતાં થોડાક પણ ભાવિક ભક્તોને આ લખાણ ઉપયોગી થશે તોપણ આનંદિત થવા જેવું છે.

આતરસુખા જવા માટે કપડવંજ (નડીઆદ કપડવંજ રેલ્વે) સ્ટેશને ઊતરવું પડે છે. ત્યાંથી વાહનની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે અને બળદમાડી અથવા થોડા ઉપર આતરસુખા જઈ લકામ છે. વાહન કપડવંજ સ્ટેશને મલવું મુશ્કેલ છે એટલે આગળથી આતરસુખાના વતની સાથે વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. કપડવંજ પાસેના દાસલવાડા સ્ટેશનથી ગામ નજદીક પડે છે. અત્રેથી ગામ ૪ માઈ દૂર છે જ્યારે કપડવંજથી પાંચ માઈ દૂર છે. દાસલવાડા સ્ટેશન માટે પણ વાહનની વ્યવસ્થા અગાઉથી કરવી પડે છે. શ્રીમંતો માટે યાત્રા સુલભ છે. કપડવંજમાં મોટર મલી સડે છે અને તે આતરસુખા ગમે ત્યારે (વધારે વરસાદ અને નદી, નાળામાં રેલ હોય તે સિવાય) જઈ શકે છે. જતા આવતાના ભાડાની વ્યવસ્થા સાથે ગામમાં ત્રણ ચાર કલાક રોકાઈને પૂજા કરીને કપડવંજ પાછા આવી લકામ તેવી સમ્મત મલે તેમ છે. રહેવા માટે દેરાસર સાથે એક નાની ધર્મશાળા છે, અત્રે વાસણુ જોડાંની વ્યવસ્થા થઈ શકે એમ છે, છતાં યાત્રાળુએ પોતાનો વિસ્તરેલો સાથે લાવવો જોઈ છે. સ્થળ ગામની મધ્યમાં હોવા છતાં શાંત અને રમ્ય છે.

જેનોની સંખ્યા આતિ અલ્પ હોવા છતાં ગામના લોકોનો દેરાસર અને પ્રભુ પ્રતિનો

ભાવ બહુ જ સુંદર છે. પદ્યપદ્યના સમયે જૈનો તેમજ જૈનેતરો સાથે રહીને ભાવના ખૂબ ઉત્સાહથી કરે છે. મહારા મામા શ્રી યોદીદાસ ભુવરદાસ શાહ હંમેશાં જ્યારે જ્યારે જરૂર હોય છે ત્યારે હાર્મોનિયમ લઈને આવે છે અને ભક્તિરસમાં સંગીતની સાથે ઓર વધારો કરવામાં ખૂબ મદદ રૂપ બને છે. પોતે અત્યારે વૈષ્ણવ ધર્મ પાળતા હોવા છતાં પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિ જૈન જોટલા જ સુંદર ભાવથી કરે છે, અને તેમના સંગીતને લીધે દેરાસરમાં પદ્યપદ્યોના દિવસોમાં જે આનંદ અનુભવાય છે એ સંગીતની જૈરહાજરીમાં ન અનુભવાત. પદ્યપદ્યપણે પછી નોકારથી દર વર્ષે થાય છે જેમાં જૈનો તેમજ જૈનેતરો સહભોજન પ્રેમથી દેરાસરની ધર્મશાળામાં કરે છે.

આ ગામથી ત્રણ માઈ દૂર એક શિવમંદિર છે, જેનું નામ ઉકડેશ્વર મહાદેવ છે. બીજું સ્થળ અત્રેથી ૬ માઈ દૂર છે અને તે સ્થળનું નામ કેદારેશ્વર મહાદેવ છે. કેદારેશ્વરમાં ન્હાની ન્હાની પથ્થરની ટેકરીઓ છે જેમાંથી પાણીનાં ઝરણાં વહ્યાં કરે છે. આ પથ્થરોમાંથી ન દેખાય એવી રીતે ઝરણાંને વાળવામાં આવ્યાં છે જે જલ શિવલિંગને નવરાવીને જૌમુખ-માંથી બહાર નીકળે છે. ભાર્વિક શિવભક્તો આ સ્થળે સ્નાન કરવામાં ખૂબ આનંદ માને છે અને કૃતકૃત્યતા અનુભવે છે. વધુમાં અત્રે એવી માન્યતા પ્રચલિત છે કે આ સ્થળ (કેદારેશ્વર) એ મહાભારતમાં વધ્યુવેલું હેડાવાવન છે. કોઈ પ્રાન્તમાં આવી માન્યતાઓ હોય છે. આસામમાં મહારા નિવાસ દરમ્યાન હું એક સ્થળે રહેતો હતો. એ સ્થળનું નામ દિમાપુર છે, જ્યાંથી મનિપુર જવાય છે. આ સ્થળ બંગાળ આસામ રેલ્વેના મનિપુર રોડ સ્ટેશન ઉપર આવેલું છે. આ સ્થળે પથ્થરના કાતરેલા બહુ મોટા સ્તંભો છે અને તે માટેની માન્યતા એવી છે. કે: હેડાવાવન આ પ્રદેશ હતો અને આ પથ્થરનાં સ્મારકો એ હેડા રાક્ષસીના મહેલના પાયના અવશેષો છે. મહારા એક મિત્ર શ્રીયુત ઉત્સવ પરિખ એમ. એ. જેમને ઐતિહાસિક સંશોધન કરવામાં બહુ કામ કર્યું છે તેઓથી મને જણાવે છે કે હેડાવાવન એ કેદારેશ્વરની આલુઆલુનો પ્રદેશ હોવાનો સંભવ વધારે છે.

ઉકડેશ્વર મહાદેવની ઉત્પત્તિ માટે એક દંતકથા છે પરંતુ આપણને તે ઉપયોગી ન હોવાથી અત્રે તેનું વર્ણન કરતો નથી. આ બન્ને સ્થળો તેમની રમ્યતાને ખાતર પશુ નિહાળવા લાયક છે. આતરસુબાથી વાહનની વ્યવસ્થા થઈ શકે એમ છે.

હું આજ્ઞા રાખું છું કે આતરસુબાનો આ ટૂંક ઇતિહાસ આજુદજી કમ્પાઇલના સંશોધન વિકાસના કાર્યકર્તાઓને ઉપયોગી નિવડશે.

ઉપરના ટૂંક ઇતિહાસનું નિરીક્ષણ કરતાં એમ લાગે છે કે તીર્થસ્થાનોમાં આતરસુબાનું નામ શોભે એ અનુચિત નહિ ગણાય.

શ્રીવાસુપૂજ્યબન વિનંતિ

[૧]

(૧૪૪-૧૪૫ રાવ ઇં ક્યાંચ રે તથા)

બિનજી પ્રભો! ખારમો તું તો, નમું તને હું તો આજ હે વિભો. ૧
ભક્ત તારો આ પ્રભુ અહીં, મને ન દીસતા નામ તો કહી. ૨
મામ માહરું નામ છે બહુ, રૂકું તે પ્રભુ શું ક્યા કહું. ૩
સમય બહુ પડે નામ! અહીં હતા, આવકો વધુ ભાવથી ભાઈ. ૪

સાધુ-સન્તનો વેગતો અહીં, પ્રભુ ! મરો હવે મંદ તો સહી. ૫
 પ્રતિદિન પ્રભુ ! ભક્ત તાહરા, ધર્મને જૂથ્યા નાથ ! શું કહું ? ૬
 છતાં અહીં તણું સ્થાન તો પ્રભુ, બહુ મધ્યું ત્હને નાથ, હે વિશુ ! ૭
 ભક્ત તાહરા નગર પાસના, ઇચ્છતા ત્હને કપડવંજના. ૮
 ગામ આ પ્રભુ અત્રિથી વસ્યું, આવકોએ ત્યાં ચૈત્ય તો કસું. ૯
 ચત્ત બહુ કર્યા અન્ય ભક્તોએ, પણ જીઠે નહીં નાથ મ્હારો એ. ૧૦
 નગર આ મહીં મંત્ર તાહરા, જૂથ્યા ધણા પ્રભુ ! ભક્ત આપઝા. ૧૧
 નાથ હું પ્રભુ ! મૂઢ પું ખશ, સ્તવું ત્હને હું તો પ્રેમથી પ્રભો ! ૧૨
 તીર્થ સ્થાનોમાં નામ દીપતું, ગામ આતરસુંબાનું ધણું. ૧૩
 તાર તું પ્રભુ ! તાર મુજને, વિચંબ ના કરીશ નાથ ! નું હવે. ૧૪
 નાથ કાણીની પ્રાર્થના સુણી, કર કૃપા પ્રભુ ! તેકના બણી. ૧૫

[૨]

(રાગ-નાગર વેલીઆ રાગાત ત્હારા ગજમહેસોમાં.)

વાસુપૂજ્ય તો સોહાય, મ્હારા ગામની માંહે;
 જિનજી બારમો સોહાય, મારા ગામની માંહે. (એ ટેક.) ૧
 ગામ મ્હારું છે ટુંકું, જે જિનજીને બહુ મધ્યું;
 ત્યાં વસે મ્હારો નાથ, મ્હારા ગામની માંહે. વાસુપૂજ્ય ૨
 સમય બહુ લગી હતા રહેતા, આવકો બારી ધણું;
 ત્યાં પ્રભુજી સોહાય, મ્હારા ગામની માંહે. વાસુપૂજ્ય ૩
 આજ આવક ના દીસે, આ ગામમાં તોયે;
 એકલ સ્થાનમાં દીપે, મ્હારા નાથ તો બાળે. વાસુપૂજ્ય ૪
 કળયોએ સાધુઓનો, મંદ થાયે આવરો;
 સંજ્યા બહુ ખટી જાય, પ્રભુના ભક્તોની ભારે. વાસુપૂજ્ય ૫
 ભક્તો ધણા અહીં આવતા, જે સમીપમાં વસતા હતા;
 પ્રભુ ! મૂર્તિ ભેલા કાજ, ત્હારી દુઃખહરનારી. વાસુપૂજ્ય ૬
 ભાગ્યોદયે મુજ ગામના, મૂર્તિ મર્ધ વજ્જર સમી;
 જીઠે ન મ્હારો નાથ, કોટી કોટી હિપાયે. વાસુપૂજ્ય ૭
 આતરસુંબા શોભતું, કે તીર્થ સ્થાન સચું જાડા;
 ત્યાં વસે મ્હારો નાથ, રમ સ્થાનન્દ્રી માંહે. વાસુપૂજ્ય ૮
 કાણી કરવા સ્તુતિ ત્હારી, તુજ ચૈત્ય માંહી આવતો;
 તું કરી કરુણા નાથ, એના સાચું તો જોજે. વાસુપૂજ્ય ૯

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોગ-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયપદ્મસૂરિ.

(ક્રમાંક ૬૬ થી ૮૭)

૫૫ પ્રશ્ન—સંસારી જીવે આત્માની ભવના આયુષ્યનો બંધ અહીં કયારે કરે ?

ઉત્તર—તમામ નારકી, દેવો, અસંખ્યાતા વર્ણના આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો અને તિર્થંજી પોતપોતાના આયુષ્યના છેલ્લા છ મહિના બાકી રહે ત્યારે આત્માની ભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. તથા નિરપકમ અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સ્થાવરો, તથા વિકલેન્દ્રિયો તથા પચેન્દ્રિય જીવો પોતાના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની સ્થિતિમાં આત્માની ભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. અને સોપકમ આયુષ્યવાળા તમામ જીવો પોતાના આયુષ્યના ત્રીજા ભાગે કે નવમે ભાગે કે સત્તાવીસમા કે એકાસીમા કે ૨૪૩ મા ભાગ વગેરે ભાગમાં આત્માની ભવનું આયુષ્ય બાંધે છે. આ વખતે કદાચ ધોલના પરિણામ ન થાય તો ન પણ બાંધે-પરંતુ તે દરેક જીવોને મરવાની એ ઘડી બાકી હોય ત્યારે તો ધોલના પરિણામ જરૂર થાય, ને તે વખતે પરભવનું આયુષ્ય જરૂર બાંધે. કારણ કે આત્માની ભવનું આયુષ્ય બંધાયા પછી જ મરણ થાય, એવો નિયમ તમામ સંસારી જીવોને લાગુ પડે છે. વિશેષ બીના-શ્રી પ્રણાપનાસુત્ર, ભોક્ત્રકાશદિમાં જણાવી છે. ૫૫.

૫૬ પ્રશ્ન—આયુષ્યની બાબતમાં અસંખ્યાત શબ્દોનો અર્થ શો કરવો ?

ઉત્તર—૮૪ લાખ પૂર્વેની ઉપરની સંખ્યા અસંખ્યાત શબ્દથી કોવી, એમ શ્રી કાલ-ભોક્ત્રકાશમાં મહોપાખ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી મહારાજે જણાવ્યું છે. ૫૬.

૫૭ પ્રશ્ન—આત્માની ભવના આયુષ્યને બાંધવાની બાબતમાં અપવર્તનીય અને અન-પવર્તનીય આ બે ભેદ પાડવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર—જે અધ્યવસાયોથી આયુષ્ય બંધાય છે તે અધ્યવસાયો બે પ્રકારના હાય છે: ૧ તીવ્ર અધ્યવસાયો અને ૨ મંદ અધ્યવસાયો. તીવ્ર અધ્યવસાયોથી જે આયુષ્ય બંધાય છે તે આદ્યમુદ્દેશોની સાથે ગાઢ સંબંધ હોવાથી અનપવર્તનીય હોય છે. એટલે તેનો ઉપક્રમથી ધડાડો થતો નથી. ને મંદ અધ્યવસાયોથી બંધાયેલું આયુષ્ય અપવર્તનીય હોય છે એટલે તે ઉપક્રમથી ઘટી જાય છે. આ રીતે અધ્યવસાયો બે પ્રકારના હોવાથી આયુષ્યના બે ભેદો પડ્યા છે. વિશેષ બીના શ્રીતત્ત્વાર્થટીકામાં જણાવી છે. ૫૭.

૫૮ પ્રશ્ન—પૂજ્ય શ્રીશિવચર્ચસૂરિ મહારાજે કર્મપ્રકૃતિમાં આયુષ્યની ઉદ્ધર્તના કહી છે. આ પાઠના આધારે જણાય છે કે આયુષ્ય વધારી શકાય, ને બીજા મંથોમાં જણાવ્યું છે કે આયુષ્ય વધારી શકાય જ નહિ. આ બે વિચારોમાં સત્ય શું છે ?

ઉત્તર—કર્મપ્રકૃતિમાં જણાવ્યું છે—‘આર્થંચા વૃક્ષહૃદ’ એટલે અંતર્મુદ્ધર્તમાં આયુષ્ય બંધાય. આ અંતર્મુદ્ધર્તપ્રમાણ બંધ કાલમાં જે કંઈ ફેરફાર (વધારો કે ઘટાડો) થવાનો હોય તે થઈ જાય, તે અંતર્મુદ્ધર્ત પૂરું થયા બાદ સમાર પણ આયુષ્યને વધારી શકાય જ નહિ. પણ ઉપક્રમ લાગતાં એણે તો થાય. જે કારણથી કર્મનાં સ્થિતિ-રસ વધે તે ઉદ્ધર્તના કહેવાય અને સ્થિતિ-રસનું વધવું એ પણ ઉદ્ધર્તના કહેવાય. આ પ્રમાણે કર્મપ્રકૃતિના પાઠનું રહસ્ય જણાવું. વળી પૂર્વભવમાં બાંધેલ આયુષ્ય અહીં ભોગવાય છે-તેનો વધારો આ ભવમાં થઈ શકે નહિ. સાસનનાયક શ્રીમહાવીર દેવે ઉદ્ધર્ત રપષ્ટ જણાવી દીધું કે ‘જે થવાનું છે તે થશે જ. આયુષ્યને ડાઘનાથી ડાઘ પણ ઉપાયે વધારી શકાય જ નહિ.’ પ્રશ્નમાં જણાવેલા બંને વિચારો બ્યાબની છે. કર્મપ્રકૃતિનું વચન આયુષ્યના બંધકાલની

અપેક્ષાએ બાળખી છે. અને ખીજાં પ્રશ્નોનું વચન—“આયુષ્યનો ભંધાવ વીત્યા બાદ આયુષ્ય વધારી શકાય જ નહિ,” આ રીતે બાળખી માનવું. વિશેષ બિના શ્રીકર્મપ્રકૃતિ, સંવેગમાલાદિમાં જણાવી છે. ૫૮.

૫૯ પ્રશ્ન—અનાજ વગેરે પદાર્થોમાં રહેલા ઝેરને જાણવાનો ઉપાય શો ?

ઉત્તર—ઝેરી પદાર્થને જોઈને જો ચક્રાર પક્ષી આંખ મીંચી દે, હંસ શબ્દ કરે, મેના જલ્દી કરે, પોપટ વારંવાર ઘોંઘાટ કરે, વાંદરો વિદ્યા કરે, કોયલ મરી જાય, કૌચ-પક્ષી નાચ કરવા મંડી જાય, ને નોળીયો રાજી ચાય, કામડો મનમાં પ્રીતિ ધારણ કરે, તો સમજી લેવું કે—આ પદાર્થ ઝેરી છે—એમ શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદ, પ્રશ્નકૌમુદી વગેરે પ્રશ્નોમાં જણાવ્યું છે. મહાત્માવક કવિ ધનપાલને મારવા માટે યત્નએ રસોડામાં શુભ રીતે ઝેરી લાડવા ખૂદી દીધા. ધનપાલ વગેરે એ જાણતા નથી. આ અરસામાં શ્રી શેખન મુનિજી ઉજ્જવિનીમાં વડોરવા પધાર્યા. ધનપાલ ઝેરી લાડવા વહેંચવાં છે, ત્યારે મુનિરાજે લેવાની ના કહી. ધનપાલે કારણ પૂછતાં મુનિવરે જણાવ્યું કે ‘આ લાડવા જોઈને ચક્રાર-પક્ષીએ આંખ મીંચી દીધી, આ ઉપરથી મેં જાણી લીધું કે આ લાડવામાં ચોક્કસ ઝેર છે.’ આ કહીકત સાંભળીને ધનપાલે મુનિના વિશિષ્ટ જ્ઞાનની બહુ જ અનુમોદના કરીને જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો. ૫૯

૬૦ પ્રશ્ન—કોઈ દેવ વગેરે કેવલી ભગવંતોનું સંહરણ કરી શકે ?

ઉત્તર—કેવલી ભગવંતોએ વેદ મોહનીયનો ક્ષય કર્યો છે, માટે કોઈ પણ દેવ વગેરે તેમનું સંહરણ કરી શકે નહિ. કેવલજ્ઞાન પામ્યા પહેલાં સંહરણનો નિષેધ કર્યો નથી. એટલે સંહરણ થાય તો સવેદી વગેરેનું થાય. ૧ સાખી, ૨ અવેદી, ૩ પરિકાર વિશુદ્ધ ચારિત્રવંત મુનિવરો, ૪ પ્રલાકષ્ણધિવંત જીવો, ૫ અપ્રમત જીવો, ૬ મોહપૂર્વો અને ૭ આહારકલ્પધિવાળા મુનિવરો આ સાતેનું સંહરણ થઈ શકે નહિ—એમ શ્રી ભગવતી ટીકા, તત્ત્વાર્થટીકાદિમાં જણાવ્યું છે. ૬૦

૬૧ પ્રશ્ન—સાખીને નવકલ્પ વિહારની મર્યાદા પાળવાની ખરી કે નહિ ?

ઉત્તર—મુનિજોને ઉદેશીને નવકલ્પ વિહાર જણાવ્યો છે. સાખીને ઉદેશીને પંચ કલ્પ વિહાર વર્ણવ્યો છે. ચાતુર્માસિક કલ્પ જાનેનો સરખો હોય છે. શેષ આઠ માસમાં બીજા માસનો એક કલ્પ ગણતાં ચાર કલ્પ ગણતાં ચાર કલ્પ અને એક ચાતુર્માસિક કલ્પ આ રીતે પંચકલ્પી વિહાર સાખીને હોય છે, એમ શ્રી વ્યવહારસૂત્ર, પંચકલ્પચૂલ્કિ, બૃહ-તકલ્પચૂલ્કિ વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૬૧

૬૨ પ્રશ્ન—૫૬ દિક્કુમારિકાઓ સ્વર્ગમાં ક્યાં રહે છે ?

ઉત્તર—શુવનપતિના ૬૪ ભેદોમાં દ્વિચક્રમાર નિકાયમાં તે દિક્કુમારિકાઓ રહે છે. એમ શ્રીઆવસ્થકસૂત્રની મલ્લયગિરિ મહારાજે બનાવેલી ટીકા તથા શ્રીજીવદ્રીપગરુડપતિની ટીકા વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૬૨

૬૩ પ્રશ્ન—શ્રીદેવી કેવા પ્રકારની દેવી છે ?

ઉત્તર—તે બાંતર નિકાયની અપરિચ્છેદિતા દેવી છે. મુલ્લધિમવંત પર્વતના પદ્મકલ્પ પલ્લુ તે રહે છે. વિશેષ ખીના આવસ્થકસૂત્રના ચોથા અધ્યયનની ચૂલ્કિમાં જણાવી છે. ૬૩

૬૪ પ્રશ્ન—બધા તીર્થકરોનું અવધિહાન એક સરખું હોય, કે જોડું વધતું હોય ?

ઉત્તર—જે તીર્થંકરને પાછલા દેવ ભવમાં કે નરકમાં જેટલું અને જેવું અવધિ-
ગાન હોય, તેટલું અને તેવું અવધિગાન લઇને અહીં છેલ્લા ભવમાં આવે છે, તેથી
બધા તીર્થંકર દેવોનું અવધિગાન એક સરખું ન હોય. ૬૪

૬૫ પ્રશ્ન—છેલ્લા ભવમાં બધા તીર્થંકરોનું શ્રુતગાન એક સરખું હોય, કે ઓછું વધતું ?

ઉત્તર—આ શ્રુતગાનની આગતમાં એવો નિયમ છે કે જ્યારે શ્રી તીર્થંકરદેવો પાછલા
ત્રીજા ભવમાં જન્મનામ કર્મને નિકાશિત કરે છે, તે ભવમાં જે તીર્થંકર દેવને જેટલું શ્રુતગાન
હોય તેટલું શ્રુતગાન તેમને છેલ્લા ભવમાં પણ હોય. આ નિયમ પ્રમાણે શ્રી ત્રાપભદેવનું
શ્રુતગાન દ્વિદશાંગી પ્રમાણ હતું, ને બાકીના ત્રેવીસ તીર્થંકરોનું શ્રુતગાન—અગ્રીઆર અંત
પ્રમાણ હતું, એમ સમજવું. આ વચનને અનુસારે મતિગાનની પણ વ્યવસ્થા સમજ
શેવી. કારણકે મતિ શ્રુતગાન સાથે રહે છે. વિશેષ બીના શ્રી આચર્યકસૂત્રની ટીકામાં
મહાપ્રિયાર મહારાજે જણાવી છે. ૬૫

૬૬ પ્રશ્ન—શ્રી તીર્થંકર દેવો દીક્ષા લીધા પછી ચોથું ગાન પામે છે, તે મનઃપર્વ
ગાન બધા તીર્થંકર દેવોનું એક સરખું હોય કે ઓછું વધતું હોય ?

ઉત્તર—બધા તીર્થંકર દેવોનું મનઃપર્વ ગાન એક સરખું હોય; તેમને વિપુલ-
મતિ મનઃપર્વગાન હોય. જેમ કેવલગાન બધા તીર્થંકર દેવોનું એક સરખું હોય, તેમ
ચોથું ગાન પણ તેવું જ હોય. શ્રુતગાન અવધિગાનમાં જેવો ફરક હોય છે, તેવો ફરક
અહીં ચોથા ગાનમાં ન હોય. વિશેષ બીના શ્રી વિશેષાચર્યકાદિમાં જણાવી છે. ૬૬

૬૭ પ્રશ્ન—જેમ તીર્થંકરો પાછલા ભવના ત્રણ ગાન સહિત—અહીં છેલ્લા ભવમાં
આવે છે, તેમ બીજા ભવના ત્રણ ગાન સહિત—અગ્રીમ ભવમાં જાય કે નહિ ?

ઉત્તર—શ્રી તીર્થંકરદેવ સિવાયના જીવો પણ પાછલા ભવના અવધિગાન સહિત
આગ્રીમ ભવમાં જાય છે. આ આગતમાં દર્શાત એ છે કે—પ્રભુ શ્રી સાંતિનાથ પોતે આઠમા
ભવમાં વજ્રાયુધ નામના ચક્રવર્તી હતા. તે પાછલા ભવનું અવધિગાન લઇને જન્મ્યા હતા.
આ બીના શ્રી સાંતિનાથચરિત્રાદિમાં જણાવી છે. શ્રી પ્રણાપનાસૂત્રના પાંચમા પદની
ટીકામાં અને શ્રી ભગવતીસૂત્રના ત્રીજા ચતુર્થા ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પણ આ બીના જણાવી છે. ૬૭

૬૮ પ્રશ્ન—રાતનો પોષધ લીધા પછી પાણી પીવાય કે નહિ ?

ઉત્તર—ન પીવાય, કારણ કે પોષધ દંડક (પોસક ઉચ્ચરવાનો પાઠ) ઉચ્ચરાવતી
વખતે ‘ આહારપોષહં સ્વચ્છમો ’ એમ બોલાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે—હું હવે ચારે
આહારનો ત્યાગ કરું છું. સવારે જેણે પોષધ લીધો હોય તે અથવા સવારે પોષધ ન
લીધો હોય તે પણ રાતપોસો (રાત્રિ પોષધ) ગ્રહણ કરે છે. આ બંને પ્રકારના પોષધ-
વાળા જીવોને રાતપોસો લીધા પછી પાણી ન પીવાય, એમ શ્રી સેનમુનિના ચોથા ઉદ્દેશ
વર્ણનમાં જણાવ્યું છે. ૬૮

૬૯ પ્રશ્ન—શ્રીસ્વામાચાર્યજી શ્રીમુખ્યોસ્વામીજીની પદપરંપરામાં કેટલામી પાઠે કયા ?

ઉત્તર—તેવીસમી પાઠે કયા, એમ પ્રણાપનાસૂત્રની ટીકામાં શ્રી મહાપ્રિયારજીએ
જણાવ્યું છે. ૬૯

૭૦ પ્રશ્ન—શ્રી સ્વામાચાર્ય મહારાજના ગુરુનું નામ શું ?

ઉત્તર—દશપૂર્વધર શ્રી ઉમાસ્વામિ વાચક મહારાજ, જેમણે પ્રણાપના સૂત્ર બનાવ્યું.
એમ શ્રી મર્મસાગર ઉપાધ્યાયજીએ તપાસીને પદપદમાં જણાવ્યું છે. ૭૦

૭૧ પ્રશ્ન—દેવદર્શિઓ ક્ષમામગ્નુજ પાછલા ભરમાં ઠોણ હતા ?

ઉત્તર—સૌધર્મે-દ્રના પદાતિ કટકના (પામળ સે-નના) અધિપતિ - ' હરિભૈરવેશી ' દેવ હતા. દેવાનંદાની કૃષિમાંથી લઇને પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવને ત્રિશયારાણીની કૃષિમાં સ્થાપન કરનાર તે દેવ હતા, એમ શ્રી કલ્પકરિણાવલી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૭૧

૭૨ પ્રશ્ન—ઉપધાનમાં કે પૌષધમાં આવે લઘુનીતિ (માતૃ) કરીને આવ્યા પછી ઇરિયાવલી જ કરવા જોઇએ કે પછી ગમણાગમણુસૂત્ર પણ જોઇવું જોઈએ ?

ઉત્તર—ઇરિયાવલી વગેરે પ્રકટ લોગસ સુધી કહીને ગમણાગમણુસૂત્ર જરૂર જોઇવું જોઈએ, એમ આચારમયવીર નામની પ્રાચીન સામાચારીમાં જણાવ્યું છે. ૭૨

૭૩ પ્રશ્ન—નિર્મલગચ્છના સંસ્થાપક મહાપુરુષ ઠોણ હતા ?

ઉત્તર—પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના અગ્રીઆર ગણધરોમાંના પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્માસ્વામીજીએ નિર્મલગચ્છની સ્થાપના કરી હતી, તેથી નિર્મલગચ્છના સંસ્થાપક શ્રી સુધર્માસ્વામી મહારાજ હતા, એમ તપાગચ્છીય પદ્માવલી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૭૩

૭૪ પ્રશ્ન—આમતોમાં શ્રી સુધર્માસ્વામીજીના જન્મદિનું વર્ણન કઈ રીતે જણાવ્યું છે ?

ઉત્તર—૧ જન્મસ્થાન-કોલ્હાકસંનરી (ગામ), ૨ જન્મનક્ષત્ર-ઉત્તરા કાં, ૩ જન્મરાશિ-કન્યા, ૪ પિતા-ધર્મિભ, ૫ મતા-ભદ્રિકા, ૬ જાત-અગ્નિવેશ્યાયન, ૭ મૃદસ્થપણનાં વર્ષ-૫૦, ૮ છદ્ધસ્થપર્વાય-૪૨ વર્ષ, ૯ દેવલિપર્વાય-૮ વર્ષ, ૧૦ સર્વોચ્ચ-૧૦૦, ૧૧ પાંચસો સિંધોના અખાપક હત, ૧૨ સંદેહ-જે અહીં જેવો હોય તે મરીને પરજવમાં તેવો થાય વગેરે બીના શ્રીઆવશ્યકનિર્ધારિત-દેશનાચિતામણિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૭૪

૭૫ પ્રશ્ન—નિર્મલગચ્છ કેટલામી પાટ સુધી ચાલ્યો ?

ઉત્તર—શ્રી સુધર્માસ્વામીજીથી આઠ પાટ સુધી નિર્મલ નામથી ગચ્છ ઓળખાયો એમ તપાગચ્છીય પદ્માવલી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૭૫

૭૬ પ્રશ્ન—કેટલામી પાટથી કોટિક ગચ્છની શરૂઆત થઈ ?

ઉત્તર—શ્રી સુધર્માસ્વામીજી નવમી પાટે સુરિચિત્સૂરિ અને સુપ્રતિગદ્ધસૂરિ થયા. તેમાંથી પ્રાચીન નિર્મલગચ્છની ' કોટિકગચ્છ ' ના નામે પ્રસિદ્ધિ થઈ, એમ પદ્માવલી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૭૬

૭૭ પ્રશ્ન—નિર્મલગચ્છનું કોટિક નામ પાડ્યું. એમાં કંઈ કારણ છે ?

ઉત્તર—આર્ષ સુહરિતસૂરિજીના શ્રી સુરિચિત્ અને સુપ્રતિગદ્ધ નામના બંને શિષ્યોએ ગણધરદેવ શ્રી જૈતમસ્વામીજીએ કહેલા શ્રી સૂરિમંત્રનો ગળ પાકેદી નમરીમાં ઠોડવાર કર્યો હોય. આ બીના જણીને રાજ થયેલા તીર્થસ્થપ શ્રીશંભે નિર્મલ ગચ્છને સ્થાને ' કોટિક ' નામ સ્થાપ્યું, એમ શ્રી તપાગચ્છીય પદ્માવલી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૭૭

૭૮ પ્રશ્ન—શ્રી સુરિચિત્સૂરિજીના આણુઆદિની બીના કોઈ મંથમાં જણાવી છે ?

ઉત્તર—તપાગચ્છ પદ્માવલીમાં જણાવ્યું છે કે-તેમણે મૃદસ્થપણે ૩૧ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ જતીસમા વર્ષની શરૂઆતમાં દીક્ષા લીધી. ૧૭ વર્ષ વીત્યા બાદ એટલે દીક્ષા પર્વાય ૧૭ વર્ષનો થયા બાદ ૪૮ વર્ષની ઉંમરે તેઓશ્રી ગુપ્તપ્રધાન પદવીને પામ્યા. ત્યાર બાદ ૪૮ વર્ષ સુધી ગુપ્તપ્રધાનપણે પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરી સ્વ-પર કલ્યાણ કરી શ્રી

वी. नि. सं. ३३६ भां देवतार्थ ऋद्धिने पाप्मा. तेभनु व्याघ्रापत्य 'नामे गोत्र हतु. आ ऋद्धिगत उपरथी जण्णी शक्य छे ३-तेभने! गृहवास १ वर्ष, संयमपदाय ६५ वर्ष, अथवा युगप्रधान पदवी विनाने संयमपदाय १७ वर्ष, युगप्रधानपदाय-४८ वर्ष, सर्वायु-६६ वर्ष हतुं छे।

७६ प्रश्न—श्री 'जुतभयोदा' ग्रंथना जनावनार कालु हता ?

उत्तर—पूज्य श्री श्यामाचार्य भट्टारान्जना शिष्य पूज्य श्री सांजित्य भट्टारान्ज 'जुतभयोदा' ग्रंथ जनाव्यो, जेभ तपाभञ्ज पट्टावली वजरेभां जण्णीछुं छे. ७६

८० प्रश्न—श्री श्यामाचार्य भट्टारान्जने स्वर्गवास कछ साधना भयो ?

उत्तर—वीर नि. सं. ३७६ भां तेभने! स्वर्गवास भयो जेभ श्रीतपाभञ्जपट्टावली वजरेभां जण्णीछुं छे. ८०. (आलु)

‘आर्य वसुधारा’ के सम्बन्धमें विशेष ज्ञातव्य

लेखक-श्रीयुत अगरचन्वजी नाहटा, बीकानेर

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के गतांक्रममें डॉ. बनारसीदास जैनका “जैनोमें धारणीपूजा” शीर्षक लेख प्रकाशित हुआ है उसमें ‘आर्य वसुधारा’ नामक बौद्ध धारणीकी प्रतियां जैन भंडारोंमें उपलब्ध हैं उस पर प्रकाश डाला गया है। कई वर्ष पूर्व डॉ. साहबने इसकी प्रतियें पंजाबके भंडारोंमें उपलब्ध होने पर मेरेसे विशेष ज्ञातव्य पूछा था और मैंने यथाज्ञात सूचनायें दे दी थी। उक्त लेखसे जो कुछ मुझे विशेष ज्ञातव्य है उसे यहां प्रकाशित किया जा रहा है।

१. ‘आर्य वसुधारा’ का मूल बौद्ध पाठ—इसकी एक विशिष्ट प्रति मुझे बीकानेर रियासत बर्ती चुरकी मुगणा लायब्रेरीमें प्राप्त हुई है जिसमें ६८ पत्र हैं। प्रत्येक पृष्ठमें ४ पंक्तियां हैं। प्रथम पत्रमें उपर नीचेकी दो पंक्तियें स्वर्णाक्षरी एवं मध्यकी रौप्याक्षरी हैं। अक्षर बहुत सुन्दर है। प्रत्येक पंक्तिमें अक्षर नीचे उपरकी पंक्तियोंमें ३८ और मध्य पंक्तियोंमें ३२ अक्षर हैं। अर्थात् ग्रंथाग्रंथ ५७५ के करीब है। पत्र काले रंगके हैं। पीले रंगकी श्याहीसे लिखित होनेसे प्रति बड़ी ही मनोहर दिखलाई देती है। प्रति मेवाड़ी सं. ८०४ में लिखित है, अर्थात् १६ वीं शताब्दीकी लिखित है। इसकी आदि-अंत प्रशस्ति आदिके संबंधमें हमने अपने “राजपूतानेकी बौद्ध वस्तुएं” शीर्षक लेखमें दिया है, जो कि ‘धर्मदूत’ के गत दिसम्बरके अंकमें प्रकाशित है।

२. जैन भंडारोंमें सबसे प्राचीन प्रति—‘आर्य वसुधारा’ की अद्यावधि मेरे अवलोकनमें करीब ५० प्रतियां आई हैं, जिनमेंसे आधी तो मेरे संग्रहालयमें ही विद्यमान हैं। उन सबमें सं. १५४८ की लिखित हमारे संग्रहकी प्रति ही सबसे प्राचीन है जिसका परिचय इस प्रकार है—

पत्र ३, पंक्ति ८९, प्रतिपंक्ति अक्षर ५६ करीब, अर्थात् ग्रंथाग्रंथ १५५ के करीब है।

लेखनप्रशस्ति—“इति श्रीआर्यवसुधाराधारणीकल्पः। लिखितम् ॥ संवत् १५४८ वर्षे

जैसलमेरपहाडदुर्गे श्रोत्रतरगच्छे श्रीजिनधर्मसूरिपट्टालंकार श्रीजिनचन्द्रसूरिवराणामादेशेन
वा० देवभद्रगणिवरेण । श्रीवसुधाराभंनशास्त्रमलेखि श्री ॥ छ ॥ श्री ॥ ”

इसके पीछेकी सं. १६४७-१६९४की लिखित २ प्रतियें जैसलमेरमें देखी थी व
सं. १६७१ की लॉबडी भंडारमें है । १८-१९ वीं शताब्दीकी तो अनेक प्रतियें उपलब्ध हैं ।

३. जैन प्रतियोंका पाठ—बौद्ध वसुधाराकी प्रतिका पाठ देखते हुए जैन विद्वानोंने
उसका केवल सार रूप ही अपनाय ज्ञात होता है, मूल रूप अ्योंकायां नहीं अपनाया; एवं पीछेसे
इसमें परिवर्तन भी होता रहा । अतः जैन भंडारोंकी सब प्रतियोंमें भी पाठ एक समान नहीं
है । कई प्रतियोंमें “लोको भगवतो भाषितमभ्यनंदजिति ” इन शब्दोंके साथ प्रति समाप्त
होती है तो किसीमें इससे आगे त्रिषि आदि कुछ और भी लिखित है । किसी प्रतिमें इसके
मध्यका भाग जिसे ‘लघु वसुधारा’ की संज्ञा दी गई है (जिसका प्रारंभ “ॐ नमो रत्नत्रयाय ”
शब्दों द्वारा होता है) लिखा मिलता है ।

४. वसुधाराको जैनोंके अपनानेका कारण—डॉ. साहेबने इस सम्बन्धमें जो
अनुमान लगाया है वह समीचीन नहीं ज्ञात होता । कहा जाता है कि हरिभद्रसूरिजीके शिष्य
आते समय इसे बौद्धोंसे लाये थे, पता नहीं यह प्रवाद भी कहां तक ठीक है ! मेरे नम्र मतानुसार
जब तक कोई जैन यति नेपाल गया था ऐसा प्रमाणित न हो जाय, तब तक यहाँ यह रचना
जैनोंको प्राप्त हुई थी, एवं धनमनुष्यका ११ बां प्राण माना जाता है, इसकी चाह किसे नहीं ?
अतः श्रावकोंके धन-धान्यादिकी अभिवृद्धिके लिये इसका प्रचार किया—ऐसा मानता उचित है ।
जैनोंमें भी अन्य गच्छोंकी अपेक्षा स्त्रतरगच्छमें इसका प्रचार अधिक रहा ज्ञात होता है ।

५. वसुधाराकी प्रतियें—अभीतक मेरी जानकारीमें वसुधाराकी निम्नोक्त प्रतियें जैन
भंडारोंमें प्राप्त हैं—

२५ प्रतियां—हमारे संग्रहमें जिनमें ७ अपूर्ण हैं, कई लघु वसुधाराकी भी हैं ।

१५ प्रतियां—श्रीपूज्य श्री जिनचारित्रसूरिजीके संग्रहमें है, जिनमेंसे १ में चित्र हैं ।

१० प्रतियां—बोकारनेरके बड़े ज्ञानभंडार एवं अन्य संग्रहालयोंमें ।

४ प्रतियां—जयपुरके पंचायती भंडारमें ।

७ प्रतियां—कोटाके पंचायती भंडारमें ।

७ प्रतियांकी सूची लॉबडी भंडारसूचीमें प्रकाशित है ।

२ प्रतियां—पाटण भंडारमें होनेका उल्लेख जैन ग्रंथावलीमें है ।

२ प्रतियां—जैसलमेर भंडारमें सं. १६४७-१६९४ लिखित ।

९ प्रतियां—पंजाब भंडारमें ।

२० के करीब अन्य फुटकर भंडारों एवं यतियोंके पास ।

इस प्रकार करीब १०१ प्रतियां वसुधाराकी उपलब्ध हैं । इससे इसका प्रचार कितना
अधिक रहा यह सहज ज्ञात होता है ।

હરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને ભગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સપા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઇતિહાસિક ચિત્રભિન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો છળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં આંસાહાર હેતુના આશ્રેયોના

જ્યાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તેવાર છે. મૂલ્ય ત્રેકડું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ચિત્રંશી ચિત્ર

કુન્જરાતના પ્રમુખિય ચિત્રકાર શ્રી કુન્જાઈ દેસાઈ દ્વારા ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો).

—કલ્પે—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ

જેડિમલાની તાલી, ધીમંડા, અમરેલી.

મુદ્રક:-પ્રમતલાઈ દેસાઈ દ્વારા. શ્રી સચિનભાઈ શ્રી-દીપ સિંહ, અમરેલી. એસ. એ. એ. નં. ૩ શ્રી સચિનભાઈ અમરેલી-અમરેલી. મુદ્રક:-શ્રી-દીપ સિંહ, અમરેલી. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ અમરેલી, જેડિમલાની તાલી, ધીમંડા, અમરેલી.

वर्ष १० : अंक १०] तंत्री-बीमनलाल गोकुण्डास शाह [क्रमांक ११८

विषय-दर्शन

१. छेठ साविदासके मन्दिर संबंधी फरमानका समय : श्री जगत्बन्धुजी माहटा टाइटल पानु २
२. श्री विद्याप्रभवसुविचरित, आत्माभावना-मन्त्रीश्री : पृ. सु. म. श्री लक्ष्मणविरचित १८७
३. धन साधना : पृ. सु. म. श्री सिद्धिमुनि १८८
४. विद्या : प्रभुशने उपप्रभुशने : श्री वीराबाबू २. कापडिया २०९
५. जैन इतिहासमें काव्या : डा. बनारसीदासजी जैन २११
६. विश्वविभक्तनी शुभ्य शुभ्य यदनामो २१६
७. ज्ञानेश्वर ज्ञानमें प्राचीन विविध : पृ. सु. म. श्री कान्होदासजी २२३
८. साधना-साधना : पृ. सु. म. श्री लक्ष्मणविरचित २२६
९. मूलभूत : पंथ पंथोंमें मूलभूत-रचना. टाइटल पानु ३

संवादन-वर्षिक के विषय : १९६६ साल अंक-त्रयो मासा

शेठ शांतिदासके मन्दिर सम्बन्धी फरमानका समय

लेखक:—श्रीयुत अमरवीरजी माहटा

“श्री जैन सत्य प्रकाश” के क्रमांक ९८ में मुनिराज न्यायविजयजीका “केटर्जक महारत्नां फरमान—पत्रो” शीर्षक लेख छपा है। उसमें श्रीकृष्णलाल मोहनलाल शवेरी सम्पादित ५ फरमान—पत्रोका अनुवाद प्रकाशित किया गया है। उन फरमानोंमेंसे नं. ४ वाला फरमान शेठ शांतिदासके बनवाये हुए जैन मंदिरकी औरंगजेब (जब कि वह अहमदाबादका सूबेदार हुआ होगा) ने मस्जिद बना डाली थी, उसे सम्राट् शाहजहाने पुनः जैन मन्दिरके रूपमें व्यवस्थित करके शेठ शांतिदासके सुपुर्द करनेका आदेश देनेके लिये दिया है। उक्त फरमानका समय मुनिजी एवं श्रीकृष्णलाल शवेरीने हि. सन १०८१ मतजया है, पर वह सर्वथा अशुद्ध है, अतः इस लेखमें उसके वास्तविक समय पर प्रकाश डाला जाता है, ताकि अब कोई सज्जन उक्त लेखके भ्रान्त उल्लेखका पिछपेपण न कर बैठे।

उक्त फरमानका संक्र. हि. सन १०८१ तो निम्न दो कारणोंसे असंभव है—

१. यह फरमान सम्राट् शाहजहाने दिया था जिसकी मृत्यु हि. सन १०८१ के ६ वर्ष पूर्व ही हि. सन १०७५ में हो चुकी थी। और हि. सन १०६८ में औरंगजेबने शासनसूत्र ले लिया था। अतः फरमानका समय सन १०६८ से पूर्व ही निश्चित है।

२. फरमानमें मंदिर शेठ शांतिदासको सुपुर्द करनेका कहा गया है, पर हि. सन १०८१ में वे भी जीवित नहीं थे। यद्यपि शेठ शांतिदास के स्वर्गका निश्चित समय अभी तक मेरे अक्लोकनमें नहीं आया, फिर भी अध्यात्म—ज्ञान—प्रसारक—मंडल पादरासे प्रकाशित “जैन ऐतिहासिक रासमाला” में फरमान नं. २ हि. सन १०६९ का (सम्राट् औरंगजेबके दिये हुएका) अनुवाद प्रकाशित है उसमें लिखा है कि सम्राट्को शेठ शांतिदासके पुत्र स्वामीचन्द्रने कामदारोंकी मारफत अरजी भेजी। इससे शांतिदासजी उससे पूर्व स्वर्गवासी हो चुके ज्ञात होते हैं। अतएव फरमानका समय १०६८ हिजरी सनसे पूर्वका ही निश्चित होता है।

अब उसके वास्तविक समयका निश्चय करने हैं—

यह फरमान श्रीकृष्णलाल शवेरीने ही पहलेपहल सम्पादित किया हो यह बात नहीं है। उससे बहुत वर्ष पूर्व और मुनिराज न्यायविजयजीके लेखसे तो ३१ वर्ष पूर्व श्रीयुत मोहनलाल द. देसाईने अपने सम्पादित “जैन ऐतिहासिक रासमाला” के पृष्ठ ३० में इसी फरमानका अनुवाद प्रकाशित किया है, जिसमें इसका समय हि. सन १०५८ छपा है, और वही इसका वास्तविक समय है। पता नहीं श्रीकृष्णलाल शवेरीने इतनी बड़ी भूल कैसे की!

॥ अहम् ॥

અસિલ ભારતવર્ષાય જૈન ચેતાન્વર મૂર્તિપૂજક મુનિસન્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનવર્ધ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુદ્રણ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૧૦ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરવિ. સં. ૨૪૭૧ : ઇ. સ. ૧૯૪૫ || કર્મક
અંક ૧૧ || અક્ષાંશ શુદ્ધિ ૬ : રવિવાર : ૧૫ મી જુલાઈ || ૧૧૮

શ્રીવિદ્યાપ્રભસૂરિવિરચિત આત્મભાવના બત્રીશી

અંકાદક:—પૂજ્ય મુનિપ્રહલાદાજી શ્રીજીવંતવિજયજી

સ્ત્રી નમઃ (કુહા)

- પાસ જિજ્ઞેસર પપ નમી, સમરી સરસતિ માય;
મુઝ વીતક બોલઈ સહી, નિસજી મીલિનરાય. ૥૧॥
- આજાતના કીધી મણી, આજી વિરોધી નેહ;
તે સને મુઝ બોલતાં, કિમિઈ ન આવિ છેહ. ૥૨॥
- કાલ અનંતુ ને મરુ, વુઝ વિજી સ્વામી નેહ;
ન્યાન વિના તે કુંજી કહઈ, ને ભવભમજી અનેહ. ૥૩॥
- ઈંજિ સંસારઈ ભગંતડાં, પાંખાં સુખ અપાર;
વુઝિ ઇ છવ તપતુ નહી, સુજિ મીનખડાપાર. ૥૪॥
- મલાપ્રવૃત્તિકરણી કરી, પાસિઈ માણસ જન્મ;
કાલકુલમ નિઃસ કરિઈ, ધિમ્ ધિમ્ માહરા કર્મ. ૥૫॥
- વેલુ માણી પીલતાં, નેહ કિહાંથી હોઈ;
અમતુખ્યા-જલ પીવતાં, તૃષાછેહ કિમ હોઈ. ૥૬॥
- આકરૂષ મેલી કરી, માયકરૂષ કિમ માર્હ;
કુરુજન માણસ રૂપડાં, અજ્ઞન જિમ ન કહાય. ૥૭॥
- કરપદ્મમાંહિ મન મણુઈ, લીધઈ સિઈ સરઈ કાળ;
સુખનાંતરિ રાજા મયઈ, સિઈ મરિ આવિ રાજ. ૥૮॥
- ઈમ નરભવ પામી કરિ, મઈ નવિ સારિઈ કાળ;
સુજિ સ્વામી ત્રિશુવનમણી, આલિ હંસુ ભવ આજ. ૥૯॥
- માયા માંડી અતિમણી, આમિ પાડયા લોક;
આપ કાલ કીધઈ નહી, મેલ્યા કીમરણુ રોક. ૥૧૦॥
- મઈ સિદ્ધાંત ભણ્યા મણા, પર રીડવાની કામિ;
પણી હીમજી સેદિઈ નહી, સુજિ સંખીસર સ્વામિ. ૥૧૧॥
- મલિન વેષ પ્રહિયો મણા, કીધાં મરતકિ લોચ;
દંભ કિયા માંડી બહુસ, કપડ કુદિ આલોચ. ૥૧૨॥
- તપ જપ મિ કીધા મણા, પચમાંજી સંજેત;
લોક જણાવા કરિજીઈ, નરમતણુ સંજેત. ૥૧૩॥
- માયુ માયુ પોકાર કરિ, માયુ પોકાર પાસ;
પરવેશ કીધી મણી, પરમ અરુહ મણિ. ૥૧૪॥

આચરણા આગા બણી, લોપિઉ મઈ વદિ વાદ;	
સંધઉ આરગ ઉલવી, માંડિઉ ત્રિધાવાદ.	૧૧૧૫૥
સામાચારી પરતણી, મિ મુકાલી દેવ;	
અક્ષર ખર મંજુઉ નહી, એ મુઝ થાંડી દેવ.	૧૧૧૬૧
ધરમ જેદથી ઝોલખિઉ, હીસ્મા તે ગુરુરાજ;	
તે છાંડી અલમઉ ચપઉ, નવિ મુજ સીધઉ કાજ.	૧૧૧૭૧
સ્વપનાંતર સંચઉ નહી, મનસિંઉ ચોરી કીધ;	
અણુજાણ્યાં અણુઝોલખ્યા, પરનઈ આલજ દીધ.	૧૧૧૮૧
સ્વામી મુઝમાંદિ મુણુ નહી, દોષતણુઉ આધાર;	
ગુહિ માંન ન મુંહોઉ, એહવઉ મૂઠ ગમાર.	૧૧૧૯૧
વિનિતાસંજ ન છંડીઉ, સીધલતણુઉ ને ધાત;	
ઈં લાભુ ઉં ભાખતું, તે તું જાણુઈ વાત.	૧૧૨૦૧
સહિજઈ અજલાજનતણા, વિશ્વચરપ વિલાસ;	
ચકટસ્વાન તણી પરિઈ, તિહાંતિહાં ચાંડી આસ.	૧૧૨૧૧
ધરમતણુજી મસ માંડિ કરી, ચોસ્યા છદી એહ;	
ચોઆ ચંદન છાંડણા, મુમંધ વિશેપન જેહ.	૧૧૨૨૧
ગીતમાંન ને આપણાં, નિમુણી હરખ અપાર;	
તેહજ કરણી આચારી, જિણિ હુઈ જહલ સંસાર.	૧૧૨૩૧
આવક જનથી મોહતાં, તિહ્યા પરિમહ સાર;	
અભ્યંતર છાંડિઉ નહી, રામદેવ નિવાર.	૧૧૨૪૧
એક નિજ ધર છંડી કરી, બહુ ધરિ મમતા કીધ;	
હાહા ફૂંતું નવિ ટલિઉ, સંચમ સીધલ ન લીધ.	૧૧૨૫૧
મહાવત ધંચ ન પાલિયાં, મોક્ષતણાં દાતાર;	
મઈ લીલાલા કારણે, ચંદન કીધઉ છાર.	૧૧૨૬૧
કોષ લોભ ન છંડીઉ, ન ધરિઉ ઉપસમરંમ;	
પાંચઈ આશ્રવ સેવીયાં, જે નિઈ કુઓ સુચંચ.	૧૧૨૭૧
કસિઈ સ્વામી કેતી બણુઉ, ગુઝ આમલિ કું વાચ;	
જઉ કહુરઉ આપણુઉ, તે કિમ ચાઈ સાચ.	૧૧૨૮૧
કિવ સ્વામી તું મુઝ મલિઉ, ત્રિમુવનમાંદિ પ્રકોહ;	
કરિવરમણ તણુ સિઈ કરઈ, જસુ પુણામણિ સીહ.	૧૧૨૯૧
મરહતણી ખંધિઈ ચઢી, અહિવિય કસિઉ કરઈ;	
તિમ સ્વામી તુંમ નિવસિ, પાપ પીવાણાં મેઈ.	૧૧૩૦૧
વીનતહી ગુઝ આમલિઈ, સમરમ જાંણિ આજ;	
જઉ વાહર તું નવિ કરિ, ગુણહી પાંચઉ રાજ.	૧૧૩૧૧
જગીસે હુઠે કરી, સર્વાઈ પાસખિણું;	
મીવિધામલસુરિ ધમ બણુઈ, ગુઝ ગુઝ આણુંદ.	૧૧૩૨૧

આ આત્મજ્ઞાનનાગતીથીની કૃતિ પ્રાટલ (મૂજરાલ) નિવાસી જિનજીવમણક (જોજક) શ્રી ત્રિધરમાઈ દેસચંદ પાસેના સં. ૧૭૦૫ની સાલમાં લખાયેલ એક હસ્તાલિખિત ગ્રંથમાંથી ઉતારવામાં આવી છે, એકલે આરચના સં. ૧૭૦૫ પહેલાંની છે એ નિર્ણય છે.

આ દિ દેવના તેર લવમાંનો પહેલો લવ

ધન સાર્થવાણ

લેખક:-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મી સિદ્ધિમુનિજી

[ગતાર્થી ગાથ]

[૨] પરમાર્થનાં ધીબધન

૧૧ દિગ્ધિ દિગ્ધિ વ્યાપ્ત સત્કીર્તિ;
પામ્યો ય વિષમી દયા !
બહો ! સ્વામી અમારો આ,
પાલતો નિજ સ્વીકૃત'
શેઠાક્ષિના ઠે' ગા'યકે
—જમદા દિલથી ગાયેલું હતું એ ગાન
રાત્રિના એકા પહોરના પ્રારંભમાં.
અવલે પડ્યું એ સાર્થવાણને.
ઊતરી પડ્યો એ એથી
વિચારના ઊંડેરા જળપ્રવાહમાં.
મહાપુરુષો જીવે છે
પોતાની ક્ષતિઓની સતત શોધમાં.
બોધને શોધી લે છે તેઓ.
પોતાને અણબોધાયલા ય અક્ષરોમાંથી;
અને પોતાની જાતને શોધી લે છે.
બાંધે આત્મ લીધો એણે
એ ગાયકનો સાહજિક શ્લોક.
પૂજ્યા માર્ગે એણે પોતાની જાતને
“અરે ! આ ઉપાસના તો નથીને
મારી કેઈ કલંક-અકુરાસને !
કવે છે કેઈ શું આ રીતે
મારી અન્ધારની આંખ ઉપાસવાને !
રંગમાં કયું સુકૃતિઓ કદિ નાજ કડે
શું છોડ્યું તરછેડ્યું છે મેં

કાર્ધ અંગીકૃતને
એની અત્યંત દુઃસ્થિતિમાં !
અરે ! મારી સાથે આવેલા છે
મુનિમણુસમેત ધર્મધોષ આત્માર્થ.
નથી બેતા તેઓ કરેલું કે કરાવેલું.
કંઈભૂલાદિ સચિત્તને
તેઓ સ્પર્શતા ય નથી.
અરે ! મેં નિર્મત્રણ આપ્યું તેમને
બાહરવાને અર્જુન કરીને.
કરવા કારવાનું કંઈ પણ નહિ જ.
કુટિલ મુસદ્દીઓની માફક
હું ખાલી પહોળો જ થયો.
મારા વચનની શી કિમ્મત !
એમનું શું થતું હશે
હાલની સાર્થની દુઃસ્થિતિના શ્રમથી !
હા ! મારું કેજું વિરમણ !
વચનના ઔચિત્યને ય ભૂલી ગયો.
અરે ! અત્યારસુધી હું મળ્યો જ નહિ.
આજે હું કંઈ રીતે મળી શકું તેમને !
ન દર્શાવી શકાય મ્હોં
સામાન્ય જનનેય બેવચનીથી.
પણ મારે જોઈ જોઈએ
જાતને પાવન કરતું એ તીર્થ.
અપેક્ષા ન હોય, નિરીહોને કોની.
મારે મારાં પાપ-પખાળવાં જોઈએ
એ નિરીહોના બેલા નીરમાં.”
શિન્ધુની સ્પર્શ કરવા લાગી
સાર્થવાણના અંતરની ઉત્ક્રાંતિ.

૧ પ્રશ્નનાં વિસ્ફુટકીર્તિઃ । પ્રપ્તોડપિ વિષ્ણુ
વક્ત્રમ્ । સ્વામી યઃ વાક્યમ્વાણ-મતિપદમ્વાણહો ।
વિષ્ણુ-કર્ણ ૧-એ-૧૦૧

૨ સ્વામીનાં સુકૃતિઓ ન સ્થિતિપદમ્વાણહો

અવશિષ્ટ એક પહોર ગતિના-
ક્ષણ ક્ષણનાં માપ મોટાં કરી નાખ્યાં
એની હૃત્સુકતાની તાલાવેલીએ.

x x x

તૃણ પર્ણ વંશાદિથી બનાવેલી
અમણિત ઉટજાણાઓથી
અંતરાયો હતો વિશાલ ભૂમિભાગ.
એનું નામ ધનપુર સંભવે
ધન સાર્થવાહના નામે.
ઉચ્ચ ભૂમિપર બંધાયલા એ પુરમાં
અલગ પડતા કોઈ એક સ્થળે
મણિભદ્રથી આચાર્યને નિમિત્ત કરાયેલો
હતો ઉટજાણા ૨૫ ઉપામગ.
ખાખરાના પાનથી છાયેલું
ધાણની દિવાલોથી સજાયેલું
એ હતું ઉચ્ચ સ્થલભૂમિમાં રહેલું
નિશ્ચય ને પ્રાસંગિક ધર્મસ્થાન.
સર્વ રીતે હતી વસતિની શુદ્ધતા
સ્વાધ્યાય ને સંવચના આટે.
આગાહ તરવરતા ત્યાં
ત્યામ ને સંવચના આવો.
૨મી રહી હતી એમાં
સાધુજનોની અપ્રમત્તતા.
પક્ષી રહ્યો હતો અંદર
શાંતિનો ઝળહળતો પ્રકાશ.
પુરાતાં હતાં એ પ્રકાશમાં
સતત પકન પાકનનાં-
અને સત્ તત્ત્વચિન્તનનાં પ્રવાહી તૈલ.
સંકેશાતી હતી સમયે અહીં
ધર્મકથા ને તત્ત્વવાહની અખંડ વાટ.
સક્રિય હતો ત્યાં સદાય
યજ્ઞયોગ્ય મહાપિતૃ.
ધૈર્યવાતાં હતાં ત્યાં સુવિતીતોને
ઉદેશ-અનુયાયી અમૃતજળ.
તપોથી કર્મનાં મેઘ બાળાને
સોદમ્યો સુવર્ણ બનાવતા કેંક કાપાને.

આત્માકાશમાં જિંચે ઊડતા કેંક
શુભ ધ્યાનની પાંખો પસરાવીને.
આતાપના લેતા કેંક
ઇન્દ્રિયોના અશ્વો દમવાને.
સંચય કરતા હતા અજ્ઞેય બળે,
મન વચન કાયાને કાણુમાં રાખી
સમિતિઓના સમારાધક
કેંક મહાનુભાવ મુનિરાજો.
જરપૂર ચાન્તિ ને સમતા
સતત રેલાતી હતી એ ચાન્ત સાળામાં.
ઝરતાં હતાં એ એકાંતમાં
સર્વેની આંખમાંથી યમાશ્રુત.
વાતા હતા ત્યાં મન્દ મધુર
ત્યામ વૈરાગ્યના સુખદાથી વાપરા.
આ સ્થળના આવા ઉમદા વાતાવરણના
પ્રેરક ને યોગ્ય હતા
આચાર્ય શ્રી ધર્મશિવ.

x x x

વણુ-સ્થાપ્યું સ્થપાયું હતું
ધર્મશિવાચાર્યનું પ્રતાપી ધર્મસ્વ
અમણોના ને જૈન સંધના અંતરમાં.
જોયરજુથીય સાધુરૂપોના બનેલા-
આખાય સુવિદિત ગચ્છના હતાં તેઓ
મધ્યસ્થ ને મર્ષાદારણ્ય મેહીજાળ.
ભવખાઈમાં ધોલાઈ જતાને
મજ્જુત આલંબન ૨૫
હાથનો ટેકો હતા
નિઃસ્વાર્થશિરોચણિ તેઓ.
હતા મુખ્ય મહાઆધારસ્તંભ
સુનિમણના પુણ્યપ્રાસાદમાં તેઓ.
પોતાની આંખ સમર્પી
જુલેલાઓને દોરતા તેઓ.
મીઠા ને મોટા વાતચત્તમાં અમી.
જાવદરિયામાં રૂચતાને
ચાર ઉતારતા એ ધર્મ લોક
પોતાના નિમિત્ત માંત્ર પાવનને લોક.

ભાવશીળું શિતશુદ્ધ હતા તેઓ.
 ત્રિવિધ તાપથી તપેલા આદ્યમોના મારે.
 સુસુન્દર અંગાદિથી અલંકૃત
 શ્રવણુ આગમ હતા એ આચાર્ય.
 સમન્વય સાધી સેવતાં તેમને
 જમતનાં સર્વ દર્શનો ને વાઢો.
 મળી ગયો હતો અઢંકાર
 તેમના ઝળહળતા યાનશ્રવનમાં.
 નહિ કરતા એ કોઈનો પરાભવ
 સદા અપરાભવમાં જ શ્રવતા
 સર્વ દ્વંદ્વોથી રહિત એ સમભાવી.
 સર્વથી રહિત હતા ચરણ્યદિ ભયથી
 મમતા વિરહિત એ મહાત્મા.
 નંતી તેમને આશા ને નિરાશા ય.
 શ્રી લીધી હતી એમણે
 પોતાની અનાદિ અનિત જાતને.
 જિજ્ઞાસી રહ્યા હતા એમના અન્તરમાં
 ક્ષમાના મહા મહા લોક.
 સમગ્ર ને સતત વહેતો ઉપયોગ
 એ જ, એમના શ્રવણનો પ્રવાહ હતો.
 પશ્ચવતા ભવ્યોની શુષ્ક ભૂમિને
 દેશનાની અમોઘ મેધધારાઓથી
 મંજીર મળાનાં એ પરમોપકારી.
 પ્રજાના પગથે લઈ જતા એમને
 પોતે જીરેનાં પગલાં પાડીને.
 જમતને શિખવતાં હતા નિરપહતા
 સજ્જના કરતાં વિશેષ કર્તવ્યથી.
 ગુણોત્કર્ષને દષ્ટિ સમીપ રાખતાં
 સ્પર્શો ન હતી એમને
 પામર સૃષ્ટિની સાથે.
 પરીક્ષા લેવાના કરતાં
 પરીક્ષા આપવાની જ ભાવના હતી
 આમમપ્રજાની પાસે એમને.
 ધર્મનું રક્ષણ કરતા એઓ.
 પોતે પહેલાં પૂરેપૂરા ધર્મથી રક્ષાઈને.
 નંતી સેવા લેવાની ભાવના

શાસનસેવાના એ સિદ્ધવત પાસનારાને.
 નચાવવાની ભાવના ન હોતાં ય
 નમી પડતી હતી તેમની આમળ
 મનરવી માનની મહત્તા.
 ગુરુ-આસનની ઉચ્ચતામાં
 નંતી તેમની ઉચ્ચતા;
 ઉચ્ચતા હતી તેમના આત્મત્વમાં.
 મન વચન કાયામાં રેડ્યું હતું એમણે
 પોતાનું વાસ્તવિક આચાર્યત્વ.
 મહિમા માયો છે એમને.
 મહાકાવ્યમાં મી હેમચન્દ્રસુરિએ:-
 'પાપાગ્નિનો રવેચો જે;
 ઝુકિતનો શુભ પંથ જે;
 ધર્મનું જે સમારમાન;
 તેજનું જે શુદ્ધ રૂડું.
 કયામ ગુહ્યમાં કિમ;
 હાર કસ્યાણુ લક્ષ્મીનો;
 અજોડ સંધની ભૂષા;
 કસ્યપૃક્ષ સિવાર્થનું.
 રપિન્દ્રપ તપસ્થાનો;
 દેહધારી જ આગમ;
 તીર્થંકર સમા એવા;
 ભોતો એ ધર્મધોષને.'
 પ્રશંસનીય પૂજનીય હતું આમ
 એ ભાવાચાર્યનું શ્રવણ
 જમતના પૂજ્યોને ય.
 એ પરમ પૂજ્યતાના પાદોને
 પ્રાપ્તિલથી પમાળવા,
 ને આદરભક્તિનાં પુષ્પો ચઢાવવા

૧ ગન્યાલમિષ પાપાખ્યે; ગન્યાલમિષ મિર્વિતે: ।

આસ્થાલમિષ ધર્મસ્ય, સંસ્થાલમિષ તેજસામ્ ॥

કલાવગ્નુભનીહારં, હારં કલ્યાણસમ્પદ: ।

સન્નિવસ્યૈતમાર્ચ્ય, કસ્યદુ: શિવકાલ્કિણમ્ ॥

૨ વિન્દીમૂતં તપ દત્ત, નૃતિમન્ત્રિવાગમમ્ ।

તીર્થંકરમિત્રાણીદ્, ધર્મધોષનિ ધન: ॥

આવી રહી છે હમણાં ધન સાર્થવાહ.

x x x

ઉત્સુકતાનાં પમણાં ભરતો હતો

સાથના પ્રધાન પુરુષોની સહ

સહૃદય ધન સાર્થવાહ.

સભ્ય ને શોભિત હતો એ

સમયોચિત વેશ ને અલંકારથી.

જીવનમાં પ્રથમ જ અનુભવાયથી

વચનવિરમરણની નમણાઇ પ્રેરક

ગ્લાનિ જાગેલી હતી એના આંતરમાં.

પણ એ છુપાયેલી હતી

એના સ્વાભાવિક ધીર મહેરામાં.

જ્યાં એકને સર્જે છે

ઉદારચરિત સભ્યન હેવામાં,

પણ એ એનાં ખેડાણ

સોનાના સૂરજ ઉગાડે છે.

પ્રારંભ વર્ધ ચૂક્યો છે

ભવિતવ્યતાના પરિપાકનો વર્ષાકાલ.

સુન્દર શોધન વર્ધ ચૂક્યું છે

એની સુન્દર અને રસાળ માનસ ભૂમિમાં.

ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કર્યો

એની વિવેકવંતી નમ્રતાએ.

શિખવેલો નથી પડતો સિષ્ટોને

સિષ્ટોને આચાર સિષ્ટાચાર.

માર્ગોપસારિણી મહાનુભાવતા

માર્ગવેત્તાએને ચરણે નમી પડી,

શુભેચ્છનાં સાનુકંમથી.

નથી ભેદતાં જત્યારે એને

આયુ-ધન-પુત્રાદિનાં આશિર્વાચન.

એ બધાં અરિશ્વર ને નજીવાં છે

એની હાલની જાન્યત નવ શુદ્ધિમાં.

એને જે ભેદએ એ જ મળ્યું

આત્મમળનો પ્રકાશક 'ધર્મલાલ'.

હોય છે સ્થાયી ને આત્મતિક

સોપાનર મહાપુરુષોનાં દાન.

એ દાનને હેવામાં ઝીલતો

ઉજળા માનસનો સાર્થવાહ

આનંદથી ઝીલવા લાગ્યો

આચાર્યના અતિસૌમ્ય કાયાજળ

x x x

અનર્થ અને પાપોને ઉમાઘનારી

અને પલ્લવિત તથા ફલિત કરનાર

જગતની ખૂરી ગોળેમાની એક છે

અનાદિ કાળની આત્મનમજાઈ.

અને એ નમજાઈનો અસ્વીકાર,

એ એનો કુષ્ટ ને મહામાયાવી

સતાધીસ સ્વામી છે.

મનાય છે માનહાનિ એ સ્વીકારમાં.

અને માને છે માનવી માનહાનિને

સંસારની એક ભયંકર વસ્તુ.

સત્ય ને નમ્રતાના મહામૂલ્યને

અણસમજતો અણમૂલ્યવતો એ

નથી મેળવવા દેતો એ મેળ

મનની સાથે વાણી ને કાયાને.

સાર્થવાહને આ સત્ય સમજાયું હતું

આગળે જ નહિ,

પણ તેના જીવનમાંથી જન્મથી.

સખેદ મોલવાની શરૂઆત કરી એણે

'પરમપૂજ્ય ભગવન્!'

પરમ માહાત્મ્યના આ હોમાધન સાથે

આચાર્યના પ્રકુલિત સાંત મહોંપરથી

નજરને નીચી ઠાળતાં,

સાર્થવાહે વાણીને શરૂઆતનાં કશું:-

'મારી સાથે પધારવાને ત્યારે

આપને વિનંતી કરતાં,

જેં ખાલી ખેડો આઘંબર જ કર્યો!

ત્યારથી આજ સુધી ક્યારેય

ન તો આપને નિહાળ્યા કે વાંચ્યા!

અન્યપાનાદિથી સતકારે ક્યારે ન કર્યો!

અર્થેલા વચન પ્રતિ

અહો! મારી કેવી બેદરકારી!

કેવી અવતા કરી જે આપની!

જાણવા છતાં અમણ્યું કરી

જે મૂઠાં લાલચાળી!

હિ, નહિ, હું જાણી જ ગયો આપને!
 કહે ! મેં શું ક્યું પ્રમાદીએ !
 કહે કરો માડું આ પ્રમાદાચરણ
 ક્ષાંતિથી સર્વ સહેનારા હે ! ભગવન !
 કહે ! સહજ મહાન છે
 ક્ષમાનો યાત્રક સાર્થવાહ.
 'અભ્યર્થના ન કરવી અસંતોની'
 વિષય અસિધારામતનો ધારક છે એ.
 એનાથી ય વિશેષ મહાન છે
 પરમસન્ત ધર્મધોષાચાર્ય.
 ક્ષમાની અભ્યર્થના પહેલાં જ
 એ ક્ષમાના વરસાપનારા છે
 આખા જમતના જંતુઓ પર.
 મહા મહા લાભ માનનારો છે એ
 આવી પડતું ને ઉદારાતું સર્વ રહેવામાં જ.
 નથી મનાતો કોઈ ચે ગુન્હેમાર
 કર્મના સિદ્ધાંતવાદી એ આચાર્યને.
 વાંસલાથી છેદે કે ચંદનથી ચર્ચો
 ભેદ સમાન છે એના ઉદાર અન્તરમાં.
 અવકાશ નથી એના જીવનમાં એને,
 કોઈએ કહ્યું ન કહ્યું
 કે કોઈએ કહ્યું ન કહ્યું—
 એવી એવી તુચ્છ વાતો ચિન્તવવાને.
 સદાય મસ્ત હોય છે આવાઓ
 રાનખાનના અક્ષરો
 સ્વપર હૈયે આલેખવામાં,
 અને જમતના હિતના પ્રશ્નો
 અતીવ ઊંડે ઉઠેલવામાં.
 એ વિનાની વ્યર્થ વાતોમાં
 એમને કોઈની પહી નથી,
 અને એઓ કોઈમાં પડતાં ય નથી.
 પણ મીઠા અને અનળ હોય છે
 પરાપકારી મહાપુરુષોનાં મન.
 ધનના ઉરને ઝોળખ્યું હતું

ઉમિત આકરના ઝોળખનાર આચાર્ય.
 એના જીવનને અવ્યયું હતું
 જીવવિશેષના એ વિગ્રહાએ.
 અવલોક્યો હતો એના આત્મને
 આગમના એ પ્રબળ અનુભવીએ.
 રહ્યો છે સાર્થવાહ અત્યારે
 વસન્તપુરના માર્ગની અખાટવીમાં.
 પાર ઊતરવાનો કેટલો ય પંથ
 હતો અવસિષ્ઠ રહ્યો છે આ અટવીને.
 પણ ભવની ભવાટવીના પંથમાં તો,
 પાર ઊતરી જવાની તૈયારીમાં છે,
 એ અન્તરના અવદાતમાં
 સર્વથા વિહિત છે મી ધર્મધોષને.
 કિમ્મત કરી લીધી છે એમણે
 અત્યારે જન્મેલા સાર્થવાહના ખેડની,
 અને એ ખેડથી બેઠાપથી વાણીની.
 આત્મસુવર્ણને શોધી નખાયા માદ
 વધારે પડતા એ ખેડના તાપને સમાવવા
 રેઢામાં ઉદાર આચાર્યન આચાર્યથી:—
 'રે ! મહાનુભાવ ! શ્રેષ્ઠીયમ' !
 તમે શું શું સ્વકાર નથી કર્યો ?
 રક્ષણ ક્યું છે તમે
 અમારા સંવમી જીવનનું
 ચોરાદિથી ને કૂર પશુઓથી.
 આકારાદિ પ્રતિલાભે છે
 તમારા આર્થિકો જ અમેને.
 અમારું જીવનકૃત્ય સીદ્ધાંતું નથી
 અને સીદ્ધાંતું ય નથી, શેઠ !
 મહાનુભાવ મહાત્મન !
 ન કરો જરાય ખાલી ખેડને.
 હતાં એ આચાર્યનાં વચન
 આચાર્યવચનના જ જેવાં.
 એ સાન્નવનના સુધાભળથી
 વિકસી બેઠ્યું સાર્થવાહનું વાનપોયણ.
 અર્ધ નમેલો એ એકવાર દરીને
 વગી પડ્યો આચાર્યના પાદપદ્મમાં.

૧ અવ્યયો નામવ્યયા:—

સત્તા કેનોદિદં વિમલસિદ્ધિપ્રાપ્તમિદમ્ ॥

સ્તુતિના કુવારા ટૂટ્યા
અતીથ આદરભર્યા તેના દેશાર્થાઃ
“ અહો! આપની મહત્તા!
કાણુ માપી શકે એને માનવી!
મારો બુદ્ધિનો મજ
એ માપવા માટે સાવ નકામો છે.
દોષિતોને ય નિદોષ જોનારા-
સર્વત્ર ગુણાંશને જ શોધનારા
આપ શા શ્રીમાનને
ક્યાંથી જોળખી શકીએ,
બુદ્ધિની શુભશુભવધીમાં પડેલા
અને સમગ્ર સારને ન સમજતા-
એવા અમે અલ્પજ્ઞ સંસારીઓ.
આપ જેવાની જોડ
શોધી ન શકાય સૃષ્ટિમાં
અમારા જેવા માનભર્યા માનવીઓથી.
‘મન વચન કાયામાં પુણ્યમૃતથી ભરેલા,
ઉપકારિની પરંપરાથી ત્રણ્ણલોકને પ્રીતુનારા,
અને પારકાના પરમાણુ સરખા ગુણોને
નિત્ય પર્વત સરિખડા બનાવીને
પોતાના દેશમાં પ્રકુલ્લ વતા-
એવા સન્તો કેટલાક જ હોય છે’
આપના સરિખા મહાનુભાવ,
આ અનુદારપ્રાપ માનવસૃષ્ટિમાં.
હું નિષ્પળ મરો છું
આપની સેવાનો લાભ ઉઠાવવામાં.
અતિ મોડું મોડું ય
અને નહિ મળે શું
માનવજીવનનું એ મોંઘું ફાણુ!
વરસાનો આપની અમૃતકૃપા
મારા નિષ્પળ જીવનની ભૂમિ પર.
અમૃત બનાવો અમારાં એરી બોજન

કોઈ એક મનવાર તો
એમાંના થોમ અંશને સ્વીકારી.
પરખાવો અમારાં પુણ્યોને
પંચાંશ શુદ્ધિથી સમર્પેલાં એ સમર્પણ.
આપો સમયના ત્રેરક પૂજ્ય!
અમારા કાળજૂના કમનસ્તીબને
અત્યારે આવી અમૂલ્ય તક.
સંયમનિર્વાહને ઉપકારી બનાવી,
આપના અત્રણિત ઉપકારના ભારે
ભારે બનાવો અમને.
જોછા થશે બધા ય ભારે
અમારા સંસારના જોથી.
‘દેશમાં ચળતર ને ભેદમાં વળતર.’
ન સમજાય એવી છે
આ કુનિયાની સધળી ય નીતિ.”
સ્વીકારી મેષ્ટીની આ ભાવના
નહિ સ્વીકારી જેવા ‘વર્તમાન થોમ’થી.
મોક્ષેયું મુનિરાજનું ગુમલ
આહારાદિ ઓરવા માટે,
સાર્થવાહની વિદાય પાછળ જ.

x x x

વિરોધ ઉજળો બન્યો હતો
સાર્થવાહનો ધોળાયેલો આવાસ,
મુનિઓનાં પાવન પમણીની પવિત્રતાથી
અને તેથી બ્યાપેલા હર્ષાતિરેકથી.
પણ ક્ષણવારમાં જ ઝંખવાયો એ,
મુનિઓને થોમ આહારના અભાવે
સાર્થવાહના મ્હોના ઝંખવાતાં.
દેવરોએ બનેલા આ બનાવથી
એવું કંઈ શોધી રહી હતો
બાકુલ થયેલો ધન સાર્થવાહ.
જોમિતી નજર પડી તેની
તેના આશય જેવા ઉજળા
થીજેલા ધીના પર.
‘અપણે આ’ એવું થોમતા સાર્થવાહે
આ લીનું કાન કર્યું

૧ મનસિ વચસિ કચે પુણ્યપીયૂષપૂર્ણા-

શિશુવનમુખપ્રભેભિમિઃ પ્રીણયન્તઃ ॥

પરણપરમાદ્ય પર્વતીહત્વ મિત્વં,

વિષ્ણુદિ ત્રિલોચનઃ સન્તિ સન્તઃ કિલન્તઃ ॥

તેને ઇચ્છતા મુનિઓના પાત્રમાં.
 ધન સાર્વવાહનું સમર્થન ય ધન
 ન્યાયથી ઉપાજેલું હતું.
 તે બુદ્ધિશાળી હતો,
 અને બુદ્ધિપૂર્વક દેનારો હતો.
 હતો એ સર્વથા
 બદલાતી આશા વચ્ચેનો
 અને આપીને અનુમોદનારો.
 દાનના માહક હતો
 સુપાત્રશિરોમણિ સાધુઓ.
 હતું એ લીનું દેય
 નિર્દોષ અને ચતિબળ-શાલી.
 દેવાયું હતું એ
 હિંમત દેશ કાશમાં.
 ભરપૂર વ્યાખ્યાં હતાં
 ભાવનાં રોમાંચ શેઠના કરીરે.
 હર્ષનાં આસુની સાથે
 વંદન કર્યું મુનિરાજોને એણે.
 મહાકલ્યાણકારી ધર્મલાક્ષ્મીને દેતા,
 અને ધનના હેવામાં
 પરમાર્થનાં બેધિબીજધાને
 મહાનિમિત્ત અનતા
 ધર્મનાં મહાખેડૂત એ મુનિવરો.
 સંવચનતાને પંથે પળ્યા
 ધનના ઉરની તંત્રીમાંથી—
 બળેલા અને પચારેલા સુરો
 હજુ ય એ વિશાલ વાતાવરણમાં

મુનિવર કરી રહ્યા હતા:-
 આજ આવ્યા મુરુગ અમ થેર,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ પુણ્યે પ્રણીત થઈ મ્હેર,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ તાપો સમ્યા અમ દેહ,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ ખીલ્યાં અમારાં જેહ,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ બિંચો દિવાવર દિન,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ લારો ખેડાણ મામડીનું,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ મળ્યાં કારણ પંચ પુણ્ય,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ મારો વાવેતર ધન્ય,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ વાયે ચિતલ મુખ મ્હેર,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ ભાવ ફળ્યો રસભેર,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ જન્મ સંજળ મુખ મત્ત,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 આજ મારું જીવન ફેલફેલ,
 અમૃતમેહ પુઠવા;
 (ચાલુ)

જૂના અંકો બોધ્યે છે

‘શ્રી જૈન સત્ત્વ પ્રકાશ’ના નીચે જણાવ્યા મુજબના જૂના અંકો
 બોધ્યે છે. જેઓએ અંકોમાંથી જની શકે તેટલા અંકો મોકલશે તેમને
 એ અંકોના બદલામાં યોગ્ય વળતર આપવામાં આવશે.

વર્ષ પહેલું—અંક ૨, ૩, ૭, ૮

વર્ષ બીજું—અંક ૨.

વર્ષ ત્રીજું—અંક ૧૧.

વર્ષ સાતમું—અંક ૫-૬-૧૦

વર્ષ આઠમું—અંક ૧

વર્ષ નવમું—અંક ૧-૨-૮

વિકથા : પ્રકારો ને ઉપપ્રકારો

(લે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીયા, એમ. એ.)

કથા એ સાહિત્યનું એક અંગ છે, અને એ આપણા દેશમાં અનેક રીતે ફાલ્ગુ ફૂલું છે. એથી તો આપણે ત્યાં કથાના વિવિધ પ્રકારો જોવાય છે. જેમકે અદ્વૈત કથા, આખ્યાન, આખ્યાયિકા, આકથા, આત્મકથા, ઉપકથા, ઉપાખ્યાન, કલ્પિત કથા, ખંડ-કથા, ચંપૂ, છાંયનકથા, દંતકથા, નિદર્શન, પરિકથા, પરીકથા, પૌરાણિક કથા, પ્રબન્ધ, પ્રવલ્લિકા, યદતકથા, રૂપકકથા, વિકથા અને સહકથા. આ પૈકી કેટલાકનું સ્વરૂપ કલિકાલ-સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસુરિએ કાવ્યાનુશાસનમાં દર્શાવ્યું છે જેપર બહુવાયેલા પ્રકારો અગ્રિય કથાસાહિત્યમાં નીચે મુજબનાં અંગોને ઓછે વતે અંશે રપશે છે:—

Allegory^૧, anecdote, apologue^૨, detective-story ' fable^૩, fairy-tale, legend, narration, novel^૪, nursery-tale, parable^૫, romance^૬, story, sub-story, અને tale.

ભારતીય કથાસાહિત્યની વિશાળતા આશ્ચર્યજનક છે અને એમાં જૈન મંથકારોનો ફાળો જોવા તેવા નથી. ચાર અનુયોગો પૈકી એકનું નામ કથાનુયોગ છે. એ દ્વારા જાત-જાતની કથાઓ, ઉપકથાઓ અને આકથાઓ આત્રેખાઈ છે. કથાના અર્થકથા, કામકથા, ધર્મકથા અને સંકીર્ણ કથા એમ ચાર પ્રકારો અને એ ચારનાં લક્ષણો આપવા ઉપરાંત કથાવસ્તુના ત્રણ પ્રકારો હરિહરદ્રસુરિવર સમશાઘ્યચરિય (ભવ ૧)ના પ્રારંભમાં દર્શાવ્યા છે. ઉદ્યોતનસુરિએ કુવલયમાત્રામાં અને સિદ્ધર્ષિએ ઉપમિતિભવપ્રપંચા-કથામાં આ દિશામાં પ્રકાશ પાડ્યો છે. વિશેષમાં ઠાણુ નામના ત્રીજા અંગ (દા. ૪, ૭. ૨, પત્ર ૨૧૦ અ)માં ધર્મકથાના ચાર પ્રકારો અને એ દરેકના ચાર ઉપપ્રકારો દર્શાવાયા છે. આ ક્ષત્રીકત દશવેયાલિયનિબલ્લુતિ (મા. ૧૬૩-૨૫૦)માં પણ છે. આ લઘુ લેખમાં કથાના તમામ પ્રકારોના વિચાર ન કરતાં સાધુપુરુષે જે કથા? ન કહેવી જોઈએ તે વિષે ટૂંકમાં ઉલ્લેખ કરું છું. આ કથાઓને સંસ્કૃત ભાષામાં વિકથા અને પાઠ્યમાં વિકથા તેમજ વિગથા કહે છે. વિકથા શબ્દ ઠાણુ (૪, ૨; સ. ૨૮૨)માં, સુમવાચ (પત્ર ૪૯)માં તેમજ દશવેયાલિયનિબલ્લુતિ (મા. ૨૦૭)માં વપરાયો છે, બ્યારે વિગથા શબ્દ વિચાહુપલ્લુતિ, ગચ્છાચાર (૧, ૧૧), ઉવએસમાલા, સુપાસનાહચરિય (પૃ. ૨૫૨) અને સુરસુદરીચરિય (૧૪, ૬૮)માં વપરાયો છે. દેવચંદ્ર શાલભાઈ જૈન પ્રસ્તોત્કાર સંસ્થા (સુરત) તરફથી જે પૂર્વાચાર્યકૃત અમલુપમિતિમહાસૂત્રકૃતિ ઈ. સ. ૧૯૧૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તેમાં વિકથાને અર્થ, એના ચાર પ્રકારો અને એ પ્રત્યેક પ્રકારના ચાર ઉપપ્રકારો સંસ્કૃતમાં અપાયેલાં છે. એના આધારે હું આ સંગ્રહમાં નીચે મુજબ નિર્દેશ કરું છું:—

(સંપન્નને પ્રાપ્ત હોવાથી) વિરુદ્ધ અથવા નાશ પામેલી કથા તે 'વિકથા'. વિકથાના

૧-૧. આ શબ્દની સમજૂતી બેચેન^૧ લેખને (Loane) કૃત "A short Handbook of Literary Terms"માં અપાયેલી છે.

(૧) સ્ત્રીકથા, (૨) ભક્તકથા, (૩) દેશકથા, (૪) રાજકથા એમ ચાર પ્રકારો છે. સ્ત્રીકથા એટલે સ્ત્રી સંબંધી કથા. એવી રીતે ભક્તકથા એટલે બ્રાહ્મણ સંબંધી કથા.^૭ દેશકથા અને રાજકથા એ અનુક્રમે દેશ અને રાજ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

સ્ત્રીકથાના ચાર ભેદો છે: (૧) જાતિકથા, (૨) કુલકથા, (૩) રૂપકથા અને (૪) નેપથ્યકથા. જાતિકથામાં બ્રાહ્મણી કે એવી કોઈ જાતિની પ્રશંસા કે નિન્દા હોય છે. એવી રીતે કુલકથા વગેરે માટે સમગ્ર લેખ. નેપથ્યનો અર્થ વસ્તુત્તરની રચના, વેષની સજ્જવટ એ છે.

ભક્તકથાના પાંચ ચાર ભેદો છે: (૧) દ્રવ્યકથા, (૨) બ્યંજનભેદકથા, (૩) આરંભકથા અને (૪) મૂલ્યપાકરસવતી કથા. દ્રવ્યકથામાં ઘી વગેરે દ્રવ્યની વાત હોય છે; બ્યંજનભેદકથામાં જાતજાતના બ્યંજનોનો—ચટણી મસાલાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે; આરંભકથામાં બકરા, તેતર વગેરેના આરંભની વાત આવે છે; અને મૂલ્યપાકરસવતી-કથામાં કંઈ વાની ટેટલા મૂલ્યની છે એનો નિર્દેશ હોય છે.

દેશકથાના પાંચ ચાર ભેદો છે: એ હંદ, વિધિ, વિકલ્પ અને નેપથ્ય સાથે અનુક્રમે સંબંધ ધરાવે છે. હંદનો અર્થ 'રિવાજ' છે. જેમકે કોઈક દેશમાં મામાની પુત્રી સાથે લગ્ન થઈ શકે અને કોઈક દેશમાં ન થઈ શકે. આમ જેમાં રિવાજની વાત આવતી હોય તે 'હંદકથા' છે. ભોજન, લગ્ન વગેરેની વિધિના ક્રમ સંબંધી વાતો જેમાં આવતી હોય તે દેશકથાનો ખીલો ભેદ છે.

કૃપા, વપ્ર (દિવાવ) સારથી વગેરે દ્વારા ધાન્ય ઉત્પન્ન કરવું એ કે ધર હોરાસર એ 'વિકલ્પ' કહેવાય છે.

નેપથ્યનો અર્થ ઉપર દર્શાવાયે તે જ અહીં સમજવાનો છે. એ વેષની સજ્જવટ પ્રયુક્ત તે સ્ત્રીઓને અંગે છે. આ સજ્જવટ સ્વાભાવિક તેમજ કૃત્રિમ એમ બંને પ્રકારની છે.

રાજકથાના પાંચ ચાર ભેદો છે, અને એ અનુક્રમે મિત્રમ, અતિમનન, બળ અને કોશ સંબંધી છે. તેમાં 'મિત્રમ' એટલે આ પ્રકારના વૈભવપૂર્વક રાજ શહેરમાં નીકળ્યો તે. એવી રીતે 'અતિમનન' એટલે આ પ્રમાણેનો રાજાનો પ્રવેશ 'બળ' એટલે રાજ પાસે આટલા યોદ્ધા છે, આટલા હાથી છે ઇત્યાદિ વિગત. 'કોશ' એટલે આટલા કરોડ કોશર છે એ હકીકત.

હવે આપણે કલિદાસસર્વજ્ઞ હૃદયસન્દેશરિએ રચેલા યોગશાસ્ત્ર (પ્રકાશ ૩, સ્તો. ૭૬) નો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે ભક્તકથા, સ્ત્રીકથા, દેશકથા અને રાજકથા એમ

૭. 'ભક્ત' માટે પાછમમાં જાત અને યુગ્વરતીમાં 'ભાત' શબ્દ છે. સુખસાતા પૂછવામાં 'ભાત' શબ્દ આને પણ વપરાય છે. મિત્રોમાં કલિદાસમાં 'ગરમ રોટલો, દૂધ, ઘી, વગેરેનું સવારનું ભોજન' એ અર્થમાં 'ભક્ત' શબ્દ વપરાય છે. આ ઉપરાંત રવિલા ચોળા, ડાંગર, ડાખ અને પ્રકાર એમ પણ એના અર્થો છે, પણ એ મધ્ય અહીં પ્રસ્તુત નથી.

૮. અભયદેવસરિ કલ્પની રીકમાં કહે છે કે કોઈ દેશમાં થઈ શકે વિશેષ માટે જુઓ. History of Dharmasāstra (II, 469).

ચારનો એમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં એની સ્વોપદ વ્યાખ્યા (પત્ર ૧૭૪ અ)માં આ ચારેનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ દર્શાવાયું છે.

ભક્તકથા—આ માંસની વાની, અડદના લાડુ વગેરે સુંદર આહાર છે, આ ચારી રીને ખાય છે અને હું પણ આ ખાઉં. એ આ કથાનું સ્વરૂપ છે.

ઓકથા—ઓઝોના નેપથ્ય, અંગહાર, હાવ, ભાવ, ઇત્યાદિનું વર્ણન એમાં આવે છે. જેમકે કહ્યોટકની ઓ કીડાના પ્રકારોમાં ચતુર હોય છે અને લાટની ઓઝો પંક્તિને પ્રિય હોય છે. આ વાત પદ્યમાં એક ચરણરૂપે દર્શાવાયેલી છે.

દેશકથા—દક્ષિણપથ એટલે કે દક્ષિણદેશમાં અન્નપાશ્વરી પુણ્ય છે અને ત્યાં ઓ-સંભોજ વિશેષ પ્રમાણમાં છે. પૂર્વ દેશમાં વિચિત્ર વસ્ત્ર, ગોળ, ખાંડ, શાલિ, દારુ વગેરેની પ્રચુરતા છે. ઉત્તરપથ એટલે કે ઉત્તર દેશમાં પુરુષો ચરવીર છે, ઘેડાઓ વેગવાળા છે, ધર્મ એ મુખ્ય ધાન્ય છે, કેસર સુલભ છે, અને દરાખ, દાડમ, કેઠ, વગેરે મધુર છે. પશ્ચિમ દેશમાં મુખદ સ્પર્શવાળાં વસ્ત્રો છે, શેરડીઓ સુલભ છે, જળ શીતળ છે ઇત્યાદિ.

રાજકથા—અમારો રાજા ચરવીર છે, ચોડ ધનવાન છે, ચોડ મજાપતિ છે, અને પુરુષ અર્થાત્ પુરુષ અર્થપતિ છે.

આ પ્રમાણે પ્રતિકૂળ પણ ભક્ત વગેરેની કથા કહેવાય.

ઉપયુક્ત વ્યાખ્યામાં ૧૭૪ અ પત્રમાં નીચે મુજબનું અવતરણ છે:—

“મરુદં વિલયક્ષણાયા નિદા વિગદા ચ પશ્ચમી મળિયા ।

યય પશ્ચ પમાયા जीव पावेन्ति संसारे ॥”

આમાં ‘વિગદા’નો પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ પૈકી એક તરીકે ઉલ્લેખ છે. વાચકવર્ગ ઉભાસ્વાતિએ સ્વેદા તરવાર્થાધિગમસૂત્ર (અ. ૭, સ. ૮)ની ‘મધકસ્તી’ સિદ્ધસેન ગણિત બાબાલુચારિણી ટીકા (પૃ. ૬૩)માં નિમ્નલિખિત પંક્તિમાં ‘વિકથા’નો ઉલ્લેખ છે.

“પ્રમાણતીતિ પ્રમણઃ કથાયવિકથેન્દ્રિયનિદ્રાડસલ્વેનિમિત્તભૂતૈઃ”

વિશેષમાં આ ટીકા (પૃ. ૬૩)માં વિકથાના ઓકથા, ભક્તકથા, જનપદકથા (દેશ-કથા) અને રાજકથા એમ ચાર પ્રકારો સૂચવાયા છે.

ઉત્તરેભ્યથથુ (અ. ૧૬)માં બહાચર્ચની રક્ષા માટે ઓકથાને નિર્બંધ કરાયો છે. આ હરીકૃત ધર્મભિન્દુ (અ. ૫, સ. ૪૧)માં સૂચવાયેલી છે. એની ટીકા (પત્ર ૬૮ અ)માં મુનિચન્દ્રસૂર ઓકથાના ઉપયુક્ત ચાર પ્રકારો સૂચવે છે અને એ સંબંધમાં એકેક પદ ૨૭ કરે છે. એ પદો એના અર્થ સહિત હું અહીં આપું છું:—

“ધિન્ બ્રાહ્મણોર્જવાસાવે યા ઝીવન્તિ મૃતા ર્થ ।

ધમ્યા શુદ્ધી ઝનૈર્માન્યા પતિલક્ષેડ્વપ્પનિન્વિતા ॥

મહો જૌલુક્યપુત્રીણાં સ્વાહસં ઝગતોડ્વિક્રમ્ ।

વિષામ્થત્નો મૃતે પત્યૌ યાઃ પ્રેમરક્ષિતા અપિ ॥

મહો અન્નપુરુષગ્રીણાં રૂપં અપતિ વર્ણ્યતે ।

યય યૂનાં દૃશો લક્ષ્મી ન મન્વન્તે પરિધમમ્ ॥

ચિન્ માતૃદૌહિત્યા વદુવક્ત્રાવ્વક્ત્રાવિતાવ્વક્ત્રિવક્ત્રાવ્ ।

તયોવનં ન ધર્મં વદુર્મોક્ષાવ મન્વતિ સ્વા ॥”

અર્થ—બ્રાહ્મણોને પિઠાર છે કે જેઓ પતિને અભાવ (મૃત્યુ) થયા પછી મરેલા જેવી હોવે છે. શદ્દની સીને ધન્ય છે કે જે લાખ પતિએ પણ લોકમાન્ય અને અનિન્દિત છે.

અહો ! ચોલુક્ય (વંશની) પુત્રીઓનું સાહસ જગત્પ્રી અધિક છે કે જેઓ પ્રેમરહિત હોવા છતાં પતિનું મરણ થતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.

અહો ! અન્ધ (દેશની) સ્ત્રીઓનું ૩૫ જન્મમાં વખણાય છે કે જે (૩૫)માં મુવ-કોની દષ્ટિ આસક્ત બનતાં પરિશ્રમને મણુતી નથી.

ઉત્તરની સ્ત્રીઓને પિઠાર છે કે જેની કાયાલતા બહુ વચ્ચેથી ઠંકાયેલી છે. એનું મોવન મુવકોનાં નેત્રને સદા આનંદ માટે થતું નથી.

કાણુ (કા. ૪, ઉ. ૨, સુ. ૨૮૨)માં સ્ત્રીકથા, ભક્તકથા, દેશકથા અને રાજકથા એમ વિકથાના ચાર પ્રકારો દર્શાવી એ પ્રત્યેકના ચાર ચાર ઉપપ્રકારો દર્શાવાયા છે. જેમકે સ્ત્રીકથાના જાતિકથા, કુલકથા, ૩૫કથા અને નેપથ્યકથા; ભક્તકથાના આવાપકથા, નિર્વાપ-કથા, આરંભકથા અને નિષ્ઠાનકથા; દેશકથાના દેશવિધિકથા, દેશવિકલ્પકથા, દેશકંઠ-કથા અને દેશનેપથ્યકથા; રાજકથાના રાજ સંબંધી અતિયાનકથા, નિર્વાણકથા, બલવાહનકથા અને કોશકોઠાગારકથા. આની ટીકામાં અભયદેવસૂરિએ આ પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે તે ઉપર્યુક્ત નિરૂપણ સાથે બહુમા મળે છે. આ સૂરિએ અવતરણ તરીકે ચાર સંસ્કૃત પદો આપ્યાં છે. જેમ કે ધિશ્, અહો, ચન્દ્ર અને ધિશ્ આ પૈકી ત્રણ મુનિચન્દ્રસૂરિએ પણ આપ્યાં છે. ચન્દ્ર વાળું પદ નીચે મુજબ છે:—

“ચન્દ્રવક્ત્રા સરોજાક્ષી સગ્રીઃ પીમગ્નસ્તતી ।

ફિ લાટી મો મતા સાઽસ્ય દેવાનામપિ પુર્ણમા ॥

અર્થાત્ ચન્દ્રના જેવા વદનવાળી, કમળનાં જેવાં નયનવાળી, શુભ વાણીવાળી તેમજ પુષ્ટ અને ધન સ્તનવાળી એવી લાટ દેશની સ્ત્રી કે જે દેવોને પણ કુલંભ છે તે શું આને માન્ય નથી ?

ભક્તકથાના આવાપકથા વગેરે ચાર ઉપપ્રકારો માટે અભયદેવસૂરિએ નીચે મુજબનું અવતરણ આપ્યું છે:—

“સાગવયાદાવાદો પક્ષાપક્ષો ય દ્વોઽ નિઘ્વાવો ।

આરંભ સિત્તિર્દાઽ જિહ્વાયં આ સયસહસ્ત્રં ॥”

આના સ્પષ્ટીકરણરૂપે તેઓ કહે છે કે અમુક સ્ત્રોતમાં સાઠ, બી વગેરે આટલાં જોડોએ એમ કહેવું તે ‘આવાપકથા’ છે; પક્ષ અને અપક્ષ બનના આટલા પ્રકારો છે અથવા બન્ન-બનના આ આ પ્રકારો છે એમ કહેવું ને ‘આરંભકથા’ છે; અને આટલા પૈસા લાગશે એમ કહેવું તે ‘નિષ્ઠાનકથા’ છે. દેશવિધિકથા સમજાવતાં એમણે એમ કહ્યું છે કે મગધ વગેરે દેશમાંની ભોજન, અણિ, શ્રમિકા વગેરેની રમના કહેવી તે ‘દેશવિધિકથા’ છે; અથવા કયા દેશમાં શું પહેલું ખવાય છે તે કહેવું તે આ કથા છે. ‘વિકલ્પ’ એટલે ધાન્યની નિષ્પત્તિ અથવા ત્રિવિધ જાતનાં ઝાઢ, કુવા, દેવકુલ, ધર વગેરે એમ એમણે કહ્યું છે. એમણે એમ પણ કહ્યું છે કે અતિયાન એટલે પ્રવેશ અને નિર્વાણ એટલે નિર્ગમ.

રાજકથાના ચાર ઉપપ્રકારો સમજાવતાં ચાર પાઠ્ય અવતરણો આ સૂરિએ આપ્યાં છે. એ નીચે મુજબ છે:—

“ સિયસિધુરસંઘગમો સિયચમરો સેયછસછન્નગહો ।
જળજળકિરણસેમો વસો પવિસહ પુરે રાયા ॥
જગંતાડજગમમંદદંદિસદં મિલંતસામંતં ।
સંજુહસેન્નમુદુયચિંધં નયરા નિવો નિયદ ॥
દેસંતદ્યં ગજંતમયગલં ઘણઘણંતરહલક્ષં ।
કસ્સડ્ડમસ્સ વિ સેન્નં ગિસાસિયસપ્પસિધં મો ॥
પુરિસપરંપરપત્તેણ મરિયવિસ્સંમરેણ કોલેણં ।
ગિજ્જિયથેસમણેણં તેણ સમો કો નિવો મમ્મો ? ॥ ”

અર્થાત્ ચેત દાથીના સ્કંધ ઉપર આરૂઢ થયેલો, ચેત ચામરો વડે અમંકૃત, જેના ચેત છેતે આકાશને દાંકી દીધું છે એવો અને અનુખ્યાનાં નેત્રનાં કિરણો વડે ચેત (અનેલો) એવો આ રાજા નમરમા પેસે છે.

વાજિત્ર વાગતાં હોય, બારોનો શબ્દ અમંદ હોય, સામંતો મળતા હોય, સેના મુખ્ય બની હોય અને ચિત્તો જાંઝાં કરાયાં હોય એવી પરિસ્થિતિમાં રાજા નમરની બહાર નીકળે છે.

જેમાં થોડાંજો હણહણે છે, દાથીઓ જાળે છે અને લાખ રથો ધણધણે છે એવી તેમજ જેણે દુશ્મની સેનાનો નાશ કર્યો છે એવી સેના ક્યા બીજાની છે ?

પુરુષોની પરંપરા દારા મળેલ અને સંપૂર્ણ વિશ્વને ભરી દેનારા ઠોસ વડે કુબેરને જેણે પરાસ્ત કર્યો છે એના જેવા બીજો કોણ રાજા છે ?

અભયદેવસૂરિએ ચારે વિકલાના દોષો દર્શાવતું એકેક પાઠ્ય પણ અવતરણરૂપે આપ્યું છે, પણ તે હું હાંસી દઉં છું.

ઠાણુ (કા. ૭, ઉ. ૩, મુ. ૫૬૯)માં બીકલા, ભકતલા, દેશલા, રાજલા, ચુકાતુલિની લલા, દર્શનભેદિની લલા અને ચારિત્રભેદિની લલા એમ વિકલાના સાત પ્રકારો દર્શાવાયા છે, બ્યારે કસલેલાલિયનિબ્બુતિ (ખા. ૨૦૭)માં બીકલા, ભકતલા, રાજલા, ચોરલા, જનપદલા તેમજ નટ, નતંક, અજ્ઞ અને મુષ્ટિક (મલ્લ) લખાઈ લલા એમ વિકલાના પ્રકારો બતાવાયા છે. અંતમાં આ નિબ્બુતિની નિમ્નલિખિત ગાથા નોંધી આ લેખ પૂર્ણ કરું છું:—

“ વયા ચેલ કહામો પજવંગપકલ્લં સમાસવજ્જ ।

અકહા કહા ચ વિકહા હવિજ્જ પુરિસંતરં પપ્પ ॥ ૨-૮ ॥ ”

અર્થાત્ જેમ સમ્યક્મૃત મિથ્યાત્તીએને તો મિથ્યામૃત રૂપે પરિણમે છે તેમ લલા, ૧૦ અલલા અને વિકલાના વિવિધ પરિણામો સંભવે છે અને એનો આધાર શ્રોતાની મનો-દશા ઉપર રહેલો છે.

આમ લલા, અલલા અને વિકલા વિષેનો સંક્ષેપ જિહાવેલ અહીં પૂર્ણ કરાય છે.

ગામીપુત્ર, સુરત, તા. ૧૭-૩-૪૫

૬. દોરડા પર ખેલ કરનારા નટ.

૧૦. મિથ્યાત્તમોદ્ભૂત લલાના વિપાકને વેદના અણાની જે લલા કરે તે અલલા કહેવાય છે.

जैन-इतिहासमें कांगड़ा

लेखक:—डा. बनारसीदासजी जैन, लाहौर

(गतांशसे क्रमशः)

यह तो है जैन अवशेषोंका हाल जैसा कि वे आजकल मिल रहे हैं । यद्यपि इस समय कांगड़ा जिलेमें कोई जैन नहीं पाया जाता,^७ तथापि इन अवशेषोंसे भली प्रकार विदित होता है कि किसी समय कांगड़ा बड़ा महत्त्वशाली जैन केन्द्र होगा । कर्निषम साहित्य लिखते हैं कि दिहलीके बादशाहोंकी ओरसे यहांके दीवान दिगम्बर जैन होते थे, परंतु अपने कथनकी पुष्टिमें उन्होंने कोई प्रमाण नहीं दिया^८ । शायद किसी फ़ारसी ग्रन्थके आधार पर ऐसा लिखा होगा ।

होशियारपुरके जिलेमें जैजों नामक कस्बेमें जैनोंकी बड़ी ही प्राचीन बसती है । उनमें अबतक दंतकथा चलती है कि ६०० वर्ष पूर्व कहनचंद कटोचने कोट कांगड़ामें भगवान् ऋषभदेवकी प्रतिमा स्थापित की थी^९ ।

इस बातका पता नहीं लग सका कि जैन लोग कांगड़ामें पहले पहल कब और क्यों आये । अनुमान तो यही है कि व्यापार या राजकार्यके निमित्त वे यहां आये होंगे । खरतर-गच्छकी एक पट्टावलीमें^{१०} लिखा है कि सं० १२५१में मुसलमानोंने अजमेरको अपने हस्तगत कर लिया । इससे दो महीने तक बड़ा संकट रहा । फिर सं० १२५३में मुसलमानोंने श्रीपहन (अणहिलवाड पाटण ? या दिहली ?) को भी जीत लिया, लेकिन तो भी जैन लोग छोटे २ रजवाड़ोंके वहां आश्रय और रक्षा पाते थे । जैसे—बागड देशमें दरिंदरकके राना आसराज (सं० १२७१में जीवित) के पास, और नगरकोटके राजा पृथ्वीचन्द्रके^{११} पास, जिसके राजपंडितको इस पट्टावलीके प्रथम दो भागोंके रचयिता जिनपालने विवादमें हराया था । गुजरातमें जैनधर्म जोरों पर रहा ।

७. सन् १९३१की गणनाके अनुसार कांगड़ा जिलेमें केवल ९४ श्रीपुंख जैनी थे ।

८. कर्निषमकी नोट नं० १में निर्दिष्ट रिपोर्ट, पृ० १९५ ।

९. *Hoshiarpur District Gazetteer*, 1904, p. 73.

१०. *Indian Historical Quarterly*, Vol. IX part 4, December 1935. pp. 779-81.

इस पट्टावलीके तीन भाग हैं । पहलेमें खरतर-आचार्यपट्टावली, दूसरेमें जिनचन्द्र, जिनपति और जिनेश्वरका वर्णन है । इसे जिनपतिके शिष्य जिनपालने लिखा था, अतः वह शुद्ध और विश्वसनीय है । तीसरा भाग सं. १३९३ तक जाता है । इसमें कुतुबुद्दीन खलजी और गुयासुद्दीन तुगलकका समय सं. १३७५ और १३७९ दिया है जो ठीक है । इसकी प्रति बीकानेर-निवासी श्रीयुक्त अमरचंद माहटाके पास है । इसपर कोट पं. दशरथ शर्माने लिखा है ।

११. कर्निषम (पृ० १५३)में पृथ्वीचन्द्रका जन्म सं. १३३० अनुमानित किया है । इसमें अणहिलकी संभावना है ।

कांगड़ेके अवशेषोंको ध्यानमें रखते हुए हम कह सकते हैं कि कांगड़ा जैनधर्मका एक महातीर्थ होगा, लेकिन इस बातका उल्लेख न तो किसी दिगम्बर तीर्थावली जैसे—प्राकृत निर्वाणभक्ति, संस्कृत निर्वाणभक्ति आदिमें, और नहीं विविधतीर्थकल्प आदि श्वेताम्बर ग्रन्थोंमें मिलता है। पं० नाथूरामग्रामीके कथनानुसार “बहुतसे तीर्थ—स्थान एक समय बहुत प्रसिद्ध थे परन्तु इस समय उनका पता भी नहीं है कि वे कहाँ थे और क्या हुए। इसी तरह जहाँ कुछ भी न था, या एकाध मन्दिर ही था, वहाँ बहुतसे नये नये मन्दिर निर्माण हो गये हैं और पिछले सौ दो—सौ बरसोंमें तो, वे स्थान मन्दिरों और मूर्तियोंसे पाट दिये गये हैं। उनको प्राचीन तीर्थके रूपमें प्रसिद्ध करनेके भी प्रयत्न किये गये हैं। यह भी इतिहासकी एक महत्वकी सामग्री है।”^{१२}

तीर्थों जैसी महत्ता होने पर भी कांगड़ेकी तीर्थरूपसे प्रसिद्धि नहीं। हर्षकी बात है कि मुनि जिनविजयजीकी अथक खोज और परिश्रमसे एक ऐसा ग्रन्थ हाथ लग गया है जिसमें कांगड़ेको महातीर्थ कहा है। यह ग्रन्थ है विज्ञप्तित्रिवेणि,^{१३} जो बास्तबमें चातुर्मासिक वृत्तान्तकी एक रिपोर्ट है जिसे उसके लेखकने अपने गुरुमहाराजकी सेवामें भेजा था। इसको सं० १४८४में खरतरगण्डीय उपाध्याय जयसागरने अपने गुरु जिनभद्रसूरिके पास भेजनेको छिला था।

विज्ञप्तित्रिवेणिमें प्रधान वर्णन कांगड़ेकी यात्राका है। एक आगन्तुकके मुँहसे कांगड़ा—तीर्थकी शोभा सुन कर उपाध्याय जयसागरके मनमें आया कि हम भी ऐसे अन्य तीर्थके दर्शन करें। जब फरीदपुरके^{१४} ब्राह्मणोंको, जहाँ उपाध्यायजी उस समय ठहरे हुए थे, उनके

१२. “जैन साहित्य और इतिहास”। बम्बई १९४२। पृ. १८५।

१३. विज्ञप्तित्रिवेणि एक विज्ञप्तिपत्र है। विज्ञप्तिपत्र खास देखने और पढ़ने योग्य होते थे। इनके लिखनेमें बहुतसा द्रव्य और समय खर्च होता था। ये जन्मपत्रोंके आकारके कागजके कच्चे टुकड़े होते थे। कोई २ तो ६० फुट होता था। इनपर नगर, मन्दिर आदिके चित्र भी होते थे। खन् १९४२में डा० छीसनन्द शास्त्रीने विज्ञप्तिपत्रोंका एक संग्रह प्रकाशित किया है।

विज्ञप्तित्रिवेणि तीन वेणियोंमें विभक्त है। पहली वेणियों तीर्थचरोंकी स्तुति, गुणसत देस और अणहिलपाटक (पाटण) नगरका वर्णन है। तदुपरान्त जिनभद्रसूरि और उनके शिष्यसमुदायका गुणगान किया है। फिर सिन्धुदेश और अछिक्वाहब, फरीदपुर आदि नगरोंका उल्लेख है। दूसरी वेणियों कांगड़ेकी यात्राका विवरण वर्णन है। तीसरी वेणि सबसे छोटी है। इसमें यात्रासे वापिस आकर बीमासकी धर्मविचारोंका उल्लेख है।

१४. फरीदपुर शब्दसे विदित होता है कि इस स्थानका संबंध प्रसिद्ध मुस्लिम क़त्त बाबा फरीदपुरी होगा। पाकपटन (जिसे मिहगुमरी) का बाबा फरीदका मकबरा है और लोगोंमें एकसुझाव चली आती है कि बाबा साहिब यहीं रहते थे। पाकपटनका ही पुस्तक नाम फरीदपुर का होता है यद्यपि फरसी पुस्तकोंमें पाकपटनका नाम “अबोयन” मिलता है।

इस संकल्पका पता लगा, तो उन्होंने बट कांगडेका बाजसंघ निकालनेकी आयोजता कर ली। छुम मुहूर्तमें यात्रा प्रारम्भ हुई। फरीदपुरसे चलकर संघने थोड़ी हो दूर बिपासा (ब्यास) नदीके किनारे पहला पड़ाव किया। दूसरे दिन नदीको पार कर संघने जालंधरकी ओर प्रस्थान किया। अब अविच्छिन्न प्रयाण करता हुआ और गांवोंको जंघता हुआ संघ निबिन्दीपुरके^{१५} पासके मैदानमें सरोवरके किनारे आ पहुंचा। संघके आगमनकी सूचना पाकर गांवका स्वामी सुरनाथ^{१६} (मुल्तान) अपने दीवानको लेकर वहां आया। साधु मुनि-

बाजाका जो वर्णन विज्ञप्तिविधिमें दिया है उससे मालूम होता है कि फरीदपुर ब्यास नदीके निकट ही था, क्योंकि फरीदपुरसे चलकर संघने पहला पड़ाव ब्यासके किनारे पर किया। आसकल इस नामका कोई नगर या ग्राम ब्यासके किसी किनारे पर नहीं है। लेकिन जब हम निम्नलिखित बातों पर विचार करें तो हमको विश्वास हो जाता है कि पाकपटनका ही पुराना नाम फरीदपुर था

- (१) ब्यास नदी अपना मार्ग बदलती रही है।
- (२) पुराने समयमें सतलुज और ब्यास हरीके पत्तन पर न मिलकर स्वतन्त्र धाराओंमें बहते हुए मुल्तान तक चले जाते थे।
- (३) ब्यासका पुराना मार्ग वर्तमान धारा (संयुक्त सतलुज और ब्यास) से काफी उत्तरको था।
- (४) एच. जी. रैक्टर्न फारसी पुस्तकोंके आधार पर लिख दिया है कि बी डेक्सी बरख पहले तक सतलुज और ब्यास जुड़ा २ बहते थे। *Journal of Asiatic Society of Bengal for 1892. Part I p. 179. "...upto 658 H. (1259 A. D.), the Biah had not left its old bed; and further more, it is certain that it still continued to flow in its old bed for more than one hundred and fifty years after the investment of Uchchh by the Mughals, upto the time of invasion of India by Amir Timur, the Gurgan, in 801 H. (1397-98 A. D.) and moreover there are people still living, who remember the time when the Biah first deserted its ancient bed, and the Satluj finally left its last independent channel, now known to the people as the "Great Dandah," and the two united and formed the Harlari, Nihl or Charah as they now flow".*
- (५) सर्वप्रथम साहित्यमें अपने पांचवीं रिपोर्टमें पंजाबका नक्शा दिया है, उसमें अजोधन और देवपालपुर पुराने ब्यासके दक्षिणको दिखाये हैं।

१५. निबिन्दीपुर - पाकपटन और बीपासाके बीच ब्यासके किनारे किसी स्थानका नाम होना। अंग्रेज-इसका कुछ पता नहीं।

१६. सुरनाथ-पुरानी 'मुल्तान'। निबिन्दीपुरका मुल्तानका नाम। उसके नाम नहीं बदलना।

राजोंके दरशन करके वह बहुत प्रसन्न हुआ। वहाँसे चलकर संघ तलपाटक^{१०} पहुँचा। वहाँ १८ देवपालपुर (दीपालपुर) के श्रावक संघसे मिलने आये। अब व्यासके किनारे २ चल्ता हुआ संघ मध्यदेशमें^{११} पहुँच गया। जब वह इस देशमेंसे गुजर रहा था तो उसकी खोखर^{१२} सरदार यशोरथ^{१३} (जसरथ) और शकन्दर^{१४} (सिकंदर) की सेनाओंके मुखकी सूचना मिली और दोनों सेनाओंका कोलाहल सुनाई देने लगा। यह सुन यात्री लोग बहुत घबराये। अब संघ कुछ पीछे लौटा और फिर विपाशा तटका आश्रय लिया। नावों द्वारा जल्दीसे उसे पार किया और कुंगुद^{१५} नामके घाटमें होकर मध्य, जाङ्गल, जालंधर और काश्मीर इन चारों देशोंकी सीमाके मध्यमें रहे हुए हिरियाणा^{१६} नामके स्थानमें जा पहुँचा। वहाँ कानुकयसके^{१७} मंदिरके निकट चैत्र सुद ११ के दिन बड़ा जलसा किया।

१०. तलपाटकका आधुनिक रूप तलवाड़ा है। इस नामके कई स्थान हैं। एक तो होशियारपुर जिलेमें व्यासके किनारे पर है और होशियारपुरसे २५ मील पूर्वोत्तरमें है। विजसि-त्रिवेणिका तलपाटक इससे मिल होना चाहिये, क्योंकि वह दीपालपुरके पास होगा और इसी स्थाने दीपालपुरके श्रावक वहाँ आये।

१८. देवपालपुरका आधुनिक नाम दीपालपुर है। यह भी पुराने व्यासके किनारे पर था।

१९. रावी और व्यासके मध्यवर्ती मैदानी इलाका जिसे आजकल 'मासा' कहते हैं। इसमें लहौर और अमृतसरके जिले शामिल हैं।

२०. खोखर पंजाबकी एक हिन्दु जातिका नाम था। इस जातिके लोग बड़े कलहप्रिय थे।

२१. जसरथ नामी इनका सरदार बड़ा बलवान् था। उसने सन् १४२८ (सं० १४८५, गुजराती गणनासे १४८४) में दिहलीके विरुद्ध विद्रोह किया। दिहलीकी और जसरथकी सेनाओंका परस्पर युद्ध मासा देशमें हुआ। इसका निर्देश विजसित्रिवेणिमें हैं।

—Cambridge History of India, Vol. III p. 201.

२२. सिकन्दर तोहफा जिसने जसरथका मुकाबिला किया।

२३. यह व्यासके किसी पत्नका नाम है जो क्षम्वद आज कलके हरीके पत्नके पास हो, क्योंकि यहाँसे व्यासको पार करके संघ जालंधर दोआबमें प्रविष्ट हुआ जहाँ क्षम्वद, जालंधर, जाङ्गल और मध्यदेशकी सीमायें मिलती हैं। ऐसा स्थान हरीके पत्नके पास होना चाहिये।

ऐसा प्रतीत होता है कि संघ मध्यदेशमें होता हुआ पत्नकोट, नरपुर आदिके रास्ते कांगड़ेको जाना चाहता था, लेकिन जसरथ और शाही सेनाके युद्धके कारण उसे पीछे हटना पड़ा और फिर वह जालंधर दोआबमें होकर कांगड़े पहुँचा। इसी स्थाने एक बार फिर व्यासको पार करना पड़ा।

२४. यह स्थान सतलुज और व्यासके संक्रमके पास होना चाहिये, क्योंकि वहाँ ही चार देशोंकी सीमायें मिलती हैं। आजकलका हरियाणा जो होशियारपुरसे १० मील उत्तरकी ओर विजसित्रिवेणिका हिरियाणा नहीं हो सकता।

२५. कानुकयस कदाचित् कांगड़े अन्तका 'कसावजक' हो।

यहां संघको पांच दिन ठहरना पड़ा, क्योंकि बड़ी घोर वर्षा हुई और ओले पड़े। छठे दिन सबेरे ही कूच करके सपादक्ष (सवालक) पर्वतकी तंग घाटियोंको छाँपता हुआ और पहाड़ी दर्रोंको देखता हुआ संघ फिर विपाशाके किनारे आ पहुँचा। उसे पार कर गाँवोंमें होता हुआ संघ २१ पातालगंगाके तट पर आ गया। उसे निरायास पार कर लिया। आगे बढ़ते हुए और पर्वत शिखरोंको पैरों तले कुचलते हुए संघने दूरसे सुनहरी कलशवाले मंदिरोंकी पंक्तिसे सुशोभित नगरकोटको देखा। नगरकोटके नीचे बाणगंगा^{२०} बहती है, उसे उतर कर संघ गाँवमें जानेकी तैयारी कर रहा था कि सामनेसे नगरकोटके संघने उसका स्वागत किया और बड़े ठाठबाटसे नगरमें उसका प्रवेश कराया। यह सं० १४८४ के ज्येष्ठ सुदी पंचमीका दिन था। गाँवमें पहुँचते ही संघने सबसे पहले साधु^{२१} क्षीमसिंहके बनबाये शान्तिनाथके मंदिरके दर्शन किये। फिर राजा २१ रूपचंदके बनबाये महावीर भगवानके मंदिरके दर्शन किये। वहाँसे आदिनाथ भगवानके तीसरे मंदिरमें गये।

इस प्रकार शहरके तीनों मंदिरोंके दर्शन करके संघने उस दिन विश्राम किया। अगले दिन प्रातःकाल शहरके पास पहाड़ी पर कज्जदक^{२०} (कांगड़ा) नामका जो किला है और जिसमें आदिनाथ भगवानका प्राचीन और सुंदर मंदिर है उसकी यात्राके लिये संघने प्रस्थान किया। किलेमें जानेके लिये राजमहलोंके बीचमें होकर जाना पड़ता था। इस लिये राजा नरेन्द्र-चन्द्रने^{२२} जो उस समय वहाँका राजा था, अपने नौकरोंको हुक्म दिया कि संघके आने जानेमें किसी प्रकारका विघ्न न डालें। सात २१ दरवाजोंमेंसे गुजर कर संघने किलेमें प्रवेश

२०. इसे घुलमण भी कहते हैं। वह सीतों और ज्वालोंसे बनकर अदृश्य हो जाती है। शान्तिनाथ के लिये 'घुल' या 'पाताल' गंगा कहलाती है।

२१. बाणगंगा अचतक कोट कांगड़ाके नीचे बहती है। वहाँ भी तीन छोटी नदियोंका एक संगम 'त्रिवेणी' कहलाता है।

२२. साधु शब्दसे 'साहू', 'काहू'का तात्पर्य है।

२३. कनिष्कके मतानुसार राजा रूपचन्द्र दिहलीके सम्राट फ़ीरोजशाह तुगलकका समकालीन था। इसका अनुमानित समय सन् १३६० है।

२४. कांगड़ा शब्दका संस्कृतस्वरूप, जो अंग्रेज़ कहीं नहीं मिला।

२५. कनिष्कयने नरेन्द्रचन्द्रकी अनुमानित तिथि सन् १४६५ (रिपोर्ट पृ० १५२) दी है, पर विजयतिथिवाले अनुसार वह सन् १४९८में जीवित था।

२६. कोटमें प्रवेश करते समय सबसे पहले एक चौक आता है जिसके दो दरवाजे हैं। इनमें 'काहू' कहते हैं और वे शिखरोंके समक्षमें बने हैं। चौकके आगे आहनी (कोहमय), अमीनी, कालीगिरी, आनेनी आ इन्देनी, चर्चनी (नदियोंका संगम) और गढ़कों आदि कहलाते हैं।

ક્રિયા ઓર બંદે મક્તિમાવસે તીર્થરાજકે દર્શન કિયે । વહાંકે લોગોંને સંઘકો બતાણવા કિ
 હસ મહાતીર્થકી સ્થાપના મગવાન્ નેમિનાથકે સમય રાજા સુશર્મને કી થી । યહાં રાજા મેરુદ્ર-
 ચન્દ્રને સંઘકો અપને પાસ બુલા મેજા ઓર ઉપાધ્યાય જયસાગરકે સાથ એક કાશ્મીરી પંથિકા
 શાસ્ત્રીય વાર્તાલપ કરાયા; અપને દેવાગારમેં રહી હુઈ જિનપ્રતિમાઓકો વિસ્ત્રાયા । સંધ્યાકો
 ઉપાધ્યાયજી અપને સ્થાન પર આ ગયે । સપ્તમીકે દિન સંઘકી ઓરસે નગર ઓર ફિલેકે ચારોં
 મંદિરોંમેં મહાપૂજા રચાઈ ગયી । અષ્ટમીકે દિન શાન્તિનાથકે મંદિરમેં નન્દીકી રચના કી ગયી ।
 હસ પ્રકાર દસ દિન તક સંઘ નગરકોટમેં રહા । મ્યારહવેં દિન સફલ સંઘ ફિર સમી મંદિરોંમેં
 ગયા ઓર પ્રાસ્થાનિક ચૈત્યવંદન કર અપને નગરકી ઓર રવાના હુઆ । [ક્રમશઃ]

વિશ્વવિગ્રહની મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓ.

[સન ૧૯૩૯ ના સપ્ટેમ્બર માસથી સર ચર્ચ સન ૧૯૪૫ ના મે માસમાં પૂર્ણ
 થયેલ વિશ્વવિગ્રહની મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓ, ક્રમવાર નીચે આપવામાં આવી છે. વિશ્વવિ-
 ગ્રહના મુખ્ય અંત તરીકેના જર્મન વિગ્રહનો અંત આવવા છતાં જાપાનનો વિગ્રહ હજી
 ચાલુ છે. એટલે, એટલે અંત વિશ્વવિગ્રહનો એક અંત હજી ચાલુ છે એમ અણી લેવાય.]

૧૯૩૬

સપ્ટેમ્બર ૧-જર્મની પોલાંડ પર આક્ર-
 મણ કરી ડાન્ઝીગને ખાલસા કરે છે.

૩ : બ્રિટન અને ફ્રાન્સે જર્મની સામે લડાઈ
 જાહેર કરી.

૧૦ : કેનેડા જર્મની સામે લડાઈ જાહેર
 કરે છે.

૧૭ : રશિયન ટુકડીઓએ પૂર્વ પોલાંડ
 પર આક્રમણ કર્યું.

૨૧ : વેારસો પડ્યું.

૨૮ : જર્મની અને રશિયાએ પોલાંડને
 વહેંચી લીધું.

ઓક્ટોબર ૧૬-જર્મનીએ બ્રિટન ઉપર
 પહેલો હવાઈહથોળો કર્યો.

નવેમ્બર ૩૦ : રશિયા દિનલેંડ પર આક્ર-
 મણ કરે છે.

ડિસેમ્બર : મોન્ટે સીડિયો ખાતરની બહારની
 માથળુને મથુ બ્રિટિશ ટુકડી સાથેના જર્મ
 લુધી માફકથી તારાવ લાય છે.

૧૯૪૦

ફેબ્રુઆરી ૨ : દિનલેંડ રશિયા સાથે 'માન-
 બરી સંધિ' ની માથના કરે છે.

માર્ચ ૧૨ : ફ્રાન્સે દિનિશ વિગ્રહનો અંત.

એપ્રિલ ૬ : જર્મની નોર્વે અને ડેન્માર્ક
 પર આક્રમણ કરે છે.

મે. ૧૦ : હિટલર લોલેન્ડ પર આક્રમણ
 કરે છે. ચર્ચિલ ચેમ્બરલેનની જગ્યાએ વડે
 પ્રધાન થાય છે.

૧૪ : લોલાંડ સરખામતિ સ્વીકારે છે.

૨૮ : બેલ્જિયમ સરણે લખ્યું.

૨૯ : ૫ લાખ અંગ્રેજ સેનિટોએ ડંક-
 કંઠાથી નાસી છટકાના પ્રયાસો આદર્યા.

જૂન ૩ : જર્મની પેરીસ પર બોમ્બ વર-
 સાવે છે.

૪ : મિત્રો મ્યુનિચ, ફ્રેંકફર્ટ અને હામર
 પર વિમાની હુમલા કરે છે.

૧૦ : બ્રિટન નોર્વે ખાલસા કરે છે. જાપાની
 બ્રિટન અને ફ્રાન્સ સામે લડાઈ જાહેર કરે છે.

૧૪ : જર્મની પેરિસમાં પ્રવેશે છે.

૧૭ : માઈકલ પેતાંએ ક્રાંતીની ઘરબામતિ જાહેર કરી

૨૦ : ડોમ્બેન ખાતે ક્રાંસ અને જર્મનીની મુદ્દવિરામની સંધિ.

૨૮ : રશિયા રમાનિયામાંનું ખેસારેબિયા કબજે કરે છે.

જુલાઈ ૨૪ : રશિયાએ એરોનિયા, લેટ-વીઆ અને લીથુઆનિયા બેઠી દીધાં

૧૬ : હિટલરની શાંતિ માટેની છેલ્લી તકનો ખિટન ધનકાર કરે છે.

ઓગસ્ટ ૨૦ : પશ્ચિમ વિસ્તારનાં નૌકા અને વિમાની મથક યુ. એસ. ને આપવાની ખિટને જાહેરાત કરી.

૩૧ : સાહી વિમાનો પહેલી વાર અર્ધનના મુખ્ય ભાગ પર હલ્લો કરે છે.

સપ્ટેમ્બર ૩ : ખિટનને ૫૦ જૂની વિના-સિકાઓ આપવાની રજૂવેટ જાહેરાત કરી.

૬ : રમાનીઆના રાજા કરોલ પોતાના પુત્રની તરફેણમાં આઠી છોડે છે.

૭ : લંડન પર રાતના બારે વિમાની કુમથાઓ ચડે થયા.

૨૭ : જપાન ધરી સાથે જોડાય છે. બર્લીનમાં દસ વર્ષના ત્રિપક્ષી કરાર પર સહી કરે છે.

ઓક્ટોબર ૨૭ : ઇટાલીનનું મીસ પર આક્રમણ

નવેમ્બર ૬ : ચેમ્બરલેનનું અવસાન.

૧૭ : મીડિા ૧૦૦ માઈલના ઝોરવા પર ઇટાલીનોને જીએદી નાંખે છે.

૨૦ : હિત્લર ધરી સાથે જોડાય છે.

૨૪ : સોવિયેત ધરી સાથે જોડાય છે.

ડિસેમ્બર ૧૨ : ઇટાલિયન આક્રમણકારી પીએક કરે છે.

માર્ચ ૧ : અમેરિકા ધરી સાથે જોડાય છે.

૧૧ : રજવેટ ધીરણ પટાના ખરડા પર સહી કરી

એપ્રિલ ૬ : જર્મની યુગોસ્લાવિયા અને મીસ પર કુમથો કરે છે.

૧૭ : યુગોસ્લાવ સેનાની ઘરબામતિ.

૨૭ : જર્મની એથેન્સ લે છે.

મે ૧૦ : રોસેલે દેલ છની બારફત સ્ટોલ-વેંડમાં જિતરે છે.

૨૦ : જર્મનીની પ્રથમ વિમાની કુદડી કીટ પર કુમથો કરે છે.

૨૧ : ખિટિશો કીટમાંથી પાછા ફરે છે.

જુન ૧૬ : યુ. એસ. બધા જર્મન એલની ખાતાઓ બંધ કરે છે.

૨૨ : જર્મની, ઇટાલી, અને રમાનિયા રશિયા સામે લડાઈ જાહેર કરે છે.

૨૫ : દિનવેંડ રશિયા સામે લડાઈમાં જિતરે છે.

જુલાઈ ૪ : યુ. એસ. ના વિમાનો પશ્ચિમ યુરોપ પર પહેલી જ વાર વિમાની કુમથો કરે છે.

૫ : ખિટિશો એલેક્ઝાન્ડ્રીયામાં રાનેલને જીટકાવે છે.

૭ : અમેરિકનો આઈસલેંડમાં જિતરે છે.

૧૩ : બ્રીટન અને રશિયા જર્મની સામે લંડન પર મહા લેવનું નક્કી કરે છે.

જુલાઈ ૧૭ : જપાનીઓ એલ્યુસિયનમાં તથા હાવુઓ કબજે કરે છે.

૨૪ : જપાનીઓ દેલ ધન્ડો ચીનમાં પ્રવેશ કરે છે.

૨૭ : રશિયનો રોસોલ ખાલી કરે છે.

ઓગસ્ટ ૭ : અમેરિકનો યુડાલ ડેનાલ પર જિતરે છે.

૧૪ : રજવેટ-અર્થિસની દરિયાપરની કુલાકાત આટલાંટિક ખતપત થરે છે.

૧૬ : હીપે પર વિમાની કુમથો.

૨૫ : ખિટિશ અને રશિયનો ઇરાન પર આક્રમણ કરે છે.

સપ્ટેમ્બર ૧૭ : રોલિનગ્રેડ બપમાં.

ઓક્ટોબર ૧૬ : મોરોકોમાં થેરાની સ્થિતિ

૨૩ : જનરલ મોન્ટગોમરી એલએલા-
મીન ખાતેની ધરી હરણ તોડી નાખે છે.

નવેમ્બર ૮ : અમેરિકનો અને બ્રિટિશો ઉત્તર
પર આક્રમણ કરે છે.

૧૧ : જર્મનો આખું ફ્રાંસ કબજે કરે
છે. અમેરિકનો કાસાબ્લાન્કા અને ઇરાક કબજે
કરી ફ્રેંચ સામનાનો અંત આણે છે.

૧૨ : સોશોમન્સમાં ત્રણ દિવસનો નોકા-
જમ યુ. એસ. છુટી જાય છે.

૧૩ : બ્રિટિશરો તોણક લે છે.

૨૭ : દુશ્મો ખાતે મોટા ભાગનો ફ્રેંચ
નોકા કાપેલો નાશ પામ્યો.

ડિસેમ્બર ૭ : જાપાનીઓ પર્લ હાર્બર
પર હુમલા કરે છે.

૮ : યુ. એસ. લડાઈ જાહેર કરે છે.
જાપાનીઓ મીડવે પર હુમલો કરે છે.

૧૦ : જાપાનીઓ રિલિપાઈન્સમાં ઉતરે છે.

૧૧ : જર્મની અને ઇટાલી યુ. એસ.
સામે લડાઈ જાહેર કરે છે.

૧૬ : આખા પૂર્વી મોરચે જર્મનો પીછે
ઠક કરે છે.

૨૫ : હેંઝર્ગમ પડે છે.

૨૭ : મનિલા પર બેંજામરો લેખો.

૨૮ : એડમિરલ હાર્ડીનું જૂન થયું.

૧૯૪૨

જાન્યુઆરી ૧૮ : લાલ સેના સ્ટાલિન-
ગ્રેડના થેરાને તોડી નાખે છે,

૨૪ : આફ્રીકામાંના છેલ્લા ઇટાલી સંસ્થા-
નનું પાટનગર ટ્રિપોલી પડે છે.

૨૬ : રશ્વેક્ટ અને ચર્ચિલ બીનશરતી
સરજામતિનો કાસાબ્લાન્કા ખાતે નિર્ણય કરે છે.

૨૭ : ભારે ભોમધારી અમેરિકન વિમા-
સિએ જર્મની પર હુમલો કર્યો.

ફેબ્રુઆરી ૬ : શુદ્ધ હેનાલ પર કબજો.

માર્ચ ૧-૪ : બરમાઈ સમુદ્રની લડાઈમાં
જાપાનીઓને મળેલી હાર.

મે ૧૧ : ચર્ચિલ પાછા વોશિંગ્ટનમાં.

મે ૧૪ : આફ્રીકા પર અમેરિકનોનું ઉત્તરારણ્ય.
૧૯૪૩

જાન્યુ ૧ : ધરી રાખ્યો સાથે સ્વતંત્ર
સંધિ ન કરવાના સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના કરાર.

૨ : જાપાનીઓ મનિલા કબજે કરે છે.

૧૪ : આટલાંટિક કિનારા નજીક પહેલ
વહેલું એક જહાજ ટોર્પીડોનું ભોગ બન્યું.

૨૧ : લીબીઆમાં ૫૦૦ માર્ચલ પરના
બ્રિટિશ ધસારાને રામેલ અટકાવે છે.

૨૬ : પ્રથમ અમેરિકન ટુકડીઓ આપ-
લેંડમાં આવે છે.

ફેબ્રુઆરી ૧ : યુ. એસ. નોકાફળ ગીલ્મટ
અને માર્ચલ ટાપુઓ પર હુમલા કરે છે.

૨ : રોલીનગ્રેડમાં રશિયાનો વિજય.

૧૫ : સિંગાપુર સરણે લાય છે.

૨૭ : જાપાન નજીક મહાન નોકા જમ
સર લાય છે; યુ. એસ. કુહર 'હાઉસના' અને
વિનાસિકા 'પોપ' યુગાવે છે.

માર્ચ ૬ : જાપાનીઓ જાપા પર કબજો
કરે છે. બરમાનું પાટનગર રમૂન પડે છે.

૩૧ : મદાન પર જાપાની હુમલો.

એપ્રિલ : ૬ મદાનની લડાઈનો અંત.

૧૮ : ટોળીઓ પર મિત્રવિમાનોનો હુમલો.

મે ૪-૮ : જાપાનીઓ કારલ સમુદ્રના નોકા
જમમાં હારે છે.

૬ : કોરિજીટર પડે છે.

૧૨ : રશિયાનું ખામોલ સામે આક્રમણ.

૩૦ : ૧૦૦૦થી વધારે સાહી વિમાનો
કોલોન પર વિમાની હુમલો કરે છે.

જૂન ૫ : યુ. એસ. નોકાફળ મીડવે ખાતે
જાપાનીઓને હાથેડી નાખે છે.

૧૧ : યુ. એસ. અને રશિયા વચ્ચે કરાર.

૧૨ : જાપાનીઓ એલ્યુસિયનમાં ઉતરે છે.

૧૮ : ચર્ચિત્ર ચુક સમયમાં બીજવાર
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની મુલાકાતે.

૨૧ : તોલુક નાઝીઓના હાથમાં.

૨૩ : નાઝીઓ ઈજિપ્ત તરફ આમળ
વધે છે.

જુલાઈ ૧ : જર્મનો સેબાસ્ટોપોલ કબજે
કરે છે.

૫ : કુલા અખાતના નીકા જર્મમાં યુ.
એસ. નો વિજય.

૭ : અમેરિકનો યુના પર બિતરે છે.

૧૦ : મિત્રોનું સીસીલી પર આક્રમણ.

૧૬ : મિત્રોનો રામ પર ભેળમારો.

૨૨ : સીસીલીનું પાટનગર પાલેમો પડે છે.

૨૫ : મુસોલીની રાજનાયું આપે છે,
બોડોઆઈઓ વડો પ્રધાન થાય છે.

ઓગસ્ટ ૧૫ : અમેરિકનો એલ્યુસિયન્સ
માંનું હીરોકા કબજે કરે છે.

૧૭ : સીસીલીનો સંપૂર્ણ વિજય.

૨૩ : રશિયનો બીજી વખત ખાર્કોવ
પાછું લે છે.

૨૪ : રૂઝવેલ્ટચર્ચિલ કિવબેક ખાતે મળ્યા.

૨૫ : જર્મનું આક્રમણ મલ્ટિન્ગેટનને
સોંપાયું.

૨૬ : નાઝીઓ સામેના બળવામાં ડેન
લોકો કાફો કુનાડી દે છે.

સપ્ટેમ્બર ૩ : મેસીના સાલુસ્ટ્રી જોળ-
ગીને ઈટાલી પર આક્રમણ કર્યું.

૮ : ઈટાલીની બીનચરતી સરજાયતી.

૯ : સાલોને ખાતે ઈટાલી પર આક્રમણ.

૧૦ : જર્મનોએ રામનો કબજે લીધો.

૧૧ : મેટાં લામ્બોનો ઈટાલિયન કાફો
હટાળે મિત્રોના હાથમાં બધા છે.

૧૨ : નાઝી હન્ની-સેનિઝાએ મુસોલીનીને
હાથબો.

૨૬ : સ્લોવેન્સક રશિયનોના હાથમાં.

ઓક્ટોબર ૧ : મિત્રો નોર્મન્ડી પર

૧૩ : ઈટાલી જર્મની સામે ચુક બહેર
કરે છે.

૨૬ : લાલસેના નેપ્રોપેટીબર કબજે કરે છે.
નવેમ્બર ૧ : અમેરિકનો બેરેનવીથે પર
બિતરે છે.

૬ : લાલ સેના કીવ કબજે કરે છે.

૨૧ : અમેરિકન ફ્લો ટરાવા પર બિતરે છે.

ડિસેમ્બર ૪ : રૂઝવેલ્ટ-ચર્ચિલ-સ્ટાલિન
તહેરાન ખાતે મળે છે.

૧૬ : અમેરિકન સેના ન્યુથિટનપર બિતરી.

૨૪ : કુરોપ પરના આક્રમણની બધી
લગાઓ આક્રમન હોવરને સોંપાય.

૧૯૪૪

બન્યુઆરી ૪ : લાલસેના પોલિસ કર-
હ જોળંગી આમળ વધી.

૩૧ : યુ. એસ.નું માર્શલ ટાપુઓ પર
આક્રમણ.

માર્ચ ૧૦ : ધરી વળાવાએને કાઠી મુક-
વાના અમેરિકાના આદેશનો આપરે પ્રકાર કર્યો.

૨૦ : જર્મનો હંબેરી કબજે કરે છે.

એપ્રિલ ૩ : રશિયનોનું રમાનિયા પર
આક્રમણ.

૧૦ : લાલસેના ઓડેસા કબજે કરે છે.

૧૨ : લાલસેના કર્ચ દિપકપ ચુકા કરે છે.

૨૧ : અમેરિકનોએ ન્યુગીની પર બિત-
રાજમથક સ્થાપ્યું અને ૬૦૦૦૦ બળવાની-
ઓને ભેરી લીધા.

મે ૧ : એક અમેરિકન માલવાહક બહાન
ભૂતખર્ચા દૂર્ય. ૪૬૮૦ના બળ મળ્યા.

૧૦ : લાલસેનાએ સેબાસ્ટોપોલ કબજે લીધું.

૧૧ : મિત્રોનું ઈટાલીમાં નવું આક્રમણ.

૧૮ : ડેસીનો પડ્યું.

જૂન ૪ : મિત્રો રામ કબજે કરે છે.

જુલાઈ ૧૦ : મિત્રો રામ પર આક્રમણ કરે છે.

૧૨ : રશિયન વિજીટા પ્રવેશકામ કર્યો

ઓગસ્ટ ૧૦ : મિત્રો નોર્મન્ડી પર

૧૪ : અમેરિકનો સાધપાન પર બિતરે છે.

૧૬ : પહેલી જ વાર બિટન પર ફેંકાયેલા બિડા ભોંબ લાકસેનાએ દિનલેડમાં કળને કહેતાં ૧૦૦ શહેરો.

૧૮ : રશિયનો મેનરહીમ લાઇનમાં કાંચાણ પાડે છે.

૧૯ : અમેરિકનો શેરશુખ દીપકસ્પમાં ૨૫૦૦૦ જર્મનોને ધેરે છે.

૨૦ : અમેરિકનો શેરશુખ કળને કરે છે.

૨૮ : અમેરિકન ભોંબધારી વિમાનો બિટન અને છટાલી પરથી બિટીને કાન્સ, રમાનિયા અને બલ્ગેરિયામાં હાલકાર મચાવે છે.

૩૦ : યુ. એસ. દિનલેડ સાથેનો સંબંધ તોડે છે.

જુલાર્ધ ૩ : લાલસેના મીનરક કળને કરી બે લાંબ જર્મનોને ધેરી વળે છે.

૪ : ૫૦૦૦ મિત્ર વિમાનોના સ્વારંથી કાંચ સુધી કાન્સ પર ફેરોડા.

૭ : બી. ૨૯ વિમાનો જપાન પર ભોંબધારી કરે છે.

૧૫ : મિત્રો છટાલીમાં એરેકા કળને કરે છે.

૧૯ : અમેરિકનો કાન્સમાં સેંટ લો લે છે.

૨૦ : જર્મનોના હિટલરનું ખૂન કરવાનો પ્રયાસ.

ઓગસ્ટ ૩ : અમેરિકન ટેન્કો બીટાનીનું પાટનગર રેનેસ કળને કરે છે.

૪ : હિટલર સેનાની સાફસુધી કરે છે.

૮ : રશિયનો કાર્પેથિયન-સર્ચા નાંચીએનો તેલસાચીવલેવાર કાપી નાખે છે.

૮ : હિટલરનો સામે જળવો જર્મનાવા મરિ આઠ જર્મન આકરને ફાટી.

૧૦ : મુલામ કળને કરે.

૧૨ : પેરિસની પશ્ચિમે એક લાંબ જર્મનોને ધેરી લેવાને. અમેરિકન કુદીએની આકરને.

૧૫ : મલેક અને માર્ક પલે રશિયન પર મિત્રોના મચારી.

૨૨ : ફેચ દેસમકતો પેરિસમાં જર્મનો સામે લડે છે.

૨૧ : જનરલ મોન્ટગોમરી કહે છે કે યુદ્ધનો અંત નજરે પડી રહ્યો છે.

૨૨ : રશિયનો વોસોને બાલુ પર મૂકી આમળ વધે છે.

૨૩ : રમાનિયા મિત્રો સાથેના રિમકનો અંત આવે છે. અને જર્મની સામે લાઈ રફ કરે છે.

૨૫ : પેરિસ મુક્ત થયું.

૨૮ : ચાન ખીલુમાં અમેરિકન હ્વાનું મોટા પાયા પર આક્રમણ.

સપ્ટેમ્બર ૪ : બિટીશી સુસેસ કળને કરે છે.

૪ : દિનલેડે રશિયા સામેનું યુદ્ધ પૂરું થયું.

૧૧ : અમેરિકનોનું જર્મની પર આક્રમણ.

૧૨ : લે હાવર પડે છે.

૧૬ : રજવેસ્ટ ચર્ચિલને કવીનેક ખાતે મળે છે.

૨૪ : લાલ સેના ઝોલસોવકિયા અને હંમેરીમાં પ્રવેશ કરે છે.

૨૭ : મિત્રોનું આસ્થેનિયા પર આક્રમણ. ઝોહટોબર ૧ : કહે પડે છે.

૩ : વોસ્તોમાં દેસમકતો જર્મનો સામે લડે છે.

૫ : બિટીશીનું મીક પર આક્રમણ.

૬ : અમેરિકનોએ સીયકિટ સંરક્ષણ તોડી લાખ્યાં.

૮ : ડેમી-ચ ઝોહા અને બિટીશીના લાખ્યાં.

૧૧ : મિત્રોએને કામલે આક્રમ નકોનાર અને છે.

૧૩ : રીયા રશિયનોના કામલે.

૧૬ : મેક આપરનું રિવિયાનું આક્રમણ.

૨૦ : આક્રમણ પડે છે. રશિયનોના અધિવાસી પડે છે.

- ૨૦ : લાલસેનાએ લેસ્ટ્રોડ લઈ લીધું.
 ૨૦ : રશિયનોનું કક્ષિણ હંમેરી પર આક્રમણ.
 ૨૧ : સ્ટાલિન અને મર્ચિલ શાંતિ પ્રત્યે, પોલિશ પ્રત્યે પર તથા કરે છે.
 ૨૫ : રશિયનોનું નોર્વે પર આક્રમણ.
 ૨૮ : મિત્રો બલ્ગેરિયાની મુદ્દવિરામ કરતો સ્વીકારે છે.
 ૨૬ : ફિલિપાઈન સમુદ્રની ખીણ લડાઈ, બપોરનીએને મળેલી સખત હાર.
 નવેમ્બર ૪ : ગ્રીસમાંથી જર્મનીને સાર કર્યા.
 ૭ : રશિયનોની કબેલી ફરી ચૂંટણી.
 ૧૬ : આઈઝનહૅવરનો જર્મની પર હુમલો.
 ૨૧ : આઈઝનહૅવરની વધારે સામગ્રી મોટો વિનતિ.
 ૨૩ : મેટક પડે છે.
 ૨૨ : ફેલો કુલ્લોલિસ કમળે કરે છે.
 ૨૪ : હવાઈ કિલ્લાઓનો ટાકિયો પર મોખમો.
 ૨૪ : મિત્રો સ્ટ્રાસબર્ગ કમળે કરે છે.
 ડિસેમ્બર ૪ : હમામ હડતાલિયાઓએ એથેન્સને ઘેર્યું.
 ૫ : બ્રિટિશોનો એથેન્સમાં એલાસ પર મોળીયાર.
 ૧૧ : ફ્રાન્સ અને રશિયા વચ્ચે ૨૦ વર્ષના ધરમધ અકાશના કરાર પર સહી કરી.
 ૨૦ : લોન્ડન સ્પેસ ૧૫ નાની કિલ્લાઓ મોલો મિલ હોલોને લોલી કર્યો છે.
 ૨૨ : મેરાઈ મેલા મેસેનમાં વિમાનો મારફત મોસક અને તામ્બો સામગ્રી પહોંચાડવામાં આવી.
 ૨૫ : મર્ચિલ અને ફ્રાન્સ એથેન્સ મળ્યું.
 ૨૭ : મેરાઈ મેલા મેસેન કમળે કરે છે.
 ૩૧ : લાલસેના પોલો મેસેન પોલાની સાર કરે છે.
 ૩૧ : લાલસેના પોલાની સાર કરે છે.

૧૯૪૫

- બનુઆરી ૫ : સ્ટ્રાસબર્ગના વળતા કુમલામાં નાગીઓ ફાંસમાં પંદર માર્ચ મુખી મુસે છે.
 ૬ : રશિયનો જર્મન વળતા કુમલાને શુક્રપેટ ખાતે પાછો વાળે છે.
 ૧૨ : નવું રશિયન સિયાળુ આક્રમણ શરૂ.
 ૧૫ : એલાસ અને બ્રિટિશો લાલસેના પર કરે છે.
 ૧૫ : જર્મનીની આક્રમણ પ્રેસમાંથી સંપૂર્ણ પીછેહઠ.
 ૧૭ : લાલસેના લોલી લે છે.
 ૧૮ : મર્ચિલ જર્મનીને સરવે આવવાનું બહાવે છે.
 ૨૦ : હંમેરી મુદ્દવિરામના કરાર પર સહી કરે છે.
 ૨૧ : લાલસેનાનું સામકસિયા પર આક્રમણ.
 ૨૧ : હંમેરી જર્મની સામે લડાઈ બંદર કરે છે.
 ૨૨ : લાલસેના પૂર્વ પ્રશ્નમાં જર્મનીને લેરે છે.
 ૨૮ : અમેરિકનો પહેલી વાર પશ્ચિમ તરફની આગ્રહ્ય શરૂ કરે છે.
 ફેબ્રુઆરી ૨ : “નવુ વડાઓ” યાસ્ટા ખાતે મળે છે.
 ૪ : મેક આર્થર મનિલા લે છે.
 ૮ : મેક્ટોમોર્સ બ્રિટિશ કેનેડિયન વળતા કુમલો શરૂ કરે છે.
 ૧૨ : રશિયાને પૂર્વ પોલાંડ મળે છે.
 જર્મનીને હંમેરને મોટો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો.
 એવી નવુ વડાઓની પરિપક્વના નિવૃત્તિની બંદર.
 ૧૩ : શુક્રપેટ લાલસેનાના હાથમાં.
 ૧૬ : અમેરિકન વિમાનવાહક બહાને પ્રેસિડેન્સી પર ૧૨૦૦ વિમાનો મોકલે છે.
 ૧૭ : લાલસેના મેસેન લેરે લાલસેના.
 ૧૮ : મેસેનના પર જર્મની મેસેન લેરે લાલસેના.

૧૯ : અમેરિકનોનું ઇવોજીમા પર આક્રમણ.
 ૨૨ : મેક્સિકોમાં આંતરિક અભરણી પરિપદ.
 ૨૩ : તુર્કી ધરી સામે લડાઇ બહેર કરે છે.
 ૨૪ : અનિલા મુક્ત થયું.
 ૨૬ : ચાર મિત્રસેનાઓ રહાઇન પર ત્રાટકે છે.

૨૭ : લાલ સેના પોમ્પેરેનિયન કિલ્લેન'ધી તોડી ૪૪ માર્ચ આગળ વધે છે.

માર્ચ ૧ : લાલ સેનાનો બાલ્ટિક ક્ષારો ડાન્કીંગને જર્મનીથી કાપી નાખે છે.

૨ : અમેરિકનો રહાઇન ખાતે પહોંચે છે.

૬ : પહેલી અમેરિકન સેના કોલોન કબજે કરે છે. ત્રીજી સેનાનો કોલ્મેન્ઝ તરફ ક્ષારો.

૭ : ૩ જી અમેરિકન સેના રહાઇન પર પહોંચી. લાલ સેનાનો બર્લિન તરફ ક્ષારો.

૧૦ : ત્રણસો વિમાનો ટાંકિઓ પર પ્રવેશ વિમાની કુમળો કરી એને બડકે બળતું કરે છે.

૧૫ : અર્ચિલ આ ગ્રીક ઝડપના અંત બામમાં મુઢનો અંત જુએ છે. સ્વીડન માર-ફત જર્મનીએ મુલેહ માટે કરેલા પ્રયાસોને બિટિશો અસ્વીકાર કરે છે.

૧૭ : ઇવોજીમા અમેરિકનોના હાથમાં.

૧૮ : ત્રીજી અમેરિકન સેના કોલ્મેન્ઝ કબજે કરે છે. બર્લિન પર મિત્રવિમાનોની ધાક.

૧૯-૨૦ : અમેરિકન નૌકા વિમાનોના જાપાનના શાહી નૌકા કાફલા પર કુમળો.

૨૦ : ૩જી અને સાતમી અમેરિકન સેનાઓ સાર પ્રદેશમાં મળે છે.

૨૨ : ત્રીજી અમેરિકન સેના રહાઇન જોળજે છે.

૨૪ : ચાર મિત્ર સેનાઓ વિશાળ મેરચા પર રહાઇન જોળજે છે. રશિયનો હંગેરીમાં ૪૪ માર્ચ આગળ ધસે છે.

૨૬ : રહાઇન આક્રમણ આંતર પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે. ત્રીજી સેના મધ્યરશ મેદાનમાં પ્રવેશે છે. સાતમી સેના પણ રહાઇન જોળજે છે. પહેલી અમેરિકની સેના હોમ્બર્ગના પરામાં

નજીક પહોંચે છે. નવમી સેના ૧૭ માર્ચ પૂર્વ તરફ ધસે છે.

એપ્રિલ ૧ : ઓઝીનાવા ટાપુઓ પર અમેરિકન દબોનું ઉતરાણ.

૫ : રશિયાએ જાપાન સાથેના તટ-સ્થતાના કરાર રદ કર્યાં.

૧૧ : 'વોન પોપેન' સાથીઓના હાથમાં કેદ પકડાવે.

૧૨ : પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટનું અચાનક અવસાન.

૧૫ : બર્લિન મેરચે માર્ચલ કુમેલના આક્રમણનો આરંભ.

૧૮ : મિત્ર સેનાનો હેકરસોવકિયામાં પ્રવેશ : બર્લિનના જર્મની પરાકાષ્ટ.

૨૦ : રશિયનો બર્લિનના પાદરમાં પહોંચ્યા.

૨૩ : મ્યુનિક અને જેવેરિયાની આલ્પસ પર્વતમાળા તરફ પેટનના ક્ષારોનો આરંભ, બર્લિનમાં રશિયનોના ક્ષારો.

૨૫ : બર્લિનનો ઘેરા સંપૂર્ણ બન્યો.

૨૬ : બર્લિનથી ૭૫ માર્ચ છેડે ટોર્ગોમાં સાથીસૈન્ય અને રશિયનસૈન્ય વચ્ચે જોડાણ થયું.

૨૮ : હીમ્લરે સ્વિટ્ઝરલેન્ડ અને અમેરિકાને ધરણે થવાની ઓફર કરી જેનો અસ્વીકાર થયો.

૨૯ : જર્મનીએ ત્રણેય મિત્રરાષ્ટ્રોને બીન-ધરતી ધરણે થવાનું કહેણ મોકલ્યું છે, એવા સમાચારો ખૂબ જોરમાં ફેલાયા પણ તેને સત્તાવાર સમર્થન મળ્યું નહિ.

'વેનીસનું પતન.'

મે ૧ : હેર હિટલરનું અવસાન. નવા કમ્ન્ડર તરીકે એડમીરલ ડોનીઝની નીમણૂક.

૨ : બર્લિનનું પતન. ઈટાલીમાં જર્મન સેનાની ધરણાગતિ.

૩ : મિત્રોએ રમુનમાં પ્રવેશ.

૬ : પશ્ચિમ મેરચે જર્મની અને બીટન-અમેરિકા વચ્ચે મુકવિરામ.

૭ : મિત્રરાષ્ટ્રો સમગ્ર જર્મન કમ્ન્ડર એડમીરલ ડોનીઝની સંપૂર્ણ ધરણાગતિ. ધરણાગતિના દસ્તાવેજો પર સહી.

૮ છે ૧૯૪૫ વિશ્વચરિત્ર

छत्तीसगढ़ प्रान्तमें प्राचीन भित्तिचित्र

लेखक—पूज्य मुनिमहाराज श्रीकांतिसगरजी

प्रस्तुत प्रान्तका उपर्युक्त नाम नूतन प्रतीत होता है, क्योंकि प्राचीन साहित्य तथा शिलालेखों व ताम्रपत्रोंमें इस प्रान्तका प्राचीन नाम महाकोशल वा दक्षिणकोशल बतलाया गया है। सम्राट् समुद्रगुप्तकी अल्लाहाबादस्थित 'प्रशस्तिमें प्रान्तका नाम महाकान्तार पाया जाता है। उसमें लिखा है—'कोशल और महाकान्तारके महेन्द्र' और व्याघ्रराज पर समुद्र-गुप्तने अपना आधिपत्य जमाया। तदनंतर मुगल इतिहासकारोंने इसका नाम गोंडवाना रखा, क्योंकि यहां "गोंडजातिकी वसति अधिक है और १३ वीं शताब्दिसे १७वीं शताब्दि तक उन लोगोंका राज्य भी इस प्रान्तके कई भागोंमें था। बादमें भोसलोंने अपने अधिकारमें किया और उनसे अंग्रजोंने ले लिया। यह स्पष्टतः कहना कठिन है कि छत्तीसगढ़ नाम क्यों और कब पड़ा। यो तो छत्तीसगढ़ प्रान्तका प्रारम्भ डोंगरगढ़के पास नोर तलावसे शुरू होता है, पर शासनकी सुविधाके लिये बालाघाट और भंडारा जिला भी इस विभाग (Division)में सम्मिलित है। वर्तमानमें इस प्रान्तमें भंडारा, बालाघाट, मुग, रायपुर और बिलासपुर ये पांच जिले हैं। इन पांच जिलोंका इतिहास इतना महत्वपूर्ण है कि यदि इनका विकास हो तो निस्सन्देह भारतीय इतिहास और संस्कृतिके बहुतेसे प्रश्न हल हो सकते हैं।

यहांपर प्राचीन कलापूर्ण अवशेष हजारोंकी संख्यामें अत्रतत्र बिखरे पड़े हैं, जिनमें पद्मपुर, मुग, औरंग, श्रीपुर, रतनपुर, शिहावा, भंडारा आदिके अवशेष मुख्य हैं। इनसे विदित होता है कि संसारकी सभी उन्नत कलाओंका विकास यहां पर हुआ था। यहांके शिल्पमें मौलिकताका अपार आनन्द अनुभव होता है। यहांकी गृहनिर्माणकला उच्च कोटीकी थी, जिनके प्राचीन नमूने आज भी पुरातन गुफाओंमें मिलते हैं। यहांका वन-वैभव आज भी लोगोंको आश्चर्यान्वित किये बिना नहीं रहता। यहां स्नानोंकी भी बहुलता है। इन सभी बातोंके होते हुए भी यहांके लोगोंकी हालत इतनी शोचनीय है कि—प्रातःकालको भोजन मिला तो शामके भोजनकी चिंता रहती है। इसका खास कारण है अशिक्षा। यहां सरीखे अशिक्षित एवं भौतिक प्रकृतिके लोग अन्यत्र शाब्द ही मिलें। इस प्रान्तमें भौतिक सम्पत्तिका अभाव भले ही हो, पर आध्यात्मिक संस्कृतिकी साधनाके लिये यह प्रान्त अत्यन्त उपयुक्त है।

यहां पर मौर्य, गुप्त, राजवंशिकुल, राष्ट्रकूट, कलचुरी, गोंड, भोसलों आदि बंशोंका राज्य क्रमशः रह चुका है। यहां पर पहाड़ोंकी बहुलता होनेसे गुफाएँ अधिक संख्यामें

१. "कोशलक-महेन्द्र-महाकान्तारक-व्याघ्रराज"।

२. कवि कविदासकृत 'रघुवंश' में भी इसका नाम आता है, जिससे लोग अनुमान करते हैं कि-कविदास युक्तिके समयमें हुए हैं।

३. गोंडजाति ब्राह्मण अनाथजातियोंमेंसे एक है। ये इस जातिपर एक विस्तृत निबंध लिख चुके हैं। इस जातिके अतिरिक्त २५६ अधिक जातियाँ ऐसी हैं जिनका अध्ययन मानवविज्ञानकी दृष्टिसे आवश्यक है। अन्य प्रान्तमें इतनी विज्ञान ज्ञानी जातियाँ प्राप्त हो।

पाई जाती हैं, जो ऐतिहासिक और शिल्पकलाकी दृष्टिसे अत्यन्त महत्वकी हैं। मैं तो यहाँ मात्र दो ही गुफाओंका संक्षिप्त परिचय देना उचित समझता हूँ।

प्राचीन भारतमें भित्तिचित्र

भारतीय प्राचीन साहित्यके अध्ययनसे सिद्ध होता है कि उस समय घरोंमें भित्ति-चित्र—आलेखनकी प्रणालिका थी। सुगुंदरीकहा, तरंगवती, कर्णसुंदरी, कयासस्तिसार, बृहत्क्यामंजरी आदि ग्रंथोंमें कई भित्तिचित्रोंका उल्लेख मिलता है। ये चित्र कई प्रकारके होते थे और समय समय पर भिन्नभिन्न रस उत्पन्न करते थे। धार्मिक चित्र ओ उल्लिखित करत्तिके रिवाज आ, जिसके फलस्वरूप अजंटा, बाघ, सितनवासल, नादामी, वेरुल आदि गुफाएँ हैं। ठीक इसी प्रकार प्रस्तुत प्रान्तमें भी उस समय चित्रकलाका प्रचार था। मुझे यह लिखते हुए हर्ष होता है कि—संसारमें उपलब्ध भित्तिचित्रोंमेंसे सबसे प्राचीन भित्तिचित्र इस प्रान्तमें प्राप्त हैं।

सिंहनपुर—यह नगर रामगढ स्टेटके अंतर्गत है। यहाँकी गुफामें प्राचीन भित्तिचित्र प्राप्त हैं, जो प्रागैतिहासिक बतलाये जाते हैं; जिनका समय १०००० (दश हजार) वर्ष निश्चित किया गया है। पर इसकी ओर अधिक ध्यान नहीं दिया गया। यदि सम्पूर्ण रूपसे अध्ययन हो तो निस्सन्देह बहुत कुछ ज्ञातव्य प्रकट होनेकी संभावना है।

जोगीमारा—इस प्रान्तके सरगुजा राज्यके अंतर्गत छत्तमपुरसे १२ मील रामगिरि—रामगढ नामक पहाड़ी है। वहाँ पर जोगीमारा नामक गुफा है। यह पहाड़ी २६००० फिट उंची है। यहाँका प्राकृतिक सौन्दर्य बड़ा ही आकर्षक और शक्तिप्रदायक है। गुफाकी चौखट पर बड़े हि सुन्दर चित्र अंकित हैं। ये चित्र ऐतिहासिक दृष्टिसे प्राचीन हैं। चित्रपरिचय इस प्रकार है—

(१) एक वृक्षके निम्न स्थानमें एक पुरुषका चित्र है। बाईं ओर अप्सरायं व गंधर्व हैं। दाहिनी ओर सहस्रि एक जुलूस लड़ा है।

(२) अनेक पुरुष, चक्र तथा भिन्न भिन्न प्रकारके आभूषण हैं। मेरी रायमें उस समयके आभूषण और आजके आभूषणोंमें बहुत कम अंतर है, और सामानिक दृष्टिसे इनका अध्ययन अपेक्षित है।

(३) अर्धभाग अल्पदृष्ट है। एक वृक्ष पर पक्षि, पुरुष और शिशु हैं। चारों ओर मानव—समूह उमड़ा हुआ है, केशोंमें ग्रंथी लगी है।

(४) कयासनस्थ पुरुष है, एक ओर चैत्यकी सीढ़ीकी है तथा तीन पक्षियों का हुआ रथ है।

उपरोक्त वर्णनसे स्पष्ट हो जाता है कि—ये चित्र वैदिकमें से संबंधित हैं, परंतु संस्कृतकालके चित्रोंकी हास्य सराव हो गई है। इस कारणसे यह कल्पना करने लायक है कि—

“किन्तु उन चित्रोंकी सुन्दर रेखाएं उनके ऊपर फिल्ले लिखे गये भरे चित्रोंमें छिप गई है। बचे सुखे अंशोंसे अनुमान होता है कि वहाँके कुछ चित्रोंका विषय जैन था।”—
(भारतकी चित्रकला, पृ. ११-२)

उपर्युक्त गुफामें एक प्राकृत भाषाका लेख भी पाया गया है, जिसकी लिपि डॉ. ब्लाखके मतसे ३ सदी ई. स. पूर्वकी है। इस गुफाके पार एक और गुफा है जो सीता-बंगराके नामसे ख्यात है। प्रथम तो लोगोंका ख्याल था कि यह नाट्यशाळा है, पर पश्चात् एक लेख उपलब्ध हुआ जिससे विदिन हुआ कि यह वरुणमंदिर था। ये गुफा भी ई. स. पूर्वकी तीसरी सदी की है।

रामगिरि पर्वत—संस्कृत साहित्यके अभ्यासियोंको विदित है कि—महाकवि कालिदासने अपने ‘मेघदूत’ खण्डकाव्यमें रामगिरि पर्वतकी भर्ण कर दिया। पं. नाथूरामजी प्रेमीका मानना है कि कलिदासकथित रामगिरि पर्वत वही है, क्योंकि वह खण्डकाव्य—अन्तर्गत है और कर्णरवा नदी संभवतः महानदी हो। प्रेमीजी आगे लिखते हैं कि उमा-दिश्याचार्यजीने अपना “कव्याणकरक” नामक आधुनिक ग्रन्थ इसी रामगिरि पर्वतपर रचा था। इन बातोंमें बाहे जितनी वास्तविकता हो, पर इतना तो स्पष्ट हो ही जाता है कि किसी समय इस प्रान्तमें जैनधर्म विस्तारके साथ फैला हुआ था, जिसका प्राचीन प्रमाण गुफाचित्र हैं। जिस समयकी गुफा बनी हुई है उस समय यहाँ मौर्योंका साम्राज्य था। सम्प्रति सम्राट् जैन थे। संभव है उन्होंने ही यह गुफा बनवाई हो। और भी अनेक उदाहरण ऐसे दिये जा सकने हैं जिनसे सिद्ध होता है कि—पुरातन कालमें जैन संस्कृति यहाँ पर खूब विस्तारसे फैली हुई थी। इस विषयमें आगे कभी प्रकाश डालनेकी भावना है।
बृहत्पापा. सा. २०-५-४१

४. अरानुकुलाम देवकर्मिण्य
तं कमवि व वसन्तसेवी
देवदीन नाम रूप दसे ।—“कौसकरत्नमाला” पृ० २।

५. अतिपयन्ति हृदयम् स भाव नयनयो ।
+ + + इति तयम् + + + हुके कसन्ति वा ।
हि समानुभूते कुर्यात् तत् एव अर्जता ।

६. “कौसिकत्रिचर्चिणोदेवकर्मणामस्तुलाचामुपकृतः
प्रोद्यद्भुक्तकृतवित्तमभिरुः सिद्धेव विद्यायैः ।
कर्म मेविरकंष्टोपमप्रसन्नैरवकाशकृतैः
एवमे रामगिरिपर्वत विस्तारितं ज्ञानं हितं ज्ञानिनाम् ॥

इस श्लोकमें रामगिरिकी कवि जो विशेषण दिये हैं, गुह्यमंदिरों और वैद्यालयोंकी जो बात कही है वह भी इस रामगिरिकी विषयमें ठीक लागू पड़ती है। उमादित्यके समय भी वह सिद्ध और विद्याकण्ठों सेवित एक ही ही वैद्या ही विद्या आती। “जैन इतिहास और साहित्य” पृ० २१९ (आधुनिक २५ नीचे पृ. २५ रामगिरि है जो उपरोक्त कहलाता है)।

શાસ્ત્ર-માહાત્મ્ય

લેખક-પૂજ્ય શ્રુતિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

પણ મહાનુભાવોને ડેટલીક વાર શંકા થાય છે કે શાસ્ત્રની એટલી બધી શી મહત્તા છે કે તેના સિવાય ન જ ચાલી શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મહાનુભાવોને પૂજ્ય આત્મા શ્રી હરિભદ્રચરિત્ર પોતાના યોગબિન્દુમાં બહુ જ સરસ રીતે આપે છે, તે જોઈએ-

પરલોકવિધૌ શાસ્ત્રાત્, પ્રાયો નાન્યદપેક્ષતે ।

આત્મજ્ઞમધ્યો મતિમાન્ શ્રદ્ધાધનસમન્વિતઃ ॥

“ ભગવાત્મા, શ્રુદ્ધિમાન્ અને શ્રદ્ધાધનથી યુક્ત એવો આત્મજ્ઞમધ્ય આત્મા પરલોકની સિદ્ધિને માટે શાસ્ત્ર સિવાય બીજા પ્રમાણની પ્રાપ્તિ અપેક્ષા નથી રાખતો. ”

અર્થાત્ પરલોકની સિદ્ધિને માટે અન્યાન્ય પ્રમાણોની સાથે શાસ્ત્રપ્રમાણ એ એ સમય અને અકાલ્ય પ્રમાણ છે. બેટક શાસ્ત્રને પ્રમાણ માનનાર કદાચ બધા નહિ નીકરે પરંતુ આત્મજ્ઞમધ્ય, શ્રુદ્ધિમાન્ અને શ્રદ્ધાધનથી ભરેલો આત્મા શાસ્ત્રને જરૂર પ્રમાણ માને છે. આ વિશેષણ વાંચી ડેટલાક મહાનુભાવોને જરૂર શંકા થશે, પરંતુ હું એમને કહું મહાનુભાવો, ઉતાવળ ન કરશો. જુઓ : એક કુચળ ડોકટરને કોઈ પણ રોગ માટે દવા જરૂર હશે તો પોતાના વિષયના પુરતકો જોશે, આ રોગની આ દવા છે, એમ નક્કી કરશે પછી એ દવા આપશે. આવી જ રીતે એક કુચળ ધરાશાસ્ત્રી (મેરીસ્ટર) ને મોઢાં મોઢાં અર્થો તપાસી અને આધારો ટાંકી પોતાના અગ્રીહના લાભ માટે પ્રયત્નો કરવા પડે છે

અર્થાત્ તેમને પણ શાસ્ત્રો-ભલે પોતાના વિષયના અર્થો-નાં પ્રમાણ આપવાં જ પડે છે અને એ બરાબર માન્ય રાખવાં જ પડે છે. એવી જ રીતે જે ભગવાત્માને, શ્રુદ્ધિમાનને અથવા શ્રદ્ધાધનને પરલોકની સિદ્ધિ કરવી છે તેને શાસ્ત્ર માનવાં જ પડશે. હજી આગળ વધે છે-

“ ધર્મસ્તુ ન વિના શાસ્ત્રાદિતિ સત્ત્વાદો દિતઃ ”

આ છત્ર અર્થ અને કામ તો અનાદિકાલના સંસર્ગથી વિના ઉપદેશ પણ શી છે, પરંતુ ધર્મતત્ત્વ તો શાસ્ત્ર સિવાય નથી જ જાણી શકાતું. માટે શાસ્ત્ર ઉપર આદર રાખવો એ જ પરમ દિતકારક છે. ચરિત્રમહારાજ શાસ્ત્રની આવશ્યકતા બતાવતાં બધાં જ છે-

અર્થાદાવચિચાનેડપિ તદ્માયઃ પરં જુનામ્ ।

ધર્મેડવિધાનતોડનર્થઃ ક્રિયોદાહરણાત્પરઃ ॥

આવાર્થ-અર્થ અને કામમાં શાસ્ત્રમાન ન હોય તો મનુષ્યોને અર્થોદિને અભાવ થાય-અર્થાત્ એનું જ્ઞાન ન હોય તો પૈસા વગેરે ન થયે, પરંતુ ધર્મક્રિયામાં સાર જ્ઞાનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે, કેમકે ધર્માનુષ્ઠાન શાસ્ત્રવિધાન પ્રમાણે જ કરવું જોઈએ અને તેમ ના થાય તો અનર્થ થાય છે. જેમકે ક્રિયાનું ઉદાહરણ-

પશ્ચિજ્જિક્ષણ કિરિચં, સીપ કિલ્લં નિસેષર કોડ ।

અપચક્ષ્માડઅહિચં, સિગ્ગં ચ સંપાચ્ચ વિનાસં ॥

આવાર્થ-ક્રિયાનો સ્વીકાર કરીને, તેનાથી વિરુદ્ધ જે આચરણ કરે છે, તે, ન મનુષ્ય ક્રિયા નથી કરતો તેના કરતાં અધિક અને બલદી વિનાશ પામે છે. અર્થાત્-શાસ્ત્રાનુકારી ક્રિયાનો સ્વીકાર કરીને એ પ્રમાણે જ આચરણ કરવું જોઈએ.

વસ્ત્માન્ સર્વેષામર્થો શાસ્ત્રવત્ત્વઃ પ્રચલ્લે ॥

કોઈ મોહાન્ધકારેડસ્મિન્શાસ્ત્રાલોકઃ પ્રવર્ત્તકઃ ॥

ભાવાર્થ—નિરંતર શાસ્ત્રમાં આંદર રાખનાર ધર્મી પ્રાણી પ્રથમનીય છે. સંસારમાં સર્વત્ર મોહરાગએ માઠ અંધકાર ફેલાવેલ છે. એમાં માર્ગ જતાવવા એક માત્ર શાસ્ત્રરૂપી પ્રકાશ જ સમર્થ છે. શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય દર્શાવતું સુરિશ્તનું કથન વાંચો—

પાપામયૌષધં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં પુણ્યનિકલ્પનમ્ ।

અર્થ: સર્વજનં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥

ભાવાર્થ—શાસ્ત્ર પાપ રૂપી મહાબાધિને નાશ કરનાર ઔષધ છે. શાસ્ત્ર પુણ્યનું કારણ છે. આત્માની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિનું કારણ શાસ્ત્ર શાસ્ત્ર છે. સર્વ વસ્તુ જાણવામાં ચક્ષુરૂપ છે. સામાન્ય જીવોનાં ચક્ષુઓ પ્રત્યક્ષ વસ્તુને જ દેખી શકે છે, ભ્યારે જે ભવ્ય પ્રાણી પાસે શાસ્ત્ર રૂપી ચક્ષુ છે તે ત્રણ જગતની વસ્તુઓ જોઈ-જાણી શકે છે. જીવ અને અજીવનું સ્વરૂપ, પુણ્ય અને પાપનું સ્વરૂપ, ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યનું સ્વરૂપ, સૂક્ષ્મ અને બાહ્યનું સ્વરૂપ, નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવલોકનું ધર્માર્થ સ્વરૂપ શાસ્ત્રરૂપી ચક્ષુથી થાય છે. શાસ્ત્ર સર્વ અભિપ્રાયનું પરમ સાધન છે. શાસ્ત્રથી હેમ ગ્રેવ અને ઉપાદેયનું સ્વરૂપ સમજી, યોગ્ય અનુક્રાંતની આરાધના કરી, કર્મક્ષય કરી આ જીવ મોક્ષે પણ જઈ શકે છે. મારે જ કહું સર્વાર્થની સાધના શાસ્ત્રથી થાય છે.

આગળ ચાલતાં સુરિશ્તમહારાજ ત્યાં સુધી કહે છે કે, જે મનુષ્યને શાસ્ત્ર ઉપર ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા, કર્મદોષથી નિષ્ફલ-અસફલ છે. અધિકો માણસ દેખવાની પ્રવૃત્તિ કરે એ જેમ નિષ્ફલ છે તેમ શાસ્ત્રભક્તિ સિવાયના જીવની ધર્મક્રિયા પણ નિષ્ફલ છે.

ક્યા આવકની ક્રિયા સફલ થાય છે તે બહુવર્તા પણ કહે છે—જેને સ-માર્ગમાં મદદ છે, પૂજ્ય પુરુષોને આદરથી માને-પૂજે છે, અહંકાર રહિત છે, ગુણુતુરાગી છે, મહામાત્ર છે—જેની પ્રથમનીય અભિન્ય સક્તિ છે અને જે શાસ્ત્રને આધીન છે.

આનાથી વિપરીતની સ્થિતિ વર્ણવતાં કહે છે—

યસ્ય ત્વનાવરઃ શાસ્ત્રે તસ્ય મજ્ઞાવયો ગુણાઃ ।

ઉચ્ચગુણતુલ્યત્વાત્ત્વઃ પ્રવૃત્તિરુપદૈ સ્વતામ્ ॥

ભાવાર્થ—જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તેના મદદિ ગુણો (મદદ, સંવેગ, નિર્વેદ વગેરે ગુણો) પામવાના ગુણ જેવા હોવાથી અપુરુષોની કદી પ્રથમ પામતા નથી. જેમ કેમ ઉચ્ચ-અધિક માણસ પછી બલે તેનામાં ચૌર્ય, ઉદારતા આદિ ગુણો હોય પણ તેની કાંઈ જ કિંમત નથી કારણ કે એ ક્યારે કયું જાતિ કરી બેસશે, એનો કશો ભરોસો નથી, તેમ જાણે એ તેવો મદદાલુ હોય પરંતુ જેને શાસ્ત્ર ઉપર મદદ નથી તે મદદાલુવાળા ક્યારે જમદદાલુ, અવેગરહિત કે નિર્વેદરહિત થઈ જશે તેનો વિશ્વાસ નથી રહેતો.

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દેવિજયજી મહારાજ પેતાના શાસ્ત્રાદ્યમાં કહે છે—

શાસ્ત્રે પુરસ્કૃતે તસ્માન્ વૌતરાગઃ પુરસ્કૃતઃ ।

પુરસ્કૃતે પુણ્યસિદ્ધિમ્ તિથ્યમાત્મં કર્મસિદ્ધયઃ ॥

“જેમણે શાસ્ત્રને આગળ રાખ્યું છે તેમણે શ્રી વૈતરાજ અમરવંતને આગળ કર્યા છે અને શ્રી વૈતરાજ અમરવંતને આગળ કર્યા તેમને ચોક્કસ સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.” અર્થાત્ જેમણે શાસ્ત્રનું અધ્યાન કર્યું છે તેમણે શ્રી વૈતરાજ અમરવંતની ભક્તિ કરી. અને જે અભ્યાસી શ્રી વૈતરાજ અમરવંતનું અધ્યાન કરે છે તેમને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ સંકેત થઈ શકે છે. આ જ કહું પામવાનું પણ અણગમી છે—

અસ્મિન્ હૃદયસ્થે સતિ હૃદયસ્થસ્તત્ત્વતો મુનીન્દ્ર રતિ ।

હૃદયસ્થિતૈ ચ તસ્મિન્ નિયમાત્ સર્વાર્થસિદ્ધયઃ ॥

શ્રી વીતરામ ભગવંતનાં શાસ્ત્ર જેના હૃદયમાં છે તેના હૃદયમાં વાસ્તવિક રીતે તો શ્રીભીષેન્દ્ર ભગવંતને જ વાસ છે. અને જેના હૃદયમાં શ્રી શીર્ષેન્દ્ર ભગવંત છે તેને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે જ. શાસ્ત્ર શું કરે છે તે પણ શ્રી હરિભક્તચરિત્ર કહે છે—

મલ્લિનસ્ય યથાડ્યન્તે જલે વસ્યસ્ય શોભનમ્ ।

અન્તઃકરણરત્નસ્ય તથા શાંત્યં વિદુર્બુધાઃ ॥

ભાવાર્થ—મલિન વસ્ત્રને પાણી ધોઈ સાફ કરી આપે છે તેમ મલિન અન્તઃકરણરત્નને શાસ્ત્ર સાફ કરે છે. મનને વશ કરવા માટે શાસ્ત્રઅભ્યાસ એ મહાન કારણ છે તેમજ મનને શુદ્ધ કરવામાં પણ શાસ્ત્ર એ જ મુખ્ય છે. માટે અત્યંત શાસ્ત્રની આવશ્યકતા છે. ચરિત્ર મહારાજ શાસ્ત્રભક્તિને મુક્તિની દૂતીની રૂપમાં આપે છે—

શાસ્ત્રે મક્તિર્જગદ્ગન્ધર્વૈર્મુકેર્દૂતી પરોષિતા ।

મત્રૈવૈયમતો મ્યાપ્યાતત્યાન્વાસન્નમાવતઃ ॥

શ્રીવીતરામ ભગવંતેએ શાસ્ત્રમાં જે ભક્તિ તેને તો મુક્તિની ઉત્કૃષ્ટ દૂતી કહી છે. શાસ્ત્રમાં ભક્તિ એ જ મુક્તિને જલદી નજીક લાવનાર છે. માટે ન્યાય એ જ છે કે શાસ્ત્રમાં ભક્તિ રાખવી. પરંતુ એકલી શાસ્ત્રભક્તિ માટે સંયત કરતા આચાર્ય શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરજી મહારાજ શું કહે છે તે જરૂર લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે—

જ હુ સાસનમસીમેતપજ, સિદ્ધંતજાળમો હોહ ।

જ વિ જાળમો વિ જિયમા, પજનવળાજિચિહ્નમો જામ ॥

ભાવાર્થ—માત્ર આમમની ભક્તિથી કંઈ સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રનો ભણકાર નથી થતો; તેમજ શાસ્ત્રનો ભણકાર ચાતા કંઈ નિયમથી તેની પ્રવચ્છાને યોગ્ય બનતો નથી.

અર્થાત્ આમમ ઉપર એકલી ભક્તિ રાખે, પરંતુ તેમાંનું જ્ઞાન મેળવવા પુરુષાર્થ ન કરે, તો એકલી આમમભક્તિથી કંઈ આમમના ચાતા નથી થવાનું. તેમજ આમમ ભણી લીધું કે તરત જ બધાથી તેના ઉપદેશ નથી થઈ જવાનું. શાસ્ત્રના ઉપદેશક થનારે અનેકાન્ત દષ્ટિ ટેળવી પૂર્વાપર સંબંધ મેળવી, તત્ત્વોનું ચકાસું જ્ઞાન હૃદયગમ કરી ભવભીરુ બની યોગ્યતા મેળવવાની જરૂર છે. પહેલાં પોતે યોગ્ય બન્યા પછી જ ઉપદેશ આપનાર મહાત્માવારે પોતે તરે છે અને બીજાને તારવા લક્ષ્ય બને છે. એટલા જ માટે વધુ શાખ્યેતી આપતાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી મહારાજ કરમાયે છે—

જહ જહ મહુસ્તુમો સમ્મજો, ચ સિદ્ધસાનસંપરિવુસો ચ

મન્નિજિચિહ્નમો ચ સમય તદ્દ તહ સિદ્ધંતપરિચીમો ।

અરણ્યકરણપ્રજ્ઞાના, સસમપર્થરસમયમુક્તિવાચારા

અરણ્યકરણસ્થ સારં, વિચ્છેદ્યુક્તિ જ વર્ત્યતિ ॥

સિદ્ધાંતમાં નિમિત્ત નહિ થયેલા કાષ્ટ એમ એમ બહુ ગુતરે મળતો નથી અને સિદ્ધસાનમો વીટળાતા બધ તેમ તેમ તે સિદ્ધાંતનો શત્રુ બને છે. તેમજ એમો મત બને તેના નિર્ણયમાં જ મન છે અને ત્યસિદ્ધાંત અને પર સિદ્ધાંતના વિચારને કાઢી દેવા છે તેઓ નિમિત્ત દષ્ટિથી શુદ્ધ એવું મતનિર્ણય રાખ જ નથી બચતા.

બાવાજી—જેને સિદ્ધાંતનું સુવિશુદ્ધ દષ્ટ ચિંતન, મતન કે નિર્દિષ્ટાસન નથી તેવો મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ શાસ્ત્રાભ્યાસથી પોતાને મદુરુત બનાવે; પણ સિધ્ધો-મક્તો અને ઉપાસ-કાની વૃદ્ધિ કરે, પણ તેથી કાંઈ તેના આત્માનું કલ્યાણ નથી થતું. સૈમજ જેઓ સમ્યગ્ જ્ઞાન વિનાની એકથી ક્રિયામાં-શુષ્ક ક્રિયામાં જ નિમગ્ન બન્યા છે, સ્વસિદ્ધાંત અને પર સિદ્ધાંતનું ચિંતન હોટી મેકા છે; વિશદ સાત્ત્વગુણથી રહિત છે તેઓ નિમ્ન દષ્ટિથી તો વત્તાદિ નિયમોના ફળથી જ વંચિત છે. સ્વસિદ્ધાંત અને પરસિદ્ધાંતના જ્ઞાત વિના મનુષ્ય સમ્યગ્ જ્ઞાન પૂર્ણ રીતે કેવી રીતે પામી શકે? અને સમ્યગ્ જ્ઞાન વિના બાવાજી ક્રિયારુચિ-સંવચરુચિ પણ કેવી રીતે પ્રગટે? એને તે વિના આત્મશુદ્ધિ પણ કેમ થાય? થાટ મુશુક્લ પ્રાણીઓએ તો સાત્ત્વજ્ઞાન મેળવો સાત્ત્વાનુસારી શુદ્ધ ધર્મક્રિયા કરવી જોઈએ.

[ચાલુ]

સમિતિના પાંચ પૂજ્યોનાં ચતુર્ભાસ-સ્થલ

- ૧ પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી સામરાનંદસૂરીયરજી મહારાજ
ડે. નેમુભાઈની વાડી, ગોપીપુરા, સુરત
- ૨ પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવર્ધનસૂરીયરજી મહારાજ
ડે. લાલગામ જૈન ઉપાશ્રય, ભૂલેખર. મુખર્ષ
- ૩ પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાલપરમહારીયરજી મહારાજ
ડે. રેલ્લ આશુરજી કલ્યાણજીની પેઠી, વઢવાણ કેમ
- ૪ પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિલાપિન્નયજી મહારાજ
શિવપુરી (ગ્વાલીયર રોડ)
- ૫ પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી હર્ષનવિન્નયજી મહારાજ
ડે. જૈન સેકામણી, એલીસાબીજ, અમદાવાદ.

મૂલ સુધાર

‘શ્રી જૈન સત્ત્વ પ્રકાશ’ કે ગત બંક-કર્માંક ૧૧૭-કે પૃષ્ઠ ૧૯૬ પર પ્રકાશિત ‘બાવાજીનું સમ્યક્-વર્ણન વિશેષ જ્ઞાત-ચ’ શીર્ષક મેરેલેલમેં એક મહત્વની ભૂલ-હો ગઈ છે તેના પરિષ્કાર થઈ ક્રિયા જતા છે.

ઉક્ત ભેલકી ૧૩ પૃષ્ઠિમેં “સેવાકી-કં. ૮૦૪” છવા છે વહ ગલત છે. યાત્ચિકમેં જ્યાં “સેવાકી (સેવાકા) કં. ૮૦૪” ચાહિયો.

સેવાકીસંસ્કાર સૌર નિવૃત્તિસંસ્કાર સંસ્કર ૭૩૬, વર્ષિક લગમગકા છે બાવાજી સેવાકી સંસ્કર સૌર નિવૃત્તિ સંસ્કર ૭૩૬. —અવરંદ નાહટી

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૬ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક બિજબિજ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તેવાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

યુગશતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, મોતેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—હબા—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ
જેરાંગલાઈની યાદી, મીઠા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ એટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટિંગ પ્રેસ, સલાપીસ. કોલોન, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રસિદ્ધક:-શ્રીમત્લાલ મોહનદાસ અને શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ. કાર્યાલય, જેરાંગલાઈની યાદી, મીઠા, અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૦ : અંક ૧૧] તંત્રી-ચીમનલાલ ગોહળદાસ શાહ [ક્રમાંક ૧૧૬

વિષય-દર્શન

૧ સ્વાતંત્ર્યપામણ કિસ ગરુડની સાક્ષી થી :	શ્રી. જગત્ચંદ્રજી નાહટા : ટાઇટલ પાનું ૨
૨ જૈન સાધુસંસ્થાની મહત્તા	શ્રી. પં. અનાલાલ પ્રેમચંદ શાહ ૨૨૯
૩ एक अकथ्य महाकाव्य	શ્રી. મંગલભાઈ નાહટા ૨૩૦
૪ धन सार्ववाद	પૂ. જી. મ. શ્રી. સિદ્ધિપ્રનિજી ૨૩૫
૫ પ્રવચન-પ્રમથાલા	પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રસન્નજી ૨૪૧
૬ ઔપકાલીન રૂપો અને સિદ્ધાંતોના કર્તા કોણ ?	
—સમ્રાટ અંતર્ગત કે મહારાજા અસો ?	શ્રી. મંગલદાસ ત્રિ. ઝવેરી ૨૪૪
૭ સાત્ર-આહારમ્	પૂ. યુ. મ. શ્રી ન્યાયવિજયજી ૨૪૬
૮ જૈન ઇતિહાસને કાંગડા	જી. મનારસીદાસજી જૈન ૨૫૦
૯ વિ. અં. ૧૫૪૨ માં લખાયેલ દેવદંત્ય-પરિકાર ચોપાઇ :	
	પૂ. યુ. મ. શ્રી. કાંતિસાગરજી ૨૫૫
૧૦ 'સરાક' ની પ્રત્યે આપણી ફરજ	શ્રી. મોહનલાલ દી ચોક્સી ૨૫૮
૧૧ સત્ત્વશક્તિ-કોનેન્દ્ર	ટાઇટલ પાનું ૩

સંપાદન-પરિષદ ને રૂપિયા : છૂટક આદુ અંક-મધુ આના

खरातपागच्छ किस गच्छकी शाखा थी ?

लेखक-श्रेयुत अगरबन्दजी नाइटा, बीकानेर

जैन प्रतिमालेखों द्वारा अनेकों नवीन बातोंका पता चलता है, जिन बातोंका ग्रंथोंमें कहीं उल्लेख तक नहीं मिलता। उनमें बहुतसी जातियां एवं गच्छोंके नाम भी ऐसे मिलते हैं जिनके विषयमें अन्य कोई उल्लेख नहीं मिलते, पर उनपर अभी विचार नहीं किया गया। ऐसे गच्छोंके नामोंमें 'खरातपा' गच्छ भी एक है। इस गच्छके कई लेख हमारे देखनेमें आये। पर इस गच्छकी क्या मान्यता थी? कौन २ आचार्य हुए? कब यह गच्छ किसके द्वारा किस कारणसे प्रसिद्ध हुआ यह सारा वृत्तांत अज्ञात था। मुनि जयन्तविजयजी संपादित 'श्री अबुर्द प्राचीन जैन लेख सन्दोह' के लेखांक ६० में भी इस गच्छका एक लेख छपा है। लेखोंके विशेष नामोंकी सूचीमें मुनिजीने तपागच्छके पश्चात् खरातपा और उसके नीचे वृद्धतपगच्छके लेखोंका निर्देश किया है, अतः यह गच्छ उनकी मान्यता अनुसार तपागच्छकी एक शाखाविशेष प्रतीत होता है। पर वास्तवमें बात यह नहीं है। लेखमें निर्दिष्ट आचार्यका नाम एवं उल्लेख उसे उपवेश गच्छकी शाखा सिद्ध करता है। पर इसकी उत्पत्तिके सम्बन्धमें निश्चित प्रमाण अभी ही हमारे देखनेमें आया है।

श्रीमान् जिनविजयजी संपादित "विश्वगच्छीय वृद्धावलि संग्रह" के फरमे देखनेको अंगवाने पर उसके पृष्ठ ८ में मुद्रित उपवेशगच्छगुर्वावलीमें इस गच्छके सम्बन्धमें निम्नोक्त महत्वपूर्ण उल्लेख नजरमें आया, जो कि इस गच्छको उपवेशगच्छकी शाखा प्रमाणित करता है, एवं इस गच्छकी उत्पत्ति त्रिशूंगम ग्राममें महीपाल राजाके समय सं. १३०८ में हुई ज्ञात होती है। यह उल्लेख इस प्रकार है—

त्रिशूङ्गमाख्ये सद्ग्रामे महीपालस्त्विदं प्रभौ ।

'खरातपा' विरुवं जातं वस्वप्रान्थेक (१३०८) वर्षे च ॥२६॥

मुनि ज्ञानसुन्दरजी आदिसे अनुरोध है कि वे इस गच्छकी क्या मान्यताओं की आदिके सम्बन्धमें विशेष ज्ञातय प्रकाशमें लखें।

१ यह लेख इस प्रकार है— "॥ उपवेशगच्छे सिद्धाचार्यवताने श्रीखरातपागच्छे य० श्रीभीमजी विरुवं जातं वस्वप्रान्थेक १० मुदिदं च ॥ कनकमम "

मासिक भारतवर्षीय जैन धेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्बेछन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिचुं मासिक हस्तपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष १०	विशेष अ. १००१ : वीरगि. अ. ११७१ : ध. म. १०४४	क्रमांक
अंक ११	आयुक्त शुद्धि ७ : पुष्पवात : १४ श्री योगेश	११९

જૈન સાધુસંસ્થાની મહત્તા

[કિન્નના મૂળ લેખક-પ્રો. જગદીશચંદ્રજી, એમ. એ., "વિશ્વવ્યાપી" પત્રના સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ ના અંકમાં પ્રાકાશિત લેખ પરથી તારવીને]

अनुवाद-भीष्म ५. आ. भा. १११ प्रथमः शाल.

બ. મહાવીર અને શુદ્ધના સયમે પૂરણ કરવપ, મસ્તકિ જોલાલ, અનિત રહકાંમલી, કુલ્ય કમ્યાપત, અંજન વેલદિપુત, જમાલિ, તિલ્પકુત, અમ્મિત, અંમામાર્, રાહકુત, જોલામલિલ અદિ સેંકડો મસ્તકી ધર્માચારો ભારતવર્ષમાં પેદા થયા, પરંતુ બાળ લેજો નામલેખ લખ થયા છે. જૈન સાધુઓ પર પશુ અનેક આપતિઓ બાની અને તેમને અનેક ભાષક ઉપદેશોના પશુ સામનો કરવો પડ્યો. છતાં જૈન સંસ્કૃતિ અવિત રહી શકી.

જા. મહાવીર અને શુદ્ધનો ગુપ્ત ગમચો ત્રણે જગતના અંકડમર હતો. સાધુઓને
 દુર્ગમ પદ્ધતિ અને ચરતથાના પાર કરવા પદ્ધતિ, રાષ્ટ્ર પરના આક્રમણોના ઉપદ્રવો શકન
 કરવા પદ્ધતિ. તેમને ક્રોધતર, ચોર, લૂંટારુ અમળને મક્કી બેવાતા. તરુણો શિક્ષાર્થે જતી
 ગમચીઓની પૂંક પદ્ધતિ ને હેરાન કરતા. ચોરા તેમને ઉપાસી જતા. આરા વૈધીના અભાવે
 રોમના ભોમ થઈ પડતું. સ્વચાનપાલકને કર નેવાથી મૃત સાધુની બચસ્થાનું કષ્ટ પડતું.
 દુર્ગિષ્ઠ તો સાધારણ વાત હતી. આવા આપતકાળમાં સંધની બચસ્થા કરતાં કરતાં
 જેનું અંતરૂપિને અશ્વપુરુષે બનાવી રાખવી, એ જેનું આચાર્યોની બચકારકુળતા
 સાબીત કરે છે.

અ. મહાવીરે અનેક ઉપસર્ગ સહતાં સહતાં ગાર વર્ષ વિકાર કરીને અંતમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ, અને સહિતમાં આવી સાધુઓને ઉપેક્ષ આપી કે તે લોકો પૂર્વ દિશામાં મળેમંદેક, સંયુક્તમાં ઠીકાળી, પશ્ચિમમાં રથુલા અને ઉત્તરમાં કુશાલ-સુધી વિકાર કરે; એથી જાણ્યું નહિ. એ કે પછીથી વિકારની સીમમાં થકિ થઈ અને સંપ્રતિ રાખની કુપાથી સાદા પચ્ચીસ રેલ આવડેલેન મનાય.

અમરિતિ રાખ્યો. જિલ્લોન લેન કલેયાં મહુ સમ્માન સાથે કરવામાં આવ્યો છે. આ સમરિતિ જ્યોત્સનો પોતે મને આજ્ઞા કર્યા બાદ પુનઃ કુશલનો પુનઃ હતો. મોરે'વ'કની વિશ્વતિ

३. विद्यार्थी विद्यालयी शिक्षण वरवीं शिकविलेले विषय समजावून घ्यावे. (१०)

કે. વી. જી. એ. સંસ્થાના સ્થાપકોના નામો અને સંસ્થાના સ્થાપનાના સમયનો ઉલ્લેખ.

6-10-68

વર્ણન કરતાં શુદ્ધત્વવાળા જમાણામાં ગૌરવંશને મધ્યમાં પ્રધુલ અને આદિ-અંતમાં હીન જવળી માફક બતાવેલ છે. અહીં ચંદ્રગુપ્તને બધા વાહન આદિ વિશ્વતીથી હીન કહેવામાં આવ્યો છે. મિદ્ધસારને તેથી મોટો, અશોકને તેથી મોટો અને સંપ્રતિરાજને સર્વોત્કૃષ્ટ કહેવામાં આવ્યો છે. એ પછી પાછી હાનિ થતી મર્મ. અવંતીનો રાજ્ય સંપ્રતિ હીન મગધ-સંધર્મનો મહાન પ્રભાવક હતો. તેણે પોતાને અધીન રાજ્યઓને એકત્રિત કરી ધર્મોપદેશ કર્યો અને શ્રમણોની ભક્ત કરવાની આજ્ઞા કરી. રાજ્ય સંપ્રતિ રક્ષાત્રામાં જાન ભેટો હતો, રથ પર પ્રખ્ય, ગંધ, ચૂર્ણ, વજ્ર આદિ ચડાવેલો હતો, નિર્ભયિયની પૂજા ખૂબ હાથથી કરતો હતો. સંપ્રતિએ સાધુવેશ પહેરી પોતાના અહોને સાધુઓને આહાર દેવાની વિધિ બતાવી, અને આમ્ર, દ્રવિડ, મહારાષ્ટ્ર આદિ અનાય દેશોને હીન મગધોને ગારે વિહારચોખ બનાવ્યા.

નિઃસંદેહ જૈન મતલોએ સાધુ, સાધ્વી, માતૃક, આલિકા આ ચતુર્વિધ સંપન્ન મુદર સંગઠન કર્યું હતું. માતૃક, આલિકા પોતાના ધર્મચુરુઓની શિક્ષા આલિકાની બધરવા કરતા, બધારે ધર્મચુરુઓ પોતાના ચતુર્વિધ સંપન્ન દેખાવા કરતા, ધર્મચુરુઓ અને આલિકા-સંપન્નમાં પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ લગાવતા હતા. વાસ્તવમાં જોઈએ તો આ આલિકા મુદર કાર્યવિમાળન હતું.

एक अलभ्य महाकाव्य

[पं. रामकुशल गणिकृत श्रीखीमसीमागपाभ्युदय महाकाव्य]

लेखक:—श्रीयुत मंवरलालजी नाहटा, (बीकानेर).

सतरहवीं शताब्दी में जैन कवियों ने गीर्वाण साहित्यकी अच्छी श्रीवृद्धि की है। इन साहित्यकारों में दो प्रमुख गण—खरतर और तपागच्छने विशेष भाग लिया है। स. १६५० में जब कि खरतरगच्छीय उपाध्याय जयसोमने कर्मचंद्रमंत्रिवंशप्रबन्ध काव्यकी रचना की, उसी वर्षमें सप्तमच्छीय पं. रत्नकुशलगणिने स्त्रीमसीमन्याम्युदय महाकाव्यकी रचना की। दोनों काव्योंका उद्देश्य तत्कालीन दो जैनधर्मके प्रभावक मंत्रीचरोंके कीर्तिकथनका वर्णन है। अप्रकाशित होने पर भी “कर्मचंद्रमंत्रिवंशप्रबन्ध” प्रयोग प्रसिद्धिमें आ चुका है, जब कि प्रस्तुत महाकाव्य अभीतक साहित्यसंसारमें अज्ञात है। इसके रचयिता महाकवि पं. रत्न-कुशलगणि सुप्रसिद्ध महाप्रभावक जैनचार्य श्रीहीनत्रिवस्यसूरिजीके आश्रित्युक्तकी सहाय्य से। यहाँ इसी महाकाव्यका परिचय कराना अभिष्ट है।

आमराके श्रीविजयचर्मलक्ष्मीज्ञानमन्दिरके नं. ३६६४में इसकी प्रतिलिपि मिली है। यह ९ सर्गोंवाला महाकाव्य ७२ पत्रोंमें समाप्त होता है। एक पृष्ठमें १ पंक्ति और प्रत्येक पंक्तिमें लगभग ३९-४० अक्षर हैं। प्रथम सर्गमें श्लोक १४९, द्वितीयांश १४५, तृतीयांश ५१, चतुर्थीमें १२५, अष्टमिमें ६३, छठेमें ७६, सातवेंमें ८५, अष्टमिमें १२४, नवमि सर्गमें ५७ श्लोक हैं। इसका दूसरा नाम 'पुष्पवैजयंती महाकाव्य' भी है। यह प्रतिलिपि १९७६

५, ४६, ४२, तथा ५७ से ६० पत्र नहीं है । अधिक ५५ कोटि के त होने से इसका प्रारंभिक अंश नहीं दिया जा सकता, किन्तु प्रत्येक सर्ग का अन्तिम अंश और प्रत्येक सर्ग के अन्त्य में प्रोक्त वेदके साथ साथ काव्यः महाकाव्यस्य संक्षिप्त सार भी प्रत्येक को दान करने के लिए दिया जाता है ।

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरापुराण श्री श्री श्री श्री श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौम-
शिष्टपंडित श्रीरत्नकुशलविरचिते महामंत्रोक्तचक्रवर्ति-चतुरवरपुरोवर्ति-महामंत्रिष्टपुत्रमणि
प्रतापतरणि महामंत्री साह श्रीसीमसीमाव्योदये महाकाव्ये त्रयवर्षाञ्जनसूपादिवर्णनः प्रथमः
सर्गः ॥ १ ॥

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरा श्री ५ श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौमशिष्टपंडित-
रत्नकुशलविरचिते मंत्रिचक्रवर्ति-चतुरवरपुरोवर्ति-साह श्रीसीमसीमाव्योदये महाकाव्ये
स्वप्नप्रभावजम्बोत्सवकेतुसालविवर्णनो द्वितीयसर्गः ॥ २ ॥

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरा श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौमशिष्टपंडित-
रत्नकुशल पंडित श्रीरत्नकुशलविरचिते मंत्रिचक्रवर्ति-चतुरवरपुरोवर्ति साह श्री
सीमसीमाव्योदयमहाकाव्ये शरीरावयववागिन्द्रजालवर्णनस्तृतीयसर्गः ॥ ३ ॥

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरा श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौमशिष्टपंडित-
रत्नकुशल पंडित श्रीरत्नकुशलविरचिते मंत्रिचक्रवर्ति-चतुरवरपुरोवर्ति साह श्रीसीमसीमाव्योदये
महाकाव्ये प्रणमस्तुष्टीमष्टिकोटिकोटिसंक्षिप्तपदक्रमतः
महाराजाधिराज श्रीजगन्नाथरंगस्तंभदुर्गेश्वरमंत्रिगुणप्रकाशवर्णनो विविधार्थसार्वभौमसर्व-
वस्तुर्वर्गः सर्गः ॥ ४ ॥

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरा श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौमशिष्टपंडित-
रत्नकुशलविरचिते चतुरवरचक्रवर्ति सप्तशतानिबन्धपुरोवर्ति साह श्रीसीमसीमाव्योदये
महाकाव्ये स्वाभिप्रसादप्रसादान्नरात्रिप्रमुखवर्णनः पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरा श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौमशिष्टपंडित श्रीरत्नकुशल-
विरचिते मंत्रिचक्रवर्ति साह श्रीसीमसीमाव्योदये महाकाव्ये रात्रिभिरक्षयभावमंत्रिपद-
महोत्सवादिवाचवर्णनः षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

इति श्रीमत्तपागमभट्टारकपरंपरा श्रीहरीविजयपुरिसार्वभौमशिष्टपंडित श्रीरत्नकुशल-
विरचिते मंत्रिचक्रवर्ति साह श्रीसीमसीमाव्योदये महाकाव्ये अष्टमः सर्गः ॥ ७ ॥

इति श्रीमत्तथागच्छाधिराज भट्टारक श्रीहीरविजयमूरीन्द्रशिष्य पंडित श्रीरत्नकुण्ड-
महाशक्तिविरचिते चतुरनरचक्रचक्रवर्ति निस्तोमभाष्याधिक श्रीजिनशासनप्रभावकपुरुषपुरोषर्षि
महामंनि साह श्रीस्त्रीमसीभाष्याभ्युदये पुण्यप्रकाशापरनाम्नि महाकाव्ये श्रीसंघाधिपतिर्षि-
यशःप्रतापादिव्यावर्णनोद्धमः सर्गः ॥ ८ ॥

अन्त्य मञ्चस्ति

विश्वख्यातस्तथागणाधिपतयः सार्वत्रिकख्यातयः
सौभाग्याद्भुतभाग्यतोयपतयः सम्यक्क्रियानीतयः ।
श्रीमद्भारकहारहीरविजयश्रीसूर्यः संप्रति
भूपालप्रतिबोधका विजयिनः संति प्रसिद्धाभिधाः ॥ ४९ ॥
जगदनुपमरूपध्वस्तकंदर्पदर्यः शशिविशदयशोभिः शोभितालोषधियः ।
नरपतिकृतसेवः श्रीतथागच्छमूरिशतुरिमसुरसूरिर्मूरि भाग्यसते स्म ॥ ५० ॥
विनमद्वनिपालभ्रेणिसंसेवितांहिस्तपगगतटिनीशश्रीतिपीयूषपादः ।
सनयविजयलक्ष्मीदिवने देवकीमूर्जयति विजयसेनः सूरिशार्दूलशावः ॥ ५१ ॥
स्वच्छे सूरिपुरन्दरस्य जयिनो गच्छेप्यतुच्छे गणैः
संख्यानो भरिबर्ति पंडितगुणिक्षुल्लादिसंख्यावताम् ।
रत्नमन्त्रमिदं कांतकांतिसज्जुषां रत्नाकरस्य स्फुरत्
ताराणां च यथा पृथुमुतिभृतां श्रीतारकाधीशितुः ॥ ५२ ॥
यद्वैराग्यमसंहितं विजगतीलोकोपकारः परः
शान्तं यस्य मनः शमोऽति बहुलो भाग्यं साधारणं
भास्वच्छीकृणुणेन साम्यमवहत् श्रीस्थूलमहप्रभो—
शसीत् पण्डितमौलिमंडनमणिः श्रीजीवराजो बुधः ॥ ५३ ॥
श्रीमत्पण्डितचक्रवर्तिसदृशः श्रीजीवराजो बुधः
श्रीमद्दीरविनिर्मितातुल्यतपस्तुल्यं तपस्तप्तवान्
स्वाहमानं नहि केवलं स कृतवानन्यंतशुद्धं महा—
नर्हस्रअसनमप्यहो रचितवान् दीपयुता बोधितम् ॥ ५४ ॥
तपःकर्मोत्साहा विजययुजयानं वक्रशूल—
गजोन्मा गंगायाः सलिलभरसंशुद्धमनसः ॥
सदा वाग्द्वाराभ्युदयनिधयः शुद्धमनसः
भिर् रजन्ते ते सुगुणमणिरत्नाकरसभाः ॥ ५५ ॥

सांसारिक सुखभोगते हुए शुभ स्वप्नोसे सूचित कज्जमल्ल नामक पुत्ररत्न हुआ इस उपश्रवणमें मं. स्त्रीमसीने दानपुण्य और उत्सवादि किये ।

पृथ्वीके मण्डन रूप रणस्तंभपुर (रणबंभौर) नगरमें कछवाहा नामक महाप्रतापी वंश है । इस वंशमें विजयी पृथ्वीराज और फिर भारमल्ल नामक कीर्तिशाली नरेश हुए । इनके पुत्र महाराजाधिराज जगन्नाथ सम्राट अकबर द्वारा सम्मानित और कछवाहा वंशमें मुकुटके सदृश थे । एक बार इन महाराजाको सभामें किसी सम्बन्धने महाबुद्धिसाठी स्त्रीमसीकी महती प्रशंसा करते हुए कहा कि जैसे नंदके चाणिक्य, भीमके विमल, श्रेणिकके अभयकुमार और वीरचबल-के वस्तुपाल मंत्री सुशोभित थे इसी प्रकार आपके मंत्रीपदके योग्य सचिवेश्वर स्त्रीमसी हैं । महाराजाने इनकी प्रशंसा सुनकर हर्षित चित्तसे तत्काल मंत्रीमंडलमें प्रधान बननेके लिए अपने हाथसे लिखित पत्र द्वारा आमन्त्रण भेजा ।

महाराजाधिराजका आमन्त्रण पाकर स्त्रीमसी तत्काल शुभ मुहूर्तमें अच्छे शकुनोसे सूचित हो रणबंभौर आये और महाराजसे मिले । बलाभरगारि मंड करनेके पश्चात् महाराजाने उन्हें मंत्रीपदकी नियुक्तिरूप अपने राज्यवारको धुरा समर्पित करनेका प्रस्ताव रखा और ओतोषी लोभोसे शुभ मुहूर्त पूछा । सं. १६४८ पोष सुदि हेलि तिथि पुष्य नक्षत्रके दिन निर्दिष्ट शुभ मुहूर्तमें बड़े भारी महोत्सवके साथ स्त्रीमसीको मंत्रीवरसम्पादक करके महाराजाने बड़ा सम्मान दिया और उसे राज्यसंचालन व हुदांन्त शकुनोको बशमें करने आदिकी शिक्षाएं देकर अपने नगर भेजा ।

मंत्रीवर सर्व भोजमें मुकुटके सदृश थे । उन्होने ८५ शणिकृत्वाति को क्या पर प्रहम म आदि प्रत्येक वर्गके लोगोको बख, आमूषण, बनवासदिना प्रचुर दान किया । उसे अकबरकी तरह अक्षुण्ण ध्यान देते हुए देस कर लेने साधन कहते कि ईश्वरमिरमंडन भेकिसुखी व्यक्ति होनी अम्बिका देवी इनका सजाना परिपूर्ण इसती है ।

मंत्रीवरने गिरनार प्रमुख सस्रस्त तीर्थोंकी यात्रामें, स्नानहूजादि विविध पुण्यकार्योंमें प्रचुर द्रव्य व्यय किया । रणबंभौर दुर्गमें कीर्तिस्तंभके सहस्र विनाशपूर्ण निर्माण करके बड़े आदर्शके साथ तीर्थंकर श्रीमद्भिनाथ प्रभुकी प्रतिमा की प्रतिष्ठा करवाई । पत्थनके श्रीगुप्तसुभद्रादेवीके मन्दिरका जीर्णोद्धार करवाने स्वर्ग कछवाहोसे मन्त्रित किया । इसके सिवाय मंत्रीवर तीर्थयात्रा, शासकेसन, प्रतिमाप्रतिष्ठा इत्यादि शुभ कार्योंमें बराबर अपनी बख्श करवाता शकुनोके करते रहते थे । उन्होने शेरपुर नामक रणबंभौरके शाखापुरमें नंदनरत्नके सदृश पुष्कर भाँति बनवास और उसमें स्वच्छ बलका कुआ भी निर्माण कराया । रावत्रपुरके भाँस विनाश और शिव तालाब बनवास । इस प्रकार मंत्रीवर सदाविधवा स्त्रीमसीके अनुचर करके जाता है ।

આ દિ દે વ ના   તે ર   ભ વ માં નો   પ હે ઘો   ભ વ

ધન સાર્થવાહ

લેખક:-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મી સિદ્ધિચુનિજી

[ગતાંથી ચાલુ]

[૩] ભાવનાની લબ્યતા

ચાલી મઈ છે અધઃપતનથીય
ધન સાર્થવાહના લબ્યાત્માની
બાલકાલની અતિઅનાદિની
અને અવિવેકિની ચાલ.
ન રુએ એને હવે
મેલી કમરેજથી ખરડાયલા અંગે
પુદ્ગલનાં રમતિયાં સાથે
રમવાની અચાનકરી રીત.
જોસરી મઈ છે એની ગેરસમજ,
તાત્કાલિક નહિવત્તા લાભોમાં
મનને સહજ મનાવવાની
અને રજમાં રાણ થવાની.
મુખમીઠા 'મમ્ મમ્'ના વિષયો માટે
હતંબની કંઠી કાઢી આપે
એવો નથી રચી એ
કાલો ભોલો બ્રાહ્મ.
સહજ શુદ્ધતાની ડેળવણીથી
ડેળવઈ લૂક્યું છે એનું
મહત્વાકાંક્ષી મહાભાનસ.
વીતી અમે છે એનો
અમરમાવર્તની અયોગ્યતાનો
જાણેય ય ઔચારકાળ.
મંદાર્થ મુકામાં છે
ધીર ને શલિત પગમાં
ધમનો તાંબૂરીમરો નવચુવાનીમાં.
સંસાર મઈ એવો છે
પૂર્વસંવર્ધિ કારણસેવાનો.
વચનબળનો કુપ્રેરણોનો કાંઈ,
એને અપૂર્વકરણિયો લગ્નમાળાએ

ભાવમયીને મોઝળી મેલી
આજના અપૂર્વ સુસુદ્ધતે.
જીવવાયો એ વરગ્રેષ્ઠીને.
ધૃતપ્રદાનને રેલમણેલે ભર્મો
આખરમિત્ર લખેલસવ.
x x x
અનાદિકાળથી સાથે ઉછરેલ,
અને ચામીનુસારિત્વના-
વિરિષ્ઠ વામદાનથી આક્રમીયમાં
ધનનો આત્મા ને તેની પરિણતિનાં
એ યોગ્ય મુમલીવાં,
કાળબળના મહામાહાત્મ્યથી
યોગ્યઈ ચર્ચા છે આને
સ્પાહદના અનાધિત ને આખમિક
બ્યવહાર-નિમયના મહામન્ત્રે
અનંતાકાળે ય ન વહે એવા
અણુભોલ્યા જોલોકાલથી.
મિથ્યા મનાવવાની હોવા
જાતીવ ભેદમાં જગતીય ભેદજાવના
સંસારીઓના સ્નેહલગ્નમાં.
જાણ ભેદમાં અભેદ મનાવ,
અભેદમાં જાણ ભેદ મનાવ,
એવી અતિજાતીય ઐક્યતા
સધાવ છે આ આત્મિક લગ્નમાં.
ભેદભેદના ભાષથી મનમયો
એ જ સંધિને સોઢાયલો માર્ગ
સમર્પે છે સર્વે ભેદની ઉગતિ
અને સર્વે ભેદની સિદ્ધિ.
ધન આ અંતર્યામીનાં જગત!

ભેદભેદભાવે હવે
આત્મના હેમાર્થે જમાણી
મહામિથ્યાત્વના ને મિથ્યાત્વના-
એકલનો અધેરપછેડો ઉપાડીને
અને સમ્યગ્દષ્ટિનાં સુસક્ષ્મ તંતુઓને
આછો ને સ્વચ્છ કુંખટ ઝોઢીને
તે અનિર્વચનીય રૂપવતી
સ્વચ્છાત્મપરિણતિ નવવધૂ.

x x x

ધનમેષ્ટીના આત્માને
પરમ સિદ્ધિની વિભવસાધનાના-
અભવચિહ્ન સંતાનના મારે
વીરોભાસના વિશેષ પ્રવાણુનો
વીરોચિત પૂજનદિન છે આને
આભ્યંતર દેશભાષી દેશકર.
હોખી છે હુતાશણીમાં એણે
પરપરિણતિની સાથે બાધેલી
અભેદ મોહની મોહભત,
અને ઉભવાય છે અભારે
આત્મપરિણતિની પ્રીતિનો.
સમુદ્ભવ ને નિરુપાધિક
નવખીસો વસંતોત્થાપ.
ભગી છે આને
ધનની અંતરૂ દીપિકામાં
સર્વંતોમુખે ઝળહળતી
આત્મપ્રણવના આખ્યાત્મિક મોખની
હોઠોત્તર દીવ્ય દીપાવલી.
પેતાને પેતાનામાં જ વસવાની
આને પ્રારંભાર્થ છે
પ્રવચનપંથી પ્રવચ પ્રવચણ.
એણે છે દુનિયાના બાલો ન
કદિ ન જુલમ ન જુલમ
એવા હોય છે અપૂર્વ
અનેપ્રવચનપના રસારવદો,
પણ પ્રારબી સહે પ્રત્યક્ષી એને
પરમ રસતા પરમેશ્વરો જ.
જ્યાં જ્યાં સહે એને

આગમાનુસારી બાક્ષણિકો
મહાદિ સત્સક્ષણીથી.
ધન સાર્વવાદની આત્મભૂમિમાં
મધ્યેયતાના સુરપથે મોખમાંથી
ચિત્તતાના મહાઆકાશમાર્ગે
સતત વર્ષો રહી છે
કરુણાની કુંમળા ભીંની ઝરમર.
વાય છે અતીવ સુખદ ત્યાં
ભવવેરભના રોમાંચક વાયરા.
વધુ વધુ ઉત્સાહી રહી છે
તત્વાનુરાગી હરિયાળી તેમાં.
મન્દ પડયા છે ત્યાં
તપનીય દસાવિશેષના તાપે.
અવનવી સામગ્રી સહ
સમ્યક્ત્વની ભગેલી નિર્મળતામાં
અવતરી છે સુવિશેષ
આભ્યંતર શાન્તિની સુપ્રસન્નતા
ધનના અનાદિ કાલીન આત્મકંઠે.
અહો! કેવો ભગ્યો છે! આને
ધન પ્રુણ ધનના મારે
મતચોખતાના આહીધનવનનો
સુમાવણી પ્રુણ પવંદિન.
અતીવ અતીવ ઉત્સાહમાં
અંતર્ધોન વાય છે આને
ધનનો ખરિણત આત્મા
એ નવ પરિણીતા આત્મપરિણતિમાં.
કુંજ ગહે છે એવું
કું-કુંજી એકતાલું અંતર્ધોન.
લોકાતીત આનંદ આજ અંતરે
અભયેલી એ!

ભાગ્યું અભ ભણું તુજ રૂપ
નિર્મળ રૂપની અશયેલી એ!
તારા આજ કુંખટમાંથી અંતર્ધોન
અશયેલી એ!
રૂપે મોખમાં અનુભવ
નિર્મળ રૂપની અશયેલી એ!

તારી બાલ મળતા તે મર્ધ
અલભેલી જો !

કેવી મંત્રી મંત્રીર યુષ્કિયર
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

તારી રામ પ્રથસ્ત તે બેભર
અલભેલી જો !

મરે અંગે રેલાય સમતીર
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

જોતપ્રોત બન્ધા અલી ! આપણે
અલભેલી જો !

અવભવના ભાગ્ય ભેદ,
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

જાન માર્યા મંગલ અભેદના
અલભેલી જો !

મટયા ભેદી એ ભવના ભેદ
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

મિત્ર ! હુંમાં સમાવી મેં ટુળને
અલભેલી જો !

વળી ટુળમાં સમાઈ છે ટુંબ
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

અહીં અર્થે વિરમ રમ વિધના
અલભેલી જો !

જેક સાચો સ્વામી રમ કુંજ
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

હું હું તારી રુચિ ટું સાહરી
અલભેલી જો !

મને હાથ ન એવા એક
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

હુંને હુંમાં અપૂર્વ આત્મચારી
અલભેલી જો !

હુંને હુંમાં ક્યાં જાન એક
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

જોતપ્રોત મારા મેં મંત્રીના
અલભેલી જો !

જોતપ્રોત મારા મેં મંત્રીના
અલભેલી જો !

હું હુંમાં નહિ દિન-રાતરી
અલભેલી જો !

એમાં કાળ અનંત યુષ્કિયર
નિર્મળ રૂપની અલભેલી જો !

x x x
અર્થ પ્રમાણથી પર છે
અમરજીત ને આત્મચરિતનો

અનુભવમય સુખાસ્વાદ
અનુભવ વચરના અમરજીતનો

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

અમરજીત પર છે એ અમર
અમરજીત પર છે એ અમર

રસદાર શેવરના ભોજન તા
 સદર્શપ્રવૃત્તિના કોડ.
 અત્યંત ને અત્યંત છે
 આ આત્મના એ અગ્રિભાષ.
 એ અભિલાષનાં સ્વાદો ને સુખો ય
 અત્યંત ને અત્યંત છે.
 એ અભિલાષની પ્રેરણાથી
 આવશ્યક મનાઈ છે એને
 ભવના બાધિના વેદાની
 અને વૈદવિજ્ઞાન પ્રવૃત્તાની
 શુભદ સેવાવૃત્તિ.
 અનાદિ કાલીન એ આત્માના
 તથાભવ્યવને લક્ષ
 તેનામાં પ્રગટી હતી
 સ્વવિશેષ સમુચ્ચલ્યતાની
 વરજોધિ નિર્મળતા.
 સમ્યક્સંમતી એ અધ્યતાએ
 સદૃશ સમર્પેલી
 અતિ સ્ફુલ્લ લક્ષ્યપ્રાકટતાથી
 વિશેષ વિકાસ પામી હતી
 તેનામાં પદ્મદેવનાઈ વેગ્યતા.
 શુભવાની તત્ત્વવેદી સદ
 આદેશપાતાં કરતાં એનાં
 આજ્ઞાના અવશિષ્ટ દિનનાં બૌદ્ધિત્વ.
 એ બૌદ્ધિવૈભાવ
 આત્મસતિનો રસ રસતી હતી
 અખ્યાતનો કોડે પ્રણય કસોવતી.
 અનાદિ કાલના માલ એભ્રમગ્રસ્તો
 બહાર પડેલો જોઈ
 નવવધૂ આત્મપ્રતિજ્ઞા.

ધીરે ધીરે કળી રહી છે
 પૃથ્વીપરનાં અનવાળાંને જોતો.
 ભલેને, એ ખર પૃથ્વીમાં ચાલે એ
 પોતાનાં અનવાળાં ઉતરતીને;
 ભલેને, એની પાંજળ આવે
 પૃથ્વીને નવ નવ રંગે રંગતી

લલિત લટો! કરીને ચાલી જતી
 ચંચળ દેવાની રંગીલી સંખ્યા;
 ભલેને, પછી પાણરતી આવે
 ઘેરા અંધારાનો જોતો.
 યરમને આગ્લાદન કરતી રજની,
 અંધારાં આવે છે વારાફરતી
 સમયના અનવાળાંમાં,
 અને એ નિશામાં પોટે છે
 પ્રગાદશીલ સમય સૃષ્ટિ.
 પશુ પનના અભ્યંતરમાં હવે
 કિન્નિતે કુવલ્લ નથી
 એવાં પાથર પરિવર્તનોમાં,
 કુવલ્લ છે એને
 વીશેલસાક્ષી પરપરાને કાપમ કરી
 શુદ્ધાધ્યવસાપને વહેતો રાખવામાં,
 અને વરેલી આત્મનિર્મળતાને
 સદાય કાગ્યેનીથી સાચવવામાં,
 ૧૦ બધીય રીતે ચિન્તવણું
 બહુ જ નિશ્ચિત શુદ્ધિથી સાચને;
 બધીય રીતે લક્ષિત રહેવું
 આરાધન કષ્ટાચ વ્યવસ્થિતી;
 બધીય રીતે રક્ષણ કરવી
 સ્વાધીન કરમલીય સુવર્તિને;
 ક્યાંથી રિક્તતા શોધ
 રાત્રિમાં રાત્રિમાં ને સુવર્તિમાં !
 આત્મા શુભાધિનોના પરિશીલનથી.
 અભ્યંતરે સદા અંતરપદ્મથી
 આવીને આખાચ અંગે અસંમિતો
 પરિશુદ્ધિનો પ્રકાશ એ અદ્યે,
 અને એ અંતરપદ્મ
 સમગ્ર ઉન્નતિમાં.
 એવી અંધારા અંધારી રહી છે

૧ જાણે શુનિશ્ચિતપણ પરિશુદ્ધિનો
 અપારિતોષીય વ્યવસ્થિતિ પરિશુદ્ધિનો : ॥
 અપારિતોષીય સુવર્તિ : પરિશુદ્ધિનો
 જાણે હવે ય સુવર્તિ પદ્મકે રિક્તવત્ત્વ : ॥

મી ધન સાર્વજનિકો.
 એ વરણેથી મહાન આદર.
 નિવૃત્ત થઈ ગયા છે
 નસીબના મેલા અધિકાર કપારના થ;
 મલામત આવી મળે છે
 પુરુષસિક્કને સર્વાદિત દશગીઓ;
 પશુ અતિમ વિષમ છે
 પ્રમાદવા ધીએલા વામર.
 મલામત સમેત ને
 સાવચેત છે સાર્વજનિક
 આવિર્ભાવેથી મહાન શુદ્ધિના બળે
 એ પ્રમાદને ઉન્નતવામાં.
 તાત્કાલિક ભોધના પરિણામે
 ઉદ્ભવી છે એ અમ્બુદષ્ટાને
 તસ્તેના તરફ આદરતા.
 તાત્કાલિક અનુભવે છે
 એની જિજ્ઞાસા અને શુભવા
 વધારે વિસ્તૃત અવલોકી,
 અને માને છે તે
 અવિશેષ મનન પરિચીલનને.

× × ×
 પુનરુત્થાન કરનાં સમતાત્મક
 સમતાના સમર સમા
 ધર્મધર્માદિ મહાઅનિવર્ત્યોથી;
 ભાવ સત્યથી સત્ય સર્વે
 પુરુષપુરુષ મીલીકેરોને;
 વંદન કરી વંદનીય શુરુવર્તોને
 દાદરાવતોદિ અદ્વિતિયો;
 દૈનિક પ્રવર્તી પાછા ફરી એઓ
 અનુનાદિ મહાશૂરોની સોર્વદતિયો;
 મૈત્રેયમોદિ અમોલ્યના આદરી
 પ્રમાદિતના પાશુઓને મુક્તિમાં
 દિવસમાં અનિવર્ત્ય પાવેને;
 અમ્બુદષ્ટા કરી એમણે
 આપણી રાતનાં આકારદિન;
 આ રીતે પુરુષોને પામી
 મુક્તિ મળે.

આવરણ આવરણ કરાવી.
 નિકામે નોતરેલાં અધારામાં
 અંતરૂપ વળી છે અંગે.
 શાન્તિયાની મુદ્દા પાંચોથી
 આત્માકાલમાં બીડતા
 ઉપામયમાંના મુનિમુકુરોની.
 વધારે પ્રકાસને પામી રહ્યા છે
 સ્વાખ્યાનના અરૂર તૈલથી
 અંસારસાગરમાં દ્રોપદના
 મુનિમદીપોના અંતરોદીપે.
 વધારે પ્રમતિમાન બની છે
 કામાની મુક્તિ ને ચતના
 દશવિધ ચતિધર્મના પાથક એ
 ચતમાન ચતિવર્તોથી.
 આદરે છે અતીવ જોડી ઉપાધિ
 વેરણ નિદ્રાનો પ્રમાદ
 અપ્રમાદી લાલીમ પામેલા એમને.
 સૌમ્યતાથી સરી રહી છે
 આત્મનિષ્ઠ અવલોકનને
 અમોલ્ય અમોલ્ય અમ્બુદષ્ટા
 ભાવસામિતિનો મુખદ નાદ
 શુભ ભાવનાના એ વાતાવરણમાં.
 આવી સામુદાયિકતામાં
 પ્રવેશ કરે છે દળવે પમલે
 ભાવ ભાવક ધન સાર્વજનિક.
 વંદન કરે છે એનું મસ્તક
 ભાવસારતમક વિચિત્રતાથી
 આત્માર્પણિક ભાવ ચોગીઓને.
 છે અતીવ મોંઘા મોંઘા
 પ્રવૃત્ત શ્રેયના મેલાપ,
 અને અતીવ દુર્લભ છે
 આવાં ભાવનાં વંદન.
 આ દુર્લભતા મળે છે આત્માને
 અનેક દુર્લભતાની પરંપરાએ બ.

× × ×
 અનંતા પુરુષપરાવર્તનાં—
 અનંતા કાલચક્રમાં ભવતા

અને ભાવમયથી ભારે થતા
 આ સંસારી જીવને,
 તથાજીવનની ભલમનસાઈથી
 મથામથાસિદ્ધિસ્થના થોડે
 ભાવમયથી જોડાયા થવી,
 એ જાતીવ દુર્લભ છે
 હવે હજારો દુર્લભ માનવતાથી,
 આવીદેશીમાં દુર્લભ ઉત્પત્તિથી,
 ચોગીઓના દુર્લભ દુર્લભ જન્મથી
 અને દુર્લભ સુષોમિન્દ્રિય સામગ્રિથી.
 અસાધ્યતામાં આવેલા જીવને
 અપુનર્નિવૃત્તતાના પ્રતાપે
 ખેદાદિ દોષોનો પરિહાર,
 અદેવાદિ પ્રયોગની પ્રાપ્તિ,
 અસાધ્યતાના પરિવારથી
 અપ્રવૃત્તિની પ્રવૃત્તિ સદૃશિ,
 ચોગીઓના ને ભાવયોગીઓનાં-
 કુલભક્તિ ને નમન સેવાદિ,
 સર્વન પરમકરણાદિ ને અવેદન
 ધ્યાનદિ ચોગીનાં પ્રાપ્તિ ઉપાદાન
 એ જેમ અમય ને અનુષ્ઠાન છે
 તેમ જાતીવ દુર્લભ થયું છે
 ભાવમયની અપ્રવૃત્તિની પેરે જ.
 અપૂર્વ વીર્યશાસનાં ઉત્કલ્પનાં,
 મેઘની અભેદ પ્રાપ્તિનો ભેદ,
 તાત્ત્વિક સદૃશની પ્રાપ્તિ,
 એ થયું એવા જ દુર્લભ છે.
 આ જાતી દુર્લભતાઓને
 તાત્ત્વિક સદૃશતા અમર્યાદા
 અત્યારે મળેલી અત્યંતમાનવની
 ચોગીવ મહાચોગી દુર્લભતાને
 સદૃશ કરી રહ્યો છે
 જાતીવ ભાવુક એ પ્રેમી
 પ્રેમ ને અસાધ્યતાથી અરેલા

વાસ્તવિક વિશુદ્ધાસયથી.
 નથી કાઈ જાતની ઉપાધિ
 એ પ્રેમ ને અસાધ્યતામાં.
 અત્યંત જોડે જોડાતા હોય છે
 સુગુણ મહામાઓ પરના-
 નિરાકારીઓના સ્વેદ
 સ્વર્ગનાં સોપાનોથી
 અને સ્વર્ગની પેલીપાસથી જ.
 ન પહોંચી શકે ત્યાં
 અને ન અમર્યાદા થઈ તેને
 પ્રેમજાના પામર પ્રભુપીઓ.
 કે કાયા-માયાના લાભકુળો.
 અમરતાથીવ અતિ આમળ
 એ લોભોત્તર સ્વેદમનમાં
 વિચરના મટે જોઈએ
 પ્રકાશ ને પ્રવૃત્તિની મજબૂત પાંખો.
 કોરે કમી છે કાઠીઆઓ.
 એ અસ્થિતતા મહામય.
 અમર્યાદા અર્પી દોહ કરાવી છે
 એ પ્રકાશ ને પ્રવૃત્તિ.
 એ પ્રેમ-અસાધ્યતા સ્વાદો.
 અર્પે આનંદ ને અસાધ્યતા
 અપ્રવૃત્તિના કસોટી અનંતમય.
 કીલી રહે અતિ રસકંઠક દેશે
 સર્વના અવધાન અનેશો,
 ભાવી તીર્થકરનો આત્મ
 એ ધન પ્રાપ્તિ
 ધર્મથીવની દેશના-વર્ણમાં.
 અનુભવે એ સુશોભા
 આનંદ ને અસાધ્યતા.
 વૃંદ સુવૃંદ થાઓ.
 એને ઉત્કલ્પનાથી અત્યંતશાસ્ત્ર.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોગ-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિશ્વમિત્રસૂરિ.

(કર્તાક ૧૧૭ થી ૨૫૭)

૮૧ પ્રશ્ન—દસપૂર્વધર શ્રીશિખરવાતિ વાચકના યુગુદેવનું નામ શું ?

ઉત્તર—આચાર્ય મહાગિરિજીના ૧ ગદ્યકથા, ૨ બાલસ્થાવર-એ સિખ્ય થયા. તેમાં બધિ-સ્થાવર શ્રીશિખરવાતિવાચકના યુગુ વાચ. ૮૧.

૮૨ પ્રશ્ન—મહાગિરિજી મહારાજ અને સુહસ્તિસૂરિના નામની પહેલા 'આવ' શબ્દ જોવાય છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર—શ્રીસ્થુલિભદ્ર મહારાજે તે બંનેને બાલ્ય વયમાં યજ્ઞ નામની આવી (જાપની)ને શોધ્યા હતા. તે જાપનીએ 'માતા જેમ બાલકનું પાલન કરે' તે રીતે બંનેનું પાલન કર્યું હતું. આ કારણથી તે બંને-આચાર્ય મહાગિરિજી, આચાર્ય સુહસ્તિસૂરિજી આ રીતે પ્રસિદ્ધ થયા, એમ શ્રીસેનપ્રજા વજેરેમાં જણાવ્યું છે. ૮૨.

૮૩ પ્રશ્ન—શ્રીઅવંતીસુકુમારને ઠીક્ષા દેનારા કોણ યુગુ હતા ?

ઉત્તર—શ્રી આચાર્યસુહસ્તિસૂરિ મહારાજ. 'નલિનીગુહ્યવિમાન' નામના અધ્યયનને જાંબળતાં અવંતીસુકુમારને જાતિરમરણ થાન પ્રગટ થયું. તેથી તેમણે પાછાં જવમાં જોમવેશ નલિનીગુહ્યવિમાનનાં સુખો વજેરે બીના જણીને વૈરાગ્યવાદિત કર્મ આચાર્ય સુહસ્તિસૂરિજીના હાથે ઠીક્ષા મહત્વ કરી. વિશેષ બીના શ્રીપરિસિદ્ધપર્વોદિમાં જણાવી છે. ૮૩.

૮૪ પ્રશ્ન—નલિનીગુહ્યઅધ્યયનમાં શ્રી બીના વણુવી હતી ?

ઉત્તર—આ વિમાનનાં દેવોનાં સુખ, આયુ, પરિવાર વજેરે બીના વણુવી હતી. ૮૪.

૮૫ પ્રશ્ન—શ્રી સ્થુલિભદ્રજી મહારાજનો સ્વર્ગવાસ કર્મ જાથમાં થયો ?

ઉત્તર—વીર નિ. સં. ૨૧૫ માં શ્રીસ્થુલિભદ્રમહારાજ દેવતાઈ જાદિ પામ્યા એમ શ્રીપદાવધી વજેરેમાં જણાવ્યું છે. ૮૫.

૮૬ પ્રશ્ન—શ્રી સ્થુલિભદ્રજીના સ્વર્ગ પછી ક્યા ક્યા પદાર્થો વિચ્છેદ પામ્યા ?

ઉત્તર—શ્રીસ્થુલિભદ્રજીના સ્વર્ગવાસ પછી ૧ કલ્યાણપૂર્વ, આલ્યાવર્યપૂર્વ, ક્રિયાવિચાર, લોભનિદુષ્ટાર-આ એકલા ચાર પૂર્વો, ૨ વજ્રસપ્તભનારાય સંધયણ, ૩ જામ્યતુરસ સંસ્થાન, ૪ મહાપ્રાણધ્યાન આ ચારે પદાર્થો વિચ્છેદ પામ્યા એમ પદાવધી વજેરેમાં જણાવ્યું છે. ૮૬.

૮૭ પ્રશ્ન—દિવાળી પર્વની પ્રવૃત્તિ કર્મ રીતે ક્યારથી કર્મ ?

ઉત્તર—ચરમ તીર્થ કર શ્રીમહાવીરસ્વામી યુગવાની તિથિ પ્રમાણે આસોપદી અમાસે, અને જાતીય તિથિ પ્રમાણે કર્તિ-કવદી અમાસે રાત્રી ચાર પદી બાજી હતી ત્યારે, નિર્વાણ પડને પામ્યા, એટલે સિદ્ધ થયા. તે વખતે ૬ મસકડી, ને ૬ લેખકડી-૧૮ કાસલદેકના રાજાએ એકલા થયા હતા. તેમણે વિચાર્યું કે-આ ભરતજેનમાં પ્રણયી મહાવીરદેવ ભાવ દીપક હતા, તેમણે નિર્વાણપડને પામ્યા, તેથી આપણે ક્યવ દીપક કરવા જોઈએ. એમ વિચારી દીવા પ્રકટાવ્યા. ત્યારથી દિવાળીપર્વ પ્રવૃત્તિ. દિવાળીપર્વની આરાધના કરનાર અખ્ય જીવેએ, લોકો બનારે દિવાળી કરે, તે દિવસે દિવાળી કરી. એમ સ્વાતિનક્ષત્ર-અમા-ચરમકરિનો વિચાર કરવાની ભરતિયાત છે નહિ. એમ શ્રી માહાવિધિમાં જણાવેલા "શ્રીવીર-કામનિર્વાણ કર્મ લોકસુધૈરિદ્ધ" પાઠ્યું હકત્ય વિચારવાથી જણી સમાય છે. ૮૭.

૮૮ પ્રશ્ન—શ્રીસ્થુલિભદ્ર પર્વમાં શ્રી અમરતીપૂર્વનાં જો કોઈ કર્મ છે ?

ઉત્તર—૮૪૦૦૦ હજાર પદો જાણવાં, એમ શ્રી સમવાયામસૂત્રમાં જણાવ્યું છે. અહીં મતાંતર એ છે કે—શ્રી આચાર્યામનાં ૧૮૦૦૦ પદો જાણવાં. તે પછીના સૂત્રકૃતાંશાસ્ત્રિનાં પદો બમણાં બમણાં જાણવાં. એટલે, શ્રી સૂત્રકૃતાંશાસ્ત્રિનાં ૩૬૦૦૦ પદો, શ્રી સ્થાનામસૂત્રનાં ૭૨૦૦૦ પદો, શ્રી સમવાયામસૂત્રનાં ૧૪૪૦૦૦ પદો, શ્રી ભગવતીસૂત્રનાં-૨૮૮૦૦૦ પદો જાણવાં, એમ શ્રી નંદીસૂત્રમાં જણાવ્યું છે. ૮૮.

૮૯ પ્રશ્ન—તીર્થંકરદેવોનો જ-અભિષેક ઉદાહરિ દેવો એટલે પર્વત ઉપર કરે છે, તે વખતે જલાદિથી ભરેલા એક કરોડ સાઠ લાખ કલશોથી અભિષેક કરે છે—એમ શ્રી કલ્પકિરણાવલી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. આ સંખ્યા સમજવાનો ઉપાય શો ?

ઉત્તર—કલશોની ૬૧૦૦૦ સંખ્યાનો અભિષેકની ૨૫૦ સંખ્યાએ ગુણાકાર કરવાથી ૧૬૦૦૦૦૦૦ સંખ્યા આવે. કલશોની ૬૪૦૦૦ સંખ્યા લાવવાનો ઉપાય ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જાણવો—૧ સોનાના કળશો, ૨ રૂપાના કળશો, ૩ રત્નના કળશો, ૪ માટીના કલશો, ૫ સોનારૂપાના કળશો, ૬ સોનારત્નના કળશો, ૭ રૂપારત્નના કળશો, ૮ સોનું-રત્ન આ ત્રણેના કળશો, આ આઠ જાતિના કળશો અભિષેકમાં વપરાય છે. તે દરેક જાતિના આઠ આઠ હજાર કલશો જાણવા. તેથી આઠ હજારને આઠ ગુણતાં ૬૪૦૦૦ થાય. હવે ૨૫૦ અભિષેકની સંખ્યા આ રીતે જાણવી. શુવનપાતના ૨૦ ઇંદ્રો હોય છે, કારણ કે—દરેક નિકાયમાં દક્ષિણ એણિનો અને ઉત્તર એણિનો એકેક ઇંદ્ર હોય છે. એ જ પ્રમાણે અંતરના ૧૬ ઇંદ્રો અને વાયુઅંતરના ૧૬ ઇંદ્રો હોય છે. વૈમાનિકના બે બેદમાં કલ્પોપન બાર દેવલોકના ૧૦ ઇંદ્રો હોય છે. કારણ કે—હેમ્વા ચાર દેવલોક (આનત-પ્રાણત-આરણ્ય-અન્યુત)માં બબે દેવલોકે એકેક ઇંદ્ર હોય છે. એટલે નવમા-દસમા દેવલોકનો એક ઇંદ્ર અને અષ્ટીઆરમા-બારમા દેવલોકનો એક ઇંદ્ર તથા સદ્માતના આઠ દેવલોકના આઠ ઇંદ્ર. આ રીતે વૈમાનિકના ૧૦ ઇંદ્રો જાણવા. ૨૦+૩૨+૧૦=૬૨ ઇંદ્રોના ૬૨ અભિષેક થાય છે. તથા મનુષ્યલોકના ૧૩૨ સૂર્યચંદ્રોના ૧૩૨ અભિષેક અલગ અલગ થાય છે. જન્મદ્વીપના ૨ સૂર્ય ૨ ચંદ્રમાં, લઘુજસુદ્રના ૪ સૂર્ય ૪ ચંદ્રમાં, માતકો ખંડના ૧૨ સૂર્ય ૧૨ ચંદ્રમાં, કલોદધિ સમુદ્રના ૪૨ સૂર્ય ૪૨ ચંદ્રમાં—અલગ પ્રચરદ્વીપના ૭૨ સૂર્ય ૭૨ ચંદ્રમાં. આ રીતે ૨+૪+૧૨+૪૨+૭૨=૧૩૨ થાય. તથા અસુરકુંભારનિકાયની-દક્ષિણોત્તરદિકાની દસ ઇંદ્રાણીઓના દસ અભિષેક જાણવા, ને નામકુમારાદિ નવ નિકાયની બાર ઇંદ્રાણીઓના ૧૨ અભિષેક જાણવા. અંતરની ચાર ઇંદ્રાણીઓના ચાર અભિષેક, જ્યોતિષીની ચાર ઇંદ્રાણીઓના ચાર, પ્રથમના બે દેવલોક (સોમર્ષ-ઈશાન)ની સોલ ઇંદ્રાણીઓના ૧૬ અભિષેક જાણવા. આ રીતે ૧૬૪ ઇંદ્રોના અભિષેક, ને ૪૬ ઇંદ્રાણીઓના ૪૬ અભિષેક થાય. સામાનિક (ઇંદ્રની સરખી નદિવાળા) દેવોનો ૧ અભિષેક, ત્રાયંજિજ્ઞ (ગુરુસ્થાનીય) દેવોનો ૧ અભિષેક, ચાર લોકપાલ દેવોના ચાર અભિષેક, અર્ધાંતર-મધ્યમ-આલસજાના દેવોનો ૧ અભિષેક, સેન્યાધિપતિ દેવોનો ૧ અભિષેક તથા પ્રહીર્ણ દેવોનો ૧ અભિષેક—આ રીતે સામાનિકાદિ દેવોના ૧૦ અભિષેક જાણવા. ૧૬૪+૪૬+૧૦=૨૨૦ અભિષેક આ રીતે થાય છે. ૮૯.

૯૦ પ્રશ્ન—યૈત્ર માસની ઓળીના અને આસો માસની ઓળીના સદ્માતના ત્રણ દિવસોમાં કરેલો તપ કયા કયા તપમાં ગણી શકાય ને કયા કયા તપમાં ન ગણી શકાય ?

ઉત્તર—તે ત્રણ દિવસો મહા અસંજાપના એકસર છે, તેથી તેમાં કોઈ તપ

શહિદી વગેરે સંલગ્ન તપ તથા વર્ધમાન તપ વગેરેમાં મહાપ્રાણ, પશુ ઉપધાનાદિની આલોચના, વીસસ્થાનક તપમાં ન મહાપ્રાણ-એમ શ્રી સેનપ્રજ્ઞનાદિમાં જણાવ્યું છે. ૬૦.

૯૧ પ્રશ્ન—અનુધર્મ સંબંધી તથા દિવસનો તપ ક્યામાં મહાપ્રાણ ને ક્યામાં ન મહાપ્રાણ ?

ઉત્તર—શહિદી, સ્નાપનમંત્રી, આહમ, ચૌદક, મૌન અગ્નીઆરસ, વર્ધમાનતપ વગેરેમાં મહાપ્રાણ, પશુ વીસ સ્થાનક, ઉપધાનાદિની આલોચના, કર્મસંહતતપ વગેરેમાં ન મહાપ્રાણ. ૬૦.

૯૨ પ્રશ્ન—જે ભવ્ય છવોએ શહિદી વગેરે તપ ઉચ્ચર્વા હોય, અથવા ઉકળેલા પાણી પીવાનો નિયમ અથવા રાત્રિભોજનાદિ ન કરવાનો નિયમ મહત્ત્વ કયો હોય, તેઓ “આને બીજી તિથિ છે, પર્વ તિથિ નથી” આવા વિચારથી અથવા ગાદ માંદગી-વિસ્મરણાદિ કારણે તે પર્વ દિવસે ઉચ્ચર્વામાં તપ ન કરી શકે અથવા લીધેલો નિયમ ન માની શકે અથવા ભૂતપ્રવેશાદિ કારણે પરાધીન હોવાથી પ્રતાદિ કે નિયમપાલન ન કરી શકે, તો પ્રતનો કાંઈ કે નિયમનો કાંઈ શાપ કે નહિ ?

ઉત્તર—પ્રતાદિને મહત્ત્વ કરનારા અને કરાવનારા બંને જાણકાર હોય, અથવા મહત્ત્વ કરાવનાર યુરુમહારાજ વગેરે જાણકાર હોય, તો સ્વસ્થાતમાં યુરુમહારાજાદિની પાસે પ્રતાદિનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ વિધિવિધાન સાથે સમજી લે. યુરુમહારાજાદિ તેની યોગ્યતા પ્રમાણે દ્વ્યાદિનો વિચાર કરી તમામ યોગ્ય સૂચના કરીને જ પ્રતાદિ ઉચ્ચારાવે. તે પ્રમાણે પ્રતાદિની નિર્દોષ આરાધના જરૂર થઈ શકે છે. કેટલાએક ભવ્ય છવો પ્રભુપૂજાદિનો નિયમ મહત્ત્વ કહે છે, તેમણે જન્મ-મરણના સૂત્રાદિ કારણે અથવા આગાદ (આકરી) માંદગી આદિ કારણે જરૂર લગણા સમજી લેવી જોઈએ. અનુપયોગભાવ (સરતચૂક, સાવચેતી ન રાખવી તે)થી કે સહ-સાત્કારપણે અથવા ગીતાશોદિ મહાપુરુષોની આગાદિ લઈને ખાસ આગાદ કારણ ઉપરસ્થિત થતાં કે સંપૂર્ણ અસમાધિ હોય ત્યારે લીધેલ પ્રતાદિમાં કાંઈક રખણના (બૂઝ) શાપ, અથવા રાત્રિભોજનાદિ કારણે પ્રતાદિની આરાધનામાં કાંઈક ભૂલ થાય, તેનાથી પ્રતાદિનો કાંઈ થતો નથી. માટે જ ‘અનત્યજાભોજેષુ’ વગેરે આચારનો પાઠ પ્રતાદિ ઉચ્ચારાવતાં બોલાય છે, ને શ્રી યુરુમહારાજાદિ તે બધા પાઠ-આચારનો અર્થ પણ સમજાવે છે. અનુપયોગ વગેરે કારણે પ્રતાદિથી વિરુદ્ધ ભક્તિ વગેરે કદાચ થઈ જાય તો તે જ વખતે આધેલી ઝીજ મોહામાંથી કાઢી નાંખવી જોઈએ. આ રીતે બીજી પણ બૂલ તકાલ સુધારીને પ્રતાદિની પદ્ધતિ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એમ ન કરે, ને જાણી જોઈને તરત જ ગમે. ઉત્તરે તો પ્રતાદિનો કાંઈ જરૂર શાપ, એ વાત ન જ જાણવી જોઈએ. તથા ભૂતાદિ બંધારાદિનક વળગાડ વગેરે કારણે પદવચન હોય, ભારે જાદગીની સાધના ચૂકો જાય, તેપણુ પ્રતાદિનો કાંઈ થતો નથી ‘પ્રતાદિનો કાંઈ થયો’ એવી ખબર પડે કે તરત જ જાણ સુધારી લેવી, તેમાં જોરપ્રહરી કરવી જ નહિ. લે પછી તે દિવસે પ્રતાદિની પદ્ધતિ બળવવી, એમ જે જણાવ્યું તે, એણે પ્રતાદિથી વિરુદ્ધ ઝીજ બાપરી, પણ જગે ઉતારી નથી, તેને અંગે સમજવું. આખો કિસ્સો વીસે ગ્રંથ બાદ કાંઈ વાદ આવે કે આને લીધેલ પ્રતાદિની તિથિ લીધી, અથવા ભક્તિથી પહેલેથી જ એમ જણવામાં હોય કે ‘આને પર્વતિથિ નથી’, તો બીજે દિવસે લે તપ કરી આપવો, ને પ્રતાદિની પૂણીકૃતિ ક્યા બાદ-જે તપ જોડણ પ્રમાણનો કરવાનો હોય, તેમાં વધારે કરી આપવો. એમ નિર્માણને અંગે પણ સમજી લેવું. વિશેષ બીના બીજાકાંઈકિયે, પ્રતાપ-વાનવનિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૬૨. (ચાલુ)

મૌર્ય શાહીન સ્તૂપો અને શિલાલેખોના કર્તા કોણુ ?

-સમ્રાટ સંપ્રતિ કે મહારાજ અશોક ?

===== [ડૉ. ત્રિ. લ. શાહની માન્યતા સંબંધી વિચારણા] =====

લેખક : શ્રીયુત મંગળદાસ ત્રિકમદાસ ઝવેરી, વાણ.

“ શ્રી જૈન સત્ત્વ પ્રકાશ ”ના ક્રમાંક ૧૧૫ તથા ૧૧૬-એ બે અકામાં ડૉ. ત્રિ. લ. શાહે પ્રિયદર્શી સમ્રાટ અશોકની અનેક કૃતિઓને સમ્રાટ સંપ્રતિના નામ પર અધ્યાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, અને સમ્રાટ સંપ્રતિના રસોડામાં રાજ-માહાત્મી નિમિત્ત બે મોર અને એક હરણનું માંસ રંધાતું હતું આ જાતનો તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો છે. સાથેસાથ પ્રિયદર્શીની ઉપમા મહારાજ અશોકની નહીં પણ મહારાજ સંપ્રતિની હતી આ જાતના અભિપ્રાયને તેઓ વળગી રહ્યા છે, અને એમ કરીને તેઓ ઇતિહાસને અન્યાય કરી રહ્યા છે. આ માન્યતા “ શ્રી જૈન સત્ત્વ પ્રકાશ ”માં રજુ કરી જૈન જનતામાં સમ્રાટ સંપ્રતિ શું માંસહારી હતા ? આ જાતની ચંકાઓ તેમણે ઉત્પન્ન કરી છે. આનો જવાબ અમે નીચે મુજબ રજુ કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે ડૉ. શાહ શાસ્ત્રનિષ્ઠતાથી તેનો વિચાર કરી પોતાના નિષ્કેષોને ફરી તપાસી જોશે.

પ્રિયદર્શી ઉપમાધારક કોણુ ?

(૧) સીમોનના પાલી ભાષાના પ્રખર અભ્યાસી અને ઇતિહાસકાર મિ. ટરનર જણાવે છે કે-“ દીપવંશ નામના પ્રાચીન અને પ્રામાણિક બૌદ્ધ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટતાથી જણાવ્યું છે કે-“ પ્રિયદર્શન ” ઉપમાધારક મહારાજ અશોક જ છે કે જોઓ મૌર્યવંશસ્થાપક મહારાજ ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર હતા હતા.”

(૨) શાલાપુર પ્રાંતના ‘મરિક’ ગામમાંથી અશોકના બે ગોણુ શિલાલેખો મળ્યા આવ્યા છે જેમાંના એક શિલાલેખમાં ટરનર સાહેબના સંશોધનને પુરતી રીતે પ્રુટિ મળે છે.

(૩) “ અશોકચરિત્ર ” નામના ગ્રંથમાં ડૉ. ભાંડારકર જણાવે છે કે “ અમેને સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ છે કે માત્ર મહારાજ અશોક જ ‘પ્રિયદર્શિન’ ઉપમાને ધારણ કરનારા હતા.

(૪) આ મહારાજના શિલાલેખોમાં થણા ટેકાણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે- “ દેવાર્ણમિયો પ્રિયદર્શી રાજા પર્વ આહ ” (દેવાને લાડકો પ્રિયદર્શી રાજા આમ કહે છે). આ જાતના વાક્યથી અશોકની ધર્મહીનીઓની સરખાત વાચ્ય છે.

(૫) અશોકના (પોતાના) શિલાલેખોમાં જ્યાં જ્યાં સાલ આવે છે ત્યાં ત્યાં મહારાજ અશોક પોતાના રાજ્યાધિપત્યથી ચાંદી વર્ષોની અણગમતા અન્યાય છે.

(૬) મહારાજ અશોકનો રાજ્યકાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭૨ થી ૨૩૫ એટલે કે મ. નિ. સં. ૨૫૫ થી ૨૯૨ નો એટલે ૩૭ વર્ષનો આવે છે. જ્યારે સમ્રાટ સંપ્રતિનો જન્મકાળ મ. નિ. સં. ૨૭૦ માં થયો છે. તેમનો મ. નિ. સં. ૨૮૬ માં અવંતીના સામક તરીકે સંભાર લિપેક થયો છે, અને તે જ સમયે અવંતીમાં રહેતા આ રાજવીને મ. નિ. સં. ૨૮૭ માં ૧૭ વર્ષની જિમ્મી અસ્થામાં જ, જાતિસ્થરણુ જાનની પ્રાપ્તિ થયેલ છે. આ કથા અને મમ્મના પાટરી કુંવરની પદવી પ્રાપ્ત થાય છે (મ. નિ. સં. ૨૮૪). તેથી સમયમાં રહ્યા જ નથી. તે જ માટે મહારાજ અશોક કદાચ કાંઈ અવંતીમાં રહ્યા

નથી. અવંતીના આ રાજકુટુંબ અને મગધમાં વસતા આ રાજકુટુંબમાં રાજકારણના અંગે સખત આંતર કલક હતો.

મહારાજ સંપ્રતિએ મ. નિ. સં. ૨૮૭ માં તેમના પૂર્વ ભવના મહાન ઉપકારી સમર્થ યુગપ્રધાન આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ આચ' સુકસ્તિજ્ઞના પ્રતિભોધથી અને પોતાની માતા શરતલેવી કે જેઓ અવંતીના નગરશેઠની ધર્માત્મા પુત્રી હતી તેમની પ્રેરણાથી કનુજન્ય ત્રિશંનો સંધ આદિ અનેક ધર્મકાર્યો કરી જૈનધર્મને દીપાવ્યો હતો, અને મ. નિ. સં. ૩૨૨-૨૩ માં અવંતીમાં જ સ્વર્ગવાસી બન્યા હતા.

વળી મહારાજ સંપ્રતિનાં ધર્મકાર્યો મહારાજ અશોકની જેમ કીર્તિની જાહેરાતસર્મા કે દેખાવ પૂરતાં ન હતાં. એ ધર્મકાર્યો પાછળ “ કલ્પિતના મહાન કલ્પાકાંડ ”નું પ્રાયશ્ચિત્ત તેમને કરવાનું ન હતું તેમજ મગધના કારાચાર જેવો ઘોર પાપાચાર તેમના (સમ્રાટ સંપ્રતિના) હાથે થયો હતો જ નહિ કે તેમને જાહેરમાં ‘ પ્રિયદર્શી ’ કે ‘ દેવાસુપ્રિય ’ કહેવરાવી પોતાની અપકીર્તિને ઢાંકવાની હોય. મહારાજ અશોકે તો પાપના ઢાંકપીછાડા મારે જ અને જમત તેમને દાનવીર અને મહાન ધર્માત્મા કહે તેની ખાતર જ કીર્તિસ્તંભો ઊભા કર્યા હતા અને ધર્મલીપીઓ કાતરાવી હતી. જ્યારે મહારાજ સંપ્રતિએ જૈન રાજવી તરીકે અનેક જિનમંદિરો કે જિનબિંબો કરાવ્યા હતાં કાર્ત્ત પશુ સ્થળે પોતાનું નામ લખાવ્યું નથી. જે ભવબીરુ રાજવી જ્યાં પ્રાતઃકાળે નીચે નામ લખાવવામાં પશુ આધ મણુતા હતા ત્યાં કઈ રીતે સ્તૂપો અને શિલાલેખોના તેઓ કર્તા હોઈ શકે ?

પૂર્વકાલીન સેંકડો એવા મંથો અત્યારે વિષમ્બાન છે કે જેમાં કર્તાઓનાં નામ પશુ નથી. કીર્તિદાનને જૈનધર્મમાં ‘દશકુ’ ગણ્યું છે. જાનો ખુલાસો સમર્થ જૈનાચાર્યો પાસેથી મળી શકે એમ છે. ડૉ. શાહ આ સંગ્રહી કરી વિચાર કરે અને પત્રી નિર્ણય કરે કે સ્તૂપોના નિર્માતા કોણ હતા ?—મહારાજ અશોક કે મહારાજ સંપ્રતિ ?

મહારાજ સંપ્રતિ માંસાહારી હતા કે મહારાજ અશોક ?

મહારાજ અશોકના ચૌદ શિલાલેખોમાંથી તેમણે કાતરાવેલ પ્રથમ શિલાલેખમાં લખ્યું છે કે—“ હવે આ ધર્મસિધિ લખાઈ ત્યારે સુપાર્વે” તથા પ્રાણીઓ હણાતાં હતાં ‘ જે ઘોર, એક હરણ, પરંતુ એ હરણ નિશ્ચયિત હણાતું નહિ. ’ હવે પછીથી આ પ્રાણીઓને પશુ હણવામાં આવશે નહિ. ”

જુઓ ડૉ. માંડારકરકૃત ‘ અશોકચરિત ’નો ગુજરાતી અનુવાદ, પાનું ૧૬, પ્રગટ કરતાં ગુજરાત વર્તીકસુદર સોસાઈટી.

મહારાજ અશોકનો સ્વર્ગવાસ મ. નિ. સં. ૨૬૫ માં મગધ પાટલીપુત્રમાં થયો છે. યુગપ્રધાન આ આચ' સુકસ્તિજ્ઞનો સ્વર્ગવાસ મ. નિ. સં. ૨૬૧ માં મગધ ખાતે થયેલ છે. મહારાજ સંપ્રતિને જાતિરમરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મ. નિ. સં. ૨૮૭ માં. થઈ, ૨૬૫ સુધી મહારાજ અશોક વિષમ્બાન હતા. જ્યારે તેઓ યુસ્ત બોધધર્મી હતા ત્યારે મહારાજ સંપ્રતિ યુસ્ત જૈનધર્મી હતા. મહારાજ સંપ્રતિના હાથે, તેમને જાતિ-સ્મરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ, મહારાજ અશોકનાં વિષમ્બાનકાળ સુધીનાં ૭ વર્ષમાં, અનેક જૈનમંદિરો બંધાયાં અને અનેક ધર્મકાર્યો થયાં, તેમજ અનેક પ્રાણીઓ જૈનધર્મના અનુયાયી બન્યા. વળી જૈન ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત “ અહિંસા પરમો ધર્મ ” નો છે અને મહારાજ સંપ્રતિ ત્યાર

મતધારી રાજવી હતા, ત્યારે તેઓ પોતાના રસોડામાં આહાર માટે નિયમિત એ મેરનું જીરું એક હરણનું માંસ રંધાવતા હતા તે કેમ માની શકાય ? હું 'પ્રચ્છ' છું કે ડૉ. સાહ આનો ખુલાસો આપશે. જો આનો ખુલાસો તેઓ જાહેર ન પાડે તો પોતાના વિધાનમાં તેઓએ જૂથ કરી છે એમ કહી શકાય.

ડૉ. સાહને અમે ખાતરી આપીએ છીએ કે આ ચર્ચાને અમે ઠાઈ પણ રીતનું ખોટું સ્વરૂપ નહિ આપીએ. પરંતુ પ્રાચીન ઇતિહાસમાં કળગણનાના મતમેદના કારણે, ડૉ. સાહ જેવા ખતીવા સંશોધકને પણ કેવો ખોટો ખ્યાલ બંધાયો છે તેનું દર્શન કરાવવાની કળાથી જ આ લેખ લખ્યો છે, એટલું જણાવી આ લેખ પૂરા કરીએ છીએ.

શાસ્ત્ર-માહાત્મ્ય

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુરી)

(ગતાંથી પૂર્ણ)

આ જ વસ્તુમાટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં કહ્યું છે કે અગ્નિદેવિ કેવી નિરર્થક છે—

મત્સે માત્સે તુ જો બાલો, કુસ્સગ્ગેજ તુ મુંજવ ।

ન સો સવજ્ઞાયધમ્મસ્સ, કલ્લે અગ્ગર સોલ્લસિ ॥

બાવાર્થ—ઠાઈ અગ્નિની મુખ્ય (અગ્નિ તપસ્વી) મહિને મહિને દાબની અણી ઉપર રહે તેટલું જન ખાઈને ઉગ્ર તપ કરે તો પણ તે માંજુસ-અગ્નિ તપસ્વી ઉત્તમ પુરુષોએ ખતારેલા ઉત્તમ ધર્મના સોગમા ભાગને પણ ન પડે એ. અર્થાત્ ઠાઈ અગ્નિની અગ્રે તેવા આકર્ષ તપ કરે જાણે તે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે કહેલા ઉત્તમ ધર્મના સોગમા ભાગે પણ પહોંચતો નથી. શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે કહેલ આગા મુજબ તપ કરનારનું તપ જ મોક્ષદાયક છે, અને એ આગા બરાબર સમજવા માટે શાસ્ત્ર એ જ મુખ્ય સાધન છે.

આપણે એ તો જોયું કે શાસ્ત્ર ઉપર ભક્તિ-મહાન રાખવાથી એકાન્ત બાલ જ છે, પરંતુ આ ભક્તિ સફળ ત્યારે જ કહેવાય કે શાસ્ત્રના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરાય. આ માટે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી પોતાના શાસ્ત્રાદિકમાં કહે છે કે—

શાસ્ત્રોક્તાચારકર્તા જ શાસ્ત્રજઃ શાસ્ત્રદેશકઃ ।

શાસ્ત્રોક્તવૃત્ત મહાયોગી પ્રાપ્નોતિ પરમે વદમ્ ॥

શાસ્ત્રમાં કહેલ આચારનું પાલન કરનાર, શાસ્ત્રનો અણુનાર, શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કરનાર, શાસ્ત્રની અદ્વિતીય મહુચાળા એવા મહાયોગી પુરુષ પરમપદ-મોક્ષપદને પામે છે.

શાસ્ત્રના અણુકાર બન્યા, શાસ્ત્રપારમામી બન્યા, પણ જો તે પ્રમાણે આચરણ ન હોય તો શાસ્ત્ર એ શાસ્ત્ર માટે પણ એક સંસાર-ઉપાધિરૂપ છે તે જણાવતાં સરિપુરદર શ્રી હરિભદ્રચરિત્ર મહારાજ ચોમળનિદુમાં લખે છે કે—

“ચિદ્રાત્માઃ ફલં માન્યત્ સયોગાભ્યાસતઃ વરમ્ ।

તથા જ શાસ્ત્રસંસાર વક્તો વિમલકુસિમ્ભિઃ ॥

વિદ્વાન્—પાંડિત્યનું ફલ સમગ્ર ચોમળાભ્યાસ સિવાય બીજું નથી. અને જો ચોમળા ન હોય તો પંડિતો કહે છે કે એને માટે તો શાસ્ત્ર એક પ્રભાવનો સંસાર છે. અર્થાત્ શાસ્ત્ર અનીને મન વચન અને કાયાના ચોમળે સ-માર્થ-સમગ્ર માર્ગે લખે, એવી કિમ્મ કરે તે જ શાસ્ત્રના સંસાર પાર કરાવનાર બને છે. નહીં તો શું વેળાએ પણ કહે છે—

પુત્રવાતાવિસંસારઃ પુંસાં સમ્મૂહચેતસામ્ ।

વિદુર્ષાં શાસ્ત્રસંસારઃ સઘોગરહિતાત્મનામ્ ॥

શ્રુત પુરુષને પુત્ર, સ્ત્રી અદિ સંસાર જેમ બનત્રમચ્ચુતો હેતુ છે તેમ જો શાસ્ત્રજ્ઞનો આત્મા સમ્યક્ યોગથી રહિત છે તેને માટે તો શાસ્ત્ર પશુ સંસાર છે-નનત્રમચ્ચુતો હેતુ છે. અર્થાત્ મોહધુબ્ય પ્રાણીને જેમ સ્ત્રી, પુત્ર, ધરતાર, લક્ષ્મી ઉપર ખૂબ જ મમત્વ હોય છે; તેમ જો શાસ્ત્રજ્ઞો વિદ્યા અને સારો ઉપદેશ છે, તેનું જો તે પ્રાણી આચરણ ન હોય તો પેલા મૂઢત્રી માફક સત્ત્વ પશુ તેને માટે તો સંસાર-પરિબ્રમચ્ચુતો હેતુ બને છે.

આ જ વસ્તુ શ્રી જિનમદ્રમણિ ક્ષયાશ્રમણ વિશેષાવસ્થક આખ્યાય કહે છે કે—

સુચનાળમ્મિ વિ જીવો, વહંતો સો ન પાડળહ મોક્ષો ।

જો તવલંઝમમદ્દય, જોનો ન સદય લોહું છે ॥

તપ અને સંયમ રૂપ યોગને ન વહન કરી રાગો મુત્યાની છત્ર,-એકલા ક્રુતયાનમાં વર્તે તો છત્ર-મોક્ષ પામતો નથી. હજી આગળ પશુ એ જ મહત્ત્વા દર્શાવે છે—

જહ ક્ષેયલક્ષ્મિજ્ઞામમોઽવિ વાનિયમદ્દયલ્લિયં મુમ્મિ ।

વાપળ વિના પોમો ન સપદ મહુળલ્લં તરિહં ॥

તહ નાળલક્ષ્મિજ્ઞામમોઽવિ તિલિવલ્લિ ન પાડળહ ।

નિડળોઽવિ જીવપોમો, તવલંઝમમાદયલ્લિજ્ઞો ॥

સંસારસાગરામો ડચ્છુહ્લો મા પુળો નિજુલ્લેજ્ઞા ।

ચરણગુણવિવ્યહ્લો લુહ્લ સુલ્લપિ જાળંતો ॥

આવાચ—કુશળ ખસારીયાણું વચ્ચિહનું વહાણ અતુલ પવન વિના જેમ સમુદ્ર તરીને તેના ઇષ્ટ સ્થાને નથી પહોંચી શકતું, તેમ યાનશ્રી કુશળ ખસારી પુકત છત્ર રૂપ વહાણ તપ અને સંયમ રૂપ પવન સિવાય મોક્ષ ભૂમિએ-સિક્કિસ્થાને નથી પહોંચતું. હે મહાનુભાવ, મહાધુરશેલીએ માનવબળ પામી સંસારસાગરના કિનારે આબો છે તો ચરણ-કરણાદિ તપ સંયમાદિ ગુણ રહિત બનીને તેમાં—સંસાર સમુદ્રમાં—ફળ નહીં. તું ગમે તેવાં શાસ્ત્રો બાળ્યો હોઈય, ક્રુતયાની હોઈય, એથી એમ સમજતો હોઈય કે હું શાસ્ત્રને સંસાર તરી બઈય તો તું ભૂલે છે. કારણ કે પશુએ ક્રુતયાનીએ પ્રમાદને વશીભૂત થઈ ફૂળ્યા છે. માટે ક્રુતયાનીનું પ્રમંદ હોઈ, શાસ્ત્રાનુચારી અનુબાન, પ્રમંદિયા, તપ સંયમાદિનું આચરણ કરે, અપ્રમત્ત બની ચરણ-કરણાદિ ક્રિયામાં તત્પર બને, એથી તું બહાર તરી સકીશ

આખ્યાય—“ સંઝમકિરિયાવહિઓ, તત્ત્યેવ પુળો નિજુલ્લેજ્ઞા ”

સંયમ અને કિનારહિત છત્ર પુનઃ સંસારમાં ફૂળે છે. અર્થાત્ એકલો યાન-સંયમાદિ કિનારહિત યાન-સંસારસમુદ્રમાં ફૂળે છે.

આખ્યાય—“ સિક્કિરિવાપરિહિળો, લુહ્લ નાળો જહાડવાળી ”

સિક્કિનારહિત યાન પુરુષ પશુ અયાનીની માફક ફૂળે છે. નિમગ્ન નવથી તો કિનારહિત મહાયાનીને પશુ અયાની જ કહી છે. આખળ નિયુક્તિગર કહે છે—

સુલ્લપિ સુચમહીયં કિ કાલિંતી ચરણવિવ્યહ્લસલ્લ ।

એવંસલ્લ જહ પલિસા શીવલયલ્લહ્લસલ્લોલીવિ ॥

પશુ સાદું ક્રુત કપડો હોય—શાસ્ત્રપારમાની ચર્ચ ગમે હોય પશુ ચારિત્ર રહિતનું તે યાન અસંયમ જ બાળ્યું. કારણ કે તેના યાનનું જિને કંઈ ફળ લાગી. અધિગા આખળ લાખ્યો ક્રિડા દીવા કરો પશુ જેમ લાખ્યા છે તેમ ચારિત્ર રહિત અનુભવ ગમે તેટલું કપડો લેવા પશુ તેનું ફળ તેને ન હોવાથી તે કંઈ જ લાગતું નથી.

બાળ્યકાર તો કહે છે કે ચારિત્ર વિનાનું જ્ઞાન સર્વથા નિષ્ફલ જ છે એટલું જ નહીં, પણ પઠન, શુષ્કન, ચિંતનાદિ કષેશસ્વવાળું છે જેમ ગ્રંથજ્ઞાને ચંદનનો ભાર નિષ્ફલ વહન કરવાથી કલશ થાય છે તેમ ચારિત્રરહિત જ્ઞાનીનું જીવનનું કિયારહિત શાસ્ત્રજ્ઞાન કેવું છે તે માટે ખુદ નિર્બુદ્ધિતકાર પણ કહે છે.

“જઠા સ્વરો ચંદનમારવાહી, મારસ્સ માર્ગો ન હુ ચંદનસ્સ ।

પર્વં શ્વ નાણી ચરણેણ દીણો, નાણસ્સ માર્ગો ન હુ સોમગદ્ધ ॥”

જેમ ચંદનનો ભાર વહન કરનાર ગધેડો, તેના ભારનો ભાગીદાર છે, કિન્તુ ચંદનથી સુવાસનો ભાગી—ભાકતા નથી, તેમ ચારિત્ર રહિત એવો જ્ઞાની માત્ર જ્ઞાનનો ભાગી છે—જ્ઞાનસંપાદન કાર્યના કષ્ટનો ભાગી છે, પરંતુ સદ્ગતિ - સિદ્ધિ મતિનો ભાગી નથી થઈ શકેનો.

આ જ વસ્તુનું વિશેષ સમર્થન કરે છે—

“દુયં નાણં કિયાહીણં, દુયા અસાણમ્મો કિયા”

કિયા વિનાનું જ્ઞાન નિષ્ફલ છે, અને જ્ઞાન વિનાની કિયા નિષ્ફલ છે.

સંજોગસિદ્ધીય ફલં વર્ચતિ, ન હુ યગચ્ચક્રેણ રહો પયાદ ।

અંધો ય પંચુ ય ઘણે સમેચ્છા, તે સંપડતા નગરં પથિહા ॥

બાવાર્થ—જ્ઞાન-કિયાનો સંજોગ હોય તો જ શ્રી તીર્થેશ્વર ભગવાનેએ મોક્ષદશ કહ્યું છે. લોકમાં પણ જેપછે છીએ કે એક પેઢાથી રથ નથી ચાલી શકેતો, તેમજ બળતા વનમાં આંધળો ને પાંચળો એ ભેગા થવાથી પોતાના ઇષ્ટ સ્થાનમાં—નગરમાં પહોંચી શક્યા.

જ્ઞાન-કિયાદિની મહત્તા જુએ।—

માર્ગં પયાસયં સોદ્ધઓ તથો સંજમો ય ગુણિકરો ।

તિણ્દ પિ સમામોને, મોક્ષવો ઝિણસાસણે મણિમો ॥

જ્ઞાન પ્રકાશક છે, તપ શૈથિક છે, અને સંયમ યુક્તિ કરનાર છે. એ ત્રણેનો યોગ હોય તો જ જનસાક્ષનમાં મોક્ષ કહેવા છે.”

કિયા-સંયમ વિનાના જ્ઞાનને, બધે તે પ્રકાશક હોય છતાં ચે. અસહાય અને અસો-દિકરં વિશેષણ આપ્યું છે, માટે શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ સંયમ-શુદ્ધ કિયાપૂર્વકનું જ જાણ છે.

એટલા જ માટે મોક્ષમાર્ગ દર્શાવતાં વાચકવર્ગ શ્રી ઉમાસ્વામિજી મહારાજ કહે છે—

“સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ”

જ્ઞાનક્રિયાઓ મોક્ષ નેા પણ આ જ અર્થ છે,

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પણ કહે છે—

કિયાચિરહિતં દુસ્ત જ્ઞાનમાત્રમનર્થકમ્”

કિયારહિત જ્ઞાન અનર્થક—અસદૃશ છે—મોક્ષ ફલદાયક નથી.

કેવો જીવ પોતે તરે અને બીજને તારે તે માટે ઉપાધ્યાયજી કહે છે—

જ્ઞાની ક્રિયાપરઃ શાન્તો માહિતાત્મા ઝિતેન્દ્રિયઃ ।

સ્વયં તોર્ણો મવામ્મોષ્વેઃ પરાંસ્તારયિતું ક્ષમઃ ॥

સમ્યગ્જ્ઞાની, કિયામાં તત્પર, શાંતરવમાત્રી, ઉપશમાદિ વડે જેણે પોતાનો આત્મા આવિત કર્યો છે, તે હિન્દિય વિજયો એવો આત્મા પોતે સંસારશુદ્ધથી તરે છે, અને બીજા જીવને સંસારશુદ્ધનો પાર પમાડવા સમર્થ થાય છે. હજી આમજ વર્ણિ—

સ્વાનુકુલાં કિયાં કાલે જ્ઞાનપૂર્ણોપપેક્ષતે ।

પ્રવીપઃ સ્વપ્રકાશોપિ તૈલપૂર્ણાદિકં યથા ॥

જેમ દીપક રતત પ્રકાશક છે છતાં તેમાં તેલ પૂરવું, વાટ ઠીક કરવી તથે કિયાદી

જરૂર પડે છે તેમ જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ—પૂર્ણ જ્ઞાની પણ સ્વભાવાનુકૂલ—આત્માને અનુકૂલ ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. અર્થાત્ પૂર્ણ જ્ઞાનીને પણ સ્વભાવાનુકૂલ ક્રિયા કરવી પડે છે. (જ્ઞાનજ્ઞાર) મહોપાખ્યાયજી મહારાજ તો ત્યાં સુધી કહે છે કે—

પોત્વા જ્ઞાનામૃતં સુક્ષ્મં ક્રિયાસુરલતાફલમ્ ।

સામ્યતામ્બલમાસ્વાથ્ય સ્થિતિ યાન્તિ પરં મુખિઃ ॥

જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરીને, ક્રિયારૂપ કષ્ટવસ્થીના સ્વાદુ ફલનો આકાર કરીને, સમતારૂપી તણ્ણમનું આરવાદન કરીને મુનિ-સાધુ પરમ સ્થિતિને પામે છે, અર્થાત્ પરમ જ્ઞાન, શુદ્ધ ક્રિયા અને સમતાના બધે સાધુપુરુષો પરમપદને પામે છે.

મહાનૃ નૈવાયિક, પ્રભાવક, આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજ પોતાના સન્મતિ-તર્કમાં કિયારહિત જ્ઞાનથી અને જ્ઞાનરહિત ક્રિયાની અનુપયોગિતા બતાવતાં કહે છે—

જાણં કિરિયારહિયં કિરિયામેતં ચ શો વિ વર્જતા ।

અસમસ્થા હાપડં જન્મ-મરણલુક્ષમામાઈ ॥

ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન, જ્ઞાનથન્ય ક્રિયા આ બન્ને એકાન્તવાદ હોવાથી જન્મ-મૃત્યુના દુઃખથી નિર્મંયપણું અપાવવા સમર્થ નથી.

આ જ વસ્તુનું શ્રી કૃતરાખ્યન સૂત્રમાં આ રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે.—

“ નાણસ્ત સમ્યક્સ પગાલજાય, અજ્ઞાનમોહસ્ત વિવલજાય ।

રાગસ્ત શોસસ્ત ય સંસર્પણં, પગલ્લસોક્ષણં સમુલ્લેહ મોક્ષણં ॥ ”

સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનને નિર્મલ કરવાથી, અજ્ઞાન અને મોહ અમલનો ત્યાગ કરવાથી, રાગ અને દેવનો અંપૂર્ણ ક્ષય કરવાથી, એકાંતિક મોક્ષમુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કેવલચંદ્રાર : સુદ વાચકે આ લેખ વાંચી સમજી રહ્યા હશે કે શાસ્ત્ર-અભ્યાસની સાથે શાસ્ત્ર પ્રમાણે શુદ્ધ ક્રિયા કરવી, શાસ્ત્ર પ્રમાણે સદાચારી થવું અને શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચારા ચોમનિષ્ઠ બનવું એ પણ એટલું જ આવશ્યક છે. જ્ઞાન, તપ અને અર્ચન મોક્ષરથકારક છે. જ્ઞાન વસ્તુ સ્વરૂપ બતાવે છે, સન્માર્ગ બતાવે છે, તપ કર્મ પુનને બાળાને ભરમ કરે છે અને કર્મજન આસનદાર બંધ કરે છે જેથી બધા પ્રાણીને મોક્ષદાર નક્કી ખુશી બન્ય છે.

એવે શાસ્ત્રનું મહત્ત્વ વર્ણવી લેખ પૂરો કરું છું—

તત્ત્વનિયમનાજનકલ્પ આરહો કેવલકી અમિયનાની ।

તો મુચ્ચ નાજલુક્ષ્મ, મલિયજનલિલોહજનદ્વાપ ॥

તં કુલિમવળ પલેજ ગજહરા ગિજિહ્વં તિરલ્લસેલં ।

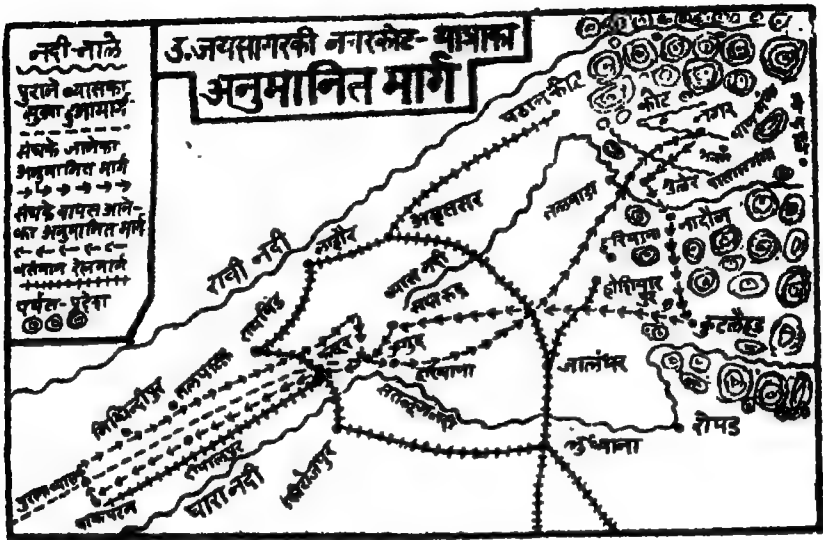
તિત્થયરમાસિવાઈ નંચંતિ તત્ત્વો પલ્લવજ્ઞા ॥

તપ, નિષ્કર્મ અને જ્ઞાનરૂપી વૃક્ષ પર આરહ કયેલા અનન્ત જ્ઞાની કેવલકી મહારાજ— શ્રી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી શ્રી તીર્થંકર ભગવંત બધા જનોના બોધ માટે તે વૃક્ષપરથી જ્ઞાનરૂપી પ્રુષ્ણી વૃષ્ટિ કરે છે. તે જ્ઞાનરૂપ પ્રુષ્ણને શ્રી મણુધર ભગવંતો કુલિરૂપી પટમાં મલ્લ કરીને, શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ કહેલ વચનોને પ્રવચન માટે કહે છે. અર્થાત્ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ પ્રપ્રેક્ષ, શ્રી મણુધર મહારાજોએ પ્રુષેક્ષ એવું નિત્યપ્રવચન છે. તેના ઉપર આદર ભક્તિ અને મહા રાખી, એ નિત્યપ્રવચનના ઉપદેશનુસાર જે બધા પ્રાણી પોતાનું જીવન બનાવશે તેનું જરૂર કષ્ટાણુ હશે, તે પ્રાણી મોક્ષરથ પામશે. (સંપૂર્ણ)

जैन-इतिहासमें कांगड़ा

लेखक:—डा. बनारसीदासजी जैन, लाहौर

(क्रमांक ११७ से शुरु : गतांसे क्रमशः इस अंकमें सम्पूर्ण)

अब अनेक पहाड़ों, नदियों और जंगलोंको पीछे छोड़ता हुआ संघ गोपाबलपुर^{१३} तीर्थमें आ पहुंचा। यहाँ विरिराजके बनवाये शक्तिनाथके मंदिरके दर्शन किये। पांच दिन वहाँ रह कर संघ विपाशा नदीके किनारे पर बसे हुए नन्दवनपुर^{१४} (नदौन)में आया। वहाँ महावीर भगवान्‌के भव्य मंदिरके दर्शन किये। नन्दवनपुरसे संघ कोटिलग्राम^{१५} आया और पार्वनाथकी यात्रा की। वहाँसे कूच करके पर्वतोंके सिलसिलोंको लांघ कर कोठीपुर

११. गोपाचलपुर आजकलका गुनेर है जो कांगड़ेसे आठ-दस मील दक्षिणमें है। इसका पुराना नाम ग्वालियर था, क्योंकि एक गोवालियेसे निर्बिष्ट भूमि पर इसे हरिचन्दने स. १४६१ में बसाया था।

३४. नन्दवनपुर आज-कलका नादीन है। यह इससे कावे तट पर स्थित है। कामदेवी २० मील दक्षिणको है। गुहिर इसके रास्तेमें पड़ता है। राजा संसारचन्द्रको यह स्थान बड़ा प्रिय था। यहां उसने एक सुन्दर बाग लगवाया था। किसी समय यह स्थान बड़ी रौनक पर था। लोगोंमें कहावत है—आयेका नादीन, जायेगा दीन।

३५. कोटिलक आधुनिक रूप कोटला है। इसका अर्थ है छोटा कोट या किला। यह बहुतसे स्थान हैं। कभी एक कोटकेसे दूसरे कोटकेसे प्रयत्न करनेके लिये उसके सामने एक खाँच जोड़ दिया जाता है। जैसे मांझेर कोटला, कोटला पठाना।

नगर^{१६} में आया और वहां महावीर भगवान् के दर्शन किये । इस नगरमें प्रायःकोई संन्यास बहुत ही इस लिये संघ वहां दस दिन ठहरा ।

भारहवें दिन चलकर कुछ दिन बाद संघ सप्तहृद^{१७} नामक बड़े प्रवाहवाले जलशयके पास पहुंचा । यहांसे संघ चालीस कोसका जलमार्ग नावों द्वारा पूर्ण करके देवपाळपुर पत्तनमें वापिस आगया । यहां दस दिन तक आनन्दपूर्वक ठहर कर फरीदपुरकी ओर चक पड़ा ।

पाळक देखने हैं कि वर्तमान अवशेष और विज्ञप्तित्रिवेणिका वर्णन एक दूसरेका कैसा समर्थन करते हैं ।

वर्तमान अवशेष

१. किलेमें अम्बिका देवीके मंदिरके पास दो छोटे २ जैन मंदिर । एकमें आदिनाथकी प्रतिमा जिम पर सं. १५२३ का लेख है ।
२. नगरमें इन्द्रेस्वरके मंदिरके मंडपमें दो जिनप्रतिमायें, एक पर पुराना लेख ।

विज्ञप्तित्रिवेणि

१. किलेमें आदिनाथ भगवान् का बड़ा भव्य मंदिर । पासमें शासनदेवी अम्बिकाकी मूर्ति ।
२. नगरमें तीन मंदिर ।
  १. क्षीमसिंहनिर्मित शान्तिनाथ मंदिर
  २. राजा रूपचंदनिर्मित महावीरमंदिर ।
  ३. आदिनाथका मंदिर ।

इनके अतिरिक्त यात्रासंघने त्रिगर्तदेशके चार और मंदिरोंके दर्शन किये—१. गोपाचल-पुर, २. नन्दवनपुर, ३. कोटिलग्राम और ४. कोठीपुर । इन सबको मिलाकर त्रिगर्तकी पंचतीर्थी कहना चाहिये ।

बाद रसना चाहिये कि कांगड़ा केवल श्वेताम्बर तीर्थ नहीं था । जैसा कि कनिष्क साहिबने लिखा है, यहांके दीवान दिगम्बर जैन थे । इस लिये यहां पर दिगम्बर मंदिर भी अवश्य बने होंगे जिनके अवशेष सावधानीसे खोज करने पर मिल सकेंगे, यदि वे भूकंपादिसे सर्वथा नष्ट न हो चुके हों ।

विज्ञप्तित्रिवेणिमें यह नहीं बतलाया कि संघ किस दिन यात्राके लिये फरीदपुरसे निकला,

यहां कोटिलग्रामसे या तो कुटलैहड़ तक तात्पर्य है जो नारनोदे २० मील दक्षिणको है, या कोटलसुख तात्पर्य है जो नूरपुरके पास है । यदि कुटलैहड़ है तो संघ दोमाबमें हो कर हो बसछ पर आगया होगा, और यदि कोटलसे तात्पर्य है तो संघ नूरपुर, पठानकोटके रास्ते काफिर आया होगा ।

३६. कोठीपुरनगरका निर्णय नहीं हो सका । कोठी या कोटी नामके एक-दो स्थान अब भी मिलते हैं । यह नगर पर्वतोंके मध्यमें था और वहाँ प्रायःकोई बड़ी नदी बसती थी । (वर्तमान-जैन-ग्रन्थोंमें नामान्वित-आदिनाथ-मंदिर ।)

३७. बसछ । यह स्थान अक्सर केदारि दीपावलीसे ४० कोस (६५-६५ मील) दूरी पर है । यह स्थान अक्सर केदारि दीपावलीसे ४० कोस (६५-६५ मील) दूरी पर है ।

और यात्रा करके किस दिन वहां वापिस आया। तथापि इसमें दो तिथियोंका निर्देश है जिनके आधार पर यात्रा-समयका अनुमान किया जा सकता है। इनमेंसे एक तिथि है वैशाख शुदि ११ (माघवर्मास भवैकान्तशीवासरे। पृ. ३५) ३८। उस दिन हिरियाणा में जो शायद आज-कलक हरीके पत्तनके पास आ और जहां चार देशोंकी सीमायें मिलती थीं, भारी जल्ला किया गया। ३९ वहां वर्षाके कारण संघको पांच दिन रुकना पड़ा। अतः हिरियाणासे यात्रीगण ज्येष्ठ वदि १-२ (गुजराती वैशाख वदि १-२) को आगे चले होंगे। हिरियाणासे कांगडा १२५ मीलके लगभग है। १०-१२ मील प्रतिदिन हिंसावसे वह मार्ग १०-१२ दिनमें तय हुआ होगा। कांगडेमें संघ ज्येष्ठ शुदि ५ को पहुंचा। रास्तेमें ५-७ दिन और कहीं ठहर गया होगा। कांगडेमें १० दिन ठहर कर आपाद वदि १ (गुजराती ज्येष्ठ वदि १) को वापिस हुआ। वापिसीका मार्ग पहले रास्तेसे काफी भिन्न प्रतीत होता है। आपाद शुदि १४ को चातुर्मास प्रारम्भ हो जाता है, अतः संघ २० दिनमें स्तरुत तक आ गया होगा। वहांसे दो-तीन दिनमें नावों द्वारा दीपाळपुर वापिस आकर ५-७ रोज दीपाळपुरमें ठहर कर आपाद शुदि १३-१४ तक फरीदपुर वापिस आ गया होगा। इस प्रकार हमारा अनुमान है कि संघ फरीदपुरसे वैशाख शुदि १ या उससे दो-चार रोज आगे पीछे चला होगा और आपाद शुदि १३-१४ को वापिस आ गया होगा। कुछ बड़ाई मास, या दो चार दिन न्यूनाधिक, यात्रामें लगे।

विज्ञप्तित्रिवेणिकी अपनी प्रस्तावनामें पृ. ९५ पर श्रीमान् जिनविजयजी लिखते हैं—

१८. अपनी प्रस्तावनामें श्रीमान् जिनविजयजी माघसे चैत्र मास लेते हैं, लेकिन कोषोंमें वैशाख दिया है। जैसे—

वैशाखे माघको राखो.....। अगरकोष, ४। १६।

वैशाखे राखमाधवौ। हेमचन्द्रकृत अभिधानचिन्तामणि, २। ६७।

चैत्र माननेसे हिरियाणासे कांगडा तक ५० दिन लगते हैं, लेकिन वापिसी पर कांगडेसे फरीदपुर तक आनेमें एक माससे अधिक नहीं लगता, क्योंकि कांगडेसे ज्येष्ठ पूर्णिमाके अगले दिन चले पड़ते हैं और चातुर्मास प्रारम्भ होनेसे पहले फरीदपुर आ जाते हैं। बीचमें कस दिन कोटीपुर और कुछ दीपाळपुर भी ठहरते हैं। अगर जानेमें दो मास लगे, तो वापिसीमें केवल १५ दिन कम्मा संभव नहीं।

१९. हिरियाणाको हरीकेपत्तनके निकट माननेमें यह आपत्ति है कि विज्ञप्तित्रिवेणिके अनुसार हिरियाणासे आगे पहाड़ी रास्ता था।

तत्र (हिरियाणा स्थाने) महावतमिता नाक्षरा अवस्थानयवैद्यक कथाः। जय सप्तदशवर्षत-
शुभं सह संवेनोत्सृजयितुं यथावत् प्रवृत्तः पृ. ३६। लेकिन हरीकेपत्तनसे मीलों तक वैश्वनी रास्ता है। जलवत्त हांशिहारपुरके निकटवर्ती हरियाणा स्थानसे पूर्वतयरेक शुरू हो जाता है लेकिन वहां चार देशोंकी सीमायें नहीं मिलतीं।

“ क्या ही अच्छा हो यदि इस नामशेष तीर्थका फिर पुनरुद्धार किया जाय । वंजान और मध्य प्राप्तके जैन समुदायका कर्तव्य है कि वह अपने निकटके इस महातीर्थका उद्धार करे ।” श्रीमान् जिनविजयजीके इन वचनोंसे प्रेरित होकर वंजावमें आचार्य श्रीमद् विजयबल्लभसूरिजीने इस तीर्थके पुनरुद्धारका प्रयत्न किया । सं. १९९७ में स्वयं आचार्य महाराजने धरणी-सर्वदिके परिषद्को सहेते हुए बड़े उत्साहके साथ इस अन्य तीर्थ की यात्राकी, परंतु खेद है कि सरकारने आचार्यश्रीकी साथ पूरी नहीं होने दी । अभी कुछ नहीं बिगड़ा । यदि श्वेतम्बर और दिगम्बर दोनों मिलकर उद्यम करें, तो आशा है कि उन्हें सफलता प्राप्त हो । सबसे पहले दोनों संप्रदायोंकी एक साझी कमेटी बनाई जाय जो इस रमणीय प्रदेशका अच्छी तरह निरीक्षण करे और आपसमें अपने २ तीर्थका निर्णय करके गर्भमिटसे लिखा पढी करे ।

जैन विद्या भवन, ज्ञाननगर, लाहौर.

(सम्पूर्ण)

अष्टमहा कृष्णा ८, सं. २००१.

परिशिष्ट

१. आदिनाथ भगवान्की मूर्तिके नीचेका लेख । डा. ब्रून्डर इसे पार्श्वनाथकी मूर्तिके लेख कहते हैं (*Epigraphia Indica* Vol. I p. 120) । यह लेख कामरूप शहरमें इन्द्रेस्वरके मन्दिरमें आदिनाथकी गद्दी पर खुदा है । इसमें आठ पंक्तियां हैं । वहाँके लोग इस मूर्तिको भैरवकी मूर्ति समझकर इसकी तेल और सिंघूरसे पूजा करते हैं । तेल और सिंघूरका इस पर इतना दल चढ़ गया है कि लेखके कई अक्षर क्लिप्त मलमल पड़ गये हैं । अंतिम पंक्ति तो टूट ही गई है । इसके अक्षर शारदा लिपिके हैं । इसमें सं. ३० दिया है जो सप्तर्षि या लौकिक संवत् है । इसमें शताब्दियां छोड़ दी जाती हैं । इस लिये शताब्दीका निर्णय नहीं किया जा सकता, संभवतः नवमी शताब्दीका होगा ।

लेख

(१) ओम् संवत् ३० गच्छे राजकुले सूरिमूद-

(२) भयचंद्रमाः [१] तच्छिष्योमलचंद्राण्य [स्त]-

(३) त्पदांभोज बद्धपदः [१] सिद्धराजस्ततः ब्रह्मः

(४) ब्रह्मराजनि [च] ब्रह्मः । स्नेहि गृहीहणी [त]-

(५) एव] पा-धर्म-वायिनी । अंजनिदां सुतो

(६) [तत्त्व] [जैन] धर्मच (५) रामजी । ज्येष्ठ कृष्ण

(७) [ध]। [ता] कनिष्ठः कुमारमिधः । प्रतिमंयं [व]

(८) .....जिना.....? .....नुज्ञया । कारिता.....॥

अनुवाद

औम् । सं. ३० में राजकुल गच्छमें अभयचन्द्रमूर्ति हुए। उनके शिष्य अमलचन्द्र थे। उनके चरणकमलोंके समर समान सिद्धगङ्गा हुआ। उनके बाद ढङ्ग, और ढङ्गसे चङ्ग उत्पन्न हुआ। उसकी आर्या रन्हा थी जं (पार्ष्व ?) धर्मको मानने वाली थी। उसके जैन धर्ममें तमपर दो पुत्र हुए—बड़ा कुण्डलक, और छोटा कुमार।.....की आज्ञासे यह प्रतिमा बनाई गई है।

नोट

लेखमें आया 'गच्छ' शब्द कह रहा है कि अभयचन्द्रमूर्ति ज्वेताम्बर थे। जैन न्यायके सुप्रसिद्ध ग्रन्थ 'सम्मतितर्क' पर टीका करनेवाले तर्कप्रधानन अभयदेवमूर्ति राजगच्छके ही थे। कदाचित् ये ही इस लेखके अभयचन्द्रमूर्ति हों।

२. कीरप्राममें बैजनाथ—मंदिरका जैन लेख भगवान् महावीरकी प्रतिमाकी गद्दीके तीन तरफ खुदा हुआ है। यह अब तक साफ २ पढ़ा जाता है। इसको केवल दो पंक्तियाँ हैं। इसमें बतलाया है कि दोल्हण और आल्हण नामके दो बनियोने कीरप्राममें महावीरका मंदिर बनवाकर यह प्रतिमा स्थापित की थी। ये दोनों भाई ब्रह्मचर्यगोत्रके गुजराती बनिये थे। यह गोत्र पंजाबमें नहीं मिलता, गुजरातमें अब तक विद्यमान है।

लेख

औ संवत् १२९६ वर्षे फागुण वदि ५ रवौ कीरप्रामे ब्रह्मचर्यगोत्रेत्पन्न व्यव० मान्-पुत्रान्यां व्यव० दोल्हणआल्हणान्यां स्वकांति श्रीमन्महावीरदेवचैत्ये ॥

श्रीमहावीर जिनमूल बिंभं आरम अयो[र्वि] कारितं । प्रतिष्ठितं च श्रीजिनवल्लभसूरिसंता-नीमरुद्रपल्लीय श्रीमद्भगवदेवसूरिचिन्त्यैः श्रीदेवमूर्तिमिः ॥

अनुवाद

औ सं. १२९६ में फागुन वदि ५ गविवारके दिन कीरप्राममें ब्रह्मचर्यगोत्रीय व्यवहारी मान्के पुत्र व्यवहारी दोल्हण और आल्हणने अपने बनवाये श्रीमहावीर भगवान्के मंदिरमें महावीरकी मूल प्रतिमा अपने पुण्यार्थ बनवाई। इसको प्रतिष्ठा जिनवल्लभसूरिसन्तानीय रुद्रपल्लीय अभयदेवके शिष्य भट्टसूरिने कराई।

વિ. સં. ૧૫૪૨ માં લખાયેલ દેવદ્રવ્ય-પરિહાર ચૌપાઈ

સંપાદક તથા સંપાદક—પૂજ્ય યુનિમહારાજ શ્રી કાંતિસાગરજી સાહિત્યલેખક.

નીચે આપવામાં આવેલ ચૌપાઈના રચના-સમયનો કવિએ સ્પષ્ટ નિર્દેશ નથી કર્યો, તે ખસેલે વસ્તુઓ એના રચના-સમય બેંગલુરુ પ્રદેશ પાડે છે : એક-કેટલી જગ્યાએ કહીમાં જણાવ્યા મુજબ શ્રી સોમસુંદરચરિત્રની કૃપાથી આ કવિના રચનાનું કારણ છે તે ઉપરથી માલુમ પડે છે કે આ કવિતાના રચયિતા થા તે શ્રી સોમસુંદરચરિત્રના ચિત્ર હશે થા એમની આજ્ઞામાં રહેનાર હશે. બીજું કવિતાના છેડે પુણિષ્ઠમાં જણાવ્યા મુજબ આ કવિ સં. ૧૫૪૨ માં લખવામાં આવી, તેથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે એની રચના સં. ૧૫૪૨ પહેલાં થઈ હશે જ.

કવિતાનું કુખ્ય વસ્તુ ધાર્મિક દોષા છતાં સાધારણ હિંદુઓ અને ખાસ કરીને પ્રાચીન યુગની કે અપભ્રંશના અભ્યાસીને ઉપરોચી છે, તેથી અહીં પ્રગટ કરી છે.

૧. નસુલુકે પ્રાણે જિજ્ઞુસર અમતિ, તિમ કરિયી જિમ આતમ સમતિ ૧
 તિમ કરિવઈ જિમ નવિ છીપીષ, ચિરમલિષિ નિરમલ છીપીષ ॥ ૧ ॥
 જિજ્ઞુસવિ આપલ અનુ સંસાર, એકાદ કુલિ લામપ અવતાર ૧
 નરમતથી મતિએઅણ બદ, તકે ટાલેઅણે જિજ્ઞુસવિ સદ ॥ ૨ ॥
 આઠ પગારી પૂજા કરકે, વલતકે કાંઈ રામે ધરકે ૧
 કરે એટી ભાવકે ભાવના, ગુણ માકે પરમેશ્વરતણા ॥ ૩ ॥
 જિમ તુગિણિ બીઅગુલ ભારસકે, દેવતણુકે દ્રવિ બલે કલિકે ૧
 દેવલિ કલિકે નિર તું બલિ, વાવરતાં થરિ ચોટી કલિ ॥ ૪ ॥
 સલિ કલિ થી બોલન કરી, ચોટકે માકે વિષ આહરી ૧
 તે પાઈ અધિકેકે બલિ, તિણિ કારણે એ કીજા કલિકે ॥ ૫ ॥
 ગુરુ વંદકે દેવપૂજા કરકે, દેવતણુકે કાંઈ રામિ ધરકે ૧
 આતમસુલિ બકે કીજા સાર, તકે ચામીઅઈ એખડુવાર ॥ ૬ ॥
 ને જિણુ સિરિ દિષ એક જ દુષ, તેક તણુકે કુણ કલિકાલ મલ ૧
 પાંચ દુષ મનિ સુધકે લાકે, કુમરપાલ યુગરધરરાકે ॥ ૭ ॥
 જિમ એકલિ તિમ વલતકે એક, દેવતણુકે ઉપજાવ કાલ ૧
 દેવલનાથી કલુષરિ કલકે, સાતે નરમે તે કુખ કલકે ॥ ૮ ॥
 ને નર નિરમલ કરકે વિવેક, નવિ છીપા એકલીકે એક ૧
 થરિ પર થરિ સિરિ ચોટલ વલકે, દેવતણુકે દ્રવિ નવિ વિવરકે ॥ ૯ ॥
 એકિ એક માંડલ વિવસાકે, જોવાળા તે વીટકે વાકે ૧
 પાંચ પગ આપનાં રલકે, જિજ્ઞુસર પિતા અમરકે કલકે ॥ ૧૦ ॥
 થરિ વલુસેથી ચેતારવે, જાલસ દેવકે થા કરિકે દેરિ ૧
 દૂતાં કાલે એકલિ જામતિ, વેચીઅઈ ન થરિ કુલ સલિ ॥ ૧૧ ॥

લઘુક કષ્ટ વડનક વિસ્તાર, દેવતકુલે મનુષ્યે વ્યવહાર ।	
કાઠી મેલક' જલ લિપ' વહી, જિજ્ઞુસ દ્રવિ ધમ મનુષ્યે સહી ॥૧૨॥	
એકિ જિજ્ઞુસ'દિરિ પહિરક' માતુ, પામક' સુકખ અનંતક કાલ ।	
તિજિ દેવક' બદ્ધ દિલુ જે મમક', તે મૂઢા પોતક' નૈમમક' ॥૧૩॥	
જલ કાઠીક તકે લખ વેગીક, નહોં તકે મનિ આવન બારીક ।	
અવર હંઝારક એહજિ દાખીક, આજ્ઞાપકે નિરમલ રાખીક ॥૧૪॥	
માદક માણસિ દિલ પ્રપ્ત વરક, કાઈ જિજ્ઞુસ લેખક કરક ।	
કાઈ મેલકે યાનક બણી, કાઈ આપકે સુદાસિણી ॥૧૫॥	
માણસ મરતક બહુ બહુ રોક', તમ નામિ દેહરક બલિ ઠોક ।	
તેક તણુકે દિવ વિસ્તર જોક, ઇચ્છિપરિ દેહરક દ્રવિ વિષ કોક ॥૧૬॥	
મેલક' દલ ખારિક ખજૂર, મેલક' જાલકાં બરી કપૂર ।	
નાલિકેર આંખાની સાખ, મેલક' કેથાં કિસિમિસિ દાખ ॥૧૭॥	
નારિય વરસોલાં સેલકી, ખસ ખસ તિલ ધાણી સખકી ।	
દલ કાઠાં વણસવતીતણાં, કપરી કાલાં જાંબુ ધણાં ॥૧૮॥	
કરણાં ખડખૂં ચીખડાં, રાખણ કરમક કોઠીખડાં ।	
ખીજીરોં ટીડક લીંબૂઆં, દલ ઢોપાં ઠીસક' જૂજૂઆં ॥૧૯॥	
શિવંજ એલકી દેવકીક કાલ, કરક' સદલ નિવ દાહિણુ કાલ ।	
કૂચીક અણીઆલાં પાન, બહુ વણસક દલ કોરાં પાન ॥૨૦॥	
મુંખ મુલા તુઝરિ મસરિ, દિમલા કરક' અતિ આણકે પૂરિ ।	
આપ મહ જવ સાઠી સમિ, બીની બલી ચિણુલી દાલિ ॥૨૧॥	
બહુ મેલે કાઈ તંદુલ ધણા, મેરુ બરાવકે સોદામણા ।	
કાંમ કુલત્ય અધિકેરી બલિ, અનક જિલે વરનક' તે આલિ ॥૨૨॥	
હવ નિમુણુક સાલણાં વિવેક, નાનાવિધ જે કાઈ જાનેક ।	
પાપક વહીં નિ કોરાં વડા, સાલેવડ પૂડા ખારડા ॥૨૩॥	
ટીંડુરોં તીરક' ચીખડાં, રચનાં ઠીસક' અતિ રખડાં ।	
માઠા લાડ મરકી સેવ, બજીઆં ખાખં આણુ હેવ ॥૨૪॥	
સેવ સુકાલી નહ લાવસી, ઢોલ પામિણુ હરવિં હસી ।	
ખીર ખાંડ લી બરીક લાલ, સોહક પૂજા લાગી સુવિસાલ ॥૨૫॥	
એકિ કપૂઆરી કાતક સૂત, તે રાખક નીચ ધરતું સૂત ।	
પેટ વંચી દિપ પહિરામણી, ધન પામિણુ તે ચિદિયામણી ॥૨૬॥	
જામર ચમર સોનાના હંડ, જોરસ ડેસર સૂઝડિ ખંડ ।	
પોલીઆં સાવટૂં અતિ પણાં, જિજ્ઞુસ નિરમલ અમલકણાં ॥૨૭॥	

એક મેલકપં એકિ લેઈ ખાઈ, તે માણસ અવતરીઆં કાઈ ।
 કપ તસ મોકડપં જડિઈં કપાલ, કપ છનિસિપં ધણુરકે કાલ ॥૨૮॥
 જિણુ દ્રવિ ખાઈં સુખ વાંછંતિ, ને નર જુલા રાનિ બચંતિ ।
 વહારપં તે સિવસુખ લકપં, કેવલનાણી ધણુપરિ કકપં ॥૨૯॥
 ખાઈં પીઈં પહિરપં વિલસંતિ, કીરતિ વાંછપં દાન દીઅંતિ ।
 નમણુ વિદ્યુલા સેવપં રાન, તે મૂઠા સિરિસાનન કાન ॥૩૦॥
 તરુઅરિ ભીતરિ લાગપ ધણુકે, તિમ ભણુઈં દ્રવિ જિણુવર તણુકે ।
 તીણુકં કરી ને માનપં મોખ, તે મૂઠા સિરિ આણુકં રોમ ॥૩૧॥
 વરિચિહિ ભયા કીમપ પ્રવેચ, વરિ લીજપ દેશંતર દેશ ।
 વરિ ધર હંડિઅ ભીખ બમેવિ, દેવતણુકે કાઈં નવિ લેવિ ॥૩૨॥
 દેવતણુકં દ્રવિ લક્ષ્મી આંત, દેવક દ્રવિ કુમ ભઈં નિકાંત ।
 દેવક દ્રવિ કીરતિ નીમમપ, દેવક દ્રવિ નીમ્મ મતિ રમપ ॥૩૩॥
 પૂર્વં અવંતરિ વણિમ અલકાર, કરુ દેવતણુકે બપલકાર ।
 બાણપં લેઈં કરુ બપલાય, કાલ વિશેષિપં પહુત આપ ॥૩૪॥
 તિણિ બપલાઈં કંતુ લાક, કરુ કુટંબતણુકે નિરવાક ।
 તે આપ્યા વિણુ મોઈં જ અરપ, કુંભ સહિત નરમે અવતરપ ॥૩૫॥
 નરમામપ કુખ ભણુકે કાલ, તણેપાપ અટવી સીમાપ ।
 સુરુવપણે પહપલાવ કરપ, અણુસણુ લેઈં સુમતિ અણુસરપ ॥૩૬॥
 દેવતણુકે દ્રવિ ખાઈ નિજંક, કિમ રહિસિપં તે મુરખ રંક ।
 પરબવતણી તે ન ભણુકં સાર, તેકનાં કુકખ ન લાભપં પાર ॥૩૭॥
 દેવ ન મામપં લાંબી કરી, દેવ ન મામપં લોકહી કરી ।
 હરિ રાખંજાં મોટી ખોડિ, માખ્યા વિણુ દિહિ ને કર બોડિ ॥૩૮॥
 દેહરપ રમિ કરપં ને મિહાં, દેવતણુકે કણુ ખાઈં ખાણાં ।
 તે નવિ ભણુકં ધમ અધમ, તિણિ કારણુ તે માંધપ કમ ॥૩૯॥
 નખમાહિ સુકિનકે લવમેચ, બાલવેચા નર બાલપ દેશ ।
 તેક પાહિ અધિરકે કરપ, અમૃતવેલિ બિમ વિષ સંચરક ॥૪૦॥
 એક નખરિ મિ વણિમ વસતિ, એક કુખમ્મ ભયોહિ એક હુતિ ।
 કુખમ્મ ભયોહી ભયોહિ કરપ, તકે કુખમ્મ મનિ ચિંતા મરપ ॥૪૧॥
 ભયોહિ તે માંડપં મહુ આવાસ, તકે કુખમ્મલિ લાપકે અવમાસ ।
 દેહરાણુ રાહકે બેઠકે કરપ, તકે ભયોહીની લક્ષી કરપ ॥૪૨॥
 કુખમ્મલિ ભયોહી કોપી કાણુ, તકે કુખમ્મ મનિ રહિકે કાણુ ।
 દેવ તણુકે દ્રવિ ધણુપરિ ભણિ, ધન સાંભાળીઈં આમરવાણુ ॥૪૩॥

એકિ નર જિજ્ઞાસાસિ સિજ્ઞાસ, સાને ખેત્રે કરમં જિ સાર ।

મન હરપિઠં ને ઉત્સવ કરમં, સિદ્ધિમણિ તે ઇણિપરિ વરમં ॥૪૪॥

સોમચુંદરમુરિ તણુમં પસામં, અધિગ્ન ગિધન સરિ દુરિ જામં ।

કીધી ચઉપમં પણુયાલીસ, જિજ્ઞાસ યઉવીસઠં નામઉં સીઠ ॥૪૫॥

॥ ઇતિ શ્રીદેવદમ્બપરિહારચઉપમં સમાપ્ત ॥

સંવત ૧૫૪૨ વર્ષે કાંઠ વગ ૧૨ દિને શ્રીમતિ કર્કશાનગરે

પૂજ્ય પં. શુભવીરગણિપાદ શિષ્ય પંઠ અમયકલ્યાણગણિ

તિલકકલ્યાણગણિભિરલેખી. શ્રીરત્ન

‘સરાક’ ભતિ પ્રત્યે આપણી ફરજ

લેખક:—શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ ચાંકસી.

પર્યપણુ પર્વ આવી રહ્યું છે, એટલે એ અંગેનાં આવશ્યક કામો સ્મૃતિપટમાં તાજાં થાય એ સહજ છે. અમારીપાઠ, સ્વામીવાત્સલ્ય, તપ-આચરણ, ખમણુ-ખામણુ અને ચૈત્યપરિપાટી આદિ કરણીઓ આપણી ચક્ષુ સામે તરવરી રહેવાની. એ સંમંધમાં અકાષ-ધરના બ્લાખ્યાનમાં અને ચવિત કષ્ટપથમાં આવતાં વણુનો ઠીક ઠીક પ્રકાશ ફેકે છે. આ ઉદ્દેશ્ય કરીને જે એક વાત માઠ કરાવવા જેવી છે તે છે સ્વામીવાત્સલ્યની.

અલખત, આને પહેલાંની માફક જમણો કરી સ્વધર્મો ખંડુઓની ભક્તિ ધર્મ સહ તેમ નથી જ. રેશનીંગના યુગમાં એ સહ્ય નથી. વળી વાતાવરણ ભોતો કેવળ જમણુ કરી એ ધર્મ જલખ્યાનો આનંદ માનવો એ વધારે પડતું પણુ મહત્તમ. એક ટંકના મિષ્ટાન્નથી સમાનધર્મીનો ઉદ્ધાર કરવાનો સાકોડો અર્થ એ પાછળ રહેલો. પણુ નથી. ભાંયો એની મહત્તા કામવતી વેળા એ યુજીને સર્વશ્રેષ્ઠ ખતાવાયો છે ત્યાં એ જમણુ ઉપરાંત. સમાન-ધર્મીને વચ્ચે-પાત્ર અને અન્ય પ્રકારની સહાય આપી પોતાના સરખો અદિસંપન્ન બનાવવાની વાત હોવા માફક પ્રકાશી રહેલી દષ્ટિગ્રાસ્યર થાય છે. કુન્નવી સર્વ સમયલેખમાં સ્વધર્મોનું પુષ્પણો નાતો સોની ગોખરે આવે છે. જે સ્વામીવાત્સલ્યની આવી મહત્તા જણાવી છે, એ મહત્ત્વના સાધનનો ઉપયોગ, એકધારા પ્રયાસથી જૈનધર્મોનંતાં સુમધારા અને શ્રીમંતોએ હવે જૈનધર્મ પાળતી-કતાં શુભામેલી એવી પાસીયાલું, સરાક આદિ ભતિઓનું સંમંધન સાધવાને કરવાનો છે. કલકત્તાની શ્રી જૈનધર્મ પ્રચારક સભાએ પ્રમટ કરેલ અશ્રેણુ પુસ્તક ‘Sarak’માં જુદા જુદા આંગ્રજ શોધકોએ લીધેલી નોંધોમાંથી જે ઉતારા આપવામાં આવ્યા છે એ ઉપરથી સરાક ભતિનાં મૂળ ઠેક શોધાર્થનાથ પ્રજ્ઞાના સમય સુધી પહેંચતાં જણાય છે, અને આવક અને સરાક એક જ અર્થમાં વપરાતા સબો પુરવાર થાય છે. જેમ જેમ ઇતિહાસમાં જોડાં જીતરતા જવાશે અને શોધયોગના જૈનધર્મોની ભતિ થતી રહેશે તેમ તેમ આવા તો કેટલાયે પડા કલકત્તા. જૈન આગમ-અધિકારી ત્યારપછી રમાયેલ સાકિત્યમાં એવા સંખ્યાત્મક ઉદ્દેશ્યો દષ્ટિગ્રાસ્યર થાય છે કે જેને

પાછળ પુરાતત્ત્વ શોધકોની આંખ દરે તો પણું પણું નું જાણવાનું ઉપવચન થાય. એથી જૈનધર્મની પ્રાચીનતા ઉપર પ્રકાશ પાડેજ, પણ એ ઉપરાંત આમચ-મંથોમાં મળી આવતી કંડિકાઓ સત્યથી ભરપૂર છે એની પણ જૈનેતર જનતાને પ્રતીતિ થશે.

જૈન સમાજો-મીમાંસવર્ગે-પોતાનો ધનપ્રવાહ આ દિક્ષામાં વાળવાની ખાસ અમત્ય છે. પવિત્ર પર્વના દિનોમાં લક્ષ્મીનો વ્યય તો રાખેતા મુજબ થશે, પણ એમાં દેવકાળની અમત્યનો વિવેક ઉમેરવો હોય તો સૌ પ્રથમ લક્ષ્ય આ પ્રકારના ખાતાને નવમસ્થવિન કરવામાં આપવાનું છે. જેઓ જૈનધર્મને વર્ષોથી ચીકરી ચ્યા છે અને પ્રચારના કે ઉપદેશનાં જ્ઞાણે કિંવા ભારોભાર અધ્યાનતાના કારણે જેઓ જૈનધર્મથી સાવ વિમુદ્ધ થઈ પડ્યા છે, એમને પુનઃ સમાજમાં મેળવવાનું મહત્ત્વ કાર્ય સંજીન પાયાપર મૂકવાની અત્યારે વિશેષ જરૂર છે. જૈનધર્મ પ્રચારક સમાને સારા પ્રમાણમાં સદાચ આપી એટલી સદર મનાવવી થતે છે કે માત્ર જંગલના અમુક પ્રદેશમાં જ નહીં, પણ સારાં પ્રાંતમાં-અને જે પ્રાંતની આસપાસના બીજા પણ દેશોમાં જોરશીરથી પોતાનું કામ આમળ લખાવે જાય, અને સ્વધર્મી ભાઈઓમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવના સંદેશને સારા પ્રમાણમાં વિસ્તારી કાઢ્યું સ્વામીવાત્સલ્ય કરે.

સરાક જાતિ સંખ્યાની ઠેટલીક નોંધ આ પ્રમાણે મળે છે—

They are represented as having great scruples against taking life. They must not eat till they have seen the sun, and they venerate Parswanath. There are several colonies of the same people in Chutia Naghur proper. p. 13.

ભાવાર્થ—તેઓ જીવવધ કરવાના વિરોધી હોઈ જીવલ્યા પાલન કરનારા છે, સૂર્યોદય સિવાય મુખમાં અન્ન મૂકતા નથી. તેઓ શ્રી પાર્શ્વનાથને પૂજે છે. તેઓની વસ્તી ઊટાનામપુર તરફ વિશેષ છે.

Reference is made elsewhere to a peculiar people bearing the name of Sarak of whom the district still contains a considerable number. These people are obviously Jain by origin,... their ancestors are also credited with building the temples at Para, Charra, Boram and other places. p. 39.

ભાવાર્થ—ત્યાં એક જુદી જ જાતના-કે જૈને સરાક તરીકે ઓળખાય છે એ-સંખ્યામાં નોંધ મળે છે. જે જાતિ આ જિલ્લામાં સારા પ્રમાણમાં છે. મૂળથી તેઓ જૈન-ધર્મને માનનારા છે. તેઓના પૂર્વજોએ પારા, ચર્રા, બોરામ અને સ્થાનમાં દેવાલયો બંધાવેલાં હતાં એવી નોંધ પ્રાપ્ત થાય છે.

The word Sarak is doubtless derived from sravaka, the Sanskrit word for a 'hearer'. Among the Jains the term is used to indicate the laymen or persons who engaged in secular pursuits, as distinguished from the 'Yatis', the monks. p. 42.

ભાવાર્થ—સરાક શબ્દ એ આવશ્યકથી નિકળ્યો છે. સંસ્કૃતમાં આવકનો અર્થ 'શ્રીતા' માને સાંભળનાર માત્ર છે. જૈનોમાં આ શબ્દ (આવક) તેઓને માટે વપરાય છે કે જેઓ સાધુ માને ચતિધર્મ નથી પાળી શકતા, પણ સંસારમાં રહેલા હોય છે અને અર્થ-કામ ઉપરાંત ધર્મની સાધના કરે છે અને સાધુ પાસે જઈ ઉપદેશ જાનવે છે.

The Jainism was a prevalent religion in Bengal even in the late Pala period (circa-880-1200 A. D.) is proved by the recent discovery in Rajshahi of a rare image of Rishabhanatha the first Jain Patriarch.....

There are abundant evidences from which it can safely be inferred that until the seventeenth century A. D. Jainism was widely current throughout Bengal specially in the northern and western parts. p. 57.

ભાવાર્થ—'પાદ' વંશના રાજ્યકાળ સુધી (ઇ. સ. પૂર્વે ૮૮૦ થી ઇ. સ. ૧૨૦૦) ના પ્રાચીન સમયમાં જૈનધર્મ પ્રચલિત હતો એવી નોંધ રાજસાહી જિલ્લામાંથી પ્રાપ્ત કબજા પ્રજા ત્રિવંકર થી અવલનાવતી ચૂર્તિ ઉપરથી મળે છે. સંખ્યાબંધ પુરાવા જરૂરી એકાદુ ખાતીપૂર્વક કહી શકાય તેમ છે કે જૈનધર્મ ઇ. સ. ના ચતુરમા સૈકાપર્વત ભંગાળમાં-ખાસ કરી ઉત્તર અને પશ્ચિમના પ્રદેશોમાં-વિશાળ પ્રમાણમાં પ્રચલિત હતા.

આ બધા ઉશ્વેષો જૈનધર્મનું ચોરસ વધારનારા છે અને તેથી જ આજામી પર્વમાં જે સંસ્થા એ પ્રકારના કાર્યમાં રત છે એને જારા પ્રમાણમાં ખાતી નવાળા સંમીન જનાવવા વિનંતી છે.

વિનંતી

શ્રી પર્યુષણ મહાપર્વના શુભ પ્રસંગે, સમિતિને સહાયતા કરવાનો ઉપદેશ તે તે ગામના શ્રી સંઘાને અને શ્રીમંત સદ્ગૃહસ્થોને આપવાની પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ સર્વ મુનિવરોને અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

सराकजाति-कान्फ्रन्स, पावापुरी

जैनजगतमें “ सराकजाति ” से प्रायः कोई भी व्यक्ति अज्ञात नहीं होगी, इसका श्रेय स्व. परमपूज्य न्यायविशारद न्यायतीर्थ उपाध्याय श्रीमंगलविजयजी महाराज साहब एवं बाबू साहब बहादूरसिंहजी सिंघोको है कि जिन्होंने इतने लम्बे समयसे विलुब्ध हुई प्राचीन साधर्मिक याने देवाधिदेव श्री पार्श्वप्रभु एवं श्रीवीरप्रभुके समयके श्रावकोंकी वंशपरंपरा सराकजातिकी खोज काके पुनः उनको जैनधर्ममें स्थिर करनेका कार्य चालू किया है, जिसको आज श्रंजैनधर्म प्रचारक सभा मोहोदा एवं कलकत्ताने चालू रखकर सराक जातिके उद्धार-कार्यमें प्रगति की है । प्रथम मात्र मानभूम जिल्लेमें ही कार्य चालू था, परन्तु अब इस संस्थाने मानभूम, रांची, वर्धमान, बांकुडा जिल्ला एवं सोताल परगणेमें अपना धर्मप्रचारका कार्य चालू कर दिया है, इतना ही नहीं यदि जैन समाजकी तरफसे धनका विशेष प्रमाणमें सहयोग मिलेगा तो शीघ्र ही उड़ीसा प्रान्तमें एवं सी. पो. के तरफ अपने कार्यका विस्तार किया जायगा ।

सराकजाति प्रायः तीन लाखकी संख्यामें हो बैसा अनुमानसे कहा जा सकता है, परन्तु अपनी संस्था श्री जैनधर्म प्रचारक सभा मोहोदा एवं प्राचीन जैन सराक समिति बान्पुर (वर्धमान) ने मानभूम, रांची, वर्धमान, बांकुडा एवं सोताल परगणेमें सराक जनसंख्याका गणनाकार्य चालू कर दिया है, अतः आशा है हम प्रायः तीन-चार मासमें जैन समाजके सम्मुख जनसंख्याका रिपोर्ट प्रिन्ट करवा कर उपस्थित करेंगे ।

एक दूसरे जिल्लेके सराकभाईयोका आचार-विचार, नामगोत्र, रीत-रिवाज, इत्यादि एकीभुताधिक होनेसे परस्पर संगठन, लेनदेन, सहयोग, विनिमय आदिका अभाव होनेसे, श्री प्राचीन जैन सराक समिति बान्पुर (वर्धमान) नामक संस्थाके उत्साही कार्यकराको “ सराकजाति कान्फ्रन्स ” करनेका विचार उत्पन्न हुआ, एवं उन्होंने श्री जैनधर्म प्रचारक सभा कलकत्ताके सेक्रेटरी बाबू ताजमलजी बोधरासे निवेदन किया । अतः यह कान्फ्रन्सका आयोजन हो रहा है । आशय है जैन समाज आगामी दीपमालिका पर पावापुरीजीमें पधारकर साधर्मिक भाईयोके उत्थानकार्यमें सहयोग देकर आगामी करें ।

निवेदक:-

पोस्ट-मोहोदा (मानभूम)
P. O. MOHODA (Manbhum) }

राजसिंहजी ओझाल
वेक्रेन्स, श्री जैनधर्म प्रचारक सभा.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંક

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક શ્રેયોર્થી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય રૂ. અઢી (ટપાલ ખર્ચનો દોડ આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછાતના ૧૦૦૦ વર્ષ પછાતના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને વગતા શ્રેયોર્થી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સત્રાદ વિક્રમકલિય સંબંધી ઐતિહાસિક વિભિન્ન શ્રેયોર્થી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દગદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ શ્રેયોર્થી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક શ્રેયોર્થી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

કુશરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, મોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોડ આનો).

— જાણો —

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ

જાંસગભાઈની વાડી, વીકાંડ, અમદાવાદ.

વૃદ્ધક:-મગનભાઈ જીટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સવાપોલ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનસાત્ર ગોહગદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ કાર્યાલય, જીજિમભાઈની વાડી, વીકાંડ રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૦ : અંક ૧૨] તંત્રી-ચીમનલાલ બોઝળદાસ શાહ [ક્રમાંક ૧૨૦

વિષય-દર્શન

- ૧ તળાખ તીર્થની ખંડિત કરવામાં આવેલી જિનપ્રતિમાઓનાં ચિત્રો : હાજરદાસ પાનુ ૨
  - ૨ તળાખની દુર્ધટના : તંત્રીચીમનેશી : ૨૬૧
  - ૩ જમદગુપ્તી શ્રી કીરતિજયસરીચંદ્ર : પૂ. ઝુ. મ. શ્રી ચોપવિજયચંદ્ર : ૨૬૭
  - ૪ મમાદ બકવર જોર જૈન કુલ : મહતા હિમરંધ્ર કોવર : ૨૮૧
  - ૫ જાગ્રાદ પ્રિયદર્શી અને સંપ્રતિની અભિનતા : ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લ. શાહ : ૨૮૫
  - ૬ પ્રવચન-મમમાયા : પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયપદસરિચંદ્ર : ૨૯૦
- હયમા વર્ષનું વિષય-દર્શન : નવી મહા : લવાજમ.

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક માલુ અંક-ત્રણ આના

કુ:ખ :-શોક

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના ૬૪ વર્ષના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર, હયમા વર્ષના આ હેતુના અંકનું કુખપૂર્વક, કાળી શાહીમાં છાપી, તીર્થજેત્ર તળાખમાં બનેલી મૂર્તિ-ખંડનની હુકમ વિહારનારી દુર્ધટના સંબંધી અમારું કુ:ખ-અમારો શોક બ્યક્ત કરીએ છીએ. તંત્રી.

તળાવની ચોથાબજની દુકાન પશ્ચિમ પાસે ખડિત કરવામાં આવેલ શ્રી આદિશ્વર પ્રજ્ઞની આર પ્રતિમાઓ. [અહીં આર મૂર્તિઓનાં ખડિત થા અને મસ્તક રપ૬ દેખાય છે.]

ચોથાબજની દુકાન દેરાસરનું પગથાણ (માદી), અંધારી આર પ્રતિમાઓ દેવાપવમાં આવી છે. [દેવાપવનાં મિઠ મિત્રમાં રપ૬ દેખાય છે.]

તળાવ તીર્થની ચોથાબજની દુકાન ખદાવનો દેખાય આ કરવાબનાં તાળાં તોફાં મૂર્તિઓ ખડિત કરવામાં આવી. [પશ્ચિમ ઉપર ખડિત આર મૂર્તિઓનાં આર મેકવીને મોઢા દેખાય છે.]

॥ अहम् ॥

અસ્થિત ભારતવર્ષીય જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસન્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશીંગમાઈની વાડી : ઘીકાંટારોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૦	વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૧ : ઈ. સ. ૧૯૪૫	ક્રમાંક
અંક ૧૨	ભાદરવા શુક્રિ ૮ : સનિવાર : ૧૫ શ્રી સ્મૃત્સમર	૧૨૦

તળાબની દુર્ઘટના

[તંત્રીસ્થાનેથી]

વિક્રમસંવત ૧૦૦૧, મહાવીરનિર્વાણસંવત ૨૪૭૧ ના આવકુ વહિ પાંચમ ને સોમવાર તારીખ ૨૭-૮-૧૯૪૫ના રોજ રાત્રિના બાર વાગ્યા પછી સવાર સુધીના અરસામાં, કાઠિયાવાડમાં ભાવનગર રાજ્યમાં આવેલા તળાબ રાહદેરની ટેકરી ઉપરના જૈન તીર્થની ઉલ્લી દૂક-ચોમુખલની દુકના મંદિરના દરવાજાનું તાણું તોડી કાઢકે મંદિરમાંની શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની ચોમુખલની આદે જિનપ્રતિમાઓ માઠી ઉપરથી ઉત્ખાપી મંદિરના પગથિયા પાસે ખંદિત કરી તેના ઢુકડે ઢુકડા કરી નાખ્યા.

તીર્થક્ષેત્ર તળાબની દઈબરી અને કલંકબરી આ દુર્ઘટના માટે શું કમવું !

-દઈબરી એમના માટે જેમનાં દિલ પોતાના દેવાધિદેવની આર-આર મૂર્તિઓના કોઈ વિધર્મીના હાથથી ઢુકડે-ઢુકડા થઈ જવાથી જખમી બન્યાં છે; કલંકબરી એમના માટે જેમનાં દિલ ધર્મઝડૂતથી પ્રેરાઈ, ધર્મના જ પ્રતીક સગી દેવમૂર્તિઓનું ખંડન કરવાની હલકુથી ફર અને જોડાણ બન્યાં છે.

શબ્દબર તો લાગે છે કે આપણે એકવીસમી સદીમાં નહીં, પણ ચૌદમી સદીમાં છત્રી રજા કીએ, બ્યારે ધર્મઝડૂત અને ધનલોભપતાથી બરેલા અલ્પચેત્તીન ખીલછના ચેત્તનાં પાકાં ને પાકાં ગુજરાત-કાઠિયાવાડની જમિને રાણી રજા કરતાં, અને વિક્રમ સંવત ૧૩૬૬ ની સાલમાં તીર્થોધિરાજ યતુજ્યોતિરિ ઉપર આક્રમણ કરી ધૂળનાપક મુગદિલેન શ્રીઆધ્યક્ષેન પ્રભુની મૂર્તિને ખંદિત કરી ધર્મો-ધત્તાનો કાબો ડેર વરતાવી રજાં કરતાં.

દેવમંદિરના ધન-વૈભવથી મોહિત થઈ, ધનસેલુપતાથી પ્રેરાઈ, કોઈ ચોર, પાડપાક કે લૂંટારાએ દેવમંદિરનાં દારનાં તાળાં તોડ્યાં હોત તો તે ધટના જુદા જ પ્રકારની હોત, અને તેને જોવાની દષ્ટિ પણ જુદી જ હોત; ત્યારે તો કદાચ દેવમૂર્તિઓના ખંડન કરવા સુધીની અધમતા ન આવરાર્થ હોત. અને એવા કૃત્ય માટે એકાદ વ્યક્તિ કે એકાદ નાની ટોળકી જવાબદાર ઠરી હોત. અને તેથી તેની સામે લેવાનાં પગલાં પણ જુદા જ પ્રકારનાં હોત.

તીર્થક્ષેત્ર તળાબની દુર્ઘટના ને રીતે બની છે તેના અંકિત મેળવતાં, એ ચોર અપકૃત્યની પાછળ ધનસેલુપતાનું કારણ નથી એ નિઃશંક છે. એની પાછળ જેની પ્રેરણા છે તે ધર્મઝનૂન-ધર્મોન્ધતા છે. અને જ્યારે જોનાના ક્રિયા સમા મણ્ડાતા ગુજરાત-કાઠિયાવાડના કોઈ એક ભાગમાં, ભાવનગર જેવા કાઠિયાવાડના પ્રથમ હરોળના રાજ્યની હકુમત ન્યાં ચાલે છે એવા સહેરમાં, અને જ્યાં જોનાની વસતી સારા પ્રમાણમાં છે એવા યુગ્મ મહાતીર્થના એક ભાગ સમા તળાબ ક્ષેત્રમાં ધર્મોન્ધતા-ધર્મઝનૂનના બળે આવી કરેલી ધટના બને ત્યારે તે કોઈ એકાદ-બે વ્યક્તિનું સાહસકર્મ હોય એમ ન માની સકાય; એની પાછળ તો મળજૂત પીઠમળ અને પહેલાંથી ચોળવામાં આવેલ કાવતરું જ હોયું જોઈએ, એમ અમે માનીએ છીએ. વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓ તો એ કાવતરું પૂરું પાડનાર યંત્ર જ ગણી સકાય. અને અમને લાગે છે કે એ યંત્ર તરીકે કામ કરનાર વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓ આજે જ્યાં પણ ફરી ત્યાં પોતાની આ બહાદુરી (!) માટે, પોતાને પીઠમળ આપનારાઓનાં દૂષ્ટાં અભિનંદન મેળવતા ફરે, અને પોતાની આ મળજૂતપરસ્તી (!) માટે પોતાનાં દિલમાં ગોરવ ભરી રહ્યા ફરે. ને હો તે હો ! પણ એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે તીર્થક્ષેત્ર તળાબની આ દુર્ઘટનાની બધી જવાબદારી ત્યાંના કે ત્યાં સાથે સંકળાયેલા એક આખા વર્ગના કિરે રહેલી છે.

અને જ્યારે આ દુર્ઘટના પાછળ આવું ધર્મઝનૂન લાગુ હોય અને સામા પક્ષ ઉપર પોતાનો દાબ એસાડવાનો દુરાસય ભર્યો હોય ત્યારે એની સામે લેવા મારેલાં પગલાં પણ એટલા જ મજબૂત અને વિચારપૂર્ણ હોવાં જોઈએ. અહીં મોટાકે એ સંબંધી વિચાર કરીએ :

ને દુર્ઘટનાનું વર્ણન સંભળી રસ્તે ચાલનારનું દિલ પણ દ્રવી નહીં હોય તે દુર્ઘટના જેના ઉપર ક્રોધે સીધી વીતી છે તે સમગ્ર જૈન સંઘના દુઃખનું તો કહેવું જ શું ! પણ જ્યારે દુઃખ આવી જ પડ્યું છે ત્યારે દુઃખથી હતાશ થઈ દિગ્મહત્તી જેમ ચતુર્થ ધર્મ જનું એ વાજબી નથી એટલું જ નહીં, પણ ભવિષ્યમાં એવા દુઃખમાં વધારો કરવા જેવું છે. એટલે કહે તો સ્વસ્થ ચિત્તે એનો પ્રતીકાર શોધી જ છૂટકો સમજવો.

આ દુર્ઘટના એક દેશી રાત્રીમાં બની એટલે બીજા દેશી રાત્રીમાં કે બીટીય હિંદમાં રહેતી જૈન પ્રજા, પરરાત્રી અને પરહકુમારના કારણે, એની સામે કીધાં પમલાં લેવામાં યુક્તેલી દેખે એ સ્વાભાવિક છે. આમ છતાં કેવળ જૈન સમાજમાં જ નહીં, પણ બીજાં ક્ષેત્રોમાં પણ એઓ બાળ્યતા છે એવા ૨૦-૨૫ આગેવાન જૈન સદ્ગુરુઓ, આ ઘટના બની તે જ અરસામાં, તરત જ બાવનગર કે તળાબ જઈ પહોંચ્યા હોત તો બહુ ઉપયોગી અને અસરકારક કાર્ય કરી શકત એમ અમને લાગે છે. હજુ પણ આ કાર્ય કરવા એવું તો છે જ. અમારી વિનંતી છે કે આપણા આગેવાનો આ માટે બનતી તાકીદે અવસ્ય વિચાર કરે !

બાવનગર રાત્રી બહારની જૈન પ્રજા માટે એ જોતાં રહેવું જરૂરી છે કે આ દુર્ઘટના ઉપર ઠાકનાં પણ તરફથી ઠંડું પાણી રેડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, અને આ પ્રકરણને બીનું સંકેતી લેવાની રમત રમવામાં ન આવે. આ માટે તેણે દરેક પ્રકારે પોતાનો યોગદાન અને પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો જોઈશે, અને ન્યાય મેળવવાની પોતાની મામણીને સતત જાગ્રત રાખવી પડશે.

બાવનગર રાત્રીના જૈન બાઈઓએ અને ખાસ કરીને બાવનગર તળાબ જૈનસંઘે આ માટે પોતાના પ્રયાસો તરત જ ચાલુ કરી દીધા છે એ સંતોષની વાત છે. બાવનગર રાત્રીના જૈન બાઈઓ માટે આ એક બહુ જ વિકટ કાર્ય એમની સામે આવી પડ્યું છે એમ કહી શકાય. પણ તેઓના આ ધર્મરક્ષાના પ્રયત્નની પાછળ એક તરફ આખાય હિન્દુસ્તાનનો જૈન સંઘ છે, અને બીજી તરફ બાવનગર રાત્રી પણ પોતાના રાત્રીમાં કયેલ આ હિંમતવાર યુદ્ધની પૂરેપૂરી તપાસ કરવામાં જરાય પાછી પાની નહીં કરે તેથી રાત્રીનો પણ સહકાર તેમને મળવાનો જ છે; એટલે જ લોકોએ ખીજાઈને કે બુદ્ધિમાં આવીને આવું અપકૃત્ય આચર્યું છે તેઓ વખતે વધુ ખીજાઈને વધુ ગુસ્સાન કરી મેસે એવી તેમ પણ હેશત રાખવાની કે પોતાના પ્રયત્નોને ઢીલા પાડવાની તેમને જરૂર નથી. આ ઘટનામાં કાયદેસર રીતે જે કંઈ થઈ શકે એમ છે તે બધું બાવનગર રાત્રીના અને ખાસ કરીને બાવનગર તળાબ જૈનસંઘના પ્રયત્નથી જ થવાનું છે. આપણે ઇચ્છીએ કે ગમે તેવી યુક્તેલીઓ આવે તો પણ તે સર્વની સામે ચક્રમ રહીને બાવનગરનો જૈનસંઘ પોતાના પ્રયત્ન સતત ચાલુ રાખી, સમગ્ર જૈન સમાજને ન્યાય અપાવવાનો અને ધર્મની રક્ષા કરવાના મક્કનો બાબી થાય.

બાવનગર રાત્રી બહારના જૈન બાઈઓને અમે ફરી ફરી બારપૂર્વક કહીએ છીએ કે તેઓ પોતાના પ્રયત્નોમાં જરાય ઢીલા ન પડે; નહીં તો એ ઢીલાસોના પડથો શૂળ વાત ઉપર પડવા વગર નહીં જ રહે.

જૈનસંઘ ઉપરના આ દુઃખમાં હિંદુભાઈઓએ જે સમવેદના અને સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરી છે, અને એ દુઃખનો પ્રતીકાર કરવામાં સહાયતા આપવાની જે ઉદારતા બતાવી છે, તેની અમે અંતઃકરણ પૂર્વક કદર કરીએ છીએ; અને સાથે સાથે જૈન ભાઈઓને વિનવીએ છીએ કે જ્યાંસુધી બહુ જ આનિવાર્ય ન જાણાય ત્યાંસુધી હિંદુભાઈઓની આ બધી સામસ્યોના ઉપયોગ ન કરતાં પોતાના ધર્મ ઉપર જ ગ્રેહા રહેવાનું પસંદ કરી પોતાના બળ ઉપર જ બૂંઝે; એમાં જ જૈનસંઘની શોભા છે.

હવે રહી ભાવનગર રાજ્યની વાત. આ દુર્ઘટનાનાં મૂળ મને ત્યાં બરાબાં હોય તેને શોધી સાફ કરવાની અને એ દુર્ઘટનાનો ભોગ બનેલા કેવળ તળાબના કે ભાવનગર રાજ્યના જૈનસંઘને જ નહીં પણ સમગ્ર ભારતવર્ષના જૈન સંઘને પૂરેપૂરો ન્યાય મેળવી આપવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી અને સત્તા ભાવનગર રાજ્યની જ છે. ભાવનગર રાજ્યને અમે એ ભારપૂર્વક જણાવવાની રાજ લઈએ છીએ કે આ ઘટના સાથે આખા હિંદુસ્તાનના સમગ્ર જૈન સંઘને સંધિસીધા સંબંધ હોવાથી, આ અંગે બનતી તાકીદો કામ કરવાની ભાવનગર રાજ્યની જવાબદારીમાં ધણો જ વધારો થઈ જાય છે. બાકી તો જે રાજ્યના પોતાના જ આંતરિક્ષામાં આવી દુર્ઘટના બની હોય તે અંગેની તે રાજ્યની જવાબદારી માટે આપણે બહુ શું કહેવું ? એ તો રાજ્યે પોતે જ સમજીને અમલમાં મૂકવાની વાત કહેવાય.

ભાવનગરના ના. મહારાજ સાહેબે અમદાવાદના નગરશૈલ ત્રીયુત વિમળભાઈ શૈલ ઉપર, આ દુર્ઘટનાથી પોતાનું દિલ સખ્ત દુઃખાયું છે અને આ માટે તેઓની હાર્દિક સહાનુભૂતિ છે એ મતસખનો જે તાર કયો છે તેને અમે એક શુભચિહ્ન તરીકે લેખીએ છીએ. (આ તારની અસલ નકલ તથા એનું બાયાન્તર આ લેખના છેડે આપવામાં આવેલ છે.) રાજ્યની હાર્દિક સહાનુભૂતિ એટલે સક્રિય કામ કરવાનું વચન, એમ અને માનીએ છીએ. બીજી બાજુ આ ઘટનાની તપાસનું કામ રાજ્ય તરફથી જેમને સોંપવામાં આવ્યું છે તે ભાવનગર રાજ્યના પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ ત્રીયુત હેલ્ડકરભાઈની આદેશી અને કાર્ય-દક્ષતા બહુતી છે એટલે આ કામનો તપાસની સોંપણી એમને કરવામાં આવી છે એ પણ એક સાદું ચિહ્ન છે. ભાવનગરના ના. મહારાજ સાહેબે હાર્દિક સહાનુભૂતિ હોવાનું જે કંઈ કહ્યું છે તેને રાજ્ય સોએ સો ટકા વળગી રહે અને આ તપાસને જરા પણ ટીકી પાડવામાં ન આવે એ જોવાનું કામ ના મહારાજ સાહેબનું છે. આપણે ધ્રુવગીએ કે ભાવનગર રાજ્યની પોતાની જ કસોટી જેવા આ પ્રશ્નમાં ભાવનગર રાજ્ય સફળ રીતે પાર પામી વચનું બાગી બને.

તીર્થક્ષેત્ર તળાબની દુર્ઘટનાના સંબંધમાં અમારે અત્યાગ્રે જે કંઈ કહેવાનું છે તે અહીં પૂર્ણ કરીએ છીએ.

અને અમારી આ નોંધ પૂર્ણ કરતાં પહેલાં, દિવસે દિવસે વધુને વધુ મહત્વના બનતા જતા તીર્થરક્ષાના પ્રથમ તરફ સમય જોનસંધને અંગૂલીનિર્દેશ કરવો બહુ જ જરૂરી સમજી તે માટે બે શબ્દ લખીએ છીએ.

મને કે કમને પણ, આપણે એ કબૂલ કરવું જોઈએ કે આ તીર્થરક્ષાનો પ્રથમ આપણા માટે દિવસે દિવસે વધુને વધુ મુશ્કેલીભર્યો બનતો જાય છે; અને એનો સફળ ઉકેલ હજી આપણે શોધી શક્યા નથી. આ માટે હવે આખા જોનસંધે બહુ જ ગંભીરતા પૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે.

પરી વાત તો એ છે કે જ્યાં આપણે તીર્થસ્થાનોના વહીવટ માટે પણ જોઈએ તેવી જોઈવધુ ન કરી શકતા હોઈએ, અને એ વહીવટ જોનસંધને શોભે એ રીતે સરસ અને સરળ રીતે ચલાવી શકે એવા યોગ્ય કાર્યકરો આપણે ન મેળવી શકતા હોઈએ ત્યાં જો તીર્થસ્થાનોની રક્ષા કરવાનો કપરો વખત આવી પડે તો તેને પહોંચી વળવું મુશ્કેલ જ મણાય. છતાં હવે સમય એવો આવી શક્યો છે કે જ્યારે આપણાં સમસ્ત બળ, બુદ્ધિ અને ધનનો ઉપયોગ કરી એ માટે ઘટતી યોજના આપણે કરવી જ પડશે.

આ માટે સૌથી પહેલી વાત તો એ કરવી જોઈએ કે આપણે બધા જૂઠા જૂઠા બ્યક્તિમત જોનો તરીકે ન રહેતાં એક પ્રજા તરીકે એકદિલ અને એકબોલવાળા બનવું પડશે. અને આમ કરીને જ આપણે આપણો અવાજ રજૂ કરી શકીશું, અને આપણું વચસ્વ સાચવી શકીશું. જો એમ નહીં કરીએ તો ખીમજો એક યા ખીમ બહાને પ્રસંગે પ્રસંગે આપણને દમાબ્બા જ કરશે અને એ દમાવવાના ઉપાય તરીકે આપણાં પવિત્ર તીર્થસ્થાનોની છેડતી ક્યાં કરશે.

આપણે એ બધું જોઈએ કે—આ કાળ રાજ્ય પરિવર્તનનો કાળ છે. જ્યાં પ્રજાના બળે કે સમયચક્રના બળે રાજ્યની સત્તાઓનાં પરિવર્તન થતાં હોય ત્યાં જુદી જુદી ભાવિતિઓ કે પક્ષો વચ્ચે એક યા ખીમ કારણે ધર્ષણ અને ઉશ્કેરણી થતાં જ રહેવાનાં. અને આવા ધર્ષણ અને ઉશ્કેરણીના પ્રસંગે એકદિલ અને એકબોલવાળો બળવાન કોમ બીજી નબળી કોમને દમાબ્બા વગર ન જ રહે. આની સામે ટકવા માટે આપણે પ્રયત્ન થવે જ જૂઠડો છે.

અમારી વિનંતી છે કે આપણા પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ સર્વ યુનિવરો અને આગેવાન જોન સહયુક્તરથે આ વાતનો પૂરેપૂરો વિચાર કરે.

તીર્થરક્ષાની તાત્કાલિક બ્યવસ્થા કરવા માટે કોઈ યોજના અસાર જ રજૂ કરવી મુશ્કેલ છે, છતાં એક વાત અમે અહીં યતિ નમ્રતાએ સૂચવવાની રમ લઈએ છીએ. આ માટે આપણા સામયિક ધરાવતા અને વખતનો ભોગ આપી શકે એવા જોન આગેવાનોની,

હમેશાં ખડે પગે રહે એવી, એક તીર્થરક્ષક કમિટિ બનાવવી જોઈએ. આ કમિટિ કેઈ પણ તીર્થના વહીવટનું નહીં પણ કેવળ તીર્થરક્ષાનું જ કામ સંભાળે. અને જ્યારે જ્યારે જે જે સ્થળે તીર્થરક્ષાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય ત્યારે આ કમિટિ તરત જ ત્યાં પહોંચી જાય, અને એ માટે કેવી રીતે શું કામ કરવું એની સમાજને દોરવણી આપે. આવી કમિટિની સ્થાપના કરવી અમને બહુ જ જરૂરની લાગે છે, અને તે બની શકે તેટલા ટૂંકા વખતમાં જ.

તીર્થરક્ષાનો વિચાર કરતાં વર્ષો પહેલાં બનેલી કાંકરાળી રાણપુર અને દેલવાડા (છેદપુર રોડ) એ તીર્થની દુઃખદ ઘટના, મહિનાઓ પહેલાં બનેલી જવાહરની દુઃખદ ઘટના અને તાજેતરમાં બનેલી તળાજાની અત્યંત દુઃખદાયક ઘટના (અને આ અરસામાં બીજી પણ આવી નાની મોટી અનેક દુઃખદ ઘટનાઓ ક્યાં નથી બની ?) એ બધી અમારી નજર સામે તરવરતી દેખાય છે, અને આપણી અસહાય દશા માટે અમારું દિલ રડી જાય છે. આ અસહાય દશાને ખંભેરી નાખવાનો આપણે સૌ નિર્ધોર કરીએ !

તીર્થરક્ષાનો પ્રશ્ન હવે વધુ વખત ટાળવો આપણને જરાય પાલવે એમ નથી; એમ કરવામાં તો આપણે પ્રજા તરીકે જ મટી જવાના. તેથી અમારી વિનંતી છે કે, આપણે બધાય એ માટે જાગૃત બનીએ, અને આપણને તારવા માટે સમર્થ આપણાં પવિત્ર તીર્થસ્થાને સુરક્ષિત બનાવીએ ! અસ્તુ !

બાવનગરના ના. મહારાજ સાહેબનો

અમદાવાદના નગરશેઠ ઉપરનો તાર.

Have received your telegram and fully appreciate the feelings of Jains all over India and I was shocked that an ancient place of prayer and pilgrimage at Talaja was desecrated and you all have my sincere sympathies.

Maharaja.

તમારો તાર મળ્યો. આખા હિંદુસ્તાનના જૈનોની લાગણીની કુશલર કડું કું. તળાજામાં ચાત્રા અને પ્રાચીનકું પ્રાચીન ધારમ અપવિત્ર કરાયાનું બહુ મને આઘાત થયો છે. તમે સહુ મારી હાર્દિક સહાનુભૂતિ સ્વીકારશો.

મહારાજ

તળાજાની આ દુર્ઘટનાની તપાસમાં આવજ મુદ્દીમાં ત્રણ જણાને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા છે.

જમદગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી

લેખક : પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુરી)

આચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી તેમનાં કાર્યોદારા ભારતીય ઇતિહાસમાં અમર છે. એક કવિ કહે છે—પૂણાના બગીચામાં અનેક પુષ્પોની સુગંધ મહેશી રહી હોય છે, પરંતુ યુક્ત્ય અને ચંપાનાં ફૂલોમાં જે માધુર્ય, જે મહેક, જે આકાશકતા અને જે આકાશતા હોય છે તે બીજાં પુષ્પોમાં બાજે જ જોવાય છે. જમદગુરુજી મારે પણ કંઈક એવું જ છે. સૂરિજીનું જીવન સ્થિતિક સમુદ્ધિભવજી અને તેમનાં ત્યાગ અને તપ કુદન સમાં દેદીપ્તમાન છે. તેમનું અખંડ બ્રહ્મચર્ય અને પ્રખર પાંડિત્ય, સ્વર્ણના તેજની જેમ જળદળાયમાન છે. તેમનાં જોદર્ય, ગંભીર્ય, વાક્યપાટલ અને હાજરજવાબી મમે તેના ઉપર હાથ પાડે એવાં છે. તેમનામાં વિષ્ણુત્ત્વમ ચમકારા ભારતી મેધા અને બીજાના હૃદયમાં સોસરી ગિતરી જમ તેવી યુક્તિયુક્ત વાણીની મીઠાશ છે. એ રાજ મહારાજાઓને પ્રતિબોધે છે, સૂબાઓને અને સમ્રાટોને ધર્મનાં અમૃતપાન છે. છતાં એમને અભિમાનની મધ સરખી સ્પર્શતી નથી. સર્વેંડપિ સુખિનઃ સન્નુ આ એમનો જીવનમંત્ર છે અને આ મંત્રના પ્રતાપે જ એક સમ્રાટને પ્રતિબોધવાનું માન એમને પ્રાપ્ત થયું છે.

ભારતના રાજદારી આકાશપટમાં મહાન સુગંધ સમ્રાટ અકબર જેમ ભારતવિજેતા હતા તેમ ભારતના ધાર્મિક આકાશપટમાં શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજીની વિજયપતાકા ફરકતી હતી. આ મહાન જમદગુરુની બાગ્વાર શુદ્ધિ ૧૧ ની સ્વર્ગતિથિના પ્રસંગે સંક્ષેપમાં જ તેમના જીવનનો પરિચય અહીં આપું છું.

જન્મ અને દીક્ષા

એમનો જન્મ વિ. સં. ૧૫૮૩ ના માગસર શુદ્ધિ ૬ ને સોમવારે પાલનપુરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કુંરાસાહ, માતાનું નામ નાથીદેવી, અને એમનું નામ હીરજી. તેમને સંધજી, સૂરજી અને શ્રીપાલ એમ ત્રણ બાઈઓ અને રંબા, રાણી અને વિમલા એમ ત્રણ બેનો હતી. જે વખતે હીરજી એમની માતાના કોદરમાં ભાવે છે ત્યારે માતાએ સ્વપ્નમાં સિંહ જોયો હતો. ખરેખર, એ સંતાન પણ સિંહ જેવું પરાક્રમી, નિર્ભીક અને ધરવીર જ પાડ્યું. હીરજીની જુદીના ચમકારા બાલ્યાવસ્થાથી જ પ્રકાશમાન થાય છે. બાલક હીરજી બહુવામાં બહુ જ આગળ વધે છે. બ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવવા સાથે જ ધાર્મિક જ્ઞાન પણ મેળવે છે. બાર વર્ષનો હીરજી, પંચ પ્રતિક્રમણ, જીવવિચારાદિ પ્રકરણો અને કૃષ્ણદેસ-માલા, ચેતનસાગર, દર્શનસિતરી આદિ અર્થ સંહિત બંધે છે. આ ધાર્મિક અભ્યાસ સાધુઓ પાસે કર્યો હતો. એના મનમાં જમપણથી સાધુઓ ઉપર-સાધુતા ઉપર પ્રેમ અને ભક્તિ છે. એક વાર એ એના પિતાને પણ પૂછી મેલે છે: પિતાજી, આપણા કુટુંબમાંથી કોઈ સાધુ થયું છે? પિતાજી ના કહે છે. હીરજી મનમાં માંડ વાળે છે સમયે વાત. બાર ત્રણેના બાલક હીરજી પિતાની કુકને બેસવા લાગે છે ત્યાં અચાનક જ સાતા-પિતાનો સ્વર્ગવાસ થાય છે. સાતા-પિતાનો ચતુષ્પા બાલક હીરજીને બહુ જ આપાત પહોંચાડે છે. એની બેનો એને બાલ્યાસન આપી બહુ સુલાવવા પાટણ લઈ જાય છે. ત્યાં હીરજીને મહાન નૈનાચાર્ય શ્રી વિજયદાસસૂરીશ્વરજીનો ધર્મીપદેસ સંબળવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપદેશ સાંભળી એને સાધુ થવાની ભાવના થાય છે. અને બધાની આજ્ઞા અર્થે વિ. સં. ૧૫૬૬ માં કાર્તિક વદિ ૨ સોમવારે એ દીક્ષા લે છે અને મુનિ હીરકર્ષ અને છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ, આચાર્યપદ અને ઉપદ્રવો.

હીરકર્ષ મુનિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદરે છે, અને સ્વદર્શનમાં નિષ્ણાત થઈ પરદર્શનોમાં પારંગત થઈ દક્ષિણમાં દોલતાગાદ બસ છે. હીરકર્ષ મુનિ બહે છે અને સાથે જ જૈન શાસ્ત્રને ઉચ્ચતિના શિખરે પહોંચાડવાનાં યતોરથો સેવે છે. આચાર્ય સિદ્ધસેનદિવાકર અને રાજા વિક્રમાદિત્યના વખતની જેમ જૈનધર્મના સિક્કાન્તોને પુનઃ ભારતમાં પ્રચારવાની ભાવના તેમનાં હૃદયમાં દીપ્ત થાય છે. મહારાજા-કુમારપાલને પ્રતિષ્ઠાથી જૈનશાસ્ત્રનો વિજય-ક્રોધ વગાડનાર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યને પોતાના આદર્શ બનાવે છે.

આવા મહાન સંકલ્પો સાથે પોતાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરી, બધીને તૈયાર થઈ હીરકર્ષ મુનિ ગુરુશ્રી પાસે આવે છે. તેઓ સં. ૧૬૦૭ માં પં. (પંચાસ), સં. ૧૬૦૬ માં વાયક અને ૧૬૧૦ માં સુરિપદ પ્રાપ્ત કરી આચાર્ય બને છે.

આચાર્યપદનો અપાયા પહેલાં એમની કસોટી કરાય છે એટલું જ નહિ હિન્દુ વિજય-દાનસૂરીશ્વરશ્રી સુરિમંત્રની અધિકાર્યાધિકારારા બહે છે કે એમની પાટને લાયક પદ્ધતિ હીરકર્ષ મુનિ છે, સાર પછી એમને આચાર્યપદ આપવામાં આવે છે. સં. ૧૬૧૧ માં પાટણમાં તેમનો પાટમહોત્સવ થાય છે. વિ. સં. ૧૬૨૨ માં તેમના ગુરુ શ્રી વિજયદાન-સૂરીશ્વરશ્રી વડાલીમાં સ્વર્ગ પામે છે અને શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરશ્રી જૈનશાસ્ત્રના એક મહાન નાયકનો ભાર ઉઠાવી લે છે, અને શાસ્ત્રની સેવા કરવામાં આ દેહનું અર્પણ કરવાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો સમય મળ્યો બધી તેઓ પ્રસુદ્ધિ થાય છે.

આ વખતે દિલ્હીની માઠીએ ભારતસમ્રાટ અકબર બિરાજમાન હતો. ભારતને એકછત્રી કરવાની અને મહાન સમ્રાટ બનવાની એને અભિલાષા હતી. અને એને માટે જો અનેક ઉપાયો કરી રહી હતો. એણે ગુજરાત છત્રું હતું, પરન્તુ એના સૂએદારો એવા તોરી, અલ્લક અને સત્રાના દમાબવાળા આવતા કે કમરો કે ન્યાય તેમની પાસે ભાગ્યે જ ફરકતા. એમની છાં એ જ કમરો કે ન્યાય ગણાતા. એમના આવા આચરણથી ધણીવાર નિર્દોષ, સમજન, સરલહૃદયી અને માનસંપન્ન બ્યક્તિઓ પણ પીડાતી અને દુઃખ પામતી. એક રીતે સમસ્ત ભારતમાં અન્યાય અને અનીતિનું સામ્રાજ્ય ફેલાયું હતું. સુસલમાન સમ્રાટો હિન્દુઓને છૂટવામાં, પીડવામાં કે દુઃખ દેવામાં જ આનંદ માનતા હતા. આ આચાર્યપ્રેમવને પણ ધણીવાર સુસલમાન સુખાઓએ ઉપદ્રવો કર્યા હતા, જેમાંના ત્રણમાર મુખ્ય ઉપદ્રવો આ પ્રમાણે છે—

૧. અંબાતમાં રત્નપાલ દોસીના પુત્ર રામશ્રી મારિ સિતાળખાંએ ઉપદ્રવ કર્યો.
૨. મોરસદમાં તેમના શિષ્ય જગમલ કાશિને અંગે પેટલાદના કાકિએ ઉપદ્રવ કર્યો; સં. ૧૬૪૦ માં.
૩. કુશવેરમાં ઉદયપ્રભસુરિ નામના ક્ષિતિયાચારીને વંદના ન કરવાથી ઇર્ષ્યાથી પ્રેરિત થઈ એણે પાટણના સુખા પાસે ફરિયાદ કરી અને આ પ્રસંગે ત્રણ મહિના સુધી રિશ્તે સુખાના ઉપદ્રવથી ખચવા ગુપ્તવાસમાં રહેવું પડ્યું. સં. ૧૬૪૪ માં.
૪. અમદાવાદમાં સહાજખાને કોઈએ કહ્યું: સુરિશ્રીએ વર્ષોક બંધ કરાવ્યો છે. આ

વખતે સુખાએ સૂરિજીને પોતાની પાસે હાજર કરાવ્યા છે. સૂરિજીએ લાં બઈ એનું મન સંતોષિત કર્યું. સૂરિજીને એણે રજા આપી, પરંતુ પાછળથી એ ફાજદારને ઝવેરી સાથે ખટખટ કરતાં એણે પુનઃ સૂરિજીને પકડાવવા પ્રયત્નો કર્યા. ધણી દિવસો સુધી આ ઉપદ્રવ રહ્યો. આ પ્રસંગ સં. ૧૬૩૬ માં બન્યો છે.

સૂરિજી મહારાજ આ ઉપદ્રવોને શાંતિથી સહન કરી, અદીનપણે વિચરી, આત્મ-કલ્યાણની સાધના કરી રહ્યા હતા. સં. ૧૬૩૭ માં સૂરિજી ખંભાત પધામી તે વખતે તેમના ઉપદ્રેસથી સંધવી ઉદયકરણે મહા શુદ્ધિ ૧૩ શ્રી ચંદ્રપ્રભુજીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અને મારવાડ ને મેવાડનો મોટો ચાત્રાસંપ કાઢ્યો. સં. ૧૬૩૮માં સૂરિજી અંધાર પધામી.

સમ્રાટ અકબર

આપણે સરખાતમાં જ આ સમ્રાટનું નામ વાંચ્યું છે. આ સમ્રાટ મહત્વાકાંક્ષી, રાજ્યકુશલ, મુત્સદ્દી અને પ્રભુપ્રેમી થયો છે. આને પણ ઇતિહાસકારો કહે છે કે સમ્રાટ અકબરે ભારતમાં જેનું એકજની સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું તેનું સત્તાશીલ સામ્રાજ્ય હાલની અંગ્રેજ સરકાર પણ નથી સ્થાપી શકી. અકબર તૈયુર લંડોનો વંશજ છે. તેનો પિતા, હુમાયુ ન્યારે ભારતનું સામ્રાજ્ય સુમાવી પદભ્રષ્ટ થઈ કાબુલ તરફ ગયો હતો ત્યાંથી નિરાશ થઈ તે સિંધના હિન્દુ રાજાના આશ્રમે અમરકોટમાં જાય છે. અમરકોટનો રાજા હુમાયુની એક સમયના ભારતના સમ્રાટની કુદૃષ્ટા બેઈ થયા હાવી હુમાયુને સહાયતા આપે છે. હુમાયુ આ રાજાની સહાયતાથી મોટું સૈન્ય લઈ કાબુલે ચઢે છે. પાછળ એની ભેગમ હમીદા બેગમે ઈ. સ. ૧૫૪૨ ના નવેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો, જેનું નામ બદશ્હીન મહમ્મદ અકબર રાખવામાં આવ્યું.

કેટલાક વિદ્વાનો અને ઇતિહાસકારો લખે છે કે અકબરમાં જે ધાર્મિક સહિષ્ણુતા, ઉદારતા, મહત્વભાવતા અને ભારતીય ધર્મો, ભારતીય સાહિત્ય અને હિન્દુધર્મના ધર્મ-શુદ્ધો આ ઉપર પ્રેમ પ્રગલ્ભો હતો તેનું કારણ અકબરનો જન્મ હિન્દુ રાજાને ત્યાં થયો છે એ પણ એક છે. અકબરનો જન્મ થતાં જ હુમાયુનો સિતારો ચમકે છે અને તે પુનઃ ભારતનું સામ્રાજ્ય મેળવવા બાબસાળી થાય છે. પરંતુ એનું અપ્પ સમયમાં જ મૃત્યુ થાય છે. ત્યાર પછી અનેક ઉપદ્રવોને દબાવી મુરદેલીઓને છતી અકબર સમ્રાટપદ પ્રાપ્ત કરે છે. યથાપિ એનો રાજ્યાભિષેક ઈ. સ. ૧૫૫૬માં ૧૪ મી ફેબ્રુઆરીએ શુરુદાસપુર જલ્લાના 'કલ્બોર' ગામમાં થયો હતો, પરંતુ દિલ્હી અને આગ્રા જીતતાં એને સમય લાગ્યો હતો. બહુકે અનેક મુદ્દો છતી એ સમ્રાટ બને છે. અકબર એક ધર્મસભા સ્થાપે છે અને આગ્રાની નજીક ફતેહપુરસીક્રીમાં નવી રાજધાની સ્થાપે છે.

એક વખત એ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની ખ્યાતિ સાંભળે છે. અને તેમની વિદ્વતા, ત્યાગ, ચારિત્ર અને સંવચની કીર્તિથી આકર્ષીત તેને સૂરિજી મહારાજને મળવાનું મન થાય છે.

૧. સમ્રાટ અકબર દિલ્હી જતે તે પહેલાં "વિક્રમ્યાદિત્ય હેમુ" એ દિલ્હીનું કબજા છતી મહાન સમ્રાટની પદવી મેળવી હતી. એ એક મોહવાલ જૈન હતા. આ મહાત્માવાનું ઐતિહાસિક જીવન બહુદા પ્રમુખનારા મહાત્માવોએ જર્જરાખ્યુએ લખેલ 'વિક્રમ્યાદિત્ય હેમુ' બેઈ મેલું.

સમ્રાટ અકબરનું આમંત્રણ અને મુલાકાત

એક વાર ચંપાણી નામની શ્રાવિકાએ છ મહિનાના ઉપવાસ કર્યો હતા, એનો વર-
ધોડો ચઢ્યો હતો. બાદશાહે આ વરધોડો જોયો અને છ મહિનાના ઉપવાસનું નામ સાંભળી
બાદશાહ ચમક્યો, અને ચંપાણીને પોતાની પાસે બોલાવી. એક દિવસના રાજામાં પેટમાં
જંદરદા દોડે છે ત્યાં આટલા ઉપવાસ કેવી રીતે થઈ શકે? બાદશાહે ચંપાણીને પૂછ્યું:
બહેન, આ ઉપવાસ તું કેવી રીતે કરી શકી?

ચંપાણી: કહ્યું દેવગુરુપાથી, મારા ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિજીની કૃપાથી આ તપ
કર્યું છે. બાદશાહ આ સાંભળી બહુ જ પ્રસન્ન થયો અને સૂરિજીને પોતાની પાસે બોલ-
વવાનો હક નિશ્ચય કર્યો, અને આ જ વખતે ગુજરાતમાં જઈ આવેલા જૈનમહાશ્વર્યો પૂછ્યું:
તમે હીરવિજયસૂરિજીને જોળખો છો? જૈનમહાશ્વર્યોએ કહ્યું: “નામદાર, હું એ મહાશ્વર્યોને
બરાબર જોળખું છું. તેઓ સાચા હીર છે. તેઓ કદી કોઈ પણ વાહનમાં બેસતા
નથી, કંચન અને કામિનીના સદાય ત્યાગી છે અને પોતાનો બધો વખત ખુદાની બંદ-
ગીમાં અને જનતાને ધર્મોપદેશ દેવામાં જ કાઢે છે.”

આ શબ્દોએ બાદશાહના હૃદયકમળને પ્રકુલિત કર્યું અને તરત જ એણે ‘મેહી’
અને ‘કમાલ’ નામના બે ખેપિયાઓને સૂરિજી મહારાજને પોતાના દરબારમાં પધારવાની
વિનંતી કરવા માટે મોકલ્યા, સાથે જ ગુજરાતના સૂ્યા ઉપર હરમાન મોકલ્યું કે શ્રી હીર-
વિજયસૂરિજીને બહુ સન્માનપૂર્વક મોકલો, તેમજ જૈન મહરથ માનુકભાણુ અને શાન-
સિદ્ધને પણ કહ્યું કે તમે પણ સૂરિજી મહારાજને અહીં પધારવાનું આમંત્રણ પાઠવો. આ
સમાચાર સૂરિજીને ગંધારમાં મળે છે. અને મહાન લાભનું કારણ બની પોતાના વિસાલ
શિષ્યસમુદાય સહિત સૂરિજી દત્તપુરસિકિ માટે ગંધારથી પ્રયાણ કરે છે.

દત્તપુરસિકિ પહોંચતાં સૂરિજીને મહિનાના મહીના ભયતીત થાય છે, રસ્તામાં
વિવિધ તીર્થોની યાત્રા કરી અનેક રાજા મહારાજા અને સુખાઠોઓને પ્રતિજ્ઞાથી સૂરિજી
તાં વિ. સં. ૧૬૩૬ના જેઠ વદિ ૧૩ના દિવસે સમ્રાટ અકબરને દત્તપુરસિકિમાં મળે છે.

શ્રી હીરવિજયસૂરિજી બાદશાહ અકબરને મલવા આવ્યા તે વખતે તેમની સાથે
૬૭ સાધુઓ હતા, જેમાં મુખ્ય વિમલદર્પ ઉપાધ્યાય, શાંતિચંદ્રમણિ, પંડિત સોમવિજય
મણિ, પં. સહજસાગરમણિ, પં. સિદ્ધવિમલમણિ, પં. ગુણવિજય, પં. ગુણસાગર, પં.
કનકવિજય, પં. ધર્મસીતમણિ, પં. માનસાગર, પં. રતનચંદ્ર, ઋષિ કાલનેહ, પં. હેમવિજય,
ઋષિ જગમણ, પં. રતનકુશલ, પં. રામવિજય, પં. બાલુવિજય, પં. કીર્તિવિજય, પં.
હંસવિજય, પં. જસવિજય, પં. જયવિજય, પં. લાલવિજય, પં. મુનિવિજય, પં. ધન-
વિજય, પં. મુનિવિમલ, અને મુનિ જસવિજય વગેરે હતા.

આમાં કેટલાક વૈયાકરણી, નૈયાયિક, દાર્શનિક, વાદી, બ્યાખ્યાતા, ખ્યાતી, અખ્યાતી

૨ આણુજ, રાણકપુરજ, તથા ફોલોધી પાર્શ્વનાથ વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી છે.

૩. અમદાવાદના સૂ્યા સાહિબખાંનને; રાહના બીરોના સરદાર સહસાણું ન તથા
તેની આઠે કીઓને, સિરાહીના રાજા સુરત્રાણુ (દેવડા સુલતાનને), મેહતાના રાજા
સાદમ સુલતાનને એમ અનેકને ધર્મોપદેશ આપી અદિસા પળાવી છે; સિદ્ધારથજી કરાણા
છે અને મહિરાપાન પરબીલાય અદિ પ્રતિજ્ઞાઓ આપી છે.

અને સત્તાવધાની હતા. ખાસ કરીને શ્રી હીરસૌભાગ્ય, વિજયપ્રશસ્તિ લામોદયરાસ વગેરેના કૃતીઓ પશુ સાથે જ હતા, જેમણે બધા પ્રસંગો નજરે નિકાળી એ ગ્રંથોની રચના કરી છે.

આ ૬૭ સાધુ મહાત્માઓમાથી જ્યારે શ્રી હીરવિજયસૂરિજી મહારાજ બાદશાહ અકબરને પહેલે જ દિવસે મલરા ગયા ત્યારે મહાવિદ્વાન એવા ૧૩ સાધુઓ સાથે હતા. પ્રથમ મુલાકાતે જ બાદશાહ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના ગુણો ઉપર મુગ્ધ થાય છે. સૂરિજી મહારાજ પગે ચાલતા અહીં પધાર્યા છે એ જ્યારે બાદશાહે જાણ્યું ત્યારે તો એને ધણું જ આશ્ચર્ય થયું અને સૂરિજીને આમંત્રણ આપવા મોકલેલ મોદી અને કમાલના મુખેથી સૂરિજીનો ત્યાગ, તેમની નિરપૂરતા, ઉદારતા, મહાનુભાવતા આદિ ગુણો સાંભળી બાદશાહની ભક્તિમાં ઔર વધારો થયો.

સૂરિજી મહારાજની અસાધારણ વક્તવ્યશક્તિથી સમ્રાટ મુગ્ધ બન્યો. તેમની વાણી સાંભળી સમ્રાટે અપૂર્વ આનંદ અનુભવ્યો. સમ્રાટે સૂરિજીને એક ઓલિયા તરીકે પીઠાવ્યા. એમણે વળી પોતાની ચિત્રશાળામાં પ્રવેશ કરતાં જ માલીયા નીચેથી સૂરિજીના કબજા મુજબ હાડીઓનું ફર જેમું એટલે તો એને સૂરિજી મહારાજની-આલાહકૃપાએ જ દેખાયા. પ્રથમ મુલાકાતે જ સમ્રાટે સૂરિજી મહારાજને કંઈક માંગવાનું ફરમાવે છે. ત્યાગમૂર્તિ સૂરિજી કહે છે અમારે સાધુઓને કશી જ જરૂર નથી. આખરે બાદશાહ બહુ જ ભક્તિપૂર્વક પોતાને ત્યાં રહેલ સુંદર પુસ્તકમંડાર સૂરિજીને અપણુ કરે છે. સૂરિજી આનંદગ્રાએ તે પુસ્તકો લઈ આત્રામાં બાદશાહના નામથી પુસ્તકમંડાર સ્થાપે છે. આ પછી તો ઘણીયે મુલાકાતો થાય છે.

કાર્યસિદ્ધિ

સૂરિજી મહારાજ સમ્રાટ અકબરને પ્રતિભોધ આપે છે અને અહિંસાનાં ફરમાનો મેળવે છે, એ બધું ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ છે એટલે એ વિગતોમાં કું અહીં સ્થાનાભાવને લીધે નથી જિતરતો. પરંતુ સૂરિજીન મિથન પછી સમ્રાટ અકબરના જીવનમાં પરિવર્તન થયું છે એમાં તો સંદેહ જ નથી. સૂરિજીના સદુપદેશથી અકબરે કરેલાં કામોની નોંધ આપું છું.

૧. સૂરિજી મહારાજ અને તેમના મુખ્ય-પરિવારના ઉપદેશથી અકબરે વર્ષમાં ૭ મહિનાથી ૪ પશુ વધુ દિવસો અહિંસા પળાવી છે. પોતે માંસાહાર અને શિકારખંધ ક્યોં.

૨. નિર્વેશીયાનું ધન લેવાનું માફ કર્યું છે. ૫

૩. સુપ્રસિદ્ધ બાંજાયા વેરા માફ ક્યોં.

૪. શત્રુબંધાદિ તીથોં કરમુક્ત કરી શ્વેતાંબર જૈનસંધને અર્પણુ ક્યોં.

૫. એક મોટો પુસ્તકમંડાર સૂરિજીને અર્પણુ ક્યોં.

૪. લાયેવાલિકમુપમુર્દુલુ નિજામણાં સદા ચારચન્દ્ર
ઓમાન્દ્ર કાદિ બકન્દરો નરવરો [દિશેષ] લોચેષ્વરિ ।

વન્માલામયદાનપુષ્પપટહોદ્ગોષાનવખંસિતઃ

કામં કરવતિ સ્મ હૃષ્ટહૃદયો વવ્વાક્ષ્મન્નરંજિતઃ ॥

૫. સદુપદેશવશેન મુવં દચન્દ્ર મિલિકમન્દકવાસિજ્ઞે મિમે ।

શૂલકરં વ કરં વ સુગીરિમાનિવયકન્દરમુપસિતસચન્દ્ર ॥

(જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ-૫. ૫૪૩.)

૬. અનેક પશુઓને બંધિઓને ઝાડ્યા છે. ડાબર સરોવરનો સિકાર બંધ કરાવ્યો. સરોવરમાં કોઈ જાળ ન નાંખે એવી આજ્ઞા કરી હતી.

૭. બાદશાહ રોજ પાંચસો ચકલીઓની છબ ખાતો દતો તે સર્વથા બંધ કર્યું.

૮. બાદશાહે ચિતોડનો કિલ્લો જનતાં કરેલું ઘોર પાપ, રાવણે કિનારે કરેલો ઘોર પશુસંહાર-સિકાર કે જેને કર્મથી કહેવાયેલ છે તે અને આ સિવાય હજારો ઉપર બટકાવેલા હરણનાં શિંગડાં, સરદારોમાં વહેંચેલાં એ દરણુનાં ચામડાં આદિ અનેક પાપોનો સ્પર્શ પાસે પશ્ચાત્તાપ થયો અને ભવિષ્યમાં પોતે જી એવું પાપ નહીં કરે એની પ્રતિજ્ઞા કરી.

૯. જૈનધર્મ પ્રતિ-જૈન સિદ્ધાંતો અને જૈનસાધુઓ પ્રતિ સ્પર્શ મહારાજના ઉપદેશથી બાદશાહેને પ્રેમ એવું ભક્તિ પ્રગટી હતી.

શ્રીહરીવિજયસૂરિજી મહારાજના સંસર્ગ એવું ઉપદેશથી સમ્રાટ અકબરે જે અધિકારો સ્વીકાર કર્યો તે માટે તેમના દરબારમાં વિદ્યમાન અણુલક્ષ્મણે ‘આપને અકબરી’માં અને બદાઉનીએ પોતાના પુસ્તકમાં યુક્તકંઠે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આપણું બદાઉનીનું વિધાન જોઈએ.

“આ વખતે બાદશાહે પોતાના પ્રિય નવીન સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કર્યો છે. સપ્તાહના પહેલા દિવસે (રવિવાર) પ્રાણીવધના નિષેધની સખ્ત આજ્ઞા કરી છે, કારણ કે તે સર્વપૂજનો દિવસ છે. દરબારદિન મહિનાના પહેલા અઠાર દિવસોમાં; આખો આખાન મહિનો કે જેમાં બાદશાહેનો જન્મ થયો છે; તેમાં અને આ સિવાય બીજા પશુ દિવસોમાં બાદશાહે પ્રાણી-વધનો નિષેધ કર્યો છે. આ કુકમ આખા રાજ્યમાં જાહેર કર્યો છે. આ કુકમની વિરુદ્ધ આશનારને સખ્ત સજા કરવામાં આવે છે; આ કુકમથી અનેક કુટુંબોની ખરબાદી થઈ છે; તેમની મિલકત બસ કરવામાં આવી છે. ઉપવાસના દિવસોમાં બાદશાહે માંસાહારનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે. ધીમેધીમે બાદશાહે વર્ષમાં છ મહિના અને ઉપર ચોક્કસ દિવસો વધુ ખાવા ઉપવાસનો અભ્યાસ કરી પોતે સર્વથા માંસાહાર ત્યાગ કરી શકે તે માટે પ્રયત્ન કરે છે.”

બંધિમંદ્ર લાહિડી ‘સમ્રાટ અકબર’ નામના બંગાળી પુસ્તકમાં પણ લખે છે—

“સમ્રાટ રવિવારે, ચંદ્ર ઓ સૂર્યમહાદિને દર્શન આરજો અન્યાન્ય અનેકસમયે કોન માંસાહાર કરિતે ના। રવિવાર ઓ આરજો કતિપચાદિને પશુહત્યાકરિત સર્વસાધારણકે નિષેધ કરિયા કિલેન.”

સમ્રાટ અકબરના દરબારનું રત્ન અને સમ્રાટનો પરમ રનેહીમિત શેખ અણુલક્ષ્મણ પોતાના ‘આપને અકબરી’માં લખે છે.

૬. “x x x આ ઉપરથી યોગાભ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીહરીવિજયસૂરિ સેવકા અને તેમના ધર્મ પાળનારા કે જેમણે અમારી હજૂરમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે, અને જેઓ અમારા દરબારના ખરા હિતેચ્છુઓ છે, તેમના યોગાભ્યાસનું ખરાપણું, વધારો અને પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી કુકમ થયો કે—તે તરફના રહેવાસીઓમાંથી કોઈએ તેમને હરકત કરવી નહીં અને તેમનાં મંદિરો તથા ઉપાસનમાં ઉતારો કરવો નહીં તેમ તેમને વ્યવહારવા પશુ નહિ.” હજી આગળ આ બધાના છણોદાર કરવા દેવાની જૂઠ આપી છે. તેમજ તે વખતની ધર્મોપદેશ કે અત્યંતતાથી થતા ‘વરસાદનો અટકાવ’ વગેરે આણેયો થૂકી કષ્ટ આપે છે તેના નિષેધ કર્યો છે. અને તેમની ઉચ્ચરભક્તિમાં કોઈએ વિધાન નાખવું તેની સૂચના છે.

‘શ્રીધર ને સમ્રાટ’માં પરિશિષ્ટ ૧-જેમાં અકબરનું દરબાર છે તેના અનુવાદ ઉપરથી.)

“x x x બાદશાહ ધણી વખત સુધી શુક્રવાદોએ અને ત્યારપછી રવિવાદોએ પણ માંસભક્ષણ કરતો નહોતો. હાથમાં તે દરેક સૌથી મહિનાની પહેલી તિથિએ, રવિવારે, સૂર્ય અને ચંદ્રમહત્વના દિવસોએ, રજાના મહિનાના સોમવાદોએ, દરેક સૌથી મહિનાના તહેવારે, આખા ફરવરદીન મહિનામાં અને પોતાના (બાદશાહના) જ-મના મહિનામાં અર્ચાત આખા આખાન આસમાં માંસભક્ષણ કરતો નથી.” (સ. સ. પૃ. ૧૬૬)

[વિન્સેન્ટ સ્મીથ પોતાના Akbar માં લખે છે—

“He cared little for flesh food and gave up the use of it almost entirely in the later years of his life, when he came under Jain influence”

“માંસ ભોજન પર બાદશાહને ખિલકુલ રુચિ નહોતી, અને તેથી તેણે પાછલી જિંદગીમાં ન્યારથી તે જોનોના સમાગમમાં આવ્યો, ત્યારથી માંસ ભોજનને સર્વથા છોડી દીધું.”

આ જ વિદ્વાન પોતાના પુસ્તકમાં આગળ જતાં લખે છે—

“But the Jain holy men undoubtedly gave Akbar prolonged instruction for years, which largely influenced his actions, and they secured his assent to their doctrines so far that he was reputed to have been converted to Jainism.”

“પરન્તુ જૈન સાધુઓએ નિઃસંદેહ રીતે વર્ષો સુધી અકબરને ઉપદેશ આપ્યો હતો, એ ઉપદેશનો ધણો જ પ્રભાવ બાદશાહની કાર્યવર્તી ઉપર પડ્યો હતો. તેઓએ પોતાના શિક્ષાન્તો તેની પાસે એટલે સુધી માન્ય કરાવ્યા હતા કે લોકોમાં એવો પ્રવાહ ફેલાઈ ગયો હતો કે બાદશાહ જૈની થઈ ગયો.”

પિનહેરો (Pinheiro) નામના એક પોર્ટુગીઝ પાદરીએ પોતાના પત્રમાં ત્યાં સુધી લખ્યું છે કે “He follows the sect of the Jains (vertei)” “અકબર જૈન શિક્ષાતોનો અનુયાયી છે” આ પત્ર જ્યારે શ્રી વિજયસેનસૂરિજી બાદશાહ અકબરને લાહોરમાં ઉપદેશ આપવા પધાર્યા ત્યારે લખાયેલો છે. (સ. સ. પૃ. ૧૬૮-૧૬૯)

“શ્રી હીરસૂરીરાજ”માં રાસકાર કહે છે કે જ્યારે શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પ્રથમ મુલાકાત થયા પછી બાદશાહ પ્રસન્ન થાય છે તે વખતે કહે છે—

“પ્રુથી ક્યો તવ દિલ્હીપતિ બોલે, તમ કહુ માંગી લીલે.”

સૂરિજી મહારાજ સુંદર જવાબ આપે છે.

“હીર કવિ હમ કહુજ ન માંગે, પાસ ન રાખું કોલી,

હમ હીર પ્રુઠાકે બંદે, જર-જોરે હમ છોડી રે.”

ત્યારે બાદશાહ પ્રસન્ન થઈ પોતાની પાસેનો અપૂર્વ પુસ્તક બંદાર આપતાં કહે છે.

“તુમ હીર પ્રુઠાકે આવે, તુઠા એ પુસ્તક લીલે.”

આ પુસ્તકબંદાર સેવાની સૂરિજી મહારાજ ના પાડે છે, પરન્તુ અણુલક્ષ્યલના આમહથી સેવાનું સ્વીકારી આમરામાં જ એ બંદાર મૂકી દે છે.”

૭. સમાપ્ત અકબર પાસેનો પુસ્તક બંદાર પદ્મસુંદર નામના યતિપુત્રવનો હતો. અપભ્રંશ-કવિ એમનો અધિયમ આ પ્રમાણે આપે છે—

“પ્રસાદી દુઝો દિલ્લીપતિ:સારે, હાર સાચો નીરાગી.” કેવું સુંદર ચિત્ર છે !

રાસકાર પ્રથમ અહિંસાના ફરમાન માટે લખે છે કે—

“ પર્વ પન્નસજ્જ દિન એ આગલિ, કીઅં જીવ રખ્યાય રે;

પાંચ દિવસ હટેરા ફરે તો, હીરે ખુરી બહુ થાય રે.

તુરત ફરમાન કરીને હીધું, આન્યું આમરા માહિ રે;

ભેષ્ટ કેટલાકને રાતિ ફરતો, પાપીનાં ઘર ભ્યાંહિ રે.

કેડિઅંધ પ્રાણી ઉમરીઆ, હીરાનં દે આસીસ રે;

જય જયકાર દુઝો રિખિ તુબને, જીવજ્યો કોડી વરીસ રે.”

યથાપિ વિજયપ્રચારિતામાં આઠ દિવસનો ઉલ્લેખ છે છતાં અહીં પર્વપક્ષ પર્વમાં પહેલા પાંચ દિવસ અહિંસા પૂજાઓનો ઉલ્લેખ છે એ જરૂર વિચારણીય છે. વારંવાર મુલાકાતો થતાં પ્રસન્ન થઈ બાદશાહ સૂરિજ મહારાજને કહે છે.

“ ફરી ફરી કહે શાહ અકબર, કહ્યું એક તુમ માં મધ;

આઠ દિવસ તવ માંગિયા, બસા શૂપ મન ભેષ.”

આઠ દિવસ દિયે સહી, મેરી વતી તુમ ચાર;

કુકમ કુઆ જળ શાહકા, હોષ ફરમાન સુચાર.”

આનાં છ ફરમાનો જુદા જુદા પ્રાંતોમાં પ્રોકટ્તાં છે અને આ પ્રમાણે બાર દિવસ—

“ આવજી વહી હસગી ચકી, પળે દિવસ વળી બાર;

બાદવા શુદિ છકિ લગી, ઉમરે જીવે અપાર.”

આટલું આખા પછી બાદશાહ કહે છે હજી વધુ કંઈક માંગો; સૂરિજ માંગે છે—

“ બી કુષ માંગો હીરજી, માંગું હામર તલાવ;

બાર માહ તે ફરતું સહી, ભરીકે મહિ સાવ;

ઓ બી બીં છાડ્યો સહી, કોઈ ન હારે જય.” (હીરસૂરિ રાસ પૃ ૧૨૮).

હજી બાદશાહ કહે છે કે માંગો. સૂરિજ માંગે છે. પણ બાદશાહ જે જવાબ આપે છે તે વાંચતાં આ કવિરાજની સત્યપ્રિયતા ટપકી રહી છે.

“ સસતે સસતે છોડુંમા, જ્યું સમકું સુખ થાય.” અર્થાત્ એકદમ માંસાહાર ત્યાગ, શિકાર બંધ નથી કરતો, પણ ધીમે ધીમે આપનું વચન પાળીશ.

બાદશાહ સૂરિજ મહારાજના કુણુ માતાં કહે છે—

“ સમ જુઠે દેં એક તુહા સાચ, તુહા નગીના ચોર સમ કમ.”

એવટે સમ્રાટ સૂરિજના કુણો જીવર પ્રસન્ન થતાં બોલે કે: ‘જમમાં સાચો જમજીવ હીર.’

“ કહિ અકબરશા સંયમી કુતો, પદમસુંદર તસ નામ;

ચાર પ્વજા હરતો પોસાલે, પંડિત અતિ અભિરામ.

જ્યોતિષ વેદકમાં તે પૂરો, સિદ્ધાંતી પરમાણુ,

અનેક મંત્રિ તેણિ પોતે કીધા, છતી નહિ કે જાણે.

કાલિ તે પંડિત પણ મુદ (જ) ચો, અકબર કહિ કુ:ખ થાણ;

કપા હરિ ન ચલે કહ્યું હમકા, એ તો ખાત ખુદાણ.”

—(શ્રીહીરસૂરિ રાસ પૃ. ૧૨૮).

“ વળી બોલ્યો તિહાં અકબર ગીર, કુછ બી માંગો જમગુર હીર.

અકબર જેવો દાતા છે; શ્રી હીરસુરિજી જેવું ઉત્તમ પાત્ર છે; બાદશાહ માંગો માંગો કહી રહ્યો છે; સારે પરમ નિરપેક્ષ સુરિજી જીવોના અભયદાન શિવાય કશું જ નથી માંગતા. આ વખતે સુરિજી સમ્રાટના દરબારમાં પાંજરામાં પૂરેલાં પંખીઓ ને હરજી સસલાં વજેરેને ડોડાવે છે. સુરિજીના ઉપદેશથી સમ્રાટે કહેલાં શુભ કામોની ચોટી નોંધી નીચે આપું છું.

“ આઢેદી વન નવિ ફરે, સુખે ચરે વન ગાય;

માછી મીન ન પરાભવે, સો ગુર હીરપચાય.

અળ મહિષા મહિષ ધણુ, દુષળ દુરંગમ ગાય;

પંખી કહે ચિરંજીવજો, હીરવિજય મુનિરાય.

સસલા સેલા ચકરા, હીરતણા ગુણુ ગાય;

અપભ કહે બહુ પંખીયા, પ્રણમે જમગુર પાય.

x

x

x

x

“હીર કહે તુભ બલા સુભાણુ, છોડો પુછી જીજ્યા દાણ;

અકર અન્નાય તીરજી મુંડપકું, તે કિમ હોષ પાતશાહકું.

કહે પાતશા છોડયા સળ્પ, કુછ બી માંગો જમગુર અળ્પ.”

બાદશાહે કર વજેરે બધું માફ કર્યું. હજી કવિની સમ્માન્ય તો વાંચવા જેવી છે.

“ જમગુરને શાહ કહે ગહમહી, તુઠારે કામકા માંગો સહી;

હીર કહે બંધાબન બહુ, છોડો તો મુખ પાવે સહુ.

કહે અકબર એ મોટે ચોર, મુલકમે બહોત પડાવે સોર;

એક ખરામ હાનરકું ફરે, ધર્માં બસે એ જમલમ મરે,

વળી કહે છે—“હૂળ માંગો અવલ ફીર, કહુઅ ન માંગો આપકા હીર.”

સમ્રાટની ઈચ્છા છે સુરિજી પોતાને માટે કંઈક માંગે, પણ “વસુદેવ કુટુંબકમ”ના ઉપાસક સુરિજી પોતાના સ્વાર્થ માટે કશું જ નથી માંગતા અને એટલે જ સમ્રાટ એમને જમદગુરના અપૂર્વ માનથી સંતોષે છે.

“ મેં ખટ હાંન દેખું દુંદી, હીરકે નહિં કોષ તોલે.”

સુરિજી વિહાર માટે રળ માંગે છે ત્યારે સમ્રાટ ભક્તિથી કહે છે—

“ અકબર કહે રહો ઈહાં સદા, ફતેહપુર ભલ ગામ.”

સુરિજી ના પાડે છે, ત્યારે સુરિજીની પ્રશંસા કરતાં અકબર કહે છે—

“ ખેર મહેર તુમ નામ ન છોકું, તરનતારન હોડી.”

સમ્રાટને સુરિજી જીવર કેવાં સ્નેહ અને ભક્તિ છે : “આપ જે કહો તે કામ કરું પણ બહી રહો.” સુરિજી પોતાનો સાધુધર્મ ચમત્કારે છે ત્યારે બાદશાર રળ આપતાં કહે છે :

“ વિજયસેનસુરિકા ઈહાં ગુરુ, એક વેર મેજી જે.

સુરિજીનું પ્રયાણ : અન્ય મુનિવરો અને સમ્રાટ અકબર

સુરિજીમહારાજે ૧૧૩૬ થી ૧૧૪૧-૪૨ સુધી સમ્રાટને ધર્મોપદેશ સંભળાવી જૈનધર્મને અનુરાગી બનાવ્યો હતો. સુરિજીમહારાજ ૧૧૪ માં ફતેહપુરથી નીકળી આમળ વખા અને અભિરામાબાદ અતુર્ભાજ રહ્યા. જતી વખતે સમ્રાટ કહે છે : વિજયસેનસુરિજીને આપ

મહો મોકલ્યા ત્યાં સુધી અને ઉપદેશ આપનાર કોઈક રાખો. સ્વરિત્ર શ્રીશાંતિચંદ્રજી ઉપાધ્યાયને રાખે છે. તેઓ પશુ પ્રખર વિદ્વાન સમર્થ વક્તા મહાકવિ હતા. તેમણે ‘કૃપારસકોશ’ બનાવી સમ્રાટને પ્રલગ્ન કર્યો હતો અને એમના ઉપદેશથી સમ્રાટે “બાદશાહના બન્નનો આપો મહિનો, રવિવારના દિવસો, સંકાંતિના દિવસો, નવરાત્રના દિવસો-એ દિવસોમાં કોઈએ કોઈ જીવત્તી હિંસા ન કરવા એવા કુક્રમો કઠાવ્યા હતા.” તેમજ “મહોદયનો આપો મહિનો અને સૂરી લોકોના દિવસોમાં જીવવધનો નિષેધ કરાવ્યો હતો.”

શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય પછી મહોપાધ્યાય શ્રી બાનુચંદ્રજી અને સિદ્ધિચંદ્રજીએ અકબરના દરબારમાં રહી બહુ સત્કાર્યો કરાવ્યાં હતાં. આ બાનુચંદ્રજી બાદશાહ અકબરની ધર્મસભાના ૧૪૦ મા નંબરના (પાંચમી શ્રેણી) સભાસદ હતા. અકબરના દરબારમાં સૌથી વધુ સમય રહેવાનું (લગભગ ૨૩ વર્ષ) ઝોરવ આ યુગસિંધને છે. અકબર ત્યારે ત્યારે સ્વારીમાં નીકળે ત્યારે પશુ આ યુગસિંધને સાથે જ રાખતો. કારમીર, લાહોર જીહોનપુર પછે ઠેકાણે બાનુચંદ્રજી સાથે ગયા છે. યતુંબ્ય તીર્થ ઉપર જે એક દીનાર-સેનામહોર કર લેવાતો તે આ ઉપાધ્યાયજીના ઉપદેશથી માફ કરવામાં આવ્યો હતો.

આ સિવાય ઉપાધ્યાયજીએ અકબરને સૂર્યસહસ્ર નામનો ગ્રંથ કરાવવા એક સૂર્યસહસ્રનામ નામક સ્તોત્ર બનાવ્યું હતું અને એનો પાઠ તેઓ સમ્રાટને કરાવતા. બાનુચંદ્રજીની ઉપાધ્યાય પદવી સમ્રાટ અકબરના આગ્રહથી લાહોરમાં લઈ હતી અને તે વખતે અણુલ-ફજલે સારે. મહોત્સવ કરી પચીસ ધોડા અને દસ હજાર રૂપિયાનું દાન કર્યું હતું. વળી જહાંગીરને ત્યાં ત્યારે મૂલ નક્ષત્રમાં કન્યા જન્મી અને બીજાઓએ તેને મારી નાખવા કે નદીમાં તરતી મૂકવાનું જણાવ્યું ત્યારે ઉપાધ્યાયજીએ અષ્ટોત્તરી સ્નાન બજાવવાનું જણાવ્યું. શાનસિંહ અને માનુક્યાણુની આગેવાની નીચે લાખ રૂપિયા ખર્ચાં એ સહસ્ત્રનાં બજાવવામાં આવ્યું હતું. આ ઉત્સવમાં સમ્રાટ અકબર અને જહાંગીર પશુ ગયા હતા. તેમના સિંધ સિદ્ધિચંદ્ર યતાવધાની હતા સમ્રાટે તેમને પ્રુદ્ધકમનું મિશ્ર આપ્યું હતું.

શ્રી વિગસેનસૂરિ સાથે સમ્રાટ અકબરને ૧૬૪૯ થી ૧૬૫૧-૫૨ લગભગ ત્રણ વર્ષનો સમાયમ રહ્યો. સમ્રાટ ઉપર આ આચાર્યની બહુ ઊંડી છાપ પડી હતી. આવી જ રીતે વિવેકધર્મ ઉપાધ્યાય, મહાનંદ અને પરમાનંદ વગેરેએ પશુ સમ્રાટ અકબરને ધર્મોપદેશ આપી ‘અમારી’ના દિવસો મેળવ્યા છે. (જુઓ સુ. સ. દરમાન પત્ર પૃ. ૩૮૩-૮૪)

આ રીતે જમદગ્યુઝ હીરવિજયસૂરીચરજી અને તેમના સિંધપરિવારે સમ્રાટ અકબર,

૮ “x x બાનુચંદ્રપતિ અને પ્રુદ્ધકમના ખિતાબવાળા સિદ્ધિચંદ્રપતિએ અમને અરજ કરી કે “જીજ્ઞાસો, જકાત, માય-બેંક, પાડા અને ગળદ એ જનવરોની બિલકુલ હિંસા, બીજા દરેક મહોનાના મુકરર દિવસોમાં હિંસા, મરેલાના માલનો કમળો કરવો, લોકોને કેદ કરવા અને યતુંબ્ય પર્વત ઉપર માથા દીઠ સોરઠ સરકાર જે કર લેતા એ બધી બાબનો આલા કરતો (અકબર બાદશાહે) માફ અને તેની મનાઈ કરી છે.” તેથી અમે પશુ દરેક લોકો ઉપર અમારી સંપૂર્ણ મહેરબાની છે, તેથી એક બીજો મહિનો કે જેની અંતમાં અમરિ જન્મ થયો છે તે ઉમેરીને નીચે લખેલી તપસીલ મુજબ મારી આપી અમારા મેક કુક્રમ મુજબ અમલ કરી તે વિનુદ કે આડે માને જહું જોઈ એ નહિ.”

(જહાંગીરનું દરમન, પરિકલ્પ ૪, સ. સ. ૪૮૬)

જહાંગીર, શકાગઢા અને ઔરંગઝેબના દરબારમાં ગૌરવમયું સ્થાન મેળવી તીર્થસ્થા, અહિંસા, અમારી તેમણે ગૌરવ વગેરે ગ્રંથ કરાવી જૈન શાસનની પ્રમાણના કરી.

સૂરિજીના હાથે થયેલ દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા, સંઘ આદિ કાર્યો

એ આખી સત્તરમી સદીનો કાળ જગે ચારિત્રના ઉદયનો કાળ હોય તેમ સૂરિજીના ઉપદેશથી ધનાઢય કુટુંબનાં સપુત્રો-સપુત્રીઓ વૈરાગ્ય યાચિત્ત ખી સાધુજીન સીકારતાં. અહીં થેડી દીક્ષાઓની નોંધ જ આડું છે. સં. ૧૬૨૮ માં મેઘજી ઋષિ વગેરે ત્રીસ સાધુઓ લેકમતનો ત્યાગ કરી શ્રી હીરવિજયસૂરિજીના સિષ્ય થયા હતા. ૧૬૩૧ માં ખંભાતમાં એકી સાથે અગિયાર જણને દીક્ષા આપી. અમદાવાદમાં પણ એક સાથે અઢારને દીક્ષા આપી. ફનેકપુરસીદીમાં જૈનાશાહ નાગોરી, જેને સમ્રાટ પણ માન આવતા, તેમણે બહુજ ઉત્સવપૂર્વક દીક્ષા લીધી, જે પાછળથી બાદશાહી ચલિતા નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા તેમજ રાહના શ્રીવંતશીડના કુટુંબના દસ જણાએ એક સાથે સૂરિજી પાસે દીક્ષા લીધી. સિરોહીના વરસિંચે કે જેના લગ્નની તૈયારી હતી, લગ્નને બદલે દીક્ષા લીધી જે આજળ વધીને પંન્યાસ થયા અને એકસો આઠ શિષ્યોના અધિપતિ થયા. પાટણના સંઘજીએ પણ ખીજ સાત જણાઓ સાથે દીક્ષા લીધી.

આવી જ રીતે ખંભાત, પાટણ, અમદાવાદ, વૈરાટ, આગરા, મથુરા વગેરે સ્થાનોના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવોમાં હજારો લાખો રૂપિયા સૂરિજીના ઉપદેશથી ખર્ચાયા છે. તેમજ શ્રી શત્રુંજયના ઉદારમાં તેઓના ઉપદેશથી ખૂબ ધનભય થયો છે. આ ઉદારમાં સોની તેજપાત્રે એક લાખ ત્યાહરીનો બચ કર્યો. આનો ઉલ્લેખ ત્યાં શિલાલેખમાં છે, જે ૮૭ પંક્તિનો છે.

સૂરિજી પોતાતા છેલ્લા જીવનમાં શત્રુંજયનો સંઘ લઈ સિદ્ધાયલજીની યાત્રાએ પધાર્યા ત્યારે બહોંતેરે તો સંઘપતિઓ સાથે હતા. સંઘમાં હજારો માણસો સાથે હતા. પાસીતાણા પહોંચતા લાખ માણસ હતા. સંઘમાંનાં વંખતે પૂજા ખૂબ દાન, સત્કાર સન્માન અને શાસનપ્રમાણના થયાં. સોરઠનો સુયો નરરંજખાન સંપત્તી કાંતે આવે છે અને બાડબર પૂર્વક સંપત્તો પ્રવેશ કરાવે છે. સૂરિજીનાં દર્શન કરી તે બહુ પ્રસન્ન થાય છે.

આવી રીતે સમ્રાટ અકબરને જૈનધર્મનો અને અહિંસાનો અનુરાગી બનાવવાનું માન સૂરિજી અને તેમના સિષ્ય પરિવારને ધરે છે. બાદશાહ અકબર સૂરિજીના અપૂર્વ ત્યાગ, ઉત્તમ ચારિત્ર, સત્ત્વકૃતતા, નિષ્પક્ષવૃત્તિ, ઉદારતા, શુદ્ધિપ્રામદ્ય, કઠણ પ્રયોના સહેલાઈથી યુક્તિસંપત્ત બવાળો આપવાની યત્નિ, ધર્મશાસ્ત્રોનું જીકું જ્ઞાન, અને નિરપૂકવૃત્તિ આદિ ગુણોથી આકર્ષીઈ દરબારમાં શ્રી હીરવિજય સૂરિજીને જગદ્ગુરુના અપૂર્વ માનથી સત્કારે છે.

સમાશીલ તપસ્વી સૂરિજી

હેવે આપણે સૂરિજીના આંતર જીવનનું દર્શન કરીએ.

સૂરિજી પોતે જેમ આંધ્યાત્મ, મહાન્ ઉપદેશક અને પરમ પ્રભાવશાળી હતા તેમ એમનું આંતર જીવન પણ એવું જ ઉન્નતવશ, મંઘીર અને પવિત્ર-કર્ણ દીક્ષા લીધા પછી આજીવન એમણે એકાસક્તિથી જીકું તપ નથી કર્યું. નિરંતર દુઃખ, દર્દી, વેદ, જોળ અને કઠાઈ વિગત (પરવાનાદિ) થાય વિગતનો ત્યાગ રાખ્યો છે. શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજી પાસે જે

આલોચણુ લખીને આ પ્રમાણે તપ કર્યા છે:—૩૦૦ ઉપવાસ, ૨૨૫ છટ્ટ, ૭૨ અદ્દમ, ૨૦૦૦ આયંબિલ, વીસસ્થાનક તપ આંબિલયુક્ત કર્યો, એકસિંથ અને એકદત્તી ધણ્યાં કર્યાં. ૧૦૦૦ નિવિ, ૩૬૦૦ ઉપવાસ કર્યાં. ગુરુ મહારાજની આરાધના માટે ઉપવાસ, એકાસણું અને આયંબિલનો તપ ૧૩ માસ સુધી કર્યો.

૨૨ મહિના સુધી યેજેદવહનની ક્રિયા કરી. તેમાં ઉપવાસ, આયંબિલ, નિવિ, એકાસણું ધણ્યાં કર્યાં. ત્રણ માસ પર્યંત સૂરિમંત્રની આરાધના કરતાં જેમ તપસ્યા કરી. એપણા સમિતિનું બરાબર પાલન કરી ૪૨ દોષ રહિત શુદ્ધ આહાર શેતા ફતા અને નિરંતર તદ્દન સાદો ખોરાક જ વાપરતા; મિષ્ટાન્ન કે મરીછ પદાર્થ વાપરતા જ નહિ. માંદગીમાં પ્રાયઃ દવા પણ ન શેતા. અન્તિમ માંદગી સમયે પણ પોને દવા નહોતી જ લીધી, પરન્તુ ઉનાના શ્રી કહે અન્નપાણી ત્યાગ કરી, અરે, બન્નમાંએને સ્તનપાન બંધ કરી ઉપાગ્રયે એકા અને બહુ જ આગ્રહ કર્યો ત્યારે સંધના જાન ખાતર દવા લીધી હતી. સૂતી વખતે નિરંતર રાત્રે પોતાના હાથનું જ ઓશીધું રાખતા, વીંટીયો કે બીજું કશું ચે ન રાખતા. ધણી વાર રાત્રે ઉઘાડા શરીરે ઝીભા રહી ધ્યાનમાં મસ્ત રહેતા. કલાકોના કલાકો સુધી ધ્યાનમાં ઊભા રહેતા. આત્મચિંતવન, પ્રભુધ્યાન અને વીતરામ દયાની પ્રાપ્તિ કેમ થાય એ માટે સદાયે તત્પર રહેતા. આત્મકલ્યાણ અને સાસનસેવા આ તેમનો જીવનમંત્ર હતો.

સૂરિશ્વરજીને ૧૦૮ શિષ્યો હતા. સૂરિજીના પરિવારમાં ૨૦૦૦ થી ૨૫૦૦ સાધુઓ, ૩૦૩ સાધ્વીઓ, ૧૫૦ પંન્યાસ અને ૭ મહાવાદી ઉપાધ્યાય હતા. સૂરિજીના યુગ દરતે ૫૦ પ્રતિષ્ઠાઓ (અંજન શલાકાઓ) થઈ હતી. તેમના ઉપદેશથી ૧૫૦૦ સંધરીઓએ જુદાજુદા સંધો-તીર્થયાત્રાના સંધો કાઢ્યા હતા. ૫૦૦ જિનમંદિરો નવાં બન્યાં હતાં.

સૂરિજીને આયંબિલની તપસ્યા ઉપર ખૂબ ગ્રહ હતો. એક વાર સિરોહીના સુરનાને સો નિર્દોષ આવકોને પકડ્યા હતા. સૂરિજીને આ સમાચાર મળ્યા એટલે સૂરિજીએ પોતે અને પોતાનાં શિષ્યોને ૮૦ આયંબિલ કરાવ્યાં અને સિરોહીના રાત્રે મળી પકડેલા આવકોને છોડાવ્યા. એક વાર ખંભાતના સુમેદાર હબીબુલ્લાહે ખંભાતના આવકોને ખૂબ સતાવ્યા હતા એટલું જ નહિ કિન્તુ સૂરિજીનું જીવનું પણ અપમાન કર્યું હતું. ક્ષમાના સાગર સૂરિજી ખંભાતથી વિદાર કરી અન્નચ પધાર્યાં. હબીબુલ્લાહના સમાચાર સત્રાટ અકબરને મળ્યા. અકબરે હબીબુલ્લાહને પકડી સજા કરવાનું ફરમાન કાઢ્યું. હબીબુલ્લાહને આ સમાચાર મળ્યા. તેણે દીનબાવે સૂરિજીની ક્ષમા માગી, આવકોને નિમંત્રણ આપવા શોભ્યા. સૂરિજી તો હબીબુલ્લાહનું નિમંત્રણ આવતાં ખંભાત પધાર્યાં. હબીબુલ્લાહ સૂરિજીના પગે પડ્યો અને પોતાનો અપરાધ ખમાવ્યો. દરિયાવદિલના સૂરિજીએ તેને ક્ષમા આપી અને હિતશિખામણ આપતાં કહ્યું કે:—પ્રજાને પ્રેમથી પાળવાથી જ તમારું અને પ્રજાનું કલ્યાણ છે.

આવી જ રીતે અમદાવાદનો સૂયો કે જેણે સૂરિજીને ખૂબ સતાવ્યા હતા એને પણ સૂરિજીએ ક્ષમાદાન આપવામાં ખૂબ જ ઉદારતા અને મહાનુભાવતા બતાવી હતી.

સૂરિજીની હાજરજવાબી

સૂરિજી અબળ હાજરજવાબી હતા. સત્રાટના દરબારમાં જે જે વિવિધ પ્રશ્નો ઊઠતા તેનો તેઓ બહુ જ સુંદર રીતે મુક્તિ, તર્ક અને દલીલસર જવાબ આપતા કે જે સાંભળી

સમ્રાટ અને તેના દરગારીઓ ખુશખુશ થઈ જતા હતા. એકવાર હરીગુરુદાસે પૂછ્યું કે યુકે પવિત્ર છે કે અપવિત્ર છે? સૂરિજી કહે કે યુકે યુગમાં હોય ત્યાંસુધી પવિત્ર છે અને સુખથી બહાર જાય એટલે અપવિત્ર થઈ જાય છે.

આવી જ રીતે એકવાર આજમખાં નામના સુમેદાર ખાસે અનેક ધર્મચર્ચા થયા પછી એણે હસતાં હસતાં પૂછ્યું: આપને દીક્ષા લીધે કેટલાં વરસ થયાં? સૂરિજીએ કહ્યું: બાવન વર્ષ થયાં. એણે કયું: આપે કદી ખુદાને જોયા છે અને કોઈ ચમત્કાર જોયા છે? સૂરિજીએ કહ્યું: ખુદા અદૃષ્ટ છે, તેને કોણ જોઈ શકે? ચમત્કાર તો પૂર્વ પુરુષોએ ઘણાં જોયા છે. મૂર્ખાએ કહ્યું: ખુદાને સુસલમાનો જોઈ શકે છે, સિંદુઓ નહિ. પછી એણે એક રસુજ કથા કહી. એકવાર હિન્દુ અને સુસલમાનોને વિવાહ થયો કે ખુદા ખાસે હિન્દુએ પહેાંચે કે સુસલમાનો પહેાંચે? એક હિન્દુ પંડિત પોતાનો દેહ દૂધ પ્રમુ રાસે જવા લીકળ્યો; પણ પહેાંચી ન શક્યો. પછી સુસલમાન મયો. એ તો ખુદા ખાસે પહેાંચી મયો. ત્યાં ફિરસ્તા બેઠા હતા. બદામ ને પિસ્તાનાં ગાંઠ હતાં ત્યાં સોનાના સિંહાસન પર ખુદા બેઠા હતા. ખુદાને મલી એ પાંચે આવ્યો ને વળતી વખતે એક મર્યાની લૂચ બગલમાં મારતો આવ્યો. સૂરિજી આ સ્તંભગીને હસ્યા. સૂરિજીએ સુમેદારને પૂછ્યું-બદા, એ તો ખતાવો, જનારો સુસલમાન શરીર તો અહો મૂઢીને મયો હતો, ના પછી એની બગલ ક્યાં હતી? જો બગલ નહોતી તે મર્યાની લૂચ ક્યાં! ખેંજું ખુદા તે છે અદૃષ્ટ, પછી એને કેવી રીતે જોયા? સુમેદાર પોતાની મૂર્ખાઈ ઉપર ખૂબ હસ્યો અને પોતાની લૂચ કહ્યું. સૂરિજીનો સ્વર્ગવાસ

સૂરિજી મદારાજ સંઘ સહિત સિદ્ધાચલની યાત્રા કરી દીવ અજારાની યાત્રા કરી ઉનામાં ૧૬૫૨ માં ચાતુર્માસ રહ્યા છે. ચાતુર્માસની સરઆતથી જ તેમની તખ્તિયત નરમ થવા માંડી હતી. રૂઢાવરજા પોતાનું કાર્ય કરી રહી હતો. પર્યુષણના દિવસોમાં સૂરિજીએ પોતે કપસસત્તુ બાખ્યાન વાંચ્યું. તેઓને પોતાનો અન્તિમ કાચ નજીક સમગર્ભ થયો હોય તેમ બધાની પાસે ક્ષમાપના કરી લીધી. પોતાના પદશિષ્ય સૂરિયુગર શ્રી વિજયસેનસૂરિજીને ૯ ચાતુર્માસ પહેલાં જ પોતાની પાસે બોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. આખરે બાદરરા શુકિ ૧૧ ની સાંજે પ્રતિક્રમણ કર્યું, સર્વેને ખમાવ્યા અને મૃત્યુરુપિ મહોત્સવાયતે ને ચરિતાર્થ કરતા હોય તેમ પદાગ્રન સમગ્રી કાચમાં નવકારવાગી સર્ધધ્યાનમય થયા. ચાર માળાઓ ગણાઈ અને પાંચમી અણતો જ હાથમાંથી પડી ગઈ અને તેમનો આત્મા શરીરમાંથી બેઠી મયો, જનતામાં હાહાકાર મચી મયો: જનતા સાચા હીરા સમા જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી દેવસોઠમાં પહેાંચ્યા.

સૂરિજીના અસિસંસ્કારના સ્થાને એક વાંઝીયા આંગાને રૂણ આપ્યાં.

૯. આચાર્ય શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજીને બાદશાહ અકબરના અતીવ આગ્રહથી જગદ્ગુરુજી મહારાજે રાખનપુરથી જ, સમ્રાટને પ્રતિજ્ઞા આપવા લાઠોર મોકલ્યા હતા. સમ્રાટ અકબરને પ્રતિજ્ઞાથી તેમણે પણ મહાન સાક્ષનપ્રભાવના કરી છે. “સવાઈહીર વિજય-સૂરિ” આજું માનવંતુ બિરહ પામ્યા હતા. ૧૬૪૬ માં તેઓ લાઠોર પધાયો હતા. ૧૬૫૨ માં અકબરને સમગ્રથી મુરુદેવની આરા આવી છે, એમ બધાવી યુગરાત તરફ પધાયો. પરંતુ મુરુ-શિખનો મિલાપ થાય એ પહેલાં જ મુરુજી સ્વર્ગે સિદ્ધાવ્યા.

રુદ્રાદ્ય અકારને આ હસદારા સરિજના સ્વર્ગમનના સમાચાર પહોંચાડાય છે. આમને પશુ એક મહાત્મા બનાયો ગયું હું ખ સાચ છે.

ઉપસંહાર

જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી એક મહાપ્રતાપી યુગપ્રધાન પુરુષ થયા છે. એમના સમયમા ખુસદમાની યુગમાં ગેરસાહેકતરિ મંદિરોના છુલોહાર થવા, અનેક પુત્તકો લખાયા-નવાં બન્યાં, પ્રતિષ્ઠાઓ અને અંગન સલાકાઓ ખૂબ થઈ આચાર્યશ્રી વિજયમેનસૂરીશ્વરજી અને વિજયદેવસૂરીશ્વર જેવા સાસનનાવધાને ગુરુજીએ પ્રમટાવેલી જ્યોતિ જાગત રાખી જદાંગીર, શાહગઢાં અને ઔરંગઝેરના દરવારમાં જૈન સાધુઓનું આવાગમન આશુ રાખ્યું. અને અદિસાધર્મનો પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો.

હીરયુગના પ્રતાપી સૂર્ય શીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી અને તેમનાં નક્ષત્ર મંડલમાં વિજયમેનસૂરીશ્વરજી, શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરજી, શાંતિચંદ્રજી ઉપાધ્યાય, શ્રી આનુચંદ્રજી ઉપાધ્યાય, શ્રી સિદ્ધિચંદ્રજી ઉપાધ્યાય, વિવેકદર્શ ગણી, પરમાનંદ, મહાનંદ, ઉદયદર્શ વગેરે શામે છે. ખરતર ગમ્મના મહાન્ આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરીશ્વરજી તથા જિનસિંહસરિજ વગેરે પશુ આ સમયમાં થયા છે. અને છેલ્લે મહાપ્રતાપી કિયોહારક શ્રી સત્યવિજયમણિ, મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી, અને મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાદિને પશુ હું નો હેરક યુગના મહાનેજરી મહો-નક્ષત્રો સમજું છું.

કવિ ઋષભદાસે જગદ્ગુરુના ગુણોનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે:—

‘એ ચેલા ગુરુ હીરનાં હોય, હીર સમે નવિ કુઓ ઠાઈ;

તપે કરી ધનનો અગુમાર, શીયે યુસિભદ્ર અવતાર.

વેરામેં જીમ વૃદ્ધિકુમાર, નેમિપરિ બાલક બલચાર;

ગૌતમપરેં ગુરુ મહિમાવંત, રૂપે જાણું મયણ અચંત.

રાગ્ય માને જીમ હેમસગિન્દ, પરિવારે જીમ પ્રદગણ્ય ચંદ;

ખાને જાણું મુનિદમદંત, ક્રમાયે કૂરમકુનો જંત.

સરિખા યુજ પૂજ અપમાન, સરિખો જોદને રોદનમાન;

પંકજ પરેં નિર્લેપ જ હીર, સરિખાં રાખ અને વડી ખીર.”

આ લેખ લખવામાં નીચેનાં સાધનેનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે તેથી તે સરેનો હું અર્ધ આભાર માનું છું.

સૂરીશ્વર ને સત્રાટ, જેનો મેં ખૂબ જ ઉપયોગ કર્યો છે. હીરચરિત્રાસ, જૈન સાહિત્યનો શક્ષિત ઇતિહાસ, મારી નોંધણીનાં પાનાં, જૈનધર્મ પ્રકાશનું જીવનું પાનું, હીરવિજયસૂરિ પુસ્તિકા, વિજયપ્રશસ્તિસાર.

જેમને જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજનું વિસ્તારથી જીવનચરિત્ર વાંચવું હોય તેમણે જગદ્ગુરુ કાવ્ય, હીરસીમાવ્ય કાવ્ય, હીરવિજયસૂરિ રાસ. (આનંદ કાવ્ય મહોદધી મૌહિતક પોંચમું) અને સૂરીશ્વર ને સત્રાટ જરૂર વાંચવાં.

સાસનદેવ આપણા સંધને હેરક યુગ જેવા સમયે યુગને પ્રમટાવવાનું સામર્થ્ય આપે અને આપણે સૌ જૈનસાસનની અધિસાની વિજયપતાકા સર્વત્ર ફેલાવવા ભાગ્યશાળી થઈએ એ ભાવના સાથે રિરમું છું.

सम्राट अकबर और जैन गुरु

लेखक—महता शिखरचंद्र कोचर, बी. ए., एलएच. बी. साहित्यसिरोमणि साहित्याचार्य,
सिटी मेजिस्ट्रेट, बीकानेर.

सम्राट अकबर पर जैनधर्मके गुरुओंका विशेष प्रभाव पड़ा था। जिन जैन गुरुओंका प्रभाव उस पर मुख्यतः पड़ा उनका संक्षिप्त परिचय नीचे दिया जाता है—

(१) हीरविजयसूरि—सन् १५८२ ई. में काबुल विजय करनेके पश्चात् सम्राट अकबरने जैनाचार्य श्री हीरविजयसूरिकी प्रशंसा सुनी। उसने गुजरातके गवर्नर साहिबखानको इस आशयका फर्मान भेजा कि वह सूरिजीसे दरबारमें जानेके लिये निवेदन करे। सूरिजी उन दिनों गंधारमें थे। सूरिजीको जब साहिबखान द्वारा सूचना मिली; तब वे अहमदाबाद गए। वहाँ साहिबखानने उन्हें यात्राके लिए सवारी तथा रुपए देने चाहे परन्तु सूरिजीने इसके लिये सधन्यवाद असमर्थता प्रकट की और कहा कि नियमानुसार जैन साधु ऐसी वस्तुओंका प्रयोग नहीं कर सकते। अतः वे पैदल ही आगरा गए, जहाँपर इनका राजसी ठाटबाटके साथ स्वागत हुआ। सूरिजी पहले अबुलफजलसे मिले, जिस पर उनका अत्यन्त प्रभाव पड़ा। तत्पश्चात् वे अबुलफजलके साथ सम्राटसे मिले। सम्राट पर भी बहुत गहरा प्रभाव पड़ा। एक बार सम्राटने सूरिजीको पद्मसुन्दर नामक स्वर्गीय तपगच्छीय जैन साधुका ग्रन्थसंग्रह देनेके लिये अपनी उत्कट कामना प्रकट की। सूरिजीने पहिले तो अपनी असमर्थता प्रकट की, और कहा कि हम जितने ग्रन्थ स्वयं उठा सकते हैं उतने ही अपने पास रख सकते हैं। परन्तु सम्राटके अति आग्रह करने पर उन्होंने आगरामें 'अक्षरीय भांडागार' नामसे ग्रन्थमंडार स्थापित करके वे ग्रन्थ रखवा दिये और उनके निरीक्षणका कार्यभार भानसिंह नामक जैन गृहस्थको सौंप दिया। सूरिजीके सदुपदेशसे सम्राटने पर्यूर्षणके आठ दिनोंमें समस्त साम्राज्यमें जीव-हिंसा-निषेध करानेके लिये घोषणा करवा दी, जिसका उल्लेख "विजय-प्रशस्ति महाकाव्य"में है। चातुर्मास समाप्त होनेके पश्चात् सूरिजी सम्राटसे फिर मिले। उनके उपदेशसे सम्राटने फतहपुर सीकरीमें १२ योजन छत्रे विशाल सरोवर "दावर"में मछलियां पकड़नी बंद करवा दी। तत्पश्चात् सम्राटने सूरिजीके सदुपदेशसे पर्यूर्षणके दिनोंमें अपनी औरसे ४ दिन और जोड़कर कुछ १२ दिनोंके लिये (अर्थात् आग्रपद कृष्ण दशमामें आग्रपद शुक्ल षष्ठमी तक) राज्यभरमें जीव-हिंसा बंद कराव दी। कुछ समय पश्चात् नैरोजके दिन भी जीवहिंसा बंद की गई। सन् १५८४ ई. में सम्राटने सूरिजीको "बगदगुरु"की उपाधि प्रदान की। सम्राटके अनुरोधसे सूरिजीने अपने शिष्य शान्तिचन्द्रजीको 'उपाध्याय' पद पर प्रतिष्ठित किया, फिर सूरिजीने शान्तिचन्द्रजीको सम्राटके पास छोड़कर स्वयं गुजरातकी ओर प्रस्थान किया। सूरिजीका विशेष

वृत्तांत जाननेके लिए 'जगद्गुरु काव्य' 'कृपारस कोष' 'पूरीश्वर अने समाप्त' आदि ग्रन्थोंका अवलोकन करना चाहिये।

'आईने अकबरी'में लिखा है कि सम्राट अकबरने अपने दरबारके विद्वानोंको पांच श्रेणियोंमें विभक्त किया था। उसमेंसे प्रथम श्रेणिके विद्वानोंमें हीरविजयसूरिजीका नाम अङ्कित है तथा पांचवी श्रेणीमें भानुचन्द्र एवं विजयसेनसूरिका नाम अङ्कित है। इन दोनोंका वर्णन आगे किया जायेगा।

(२) शान्तिचन्द्र उपाध्याय—सम्राट अकबर पर इनका बहुत प्रभाव पड़ा था। इन्होंने सम्राटके लोकोपयोगी सत्कार्योंका वर्णन अपने 'कृपारसकोष' नामक सुन्दर संस्कृत काव्यमें किया है जिसमें १२८ श्लोक हैं। इन्होंने सम्राट अकबरको उपदेश देकर वर्षभरमें लगभग छः मास पर्यन्त हिंसा बंद करवाई थी। इसके अतिरिक्त उन्होंने सम्राटसे 'जजिया' नामक कर बंद करवानेके लिये भी फर्मान जारी करवाया था। तत्पश्चात् ये सम्राटकी अनुमति लेकर गुजरात चले गए और उनके पास भानुचन्द्रको छोड़ दिया।

(३) भानुचन्द्र—ये और इनके शिष्य सिद्धिचन्द्र सम्राट अकबरके पास उसके शेष जीवनभर तक रहे और उसके पश्चात् सम्राट जहांगीरके पास भी रहे। सम्राट जब कभी आगरेसे बाहर जाते भानुचन्द्रको अपने साथ लेजाया करते थे। एक बार भानुचन्द्र सम्राटके साथ काश्मीर भी गए। ये सम्राट अकबरके समक्ष प्रति रविवार 'सूर्यसहस्रनाम'का पाठ किया करते थे। एकबार इन्होंने सम्राट अकबरको शत्रुञ्जय—तीर्थ परसे यात्रियों पर लगाने वाला कर उठा देनेको कहा जिस पर सम्राटने सन् १५९२ ई. में शत्रुञ्जय पर्वतका दानपत्र लिखकर हीरविजयसूरिको भेज दिया। सम्राटके अनुरोधसे हीरविजयसूरिने इन्हें भी 'उपाध्याय' पदसे अलंकृत किया था। इनका विशेष वर्णन जाननेके लिये इनके शिष्य सिद्धिचन्द्र द्वारा लिखित 'भानुचन्द्रचरित्र' नामक ग्रन्थका अवलोकन करना चाहिये।

(४) सिद्धिचन्द्र—ये संस्कृत एवं फारसीके प्रकाण्ड विद्वान थे। इन्होंने 'भानुचन्द्र चरित्र' नामक एक उत्तम ऐतिहासिक संस्कृत काव्यग्रन्थकी रचना की है। जिससे इनके गुरु भानुचन्द्र व इनकी जीतकी पर विशेष प्रकाश पड़ता है। यह उच्च कोटिका विद्वत् ऐतिहासिक ग्रन्थ है। श्रीमान जिनविजयजीके कथनानुसार यह ग्रन्थ राजतरंगिणी, पुरुषोत्तम राजविजय, हमीर महाकाव्य, कुमारपालचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, वस्तुपालचरित्र आदि उत्तम ऐतिहासिक ग्रन्थोंकी श्रेणीमें रखा जाना चाहिये। यह ग्रन्थ सिंधी जैन ज्ञानपीठ द्वारा संवत् १९९७ में प्रकाशित हो चुका है। सिद्धिचन्द्रजी सतावधानी थे। सम्राट अकबरके इन्हें असन्न होकर 'खुलकहम' की उपाधि प्रदान की थी।

(५) विजयसेनसूरि—ये हीरविजयसूरिके प्रधान शिष्य थे। सम्राटने इनकी प्रशंसा सुनकर इन्हें लाहौरसे आमंत्रित किया था। चातुर्मास समाप्त होने पर इन्होंने राधनपुरसे प्रयाण किया और लगभग छ मास पश्चात् ये लाहौर पहुँचे। इनके शिष्य नंदविजयने अष्टावधानका साधन किया, जिससे प्रसन्न होकर सम्राटने उन्हें 'खुशफहम' की उपाधि प्रदान की। इनका भी सम्राट पर अमित प्रभाव पड़ा था। इससे कुछ ईर्ष्यालु व्यक्तियोंने सम्राटको बहकाना शुरू किया कि जैन लोग नास्तिक होते हैं। अब सम्राटने इस बातकी चर्चा सूरिजीके समक्ष की तो सूरिजीने सम्राटसे कहा कि इस बातका निर्णय करनेके लिये आपकी अध्यक्षतामें विद्वानोंको समा बुलाई जानी चाहिए। सूरिजीको इच्छानुसार सम्राटने विद्वानोंकी समा आमंत्रित की। उसमें सूरिजीने अपनी अकाट्य युक्तियों तथा अनुपम तर्क शैलीसे जैनियोंकी आस्तिकता सिद्ध की, जिससे समग्र विपक्षी निरुत्तर हो गए। सम्राट अकबरने सूरिजीके सदुपदेशसे अपने राज्य भरमें गाय, बैल, भैंस और भैसोंका वध निषिद्ध करवा दिया। लवारिस लोगोंको जायदाद जन्त करने तथा मनुष्योंको बंधनमें रखनेकी प्रथाएँ भी सम्राटने सूरिजीके कहनेसे बंद करवा दी। इन्हें सम्राटने 'सवाई हीरविजयसूरि' की उपाधि प्रदान की थी। लाहौरमें दो चातुर्मास करके इन्होंने गुजरातके लिये प्रस्थान किया। इनके विशेष वर्णनके लिये 'विजयदेवसूरिमाहत्म्यम्' आदि ग्रन्थोंका अनुशीलन करना चाहिये।

उपर्युक्त पाँचो महानुभाव तपागन्धीय जैन साधु थे। इनके अतिरिक्त खस्तरगन्धके जिनचन्द्रसूरि एवं जिनसिंहसूरिके भी सम्राट अकबर पर गहरा प्रभाव पड़ा था।

जिनचन्द्रसूरि तथा जिनसिंहसूरि—सन् १५९१ में जब सम्राट अकबर लाहौरमें थे तब उन्होंने जिनचन्द्रसूरिकी प्रशंसा सुनकर मंत्री कर्मचन्द्रसे उनका वृत्तान्त पूछा। फिर सम्राटने सूरिजीको आमंत्रित करनेके लिये फर्मान भेजा। सूरिजीको स्वागतमें फर्मान मिला। उन्होंने तुरन्त ही वहाँसे प्रस्थान किया और लाहौरमें सम्राटसे मिले। मंत्री कर्मचन्द्र उनके साथ था। सूरिजीके दर्शन कर सम्राटको अतीव प्रसन्नता हुई। सूरिजीने सम्राटके अनुरोधसे लाहौरमें ही चातुर्मास किया। सूरिजीके उपदेशसे सम्राटने जैन तीर्थों तथा मंदिरोंकी रक्षाके लिये फर्मान जारी किये तथा आषाढ शुक्ल ९ से शुक्ल १५ तक जीवहिंसाका निषेध किया। सम्राटने इन्हें 'युगप्रधान' तथा इनके शिष्य मानसिंहको 'आचार्य' की उपाधियाँ प्रदान कीं। मानसिंहका नाम 'जिनसिंहसूरि' रखा गया। सम्राट अकबर जिनसिंहसूरिको अपने साथ कन्नौज भी ले गये थे। इन्होंने सम्राटको उपदेश देकर अनेक स्थानोंमें जीवहिंसा बंद करवाई। इन दोनों जैनसाधुओंका वृत्तांत जाननेके लिये श्री अमरचन्द्रजी तथा मंगरलालजी नाहटा द्वारा लिखित "युगप्रधान श्री जिनचन्द्रसूरि" ग्रन्थका अवलोकन करना चाहिये।

उपरोक्त जैन गुरुओंके अतिरिक्त निम्न जैन गुरुओंका भी सम्राट पर प्रभाव पड़ा था:—

(१) पद्मसुन्दर—ये तपागच्छ के थे। इनका एक उत्तम ग्रन्थ ‘अकबरशाही श्रृंगार दर्पण’ हाल ही में ‘गंगा ऑरियेन्टल भांसी’ बीकानेरसे प्रकाशित हुआ है। इन्होंने सम्राट अकबरको अपना विशाल संप्रदा दिया था, जिसे सम्राटने इनकी मृत्युके उपरान्त हीरविजय-सूरिको सौंप दिया। इस बातका उल्लेख ऊपर किया जा चुका है। इन्होंने काशीके एक ब्राह्मण पंडितको भी शास्त्रार्थमें पराजित किया था।

(२) नंदविजय—ये विजयक्षेमसूरिके शिष्य थे। इनको सम्राटने ‘खुशफहम’ नामक उपाधि प्रदान की थी। इस बातका उल्लेख ‘मानुचन्द्रचरित्र’ तथा ‘विजयप्रशस्ति’ काव्यमें है। जब विजयसेनसूरिने लाहौरसे प्रस्थान किया, तब उन्होंने सम्राट अकबरके पास रक्खा था।

(३) समयसुन्दर—ये युगप्रधान जिनचन्द्रसूरिके प्रसिद्ध विद्वान शिष्य थे। इन्होंने सम्राट अकबरके समक्ष अपना ‘अष्टलक्ष्यी’ नामका ग्रन्थ पढ़ा, जिसमें “राजानो ददते सौख्यम्” इस पदके आठ लाखसे अधिक अर्थ किए गए थे। जब सम्राटने जिनचन्द्रसूरिको युगप्रधानकी उपाधि प्रदान की तब इन्हें तथा गुणविनयको ‘उपाध्याय’ पद दिया गया।

(४) हर्षसार—ये खरतरगच्छके थे। इन्होंने भी सम्राट अकबरसे भेंट की थी।

(५) जयसोम—ये भी खरतर गच्छीय थे। इन्हें ‘पाठक’ उपाधि मिली थी। इन्होंने सम्राट अकबरकी राजसभामें एक शास्त्रार्थमें विजय प्राप्त की थी।

(६) साधुकीर्त्ति—इन्होंने भी सम्राट अकबरकी राजसभामें शास्त्रार्थमें विजय प्राप्त की थी, जिससे प्रसन्न होकर सम्राटने इन्हें “वादान्द्र”की उपाधि प्रदान की थी।

ऊपर जो कुछ लिखा जा चुका है, उससे स्पष्ट प्रतीत होता है कि सम्राट अकबर पर जैन गुरुओंका बहुत गहरा प्रभाव पड़ा था। जैन गुरुओंके प्रभावसे ही सम्राटने मांसाहारका परित्याग और समग्र साम्राज्यमें लगभग छः मास पर्यन्त जीव-हिंसाका निषेध किया था। पिनहिरो नामक पोर्चुगीज पादरीने (जो सम्राट अकबरका समकालीन था) तो यहाँ तक लिखा है कि सम्राट अकबर व्रतों-धर्म (जैनधर्म)का अनुयायी था। डॉ. विन्सेन्ट स्मिथ, डॉ. ईश्वरीप्रसाद आदि आधुनिक इतिहासकारोंने भी यह बात मुक्त कंठसे स्वीकार की है कि जैन गुरुओंका सम्राट अकबर पर अत्यधिक प्रभाव पड़ा था।

तत्कालीन विशाल ग्रन्थ-संप्रदा एवं अनुपम कलाकौशलपूर्ण देवालय तथा नाना प्रकारके फर्मान, शिलालेख आदि इस बातको पूर्ण रूपसे पुष्टि करते हैं। खेद है कि इस दिशामें अभी तक पूर्ण प्रयत्न नहीं किया गया है। आशा है विद्वानोंका ध्यान शीघ्र ही इस ओर आकृष्ट होगा और इस विषय पर विशेष प्रकाश पड़ेगा।

પ્રિયદર્શી અને સંપ્રતિની અભિનૃતા

[સાંચી સ્તંભના લેખમાં મળતો પુરાવો]

લેખક:—ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંક શાહ, વડોદરા

સત્રાદ્ પ્રિયદર્શી તથા મહારાજા અશોક, બન્ને ભિન્ન છે, તેમજ પ્રિયદર્શી એ જૈનધર્મી મહારાજા સંપ્રતિનું જ નામ છે તથા તેણે બના કરાવેલાં સ્મારકો-શિલાલેખ સ્થંભલેખ ઈ. ઈ. સર્વે જેમધર્મના હોતકસમા છે તેનો વિશેષ પુરાવો અહીં આપવામાં આવે છે.

સાંચી સ્તંભ

પ્રિયદર્શીએ જેમ મોટા અને નાના (ગૌણ) શિલાલેખો કેતરાવ્યા છે તેમ મોટા તથા નાના (ગૌણ) સ્તંભલેખો પણ કેતરાવ્યા છે. આ ચારે કેટિના લંબોને અત્યારે બે હજાર વર્ષ ઉપરનો સમય થઈ ગયો છે એટલે અનેકકારણો-હવામાનની અસર, પ્રવાસીઓ કરેલ અટકચાળા, પક્ષીઓની હુમલો વગેરેથી ઉખડી જતી ખરપોટી ઇ. ઈ.ને લીધે તેનાં ઉકેલ અને વાચનમાં ખડિતતા તથા અરપટતા આવી ગઈ છે, છતાં સહજાએ તેમાંના અરસપરસનાં વાક્યો તથા શબ્દો વગેરે મેળવી લેવાથી તે સર્વેને પરિપૂર્ણ બનાવી શકાય છે કે જેથી તેના કતાના હકયનો આશય જરાબર સમજી શકાય.

આ સાંચીનું સ્થંભ બાંધેલાં મધ્યકાલિનમાં ગાલિયર અને મોપાળ રોડની હદો બેઠાય છે ત્યાં આવેલ છે. તેની આસપાસનો પાંચેક માઇલનો વિસ્તાર પહોડી છે, ત્યાં નાના મોટા મળી ૭૫ સ્તંભો તથા બે સ્તંભો મૂલે આવેલ હતા. સ્તંભોમાં અનેક ભગ્નાવશેષ છે, છતાં મુખ્ય બે છે તે અભ્યાસની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી હોઈ, બ્રિટિશ સરકારે મૂળ સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવી શકે તે પદ્ધતિએ સમરાવેલ છે. ને જે બે સ્તંભો છે તે તો આઠ પડી ગયેલ છે. તેમાંનો એક જે વિશેષ આ લેખ લખવા પ્રેરાયો છું તે-સાંચી સ્તંભ જંગલમાં પડ્યો છે તેના ઉપરનો લેખ ધસાઇને અરપટ જતી ગયેલ હોઈ પૂરો વાંચી શકાતો પણ નથી. ડૉ. થુલ્કર, ડૉ. બાયર, પ્રો. કુલ્કર જેવા વિદ્વાનોએ સત્રાદ્ પ્રિયદર્શીએ કેતરાવેલ સારનાથ અને અસ્તાગ્રાહ-ગૌસાળીના અરપટ લેખોને ખ્યાલમાં રાખીને, મારી મચડીને જે અર્થ બે-સારવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે કું પ્રથમ રજુ કરીય; સાથે સાથે હિંદિ સરકારે તે સ્થાનની ખાસ શોધખોળ માટે જનરલ મેઇઝી નામના વિદ્વાનને ઇ. સ. ૧૮૪૬-૫૦માં બ્યારે મોકલેલ ત્યારે આ સ્તંભ, ઉપરમાં જણાવેલ અભ્યાસ દૃષ્ટિએ ઉપયોગી એવા મુખ્ય બે સ્તંભોમાંનો એક (જેને વિદ્વાનોએ નં. ૧ આપ્યો છે ને જેનું મહત્ત્વ આપણી જૈન દૃષ્ટિએ કેટલું બધું અગત્યનું છે તે આમળ જતાં સમજીતો તેના) દક્ષિણ સિંહદાર પાસે બેઠો હતો. તેણે નજરે નોંધ કરેલ રીપોર્ટમાં જે વાચન રજુ કર્યું છે તે પણ જણાવીશ. એટલે તે બન્નેનો સમ-ન્વય કરતાં તેનું હાઈ આપણને પુરત સમજીતો તથા પચસાવેલ ભાગક અંધારપટ આપોઆપ દૂર થઈ જશે.

(અ) લેખ (વિદ્વાનોએ બેસારેલ છે તે પ્રમાણે) મૂળાક્ષરે

- ૧ .....
- ૨ ચા મેલ [મે]...(ગ)...[લ] લે...[લ] મને કહે
- ૩ મિજૂલં ચા મિજૂલીને ચા તિ પુતપ—

- ૪ પોતિકે ચંદમસુરિયિકે (ઘ) ચે સંઘ
 ૫ માજતિ મિહુ વા મિહુનિ વા ઓવાતા—
 ૬ નિ હુસાનિ સનંધાપયિતુ અનાવા—
 ૭ સલ્લિ વાસાયેતવિથે (ઙ) હ્હા હિ મે કિ—
 ૮ તિ સંઘે સમગે ચિલચિત્તીકે સિયા તિ
 લેખનો અર્થ

(ક).....

(ખ)..... જે બાળ કરે.....

(ગ) બિહુઓ અને બિહુણીઓનો આ સંઘ (મારા) પુત્રો-પ્રપૌત્રો (તેમજ) સુપ-ચંદ્ર (પ્રકાશ) ત્યાં લગીને માટે એકત્ર કરાયો છે.

(ઘ) જે કોઈ બિહુક કે બિહુણી સંધને બાળ કરે તેને ધોળાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં અને આવાસ સિવાયના સ્થાનમાં નિવાસ આપવો.

(ઙ) કેમકે મારી ધ્વજા છે કે સંઘ એકત્ર અને ચિરસ્થાયી રહે.

(જા) ઈ. સ. ૧૮૪૯-૫૦માં વંચાયા પ્રભાણેનો લેખ તથા તેનો કરી શકાતો અર્થ

લેખ (મૂળાક્ષર)^૧

(૧) હ...ર...ય.....મતમાથે

હ રા યા હે (વિક્ષેપે)

(૨) હુ ન જ મિ...ી ન જા તિ પુ સ...

જા લો (વિક્ષેપે)

જા (")

જા (")

જા (")

(૩) તિ ચિલ્લ ક...વિ સં રિ...કે ચે સંઘ

હ (વિક્ષેપે)

(૪) જ મે ય તિ મિ જ તા મિચિ...ી જા હ જા લો

હુ જા

તા (વિક્ષેપે)

(૫) નિ હુ સે રિ સ નં...હ ય તુ અ જા...

સા વિ પ યિ એ (વિક્ષેપે)

નિ (")

(૧) હિંદી સરકારે કર્નલ મેલ્ઝી નામના વિદ્વાનને આ સ્થાન પર શોધખોળ કરવા મોકલેલ તેમણે તથા તે વખતના હિંદી સરકારના પુરાતત્ત્વ ખાતાના સર્વેય અધિકારી બનરસ (પાછળથી સર બનેસ અને પુરાતત્ત્વવિદ્ધ તરીકે નામાંકિત)એલેક્ઝાન્ડર બર્નિંગહામ સાથે મળીને જે રીપોર્ટ કરેલ છે તેને હિંદી સરકારે, Sanchi and its Remains by General F. C. Malzey નામે પુસ્તકરૂપે પ્રકાશ પાડ્યું છે તે ઉપરથી ઉખૂત (મે સ્પેશિયલ સં. પ્રિ. પ્રિ. પૃ. ૨૩૨ થી ૨૪૫)

(६) स सि वा...ये त वि ष इच्छा हि मे कि
 मे को (वि०६०)
 के (,)

(७) ति सि घ ष म ने चि ल थि ति कं खि या ति
सं को (वि०५०)

ઉપરોક્ત વાચનમાં ખંડિત અક્ષરોને પૂરતાં તથા વિકલ્પનો ગેળ ઉતારતાં આખો
લેખ આ પ્રમાણે વાંચી શકાશે—

(શુદ્ધ રીતે મૂળાક્ષરે ગ્રાહવાતો લેખ)

(१) पियदसि राया [संघियं !] महमत आहे

(२) मिथुनं च मिथुनिनं नादिपुतस

(३) ...ति विष्णु...वि सं रि...के ये संघ

(४) ममेधति भिक्षु वा भिक्षिनी वा उदाता

(५) नि दुस्सानि सनंघापयितु अनावा—

(६) कसि वासपेतविये इच्छा हि मे कि

(७) ति संघ समणे विलयितिकं सियाति

(ટિપ્પણ—ત્રીજી પંક્તિના ખંડિત આક્ષરોને સંતોષપૂર્વક પુરવાનું લક્ષ્ય ન બનતાં તેને ચૂળ પ્રમાણે જ રહેવા દીધી છે. પરંતુ સ્થળ, સંયોગ, બ્યક્તિત્વ અને અન્ય સ્થમં શિષિઓને સ્મરણમાં લેતાં, આખા વાક્યનો ભાવાર્થ જે સંભવિત જણાય છે તે પ્રમાણે.)

સેખનો અનુવાદ.

પ્રિયદક્ષિ રાજા^૧ (સાંચીના)^૨ મહાયાત્રાને^૩ આમ કહે છે—

સાતપુત્ર^૪ (ભગવાન મહાવીર)ના જે બિશુદો કે બિશુથીઓ આ તીર્થની યાત્રાએ

(૧) જનરલ મેટ્રીએ જાળથી રાખેલ નકલમાં આ કબજો સ્પષ્ટ રીતે પહેલી પંક્તિની આદિમાં છે. પણ પાછળથી ખંડિત અને અસ્પષ્ટ બની ગયેલ લેખનું વાચન કુદરેલ પ્રતી બવાથી વિદ્વાનોએ એને જ ખીણ પંક્તિ માની લીધી. એટલે બધા આશ્ચર્યને સાથે મેળવતાં વિચારણા દાખા સ્પષ્ટ થાય છે.

(૨) અહીં અક્ષરો તુટી ગયા છે ખરા પણ અન્ય સેષોમાં જ્યાં જ્યાં સદ્માતની પંક્તિમાં મહામાન શબ્દ આવે છે ત્યાં ત્યાં તેની પૂર્વે ક્યાંના મહામાત્રા તે દર્શાવવાને રચનાત્મક નિર્દેશ પણ આવે છે. જેમકે, તોલસલિયં મહમત, કમાપાર્ય મહમત, કોલસલિયં મહમત ઇ. તે. પછી આ લેખ સાંચીમાં કેશરાયેલ હોઈ, પંક્તિ અક્ષરોને રચના દર્શાવ્યાં ચાલતી કદબના અસ્થાને નહોં લખાયા.

(૩) મત સંગ્રહ સ્પષ્ટ છે: પણ તેની પૂર્વાંશ જે અક્ષરો વડી મચેલ છે તે તેની પાછી આજે સ્પષ્ટ છે એટલે અન્ય લેખોના અભ્યાસથી મહામાત્ર આજે ગોઠવવું સુસંગત થશે.

[illegible]

આવે^૫ તેમને કહેલું કે, જે બિહુઓ કે બિહુણીઓ સંધને અમેલ^૭ રાખવા વીરનું તામ નાતિપુત્ર છે જ; તેમ આ પાંચે શબ્દોનો ધ્વનિ તે જ શબ્દ માન્ય રાખવાને પ્રેરે છે. જ્યારે વિદ્વાનોએ તે અક્ષર વધારે ખંડિત બની જવાથી જા ને ખદ્દે જા વાંચી લીધો. તથા જ્ઞાતિપુત્રનો અર્થ કંઈ થતો ન હોય, એ શબ્દને ત્રણ ભાગમાં (જા તિ પુત્ર) વહેંચીને લેખના ભાવાર્થને અસ્પષ્ટ બનાવી દીધો. (ટિપ્પણ—પ્રુદ ભગવાનનું નામ હોવાનો આ પ્રથમ શિલાલેખી પુરાવો સમજવો.)

(૫) મૂળમાં અહીં તિસ્વિક-વિસંરિ (૬)—ક એટલા અક્ષરો રપષ્ટ છે. પણ પાછળથી ખંડિત થતાં વિદ્વાનોએ તે સ્થાને પોતિકે ચંદ્રમસૂરિયેકે ચોળને બેસતા ક્યાં છે. તેમ તે એટલા બધા ખંડિત છે કે, ઇચ્છાસાર અન્ય અક્ષરો પણ કદાચ શક્ય છે.

પરંતુ મૂળના રપષ્ટ અક્ષરો તિસ્વિક ઈ. ને ખ્યાનમાં થેતાં, તથા તિની પૂર્વે જગ્યા ખાલી હોય ત્યાં જ્યાં શબ્દ ગોઠવતાં યાતિ થાય છે તેનો અર્થ 'જવું' કરવો રહે; તેમજ આ પ્રદેશ અર્વાતમાં સંપ્રતિના એક વખતના શુરુ આય' મહાગિરિજી અનશનપૂર્વક અનશન પામ્યા હોય તે તીર્થને ગજેન્દ્રપદ્મી ઝોળખાવાયું છે. તેમજ સાંચી પ્રદેશમાં આવેલ સોનેરી ઝકરીમાંથી તેમનાં અવશેષ મળી આવેલ છે. વળી રજાવર્તે કે જે વિદિ-શાની નબદીકમાં સંભવે છે અને જ્યાં જીવંતસ્વામિનું મંદિર હતું તેમ અહીં તિ (૬) અક્ષર છે. એટલે રજકગિરિ કે રક્ષ (રજાવર્ત)ની કદાચ કરવી પણ સંભવિત છે. મત-લભ કે, આખીયે ત્રીજી પંક્તિનો અર્થ 'સાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરના જે બિહુઓ કે બિહુણીઓ આ તીર્થના (રજકગિરિ) યાત્રાએ આવે તેમને કહેલું કે—એ પ્રમાણે કરીએ. તો સંકાને ધણું ઝોણું રચાન રહે છે.

(૬) ઉપર નં. ૫ માં જે અર્થ ગોઠવ્યો છે તે પ્રમાણે સં. ત્રિ. ત્રિ. નામે મારા પુસ્તકમાં પૃ. ૨૩૩માં કરેલ છે પરંતુ હવે અનુશીલનથી સારનાથના લેખમાં (જુઓ સં. ત્રિ. ત્રિ. પૃ. ૧૮૮ ઉપર પંક્તિ ૫ નો ઉત્તરાધ) જે જ વિનપયિતવિયે શબ્દો છે તે ઉપાડી ઇર્ધ તેની સાથે જે (૬) પંક્તિના...તિ અક્ષરના પૂર્વે ખંડિત ભાગમાં માલ્લ મૂકી માલ્લતિ બનાવી જોડી દઈએ તો નીચે પ્રમાણે વધારે બંધ બેસતું થતું જણાય છે.

માલ્લતિ જુ જ વિનપયિતવિયે કે ચે સંચકહે છે અરે ખરેખર વિનંતિ કરે છે કે, જે સંધને આ પ્રમાણે અર્થ સૂચવું છું. એટલે "તીર્થની યાત્રાએ આવવું" તે ભાવાર્થ ઉડાડી નાંખવો અને તે સ્થાને 'કહે છે ને વિનંતિ કરે છે' એવો અર્થ ગોઠવવો.

(૭) અહીં જ અર્થનો અનર્થ થઈ ગયો છે. મૂળમાં પંક્તિ ૪ માંની આદિમાં—સંઘમ્+અમેલતિ "સંઘમમેલતિ" રપષ્ટ છે જેનો અર્થ 'સંઘમાં ભાગલા ન પડે' એમ ઇચ્છનાર અથવા 'સંઘના નિયમોને અભંગ રાખવા પ્રયત્નનાર' થઈ શકે છે. પરંતુ તે લેખ પાછળથી ખંડિત થયેલ અને ધણા ખરા અક્ષરો શૂંસાઈ ગયેલ સ્થિતિમાં જ્યારે મળી આવ્યો ત્યારે વિદ્વાનોએ અન્ય લેખોને આધારે (જુઓ ઉપરમાં પંક્તિ ૪ નો અંત અને ૫ ની આદિ) 'સંઘ માલ્લતિ' (મિલતી અથવા મોલતી) શબ્દો ગોઠવી દીધા અને એવો અર્થ ક્યાં કે સંઘમ્+મેલતિ—જે બિહુઓ કે બિહુણીઓ 'સંઘના નિયમોનો ભંગ કરે' તેમને સફેદ વસ્ત્ર પહેરાવીને અનાવાસમાં મૂકવા. પરંતુ જનરલ મેટ્રીએ પ્રમટ કરેલ સાંચી લેખનાં ઉપ-રોક્ત રપષ્ટ વાચનથી, હવે આપણે જોઈ શક્યા છીએ કે 'સફેદવસ્ત્ર પહેરવાં અને અનાવાસમાં વાસમાં વાસ કરવો' એ બિહુઓને મારે કોઈ દંડ નથી પણ દિનમ્મુ સજા છે.

ક્રમ્બતા હોય તેમણે એત વત્તો ધારણ કરવાં અને ઉપાશ્રયોમાં, વસતું એવી મારી ક્રમ્બા છે. કેમ તો કે, સંધની એકતા ચિરસ્થાયી રહે એટલા માટે.

‘સંધ’ ભાષિતિ’ અથવા ‘સંધ’ ભોષિતિ’—સંધની સમક્ષ વ્યાખ્યાન આપનાર જ્યારે ‘સંધ’ ભિષિતિ’—સંધમાં ભિક્ષા માગવાને આવનાર; એટલે કે જે ભિક્ષુઓ સંધમાં ભિક્ષા માગવાને આવે અથવા તો વ્યાખ્યાન આપે તેમણે સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરવાં અને ઉપાશ્રયોમાં રહેવું. આ સલાહનું કારણ પણ તે વખતની સ્થિતિના અભ્યાસીને સંપૂર્ણ રપષ્ટ છે જે નીચે પ્રમાણે સમજવું.

સંપ્રતિના સમયે જૈન સાધુ સમુદાયમાં બે પક્ષ પડી ગયા હતા. એક પક્ષના સાધુઓ નમન રહેતા અને જંગલોમાં, યુક્ષોમાં કે વૃક્ષ નીચે આરામ લેતા (આજના દિગંબર સાધુઓના અવલોકનથી એનો રપષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે). અને બીજા પક્ષના સાધુઓ સામાજિક સભ્યતાના નિયમોને ખ્યાલમાં લઈ સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરતા અને ઉપાશ્રયોમાં વસતા (આજના શ્વેતાંબર સાધુઓની જીવન-પ્રવૃત્તિઓના દર્શનથી આ વસ્તુસ્થિતિ ખ્યાલમાં આવશે). તેમાં સંપ્રતિ પોતાના યુરુ આર્થ સુહરિતજીને અનુસરીને શ્વેતાંબરોનો પક્ષકાર બન્યો હતો. એટલે તે સ્ત્રી અને તેના જેવા અન્ય-કોઈપણ, સારનાથ આદિ શાસનો મારફત યાત્રાપુત્ર ભગવાન મહાવીરનાં ભિક્ષુ ભિક્ષુણીઓને એવી સલાહ આપે છે કે, વ્યાખ્યાન અથવા તો ભિક્ષામાર્ગે જે સાધુસાધ્વી સંધની સાથે સંપર્કમાં રહેવા ક્રમ્બતા હોય તેમણે છેવટે સંધની એકતા જાળવી રાખવાને ખાતર પણ, નગ્નાવસ્થા તજી દર્ધને સફેદ વસ્ત્રો ધારણ કરવાં અને જંગલો તથા ગિરિમંડલોમાં પડ્યા રહેવાને બદલે ઉપાશ્રયોમાં રહેવું. [ટિપ્પણ:- આ સમયથી શ્રીઆર્થમહાગિરિજીને અનુસરનારા જિનકલ્પી કહેવાયા અને શ્રીઆર્થસુહરિતજીને અનુસરનારા શ્વેતાંબરો કહેવાયા—આ પ્રમાણે જૈનસંધના બે વિભાગ અત્યારથી પડ્યાનું જૈન સાહિત્યમાં જે કહેવાયું છે તેને સંપ્રતિ મહારાજના લેખથી હવે સમજન મળે છે એમ સમજવું.]

(૮) અહીં મૂળમાં **અનાવાસસિ** શબ્દ છે. વિદાનો તેનો અર્થ ‘આવાસ સિવાયના સ્થાનો’ એવો કરે છે. એટલે કે ભિક્ષુકો આવાસમાં વસે, અને સંધના નિયમોનો ભંગ કરનારને આવાસ સિવાયના (અનાવાસ) સ્થાનમાં મૂકવામાં આવશે. પરંતુ ભિક્ષુકોના નિવાસસ્થાન માટે હપાશ્રય-વિહાર શબ્દો વપરાય છે જ્યારે આવાસ શબ્દ તો ક્યાંય વપરાયેલ જ નથી.

પરી વાત તો એ છે કે, ભિક્ષુઓ આવાસ-નિવાસનાં સ્થાનોમાં વસી ન શકે એવો નિયમ છે. એટલે તેમના અસ્થિર વસવાટ અર્થ-સમયના આશ્રયને માટે સંપ્રતિએ મધ્ય-વેલ ઉપાશ્રયોને **અનાવાસ** નામ અપાયું. સમય જતાં અનાવાસ શબ્દ પ્રચારમાંથી એટલો થયો અને હપાશ્રય જાળવાઈ રહ્યો છે.

(૯) અહીં મૂળમાં **સંવસમયો** છે. કેટલાક તેનો અર્થ સંવસ મયો=સંધનો માગે એમ કરે છે. પણ અન્ય લેખમાં (કોઈપણ) સમયો=સંધની સમગ્રતા જણાવતો શબ્દ છે. ઉપરાંત તે વધારે સુધારિત છે એથી મેં પણ તેમજ અર્થ લીધો છે.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોગ-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયપદમસરિહ.

[ક્રમાંક ૮૨ થી શરૂ: મતાંકથી ચાલુ: આ અંકે સંપૂર્ણ]

૯૩ પ્રશ્ન—૧ અતિક્રમ, ૨ વ્યતિક્રમ, ૩ અતિચાર અને ૪ અનાચારનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—૧ લીધેલા મતાંકમાં કંઈક દોષ હામે એટલે મતાંકની મર્યાદાનું કંઈક અંશે ઉલ્લંઘન કરવું તે અતિક્રમ, ૨ વ્યતિક્રમ એટલે તે મતાંકની મર્યાદાનું વિશેષ ઉલ્લંઘન કરવું. અતિક્રમ કરતાં વ્યતિક્રમમાં વિશેષતા હોય છે. ૩ અતિચાર મન વચનથી મતાંક વિરુદ્ધ કરવું, વગેરે પ્રકારે જેનું સ્વરૂપ છે, તે અતિચાર કહેવાય. ૪ અનાચાર-મતાંકનો મન વચન કાયાથી સંપૂર્ણ રીતે ભંગ થવો તે અનાચાર કહેવાય. આ બાબત આપાકર્મી આહારના દૃષ્ટાંતે સમજી લેવી. તે દૃષ્ટાંત દ્રુકમાં આ પ્રમુખે જણાવ્યું: ૧ એક મુદરથ મુનિ-રાજને આપાકર્મી આહાર વહોરાવવાની બાવનાથી વિનંતિ કરે છે. તે મુનિ આ આવક આપાકર્મી આહારને વહોરાવવા વિનંતી કરવા આવ્યો છે, એમ જણવા છતાં વિનંતી સ્વીકારે. તે વિનંતીનો સ્વીકાર, એ અતિક્રમ કહેવાય. કારણ કે આમાં સાધુક્રિયાનું ઉલ્લંઘન થાય છે; બ્યારે આવું વચન સંભળાય પણ નહિ તો પછી વિનંતીનો સ્વીકાર તો થઈ શકે જ નહિ. વિનંતીનો સ્વીકાર કયો ત્યારથી માંડીને ઝોળી પાત્રા તૈયાર કરવા માટે ત્યાં સુધી તો અતિક્રમ કહેવાય. પણ ૨ ઝોળી પાત્રા તૈયાર કરીને મુનિ આવવા માટે ત્યારે વ્યતિક્રમ કહેવાય. તે મુનિ મુદરથને ત્યાં જઈને વહોરાવા માટે ઝોળીમાંથી પાત્રા બહાર કાઢે, ને દાયક મુદરથ વહોરાવવાનો આહાર થાલીમાંથી લઈને હાથમાં લેયે, અહીં સુધી વ્યતિક્રમ કહેવાય. ૩ પાત્રામાં આહાર લીધો, તે આહારનું લેવું, એ અતિચાર કહેવાય. જોત્તરી આલેવીને આહાર વાપરવા માટે પાત્રામાંથી હાથમાં લઈને મોં આગળ રાખે અહીં સુધી અતિચાર કહેવાય. તે આહાર મોંમાં મૂકી મુનિ જળે ઉતારે, આ જે જળે ઉતારવું, તે અનાચાર કહેવાય. અર્થે અપવાદ એ છે કે-સાધુની આગાહ માંદગી, અટવી વગેરે કારણે ગીતાર્થોદિ મહાપુરુષોની આગાથી ગીતાર્થ આવક તેવો આહાર વહોરાવે, છતાં તેને એકાંત નિર્જરા શ્રી ભગવતી સૂત્ર નિશીથ સૂત્ર બાબ્યાદિમાં કહી છે. વિશેષ બીના આવરણક સૂત્રની મોટી ટીકા વગેરેમાં જણાવી છે. ૬૩.

૯૪ પ્રશ્ન—પંદર કર્મબુદ્ધિમાં એવું કયું ક્ષેત્ર છે, જ્યાં કદાપિ તીર્થંકર દેવનો અભાવ હોય જ નહિ ?

ઉત્તર—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર દેવનો વિરહકાલ હોય જ નહિ. પાંચ ભરત-ક્ષેત્ર અને પાંચ ઐરવત ક્ષેત્રમાં તીર્થંકર દેવનો વિરહકાલ હોય. ૯૪.

૯૫ પ્રશ્ન—કાલ મહાવિદેહમાં વીસ તીર્થંકરો વિચરે છે. અહીં પૂછવાનું એ છે કે કઈ કાલે વીસથી ઓછા તીર્થંકરો મહાવિદેહમાં હોય, એવું બને અંત ?

ઉત્તર—જેમ ઉત્કૃષ્ટ કાલે ૧૭૦ તીર્થંકરો વિચરે છે, તેમ કેઈ કાલે એવું પણ બને છે કે મહાવિદેહમાં ૧૦ તીર્થંકરો વિચરતા હોય. વિશેષ બીના બીઆચાર્યાં જુદા જાત, પ્રવચનચારોહાર યુદ્ધવૃત્તિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૯૫.

૯૬ પ્રશ્ન—પૂર્વે જણાવ્યું કે ઉત્કૃષ્ટ કાલે ૧૭૦ તીર્થંકર દેવો વિચરે, એ કઈ રીતે ?

ઉત્તર—પાંચ ભરતક્ષેત્રમાં એકેક તીર્થંકર હોય, પાંચ ઐરવત ક્ષેત્રમાં એકેક તીર્થંકર તથા પાંચ મહાવિદેહની ૩૨x૫=૧૬૦ વિજયમાં એકેક તીર્થંકરદેવ વિચરતા હોય. આ રીતે ૧૬૦+૫+૫=૧૭૦ તીર્થંકર વિચરે. ૯૬.

૯૭ પ્રશ્ન—દરેક મહાવિદેહના ૩૨ વિજયમાંના કયા કયા વિજયમાં તીર્થંકર દેવ વિચરે છે ?

ઉત્તર—દરેક મહાવિદેહના ૮-૯ ૨૪-૨૫ મા વિજયમાં તીર્થંકરદેવ વિચરે છે. એટલે એક મહાવિદેહમાં ચાર તીર્થંકરો વિચરે છે. આ રીતે પાંચમહાવિદેહમાં ૨૦ તીર્થંકરો વિચરે છે. વિશેષ બીના શ્રીદેશનાચિતામણિમાં જણાવી છે. ૯૭.

૯૮ પ્રશ્ન—અર્વાધ્યાન વગરના મતિશ્રુતગાની શ્રવે મનઃપર્વગાન પામી શકે કે નહિ ?

ઉત્તર—મનઃપર્વગાનનું અર્વાધ્યાનની સાથે એકાંતપણે સાહચર્ય (સાથે રહેવાપણું) છે જ નહિ. જે કે આણુ સાહચર્ય બીજા કેટલાએક માને છે, પણ તે વાજબી નથી. કારણ કે જે ત્રીજા ચોથા ગાનનું સાહચર્ય માનવામાં આવે તો શ્રીભગવતી સૂત્રના આઠમા શ્લોકના બીજા શ્લોકમાં તથા શ્રીસિદ્ધપ્રાશ્ન વગેરેમાં જણાવ્યું છે કે—ત્રણ ગાનને પારણ કરનાર બળ શ્રવે એ રીતે ઘટ્ટે છે: ૧ મતિગાન, શ્રુતગાન, અર્વાધ્યાનને પારણ કરનારા અને ૨ મતિગાન શ્રુતગાન મનઃપર્વગાનને પારણ કરનારા, આ વચનોની સાથે વિરોધ આવે છે. મતિગાન શ્રુતગાનવાળા શ્રવે જ ત્રીણું ગાન અથવા ચોથું ગાન પામી શકે છે. ૯૮.

૯૯ પ્રશ્ન—ચોમાસામાં ખાંડ અમરુચ મણાય છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—ચોમાસામાં થીતપણું (ઠંડી) વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી ખાંડ વગેરે પદ્ધા-ર્થોમાં લીલકૂલ-કૃત્યુઆ-ઘવિજ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી આસો સુદિ દશમ સુધી ખાંડ વાપરવાનો નિષેધ આદર્શવિધિ-સેનપ્રસાદિમાં ક્યો છે. ૯૯.

૧૦૦ પ્રશ્ન—શેલડીનો રસ કાઢ્યા પછી કેટલા ટાઈમ સુધી અચિત રહી શકે ?

ઉત્તર—શેલડીનો રસ કાઢ્યા પછી બે પહોર સુધી અચિત રહે. કાંઈના પાણીનો કાલ પણ તેટલો જ જણવો, એમ લઘુપ્રવચનસારોદ્ધારાદિમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૦.

૧૦૧ પ્રશ્ન—ચાર દિશામાં પ્રશસ્ત દિશા કઈ કઈ જણાવી છે ?

ઉત્તર—દક્ષિણ દિશા અશ્વરત છે. તે સિવાયની ત્રણ દિશાઓ પ્રશસ્ત કહી છે. તેમાં પશુ પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા વધારે પ્રશસ્ત જણાય છે. કારણ કે આવસ્થાક ક્રિયા, આખ્યાન અવસર, નંદીસ્થાપના, પ્રતિષ્ઠા વગેરે પ્રશસ્ત કાર્યોમાં તે બે દિશા ઉત્તમ છે, એમ શ્રી રજાનાંમ સૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં તથા સાધુદિનકૃત્યાદિમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૧.

૧૦૨ પ્રશ્ન—દક્ષિણ દિશાને અપ્રશસ્ત કહી, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—તે દિશાનો લોકપાલ યમ છે. તે જહુ જ દુરસ્વભાવી હોવાથી ઉપદ્રવાદિ ન કરે, આ ધરાધાથી પ્રશસ્ત કાર્યોમાં દક્ષિણ દિશાનું વર્જન કર્યું છે. સૂવાના પ્રસંગે પણ દક્ષિણ દિશા તરફ મસ્તક રાખીને સૂવાય, પણ તે તરફ યમ રાખીને ન જ સૂવાય, એવો અવહાર છે. તથા કૃષ્ણપાશ્વિક શ્રવે ચારે મતિમાંની કોઈ પણ મતિમાં જાય, ત્યારે તથા ...

સ્વભાવાદિને લક્ષને દક્ષિણ દિશામાં વધારે પ્રમાણમાં ઉપજે છે. શુકલપાક્ષિક જીવો, પૂર્વીદિ દિશામાં વધારે પ્રમાણમાં ઉપજે, એમ શ્રી મલયાંગરિજ મહારાજે—શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની દીકામાં જણાવ્યું છે. ૧૦૨.

૧૦૩ પ્રશ્ન—શુકલપાક્ષિક જીવનું તથા કૃષ્ણપાક્ષિક જીવનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર—જે જીવો ઉત્કૃષ્ટથી (મોડામાં મોડા) અર્ધ પુરૂષલ પરાવર્તકાલ વીત્યા બાદ જરૂર મોક્ષે જશે, તે જીવો શુકલપાક્ષિક કહેવાય, ને જેઓ અર્ધપુરૂષલ પરાવર્તકાલથી અધિક કાલ સુધી સંસારમાં બટકશે, તે જીવો કૃષ્ણપાક્ષિક કહેવાય, એમ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર વૃત્તિ વર્ગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૩.

૧૦૪ પ્રશ્ન—યુનિવર્સે કેડે સૂતરાઉ કંદોરો બાંધે છે, તે પદ્ધતિ કયારથી શરૂ થઈ ?

ઉત્તર—પૂજ્ય શ્રી આચાર્યશ્રીસૂરજ મહારાજે પોતાના સંસારિ અવસ્થાના પિતા સોમદેવને પ્રતિબોધ પમાડી દીક્ષા આપી. તે સાધુના મૃતકને સ્મરણમાં લઈ જાય છે. તે અવસરે ચોલપદાની ઉપર કંદોરો બંધાવ્યો. ત્યારથી યુનિવર્સે કંદોરો બાંધે છે, એમ શ્રી ઉત્તરાખ્યપનાસૂત્ર વૃત્તિ, ધર્મરત્નપ્રકરણ, આવશ્યકસૂત્ર વૃત્તિ વર્ગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૪.

૧૦૫ પ્રશ્ન—જૈનાગમોમાં પ્રવચનને પુરુષની ઉપમા આપી છે, તે કઈ રીતે થયે ?

ઉત્તર—જેમ પુરુષને જે પગ, જે જંઘા, જે સાથળ, વાંસો, પેટ, જે બાહુ, ડોક, માથું—એમ બાર અંગ હોય છે, તેમ પ્રવચનનાં પણ બાર અંગ છે. તેમાં જે પગના સ્થાને શ્રી આચાર્યગં અને સૂત્રકૃતાંગ, જે જંઘાના સ્થાને સ્થાનાંગ તથા સમવાયાંગ, જે સાથળના સ્થાને શ્રીભગવતી તથા યાતાધર્મક્યાંગ સૂત્ર, વાંસાના સ્થાને ઉપાસક દર્શાંગ, પેટના સ્થાને અંતઃકૃદ્દર્શાંગ, જે બાહુના સ્થાને અનુસરોપપાતિક દર્શાંગ—પ્રમ બ્યાકરણ, ડોકના સ્થાને વિપાકસૂત્ર, મસ્તકના સ્થાને હૃદિવાદ નામનું બારમું અંગ જણાવું. ૧૦૫.

૧૦૬ પ્રશ્ન—અમણ નિર્મલોને કેટલાં વર્ષનો દીક્ષાપયોગ થયાબાદ કયા સૂત્રની વાચના હમ શકાય ?

ઉત્તર—આ નીચે જણાવેલા યત્રથી આ બિના સ્પષ્ટ સમજશે.

દીક્ષાપર્યાયનાં વર્ષ આ સૂત્ર જણાવી શકાય,

૩	આચાર પ્રકરણ એટલે નિશીથસૂત્ર
૪	સૂત્રકૃતાંગ
૫	દશશ્રુત રકથ—ગૃહસ્થ—અવહારસૂત્ર.
૮	સ્થાનાંગસૂત્ર—સમવાયાંગસૂત્ર.
૧૦	શ્રી ભગવતીસૂત્ર.
૧૧	શ્રી ક્ષુદ્ધિકા વિજ્ઞાનાદિ પાંચ અધ્યયનો
૧૨	અનુસરોપપાતાદિ પાંચ અધ્યયનો
૧૩	ઉત્થાનશ્રુતાદિ ૪ અધ્યયનો.

૧૪	આશીર્વાદ ભાવના
૧૫	દર્શિવિષ ભાવના
૧૬	ચારણ ભાવના
૧૭	મહારવળ ભાવના
૧૮	તેજો નિશ્ચય
૧૯	દર્શિવાદ સૂત્ર
૨૦	ખાડીનાં તમામ સૂત્રો.

આ પ્રમાણે દીક્ષા પર્મોપવાળા યુનિને તે તે સૂત્ર બહુવાનો અધિકાર છે. એમ સમજવું. ૧૦૬.

૧૦૭ પ્રશ્ન—શબ્દ એ પૌદ્ગલિક (પુદ્ગલ ધર્મ) છે, એમાં પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર—૧ દેનાઆદ-રેડીયોના યંત્રમાં શબ્દ પકડાય છે, ૨ જે બાળુ વાયરો વધારે વાતો હોય તે તરફ શબ્દ વધારે સંબળાય છે, ૩ ભોંત વગેરેની સાથે શબ્દ અથડાય છે. આ ત્રણ કારણથી સાખીત થાય છે કે શબ્દ એ પૌદ્ગલિક જ છે. યાદ રાખવું કે-પકડાવવું, વાણુથી ખેંચાવવું, અને અથડાવું એ ધર્મો પુદ્ગલના જ હોય છે. ૧૦૭.

૧૦૮ પ્રશ્ન—નૈયાયિકો શબ્દને આકાશના ગુણ તરીકે માને છે, તે વાગ્યી છે ?

ઉત્તર—શબ્દ એ આકાશનો ગુણ હોઈ શકે જ નહિ, કારણ કે જે શબ્દને આકાશનો ગુણ માનીએ, તો દેનાઆદ વગેરેમાં પકડાય શી રીતે ? ગુણ હોઈ દિવસ પકડાય જ નહિ, યંત્રમાં પકડાય છે, મારે તે પૌદ્ગલિક જ છે. તથા મોટા સ્વરે શબ્દ ખોલવાથી માલકના કાનને આપાત પહોંચે છે. તેથી પણ સાખીત થાય છે કે શબ્દ એ પૌદ્ગલિક જ છે. કારણ કે ગુણ હોય તો આપાત થાય જ નહિ. થાય છે એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, મારે શબ્દ પૌદ્ગલિક જ છે, એમ भी તત્ત્વાર્થ વૃત્તિ વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૮.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા પ્રશ્નનો ઉત્તરાર્થ સમાપ્ત થયો.

॥ પ્રશ્નસ્તિ ॥ આર્યાવૃત્તમ્ ॥

મહુત્તરસ્યપણ્ના, વિવિદ્વપયત્પયયાર્જિદેસા ।

પલ્લવત્તરદ્વમાનો, સિરિપલ્લવપણ્દમાલાપ ॥ ૧ ॥

મલ્લગિદિર્ણવિદુમિષં, વિદ્વન્નમરિસોયસાલ્લખે સુલે ।

પણ્ણુમેનિલ્લમ્મલિયદે, જલ્લજડરીપયણ્ણયરમ્મિ ॥ ૨ ॥

તલ્લગણ્ણયણ્ણદિવાયર-ગુલ્લવરસિરિપેમિલ્લરિસોસેળં ।

પડમેજાયરિવળં, સિરિપલ્લવપણ્દકયમાલા ॥ ૩ ॥

રપ્પા સરલ્લં નિદિયા,મિયલ્લારા તલ્લલોહનિસંલ્લા ।

મલ્લલ્લવળરયા મલ્લા, લ્લંતુ લેમેજ સિલ્લિલ્લુદ્ધ ॥ ૪ ॥

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’नुं

दसमा वर्षनुं विषय-दर्शन

प्रतिकार

पूजमें श्री दया : पू. सु. म. श्री. विक्रमविजयजी	: ३८, ५३, ७६
श्री धर्मानंद कोशाणीजे करेस आक्षेपेनो विरोध	
(त्रय्य संप्रदायनी सभानो ठराव) : अंक ४ टाइटल-२	
श्री अण्णरकृत ‘जगद्विरित’नो अनुवाद : पू. सु. म. श्री गानविजयजी	: १३०
तणालनी दुर्घटना : तंत्रीरमानेथी	: २६१

संपादकीय

इशतुं वष	: अंक १ टाइटल-२
----------	-----------------

छतिहास, शिदप, रथापत्य

सिद्धदेवकुमारसंवत् : पू. सु. म. श्री. कान्तिसागरजी	: ४
हासान्तानाभक प्राचीन मुनिवरो : श्री. हीराबाब रसिद्धास हापडिया.	: ७
‘विदग्धमुल्लमण्ण’के कर्ता धर्मदास जैन थे? श्री. अगरवंदजी नाहटा	: २८
पांच अप्रकाशित लेख : पू. सु. म. श्री. कान्तिसागरजी	: ४७
ओक इपेरी अक्षरना कल्पसुत्रनी प्रशस्ति : पू. सु. म. श्री. न्यायविजयजी	: ११
‘पांच अप्रकाशित लेख’के बारेमें विशेष ज्ञातव्य : श्री. अगरवंदजी नाहटा : अंक ५ टाइटल-२	
इपेरी अक्षरना कल्पसुत्रनी प्रशस्तिगत राजपाखना वासरमान अने संवतनो विमर्श	
: श्री गीमनदास धरसुभाष जवेरी	: ८२
राजपतीर्थ कहाँ है : श्री. अगरवंदजी नाहटा	: ८६
सं. १६७३ की प्लेग : श्री. मूलराजजी जैन	: ६२
हेटवांक प्राचीन ऐतिहासिक रचानो : पू. सु. म. श्री. न्यायविजयजी	: १०१, १५१, १८३
ओक अप्रसिद्ध अपूर्ण प्रशस्ति : श्री. गीमनदास धरसुभाष जवेरी	: १०४
पिस्तालीस आगमो धर्मापनार ने बाधजोनी प्रशस्ति	
: श्री. जगन्नाथ प्रेमचंद शाह	: १२२
समाप्त प्रियदर्शी उर्दे संप्रति महाराजन्मायवित अहिंसाप्रत	
: डॉ. त्रिभुवनदास लहरेचंद शाह	: १२७
‘एक अप्रसिद्ध अपूर्ण प्रशस्ति’ लेख के सम्बन्धमें स्पष्टीकरण : श्री. अगरवंदजी नाहटा	: १३२
प्रियदर्शी अने अशोकनी भिन्नता : डॉ. त्रिभुवनदास लहरेचंद शाह : अंक ८ टाइटल-२	
संस्कृत ६१० गूजरातनी अनोकर जैन प्रतिभा : श्री. पं. बाबचंद न. गांधी	: १४१
संस्कृत-पद्यवली : पू. सु. म. श्री. कान्तिसागरजी	: १५५

ધોધાં બંદરનાં જીવનમંદિર : પૂ. મુ. મ. શ્રી. પુરુષોત્તમજી	: ૧૬૫
જૈન ઇતિહાસમાં કાંગડા : જા. જનારસીદાસજી જૈન	: ૧૭૧, ૨૧૧, ૨૫૦
સૈંઠ શાંતિદાસકે મંદિર સમ્બન્ધી પરમાનન્દ સમય : શ્રી. અગરવંદજી નાહટા : અંક ૧૦ ટાઇટલ ૨	
વૈશ્વવિમલની મુખ્ય મુખ્ય ઘટનાઓ (વર્તમાનપત્રોના ઊતારા)	: ૨૧૬
સ્વપ્રત્યાગત્ય કિસ ગચ્છકી શાસ્ત્રા થી : શ્રી. અગરવંદજી નાહટા	: અંક ૧૧ ટાઇટલ ૨
ઓર્થોક્સીન સ્ત્રોત અને શિલાલેખોના કંતો કોણ ?	
—સમ્રાટ સંપ્રતિ કે મહારાજા અશોક ? : શ્રી મંગળદાસ ત્રિલોકાલ ઝવેરી : ૨૪૪	
સમ્રાટ અકબર જોર જૈન ગુરુ : મહતા શિશ્વરચંદ કોચર	: ૨૮૧
સમ્રાટ પ્રિયદર્શી અને સંપ્રતિની અભિનતા : ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ સાહ	: ૨૮૫

સાહિત્ય

ક્ષેત્રલેખ—પટ્ટક : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવતીન્દ્રસરિણી	: ૬
શોધખેળની આવશ્યકતા : શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાની	: ૧૨
‘ ભૂષિમવસહી ’ના વિધાપકો : પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી	: ૧૭
સ્નાત્રપૂજાની અન્ય દો સચિત્ર પ્રતિયે : શ્રી. અગરવંદજી નાહટા	: ૩૨
સર્વગુણ અને તેનું સાહિત્ય : શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા	: ૪૬
જૈનાશ્રિત કલા : શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ	: ૪૧
દશમુલ્લવહ, ગદ્યવહ અને જૈનભગત : શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા	: ૮૫
શ્રીનગરિ (નવા) મણિરચિત જલુરનગર પંચ જિનાલય ચર્ચત પરિપાટી	
: શ્રી. અંબાલાલ પ્રેમચંદ સાહ	: ૬૩
ધારા, યાપનીય, અભ્યાસ અને પ્રાચીન વિહાર :	
: શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : અંક ૭ ટાઇટલ ૨	
શ્રી. વાળની કાલકલ્પના : જા. જનારસીદાસજી જૈન	: ૧૧૬
સંગીત અને જૈન સાહિત્ય : શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા	: ૧૪૭
જમકુલવિત : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રામવિભવજી	: ૧૬૦
‘ સંગીત અને જૈન સાહિત્ય ’ કે વિષયમાં કુલ વિશેષ વાંત	
: શ્રી. અગરવંદજી નાહટા : અંક ૬ ટાઇટલ ૨	
વિકલા: પ્રકારે ને ઉપપ્રકારો : શ્રી. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા	: ૨૦૬
છત્રીસાહ પ્રાન્તમાં પ્રાચીન મિતિચિત્ર : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાંતિલાલજી	: ૨૨૩
एक अलङ्कार महाकाव्य : શ્રી. મંજરલાલજી નાહટા	: ૨૩૦

અરિત્ર, કથા, વર્ણન, ઉપદેશ

દિવાળી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિભવજી	: ૧
નિર્દોષ આત્મેશ્વર : પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી	: ૫
મીમેષુ કેવળ : N	: ૧૪ ૨૬

જેનની અધિકારી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી	: ૩૩
હોળી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. હર્ષનવિજયજી	: ૧૬
અમલુ અમવાન મહાવીરસ્વામી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી	: ૧૦૬
શ્રી. શ્રીપાલચરિત્રમ્ (નવલોક્તામકમ્) : પૂ. મુ. મ. શ્રી. પુરંધરવિજયજી	: ૧૧૭
“અક્ષયતૃતીયા” ના ઉદ્દગમન : પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી	: ૧૩૩
જેનોમે ધારણી-પૂજા : ડા. વનારસીદાસજી જૈન	: ૧૬૩
ધન સાર્થવાદ : પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી	: ૧૭૫, ૧૯૬, ૨૪૫, (ચાલુ)
‘આર્ય વસુધારા’ કે સમ્બન્ધમે વિશેષ જ્ઞાતવ્ય : શ્રી. અગરવંદજી નાહટા	: ૧૯૧
શાસ્ત્ર-આકાશ્વ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી	: ૨૨૬, ૨૪૧
‘આર્ય વસુધારા’ કે સમ્બન્ધમે વિશેષ જ્ઞાતવ્યકે સમ્બન્ધમે મૂલ્યુષાર	: શ્રી. અગરવંદજી નાહટા : અંક ૧૦ ટાઇટલ ૩
જૈન સાધુસંસ્થાની મહત્તા : શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ	: ૨૨૯
‘સરાક’ ભાતિ પ્રત્યે આપણી ફરજ : શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ બેઠેસી	: ૨૫૮
સરાકજાતિ-કોન્ગ્રેસ	: અંક ૧૧ ટાઇટલ ૩
અગ્રદ્યુતુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી	: ૨૬૭

તત્ત્વજ્ઞાન

સ્વાદાદ અને નય : એક વિદ્યાથી	: ૪૬
નિહવવાદ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. પુરંધરવિજયજી :	(ક્રમાંક ૬૬ થી ચાલુ) : ૫૫
કરણવાદ : એક વિદ્યાથી	: ૭૩
જૈનદર્શનનો અનેકાંતવાદ : શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ	: ૧૬૯
પ્રવચન-પ્રમમાલા : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદસૂરિજી :	(ક્રમાંક ૬૬ થી ચાલુ) ૧૬૨, ૨૪૧, ૨૬૦

સ્તુતિ-સ્તોત્ર-સ્તવન આદિ

શ્રી. મેહુંગણદેવિરચિતં શ્રીજીરાવલી-પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્રમ્ :	
પૂ. મુ. મ. શ્રી. વચન્તવિજયજી : અંક ૧ ટાઇટલ ૨	
બિનઅંદ્રસૂરિગીત : શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ	: ૬૫
શ્રી વીરવમલજીકૃત આત્મચિંતવન સ્વાધ્યાય : પૂ. મુ. મ. શ્રી. અંબેકસાગરજી : અંક ૬ ટાઇટલ ૨	
આતરસુઆરણ્ય શ્રી વામ્બુપૂજ્યબિનવિનતિ : કેપ્ટન એન. આર. શાણી	: ૧૬૨
શ્રી વિદ્યાપ્રભસૂરિ-વિરચિત આત્મભાવના-ખત્રીશી : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભવંતવિજયજી	: ૧૬૭
વિ. સં. ૧૫૪૨ માં લખાયેલ દેવદ્રવ્ય-પરિહાર ચોપાઇ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાંતિસાગરજી : ૨૫૫	

ચિત્ર

આખા તીર્થની ખંડિત કરવામાં આપેલી બિનપ્રતિમાઓ	: અંક ૧૨ ટાઇટલ ૨
---	------------------

વિનંતી

શ્રી પર્યુષણ મહાપર્વની આરાધના નિમિત્તે, સમિતિને સારી સહાયતા મોકલી આપવાની તે સ્વર્ગ-શહેરના શ્રીસંઘ અને સદ્ગૃહસ્થોને, અને આ રીતે સમિતિને સહાયતા કરવાની પ્રેરણા કરવા માટે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ સર્વ પૂજ્ય મુનિવરોને અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

૦૫.

નવી મદદ

- ૧૦૦) શ્રી જ્ઞાન વિદ્યાસાગર, અમદાવાદ. (માણુ સાથની મદદના)
- ૧૦૦) શ્રી શ્રીમનસાલ લાલભાઈ, અમદાવાદ. (માણુ સાથની મદદના)
- ૫૧) શ્રી પરસોત્તમદાસ સુરચંદ, મુંબઈ.
- ૫૦) શ્રી ઉત્તમદાસની ધર્મસાગી, અમદાવાદ. (માણુ સાથની મદદના)
- ૪૦) શ્રી અરુણચંદ સાંતિદાસ, અમદાવાદ. (૫૧) મંત્રા બાળી કતા તે)
- ૧૧) શ્રી મોહનલાલ લીલાધર, અમદાવાદ. (બીજા વર્ષની મદદના)
- ૧૦૧) પૂ. સ. મ. શ્રી. મેરુવિજયજી તથા પૂ. મ. શ્રી દેવવિજયજીના સદુપદેશથી અમદાવાદમાંથી નીચે મુજબ.-
- ૫૧) શ્રી વાડીલાલ સાંકળચંદ, અમદાવાદ.
- ૧૧) શ્રી મનસાલ ભાવચંદ, અમદાવાદ.
- ૧૧) શ્રી હીરાલાલ લાલચંદ, અમદાવાદ.
- ૨૮) જૂના મહાજનવાસના પંચ તરફથી.
- ૭૧) પૂ. મ. શ્રી. શિવાનંદવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી મારવાડી સમિતિ, મરઠવા મારવાડ, અમદાવાદ.
- ૧૫) પૂ. પં. મ. શ્રી. માણેકવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી જ્ઞાનસંઘ, નરસિંહપુર.
- ૧૧) શ્રી મનસાલ ખેમચંદ, વાવ.
- ૧૧) પૂ. મ. શ્રી. મંદવિજયજીના સદુપદેશથી જ્ઞાન મંદિર, વાણેરાવ.

લવાજમ

ઘણાસરા પ્રાણીક માર્ગોનું લવાજમ આ અંકે પૂર્ણ થાય છે. પટલે જેમનું લવાજમ આ અંકે પૂરું થતું હોય તેમજે લવાજમના જે કપિયા મોકલી આપવા, અને જેમને લવાજમ ન મોકલ્યું હોય તેમજે પણ લઈને તરત સ્વર આપવી. લવાજમની રકમ અથવા પત્ર નહીં મોકલે તો આવ્યાની અંક લી, પી, ચી રવાના કરવામાં આવશે. તે સ્વીકારી લેવા વિનંતી છે,

અમ,

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને સ્વગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સત્ર રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લિખિતો લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દગદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશેષ અંકો

[૧] ક્રમાંકે ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આશ્લેષોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંકે ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ચુંબકીય સુવર્ણ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું ચુંબકીય ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેરિંગલાઈની વાડી, બીકાંદા, અમદાવાદ.

ટૂંકકે:-મંગળભાઈ જોડાભાઈ દેસાઈ. શ્રી ત્રિરંગીય પ્રી-ટીંગ પ્રેસ, જ્ઞાપોસ કોલોરિડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રગટક:-શ્રીમંગલાય જોડાભાઈ જાડ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેરિંગલાઈની વાડી, બીકાંદા રોડ-અમદાવાદ.

